

د افغانستان د کلتوري ودي توري

او عدم تشدد ستر مبارز
سيميټار

PDFBOOKSFREE.PK

زما ژوند

او

جدو جهد

عبدالغفار خان (پاچا خان)

زما ژوند او جد و جهد

عبدالغفار خان (باچا خان)

خانکړنې

د کتاب نوم: زما ژوند او جد و جهد

ليکوال: عبدالغفار خان (باچا خان)

خپرنډوی: د افغانستان د کلتور ودې ټولنه- جرمني

لړ: (۱۰۲)

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۲۰۰۸ ز / ۱۳۸۷ ل

ډیزاینگر: حاجي محمد عمر خېل

چاپځی

د دانش خپرنډويې ټولنې تخنيکي خانگه - پېښور

PH:2564513/EMAIL:DANISH2K2000@YAHOO.COM

WWW.DANISHPRESS.COM

لړلیک

سرلیک

مخکښه

الف	د دې کتاب د بیا چاپ اړتیا..... د خپرندويې ټولنې یادښت.....
ج	د بابا د ژوند کتاب..... عبداللہ بختانی خدمتگار.....
ي	د باچا خان مرکز پیغام.....
۵	تاریخي پس منظر.....
۱۱	د پښتنو خویونه او دودونه.....
۱۳	د پېرنگي اثرات.....
۱۵	زما نیازین توب.....
۲۰	ابتدایي تعلیم.....
۲۶	د پېښور سکول.....
۲۳	د کلي ماحول.....
۲۷	مشن سکول.....
۲۸	زما استاذ.....
۲۹	کلیوالې لوبې.....
۳۲	اخترونه او مېلې.....
۳۴	د امانو میاشت.....
۳۶	کلی کلونځي.....
۳۷	سخت خیرات.....
۴۲	یوه لطیفه.....
۴۵	واده بنادي.....
۴۹	د یوې پېغلې کیسه.....
۵۰	فوج کې کمېشن.....
۵۵	بیا تعلیم پسې.....
۶۰	د عالمانو سره تعلق.....
۶۲	مدرسې جوړول.....
۶۶	د پوښتو سره تعلق.....

- ۶۹..... شيخ الهند صاحب او سندهي صاحب
- ۷۱..... قوم پرستي
- ۷۴..... ورومى واده
- ۷۹..... اگړه کې د مسلم ليگ جلسه
- ۸۳..... کلي وطن کې تعليم او تبليغ
- ۸۷..... د شيخ الهند صاحب خط
- ۸۹..... ازاده علاقه کې د مرکز تلاش
- ۹۴..... چمرکنډ
- ۹۷..... سالارزي، ماموند
- ۱۰۰..... اولنی جنگ عظيم
- ۱۰۲..... د حاجي صاحب هجرت
- ۱۰۳..... زما بونير ته تگ
- ۱۰۵..... بونير کې د پېرنگيانو سازش
- ۱۰۷..... مدرسې بندې شوي
- ۱۱۱..... مومندو ته د حاجي صاحب هجرت
- ۱۱۴..... د سوات د باچاهۍ کشاله
- ۱۱۸..... د پرنګيانو مظالم
- ۱۲۳..... وبا، د رومبي تېر مرگ
- ۱۲۵..... رولت اېکټ
- ۱۲۷..... زمونږ جلسې
- ۱۳۳..... زما گرفتاري
- ۱۳۹..... زما د بابا او نورو کليوالو گرفتاري
- ۱۴۴..... د جهلخاني حالت
- ۱۵۰..... د قيد نه خلاصېدل
- ۱۵۰..... د دوهم واده تياري او بيا گرفتاري
- ۱۵۴..... رهايي او دوهم واده
- ۱۵۷..... دهلي کې د خلافت کميټي جلسه
- ۱۵۸..... هجرت
- ۱۶۱..... مونږ کابل کې

۱۷۴ باجوړ ته واپسي
۱۷۵ دیر کې د خالونو مدرسہ
۱۷۹ د اتمانزو ازاد سکول ۱۹۲۱ع او انجمن
۱۷۲ د خلافت کمیټی صدارت
۱۷۷ دفعه ۴۰ کې گرفتاري
۱۸۰ د چمرکنډ مجاهدين
۱۸۳ ډېره اسماعيل خان جبل ته بدلي
۱۸۳ د جبلخاني کيسه
۱۹۰ د جبل بدمعاشی
۱۹۲ زما مشقت
۱۹۴ جبل کې پرې-جنبي
۲۰۱ جبل کې زما گناه
۲۰۴ ډېره غازي خان جبل
۲۱۱ د جبل ژوند
۲۱۲ د پښتنو په هکله غلطه پراپېکنده
۲۱۱ زما د غاښونو مرض
۲۴۹ مذهبي تعصب
۲۵۸ لاهور جبل ته دوباره تگ
۲۲۲ مطالعه
۲۲۹ د لاهور جبل نه بيا ډېره غازي خان ته
۲۷۲ د مور مرگ
۲۷۴ د سياسي قيديانو جنگونه
۲۸۴ ميانوالي جبل ته
۲۹۷ رهايي
۳۰۱ سياسي سرگرمي او پښتون اخبار
۳۰۲ کلي کور کې
۳۰۴ د فخر افغان لقب
۳۰۹ انجمن او مدرسې
۳۱۸ د حج سفر

- ۳۳۲.....پښتون (اخبار- مجله)
- ۳۳۹.....امان الله خان
- ۳۴۸.....نادر خان
- ۳۵۲.....لاهور کې د کانگرس جلسه ۱۹۲۹ع
- ۳۵۲.....خدایي خدمتگاري
- ۳۷۲.....دورې
- ۳۷۹.....مرغز کې جلسه او یوه قامي پرېکړه
- ۳۷۳.....اتمانزو کې لویه جلسه او مشاعره
- ۳۷۵.....گجرات جېل او کانگرس سره تړون
- ۳۷۷.....گرفتاري سنه ۱۹۳۰ع
- ۳۷۸.....گجرات جېل
- ۳۸۰.....د قصه خوانۍ واقعه
- ۳۸۱.....گجرات جېل کې
- ۳۸۵.....د پېرنگي جبر او د پښتنو عزم
- ۳۹۱.....کانگرس او مونږ
- ۳۹۵.....پتېل کمېټۍ رپورټ
- ۳۹۷.....د گجرات جېل ملگري
- ۴۱۵.....رهایي
- ۴۱۷.....لاهور کې زما استقبال
- ۴۲۴.....دورې
- ۴۲۷.....د کانگرس جلسه کراچۍ کې
- ۴۲۷.....د خدایي خدمتگار (سرخپوشو) بڼه اثر
- ۴۲۹.....کراچۍ کې مصروفیت
- ۴۳۴.....د هندوستان دوره
- ۴۴۰.....وطن ته واپسي
- ۴۴۵.....د پنجاب د پښتني علاقو دوره
- ۴۴۹.....زمونږ کار او د پېرنگي سازشونه
- ۴۵۱.....د کانگرس کمېټۍ په خای د سرحد جرگه
- ۴۵۴.....د گاندهي جي په بلنه بار دولي ته تگ

- ۴۵۲..... دیوی داس سره دوره
- ۴۶۲..... بابره کي ډرامه او زمونږ کمزوري ملگري
- ۴۷۱..... د پرنګيانو د جبر او تشدد زياتوالی
- ۴۷۸..... د دیویداس گاندهي د سرحد دوره
- د راوند ټپیل کانفرانس ورځو کي د جرگي مشرانو کي اختلاف، شيملي ته زما
- ۴۸۴..... تگ، شمله کي مصروفیت، فارن سکتور او هوم سکتور سره لیدل
- ۴۸۲..... د جرگي مشرانو کي اختلاف
- ۴۸۸..... شيملي ته زما تگ
- ۴۹۲..... شمله کي زمونږ مصروفیت
- ۴۹۵..... د فارن سکتور او هوم سکتور سره لیدل
- ۵۰۲..... خپله صوبه کي کار
- ۵۰۳..... ډېره اسماعیل خان ته تگ
- ۵۰۲..... اتمانزو ته واپسي د احمد شاه معامله
- ۵۱۰..... د ډېرو دوره
- ۵۱۵..... د سرحد لويه جرگه
- ۵۱۲..... د هزارې دوره
- ۵۴۲..... د هزارې نه واپسي
- ۵۴۲..... د ترنگزو حاجي صاحب او خدایي خدمتگاري
- ۵۴۸..... د خلیلو مومندو دوره
- ۵۴۹..... مانګيانو بانده، اورمې خالصه
- ۵۵۳..... لات سره لیدل
- ۵۵۲..... د نوبنار په تحصیل کي جلسي
- ۵۵۸..... صوابي تحصیل کي جلسه
- ۵۲۸..... د لويې جرگي اجلاس
- ۵۷۱..... زه هزارې باغ جېل کښي
- ۵۷۲..... زمونږ گرفتاري
- ۵۷۴..... عامه گرفتاري او تشدد
- ۵۷۲..... هزارې باغ جېل کښي
- ۵۸۲..... بهادره بنځه

- ۵۸۷ زما په صوبه سرحد او پنجاب بنديز
- ۵۸۸ په سرحد زما بنديز
- ۵۸۸ ال انډيا کانگرس کمېټې اجلاس
- ۵۹۳ سا برمتي جبل
- ۵۹۲ بريلي جبل
- ۲۰۰ د المورې جبل
- ۲۰۲ رهايي
- ۲۰۲ واردې ته تگ
- ۲۰۴ د خپل اولاد سره ملاقات
- ۲۰۵ انتخابات او کانگرس ورکنگ کمېټې
- ۲۰۶ زه بمبې کې
- ۲۰۸ د فيض پور کانگرس
- ۲۱۱ د پښتنو په هکله غلط فهمي
- ۲۱۳ وزارتونه
- ۲۱۵ مونږ واردا او سپواگرام کې
- ۲۱۹ د کانگرس وزارتونه
- ۲۲۳ بنارس، ډيلي، گجرات، کاتيا وار
- ۲۲۵ د هندوستان د مسلمانانو د پاره فکر
- ۲۳۰ د بلوچستان دوره
- ۲۳۷ د خدايي خدمتگارو رومي وزارت
- ۲۴۲ د خدايي خدمتگارو وزارت
- ۲۴۷ زمونږ وزيران او پېرنگيان
- ۲۴۸ د جواهر لال دوره
- ۲۵۳ د گاندهي چې دوره
- ۲۶۰ وزارتونه او خدايي خدمتگار
- ۲۷۴ وزارتونه مات شول
- ۲۷۷ د خدايي خدمتگارو غورځې پرځې
- ۲۹۰ قبيلو ته د خدايي خدمتگارو و فدونه
- ۷۰۱ د هندوستان پر پردې تحريک

۷۰۳	چپاوونہ
۷۲۳	د بمبئی تگ
۷۲۲	زلمی پینتون
۷۲۸	الیکشن، کبینٹ مشن، عبوری حکومت
۷۲۹	الیکشن
۷۳۵	د ائین ساز اسمبلی ممبران
۷۳۲	کرپس مشن
۷۳۸	شیمله کنفرانس
۷۴۱	کبینٹ مشن
۷۴۳	د کانگریس صدارت
۷۴۴	د جواہر لال بیان
۷۴۶	د جواہر لال پہ بیان عکس العمل
۷۴۷	انتریم حکومت
۷۵۱	قبائلی علاقہ او جواہر لال
۷۵۲	تورخم
۷۵۳	د ملکنڈ ایجنسی
۷۵۸	سردریاب
۷۶۱	بجٹ پیش کول
۷۶۳	د مونٹ بیٹن مشن
۷۶۸	ہایرکٹ اپکشن او مساوات
۷۷۰	زہ بہار کی
۷۷۷	د تقسیم اعلان
۷۷۸	د ورکنگ کمیٹی اجلاس
۷۸۱	د کانگریس او مونٹ بیٹن سازش
۷۸۳	د کانگریس بیوفایی
۷۸۸	یاد گیرنہ

د خپرندويي ټولني يادښت

ددي کتاب د بيا چاپ اړتيا

د فخر افغان باچا خان د ژوند، هلو ځلو او اوږدو ستونزمنو مبارزو په اړه د هغه "زما ژوند او جد و جهد" هغه اثر دی، چې موږ ته لومړی لاس کره او خورا مهم معلومات راکوي.

دغه اثر د پر کلونه وړاندې په افغانستان کې چاپ شو او له خپرېدلو سره سم يې په لوی افغانستان، افغانستان او پښتونخوا (کې گڼ مينه وال پيدا کړل. د زياتې اړتيا له مخې دغه کتاب په پښتونخوا کې بيا بيا چاپ شو.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولني سرکال پتېلې ده، چې د باچا خان او عدم تشدد په اړه په جرمني کې يو نړيوال سيمينار جوړ کړي. ددغه سيمينار لپاره د سيمينار کارډلې له ځينو درنو پوهانو سره تر مشورې وروسته پرېکړه وکړه، چې د نورو کتابونو په لړ کې د بابا دغه مهم اثر هم يو ځل بيا چاپ کړي. ددې کار لاملونه دا وو:

۱. مور په پښتونخوا کې "د پاچا خان مرکز" له لوري د دغه اثر د هغه کمپیوټري کمپوز شوي متن له مخې دغه کتاب چاپو، چې لومړی ځل به د کتاب د چاپ په څنګ کې د کمپوز شوي متن د استفادې سیمه د اړتیا په وخت کې انټرنیټي ویبپاڼو ته هم پراخه کړای شي، په دې توګه "د پاچا خان مرکز" څخه مننه کوو، چې زموږ په غوښتنه یې دغه متن د چاپ لپاره راوسپاره. دغه راز له ښاغلي اسدالله دانش ساپي څخه منندوی یو، چې په دې برخه کې یې پوره هلې ځلې وکړې.

۲. مور هیله کوو، چې دغه اثر به د چاپ او صحافت له پلوه هم په ښه او په زړه پورې بڼه وړاندې شي او د کتاب د منځپانګې د ارزښت په څنګ کې به یې چاپ هم ښکلی وي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه خوښه ده، چې په دغه لوی او سپېڅلي ملي کار کې د ګام اخیستلو جوګه کېږي او د فخر افغان دغه مهم اثر خپل ولس ته یو ځل بیا د لوستلو، پرې فکر کولو او د لارې د مشال ګرځولو لپاره ډالی کوي.

په درناوي

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه

۲۰۰۸م، د اکتوبر لسمه

جرمني، د کولن ښار

**دا ليکنه د بابا په غوښتنه ددې کتاب د لومړي چاپ لپاره
ليکل شوې وه؛ خو د هغه وخت د ځينو ملحوظاتو له
امله چاپ نه شوه**

د بابا د ژوند کتاب

د اشنغرد خانانو په يوه درنه کورنۍ کښې يو ماشوم
وزېږېد، چه بيا يې وروسته د لندن په منارو زلزله راوستله.

ماشوم لوبېده، لوبېده او ځوانۍ ته ورسېد.

په هاغه وخت مستقل مزاجه، متحسس او متجسس ځوان
او د ښو عواطفو خاوند و. په هره ناوړه پېښه، ناوړه خبره او
ناوړه کار به خپه کېده. د خپل زړه خپگان به يې نه پتواوه او
عکس العمل به يې هم ښوده. په هره خبره کښې به يې خبره
پيدا کوله او خبرې يې پرې کولې. څومره چه لوبېده هومره يې
د فکر او نظر ساحه پراخېدله.

ورو ورو د "خان" او "خان" له محدودو حدودو څخه ووت. د
پوهانو، عالمانو، ليکوالو، شاعرانو وطنپالو سره يې
پېژندگلوې وشوه. د اولس په ټولنيزو روابطو، د وطن په
پېښو او د جهان په حالاتو يې غور او فکر کاوه.

په هغه مهال، پښتانه د دنيا د دزياترو قومونو نه، وروسته
پاته وو. بې علمي او بې سوادې وه. قوم خپلو کښې، يو تر بله
سره اړم و. ته ما وهه او زه تا. يو به د بل په خوشحالي او عزت
خپه کېده. يو د بل د تباهۍ او ذلت نه به يې خوند آخيسته. په
گونديو، تربگنيو او بدبينو کښې سره ورک وو. د مرگونو،

خونونو او قتلونو پورونه، د يوه نسل نه بل ته او د بل نه بل ته پاته کېدل. خلک د دغو بد بينيو په بد حالئ کښې د تشدد او تجاوز په اوروو وريته بدل. په زړونو او ذهنونو باندې، خرافاتو تسلط موندلی و. د ژوند کاروبار ته د چا دومره پام نه و.

په هغه زمانه کښې، د پېرنگي په بادشاهئ کښې لمر نه ډوېږده. پښتون، د يوه ملت په حيث، د انگرېزانو د استعمار په زنځيرونو کښې ښکېل و، او د اسارت د ذلت او حقارت شپې ورځې يې تېرولې.

په دغه تپه تياره ماحول کښې، ځوان عبدالغفار خان، وروسته له يو څه ټولنيزو تجربو او تفکر څخه، د خلکو د خدمت لپاره ملا وتړله. کلي په کلي، حجره په حجره او جومات په جومات وگرځېد او خلکو سره يې پراخه رابطه او مفاهمه پيل کړه. په دې گرځېدو راگرځېدو، هلو ځلو او غورځو پرځو کښې، په خپله هم ورځ په ورځ پخېده او د فکر او عمل له مخه يې کال په کال او مرحله په مرحله پرمختگ کاوه. خپلو سهو او د نورو اشتباهاتو ته متوجه کېده. پر نورو تنقيد کاوه او پر ځان تنقيد يې اورېده... او داسې مرحلې ته ورسېد چه د الله پاک سره يې ژمنه وکړه چه د ژوند تر پايه پورې به د هغه د مخلوق خدمت کوي.

په غرو او درو، په کليو او ښارونو، د خپل تاريخي هېواد په لرو او بر کښې، خپلو خلکو پسې وگرځېد. زندانونو ته ولاړ. نظر بندئ يې تېرې کړې، پښتئ يې ماتې شوې، مگر پښتو يې لا ټينگه شوه. په قام کښې يې داسې ډېر په وطن مين کسان هم

پیدا کړل. هغوی ورسره ودرېدل. زندانونه او محرومیتونه یې وگالل. د سفرونو او دورو زحمتونه یې ومنل. د مالونو او شتو تاوانونه یې وزغمل او خپل سرونه او مالونه یې د قربانۍ دپاره وړاندې کړل. ددې تکل د تعهد په توگه د 'خدایي خدمتگار' تر بیرغ لاندې راټول شول.

ددې ټولنیز سیاسي حرکت رهبر خان عبدالغفار خان و چه: د ځوانۍ د دوران له جذباتي انفرادي خدمتونو نه نیولې بیا تر 'انجمن اصلاح افغانه' پورې او د 'خدایي خدمتگاری' له تاسیس نه نیولې تر اوسه پورې د خپل قوم او وطن په غم کښې دی او ورته په مینه، اخلاص، همدردۍ او پېرزوینې خدمت کوي. چه ددغو خدمتونو د نمائځنې په توگه، پښتنو ورته (فخر افغان) لقب ورکړی دی او یا (باچا خان) یې بولي. هنديانو د قدر دانۍ له مخه (د سرحد گاندهي) بللی دی. مونږ ورته (بابا) وایو، مگر، دی...

دی وایي:

زه مو بابا نه یم، باباگانو خوړلي یی...

زه ستاسو خدمتگار یم. زه له تاسو نه څه نه غواړم. زه خدایي خدمتگار یم. تاسو نه هم دا غواړم، چه تاسې هم د خدای دپاره، بې له کومې طمعې او توقع نه، د خدای د مخلوق خدمت وکړئ... خدای خو خدمت ته ضرورت نه لري. د هغه خدمت د هغه د مخلوق خدمت دی.

دا کتاب چه د بابا د ژوند کتاب دی، تاسې له دې خبرو سره آشنا کوي. دا کتاب پخپله د بابا تالیف دی. د هغه سوانح عمري ده. د هغه سرگذشت دی. د هغه سترگو لیدلي

حالات دي. واقعات دي. تاريخ دي. د خپل وخت د ټولني
 نبودنه ده، د ملي او اجتماعي مبارزو تصوير او تفسير دي.
 هغه مبارزې چه پخپله بابا روانې كړي، پخپله يې د هغه
 لارښودنه كړې ده او پخپله يې پكښې عملي برخه آخيستې ده.
 په دې كتاب كښې د تاريخ او سياست تجربې دي او د لوړو
 اخلاقو، خودي، خود دراي، خود شناسي، پاكځي، صفائي،
 استقلال، صبر، زغم، حوصلې، متانت، همت، ننگ او غيرت
 د عبرت وړ درسونه دي.

په دې كتاب كښې د انسانانو د لوړوالي او مناعت ياد
 هغو د پستۍ او د نائت كيسې دي.

دا كتاب د تاريخ يو ښه فصل او ښه باب دی. د هغه تاريخ
 چه په هغه كښې، انساني ټولنه، د سرمايي د ظلم او ستم
 لاندې، د استعمار د ښامار په منگولو كښېوځي او د ځان د
 خلاصون لپاره هلې ځلې كوي او په دې هلو ځلو كښې شرقي
 اولسونه ډېرې قربانۍ وركوي.

په دې كتاب كښې د پښتون اولس او ورسره د هند د نيمې
 وچې د اولسونو د سرنوشت د بدلون په بهير كښې، د كتاب د
 ليكوال برخه د هغه جد و جهد، د هغه قضاوت او د فكر
 رجحانات ښه څرگندېږي.

لكه چه ورته اشاره وشوه، زمونږ د زمانې د تاريخ مهم
 شاخص د يورپي استعمارگرانو يرغلونه او د شرقي اولسونو
 له خوا، د هغو سره ډغرې وهل دي، چه په تاريخ كښې د ملي
 آزادۍ جنبشونه بلل شوي دي.

كيسه داسې ده چه كله په يورپ كښې سرمايه ډېره شوه، صنعت،

ماشين او تخنيک د بې رحمو پانگوالو د ثروت د زياتولو وسيله وگرځېدله، بيا نو د هغو په مغزو کېښې، د جهانگيرئ خيال پيدا شو او دې سره د امپريالېزم دوران پيل شو. د استعماري يرغلونو په نتيجه کېښې، بې وسه او بې دفاع او په عين حال کېښې بې علمه او بې اتفاقه مشرقي ملتونه، يو په بل پسې د استعمار منگولو ته ورغلل. هغوی له دوی څخه، ملي آزادي واخيستله او په پراخ مټ يې په زېښاک يا استثمار او استحصال لاس پورې کړ. مشرقي ملتونه هم، د خپلو خواخوږو خیرخواهانو، ملي شخصیتونو، وطنپالو عالمانو او پوهانو په نارو سورو ورو ورو راوینس او متحد شوو او په جد و جهد يې لاس پورې کړ.

په دې لړ کېښې، د افغانستان خلکو، په دريو لويو او بې شمېرو ورو جگړو کېښې، وکړې شو چه د انگرېزانو تېري گر او استعمارگر قوتونه د افغانستان له موجوده ساحې څخه وشړي. تردې وروسته آخوا پاته اولسونو د آزادي مبارزو ته په مېړانه دوام ورکړ. د هغوی حوصله يو په دوه زياته شوه او د هغه د نيمې وچې په ټولو برخو کېښې، د آزادي مبارزو ورځ په ورځ قوت او انجام وموند. په دې مبارزو کېښې پښتنو ډېره ستره برخه آخېستې ده. په پښتنو کېښې بيداري، ژوند او حرکت، د بابا په کونښنونو پيدا شوی دی.

د بابا په هلو ځلو، هلته "انجمن اصلاح افغانه" جوړ شو. "پښتون" مجله خپره شوه. د "خدایي خدمتگار" حزب جوړ او فعال شو. خدایي خدمتگار د هند له ملي کانگرس سره ملگری شو. دې ملگرتيا سره، د کانگرس په غوښتنو او فعاليتونو کېښې جدت او سرعت پيدا او د ريفورمېستي مطالبو پر ځای د ملي آزادي غوښتنه پکېښې جدي شوه. په پښتنو، خدایي خدمتگارو او کانگرس کېښې زيات ټينگار،

رېستينولي او انتظام د بابا د حرکت برکت دی.

سره ددې، بابا پخپله، هر وخت په قار وي او وايي چه پښتنو زما خبره نه ده منلې. زما په ډېرو هلو ځلو يې ځان نه دی پوه کړی او زما په ويناوو يې علم نه دی کړی. په دې خبره بابا حق په جانب دی.

تر اوسه لا مونږ هغسې دنيا نه ده جوړه کړې چه هغه د بابا د خدايي خدمتگاري له اجتماعي مفکورې سره په سلو کښې سل برابره وي.

هلته ظلم، ستم، تشدد، نفرت، بدبيني، کينه، گوندي، تربگني، تعرض، تجاوز، ناداري او ناداني نه وي او ټوله ټوله مينه، محبت، وروري، برابري، پېرزوينه رواداري او همکاري وي.

مونږ لا هغسې دنيا نه ده جوړه کړې چه هلته د بابا خبره:

"که څه پوره وي او که سپوره وي د ټولو دپاره دې يو شان وي
مونږ لا هغسې دنيا نه ده جوړه کړې چه هلته د هېچا امتياز په
هېچا نه وي او افتخار د خلکو په خدمت وي..."

مگر بيا هم بابا خپله غاړه خلاصه کړې ده. بابا خپلو بچو ته د خدمت فکر ورکړی دی.

د بابا په لارښوونه، خدايي خدمتگار، د هند د ملي کانگرس سره يو ځای، د هند د ملي آزادي جنبش کاميابي ته رسولی دی، او استعمارگره انگرېزان يې د هند له پراخې خاورې څخه اېستلي دي. دا خو په تاريخ کښې ستره کاميابي ده. مگر د پښتنو دپاره، تردې ستره کاميابي به دا وي چه د بابا د ارمانونو او تعليماتو مطابق، خپله بېرته پاته شوې دنيا، په يو والي، اتفاق، اتحاد، مينه، محبت، ورورولئ، عزيزولئ او انصاف باندې ښکلې او ودانه کړي.

زما په نظر، ددغسې دنيا د جوړېدو د هيله مندو كسانو دپاره د بابا ددې افتوبيوگرافي لوستل، پر هغې ځان پوهول او د بابا له تجربو او تعليماتو څخه كار اخيستل بې اندازې گټور كار دى.

زه دغه كتاب بنيم، چه هغه يوازې د يو چا د شخصي تمايلاتو په بنياد شخصي ياد داشتونه، نه، بلكه د پښتنو او سيمې د تاريخ د يو لوى شخصيت د ملي او انساني كارنامو او د خدايي خدمتگاري د نظريې او عمل د اړخونو د بنودلو يوه روښانه هينداره ده.

كه ددې كتاب د صوري او معنوي نښگنو په باره كښې، د همدې كتاب په اندازه وليكل شي، بيا به يې حق ادا نه شي، ځكه چه دا "د عمل آئينه" ده او زموږ ليكنه به "د نظر منظره" وي، چه بې له شكه، هغه تر دې زر ځله بهتره ده.

نو ځكه زه له تاسو گرانو لوستونكو نه رخصت آخلم او موقع دركوم چه بابا د هغه د سرگزشت او افكارو په هينداره كښې وپېژنئ او ترې استفاده او استفاضه وكړئ...

د هغه "زما ژوند او جد و جهد" كتاب ولولئ او د هغه په هينداره كښې خپل ژوند او جد و جهد ته پام واړوئ...
په همدې هيله

والسلام

ستاسو خدمتگار

عبداللہ بختانی

كابل ښار - خيرخانه

۱۳۲۱ هـ ش / ۱۹۸۳ م كال

د باچا خان مرکز پیغام

په جرمني کې 'د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه' زموږ د لروبر د ادبي او کلتوري ټولنو په زړه پورې د یو داسې روایت بختوره برخه ده، چې اوس یې د یوې فعالې ادارې شکل اختیار کړی دی. محترم ملگری زرین انخوړ او د هغه په رنگ نور ملگری چې د هغوی فکرونه د خپل ادب او کلتور، د فني توان او ژوند-ژواک د پرمختګ د جذبو نه ډک او پرمعمور دي او د روحونو مرغان یې په مساپری کې هم د خپل پښتون وطن په غرونو، پولو-پټو، ونو-غنو او گلکشونو او گل میرو الوخي را الوخي. ددې وطن، قام او ولس د ژوند-ژواک او حوادثو نه وړي دا ټول تجربیات د زړونو په وینو کې ډوب کړي او رنگ کړي، موږ ته واپس د ژوند د ډاډګرني په خاطر رالېږي او موږ په هر مشکل کې د ژوند او فن، تاریخ او کلتور د خوږو او ترخو سره بلد او فعالیت ته لمسولي او تکره تیار ساتي.

په مساپری کې د خپل قام، ولس او وطن نه لرې دغه ژوند بښونکي نران ملګري د خپلو احساساتو د آیینو په داسې مجلسونو کې د وطن د زخمونو او د قام او ولس د دردونو داسې تصویرونه تراشي، چې نه یوازې زموږ مخونه پکې ښکاري؛ بلکې زموږ روحونه هم پکې ننداره کېږي!!

د پیرروښان، خوشال خان او فخرافغان باچا خان د فکري روایت او فني شتمنۍ دغه امانتګر پوهان، دانشوران او مدبرین خلک په تیاره تیاره وختونو کې موږ ته هم او لکه د کرددانو په ټوله نړۍ شیندلی شوي وطنوالو ته هم د نظر د اور اورکو، د زړونو د داغونو شغلي راغورځوي او لکه د اسمان د برېښنا زموږ د وطن او تورو تیرو

تر منځه فاصلې غوڅوي. د تاريخ په دې مور، چې بدنصیبو زموږ نه د اور لمبې چاپېره کړې دي دغو خلکو زموږ تاريخ، کلتور، ژبه او ادب را اخیستي دي، زموږ حال د ماضي سره تړي او ماضي مو د سپرلي سپرلي مستقبل سره اشنا کوي. دغه خلک عام خلک نه دي، دا زموږ ددې تریخ تریخ ماحول او وینې وینې چاپېرچل د ترجمانی هغه دردېدلي او "سره زر شوي" فنکاران استادان دي، چې د سباني تاريخ په روڼ جبین به لکه د سرو زرو د ټیکونو ځلېږي او ددې خاورې د راتلونکیو نسلونو نه به پرې د فکر و نظر د گلونو سره سره د عقیدت او روح غمي او لالونه هم شیندي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولني دغه پښتانه ښاغلي، چې د خپلې ټولني له خوا څومره اکر کوي، دا په اصل کې که د ټول لرو برد شوي کار نه زیات نه وي؛ نو کم به هم ترې نه وي. د افغانستان د کلتوري ودې ټولني په تېرو څو کلونو کې سل کتابونه چاپ ته سپارلي دي. دغه سل کتابونه، چې د علم و ادب د څومره موضوعاتو سره تعلق کېدای شي. په هغو موضوعاتو لیکلی شوي کتابونه دي. د لرو و براو وطن نه بهر د بې حساب پښتنو په ذاتي او اجتماعي لایبرېریو کې دغه کتابونه نه یوازې د کتابتونونو د زېب و زینت باعث شوي دي، په لویه پیمانته ترې خلکو پوره پوره گټې هم کړې دي. ددغو خلکو نظر د لوی خوشال په قول، لوی دی:

لکه باز په لوی لوی ښکار زما نظر دی

گونگی نه یمه چې نیسم یاد خورکې

د ټولني دغه د لوی نظر او رسا فکر خاوندان د خپلې کلیزی په مناسبت د تېر کال د سلو کتابونو دپاسه پومبی

کتاب د لوی فخر افغان باچا خان (خود نوشت) زما ژوند او جد و جهد چاپ کول غواړي.

زه د باچا خان د رسالې "پښتون" د چیف ایډیټر په حیث د دغولوی خیالو ملگرو روانو کارونو او رښتینو فعالو جذبو ته تبریك وایم او طمع لرم، چې هغوی به نه یوازې دغه کار او عمل په همدې رفتار جاري وساتي. ولې دې ته به داسې شکل و صورت ورکړي، چې هم دا کار او عمل د یو ماډل (سمبول) په طور په ټولو پښتنو کې یوه پیژندگلو ولري، زموږ دعاگانې او فکري، نظري، فني او روحاني مرستې به تل هغوی ته په هره لار؛ لکه د سترگو د گلونو غورېدلی وي.

ژوندی دې وي پښتو ژبه، تل دې وي پښتون قام، ښاد او آباد او سلامت دې وي پښتون وطن، غني دې وي پښتون کلتور، پښتون ادب او ژوندی قلم، سیاله دې وي زموږ د ژوند هره غمجنه مرحله او هره د خوشحالی د ډکو گلو خانگه د نړۍ د ټولو قامونو او ولسونو سره.

زه تاکیداً په جرمني د افغانستان د کلتوري ودې ټولني د ملگريو دغه کار او زیار ته شاباسی وایم او خپل قلم او جذبې ورته لوگی کوم، سترگې یې وایم ځله چې هم دغه زموږ د توجه او امیدونو مرکزونه دي.

په درناوي

رحمت شاه سایل

باچا خان مرکز، پښتون مجله - پېښور

۱۸ ستمبر، ۲۰۰۸

مننه

فخر افغان خان عبدالغفار خان (۱۸۹۰-۱۹۸۸)، د پښتون نېشنل ازم، د عدم تشدد د فلسفې او د خدائي خدمتگار تحریک باني د پښتون سیاست د اسمان هغه ځلنده ستور دے چې د روڼ فکر پلوشې به ئې تر ابدې تته نۀ شي. د عدم تشدد دې مبلغ خپل ټول عمر د پښتنو په خدمت کښې تېر کړے وۀ او په خپل رسا فکر، بې پناه ذهانت او ژور بصیرت ئې پښتانه د خپل فطرت خلاف د عدم تشدد په لاره روان کړي وو. دوي د پېرنگي د غلامۍ نه د پښتنو د خلاصولو سره سره په پښتنو کښې د قامولۍ، امن او ورورولۍ دپاره يوه داسې مبارزه کړې ده چې د پښتنو په تاريخ کښې ئې مثال نۀ شي موندے. باچا خان د پښتنو د بيدارولو، هغوي د علم په کالو د بنائسته کولو، د هغوي نه د تربگنو، دښمنو او غلطو رسمونو رواجونو د لرې کولو دپاره يو داسې جدوجهد کړے دے چې په برصغير کښې د بل هيڅ يو سياسي مشر نصيب

شوم نه دے.

موجوده وخت کښې چې عالمي امن د يوې لويې خطرې سره مخ دے، ټوله دنيا د دهشت گردۍ په لومه کښې ښکېل ده خصوصاً د پښتنو په سيمه د فساد اور لگېدلې دے او د بې گناه او بې خطا پښتنو وينه لکه د اوبو بهېږي. په داسې وخت کښې د عدم تشدد د علمبردار باچا خان رانه فکر ونه خلقو ته رسول او د ده ژوند او جدو جهد نه اولس خبرول د نور کله نه زيات ضروري شوي دي. دا د ډير شکر او مننې مقام دے چې په جرمني کښې ميشته پښتنو وروڼو د دې احساس وکړو او اراده ئې وکړه چې د باچا خان کتاب «زما ژوند او جدو جهد» چاپ کړي او پښتون بچي بچي ته ئې ورسوي چې هغوي د خپل سياسي قهرمان باچا خان د روښانه فکرونو نه خبر شي او د موجوده صورت حال مقابلې په ښه طريقه وکړي شي.

باچا خان ترست د دې ښاغليو دې اقدام ته په درنه سترگه گوري او ډېره ستائنه ئې کوي چې په ډېر ښه او مناسب وخت کښې ئې د دې کتاب چاپ کولو فيصله وکړه. الله دې توفيق ورکړي چې د پښتنو خدمت هم دغسې جاري وساتي. آمين

خلان مومند

ډاټر بکټر مېډيا سېل باچا خان ترست

شروع کوم په نامه د خدای (ج) چې بنسونکی او مهربان دی

زه د هشنغر په اتمانزو نومي کلي کې په کال ۱۸۹۰ع کې پیدا شوی يم، هغه وخت د پيدايښ د نېټې د ليکلورواج نه و او نه څوک په ليک او لوست پوهېدل نو زما د پيدا کېدو نېټه چا ليکلې نه وه، خو دا چې زه وایم چې په کال ۱۸۹۰ع کې پيدا شوی يم، د دې نه وایم چې خدای دې زما مور وبخښي ماته ويل چې «ستا د ورور ډاکټر خانصاحب واده چې و ته د يوولسو کالو وي» او د ډاکټر صاحب واده په دسمبر ۱۹۰۱ع کې شوی و نو ځکه زه وایم چې زه په ۱۸۹۰ع کې پيدا شوی يم. زه د مور او پلار کشر زوی وم. د ټولو نه مشره زموڼږ خور وه، ورپسې ډاکټر خانصاحب و، بيا مې بله خور وه، بيا زه وم. د کشر اولاد سره قدرتي د مور او پلار مينه زياته وي او ورته ډېر خوږ او نيازبين وي. زه مور او پلار ته ډېر گران وم د خدای قدرت داسې و چې د ټولو نه مخکې زما مشره خور مړه شوه، بيا ډاکټر خانصاحب شهيد شو، بيا مې بله خور مړه شوه. زه د ټولو نه وروستو وم او وروستو پاتې شوم.

د اتمانزو کلی د پېښور نه شل ميله لرې شمال ختيز ته د هشنغر په مينځ کې د سوات او باجوړ د سيند په غاړه لمراخته ته پروت دی. زما تعلق محمدزي قبيلې سره دی او هشنغر چې د ابازونه را واخلي تر نوباره پورې دی، په دې کې محمدزي اباد دي، دا ډېر ښکلی سر سبز او اباد ملک دی او دا د پښتنو د ورورلۍ په تقسيم کې نورو روڼو موڼږ له پخپله خوښه راگرې و. زما نيا يوسفزی وه، د صوابۍ د مرغز کلي وه او نيکه مې محمدزی و چې د هشنغرو د

اتمانزو کلي و نیکه مې لوی خان و. دا قدرتي خبره ده چې د محمدزو او یوسفزو شریک اولاد ډېر لایق او قابل وي. جینکی یې د هلكانو نه زیاتې ذهینې وي. زما درې نمسی ډاکترانې دي نورې نمسی مې څوک ایم. اې، څوک بی. اې دي او یوه لور مې ده هغه بی. اې، بی. ټي ده. یو کشر زوی مې عبدالعلي چې (زه ورته لالي وایم) د اکسفورډ ایم. اې دی. دوه مې نور زامن دي مشر عبدالغني دی چې هغه مې د ترو، کمستري د تعلیم دپاره امریکې ته لېږلی و، خو چې زه پېرنګیانو په ۱۹۳۱ کال کې جېل ته ولېږلم او زما جانداد یې هم ګډوډ کړو نو هغه د پیسو د نشت په وجه تعلیم سرته ونه رسولو او واپس راغی، بل عبدالولي دی چې سینيتر کمبریج یې پاس کړو. دی ډېر ذهین لایق او قابل دی، دی یوروپ له تعلیم له لار نه شو، ولې چې زه جېلخانې ته لارم نو دی هم د تعلیم نه پاتې شو. عجیبه خبره دا ده چې زه هم شاهي قیدي (STATE PRISONER) وم، ډاکتر خانصاحب او قاضي صاحب هم وو.

د هغوی بچو له یې د تعلیم دپاره وظیفه او د کور دپاره خرڅ ورکولو او دا د شاهي قیدي (STATE PRISONER) سره رعایت نه دی. د هغه قانوني حق دی، خو زما زامنو ته یې نه ورکولو. زما یو زوی یوسفزی کړېده، بل مومنده کړېده او دریم پارسي (پارسنه) کړې ده. زما لور په کشميري واده ده. زما څلور نمسی په یوسفزو کې واده دي. دوه په خټکو کې او یوه په پنجاب کې په پنجابي واده ده. مونږ خپل اولاد په دولت پسې نه ورکوو، په شرافت، قابلیت او لیاقت پسې یې ورکوو. مونږ خپل اولاد بغېر د هغوی د خونبې چاله نه ورکوو.

ټول هشنغر بنکلي او بنېرازه سیمه ده، درځړو او اتمانزو د سیند

په بله غاړه چې د زور ښار نښانې را څرگندې شوې دي. دغه رځپو سره د سیند نه پورې غاړه د شیخانو ډېری سره د گندهارا تهذيب او دور نه مخکې اثار دي، دغه ښار ته یې پشکلاوتي وې، دا نوم د برسندو د کمر او گلونو پورې تړلی دی، لوی تجارتي او ثقافتي مرکز و، دا موجوده سیند چې اوس د رځپو او شیخانو ډېری تر مینځه بهېږي دا په هغه زمانه کې د ډېری نه قبلې غاړې ته بهېدلو او دا ټول زور ښار تر دې رځپو پورې غزېدلی و.

د دې ځای اوسېدونکي پښتانه وو، خو بودیستې وو. بودايي مذهب له دې ځایه د سوات او گلگت په لاره تبت او چین ته تللی او خور شوی دی او د بده مت څلورمه مذهبي غونډه هم په دې ځای کې شوې وه.

د ښکاره شوو اثارو د فن او صنعت نه معلومېږي چې په دې علاقه کې صنعت، تجارت، زراعت او علم ډېره ترقي کړې وه. دا ښار یوازې د گندهارا سياسي مرکز نه بلکې د ایشیا د زیاتو برخو تجارتي، صنعتي او علمي مرکز و.

د اټک او مارگلې په لاره یې د هندوستان سره، د سوات او گلگت په لاره د کشمیر او تبت او چین سره، د دیر او چترال او بدخشان په لاره د مرکزي ایشیا او له هغه ځایه یورپ سره، د کابل، کندهار او سیستان په لاره یې د اهران، عراق، ترکیې او شام سره تعلق لرلو. د تجارتي مالونو لویه منډه یې وه، د علومو زانگو وه.

زما مور ډېره زړه سواندې، پوهه، نېک سیرته او خوش خلقه ښځه وه زمونږ د زمیندارۍ لوی کور و، زمونږ ډېرې غوا، مېښې وې، هره ورځ به د خوا او شا غریبانان خلک په شوملو مستو پسې مونږ کره راتلل او مور به مې په روڼ تندي د هغوی سره ستړي مه شي کول،

شوملې او ماسته به يې ورکول او هر ماښام به يې د دوی دپاره بېله کتوی پخوله.

کورنۍ:

زما د پلار بهرام خان نوم و، د کلي خان و او په مشر خان مشهور و، دی د نورو خانانو په شان نه و په کلي کې د ده هومره جاداد د چا نه و، خودی داسې نه ښکارېده لکه خان، پوه او زیر پښتون و، په چا يې زیاتې نه کولو او نه يې مظلومان د بل چا زور زیاتي ته پرېښودل. که د ده سره به چا زیاتي وکړو هغه به يې په صبر برداشت کولو او د بدل جذبه يې په زړه کې نه ساتله. روڼو او تربورانو ورسره ډېر زیاتي کړې و، د ده وس کېده چې بدل ورنه واخلي، خود بدل په ځای به يې وبخښل بلکې احسان او ښېگړه به يې ورسره کوله، مونځ گذار، پرهېزگار او سوله دوست سړی و، د صبر او زغم خاوند و، کله چې به حجرې له نابنده مسافر راغلل چې هېڅوک به يې نه پېژندل پلار به مې ورله پخپله ډوډۍ ورورله نوکران به وو خوده به پخپله د ډوډۍ شکور رااخستی و او د انگولي لوښي به يې په لاس کې را اخستی وو او ویل به يې دا د خدای مېلمانه دي په کار دي چې زه يې پخپله خدمت وکړم اکثر به داسې وشو چې مېلمانه به ژمې کې شپې له راغلل نو چې سحر به ورله نوکر چای وره نو خبر به يې راوړو چې مېلمانه نشته، تللي دي او پرستن يې هم د ځان سره وړې ده، د نورو خانانو په شان حاکم پرست نه و، د حاکمانو سره يې تعلق نه ساته او نه يې د دوی خدمتونه کول، زما د نیکه هم دغه حال و، زما د نیکه سيف الله خان نوم و، کله چې پېرنگيانو د بونير د نیولو په غرض په بونير حمله وکړه او د سورکاوی غزا وه نور خانان د فرنگي ملگري وو او سيف الله خان بابا د قام مرستي له ورغی دا رنگي زما غور

نيکه عبيدالله خان بابا ازاد خيال پياوړی او منلی مشر و چې د هغه وخت د درانو حاکم سلطان محمد خان طلايي د لاسه پهانسي شو. د درانو حکومت د عياشۍ په خپل قام د زور زياتي، د کورني اختلافونو او جنگونو په وجه ختم شو، او د دوی نه وروسته د سکهانو حکومت راغی، درانو چې واورېدل سکهان را روان دي شپه په شپه کابل ته و تنبېدل او پښتانه يې سکهانو ته پرېښودل.

تاريخي پس منظر:

يا هغه وخت و چې کله بابر د پښتنو د بې وقوفۍ او خود غرضۍ او د ايرانيانو د امداد او لمسون په وجه د ابراهيم لودي نه د هند بادشاهۍ تخت او تاج واخستو، شېرشاه سوري را پاڅېدو او د بابر د زوی همایون نه يې د پښتنو حکومت بېرته واخستو. ډيلي يې ونيو همایون و تنبېدو او د ايران دربار ته يې پناه يوره او هلته ايرانيانو د پښتنو د کمزوري کېدو موقعې له ساتلی و.

شېرشاه د پښتنو جنده په کلکته ودروله او شېرشاه چې د ملک د ابادۍ له پاره د صنعت، تجارت او زراعت کومې منصوبې جوړې کړې وې په هغې د مغلو د اکبر پاچا نوم وشو. دا د اکبر د ماغ نه وو د شېرشاه د ماغ وو.

يا هغه وخت و چې کله په پښتنو د ايرانيانو حکومت و، پښتانه به يې سپکول او سپک به يې گڼل. په کندهار کې ميرويس خان نيکه را پورته شو پښتانه يې د ايران د غلامۍ نه ازاد کړل او د پښتنو بېرغ يې په اصفهان ودرولو. يا هغه وخت و چې پښتانه نادر افشار ريزمريز کړي وو. چې نادر افشار مړ کړی شو نو د پښتنو لويه جرگه په کندهار کې را غونډه شوه او د ډېر غور نه وروسته يې د احمد شاه

بابا په مشرۍ دعاء خیر وکړه.

احمد شاه بابا را پورته شو اهرانیانو ته یې شکست ورکړ او د پښتنو د حکومت بنیاد یې کېښود. یوازې پښتونخوا نه بلکې ټول هندوستان یې د هغه وخت د مغلي حکومت د ظلمونو نه خلاص کړو. دې وخت کې انگرېزان هندوستان له نوي راغلي وو چې احمد شاه بابا د ډیلي واخست نو د انگرېزانو د تگ و دو نه خبر شو او اراده یې وکړه چې انگرېزان هم د هندوستان نه وباسم. انگرېزان چې په دې پوه شول د اهران دربار ته یې سفیر ولېږلو او اهرانیان یې را پورته کړل چې په افغانستان حمله وکړي، احمد شاه بابا چې د دې سازش نه خبر شو د انگرېزانو د مخنیوي کار یې پرېښود او په مخه افغانستان ته را روان شو چې جېلم ته را ورسېد د جېلم د سیند په غاړه ودرېدو او د پښتنو ټول خېلونه او قبیلې چې ورسره وې هغوی ته یې وویل چې له دې ځایه تر امو دریا به پورې ستاسو ملک پښتونخوا دی او یا دغه وخت و چې د درانو د عیاشۍ، بې تدبیرۍ په خلکو د زور زیاتي، کورني اختلافونو او جنگونو په سبب پښتانه دومره پرېوتل چې خپل کور کې د سکھانو د مقابلې نه وو. هغه د پلار نیکه گتې خو پرېږده خپله خاوره ترې سکھانو لاندې کړه او په دوی کې دومره څوک نه وو چې پخپله خاوره او ناموس یې تنگ او غیرت کړی وی، د سکھانو د زور او ظلم په مقابله کې یې سر اوچت کړی وی او د پښتنو عزت او عظمت یې د دې ظلم نه بچ کړی وی، د سکھانو ډېر ظالمانه حکومت و، زما د مور د اړخه نیکه محمد دین خان به مونږ ته دا خبره کوله چې یوه ورځ زه د شولگرې نه راتلم او په سیند را پورې وتم چې په دې کې یو سکھ راغی ما ته یې اشارت وکړو چې را وگرځه او ما په شا پورې باسه، محمد دین نیکه ورته ووې چې زه

ناباري يم خو سکه مجبور کړی دی، او چې سکه يې په شا را سور کړی دی، او د اوبو مينځ ته رسېدلی نو ټوپونه کړي يې دي او سکه يې د اوبو په مينځ کې غورځولی دی او دی ترې تلی دی.

د هندوستان د هغه سر نه سيد احمد بريلوي او اسمعيل شهيد په دوی يعنې په پښتنو باندې ننگ او غېرت کوي او د سکهانو د مقابلې دپاره د پښتنو خاورې ته راځي، د هغه وخت د حکومت افغانستان له طرفه د ده سره مرسته ونه شوه بلکې يار محمد خان له خوا ورسره جگړه وشوه لکه څنگه چې د پښتو د دې زړې چار بيتې نه څرگندېږي:

روان شو يار محمد سيد اوباسي د پنجتاره
سيد له بری ورکړې الهي پروردگار

د دې علاقه د پښتنو همدردی د سيد صاحب سره وه. ده غوښتل چې ملک کې شريعت نافذ کړي او د شرعي قانون سره سم د خور او لور ولور بند کړي او په ميراث کې ښځو له هم شرعي برخه ورکړي، او ځينې غلط رسم او رواج اصلاح کړي. په خانانو او ملايانو د دې خبرو بد اثر وشو، شور زوږ يې جوړ کړو چې يوسکه لارو او بل سکه راغی، د پښتنو او مسلمانانو په دې همدردانو يې د وهابي فتوا ولگوله. په پښتنو کې قومي او سياسي شعور نه و نو د بريلوي صاحب او د ده د ډلې په ضد را پورته شول څه يې ووژل او څه يې په اباسيند هزارې ته پورې وپستل، د هزارې ځينې مسلمانانو په ځای د دې چې د بريلوي صاحب مرسته وکړي سکهانو ته يې مخبري وکړه، سکهان راغلل او باقیمانده هلته د سکهانو له لاسه تالا ترغه شول. سيد صاحب او اسماعيل صاحب بالاکوټ کې شهيدان شول څومره د

افسوس خبره ده چې سيد صاحب د پښتنو په ښځو ننگ وکړو او بې ننگه پښتنو دوی سره ننگ ونه کړو. چې سيد صاحب سکهان د پښتنو د خاورې نه ويستل نو د افغانستان حکومت سيد صاحب ته وويل چې اوس دا ملک مونږ ته پرېږده.

قصه داسې وه چې د تهکال ارباب بهرام خان چې د سيد صاحب مريد و، هغه به کال په کال د روژې په مياشت کې بريلي ته تللو د قران پاک ختم او تراويح به يې هلته د سيد صاحب سره کولې. پخوا د حمل و نقل ذريعې هم نه وې، په اسونو روان و چې گوجرانوالې له راغلي دي نو تری شوی دی. په لاره کې کوهي و، ښځې ور له اوبو له راغلي وې، دی چې کوهې ته ورنژدې شو نو د لاس په اشاره يې د ښځو نه اوبه وغوښتې چې دې ښځو منگې ډک کړل نورې ټولې لارې او دوه ښځې پاتې شوې نو ده له يې اوبه يوړلې چې ده له يې اوبه ورکړې نو په ژړا شوې او ورته يې وويل چې مونږ پښتنې يو او سکهانو په زور راوستې يو، او دوه دوه بچي مو هم پيدا شوي دي. ارباب چې بريلي ته ورسيدو نو هغه ډېر زهير و. سيد صاحب تر نه پوښتنه وکړه چې دا ته ولې زهير يې، هغه ورته د گوجرانوالې دا ټوله واقعه بيان کړه. نو سيد صاحب د جمعې په ورځ په منبر و خوت دا قصه يې بيان کړه او د جهاد اعلان يې وکړو. زه دلته تاريخ نه بيانوم صرف دا خبره ښکاره کوم چې د دې څه وجه ده چې پښتنو لوی لوی حکومتونه جوړولی شول، خو ټينگولی يې نه شول، د دې وجه دا وه چې په پښتنو کې اجتماعي ژوند، قوميت او اتفاق نه و، که څه هم پښتنو کې به داسې وخت په وخت لوی لوی او قابل سياستدانان پيدا شول، لوی لوی سلطنتونه به يې قايم کړل، خو کله به چې ده سر په کفن کې ونغښتو په پاتې کسانو کې به يې د قامولۍ مينه او اتفاق

او د اهلیت جذبه نه وه.

د دولت او اقتدار گټلو دپاره به یو بل ته اړم شول، په عوامو کې به هم د قامولۍ احساس نه و چې مشران یې غلطې لارې ته نه پرېښودلې یا یې خود غرضه او ناپوهه مشرانو له موقع نه ورکولې. په پوهو، لایقو، بې غرضو او خدمتگارو مشرانو راغونډېدلې او خپل حکومت یې ټینګ ساتلی. په عوامو کې د قامولۍ او ملیت د جذبې د نشتوالي له کبله به په دوی د خود غرضو مشرانو اثر وشو او بې اتفاقي او خانه جنگي به عامه شوه خپل طاقت به یې پخپلو کې یو په بل ختم کړو. دښمنان خو به د موقع په طمع ناست وو، موقع به یې ومونده بادشاهي او حکومت به یې ورنه واخستو دوی به یې غرونو ته وشړل. دښمنانو به د دوی په ابادو مزي چرچې شروع کړې او دوی به غرونو رغونو کې سر وهلي در په در گرځېدل، خو چې به یې بیا توبه قبوله شوه. او د خدای رحم به پرې وشو لایق او پوه سړي به په کې پیدا شول، بیا به یې دښمنان له وطنه وشړل او له نوي سره به یې په ابادۍ گوتې پورې کړې.

د سکهانو نه پس د پېرنگیانو دور راغی، پېرنگي پخپله خود سمندر د غاړې راغلی وو، ولې دا ورته معلومه وه چې د هندوستان د تاریخ ټولې حملې د قطب نه شوې دي، او د خپل برطانوي هندوستان سلطنت د ساتلو دپاره هغه د پښتنو خاورې ته راپورې وتلو چې په هغه درو لارو او سیندونو قبضه وکړي چې په کومو د بهر نه حملې شوې دي.

د فوجي حکمت عملۍ نه علاوه هغه د دې سیمې سیاسي حالاتو ته هم توجه وکړه هغه ولیدل چې دلته هم هغه پالیسي روانه وه کومه چې د هغه نه مخکې مختلفو حاکمانو ازمايلې وه. حقیقت دا دی چې

کله مغلو د پښتنو سره جنگونه وکړل او چې کله شهنشاه اکبر د پښتنو د لاسه اول په خیبر بیا په کرپه او په اخره چې یې کله د بونیر په کراکې کې د خپل پوځ سره سره خپل لوی وزیر بیربل هم مړ شو نو بیا اکبر راغی پښتنو ته د اباسین نه پورې یې د اټک قلا جوړه کړه، سره د خپلو وزیرانو کېناست چې په دې خبره سوچ وکړي چې پښتون خو یې په جنگ ونه وهلی شو او س به یې په کومه وسله وهي. چنانچې د ډېر غور او فکر نه پس په دې نتیجه ورسېدو چې پښتون دوه خاصیته لري. یو پښتون من حیث القوم مسلمان دی او د اسلام سره لوی عقیدت لري. دویم انساني کمزوري یعنی د دولت سره مینه لري. نو د دې په رڼا کې هغه یوه داسې پالیسي وضع کړه چې داسې عالمان، ملایان، او پیران پیدا کړي چې د هغوی په ذریعه د اسلام د خاډر د لاندې خپل سیاسي غرضونه سر کړي او دویمه دا چې د پښتنو د نیاوي مشران، ملکان او خانان د دولت او نوکرو په زور په بیعه واخلي. هم په دې سلسله کې مونږ وکتل چې د اخون درويزه او هغه په شان نورو ډېرو دیني مشرانو د مغلو په وینا او ښودنه د پښتنو د قامي او ولسي تحریک د مخنیوي دپاره د پیرروښان غوندې باعمله عالم او سوچه مسلمان باندې د مغلو دپاره د کفر فتوې ولگولې.

پېرنگي دا ولیدل چې همدغه پالیسي د مغلو نه پس درانیانو خپله کړه او د هغوی نه په وراثت کې سکھانو ته پاتې شوه. پېرنگي چونکه د شلمې صدۍ د تعلیم یافته او ساینسي دور پیداوار وو نو ده هم د شهنشاه اکبر هغه مجربه نسخه خپله کړه او کوشش یې داو چې یو خوا د پښتنو دیني مشران د خپل سیاسي غرض دپاره استعمال کړي او بل خوا د هغوی د نیاوي مشران په دولت او

منصبونو واخلي. ولې ډېره د تعجب خبره دا ده چې هغه اسلام چې کوم مغل مسلمان د خپل مسلمان ورور د غلامولو دپاره استعمالولو هم هغه اسلام نن دې اېمان خرڅو ملايانو، عالمانو او پيرانو د کافر پيرنگي د سياسي اغراضو او مقاصدو دپاره استعمالوو.

د پښتنو خويونه او دودونه:

سره ددې کله چې پيرنگي راغی زما ياد شي چې په پښتنو کې ډېر ښه ښه خويونه او خصلتونه لا موجود وو په دروغو به ځان ورته بد ښکارېده. ورورولي عزيزولي به يې ښه پاللله. يو په بل اعتماد و. په يو بل به يې تنگ کولو، راشه درشه وه، مينه محبت و، که د يو بل سره يې څه اختلاف هم و، په سپکه به يې نه يادول داسې نه و، لکه دا اوس په خوله يوه او په زړه بله، ژوند بالکل ساده او بې تکلفه و، په ناسته ولاړه کې ډېره ټيټه پيټه نه وه، جامې ساده او د وطن جوړې وې، د خپل وطن شده خامتا يې د بل په اطلس نه ورکوله د خامتا لوی لوی خلکې او کميسونه او پرتوگونه به يې اغوستل، د وطن جوړې پښې او خپلې به يې په پښو کولې، ټوپې او د خامتا پگړۍ به يې په سرولې. ښځو به د رنگينه خامتا جامې او مشروبې^۱ پرتوگونه يې اغوستل، خوراک هم ساده و، د ساده خوراک په وجه د خلکو صحتونه ښه وو دومره کمزوري نه وو، مسالې نه وې، چای نه وې، سود کول، شراب څښل او زنا يې ډېر بد گڼل، که به پوه شول چې څوک دا کارونه کوي نو د هغه سره به چا خپلولي نه کوله، خور، لور به چانه ورکوله. اخلاقاً دومره پرېوتې نه وو لکه اوس چې دي. د چا

* مشروبې: د خپل کلي کور جولا به يو رخت جوړولو چې هغې ته به يې مشروبې ويل.

چې به زورور مېلمه راغی نو چرگ به یې ورله حلال کړو، د غوړو نه ډکه بنوروا به یې جوړه کړه، دغواوو، مېنبوزېر غوړي به وو. سرې سرې پستیې پرسېدلې، خمبیره ډوډۍ به وې. مازیگر به په بټه د جوارو نینې کېدلې گوړه به ورسره خلکو خوړله، په ډوډۍ کې به د امیر او غریب فرق نه و. ټولو به په یوتالي او یو ځای کې ډوډۍ خوړله، څرنگه چې پوښاک او خوراک ساده وو دغسې د ناستې ځایونه او کورونه هم ساده وو. یوه لویه کوټه به وه ټول کوربانه به یو ځای ویده کېدل او چې مېلمه به راغی نو د کلي په شریکه حجره کې به ځملاستو د اکثر و خلکو کورونه په دغه شان وو او چې کوم سرې په دوی کې لوی سړی و، یا به خان و نو د هغه په کور کې به د کوټې سره یو ځای یو منډو او ډوډۍ وه او د مېلمنو دپاره به بېله حجره هم وه. دا اوچتې اوچتې ماڼۍ او سپینې سپینې بنگلې نه وې خو هغه خوشحالي او اسودگي چې په هغه ساده ژوند کې وه، نن په دې ښکلو ښکلو بنگلو کې او په دې خوندورو خوراکونو کې او ډولۍ جامو کې نشته. مرضونه ډېر نه وو، نر او ښځې په بدن سالم او تکره وو، جینکو او هلکانو به یو ځای لوبې کولې لوی لوی به وو، د شپې تر ناوخته به یې لوبې کولې، یو بل ته به یې د خور او ورور په نظر کتل، اخلاقاً ډېر اوچت وو. د لوبو ډېر رواج و، قسم قسم لوبې به وې، د پښتنو په لوبو کې د هر قسم پریکتس (سپورټ) خیال ساتلی شوی و. د منډو خیال په کې و، د بار اوچتولو او وړلو خیال په کې و، د ساخستلو خیال په کې و، د شپې گرځېدلو په شپه کې د ځان پتولو د مخالف فریق د لټولو خیال په کې و او همدا وجه وه چې د دوی صحتونه ښه او ډېر ښایسته وو، اگر چې په لوبو کې به دریم گړی نه وو، مگر بیا هم لوبغاړو به یو بل سره ټکي نه کوله.

د پېرنگي اثرات:

د پېرنگي د راتلو نه وړاندې د پښتنو د تعليم څه خاص انتظام نه و، هر چا به تعليم نه کاوه. صرف د ملايانو زامنو به د لمانځه اوداسه، روژې سرسايې، حج او قربانۍ، زکات او صدقاتو او د دغه شان مسئلو تعليم کولو دا هم د امامتۍ له پاره لوستل به يې زده وو، ليکل به يې نه وو زده او د دغه تعليم طريقه هم دغسې وه چې ملا صاحب به په جماعت کې ناست و، د امامتۍ سره به يې هلکانو ته درس هم ورکاوه، مور او پلار به چې وغوښتل چې پخپل اولاد تعليم وکړي نو جماعت له به يې بوتلو او د ملا صاحب سره به يې په سبق کېناوه. ملا صاحب به ورته سپاره شروع کړه، مور او پلار به يې د خپل وس سره سمه شيريني ووېشله او چې يوه سپاره به خلاصه شوه نو ملا صاحب له به يې شکرانه ورکړه او د بلې په شروع کې به بيا شيريني ووېشلې شوه. د ملا صاحب د تعليم ورکولو په بدل کې څه خاصه تنخواه نه وه، د استاذانو به د خپلو شاگردانو سره ډېره مينه وه، د خپلو بچو په شان به يې گڼل. شاگردانو به هم استاذ د پلار نه کم نه گڼلو.

استاذ به د سبق معنا شاگردانو ته نه بنودله هغوی غريبان څه ملامت وو هغوی يې پخپله هم په معنی نه پوهېدل نو شاگردانو ته به يې څه بنودلي وو.

زمونږ د جماعت اخون هلکانو ته سبق بنودلو، يو هلک ته يې چې سبق بنوو نو ورته په غصه شو ورته وويل «ان الذين كفروا خريشويه»، نو شاگرد هم وويل «ان الذين كفرو خريشويه» دا چې مونږ واورېدل نو ډېر مو وخنډل نو هغه شاگرد ته په غصه شو، مونږ ورته ووي چې د دې هلک څه قصور دی ته چې څه وائي هغه يې هم

وايي:

پېرنگيانو د هندوستان د خلکو د تعليم د پاره په نوې طريقه سکولونه جوړ کړي وو خو د پښتنو د پاره يې تش په نامه د کمې درجې سکولونه جوړ کړي وو.

چرته به په يونيم لوی کلي کې پرايمري (ابتدایي) سکول و، په هغې کې به هم څه دومره هلکان نه داخلېدل. نور هندوستان له يې ابتدایي تعليم په مورنۍ ژبه کې ورکولو، خو يو پښتون بدقسمته قام له يې تعليم په پردۍ ژبه کې ورکولو. د دې د پاسه يې ملايان ورپسې لمسولي وو چې که دا قام تعليم وکړي ستاسو قدر به کم شي او بازار به مو سوړ شي، بيدار شئ چې د پښتنو بچي درنه علم ونه کړي، ملايانو به پرايېگنده کوله چې پښتو دوزخي ژبه ده او دوزخ کې به پښتو ويلی شي. د ملا صاحب نه هېچا دا پوښتنه نه کوله چې هلکه ته د دوزخ نه کله راغلی يې او کوم دوزخي دا خبرې تا ته رسولې دي. ملايانو به دا هم ويل چې څوک د مدرسې سبق ووايي نو اووه پېړۍ يې په دوزخ کېږي او دا سندره به يې ويله:

سبق د مدرسې وی

دپاره د پیسې وی

جنت کې به يې ځای نه وي

په دوزخ کې به گسي وهي

ملايانو خو خلک د انگرېز په سکولونو کې د تعليم نه منع کول خو پخپله يې هم هېڅ انتظام نه کولو او عجيبه خبره خو دا ده چې ملايانو د دين په نامه خلک له علمه پاتې کول، حالانکه اسلام داسې دين دی چې علم يې په نرو او ښځو فرض کړی دی، خو مونږ داسې بدقسمته

قوم يو چې د اسلام په نامه د علم نه پاتې شو، همدا وجوهات وو چې پښتانه د ټولې دنيا د قومونو نه په علم کې وروسته پاتې شول او نتيجه يې دا شوه چې يوازې علم څه چې هر څيز کې د دنيا نه وروسته پاتې شو او څومره د افسوس خبره ده چې يو وخت د پښتنو خاوره د دنيا د خلکو دپاره د علم مرکز و. دلته په هغه وخت کې چې يورپ د انسانيت د تور دور نه تېرېده د پښتنو په دې خاوره لوتلې لوتلې درسگاهې او يونيورستې وې چې چاپېرې ملکونه يې د علم په رڼا روښانه کول.

د لرې لرې وطنونو نه به خلک د علم د زده کړې دپاره زمونږ وطن ته راتلل او د اسلام په نوم نن د دنيا د ټولو قومونو نه په علم کې وروسته پاتې کړی شول.

زما د مور او پلار اولاد نه پاتېده نو دوی په ډېرو زيارتونو، باباگانو، ملايانو باندې گرځېدلي وو، هغوی ورته ويلي وو چې خدای پاک به زوی درکړي او چې زوی مو وشي نو غوږ به يې سوری کوئ او د سرو زرو والی به په کې اچوئ او بل به تراو کالو پورې کال په کال د سپينو زرو اوږې ورته په غاړه کې اچوئ او چې د اوو کالو پوره شي نو بيا به ترې دا اوږې او دا والی وباسئ او د خدای په رضا به يې ورکوئ.

زما نيازبين توب:

زه د مور پلار کشری زوی وم، او کشری اولاد په مور پلار ډېر گران وي، او ورسره يې ډېره مينه او محبت وي، اونايزين وي، زه هم مور او پلار ته ډېر نازبين وم او زما دې نازبينتوب ما ته هم ډېر نقصان رسولی و او زما مور له يې ډېر تکليف ورکړی و، ما چې به

ویل که دوی به مثل خوښه او که به یې نه منل او د منلو به نه و نوزه به بیا به ځمکه رغړېدم او په چغو چغو به مې ژړل او تر هغې پورې به مې ژړل او رغړېدم چې تر څو به زما مور زما خبره منلې نه وه. دغه شان ټوله ورځې به مې په غرمو منډې وهلې دا راته چا نه ویل چې په غرمو مه گرځه او که به یې راته وویل نو ما منله کله. اکثر به په دې غرمو گرځېدل زما سترگې خور شوې، د شپې او ورځې به نا ارامه وم، مور به مې هم د ځانه سره نا ارامه کړې وه، شپه او ورځې به مې پرې خپله زانگو زنگوله او چې مور به مې ډېره سترې او تنگه شوه او خدمتگاره به یې راته زانگو ته کښوله نو ما به چغې کړې نو هغه به راغله شپه او ورځ مې هغه نا ارامه کړې وه او زما زانگوبه یې زنگوله. هغې به راته ووي چې یه بچیه! دا زه دې په څه مصیبت کې اچولې یم چې لږه شېبه درنه اخوا شم نو ته بیا چغې کړې ارام ته ما نه پرېږدې. نو ما به ورته وویل چې زه څه وکړم زه خوړندېرم.

زمونږ به ډېره غلکه کېدله، کندوان به ډک وو چې نوې غله به را ولگېدله نو بیا به مو هغه زړه غله خرڅوله، زمونږ د کور سره یوه درام او کیوسنگ هتې. وه دا دواړه وروڼه وو ما به ټوله ورځ د دې کندوانو نه غله دې هتې ته زغلوله، په هغه وخت کې به په هتو کې د دې قسم خیزونه نه وو لکه نن یې چې مونږ وینو. زیات نه زیات به په کې املوک، غوزان، چنې او منچې وې او ماسپښین نه پس به یې باتینگن او پکورې تلولې مور به را له دوه درې ځله په ورځ کې په جولی کې غله را کوله لیکن په هغې به زما تسلي چېرته وه، اکثر به مې د هغې نه په پټه دانې د کندوانو نه هم وړلې او کتل به مې چې مور به مې اخوا دې خوا شوه نو ما به په یوه منډه هتې ته ځان رساوه، کله نا کله چې به د مور راته فکر شو نو اواز به یې را باندې وکه چې «نه

به ځې)) او ما به پښو له ښه زور ورکه، لیکن د دې نه زیات به یې راته څه ویل نه. زه خو مور ته ډېر گران او نازیین وم. زه خو پخپل سود او زیان ښو او بدو نه پوهېدم او دا خو ما سره مور ښه نه کول ځکه دې کار په ما کې د غلا عادت پیدا کاوه. زما مور له په کار و چې زه یې د دې عمل نه منع کولی او زه یې پوهولی چې بچیه دا کار خو بد دی او ته باید دا بد کار ونه کړې ته چې څه غواړې هغه خو زه درکوم. زه یې باید پوه کړی وی او د دې عمل نه یې توبه گار کړی وی ځکه د مور غېږ خو د انسان اوله او ډېره مهمه مدرسه ده.

ولي را ته کیسه کوله چې زه په لندن کې سهار د خپله مکانه را ووتم چې گورم نو یوه ډېره ښکلې مڼه د ونې نه را پرېوتې ده یو ماشوم هلته ولاړ دی ما ورته اشاره وکړه چې واخله (Take it) نو هغه راته گوته و خو څو له چې نه، دا زما نه ده (No, it is not mine) هغه خو ماشوم و، دا ورته چا ښودلي و؟ دا ورته مور.

په ماشوم والي کې چې څه عادتونه په بچو کې پیداشي نو چې بیا غټ شي نو هم په کې وي او په ډېره مشکله د هغو بدو عادتونو نه خلاصېدی شي.

زه چې به د شپې د مور سره اوډه وم نو په شپه کې به چې را وینم شوم نو به مې وژړل او چې نه به چپ کېدم نو مور به راته ویل چې هغه دی (بو) راغی هغه دی (پېری) راغی نو دا زما په ذهن کې تر اوسه پورې د (بو) او (پېری) دا وېره پرته ده حالانکه چې زه په دې خبره پوه یم چې نه (بو) شته او نه بلا شته، زموږ یوه لویه کوټه وه، موږ ټول به په هغې کې څملاستو زه ښایسته لوی وم، خو یوازې څملاستی نه شوم د مور سره به څملاستم ځکه چې زه به یوازې وم نو په ما به خپسه راتله زه چې بیا ښار ته د سبق له پاره لارم نو چې بابا به مې ښار ته

راغی په ما به اختر و خکه بیا د هغه سره خملاستم.
د کیسو ډېر شوقمن وم او داسې ذهن مې و چې هر قسم اوږده او
لنډه قصه به مې د چانه واورېده بیا به هغه زما زده وه. ماته اوس هم
د ماشوم توب کیسې یادې دي.

زمونږ په کوټه کې یوه دوکانچه (خوتره) وه د دې دوکانچې په مینځ
کې به نغري وو په هغې به هم پخلی کېده او هم به یې کوټه تودوله د
دې نغرو یوې خواته به پوزکي غوړېدلې و لیمڅي به پرې د پاڅه
پراته وو. یوې خواته به زنانه ناستې وې او بلې خواته به نارینه
کېناستل. چې د ډوډۍ وخت به شو نو زنانه و به مونږ ته ډوډۍ
واچوله او چې مونږ به او خوړله نو بیا به هغوی خوړه. په هغه وخت
کې نارینه و د زنانه و سره ډوډۍ نه خوړه او دا ورته معیوب کار
بنسکارېده او بنسځو هم د نارینه و سره ډوډۍ نه خوړه په ژمي کې به
مونږ اکثر غټې وریژې خوړلې، هغه زمانه کې چایینه وې سحر وختي
به چې پاڅېدو نو وریژې به تیارې وې هغه به مو خوړې. دې وریژو
سره به مو سوچه غوړې، اچار، شربت او کله قورت خوړل. په اوږي کې
به چې سهار پاڅېدو نو اکثر به مو په مستو شکره واچوله. د جوارو
سره ډوډۍ به مو په مستو کې ماته کړه و به مو خوړه. او چې کله به
سبق ته تلم نو مور به راله د غنمو په ډوډۍ کوچ او شکره پورې کړل
او هغه به مو بیا خوړل، لیکن دا خوراک د عامو پښتنو نه و، دا د
هغو خلکو و چې خانان وو، غریبانانو به سره ډوډۍ او شوملې
خوړلې.

زما د مور سره د مېښو ساتلو ډېر شوق و، اکثر به یې پخپله د
هغې خسمانه کوله او اکثر به یې ورته پخپل لاس و اښه اچول او
بوټاوه به یې ورله جوړوله. د ماسپښین به یې ماته پیروی او شوده

را کول بنځي په پېروي باندي ډېرې مېنې وي، چا له يې نه ورکوي او پرې خپه کېږي، ولې چې بيا په کوچو کې نقصان راځي، خوزه ورته نازبين وم او ماله به يې را کول او زما د مور چې به هر شی په خوله خوږ ولگېد نو ماله به يې را کاوه او که زه به نه وم راله به يې ساته. چې کله به مې د پلار سره ډوډۍ خوړله او چرگ به مو پوخ کړی و نو هر چا له به يو هډوکی ورکاوه، خو بابا به مې ماله خپله برخه هم راکړه. زمونږ ددې کوټې سره زمونږ يو بنکلی منډو هم و او ورسره يوه ډوډۍ چې په هغې کې د بستو بېټک هم و.

زمونږ په دې کوټه کې لوی لوی کندوان هم وو چې په يو کې به جوار او په بل کې به غنم وو، په همدې کوټه کې به خومان وو چې په يو کې وريژې په بل کې مۍ او بل کې شکره او گوږه، اوږه، مرچکي به پراته وو او همدې خومانو سره به د غوړو تيمان هم وو چې د روژې مياشت به راغله نو زمونږ ډېره مالداري وه او ډېر پۍ به وو، مور به مې اکثر پېشمېني کې کير (شيربنج) پخوو، هغه به ډېر خوند ناک و او د پېشمېني به يې يو غټ پيروی نيولی و، هغه پيروی زما ډېر خوښ و او ډېر مزېدار به و نوزه خو ماشوم وم روژې په مانه اوږېدې، خود دې پيروی د خاطرې به مې هره شپه ويل چې ما به پېشمېني ته پاڅوئ، زه به پشمېني د خوبه نه پاڅېدم مور به مې ويل چې مونږ تا کېنو او ته نه راوینسېږې بېرته خملې او وده شې. زه به يې په ډېر زور پاڅولم او چې کله به يې پانه څولم نو چې سحر به را وینس شوم نو ډېره لويه ژړا او انګولا به مې جوړه کړه.

**سکول ته تگ او هغه وخت ابتدایي تعلیم، د پېښور
سکول، د کلي ماحول، مشن های سکول زما استاد
وگرم صیب، اخترونه او مېلې، د امانانو میاشت
کلي کلویغي، سخات خیرات، یوه لطیفه، واده
بنادي د یوې پېغلي کیسه**

ابتدایي تعلیم:

د خوش قسمتی نه زما پلار سره د دې چې متقي مسلمان و، خو
روشنفکره سړی و، هغه د ملایانو د پراپېگنډې هېڅ پروا ونه کړه
او مونږ دواړه وروڼه یې په سکول کې داخل کړو.
پلار می زه او محبت خان چې زما د کشر تره زوی و او زما
همزولی و او پلار یې مړ شوی و، د کلي په جماعت کې د اسماعیل
استاذ سره سبق ته کېږولو. زما د سبق په ناسته زما مور او پلار ډېر
خوشحاله شول او ډېرې شپړینې یې ووېشلې. د اسماعیل استاذ نه
مې قران ختم کړو، مور او پلار مې ډېره خوشحالي وکړه شپړینې یې
ووېشله او استاذ له یې ډېره شکرانه ورکړه، خو زه په قران پوهنه
شوم. زمونږ کلي کې یو پرایمري سکول و، خو زما مشر ورور
خانصاحب دغه وخت کې د پېښور په سکول کې سبق ویلو. زه هغه د
سبق دپاره پېښور ته بوتلم او په هغه سکول کې یې زه هم داخل کړم
چې ده په کې سبق ویلو ولې چې په دغه وخت کې د کلو حالت ډېر

خراب و پرې جنبې، دښمنۍ او ترېگنۍ وې، جنگونه او قتلونه وو د دروغو دعوې او مقدمې وې.

د پېښور سکول:

دغو ورځو کې پېرنگيانو د (جرگې سيستم) په نامه د پښتنو په کورنۍ چارو کې لاس وهلو دپاره يو مخصوص نظام جاري کړی و چې د پښتنو د روايتي قامي جرگو سره يې سمون نه خوړ. اکثر به يې گناه خلک قيد شو او گنهگار به خلاص شو او نارينه خو پر پرېده چې زمونږ ښځې يې هم قچرو ته راوښکلې په ملک کې ډېر گڼې و او دا ټول دې جرگې سيستم (نظام) پيدا کړی و. انصاف نه و. يو شريف سړي دپاره دلته ژوند ډېر گران و. که زه په داسې ماحول کې کلي کې پاتې شوی وی نو د مالگې په کان کې به زه هم مالگه شوی وی. ما ته که په دې تلو کې يو طرف ته فايده ورسېده نو بل خوا می تعليمي تاوان وکړلو. د پرايمري پورې تعليم مې په دې سکول کې وکړو ما ته د پېښور د سکول نه د خپل کلي سکول ښه و، ځکه چې د تعليم ذريعه خو په دواړو کې اردو وه خو په اتمانزو کې به د سکول استاذ پښتون و، مونږ به يې په پښتو باندې پوهولی شو او په پېښور کې د سکول استاذ د پنجاب و. هغه له پښتو نه ورتله او يو شپږ کلن اووه کلن ماشوم ته دا ډېره گرانه شي چې په يو وخت هم پردی ژبه زده کړي او هم په هغه ژبه کې علم زده کړي. بله دا وه چې په پېښور کې زه د ډاکټر صاحب سره وم او د ډاکټر صاحب پخپله هم د لوبو سره شوق و او زه به يې هم د لوبو نه نه منع کولم، او د ماشومانو خو تعليم او سبق ته ډډه نه لگيږي د لوبو سره شوق لري. زما هم سبق ته ډېره ډډه نه لگېده او د لوبو سره مې شوق و، په سکول کې به د فتيال او کرکت لوبې

کېدې ډاکټر صاحب د کرکټ د ټيم کپتان و.

زه په لوبو کې د نورو نه وړاندې وم، زما په ورزش کې د لامبو سره هم ډېر شوق و. په کلي کې چې به وم مور به مې په څوکۍ ساتلم چې سين له لار نه شم هسې نه چې سيند مې يوسي ما به مې د مور سترگې څارلې چې موقع به مې بيا مونده نو په منډه به سيند ته لارم. د مور اندېښنه مې بې ځايه نه وه، زه دوه کرته سيند وړې وم. او دواړه کرته به د سيند په غاړه څوک ولاړ و زه به يې وکلم. زه چې په ميونسپل بورډ سکول کې وم زما په مدرسه کې د هغو خلکو د بچو سره تعلق پيدا شو او لوبې به مې ورسره کولې چا چې به د مدرسې صفايي کوله او خلکو به ورته بنگيان او چورپان ويل او خلکو به زه د دوی سره د لوبو نه منع کولم، خو زه نه منع کېدم نو په دې وجه به يې ماته هم ښه نه کتل، خو ما د دې پروا نه کوله. د ډاکټر صاحب د خلکو سره راشه درسه هم ډېره وه ماته به يې توجه نه وه چې امتحان ته به مياشت دوه پاتې شوې نو هله به ډاکټر صاحب پخپله هم کوشش شروع کړو او په ما به يې هم زور ولگولو د دغې مياشتې دوو په کوشش خو به زه په امتحان کې پاس شوم خو کمزوری به وم.

د ډاکټر صاحب ناسته ولاړه په دې وخت کې د دوه سرو د غلام سرور خان د تهکال، ارباب جمعه خان د چارسدې، پردل خان او د قاضي خېلو ميا محمد زمان سره وه. دوی په ما ډېر مهرباني او شفقت لرلو او ما هم د دوی ډېر قدر او عزت کولو. دغه شان د ښار شيخ صاحب او حافظ چې زرگر او بشير زرگر سره يې ښه تعلقات وو. ټمين جان خان زما د سکول ملگری و، خودی زما نه يو جماعت مخکې و، او د دغه وخت نه زما او دده پېژندگلوي شوې ده، دی د غلام سرور خان په سر پرستی کې و. زما او دده تعلق مينه او محبت د

وروکوالي نه تر مرگه پورې و. زما ورور خانصاحب چې کله لسم جماعت پاس کړو کلي ته راغی او زه یې د ځان سره کلي ته راوستم او د چوتی (رخصتی) په ورځو کې یې د کلي په مدرسه کې داخل کړم. سحر به مدرسې له تلم او مازیگر به کورته راتلم.

د کلي ماحول:

یوه ورځ د مدرسې نه راووتلم گورم چې یو لوی جلوس را روان دی، یو سپری مخکې دی او خانان او ملکان ورپسې دي. خواوشا عوام هم ورپسې دي.

د جلوس له مینځه زما یو تربور چې هغه زمونږ ملک و، ماته اشاره کوي او لاس په تندي ږدي خو زه یې په مطلب پوه نه شوم او د جلوس په تماشا یم چې جلوس تېر شو او کورته راغلم څه شېبه وروسته زما هغه تربور مونږ کره راغی نو ماته یې ډېرې خبرې وکړې چې سره د تعلیمه ته دومره نالایقه یې چې ما درته اشاره کوله چې صاحب ته سلام وکړه تا زما په اشاره هم سلام ونه کړ. ما ورته وویل چې دا څوک و نو ده راته وویل چې دا تانه دار صاحب و. ما ورته وویل چې ما څه پېژانده ده راته وویل چې اوس خو دې وپېژانده اینده پام کوه. په دغه وخت کې د پېرنګیانو د حکومت ډېر زیات رعب او دېدبه وه. او خلکو به تانه دار هم د ملک لوی حاکم گانه، یوه ورځ دا ملک صاحب راغی زه په کلي کې وم ما ته یې وویل چې اسستنت کمشنر سره زه یوې موقع له ځم ته هم را سره لار شه. زه هم ورسره لارم. مونږ دواړه په اسونو سواره شو چې د چارسدې تحصیل ته ورغلو اسستنت کمشنر هم راغی په اس سور و. لارو هغه موقع مو ولیده چې بېرته راغلو او د یو بل نه رخصتېدو نو ما په اس سور اسستنت

کمشتر ته د يوه بل نه د رخصتېدو په وخت لاس ورکړ نو چې مونږ را روان شو دى ماته ډېر په غصه شو او ماته يې وويل چې تال له په کاروو چې د اس نه کوز شوى وي او هغه له دې لاس ورکړى وي.

زمونږ د ترناو سره خوا کې د زراعتي تجرباتي فارم مشر يو انگرېز و، مستر براون يې نوم و. دغه وخت کې زه د تعليم نه خلاص شوى وم او ماسره د زراعت ډېر شوق و. زه به هم کله نا کله فارم ته تللم او دى زما ډېر دوست شو. يوه شپه زما مېمله شو چې ډوډى، مو وخوره د گپ شپ نه پس دى رخصتېده ناوخته و، ما ورسره سپرې کول چې وئې رسوي، خاى د اتمانزو د نهر بنگله تقريبا زمونږ د خايه يو ميل لرې وه نو ده ماته وويل چې ماته د سړو حاجت نشته بس يو سپرې دې ما سره لاتين واخلي چې خلک زما توپى وويني نو ماته بيا خوک څه ويلى نه شي.

زمونږ په کلي کې يوه کونډه بنځه وه يو زوى يې و، هغه پوليس نيولى و، د پوليس لوى کپتان کلي ته راغلى و، خلک ورته ورتلل دا کونډه هم خبره شوه د خلکو سره دا هم ورغله هغه وخت چې به پېرنگي کوم خاى ته تللو د لرې لرې خايونو خلک به چې خبرېدل ليدو ته به يې راغونډېدل. دې کونډې ورته د خپل زوى په باره کې عرض کړى دى هغه تانه دار را غوښتى دى، پوښتنه يې ترې کړې ده، بوډى ته يې ويلې دي چې زوى به دې خلاص شي بوډى ورته په دعا لاس پورې کړى دى چې خدای دې تانه دار کړه. نو هغه وخت تانه دار خلکو ته ډېر لوى افسر بنکارېده. کپتان سوټ اچولى و بوډى چې کتلي خادر يې په اوږه نشته ورته يې ويلې دي زويه ته خو خادر هم نه لرې ما کړه ډېره بڼه خامتا پرته ده که دې خوښه وي يو خادر به درله راوړم. د پوليس اختيارات هم زيات ووکه به يې وهل او که به يې تړل

او که به یې پرانستل چا ترې پوښتنه نه کوله گناهگار به یې پرېښود او بې گناه به یې را ایسار کړ چا ورته دومره نه شو ویلی چې په مخ دې شو سترگې دي د تانه دار په دوستۍ او اشنایۍ به لویو لویو خانانو او ملکانو فخر کاوه او د تانه دار په دوستۍ به یې غریب خلک خورول او خوړل. د سودم یو لوی مخوریز خان و عجب خان نومېده د تانه دار سره یې په څه شي خبره اړولې وه تانه دار په ناروا مقدمه کې ښکېل کړ او پهانسي شو.

د پېرنگیانو د ظلم او زیاتې په مقابله کې به کله نا کله د ځینو غیرتیانو غیرت په جوش راغی او پرې وروبه یې دانگل زمونږ د کلي یو خان، عبدالحمید خان نومېده د هغه مشر ورور عمر خان د پولیس سره راز باز لرو او د خپل کشر ورور په سپکولو پسې یې تانه دار راوستی و. خدای دې پښتون ته دبدۍ وس نه ورکوي او چې وس ومومي لکه د لړم د بچو خپله مور خوري. د عبدالحمید خان هسې هم د تانه دار سره چې رام داس نومېده او د پنجاب هندو و او ډېر ظالم او بډي خور سړی و، نه لگېده او نه یې پخپله د پولیس سره ناسته ولاړه خوښېده د عبدالحمید خان او د ورور یې حجره شریکه وه. عبدالحمید خان دوی اوده دي چې ورور یې تانه دار پرې وروخېژاوه، تانه دار دروازه ورتکولې ده عبدالحمید خان د خوبه را وینس شوی دی غږ یې کړی دی چې څوک یې تانه دار ورته ویلي دي چې رام داس یم هغه ورته ور پرانیستی دی تانه دار د ورتنوتو سره پرې چغه وښکلې ده چې ونه خوڅېږې خان ورته سر را پورته کړی دی چې تانه دار صاحب مونږ معاف کړه. دومره خبره تانه دار خپله بې عزتي گنلې ده او پرې غږمېدلې دی د خان خو هسې هم ورته زړه ډک و، ټوپک یې ورته را اړولی دی او ویشتی یې دی. ده او د پولیسو

ډزي شوي، دی هم ولگېده، رام داس مړ نه و زخمي و، خو خپله ساه يې بنده کړې وه. هسې نه چې خلک ووايي چې ژوندی دی مړ يې کړی. رښتيا خبره داده چې ظالمان بهادران نه وي ډېر بزده او بيमानه وي. بهادر سپری هېچېرې په چا ظلم نه کوي. د شپې رپوت وشو مجستريت راغی، سهار مونږ خبر شو د پېښې ځای ته ورغلو ډېر خلک هلته را جمع شوي وو، ځکه چې د تابه دار سره مقابله لويه خبره وه هر څوک راتلل چې پخپلو سترگو حالات وويني خان قيد شو خو د تابه دارانو سرته هم عقل راغی. دغسې نور واقعات هم کېدل د تنگي اجون خان چې تحصيلاو ورته سپکې سپورې کړې وې تحصيلاو يې تښتولی و. دغه مقابلې انفرادي وې.

که څه هم دغه مقابلو قوم ژوندی ساتلی دی خو په دې طريقه کاميابي حاصلېدی نه شي د کاميابۍ دپاره اجتماعي تحريک او قرباني په کار وي نو د چا په زړه کې چې دا قسم جذبات او احساس پيدا کېږي هغوی له په کار دي چې په قام وگرځي او ځان سره د دې قسم د احساس ځاوندان ملگري پيدا کړي او په گډه د ظلم، زياتي او بې عزتۍ مقابله وکړي چې په قام کې داسې ډله پيدا شي او قوم تنظيم کړي نو کاميابي حاصلېدی شي او هغه قام بيا څوک غلام ساتلی نه شي. د انفرادي او اجتماعي حرکت يو فرق دا دی چې حکومتونه انفرادي حرکتونه خاموش کولی او ختمولی شي. همدا وجه ده چې په انفراديت کې وېره او ترس هم ډېر وي او حکومت اجتماعي حرکتونه وژلی نه شي، ځکه چې وېره په کې نه وي. ډېر انفرادي حرکتونه چې ډېرو غښتلو پښتنو يې رهبري کوله، مغلو انگرېزانو او پاکستان خاموش او ختم کړل مگر خدايي خدمتگار تحريک چې اجتماعي تحريک و، نه د پېرنگيانو ظلمونو، وژلو،

وهلو، ټكولو، قيدولو، بې ابه كولو، فريبونو، دسيسو ختم كړ او نه د پاكستان د دوه دېرش كالو ظلمونو، شرمولو، وژلو، جائداد ضبطولو، قيدولو، پرمټونو او لالچونو ختم كړ. په پښتنو كې ډېر لوی لوی پاچاهان او مشران پيدا شوي دي او تېر شوي، خو هېچا په پښتنو كې اجتماعي ژوند او د اجتماعي ژوند فكر نه دی پيدا كړی، اولنی تحريك د خدايي خدمتگار تحريك دی چې اجتماعي ژوند او فكري په كې پيدا كړو.

مشن سکول:

ما چې د پنځم جماعت امتحان ورکړو او شپږم ته پاس شوم خانصاحب د لسم نه يو لسم ته پاس شو. زمونږ په ټوله صوبه كې كالچ نه و، په دغه كال په مشن سکول كې يوولسم پرانستل شوی و نو زما ورور خانصاحب په مشن سکول كې په يوولسم كې داخل شو. او زه يې هم د مشن سکول په شپږم كې داخل كړم تر كومې پورې چې مونږ بورډ سکول كې وو په ښار كې اوسېدو او چې په مشن سکول كې داخل شو نو د مشن سکول په بورډنگ كې چې په چوڼۍ كې و اوسېدو. د دې ځای هوا صافه او پاके وه د صحت دپاره ښه وه. د فتيال، كرکت او ټينس ميدانونه يې لرل. دوه بورډنگونه يې لرل. يو د مسلمانانو او بل د هندوانو و، خو مونږ ته يې د بورډنگونو نه بېل ځای راكړو. زما د تره زوی او زما همخولي مهابت خان هم په كلي كې پنځم جماعت پاس كړی و او د سبق دپاره دلته راغلی و او مونږ سره يو ځای و. په بورډنگ كې ډېر هلکان وو پښتانه وو او د صوابۍ د تحصيل وو.

څوك لوی څوك واړه خو ډېر شريف هلکان وو زمونږ او د دوی د

ورونو په شان گوزاره وه. زمونږ بورډنگ په چوڼۍ کې او سکول مو په ښار کې و. د دې سکول سبق نسبتاً د بورډنگ سکول نه ښه و، د ښوونې طريقه يې هم ښه وه استاذان يې هم ښه وو او د هلکانو سره يې ډېر کوشش کاوه.

زما استاذ:

زمونږ بورډنگ ته مخامخ د پرنسپل چې مستر هور نومېده بنگله وه په هغې کې زمونږ هېډماستېر وگرم صاحب او د هغه ورور ډاکټر وگرم صاحب چې په مشن هسپتال کې وو او سېدل. دا دواړه وروڼه د انگلستان د يولوی سړي زامن وو. دواړه يې مشن ته بخښلي وو، په کومه مینه او اخلاص چې دې دواړو وروڼو د خلکو خدمت کاوه زه يې بيان نه شم کولی. زه هغه وخت وروکی وم، خو څه نه څه په دې خبرو پوهېدم. مستر وگرم به چې کومه تنخواه اخيستله د هغې نه به يې زمونږ بې وزلو پښتنو هلکانو ته وظيفې ورکولې. يوه ورځ زما پښه گزک شوې وه ډاکټر وگرم خبر شو، راغی زه يې خپلې بنگلې ته بوتللم او به يې گرمې کړې زما پښه يې ووينځله او بيا يې زما په پښه پټۍ ولگوله. رښتيا خبره خو داده چې زمونږ د رسول (ص) په قول «خير الناس من ينفع الناس» باندې دوی عمل کړی دی. وايه زمونږ چې ناس يعنې د خدای مخلوق خو پرېږده د خپل قام، ورور او عزيز خدمت کولو ته تيار نه يو. خدمت خو لاپرېږده په اور کې رانه ولاړ وي او ځکه خو خدای خوار او ذليل کړي يو. ما کې چې د انسانيت، قوم پرستۍ، ورورۍ، عزيزولۍ او وطن دوستۍ او د خدای د مخلوق د خدمت کومه جذبه پيدا شوې ده په هغې کې زما د دې استاذ وگرم ډېر لاس دی. ما به دا فکر کوو چې دوی د کوم ځای نه راغلي دي زمونږ د

قامه نه دي زمونږ په مذهب نه دي دلته راغلي دي او زمونږ د بچو خدمت كوي او غريبانو ته د خپلې گېډې برخه وركوي او زمونږ خپل وطن دی، زمونږ خپل بچي دي، زمونږ خپل قوم دی او مونږ د هغوی دپاره هېڅ نه كوو بيا به مې دې خپل قوم او ملك طرفته خيال لار نو ما به دې ته ډېر فكر كاوه چې زمونږ خانان نوابان، ملايان او تعليم يافته خلك سره د دې چې مونږ يو قوم، يو روڼه او يو مذهب يو خو دا جذبه را كې نشته چې د دې خپل غريب قوم د بچو سره امداد وكړو. په مشن سكول كې نيمه گنټه د انجيل د درس دپاره وه» (وال ډي گريو) نومي يو پيرنگی و هغه به راته د انجيل درس وايه او وعظ به يې هم راته كاوه. زه وړوكی وم په دې خبرو دومره نه پوهېدم خو ثمين جان خان زما نه يو جماعت مخكې و هغه پرې پوهېدو ماته به يې ويل چې زه د «وال ډي گريو» وعظ ته غوږ نه نيسم په غوږو كې گوتې ږدم خكه چې په ما تاثير كوي هسې نه چې بل څه چل را باندي وشي.

كليوالي لوبي:

زه د وړوكوالي نه كفايت شعاره وم او د خپل خرڅ د پيسو نه به مې بچت كاوه همدا وجه ده چې ما پخپل ټول عمر كې د چا نه قرض نه دی غوښتی او نه چاته محتاج شوی يم. خلكو زما نه قرضونه اخيستي دي چې ډېرو رانه خوړلي دي او زما د ورور خانصاحب مت لېارت و. د گرمۍ په چوتيانو كې به استاذانو ډېر كارا كاوه خو چې زمونږ به كلي ته پښې ورسېدې، بيا به مونږ وو او لوبي به وي، زمونږ به هم درس ته ډډه نه لگېده او مه او نه هم راته چا نه ويل. د لوبو سره د خلكو شوق هم ډېر و، قسما قسم لوبي او ساعت تېری

وې حجرې به د خلکو نه ډکې وې په حجرو کې به تتې کېده پټه کونجکه به د شپې په حجرو کې کېده، لوندان به د شپې په حجرو کې ځملاستل او د واده خاوندان په کورونو کې ویده کېدل، په حجرو کې به ترناوخته ځوانان په لوبو او گپ شپ لگیاوو دومره کارونه او مصروفیت نه و. ژوند ډېر پېچیده نه و، خود غرضي نه وه، صفا، سوتره ژوند و. په اخترونو کې به لویه خوشحالي وه، خلکو به د یوبل کره د خوراک خیزونه لېږل. د زانگلو دپاره به د برگو لوی لوی ټالونه او باړي چغونه وو. ښځو به په کورونو کې ټالونه اچولي وو او یا به یې بانې چغونه اېښي وو چې د گوروگانۍ به خلاصې شوې، ایندې او کېدې به شروع شوې. ځای په ځای به کېدې کېده ځوانانو به په کې زورونه ازمېل.

زمونږ په کلي کې به کال په کال زوروره کېدې کېده او د لرې لرې علاقه ځوانانو به په کې برخه اخیسته او خپل زور او پهلواني به یې ښودله. په زرگونو تماش گیر به ورته راتلل، زمونږ د کلي خانان به دوه ډلې شو، یو داسې سپی به یې منصف کړ چې د چا پره به یې نه کوله گیر چاپیر به خلک ناست وو او په مینځ کې به د کېدې میدان و، د یوې پرې نه به یو ځوان را پورته شو په میدان کې به وگرځېده د بلې پرې نه به چې چا ځان کې د هغه د مقابلې طاقت لیده ورته به راپورته شو کشتي به د منصف په اجازه شروع شوه د کومې پرې پهلوان چې به بریالی شو د هغې پرې زلمیان به راغلل خپل پهلوان به یې په اوږو کړ، په میدان کې به یې وگرځاوه او خپل ځای ته به یې ورساوه او خانانو به ورله انعام ورکړ او د دې پرې خلکو به په هغه بله پره باندي «الا الا» چغې ووستې په دې سلسله کې یوه واقعه زما یاده شي چې داسې یوې کېدې له یو زلمی د اتمانزو را پاڅېدو هغه پسې

د مقابلې د پاره د دواوې يو زلمی را پورته شو، لکه چې د هغه وخت قاعده وه هر يو کېدو مار به خپل خپل پير يا زيارت را يادوه. دوی چې خپل خپل باباگانو ته مخ واړوو او سلامونه يې او کړل. نو منځه گڼې دواوه وال کېدو مار ته ويل چې ستا بابا چې په دې سيندونو را پورې ووځي. نو اتمانزو وال به درله کار خلاص کړی وې ولې چې د هغه باباگان د کېدې ډاگ ته نژدې وو. او وشوه همدغسې دواوه وال را او پرزېد. کله به يو هم ونه پرزېده او دواړه به ستړي شو منصف به ورغی او خلاص به يې کړل. کله نا کله به په لوبو کې جنگ هم وشو.

نورې لوبې هم وي لکه انگي، شرنګي، لنډي ماری، پت پتانی، بنگړيواتي، گيتکه، پته کونجکه، چيندرو او نور. په حجرو کې تاشونه هم کېدل د غوزانو لوبې هم کېدې. ما سره د دې ټولو لوبو شوق و او کولې مې او نورو نه به مې گټلې. د کوم شي سره چې به مې شوق و په هغې کې به ما هر و، نو ځکه په لوبو کې ما هر و او چې د سبق سره مې شوق نه و په هغې کې مې خوند نه و او په سبق کې مې چې د حساب جو مټرۍ او تاريخ سره شوق و، په هغې کې تکړه وم او د نورو مضمونونو سره مې شوق نه و. په هغو کې کمزوری وم او د نه شوق وجه همدا وه چې د دې مضمونونو ابتدايي زده کړه ما په ښار کې د پنجابي استاد نه په پردۍ ژبه کې کړې وه. ښه مې نه وه زده کړې ځکه به مې ورته ډډه هم نه لگېده په حجرو کې به پوچ لوبه هم کېده او د لوبې په گټلو به شرط هم لگېده، کومه ډله چې به پرې شوه هغې به چای، ډوډۍ، مېوه يا گني چې په څه شي به شرط اېښودل شوی و راوړل. اکثر به شرط په چایو تړل کېده، ځکه چې چای نوی خېژ و د خلکو به خوښېده. بابا به مې د چایو يوه عجيبه قصه راته کوله چې مدرسې ته يو افسر راغلی و، شاه بازخان (زمونږ د کلي لوی خان و)

چای را وره یوه پیاله یې ماته هم را کره هغه وخت شنې چای رواج وې، په بلغمي پیالیو کې به ځکل کېدې. ما سره میر افضل خان (زمونږ یو میرنی تره و) ناست و ما خپله پیاله هغه له ورکړه ورته مې وویل چې توده ده هغه زما په خبره پوهنه شو یو ځل یې په سر واړوله ټوله خوله یې وسوزیده ولې چې هغه وخت چا چای نه پیژانده او رواج ډېر لږ و.

اخترونه او مېلې:

په اخترونو کې به لوښې لوښې مېلې لگېدلې په زرگونو خلک به په کې جمع کېدل. نېزه بازي به په کې کېده. اتنونه به اچول کېده، ډمان به گډېدل، د جوارۍ ډیس به کېده او خلک به په زانگوگانو کې څنگېدل، ساریان به وو د سورلۍ ډپاره به د لرگو اسونه وو، څوک به په اوښانو سواره وو، څوک به په اسونو، خانان به زورور گڼلی شو، ډېر خلک به ورپسې وو، اکثره خانانو به په دغه ورځ د خپل ځم گاونډ خلک د ځان سره بېول، په کباپونو او قتلمو او مېتیاانو به یې مړول، دا په خانانو، د غریبانو خلکو یو قلنگ غوندې و، کله نا کله به په مېنه کې جنگ وشو او ځېنې وخت به د انفرادیت نه جنگ اجتماعي شکل اختیار کړ نو بیا به د گڼهگار او بې گناه فرق نه کېده، یو ځل داسې وشو چې زه وړوکی وم او د نصر و مېلې ته تلې وم په مېله کې زمونږ د کلي د خانانو او د پړانگو د خانانو جنگ وشو، د جنگ نه پس هغوی خو د مېلې نه پښې سپکې کړې او ووتل مونږ یې خبر نه کړو، په داسې موقع خلک تل خپل کلیوال خبروي او د مېلې نه یې وباسي. پړانگ کلی د مېلې ځای ته ډېر نژدې و او په یوه چغه مېلې ته راوړسېدل د رارسېدو سره یې په مونږ برید وکړ، زمونږ نوکرانو خو څه مقابله ورسره وکړه، خو مونږ لږ وو او هغوی ټول کلی

و، زه وړوکی وم په اسپه سور وم چې دا خلک مونږ ته را نژدې شول، درځړو عبادت کاکا زر زرزه په غېږ کې را واخیستم او د اسپې نه یې را اوچت کړم، خو چې څنگه یې زه را اوچت کړم د پړانگو یو سړي لوی ډانگ اسپې له را خلاص کړو او په زین ولگېدو که د عبادت کاکا همت نه وی او زه یې نه وی را پورته کړی خدای زده که زه د هغې گوزاره ژوندی پاتې شوی وی.

په دې جنگ کې ډېر کسان زخمیان شول او زمونږ په نوکرانو کې خو روغ نه و پاتې. دا مېله به د چارسدې تحصیل سره د اختر په دریمه ورځ لگېده او د نصر و مېله به یې ورته ویله په دې مېله کې به ډېره زوروره نیزه بازي کېدل. د لرې لرې ځایونو نه به شوقیان ښه ساتلي اسونه او نیزه بازان راتلل. لوبه به په ډېر جوش و خروش روانه شوه نیزه بازانو کې یو تر بله د سیالی او رقابت مقابله وه او په تماشگیرو کې هم جوش و خروش و. د داسې لوبو نه په خلکو کې د مېړانې، شجاعت او ټینگار جذبات قوي کېدل.

د شوقدر (شعبان المعظم) میاشت چې به وخته، خلکو به ډېرې خوشحالی کولې خصوصاً هلکان جینکی به په کوڅو کې اخوا دې خوا زغاستل خوشحالی به یې کولې د دې میاشتې په پنځلسمه (۱۵مه) به شوقدر و. د شوقدر په شپه به هم لویه مېله جوړه وه.

ښځو او جونو به په کورونو کې ټوټکی، چورچوړی، ماتابی او پتیاخی خلاصولې او هلکانو او نارینه و به بهر دوه ډلې جوړې کړې ښښونه او ښکرونه به یې ډک کړي وو یو په بل به یې خلاصول. کله به یې یوه ډله په مخه کړه او کله بله، کله به یې شتی او اور ډنډی اسمان ته ویشتي. کومو خلکو چې به ښکرونه خلاصول هغوی به د څرمنو جامې اغوستې وې چې اور پرې تاثیر ډېر نه کاوه. خدا به وه

خوشحالي به وه مستي به وه او ځينو مذهبي خلکو به په دې شپه دا کارونه نښه نه گڼل په عبادت به يې شپه روڼوله او نورو ته به يې هم دا ويل چې په دې شپه عبادت ډېر ثواب لري، خو چا به ورته ډېر غوږ نه اېښوده. دا د پښتنو د قوت نښې نښانې وې چې څومره د پرنګي د غلامۍ پرې مضبوطېده هماغومره د پښتنو جذبې مړاوې کېدلې.

د امامانو مياشت:

لکه څنگه چې مونږ د خوشحالي اخترونه لرل دغسې مونږ د غم او خپګان ورځې شپې هم لرلې. د امامانو مياشت يعنې محرم د مسلمانانو يو شريک يادگار دی. زمونږ مسلمانانو ته په دې کې يو لوی درس او سبق پروت دی. د اسلام پيغمبر صلی الله عليه وسلم په مدينه کې د جمهوريت يوه روښانه ډېوه بله کړېوه، زه دا منم چې دغه جمهوريت يوازې د مدينې د ښار و او د مسلمانانو و، يعنې د مسلمانانو مشر او د رسول صلی الله عليه وسلم خلفاء او جانشينان به د صحابه په رايه گيری. منتخب کېدل.

په ټوله دنيا کې تياره وه مگر په مدينه منوره کې د دېموکراسۍ ډېوه بله شوه او دا ډېوه هم د حضرت عمر رضي الله عنه پورې بله وه او کله چې د هغه د مرګ نه پس په مسلمانانو کې د پيسې او اقتدار شوق پيدا شو، دغه ډېوه مړه شوه او تر اوسه پورې مړه ده. يورپ چې په تياره کې پروت و هلته هغوی بله کړه. هغوی پرې روښانه شول او مسلمانانو چې هغه مړه کړې ده تر اوسه پورې يې بله نه کړې شوه او نن چې څومره د مسلمانانو ملکونه دي په هغې کې ديموکراسي (جمهوريت) نشته څه وخت چې اقتدار د بني اميه خاندان ته په لاس ورغی معاويه را پاڅېدو د مسلمانانو هغه حالت يې هم ختم

که معاویه په خپل ژوند د اقتدار او پیسو په زور د خپل مرگ نه وروسته خپل زوی یزید ته د مسلمانانو نه بیعت واخیست چې د مسلمانانو امیر به وي. د اسلامي خلافت د ډموکراسۍ او قومي حکومت د تاسیس دپاره پیغمبر صلی الله علیه وسلم او د هغه اصحابو ډېرې هلې ځلې او جدوجهد کړی و، ډېرې قربانۍ یې ورکړې وې، ډېر زحمتونه یې گاللي وو او هغه بنې امیه په دغسې چل ول له مینځه یوړل نو ځکه که نور هر څوک چپ پاتې کېدی شو، حضرت حسین^ع چپ نه شو پاتې کېدی، دا مونږ مسلمانانو ته د ظالم او مستبد حکمران د مقابلي درس راکوي.

محرم ته پښتانه د امامانو میاشت وايي، دا میاشت د غم او خپگان میاشت ده خصوصاً په اولو لسو (۱۰) ورځو کې به چا بنادي، خوشحالي، خدا، ټوکه ټکاله نه کوله. د حسنینو په اروا او د خدای په نامه به خلکو شربتونه وپشل، لوی لوی خیراتونه به یې کول، بنځو به په کورونو کې او نارینه و به په حجرو کې جنگنامې لوستې او خلکو به ورته ژړل او بنکې توئېدل به یې ډېر ثواب گڼل، د شپې به بنځو په کورونو کې وپرکاوه هلکانو او جینکو به په دې لسو ورځو کې خیراتي دانې غونډولې او په لسمه ورځ به یې د جمع شوې غلې نه خیرات کاوه. په لسمه ورځ به نر او بنځې هدیرو ته تلل په قبرونو به یې د امام حسین د تندي د یادولو په نسبت اوبه اچولې، ماښام به هر چا د خپل حیثیت سره سم خیرات کاوه او دې ته به یې د حسنینو خیرات وایه او د شپې په ویرونو کې به یې دا ستاینې کولې «حسنه څوک به دې ژاړې اوی وی حسنه در زلالی!» او بیا به یې سینې وهلې او ژړا انگولا به یې کوله.

مونږ پښتانه د حسین^ع ډېر قدر او عزت کوو او په مونږ ډېر گران

دی ځکه چې دی د رسول الله صلی الله علیه وسلم نمسی و او په هغه ډېر گران و نو ځکه په مونږ هم ډېر گران دی. بله دا چې امام حسین هم د حق او جمهوریت دپاره پاڅېدلی و او مونږ هم د خپل حق او جمهوریت دپاره را پاڅېدلي یو هغه هم مظلوم و، مونږ هم مظلومان یو، هغه هم د ظلم سره د مقابلي دپاره را اوچت شوی و او مونږ هم د ظلم سره د مقابلي دپاره را پورته شوي یو. هغه هم مسلمانانو ته د جمهوریت حق گاته او مونږ هم مسلمانانو ته جمهوریت گتو. هغه هم د امن دپاره کار کاوه او مونږ هم د امن دپاره کار کوو.

کلی کلویغي:

زمونږ روغ رنځور، زمونږ غم ښادي او زمونږ مړی ژوندی ډېر له اخلاصه ډک او مینې محبت مظهر و، خو په رسمونو رواجونو کې ډوب چې څوک به رنځور شو خپلو خپلوانو او دوستانو به یې پوښتنه کوله یوازې خپلوانو او دوستانو نه بلکې، د کلي او ولس عامو خلکو به یې تپوس کاوه او که به مریض سخت شو نو بیا خو به ورته نژدې کسان شپه او ورځ ناست وو. د صحت دپاره به یې ورته دعاگانې کولې، خیراتونه به یې کول. د علاج دپاره څه خاص انتظام نه و د هر مرض دپاره بېل بېل بابا و، او د هر بابا د زیارت بېله بېله طریقه وه ان چې د باباگانو د قبرونو خاورې به خورده گنلې شوه او د مرضونو دپاره علاج گنل کېده. د باباگانو او زیارتونو نه علاوه د ملا صاحب، پاچا صاحب او میا صاحب دم دعا او تعویذ د علاج طریقه وه. د یوناني طب حکیمان هم وو تجربه کار وو، سپین سرو بنڅو به نظر ماتو. سپین ږيرو به د مقامي بوټو او داروگانو په ذریعه علاج کوو. نایانو به د دانو او زخمونو علاج او مرهم پټی. کوله خو ډېره

مخه زیارتونو او باباگانو ته وه. او چې شوک به مې شو نو په هغه ورځ به د کندي خلک خپل کار ته نه تلل او که مې به مخوریز سپری و نو ټول کلي به خپل کاروبار پرېښود او د مې د گور او کفن د خدمت او غم دپاره به د مې ځای ته راغونډ شول، نارینه به په حجره یا جومات کې ناست وو، او ښځې به په کور کې غونډې شوې، مې ته به چې څومره ښځې راتلې ټولې به ویر او ژړا کې شریکېدلې او نارینه و کې به یوازې د مې نژدې کسان او دوستانو ژړل. مې به کت کې پروت و چې څه وخت به یې لمباوه نارینه به ورغلل او کت به یې واخیست.

په دې وخت کې به د ښځو د ژړا انګولا شور زوږ پورته شو په زوره زوره به یې ویر کاوه مخونه به یې وهل او په ویر کې به یې مې ستایه چې مې به یې په تخته واچاوه نو خپلوانو او دوستانو به یې په تخته روپۍ اچولې، دغه روپۍ به د ملا وې، د لمبولو نه وروسته به یې کفن ورکړ په کت کې به یې اېښی و، خپلوانو او دوستانو ته به یې مخ وښوده بیا به جنازه اوچته شوه خلک به جنازې پسې روان وو، او خلکو به د جنازې کت په څلورو کسو په اوږه کړی و، او وار په وار به خلکو یو دبل نه جنازه اخیسته او دمه به یې ورکوله هديرې ته به یې ورساوه په اوار میدان کې به جنازه کېښودل شوه او از به وشو چې جنازه تیاره ده د چا چې به اودس و او جنازه به یې کوله، صفونه به یې جوړ کړل د جنازې مونځ به وشو دعا به وشوه خلک به راتلل او د مې مخ به یې کتلو. ملایانو به د سخات دپاره دایره جوړه کړه کېناستل به.

سخات خیرات:

سخات به د مې د حیثیت په اندازه و، که به مور شتمن خان او

مخوريز سپړی و، سخات به يې ډېر و او مېله به پرې جوړه وه ملايان به ډېر و، که به غريب سپړی و سخات به يې کم و ملايان به هم کم وو او که به سخات نه و ملايان به هم نه وو. گوړه، صابون، پټکي، قران شريفونه او روپۍ به په مينځ کې کېښودل شوې مشر ملا صاحب به اول د مړي د وارث نه د مړي د گناهونو د کفارې دپاره دا خيزونه د صدقې او سخات په توگه ځان ته قبول کړل بيا به يې يو بل ته په همدې طريقه بخښل او يو به د بل نه قبولول. ملايانو به دغه ټول مال يو ځل ځانته قبول کړ او بيا به يې خوا کې ملا صاحب ته وبخښه چې دوره به وشوه نو بيا به يې د سخات په وېشلو شروع وکړه. ما ته به د سخات گرځولو مراسم شا ډوله ښکارېده پردی مال يو بل ته بخښي خدای او قام ته دوکه ورکوي. زه د عربو په ټولو ملکونو کې گرځېدلی يم. ما هلته حتی په مکه معظمه، مدينه منوره، نجف او کربلا کې هم چېرې دا د سخات او خيرات طريقه نه ده ليدلې حال دا چې هلته دا طريقه ده چې مړی اوشي، خلک خبر شي، بيا جنازه جومات ته راوړي هلته يې جنازه اوشي د دعا نه پس وارثان خپل مړی د ښخولو دپاره مقبرې ته يوسي او نور مسلمانان خواره شي. دا اسلام خو مونږ ته د عربستان نه راغلی دی، خو خبره دا ده چې دا قسم عادتونه په مونږ کې خودغرضو خلکو پيدا کړل په اسلام کې دا خيزونه نشته بله دا چې دا دومره مال بل ته خرنگې بخښې او چې سپړی نادره او محتاجه هم وي. بله دا چې سپړی مړ شي د هغه عملنامه خو بنده شي دا خيرات او سخات به څنگه د هغه په حسناتو کې ليکل کېږي. يو سپړی حضرت رسول الله صلی الله عليه وسلم ته راځي عرض کوي چې يا رسول الله زما پلار مړ دی او له هغه نه دوه کوټې له کجورو نه ډکې پاتې دي هغه ورپسې خيراتوم رسول الله صلی الله

عليه وسلم ورته وايي که ستا پلار پخپل ژوندانه د دې کجورو نه دوه دانې د خدای په رضا ورکړې وی د دې دوه کوټو نه يې ثواب زيات و. د گناه او ثواب په حقيقت د بې عمله علماوو په وجه څوک پوه نه شول. د خلکو په مغزو کې ملايانو دا کښولې ده چې گوندې خدای هم د دنيا د پادشاهانو په شان دی چې هغه ته د تپکس او ډالۍ ضرورت دی. دوی په دې فکر نه کوي چې خدای بې نيازه دی هېڅ شی او هېچا ته محتاج نه دی. که خيراتونه دي که زکات دی که صدقات دي، که لمونځ دی. که روژه ده، که حج دی دا ټول زمونږ د بښکړې دپاره دي که ښه کوي هم د ځان دې دي او که بد کوي هم د ځان دې دي.

که ښه کوي دنيا به دې هم اباده وي او په آخرت کې به دې هم په کار شي او که بد کوي په دنيا کې به ذليل، حقير او خوار يې او په اخر کې به درته عذاب وي.

زما د ملايانو سره ډېر تعلق و ما به يې ډېر قدر او عزت کاوه او همېشه به مې ورسره په دغسې خبرو بحث او تبادل خيال کاوه او دا به مې ورته ويل چې د خيراتونو او سخاتونو دا طريقه په اسلام کې ښه نه ده. اسلام چې خيراتونه او زکاتونه واجب کړي او لازم کړي دي په هغې کې لوی راز دی. دا چې زمونږ خوږ رسول^ص وايي چې «صدقه بلا رد کوي» دا بلا تاسو پېژنئ دا خود غريب او امير تر مينځ نفرت نه بلا ولاړيږي. نو چې شتمن خلک د بېوزلو پوښتنه وکړي د هغوی سره د مصيبت په وخت کې مرسته وکړي نو د غريبانو د خپلو اميرانو سره مينه محبت پيدا شي او د بلا مخه ونیول شي، او چې امير د غريب هېڅ پوښتنه نه کوي، غريب په مصيبت کې وي او امير په عشرت کې وي نو د غريب په زړه کې تېريږي چې وطن خو خدای مونږ ټولو ته شريک راکړی دی. دا څنگه زه په مصيبت کې

ژوند تېروم او دا بل چې زما ورور عزيز دى زما په شان سپرى دى، دى ولې په عيش عشرت كې دى د ده په زړه كې غوټه پيدا شي او ورو ورو يې زړه اميرانو ته پرسيرې، ترڅو چې بلا ورته جوړه شي.

گورئ د رسول الله (ص) په وخت كې به د هر څه نه مخكې د قرض د ادا كولو غم خوړل كېده. رسول (ص) تر هغه وخته پورې د مړي جنازه نه كوله چې ترڅو پورې به د مړي په ذمه قرض خلاص شوى نه و، او كه د مړي وارثان به نادره او غريبان و او د مړي قرض به يې نشو ادا كولى نو بيا به رسول الله (ص) نورو مسلمانانو ته وويل چې چنده ټوله كړئ او د ده دا قرض خلاص كړئ نو چې قرض به خلاص شو نو هله به يې جنازه كوله، بيا به نور تكفين تجهيز كېده او نن بالكل اړولې خبره ده چې د كوم مړي د وارثانو د مخه نه كېږي نو هغوى يې لا جائداد گانه كوي لا په سود رقم اخلي خو مړي پسې سخات ضرور كوي او يوازې خود مړي خيرات او سخات نه دى د پيرانو پير صاحب يوولسمه ده، د كاك صاحب شكرانه ده، د سيدانو، مياگانو او صاحبزاده گانو نذرانې او شكرانې دي كه دا ټول خيراتونه په قومي بڼېگرو لگېدى نن به مونږ هم د دنيا د ترقي يافته قومونو په قطار كې ولاړوئ. د سخات او خيرات دپاره مونږ په سود او گانه (گروي) قرض اخلو چې زمونږ دا رسم پوره شي. زه يو كال د اوږي د گرميو تېرولو دپاره كوه مري ته تللى وم هلته را باندي يو څو كسه ملايان چې زما دوستان و ورا پېښ شول مازيگرمې د سيل صفا دپاره له خانه سره را واپستل گرځېدو گرځېدو يوې بنگلې ته ودرېدو، ما ملايانو ته مخ را واپوه چې دا بنگله څنگه بنگله ده؟ دوى وې ډېره بڼكلې ده ما وې دا شنه چمنونه او د گلونو باغچه يې څنگه ده؟ دوى ويل چې ډېر بڼايسته چمن او بڼايسته گلونه دي او ډېره

مزبداره باغچه ده ماوې هغه ماشومان چې په کې لوبې کوي دا څنگه دي دوی وویل ډېر پیمخي او گلالي ماشومان دي ماورته وویل هغه موټر چې ډرېور یې صفا کوي دا وینئ. ویل یې هو ډېر ښه موټر دی. ما وې هغه چې په کرسی. ورته ناست دی جاموته یې وگورئ څنگه دي، دوی وې ډېرې ډولۍ جامې یې اغوستې دي ما ویل دا سپری پېژنئ چې څوک دی؟ دوی وویل چې څوک دی؟ ما ورته وویل چې دا د پېرنګیانو ملا دی چې قوم یې په بنگله کې اوسي ملا یې هم په بنگله کې اوسي چې قوم یې په گېډه مور وې ملا یې هم په گېډه مور وې چې قوم یې په جامه پټ دی ملا یې هم په جامه پټ دی. چې قوم یې په موټر کې گرځي ملا یې هم په موټر کې گرځي او زمونږ چې د قوم د هستوګنې کوډله نشته تاسو هم جوماتو کې اوسېږئ، او چې په گېډه ماړه نه یو تاسو هم دروازه په دروازه گرځئ چې «وظیفه راوړئ خدای مو وبخښه».

چې سخات به ووبشل شو بیا به نو ملایانو پرې مسئلې کولې زمونږ په کلي کې مړی شوی و. یو ملا صاحب مسئلو ته ودرېد او دا مسئله یې وکړه چې یو سپری ډېر بد عملة او بد چلنده و، سود خورو، جوارګرو، خونې و، زانې و، غل و، ډاکه مارو، او هېڅ ښه کاریې په عمر کې نه وکړې، صرف د هرې جمعې په شپه به یې اووه ډوډۍ د خدای په نامه جومات ته لېږلې دا سپری مړ شو زامنو، ښځو او پس ماندگانو یې ورپسې ډېر ویر وکړ او دا به یې وویل چې د ده به په قبر کې څه حال وي. اخر یوه شپه خپل یو زوی ته په خوب کې راغلی دی او ورته یې ویلي دي چې تاسو زما غم مه کوئ. زه ډېر په آرام او مزو چرچو کې یم. زوی ترې پوښتنه کړې ده چې پلاره ته خو ډېر بد عملة وې پلار یې ورته وویل چې ټیک ده، خو مورته مو معلومه ده چې ما

به د هرې جمعې په شپه اووه ډوډۍ خيرات وركولې هغه ډوډۍ مې دلته په كار شوې، څه وخت مو چې زه بنځ كړم او تاسو را نه لاړئ نكير منكر راغلل او زما نه يې پوښتنې شروع كړې چې: «من ربك، و ما دينك» ما جواب نه شو وركولى نو گورزونه يې را پسې را اوچت كړل چې را خلاصول يې را باندي چې په دې كې دوه ډوډۍ را پيدا شوې او ورته مخې ته شوې او زه يې بچ كړم او چې نكير منكر لاړل زما د قبر په څلورو كونجونو كې سوري وشول او د هر سوري نه به د دوزخ لمبه را ننوته نو څلور ډوډۍ راغلي او هره يوه يو يو سوري ته ډال شوه او د لمبو مخه يې ونيوه او دا يوه زما خدمت كوي. بيا يې ووي چې په خيرات كې ډېر ډېر ثوابونه دي او ما د دي مسئلې ثواب د دې مړي په اروا بخښلى دى. ما ته دا مسئله عجيبه ښكاره شوه ماوې د دې خو دا مطلب شو چې هره بد عملي كوه، زور ظلم كوه خو اووه ډوډۍ خيرات وركوه نو مزې كوه.

د سخات نه پس به بيا نور خيراتونه شروع شو هر ماښام به د مړي په اروا خيرات كېده، ترجمعې پورې به بيا هره جمعه خيرات كيده تر څلوېښت ورځو پورې.

په څلوېښتمه ورځ به بيا لوى خيرات وشو او بيا ورسې د كال خيرات دى. په دغه طريقه به زمونږ د قام په كال كې په لكونو روپۍ خرڅېدلې كه دا په يو بيت المال كې جمع كېدى او په قامي كارونو او غريبو لگېدى قام ته به يې څومره فايده رسېده؟

يوه لطيفه:

يوه ورځ زه په حجره كې ناست وم چې زمونږ د امام صاحب زوى راغى. ما ته يې ووي چې زه واده كوم ما سره څه امداد وكړه. ما ورته

وړې زه همبشه وينم چې د مړي په سخات کې ته د ډېر مال مالک شي چې که تا ته ضرورت وي نو بل ته يې ولې بخښې هغه راته په جواب کې ووي چې دومره مال هېڅوک د زړه نه نه بخښي مونږ يې له وېرې بل ته بخښو او بله دا چې زمونږ يقين وي چې مونږ ته يې څوک نه راکوي. را کول خو پرېږده وبه مو وهي. ما ورته ووي چې وهل په کې نه وي او مال هم ستا کېدی شي نو بيا؟ ده راته وويل نو بيا خوبه يې زه هېچا ته ورنه کړم ماوې رښتيا وايې ته تيار يې هغه ووي چې بالکل رښتيا وایم. او بالکل تيار يم نو ما ورته وويل چې نن زما د تره لور مړه ده ډېر سخات يې دی، ستا واده پرې ښه کېږي په دايره کې کېنه چې ستا وار شي او سخات دې ځان ته قبول کړ بل ته يې مه بخښه ووايه چې زما ضرورت دی بل ته يې نه شم بخښلی. ده ووي دا خوبه زه وکړم ماته به يې څوک راکړي؟ د شمو زوخان دی هسې نه چې بې عزته مې کړي ما ورته ووي چې زه به دې شاته ولاړ يم څوک دې بې عزته کولی نه شي. وې چې ستا امداد راسره وي نو بيا خوزه د چا پروا نه کوم. زما او د ده په همدې فيصله وشوه چې روانېده ما ورته ووي چې پام کوه دا خبره دې چا ته له خولې نه ونه وځي چې جنازه وشوه او سخات ته ملايان په دوره کې کېناستل ده دې خوا اخوا وکتل چې زه يې وليدم لاړ په دوره کې کېناست کله چې د سخات بخښنه اخيستنه شروع شوه. زه ورو غوندي راغلم د ده په شا ودرېدم چې څه وخت ده ته سخات وبخښل شو او ده واخيست د ده رنگ تک زېر شو او ماته يې وروسته وکتل او وې ويل چې ماته د دې مال ضرورت دی زه يې بل چا ته نه بخښم. د ملايانو د هلې گولې څه اراده وه، خوزه ور مخکې شوم او د هغوی نه مې تپوس وکړو چې ملايانو صاحبانو شريعت په دې باره کې څه وايي؟ دوی وويل چې شريعت ده

ته حق ورکوي چې، بل ته يې بخښي او که پخپله يې اخلي نو ما هغه ته اشاره وکړه چې «مولانا اوچتوه يې» د گورو د بوجيو د پاسه نغدې روپۍ پرته وې هغه مې را واخستې او ورمې کړې او ما وې دا گوره هم اوچته کړه. گوره يې هم اوچته کړه، قران شريفونه او پتکي پاتې شو. هغه ملايانو تالا کړل، ملايان هک پک پاتې شول، وروسته يې بيا د مري خاوند ته ويل چې د مري سره احسان ونه شو. هغه ملا چې بله ورځ گوره منډي ته ورې ده چې خرڅه يې کړي د شموزو خان صاحب ورپسې ورغلی دی او گوره يې په زور ورته اخیستې ده.

د شريعت په وړاندې خو دا پردی مال و دوی ته يې اخیستنه جايزه نه وه، خو د دوی په شريعت څه کار وو. زمونږ کلي کې يو سړی و، هغه به ويل چې اسلام اسلام نشته هسې گونگوسي دي چې د ملايانو دا عمل وي د مقتديانو به څه حال وي.

څه موده خو ملايانو د سخات د دايرې نه لاس واخيست بيا يې پخپلو کې جرگه کړې ده، که مونږ دا کار پرېږدو دا دومره موده مو دا کار کړی دی نو د عوامو توجه به رانه وگرځي وايي به چې داملايان نه پوهېدل او عبدالغفار پوهېږي نو بيا يې د سخات طريقه د پخوا په شان شروع کړه او په کوم ملا چې به يې لږ غوندې شک راغی په دوره کې به يې نه پرېښوده.

په دې کې د ملايانو، غريبانو څه قصور نشته مونږ قام پخپله گرم يو، چا ته چې د دين او مذهب ټول واک او اختيار ورسپارو او د تعليم او تربیې غم يې نه کوو دروازه په دروازه «وظيفه راوړئ خدای مو وبخښه» وايي. د دومره لوټي ذمه واری دپاره په دې طريقه خپل ديني استاذ تربيه کوو. دا زمونږ خپله گناه ده حقيقت دا دی چې کله مونږه مسلمانان شو نو بعضي هغه د هندوانو د وخت رسمونه،

رواجونه مونږ پرې نښودل او کله څنگه چې هغوی د ژوند د مختلفو شعبو د پاره بېلې بېلې ډلې ټاکلې وې، هغه هم په هغه شکل کې مونږ جاري اوساتلې، ځکه چې دلته چې اسلام راغی نو هغه د مذهب (تبليغ) په لار رانغی د سیاست (توري) په لار راغی نو مونږه د مذهب د حقیقت نه چا خبر نه کړو او لا تر اوسه پورې خبر نه یو. دا د کاسټ سیستم روایتې (عنعنوي) اثرات دي چې یوه ډله به د مذهب د خدمت د پاره وي یوه ډله به حکومت کوي، یوه ډله به تجارت کوي او یوه ډله به عام خدمتونه کوي. دا په اسلام کې نشته بلکه په اسلام کې علم په هر مسلمان او مسلمانې باندې فرض دی. زمونږ د ملایانو د دنیایي علومو او سیاست خوا ته توجه نشته او زمونږ د دولتونو خلکو د دیني علومو خواته توجه نشته نو ځکه مونږ په دنیا هم خوار یو او آخرت به مو هم خوار وي.

یوازې خو دا نه د داسې ملایانو د لاسه مونږ ته نور هم ډېر نقصانونه رسېدلې دي. په مونږ کې چې د کار او خدمت سرې پیدا شوی دی. دوی پرې یا د وهابي فتوه لگولې ده یا د هندو یا د کافر او په دې نومونو یې له خدمته پاتې کړې دي. نه یې پخپله د خلکو خدمت کړی دی او نه یې بل ورته پرېښی دی. بې کاره او بې کسبه لمونځ ادا کوه او ډوډۍ خوره.

واده بنادي:

زمونږ بنادي ډېرې خوندورې د خوشحالی نه ډکې وې چې هلک به زلمی شو نو مور او پلار به یې ورته د خپلې خوښې چنغله لټوله د هلک او جینۍ نه چا پوښتنه نه کوله او نه د هغوی خوښې ته چا کتل. خویندې میندې به وگرځېدې کومه کورنۍ او جینۍ چې به یې خوښ

شول، د جینی د مور سره به خبرې وشوي د مور په ذریعه به پلار هم خبر شو چې دواړه به راضي شول نو د هلک له کوره به څه بنځې لارې او ګوټ به یې وکړ. بیا به د کوژدنې ترتیب ونيول شو. په دې وخت کې زمونږ خلکو که خانان که غریبانان وو، ټولو د خور او لور په سر هر چا د خپل حیثیت په اندازه ولور اخسته. د نابالغو جینکو کول او ورکول هم رواج و، تر دې چې د تې پورې ماشومانو کوژدنې به کېدې. کله نا کله به داسې هم وشو چې نه به هلک پیدا شوی و او نه به جینی زېږېدلې وه چې مېندو او پلرونو به یې سره وعده وکړه چې د یو مور و پلار زوی وشو او د دې بلې خوا لور وشوه هغه به یې یوله بله سره ورکولې. دا قسم جینی بیا بل هېچا کولی نه شوه هلک جینی که به په وړوکوالي نامزد شوي وو چې کله به لوی شو که د هغوی به یو بل خوښ نه و نو هم د یوه بل نه خلاصېدلې نه شو، خو چې د واده بندوبست به شروع شو نو د خپلو خپلوانو او کلي مالت جینکې به لا د واده نه خو څو ورځې مخکې د هلک کاله ته را غونډېدې، ټنگ ټکور به یې کاوه. د شپې چې به د کاره وزگارې شوې نو راجمع به شوې د منگي او مجمې سره به یې بنکلې بنکلې مصری ويلي زما د جینکو دا ټنگ ټکور ډېر خوښېده. و دونه به د هر چا د خپل توان او طاقت سره سم وو، د خانانو په ودونو کې به ډنگ ډونگ او دوم دام زیات وو. ډېرې ورځې به پولاوونه پخېدل خپلو خپلوانو او دوستانو به ډېرې اچولې وې. کور به د بنځو نه ډک و او حجرې به د سرونه ډکې وې. جنجونه به وو د هر چا جنج به بېل و توپک او غریبونو به خلاصېدل دمې به هم په کې ګډېدلې او خلکو به ورله روپی وړکولې اکثر به نېزه بازي هم کېدله. د نېزه بازي دپاره به خلکو ښه ښه اسونه ساتل او د نېزو پرکتس به یې کاوه. د نېزه بازي په موگي به ورته

روپۍ اېښودل کېدې چې چا به موږگي يووړو، هغه روپۍ به د هغه شوې د واده ورځ به مقررره وه چې هغه ورځ به شوه نو چې د سحر ډوډۍ به وخورل شوه که د ناوې کور به لرې و، خلک به د ډوډۍ خورلو سره سم روان شو او که د ناوې کور به نژدې و نو خلک به مازېښين ور روانېدل.

ښځو به ځان ته بېل ټنگ ټکور جوړ کړی و، سازيانو به ورته په کوڅه کې ساز غږاوه او ډول سورنی به يې ورته وهل او ښځې به د ننه کور کې ورته گډېدې چې سبا به يې ډولۍ راوړله په دې شپه به ښځې په جمع روانې شوې نکريزې به يې په سر وې مشالونه به ورسره وو، شمعي به په کې بلېدې لوی لوی مشالونه به يې جوړ کړي وو، سپين پرک به و، په لاره به يې سندرې ويلې د دوی د حفاظت دپاره به څو کسه سړي مخکې او څو کسه وروسته روان وو چې د ناوې کورته به ورسېدې اول به يې نکريزې وگډولې او بيا به يې هغه نکريزې هغه جينۍ ته په لاسو او پښو پورې کړې، ناوې به د څو ورځو نه په گوت کې ناسته وه، همزولې به ترې چا پېره وې، ښځې به ترې واپس کلې ته راغلې سبا له به تر او ښځې په ورا او جنج لارل ښځې به د ننه ورغلې او نارينه به بهر په حجره کې کېناستل. ملا به راغی نکاح به يې وترله مبارکي به وشوه. ډم به ډول ووايه ډم به ښادۍ والاو وته آيينه ښودله او پيسې به يې ټولولې. چا به گلان ورکول او پيسې به يې ټولولې بل خوا ته به بات په غوږونو کې گوتې اېښې وې. مدح به يې ويله چا به سپېلني لوگې کول روپۍ به يې اخيستې که د چا به خوښه وه که نه خو د شرمه به يې غږ غوږ نه کاوه او روپۍ به يې ورکولې لنډه دا چې يو لوت به و، ملا صاحب هم يې روپو نکاح نه ترله چې نکاح به وترل شوه هلک به د سخر کورته ننوت په پالنگ به

وخوت جامې به يې بدلې کړې نوې ډولۍ جامې به يې واغوستې خپل خپلوانو او دوستانو به پرې پتاسې، غوزان او پيسې نوستلې او ماشومانو به ټولولې، جينۍ ته به د واده دپاره د توان په اندازه دپرې قيمتي جامې جوړېدې. دا جامې به ناوې د واده په شپه اغوستې، بيا به يې په ټول عمر کې نه اغوستې ځکه چې قيمتي وې چې مړه به شوه اکثر به يې جامې ملا صاحب ته ورکول کېدې، ناوې به يې ډولۍ کې کېنوله ډولۍ به بټيارانو په اوږه کړه ډولۍ به مخکې وه د واده زلمی به د ډولۍ سره و او نور خلک به ورپسې وو. بهر به هم د واده په زلمي خپلوانو او دوستانو پيسې او شپړينۍ نوستې ډزې به کېدې. لويو، ورو به د خوشحالی نه الا اچغې وهلې، لويه مېله به وه چې څه وخت به ډولۍ په کور د ننه شوه مېلمانان به رخصت شو، د کلي خلک به هم لارل ناوې به چې کورته ننوتله د بنځو دود دستور به پرې وشو، ناوې به په پالنگ کېنولې شوه، تر څو ورځو پورې به خلک راتلل د ناوې د مخ نه به يې پلو پورته کاوه، ناوې به يې کتله، ناوې به سترگې نه غړولې د هلک خپلوانو به چې ناوې کتله روپۍ به يې ورکولې. په سباله به هلک د خپلو همزولو سره د سخر کره ورغی، دې ته به يې سلامي ويله بڼه ډوډۍ به ورکړې شوه د ډوډۍ نه پس به هلک د سخر کورته ننوت او د خوانې په پښو به پرېوت هغې به ورله روپۍ ورکړې، د بنځې خپلو خپلوانو سره به پېژندگلوې وشوه، بېرته به خپل کاله ته ستون شو، څو ورځې وروسته به د بنځې خپلوانې راغلې. دې ته به يې اوومه ويله د هلک خپلوانې به هم را ټولې شوې د جينۍ د پلار له کوره به جامې راوړل شوې وې. هغه به يې د هلک په خپلوانو ووپشلې چې پاتې به شوې هغه به د ناوې وې. ناوې به د پلار کره لاره او څو ورځې به يې تېرې کړې. نن به خلکو ته د هغې

زمانې ودونه څه عجيبه غوندې ښکاري چې جينې او هلک ليدلي نه وي د مور او پلار په خوښه به ودونه کېدل. په کار خودا و چې هلک او جينې سره خوښولې بيا ودي، خود نن زمانې په نسبت د هغې زمانې ودونه ډېر کاميابه وو، ځکه چې د هغوی اخلاق ډېر اوچت او سپيڅلي وو، په هغوی کې ريښتيني مينه او محبت و، په يورپ او امريکا کې چې هلک او جينې يو د بل په عادتونو او خويونو ښه خبر شي نو د خپلې خوښې واده کوي، مگر د هغوی په مينځ کې دومره مينه او محبت نه وي، لکه زمونږ د ملک د ښځو او مېړنو تر مينځ چې وي. مونږ له د خپل ځينې دود او دستور اصلاح په کار ده.

ډېر خلک خپلې لويه د پيسو دپاره ورکوي، په کار دي چې د سریتوب په لحاظ خپلوي وشي دا نه چې د دولت دپاره ځوانه جينې بوډا ته کېنول شي.

د يوې پېغلې کيسه:

زه د سکول نه په چوټۍ کلي ته تلم په ټانگه کې ناست وم، ناگهان سيند ته را ورسېدم، گرمي وه سيند موجوده وهل هغه وخت کې به په سيند باندې پلونه د بېرو وو. د ټانگې نه کوز شوم، په پله پورې وځم چې ناڅاپه يوې پېغلې جينې د پل نه د سيند مينځ ته وروډنگل چغې شوې چې جينې لا هو شوه مانکيانو ورپسې کشتۍ خوشې کړې. د پله نه يې ښايسته لرې د ټاپو سره ونيوه غاړې ته يې را وښکله جينې مړه نه وه، خو بې هوشه وه اوبه يې تېرې شوې وې، هلته يې واچوله مونږ را غونډ شو چې اوبه ترې لارې جينې په خود شوه چې په مونږ يې سترگې ولگېدې، په ژړا شوه ويل يې چې وی خدایه زه ژوندی يم؟ مونږ چې تحقيق وکړ چې دا کمبخته ولې پخپل ژوند ستومانه

ده. معلومه شوه چې پلار يې يو بوډا ته ورکوله او د دې خوښه نه وه پلار ته يې ويلې وو چې پلاره زه مېړه نه کوم او ټول عمر ستا خدمت کوم، خو دې بوډا ته مې مه ورکوه. د پلار يې سترگې روپو پټې کړې وې د لور يې نه منله چې جينۍ د پلار نه مایوسه شوه د خپل مرگ اراده يې وکړه نو د دې داسې پېښو مخنيوی په کار دی بايد چې له جينۍ او هلک نه پوښتنه کېږي، ځکه چې دا خود دوی د ژوند د ملگرتيا سوال دی.

فوج کې کمېشن:

څه وخت چې زما ورور خانصاحب د ډاکټرۍ تعليم د پاره بمبې ته لاړ. زه او مهابت په بورډنگ کې يوازې پاتې شو، څو ورځې پس له بورډنگ نه ښار ته راغلو او په لوی بازار کې مویوه بالاخانه ونيوه دلته به اوسېدو او سبق له به سکول ته تللو، خو سبق ته مو ډېره ډډه نه لگېده. زمونږ يو زور نوکر و ((باراني) نومېده مونږ به ورته باراني کاکا وې، هغه څه موده د مومن خان ډېری د خانانو سره نوکري کړېوه. د ډېری زيات خانان په فوج کې نوکران وو. دی ورسره هم په فوج کې پاتې شوی و نو ده به ماته د فوج کيسې کولې چې د فوج ډېره ډډه او د عزت نوکري ده، سړي چې داسې غاړې ته کړچ اچولی وي او د فوج مخکې روان وي، ډېر خوند کوي. زما خو هسې هم سبق ته ډډه نه لگېده د باراني کاکا خبرې به را باندې ښې لگېدې او ورو ورو يې را باندې اثر و شو او د فوج نوکری ته تيار شوم. دغه وخت زه په اتم جماعت کې وم زه خو هلک وم نه پوهېدم چې باراني کاکا به څه ويل هغسې به مې کول هغه راته ويل چې څوک تعليم یافته وي، او د لوی خاندانه وي هغه ته فوج کې ډايرېکټ کمېشن ورکول کېدی شي او

نېغ په سرداری اخیستل کېږي. ده او د پرنګي په درجه کې فرق نه وي د دې دپاره د هندوستان وایسرای ته درخواست کېږي، د هغه په منظوري ډایریکټ کمیشن ورکول کېدی شي. نو ته یو درخواست د وایسرای په نوم ولیکه چې په ډاک کې یې ولېږو. د خانصاحب یو اشنا و چې فضل محمود نومېده. مونږ دواړه ورغلو په هغه مو درخواست ولیکه او د کمانډران چیف په نوم مو په ډاک کې واستاوه. دا راز ما او باراني کاکا خان سره پټ وساته نه مې پرې پلار خبر که او نه مو د هغه سره مصلحت وکړ. ډېره موده تېره شوه، زه په لسم جماعت کې وم زما نه دا خبره هېره وه چې د مرکز نه زمونږ ډپټي کمشنر ته یو حکم راغی چې زما متعلق تحقیق وکړي چې زما څه حیثیت دی؟ او زما د خاندان څه حیثیت دی؟ ډپټي کمشنر تحصیلدار ته حکم ورکړی و او تحصیلدار پتواریان مقرر کړي وو چې زمونږ جائداد معلوم کړي، پتواریان چې زمونږ کلي ته تللي دي یوه عجیبه توفه وشوه. په دې ورځو کې زمونږ په کلي کې یو سړی چا وژلی و، جرګې په هغې کې زما د تره زوی د شاه صاحب خان مشر ورور شمروز خان زمونږ د شپږو نورو نوکرانو سره بې گناه او خطا څوارلس کاله قید کړی و. پېرنګیانو جرګې د انصاف او امنیت برقرارولو دپاره نه وې جوړې کړې، بلکې پېرنګیانو جرګې په پوره تدبیر د دې غرض دپاره جوړې کړې وې چې په جرګو کې انصاف نه کېږي، پرې وي، جمبي وي، او اکثر چې به گنهنګار سړي په سفارش یا په بلو او رشوت خلاص شو نو مخالفې ډلې به د بدل اخیستولو کوشش کوو. او په دا شان به دا دښمنۍ پیرو په پیرو چلېدلې او دا سلسله به روانه وه. پښتانه به پخپلو کې اړم وي او مونږ پېرنګیانو ته به یې توجه نه وي. ما د یو اسسټنټ کمشنر سره د جرګو په باره کې

پخپله خبرې کړې وې چې په دې جرگو کې انصاف نه کېږي، په جرگه کې که د مجرم د ډلې سرې مقرر شي هغه که هر څومره گناهگار وي، هغه بري شي او که د هغه د پرې سرې په کې نه وي، بلې ورنه کړي څوک د رسوخ خاوند يې سفارش ونه کړي که هر څو بې گناه وي، هغه په کې لار شي.

نو د دې قسم جرگونه د حق او عدالت څه اميد کېدی شي؟ يوازې اسستنت کمشنر نه هر پيرنگی په دې خبره پوهېده او د همدې مطلب دپاره دوی د جرگو سيستم جوړ کړی او ټينگ کړی و. زمونږه ټوله گټه وټه د دوی خوراک وه، څه چې به مونږ گټل هغه به پوليس، وکيلانو، جرگه والو او بيا جېل والو رانه واخيسته او زمونږ بچي به په خالي ميدان پاتې شو. تاسو فرنتېر کرايم ريگولېشن اېکټ (د سرحد د جرايمو قانون وگورئ، هېچا به داسې ظالمانه شرمناک قانون جوړ کړی نه وي، لکه دا قانون چې انگرېزانو په مونږ چلاوه. په دغو ورځو کې دا او اوزه خوره شوې وه چې په دغه مرگ کې زمونږ جائداد هم ضبطېږي او دا خو په سرحدي قانون کې يوه معمولي خبره وه نو چې څه وخت پتواريان زمونږ د جائداد معلومولو دپاره راغلل نو زمونږ يقين وشو چې دا او اوزه رښتيا ده زمونږ په خاندان يو وير جوړ شو چې هم مو سرې بې گناه قيد شول او هم مو جائداد ضبطوي. مونږ ډېر کوشش وکړو چې خپل ټول جائداد پتواريانو ته ونه نسيو څه نا څه جائداد مو ورنه پټ کړو، خو هغوی پخپل رپوټ کې ليکلي وو چې دوی ډېر جائداد لري ټول يې مونږ ته ونه بنوده زمونږ په دې راز پتواريانو ځکه پرده وانه چوله چې زمونږ د کورنۍ د مشرانو، د حاکمانو سره لکه د نورو خانانو په شان ناسته ولاړه نه وه، کومو کسانو چې به د پوليس او حاکمانو سره تگ راتگ ساته ډوډۍ گانې

به يې ورته کولې د دې دپاره چې قوم پرې و خورې او پخپله يې هم و خورې اکثر به د دوی د بدو د لالان وو. زمونږ پخپل جائداد قناعت و، مونږ دا نه کول. دوی به هم ښه د جائداد خاوندان وو، خو حرص په مخه اخیستي وو او د حاکمانو سره به يې راز باز ساته. بابا مې پېښور ښار ته راغی مونږ په ښار کې تعليم ته دېره وو، دېر غمجن و دا ټوله قصه يې راته وکړه، مونږ هم خپه شو چې سبا له مې بابا د پټي کمشنر ته ورغی ورته يې ويلې چې زه يو عرض ته راغلی يم چې ته تحقيق وکړه، که په دې قتل کې مونږ گناهگار يو نو چې څه سزا راکوې، مونږ ته منظوره ده او که مونږ کې گناه نه وي نو دا خو انصاف نه دی چې هم مو سړی بې گناه قيد شو او هم مو جائداد ضبط شي نو هغه ورته ويلي دي چې څوک وايي چې ستاسو جائداد ضبط يږي؟ بابا مې ورته ويلي چې پټواريان راغلي وو او زمونږ ټول جائداد يې وليکه. نو هغه ورته دېر خندلې دي او ورته يې ويلي دي چې دا خو ستا زوی لات صاحب ته د ډايرکټ کمېشن دپاره درخواست ورکړی دی او لات صاحب مونږ ته حکم کړی دی چې د ده د جائداد او حيثيت تحقيق وکړئ او مونږ ته يې معلومات راکړئ. مونږ چې د سکول نه راغلو بابا مې بالاخانه کې ناست و، خوشحاله و چې مونږ يې وليدو په خدا شو ماته يې وويل چې شاه توريه (هغه به ماته د مينې نه شاه توری وايه) دا خو ټولې ستا غويمي دي، بيا يې راته ټوله خبره وسپرده.

بيا زما ډاکټري معاینه وشوه، زما صحت دېر ښه و او ښه ځواني مې وه. بيا څه موده پس د برتۍ د پرنګي حکم پسې راغی چې په فلاني تاريخ حاضر شه، په دي ورځو کې خانصاحب پس د درې کالو نه د بمبۍ نه راغلی او د باقي تعليم دپاره لندن ته روان و، هغه هم

راسره د برتی پرنگي له لارې دا پیرنگي ښه سپری و، مونږ سره یې ښه سلوک وکړو، زما ورور خانصاحب ته یې د لندن د تللو په باره کې ډېر معلومات ورکړل نصیحت یې ورته وکړ، د خپلو تجربو نه یې خبر کړ، دغه وخت د خانصاحب هم دا رایه وه چې زه دې په فوج کې داخل شم. خانصاحب خو ورځې وروسته لندن ته لار، زموږ د مېټرک امتحان شروع و، دوه مضمونونه پاتې وو، ما د خوشحالی نه امتحان پرېښود چې د برتی د پرنگي حکم راغی چې ته راشه چې زه ورغلم هغه راته وویل چې ستا ډایرکت کمېشن منظور شو، زه ډېر خوشحاله شوم په دې فکر کې وم چې پلټن به ښه وي که رساله؟

زما د همزولو دا رایه وه چې تا د پاره پلټن ښه ده، یو خو دې صحت ښه دی بدن دې مضبوط دی او قد دې هم شپږ فوټه او درې انچې دی. په دې وخت کې زموږ د ډېرې زرداد خانان چې په کومه رساله کې وو، هغه د جېکب اباد نه پېښور ته را بدله شوه، هغه خانان زموږه دوستان وو، زه او باراني کاکا یې لیدو ته لاړو ما فوجیان چیرې لیدلي نه وو، کله چې به لوی افسر راغی او فوجونه به یې سلامی له ورتلل دا مې لیدلي وو چې ښې ښې وردی به یې اغوستې وې، د کمپنی د وړاندې به یوازې یو پرنگی او یو دیسی سردار روان و، کریچونه به یې اچولي وو.

باراني کاکا خو ماته ویلي وو چې د پرنگي او دیسی افسرانو فرق نه و، خو چې ما د دیسی سردارانو کورونه ولیدل او د پېرنگیانو بنگلې مې ولیدې نو په هغو کې د ځمکې او اسمان فرق و، مونږ ولاړوو چې یو لفتین راغی، زه د خان سره چې رسالدار و ولاړوم. دې خان خپل سرانگرېزی جوړ کړی و نو انگرېز دا برداشت نه کړی شو نو په سپکه لهجه یې ورته وویل چې خانصاحب تم بهی انگریز

پنا چاهتا هی؟ یعنی ته هم انگرېز جوړېدل غواړې؟ دی غریب ورله جواب قدرې ورکولی نه شو، ما چې دا حال ولیده نو د دې نوکری نه مې زړه تور شو او په زړه کې مې ووې چې زه خوبه د پرنګي د دې قسم خبرې برداشت نه کړی شم. څه موده پس حکم راغی چې ته په فلاني تاریخ مردان ته حاضر شه ما ته یې د گایډ په پلټن کې کمېشن را کاوه. د گایډ یوه پلټن او بله رساله وه کمانډر به یې یو و. دا به همېشه په مردان کې وه د نورو فوجونو په شان به بدلېده نه او د هندوستان په فوجونو کې ډېره یاده وه په دې کې به د پنجاب او د سرحد د لویو لویو خانانو او جاگیر دارانو زامن په نایکي لایسی او دفعه داری برتي کېدل او زه یې په کې په سرداری واخیستم، خو زما زړه د فوج نه تور شوی و، د بابا مې خواهش و چې زه دا نوکري قبوله کړم، ځکه چې په دغه وخت کې دا ډېره د عزت نوکري گنل کېده، خو ما ونه منله، بابا مې خپه هم شو، خود مور ما سره اتفاق و د هغې د پېرنګیانو نوکري نه خوښېده.

بیا تعلیم پسې:

ما د نوکری په خوشحالی کې سبق مېټرک کې د امتحان دوران کې پرېښی و، دا کال خو زما په دې کشمکش کې ضایع شو. بل کال مې بیا د تعلیم اراده وکړه. زمونږ د کلي د مولوي عبدالعزیز صاحب د کشر ورور عبدالحليم سره مې چې زما هم جماعتي و. سلا مشوره وکړه چې بیا تعلیم شروع کوو مونږ اورېدلي وو چې کېمبل پور کې چې کوم سکول دی په هغه کې د تعلیم ښه انتظام دی د استاذانو هلکانو ته ډېره توجه وي. او ښه کوشش ورسره کوي او عربي په کې ډېره ښه ویل کېږي. زما عربي لازمي مضمون و. مونږ دواړه په همدې

خيال لارو او په کېمبل پور کې په سکول کې داخل شو. دلته زمونږ د پېښور نور هلکان هم وو، خو ورځې مو درسونه وويل، خو خوند يې را نه کړ چا راته د قاديان ډېر صفت وکړ نو د قاديان د تللو اراده مو وکړه او قاديان ته روان شو، په دې وخت کې چې مونږ قاديان ته ورغلو حکيم نورالدين صاحب خليفه و، مونږ د هغه کتلو له ورغلو د هغه ساده بې تکلفه ژوند او د مينې محبت خبرو را باندې ډېر اثر وکړو، هغه ډېر لوی عالم او با اخلاقه سړی و، مونږ د هغه سره ناست وو چې د مرزا غلام احمد صاحب زوی چې دا اوس د دې جماعت امير دی او هغه وخت يې په کالج کې سبق وايه، راغی او مونږ رخصت را واخيست. د سکول بورډنگ ته راغلو دلته چې څومره هلکان وو د اکثرو په خولو کې دا خبره وه «ابن مريم کي بات کو چهوړو اس سي بهتر غلام احمد هي» يعنې ابن مريم (عيسى) مه يادوئ د هغه نه غلام احمد غوره دی. دا اواز مونږ ته ډېر نا آشنا و، بيا مونږ هغو هلکانو هغه جنتي مقبرې ته بوتلو څومره چې د دې ځای د حالاتو نه خبرېدو، هماغومره زمونږ تعجب زياتېده فکر واخيستو چې پاتې شو که لار شو. بله شپه خوب وينم چې يو لوی ژور کوهی دی، زه ورپرېوزم يو سپين رپيری سړی لاس را واچوي او د کوهي د غورځېدو نه مې بچ کړي او راته ووايي چې پام کوه! چې سحر شوزه او عبدالحليم لمانځه ته پاڅېدو ما هغه ته خپل خوب ووايه هغه هم څه خوب ليدلی و، لمونځ مو وکړو او واپس خپل کلي ته روان شو. عبدالحليم خو لار او بيا په پېښور کې په هغه خپل سکول کې داخل شو او زه عليگر ته لارم.

په عليگر کې مې په بورډنگ کې ځای و نه مونده او په ښار کې په يو هوټل کې ډېره شوم. په عليگر کې زمونږ د ملک نور ډېر پښتانه

هلکان وو او ټول په بورډنگ کې اوسېدل. په دې ورځو کې نواب وقار الملک د عليگر کالج سکرټري و، ډېر ښه سپری و او ساده ژوند يې و، يوه ورځ مونږ د لمانځه نه پس له جماعت نه راتلو ما ورته پښې سمې کړې هغه زر ماته پښې سمې کړې. او زما شکر يې ادا کړه او راته يې ووي چې دا مه کوه مونږ پښتنو کې دا رواج و چې د مشرانو د ادب د پاره به مو ورته پښې سمولې. مونږ به کله نا کله د هغه بنگلې ته ورتللو خبرې اترې به مو ورسره کولې د هغه په بنگله کې يو وړوکی غونډې جماعت و، په هغې کې به مو يو ځای لمونځ کاوه ډېر خوش اخلاقه سپری و، لويي او تکبر په کې نه و. د مسلمانانو په مشرانو کې د ده په شان ساده ژوند ما د چا نه وليدلی ډېر په قوم مين سپری و، مونږ سره به يې د دوستانو په شان مجلس او خبرې کولې او همدې خبرو يې په زړه کې لار کوله ځکه چې د ده د زړه نه راوتلې وې. په دغو ورځو کې په عليگر کې گرمې جلسې کېدې او مسلمانانو د حکومت نه دا مطالبه کوله چې د عليگر کالج دې د عليگر مسلم يونيورسټي په نامه يونيورسټي شي، په نور هندوستان کې دا رنگه جلسې روانې وې او چنده يې هم غونډوله. ما له به دې جلسو ډېر خوند را کاوه، په هره جلسه کې به مې د شرکت کوشش کاوه. او د هر سپري تقرير به مې په ډېر غور اورېده. د گرمې چوټۍ چې شروع شوې ماته ويل شوي وو چې په بورډنگ کې به درته ځای درکړو، خو په بورډنگ کې ونه شو. د عليگر د بورډنگ او ښار په سوسائټي کې ډېر فرق و، د عليگر بورډنگ سوسائټي مهذبه او عالمانه وه. په ښار کې هغسې ژوند نه و او بله دا چې برسات شروع شوی و، د ښار نه کالج ته تگ را تگ هم گران و. په دې وخت کې زما ورور خانصاحب چې د

لندن حالات يې ليدلي وو. ما ته يو خط راو لېږه چې ته هم دلته انگلينډ ته د انجینرۍ د تعليم دپاره راشه. زه به ډاکټري وکړم او ته به انجینري وکړې. نو زه د عليگړد گرمو په چوتو کې کلي ته راغلم او بابا ته مې د خپل ورور هغه خط وښوده، خو د هغه ورسره اتفاق نه و، اخر رضا شو. درې زره روپۍ يې د خرڅ دپاره راکړې، پي، ان او، جهاز کې يې راته ځای ونيولو، خو زما د مور زما د تلو سره اتفاق نه و. د هغې په غوږ کې چا دا خبره کېڼولې وه چې يو ځل ولايت ته څوک لاړ شي نو هغه بيا دا ملک څه کوي. يو زوی دې لاړ دی که دا بل هم لاړ شي او بېرته را نه شي نو ته خو به ميراثه پاتې شي. ما چې هر څومره کوشش وکړو د هغې د زړه نه مې دا خبره ونه ويستلی شوه. په هغه وخت کې زمونږ د ملک بد حالت و. پرې جنبې او تربگنۍ وې، بد امنی وه، د شپې به هر چا خپله څوکۍ کوله چې څوک مسلمان پښتون را نه شي او مړ مې نه کړي او د ورځې به ورسره وېره وه چې چا راباندې دعوه کړې نه وي، ځکه چې اکثر دعوي به په پرې جنبې او دښمنو کېدلې او داسې به هم کېده چې په خپله به يو سړي قصه مصه جوړه کړه او پخپلو دښمنانو به يې دعوه وکړه. دا ټولې کيسې مې مور ته وکړې چې گوره مورې! يا به چا وژلی يم يا به يې د شمرور دادا په شان قيد کړی يم. د دې نه خو دا ښه ده چې د تعليم دپاره د تللو اجازه راکړې. هغې به ما ته هېڅ جواب نه را کاوه. او پټ پټ به يې ژړل نو ما د لندن د تللو اراده پرېښوده او فيصله مې وکړه چې نور سبقونه نه وایم او د قوم او ملک خدمت کوم.

دوباره سبق شروع کولو او مختلفو ښارونو او سکولونو ليدلو

کتلو او د خلکو سره تبادل خیالات ما ته ډېره فايده ورسوله او تجربه مې زياته شوه. زما پلار د کلي لوی خان و او زه د خان زوی وم، خو زما تعلقات د خانانو سره ډېر نه و، زما ډېر تعلق د غریبانو سره و، زما ناسته او دوستي د شاخېلانو، ترکانانو او لوهارانو، جولگانو او زمیندارانو سره وه، د خانانو او ملکانو خویونه او عادتونه هم را کې لېرو، د هغه وخت د خان دا صفت و چې يره ډېر لوی خان دی د خپلې محکې پوله نه پېژني د خپلې محکې انتظام او پخپله کار کول خود خانی د شان سره مناسب نه و، ما له چې بابا کومه محکه را کړې وه، په هغې کې ما پخپل لاس کار کاوه، زما یو نوکرو، شاخېل و قدیر نومېده، مونږ دواړو به په غوایانو گڼو ته سرې چلولې او د سرو بوری به مې پخپل لاس ډکولې، قدیر زما د پروکوالي نوکرو، ډېر وفا دار و، خو چرسی و، ما ته به یې هم د چرسو صفتونه کول، خوزه پوه شوم چې دی ما د دې دپاره په چرسو را اړوي چې بیا زه ورته چرس پیدا کوم. دی به یې د تاوانه خلاص وي. بیا مې منع کړ چې ماته د چرسو صفتونه مه کوه. زما نور اشنایان او دوستان څوک په چيلم او څوک د نسوارو، څوک د سگرت عادت وو، خوزه خدای د دې ټولو څیزونو نه ساتلی يم. زه چې په کلي کې پاتې شوم په ډېره بده سوسایتي او ورېدم، هغوی وران کاري وو. زه یې هم په وړانو سر کړم هغوی جنگیان وو، زه یې هم د خلکو سره و جنگولم، هغوی بد عمله وو، زه یې هم بد عمله کولم، خود خدای احسان و چې ډېر زړې زما سوسایتي بدله کړه او ډېرو ښو خلکو سره مې ناسته ولاړه شوه.

نوی میدان، تازه افکار روشنفکرو سره تعلق
(مخفي صاحب، مولانا عبدالعزيز،
مولوي فضل ربي، مولوي تاج محمد)
مدرسي جوړول، دارالعلوم ديوبند سره تعلق
شيخ الهند مولانا محمود الحسن صاحب
او مولانا عبيدالله سندهي قوم پرستي،
ورومبي واده اگړه كې د مسلم ليگ جلسه،
كلي وطن كې تعليم و تبليغ

د عالمانو سره تعلق:

زما تعلق د فضل محمود مخفي صاحب، مولوي عبدالعزيز صاحب د پكلی- مولوي فضل ربي صاحب او مولوي تاج محمد صاحب د گدر د دارالعلوم مهتمم سره پيدا شو، مولوي تاج محمد صاحب د بغدادې و، د بي. اي تعليم يې و، مذهبي تعليم پرې د پاسه و، په اسلاميه هاي سكول پېښور كې سکنه ماسټر و، مولوي فضل ربي صاحب د پكلی و، د ديوبند سند يافته و، په رېښتينو معنو كې عالم او قام پرست سپړی و، مولوي عبدالعزيز صاحب زما د اشنا او د سبق د ملگري عبدالحليم ورور و، بهوپال كې يې تعليم كړی و. د امتازو د

لوی ملا صاحب د خاندانه و، فضل محمود مخفي صاحب د چارسدې و، مېټرک پاس او انقلابي شاعر و، څه وخت چې انگرېزانو د فارس په خليج کې ازاده بندرگاه جوړه کړه چې هلته به يې عربو باندې د ترکو په مقابل کې ټوپک، تمانچې، کارتوس او نورې وسلې په ډېره ارزانه بيه خرڅولې پښتنو قبایلو د دې وسلو سراغ پيدا کړی و، تلل به او له هغه ځايه به يې وسلې راوړلې او د پښتنو قبایلو کې به يې خرڅولې، انگرېزانو چې د پښتنو قبایلو سره دا وسلې وليدې حيران شول چې دوی دا وسلې د کومه راوړې چې تجسس يې ورسپي وکړ ورته معلومه شوه چې دا د خليج فارس نه د اېران او بلوڅو په لار افغانستان او پښتنو قبایلو ته راوړل کېږي. نو انگرېزو دې خوا ته د وسلو د مخنيوي دپاره په خليج فارس او د هغه په غاړو کې د (گرکسن) په مشرۍ يوه څوکۍ مقرره کړه، ددې څوکۍ يو داسې سړی په کار و چې هغه په انگرېزی، پښتو، عربي او فارسي پوهېږي. د مخفي صاحب څلور واړه ژبې زده وې، دی يې هلته د ځان سره انټرپريټر (ترجمان) لگولی و. د دغې نوکړۍ په وجه په ده کې سياسي شعور او قامي جذبه پيدا شوې وه. د پښتنو په شاعرۍ کې انقلاب ده راوستی و. د زلفو او کاکل او خط و خال، گل او بلبل په عوض يې قام او وطن غريب او بېچاره ته د شاعرۍ مخه ور وگرځوله. زه ده ته د پښتو شکسپېر وایم. ده په پښتنو ډېر حق دی، خو افسوس چې پښتنو د ده قدر لکه څنگه چې په کار و، ونه کړ. په دې ورځو کې د ترنگزو د حاجي صاحب نوی نوی د بزرگي شهرت پيدا شوی و، دوی ټولو د هغه سره د دين د خدمت دپاره ملا تړلې وه، حاجي صاحب د پښتنو د نورو بزرگانو په شان نه و، هغه د قام مصلح او تش په خوله نه، بلکې په عمل او په رښتيا سره په کومو غلطو رسمونو او

رواجونو کې چې قام نښتی و، او د دین او دنیا نقصان یې په کې وهغه یې لرې کول غوښتل او د جهالت تورې لری چې په قام او وطن را خورې وې، د هغې د لرې کولو دپاره یې کوشش کاوه. د مخفي صاحب دوی په ذریعه زما هم د حاجي صاحب سره تعلق پیدا شو. حاجي صاحب اول پخپل کلي کې اوسېده، خو بیا ورته د عبدالاکبر خان پلار د ترنگزو او عمرزو په مینځ کې یو ځای ورکړ هلته یې ابادي وکړه او د کلي نه دې ځای ته راغی د جمعې په ورځ به دلته ډېره لویه جمع کېده او د لرې لرې ځایه به خلک لمانځه ته دلته راتلل زه به هم ورتللم.

مدرسي جوړول:

زه په مشن سکول کې د خپل هېد ماسټر وگرم او د هغه د ورور ډاکټر وگرم نه ډېر متاثر شوی وم. د هغوی قربانیو را باندې ډېر اثر کړی و، زما هم دا خیال پیدا شوی و چې د دې قام او وطن خدمت مې وکړي. په دغو ورځو کې زمونږ د قام د جهالت په وجه ډېر بد حالت و. نه د حکومت له خوا څه انتظام و او نه د قام له خوا. د تعلیم کولو هېڅ انتظام نه و او که په کوم کلي کې به پرایمري سکول و، هغې ته هم ملایانو څوک نه پرېښودل نو ما غوښتل چې د پښتنو د بچو د تعلیم دپاره په ملک کې د اسلامي مدرسې جوړولو کوشش وکړم او خپل ژوند به په دې خدمت کې تېروم. په ۱۹۱۰ع کې ما او مولوي عبدالعزیز صاحب یوه مدرسه په اتمانزو کې جوړه کړه او د نورو مدرسو جوړولو دپاره مو په نورو علاکو کې دوره شروع کړه د خلکو توجه مې د علم طرف ته کړه. او د پښتنو په زړونو کې مې د علم د ضرورت احساس پیدا کړ، او دغه شان مو ورو ورو په مختلفو علاکو

کې د مدرسو جوړول شروع کړل او په لږ وخت کې مو ډېرې مدرسې جوړې کړې. زموږ کلي ته نژدې د مفتي اباد نه خلک راغلل چې ته راشه موږ دلته يوه مدرسه جوړوو، زه لارم خلک مې راټول کړل د علم د نېنگرو په باره کې مې ورته خبرې کولې. په دې کې يو ملا راغی چترالي (چترال زموږ د اتمانزو د کلي په ميره کې يوه بانده وه) ملا به يې ورته ويل د ده سره ټوپک هم و، او کتابونه هم ورسره وو. موږ سلا مشوره کوله خبرې مو کولې ملا صاحب پاڅېد او وټې ويل چې زه دا تعليم چې عبدالغفار خان شروع کړی دی نه منم، او نه دا تعليم دی او هغه ويل چې په دې مدرسو کې چې کوم کتابونه لوستل کېږي نو په هغه کې دې چې: (ايک کتا بهونکتا هی) يعنې يو سپی غاږي او به بل کتاب کې ليکلي چې (A big fig) يعنې يو غټ انځر. دا څه دي؟ دا علم دی؟

نوزه راغلی يم د ده سره فېصله کول غواړم چې په کتاب راسره فېصله کوي که په ټوپک؟ ما ورته وويل چې ته ښه پوهېږې چې زه د ټوپک کار نه کوم او دغلته چې ته اتمانزو ته ځې، زما يو تربور دی چې محمد خان يې نوم دی هغه ته د ټوپک نوم واخله نو پخپل ځان به پوه شي چې ته څومره سپی يې ملا صاحب علم خدای او رسول په موږ مسلمانانو فرض کړی دی او چې تاسو خلک د دې انگرېزي مدرسو نه منع کوئ نو په کار دي چې هغوله پخپله، خو د تعليم انتظام وکړئ نو چې تاسو هم ورله څه انتظام نه کوئ او موږ هم د دوی د خدمت نه منع کوئ نو د دې قام دې خدای مل شي.

پښتون يو ژوندی قوم دی د قوميت او قربانۍ ماده هم په کې شته، خو راويښول غواړي. قومونه خو تش په کُف و چُف نه را بېداريږي، د قومونو د ژوندي کولو او بېدارولو دپاره داسې کسان

په کار دي چې بې غرضه وي، ديانت دار وي اېماندار وي، او د خدای دپاره د خپل قام خدمت ته تيار وي چې داسې کسان په کوم قوم کې پېدا شي نو د هغوی په کوششونو هغه قام کې مېښه، محبت، همدردی، وروري او عزيزولي پېدا شي. هغه قام اباد شي مونږ بې همتو او خودغرضو خانانو، ملايانو او باباگانو تيارې ته کېنولي يو، ځکه خو زمونږ د قام دا حال شو. که چېرې دا کارونه په تش کف او چف، وظيفو او دعاگانو کېدلی شوی نو زمونږه خپل رسول به دومره کړاوونه ولې کول، دومره قربانۍ ورکولې، تکليفونه او مصيبتونه به يې تېرول، خود جماعت په گوټ کې به ناست وی دعا به يې کوله، د هغه په شان دعا د چا کېدی شوه؟ کار به کېده، قام به ابادېده، خو خبره داده چې بې عمله دعا د خدای په نزد نه قبلېږي. په دې کې د پښتنو څه گناه ده؟ دوی ته چې هر چا جونگه جاره اچولې ده، دوی ورته را ټول شوي دې شکرانې يې ورکړې دي. د هغوی په مخ کې يې منډې وهلې دي. خدمتونه يې ورته کړي دي، ملکانې او سیرې يې ورکړې دي. تردې چې خویندې لونه يې هم ورکړې دي، خو هغوی دا بدبختان په هغه دين هم نه دي پوه کړي. هغوی دا گمان کاوه دا زمونږ د دين او دنيا نجات دهنده دي، خود دوی سره نه د دين غم و اونه د قام، هغوی سره خپل غم و، هر څه يې خپل ځانته کړي دي. قام، وطن او دين ته يې هېڅ نه دي کړي.

زمونږ د سکولونو مخالفت ملايانو شروع کړو او ويل به يې چې په دې کې اردو ويل کېږي. اردو يوه بهانه وه، گني دجماعتونونه زمونږ په سکولونو کې ديني تعليم هم زيات و او هم په ښه طريقه و او هم ورسره ديني تربيه وه. دوی د لمونځ معنی چا ته ښودلې نه ده، اومونږ په زرگونو بچو ته د لمونځ معنی ورزده کړې ده. خبره داوه چې

دا زمونږ مخالفين چې وو، د دوی خو په اسلام څه کار نه و، که نه اسلام خو علم په نړ او نسخه فرض کړی و او دا يې ويلي دي چې په علم پسې ان تر چپنه لاړ شئ. چين کې خو منيه، خلاصه او د عربي علم نه و، د اسلام خو د علم د حاصلولو غرض و، که دا ملايان رښتيا په علم مېن وي نو دوی به زمونږ ملاتړ کړی وی. دوی خو دا فکر کاوه که پښتنو کې علم او پوهه راشي زمونږ دکان به سوړ شي او دې ته يې فکر نه کاوه، که په پښتون قوم کې علم راشي قام به ترقي وکړي او چې قام ترقي وکړي مونږ به هم ترقي وکړو. دوی خو د قوم نه جدا نه دي د دوی نه بيا لا خانان ښه وو، ځکه که په قام کې پوهه را تلله نو خانۍ ته يې هم نقصان رسېده، خو خانانو مخالفت خو لا پرېږده چې وئې نه کړ، بلکې زمونږ ډېر امداد يې هم کړی دی. مونږ به ملايانو ته ډېره تسله ورکوله چې که دا قام ترقي وکړي تاسو به هم ترقي وکړئ، خو د هغوی په دماغ کې دا نه راتله چې گوندې پښتون قام او ورسره مونږ ترقي کولی شو. دوی دومره د تيار خورۍ او بيکارۍ عادت شوي وو چې د جد و جهد ماده په کې پاتې شوې نه وه. (زما په ياد دي چې يوه ورځ په سېواگرام کې د گاندهي جي سره ډېر خلک را جمع شوي وو. د پراتنې نه پس هغه خلکو ته دا خبره وکړه، دا نن چې مونږ غلامان يو او د ذلت ژوند تېروو، دا ځکه چې مونږ ډېره لويه ناشکري کړې ده او د خدای په نزد ناشکري ډېر لوی جرم دی، مونږ ځکه په مصيبت مبتلا يو چې خدای لاس او پښې را کړي دي او مونږ ورته کار نه اخلو او زمونږ مذهبي ډله يعنې برهمنانان تيار خواره او بيکاره شوي دي. د دې نعمت د کفران په وجه د خدای له طرفه په مونږ دا لعنت نازل شوی دی، په گيتا کې يې راوړي دي چې څوک کار نه کوي او خوراک کوي هغه غل دی.)

په دغه وخت کې قام د ملایانو او باباگانو په جال کې گیر و او د هغوی د اثر لاندې د بل چا اثر یې لانه و منلی او یو قام هله دچا اثر قبلي چې اثر والا په کې پیدا شي. کله چې ملایانو زمونږ د مدرسو مخالفت شروع کړو نو د خپلو مدرسو دپاره مونږ د ترنگزو حاجي صاحب سرپرست وټاکه نو په دې طریقه مونږ څه نا څه د ملایانو د تخریب نه بچ شو. د حاجي صاحب په وجه مونږ ته په دې کار کې ډېره کامیابي حاصله شوه. حاجي صاحب یو مصلح بزرگ و او د نورو باباگانو غوندې نه و، دا یې لوی صفت و چې د نورو باباگانو غوندې چا ډایرېکت یا ان ډایرېکت په بیه نه شو اخیستلی، پرنګی په دې کار کې ډېر استاذ و، هغه د مسلمانانو د راگیرولو دپاره مسلمانان ساتلي وو، هېڅ ملا او بابا ترې بچ کېدی نه شو، دغه یو حاجي صاحب ترې خدای ساتلی و. زمونږ د مدرسو په مخالفت کې هم د پېرنګیانو لاس و، که څه هم د ملایانو په کې خپل غرضونه هم وو.

د پوښت سره تعلق:

د حاجي صاحب او د هغه ملګرو، مخفي صاحب، مولوي فضل ربي او مولوي تاج محمد دوی سره خو زما د اول نه تعلقات او تګ راتګ و، خو د دې مدرسو د جوړولو په وجه زمونږ تعلقات نور هم مضبوط او زیات شو، زه به کله کله د دوی لیدو او تبادل خیال دپاره ګډر، ته ورتلم او دوی به هم چې کله د حاجي صاحب لیدو ته را غل ل زما لیدو ته به هم اتمانزو ته راتلل، مولوي تاج محمد د ګډر د دارالعلوم مهتمم و، او د انتظام نه علاوه درس به یې هم ورکاوه نو ډېر به له ګډر نه بل چېرته نه تلو. مخفي صاحب او مولوي فضل ربي صاحب به ډېر راتلل او د مولوي فضل ربي صاحب په واسطه ورو ورو

زمونږ تعلقات د دېوبند سره پيدا شو. په دې شپو ورځو کې د دېوبند دارالعلوم پرنسپل حضرت مولانا محمود الحسن صاحب ډېر نېک، پاک، خدای پرست او لوی عالم و او تش کتابي عالم نه و، د علم سره يې عمل هم لرلو او په دې فکر کې و چې هندوستان به څرنگه د پرنګي د غلامۍ نه ازاد کړي شو؟ زمونږ هم دا فکر و او د ملک ازادي زمونږ مشترک مقصد و. مونږ چې به دېوبند ته لاړو نو د مولانا سره به وو، په دېوبند کې ډېر پښتانه طالب العلمان وو، مونږ د پښتنو طالبانو د ليدلو په بهانه دېوبند ته تللو، د مولانا يو شاگرد ميا عذيرگل به زمونږ د خوب او خوراک انتظام کاوه. د مولانا صاحب په ذريعه ورو ورو د هغه د ملګرو ملايانو سره زمونږ پېژندګلوي پيدا شوه چې د هغوی نه مولوي عبيدالله سندهي او محمد ميا نومونه راته ياد دي. او د نورو ډېرو را نه اوس هېر شوي دي. د خورجي يو مولانا صاحب زما ډېر اشنا و، ډېر مينه ناک سړی و، زما نه چې به خبر شو دېوبند ته به راغی ډېر د خوراک څېړونه به يې د ځان سره مونږ ته راوړل د خورجي اچار او کولچې ډېرې مشهورې دي، افسوس چې زما نه د مولانا نوم هېر دی، شايد زما په هغو ورکو شوو نوټ بکونو کې وي. رښتيا خبره دا ده چې زمونږ پخپلو کې ډېره مينه، محبت و، د چا چې مقصد او نصب العين يو وي، هغوی کې همېشه مينه وي، محبت وي، هغوی کې به د رائي اختلاف هم وي، خو دا اختلاف دهغې ډلې دپاره رحمت وي. دا نن چې تاسو په ډلو کې پرې جنبي وينئ، تاسو تحقيق وکړئ د هغوی مقصد او نصب العين يو نه وي، ځکه خو اختلاف رائي د رحمت په ځای د هغوی دپاره زحمت شي، ځکه چې دوی دا کار د خدای او د خدای د مخلوق دپاره نه کوي، دخپل ذاتي غرض دپاره يې کوي، د نفس لارې ډېرې وي، او د خدای

لاره يوه وي نو د خدای دپاره خدمت او پرې جنبې دوه متضاد
خيزونه دي.

زمونږ زياتې خبرې اترې، سلاگانې او مشورې به مولانا محمود
الحسن صاحب او مولوي عبیدالله سنډهي سره وې، په هغو ورځو کې
د پېرنگيانو ډېر رعب داب و، او د خلکو په زړونو کې د هغوی ډېره
وېره ناسته وه او د هغوی د مځبرانو هم يوه زوره وه سلسله وه نو
چې مونږ به هر کله دېوبند ته تللو نو د هغوی د وېرې به مو د دېوبند
نېغ ټکټ نه اخیسته، مونږ به يو ټېشن دېخوا يا خوا د گاډي نه
کوزېدو، بيا به پياده يا په بله ذريعه پټ دېوبند ته ورتللو چې
پرنګيان را باندې پوه نه شي. مولوي عبیدالله سنډهي په ډيلي کې د
فتحپوري لوی جومات سره يو ځای اخیستی و او هلته به يې هلکانو
ته د قران شريف درس ورکاوه او کوم هلکان چې به بي، اې پاس
وو، هغوی له به يې پنځوس روپۍ د مياشتې وظيفه هم ورکوله او
درس به يې هم مفت ورکاوه. او هغه وخت پنځوس روپۍ ډېر شى وې.
د هغه دا خيال و چې د مسلمانانو په تعليميافته زلمو کې به زه د
قران شريف د درس په وجه د حریت او خدمت جذبه پيدا کړم، ليکن
سنډهي صاحب پخپل مقصد کې کامياب نه شو.

سنډهي صاحب لوی عالم و، د هغه په شان په قران کريم څوک نه
پوهېدل او نه يې د ده په شان درس ورکولی شو، خو په مسلمانانو
کې د جدوجهد ماده پاتې شوې نه وه، گني همدغه د پېرنگيانو په
مدرسو کې هندوانو هم تعليم کړی و. په هندوانو د دې تعليم يو قسم
اثر شوی و، او په مسلمانانو بل قسم اثر شوی و. په هندوانو کې يې د
خپل قام مينه او د هغوی د خدمت جذبه پيدا کړې وه او په مسلمانانو
کې خدمت او مينه خو پرېږده، هغوی د قام او ملک نه خبر هم نه وو. د

مولانا په شاگردانو کې د هغه ډېر نژدې شاگرد چې د سنډهي صاحب پرې ډېر اعتماد و. بي. اي پاس و، قران يې د مولانا په ترجمه ختم کړی و.

با وجود د دې ټولو خبرو د پېرنگيانو مخبر و خوت، د سنډهي صاحب د دوستانو او شاگردانو او ټولو حالاتو ډايري به يې هره ورځ حکومت له ورکوله. د سنډهي صاحب د شاگرد رشيد چې دغه حال وي د نورو به څه حال وي؟ د قام مينه او خدمت او د حریت جذبه يوازې په تعليم نه ده. مونږ چې د قام د خدمت او ازادې تحريک شروع کولو زه په بنارونو کې تعليم يافته و پسې ډېر وگرځېدم ما په هغوی کې داسې خلک پېدا نه کړي شول چې د خدای دپاره د قام خدمت ته تيار شي. د باباگانو او بزرگانو مې ډېر خاطر ساتلی دی او خدمت مې کړی دی.

په دې طمع چې د ده خو زرگونه مريدان دي که دی يو ځل زمونږ ملگري شي ډېر خلک به زمونږ ملگرتيا او ملاتړ وکړي. د ملايانو مې ډېره خوشامنده کړې ده او ډېرې منډې مې ورپسې وهلې دي، خو ډېرو لږو راسره ملگرتيا کړې ده، لکه په اوږو کې مالگه. او چې د دوی نه ما يوسه شوم بنارونه مې پرېښودل او کلو بانډو ته ووتلم او عوامو ته ورغلم په څلورو مياشتو کې دومره خلک راسره را پاڅېدل چې پيرنگی ورنه وو پرېده. زه دولس کاله په تعليم يافته و پسې گرځېدلی يم خو د دوی نه ما يوسه شوم او کلو ته ووتم نو په زرگونو خلک راسره ملگري شول.

شيخ الهند صاحب او سنډهي صاحب:

مونږ چې به د پوبند ته لاړو نو شيخ الهند صاحب به سنډهي

صاحب ته هم خبر ورکړې اکثر به دی د پوښند ته راغی او کله نا کله به زه د ده لیدو او سلا مشورې د پاره ډیلي ته ورغلم. د سندهي صاحب خای د فتحپوري جومات سره و، خو زه به نېغ د هغه خای او درسگاه ته نه ورتلم ځکه چې د ده په خای کې به سي ائ ډي همپشه حاضر و، او دا داسې وخت و چې چا ته به زمونږ علاقه کې د مولانا ابوالکلام ازاد جاری کړې رساله الهلال راتله نو پولیس به ورپسې و، او حکومت به په تورلست کې لیکه او چې حکومت به لږ په چا بدگمان شو چې د ده په زړه کې د ازادۍ او د قام او ملک مینه او د خدمت جذبه شته نو بیا دې خدای مل شه. ځکه به زه د هغه درسگاه ته نېغ نه تللم فتحپوري جومات ته به لارم چې لمونځ به وشو، په جومات کې به مو سره ولیدل که خبرې به مو لږې وې په جومات کې به تمامې شوې. سندهي صاحب به خپل خای ته لار او زه به خپل نور کار پسې لارم او که خبرې به خلاصې نه شوې نو سندهي صاحب به زه د چای څکلو د پاره د ځان سره بوتلم، چای به مو هم وڅکلې او خبرې به مو هم وکړې. د سندهي صاحب د لیدلو نه پس به زه په ډیلي کې نه پاتې کېدم او د شپې په گاډي کې به کلي ته راروان شوم، خو کله چې به مې نور کار پاتې و نو پاتې به شوم زه چې به پاتې شوم د مولوي سيف الرحمن صاحب سره به پاتې کېدم، مولوي سيف الرحمن زمونږ د دوواوې و. ډېر عالم پوه او سیاستدان سړی و. مولوي سيف الرحمن د نورو ملایانو په شان د محدودو و خیالاتو خاوند او تنگ نظره نه و، په گوت او بو کې به نه ډوبېده د اوچتو خیالاتو خاوند او بلند نظره و، ډېر د مزو او زنده دل سړی و. فتحپوري د ډهلي یو جامع مسجد و، او په هغې کې یوه عربي مدرسه وه او مولوي سيف الرحمن د دې مدرسې صدر مدرس و.

قوم پرستي:

کله چې زما سوسائيتي بدله شوه او د قام پرستو سره مې مخه شوه ما کې چې د قام پرستۍ کومه ماده وه، هغه را وپښه شوه. دا خبره خو ما لا په وړوکوالي کې په طالب العلمي کې محسوسه کړې وه، خو د مخفي صاحب، مولوي عبدالعزيز صاحب او مهتمم صاحب په مجلسونو کې يې وده وکړه، خصوصاً د مخفي صاحب د مجلس په ما ډېر اثر و. په دې وخت کې زما دوه خيزونو سره ډېر شوق و، يو زميندارۍ سره او بل د مطالعې سره. د زميندارۍ دپاره خو ماته پلار په مامندنارۍ (محمدنارۍ) کې شپېته جريبه ځمکه را کړې وه، په هغې کې به ما خپله زمينداري پخپله کوله او د مطالعې دپاره به مې د مولانا ابوالکلام ازاد الهلال اخبار کتو چې يو عالمانه اخبار و، او هر مضمون به يې د علم نه ډک و، او د ازادۍ او حريت علمبردار و، او د اسلام په حقيقت به يې خلک پوهول او بل مې زميندار اخبار را غوښتل. زميندار اخبار د مولانا ظفر علي خان اخبار او ډېر قام پرست اخبار و. داسې گنده نه و، لکه وروسته چې د اختر علي خان د هغه د زوی په گوتو ورغی، بل مې مدينه بجنور اخبار را غوښته چې ډېر قومي اخبار و. يو مې انگرېزي اخبار چې (د سول اينډ ميلټري گېزټ) نومېده را غوښته ورسره به مې د ديني او نورو کتابونو مطالعه هم کوله چې طالب علم وم د مطالعې سره مې شوق نه و، خو چې د مدرسو کار مې شروع کړ د مطالعې شوق را سره پيدا شو. الهلال او زميندار چې به هغه وخت چاله راتلل نو هغه به د حکومت د سترگو اغزي وو او د هغه نوم به بليک لست کې و. ولې چې دا دواړه اخبارونه قام پرست وو، قام يې را وپښاوه او پوهاوه او قوميت او جرات يې په کې پيدا کاوه. بديشي حکومتونه خو په دې ولاړوي

چې په خلکو کې وپره پیدا کړي او د خلکو له زړونو نه چې وپره ورکه شې د بدیشي (بهرني پردي) حکومتونو بنياد ونړېږي او د بدیشي حکومت مثال د غله وي چې د کور خاوند را وین شي نو بیا غل کله تینګېدی شي نو ځکه د انګرېزي حکومت د دې قسم اخبارونه خوښ نه وو، خو ځله ما پسې پوليس راغلل چې ته دا اخبارونه مه را غواړه بند یې کړه. د حکومت نه خوښېږي څوک چې دا اخبارونه لولي حکومت یې خپل دښمن گڼي. تا ته به ډېر نقصان ورسېږي. ما ورته لنډ جواب ورکړو چې د حکومت خوښ نه وي حکومت دې پخپله بند کړي هغوی به وویل چې حکومت خو یې نه بندوي ما به ورته وویل چې زه یې هم نه بندوم.

مخفي صاحب به هم چې چېرته ښه کتاب پیدا کړ، هغه به د مطالعې دپاره ما ته راوړ. یوه ورځ یې راته د عبدالحليم شرريو ناول چې «زیاد او حلاوه» نومېده راوړی و او راته یې وویل چې دا کتاب په ښه شان مطالعه کړه، هسې هم زما طبیعت داسې و چې مطالعه مې د نورو په شان ډېره نه شوه کولی، خو چې څه مې کولی شوه نو ځان به مې پرې ښه پوهاوه او ښه غور به مې پرې کاوه چې مطالب یې ښه هضم کړم. دا ناول د سپین (هسپانیه) په باره کې لیکل شوی و، او دا یې لیکلي وو چې د سپین عيسایانو د مسلمانانو د اتوسو کالو تسلط ته څرنگې خاتمه ورکړه. د دې ناول په لوستو ماته په خپل کار کې ډېره گټه ورسېده، مخفي صاحب به چې پخپله نوي شعرونه جوړ کړل، هغه به یې هم ماته راوړل او راته به یې اورول. ماته به د مخفي صاحب شعرونو ډېر خوند را کولو، خوند څه چې په ما به یې ډېر اثر کولو. د هغه ډېر شعرونه ما ته اوس هم یاد دي ما او مخفي صاحب به الهلال يو ځای لوسته په مضمونونو به یې مونږ ډېر

بحث کاوہ او خو خو ځله به مو لوسته او چې څومره به وس کېده نورو ته به مو هم اورولو. رښتیا خبره داده چې مونږ الهلال د اسلام په حقیقت پوه کړي یو او دې اخبار زمونږ مخه دې خواته کړه.

دا هغه وخت و چې د پرنګي د حکومت له وېرې به چا پټه په حجره کې د پرنګي خلاف خبره نه شوه کولی، مونږ به چې دا قسم خبرې کولې چرته پټ ځای ته به لاړو. زمونږ کلی ډېر ګڼ کلی دی، هلته به مو پټې خبرې هم نه شوې کولی او ډېره لږه به د پټو خبرو موقع راته پیدا کېده، کله به د حاجي صاحب ځای حاجي اباد ته لاړو، کله بل خوا. یوه ورځ مولوي فضل ربي صاحب او مخفي صاحب او زه مامندنارۍ ته چې په مېره کې زمونږ یو کلی دی او ډېر ښه نهر په کې بهیږي او ډېر ښکلی ځای دی لاړو. د شپې د ډوډۍ انتظام را ته وشو د ما بنام د لمانځه نه وروسته په سرک ګرځو او خبرې کوو چې شاته مو وکتل یو سړی را پسې دی په مونږ وارخطايي راغله زمونږ دا خیال شو چې دا سړی ګوندې مونږ پسې لګېدلیدی. د هغه ځایه مو دوه خپلې کړې او دوه پردۍ، تیاره ډوډۍ مو پرېښوده او د کور خاوند ته مو خبر قدرې هم ونه کړو، په منډو منډو زمونږ یو بل کلي مړوندۍ ته ماسختن (مازختن) ورسېدو. زمیندار او دهقان ډوډۍ د وخته خوري هغوی ډوډۍ خوړلې وه زمونږ دپاره یې په شپه کې نوره ډوډۍ پنځه کړه ډوډۍ مو وخوړه او همدلته اوده شو. په داسې حالاتو، واقعاتو او مشکلاتو کې مونږ کار شروع کړی وه. سره د دې زمونږ کار ورځ په ورځ ترقي کوله ځکه چې زمونږ کار د خدای د مخلوق دپاره و، زمونږ په کې ذاتي غرض نه و، بلکې ذاتي مو په کې نقصان و.

ورومبې واده:

د ۱۹۱۲ع کال په اخر کې پلار ما له واده وکړ. زه لا هلک وم په سکول کې مې سبق ويلو. زمونږ کلي ته نژدې رځر نومي کلي کې د کنان خېلو خانانو په کورنۍ کې يې راته کوژدن کړې وه. زما په گمان چې زما سخر يار محمد خان اولنی خان و چې په لور يې روپۍ وانه خيستې. هغه وخت که خان به و که غريب د خور لور په سر به يې پيسې اخيستې. دا رواج خلکو ته بد نه ښکارېدو نن هم پښتانه د خور او لور په سر روپۍ اخلي خو خلک ورته بد وايي.

په اسلام کې د خور او لور په سر پيسې اخيستل لويه گناه ده، بلکې اسلام خو خوبندو او لوڼو ته د پلار، مور او ورور په ميراث کې برخه ورکوي. زما سخر ډېر سخي او مېلمه دوست سړی و، ډېر دوستان او اشنايان يې لرل د کور کلي په غريبانو به يې خاص نظر ساته چې څه وخت مې شو ما پخپله ليدلي و چې نرو، ښځو، خپلو، پردو ورسې په زار زار ژړل پخپله يې تعليم نه و کړی خو د تعليم سره يې ډېر شوق و. زما بابا ته به يې ويل چې هغه يو زوی دې تالندن ته تعليم دپاره لېږلی دی دا بل به زه ولېږم دا مې اورېدلي و چې سخت مريض شونو وئې ويل چې زه وصيت کوم او خپلو زنانو وارثانو ته د شريعت په مطابق حق او حصه ورکوم، خو خپلو خپلوانو پرېښود. ډېر خانان يې دوستان وو، خو د ده له مرگه وروسته هېچا هم د ده د ماشومانو پوښتنه ونه کړه، ځکه چې د هغه نه ټول واړه ماشومان پاتې وو.

د چار درویش په قصه کې د يو سوداگر د زوی قصه کوي چې د پلار نه ورته ډېر مال او دولت پاتې شوی و، او ده هغه ټول په يارانو دوستانو وخورلو کله چې د مال او دولت نه کنگال شو نو په ډېره بده

ورځ په لاره روان دی یو لاروي وپېژانده ورنه یې پوښتنه وکړه چې ته هغه د سوداګر زوی نه یې؟

ده ورته وویل چې ولې نه یم هغه ورته وویل چې ته په دې مصیبت اخته شوی یې ستا خو ډېر یاران او دوستان وو، درنه به څارېدل او قربانېدل هغوی دې هېڅ امداد ونه کړي، هغه څه شول؟ ده ورته وویل چې نه، هغه زما دوستان نه وو، هغه د دسترخان مچان وو چې دسترخان مې غوړېدلی و، دوی پرې بڼېدل او چې دسترخان ټول شو مچان والوتل.

ما سره د خپل قام د ښځو ډېر قدر او عزت و او ډېره همدردی مې ورسره وه، ولې چې زمونږ په قام کې هم لکه د نورو مشرقي قومونو په شان د ښځو قدر نه و، دوی به د سرو نه ښکته گڼلې شوې، حالانکه چې پستي او بلندي په عمل ده، که د چا عمل پست وي، هغه نروي که ښځه په کار دي چې پست وگڼل شي او د چا عمل چې وچت وي، نروي که ښځه په کار دي چې په درانه نظر ورته وکتل شي، خدای خو نر او ښځه د دنیا د ابادۍ دوه ملګري پیدا کړي او د بشریت د ګاډۍ دا دوه پائې دي دا ګاډۍ په یوه پایه نه شي چلېدی او بیا زمونږ د پښتنو ښځې خو ډېرې پاک لمنې، حیا ناکې، مینه ناکې او وفادارې دي، او ډېرې خدمتګارې دي، مونږ چې به کله ناکله د خپلو خپلوانو کره مېلمانان شو سره د دې چې نوکرانې به وې، خو زمونږ د خپلوانو ښځې به رانه چاپېره ګرځېدې او ډېر په اخلاص به یې زمونږ خدمت پخپله کولو، کوم ښه څیز چې به یې پوخ کړی و، هغه به یې زمونږ مخې ته را وړاندې کولو، او چې زمونږ نه به څه پاتې شو، دوی به بیا هغې ته کېناستي او هغه به یې خوړلو. په ابتداء کې به سرود دوی سره یو ځای ډوډۍ نه خوړه او ښځو به هم د نارینه و سره په یو

دسترخوان ډوډۍ خوړل عیب گڼل. د ټولو نه اول دا خبره ما محسوسه کړه او چې کله به مېلمانه نه وو د دوی سره به مې په یو دسترخوان ډوډۍ خوړه اول دا رسم ما مات کړ. او ورو ورو په ټولو خلکو کې د دې رواج اصلاح وشوه. ما چې واده وکړ زما تېر ته به ما سره یو ځای ډوډۍ خوړل ډېر عجیبه ښکارېدل او له شرمه به یې په اسانه را سره ډوډۍ نه خوړه. یو خوبه ځکه ښځو ډوډۍ وروسته خوړه چې د مېلمنو او نارینه و څه پاتې شو نو دوی به بیا پرې را غونډې شوې او که به کافي غذا پاتې نه وه هم دوی به پرې قناعت کولو او بله دا وه چې سپین سرو ښځو به ځوانو ښځو پسې خبرې کولې چې خورې ته د دې زمانې ښځو ته وگوره څومره کلک سترگې دي، د خپلو مېړونو سره یو ځای ډوډۍ خوري. مونږ خدای داسې زمانې ته پاتې کړو. خو اخر دوی هم ورسره بلدي شوې او دا کار بیا بد نه گڼل کېدو. د مېلمه وخت هم معلوم نه و، هر وخت به چې مېلمه راغی ښځې غریبانانې به مجبورې وې چې د ډوډۍ غم ورته وکړي. که نیمه شپه به وه او که د اړیشکال تکڼه غرمه به وه چې مېلمه به راغی نو هغه به هم ښه ډوډۍ غوښته او کوربه به هم ښه ډوډۍ ورکوله. زمونږ تحریک کې بیا د دې خبرې هم اصلاح وشوه. مونږ خلکو ته وویل چې یا به ناوخته په چانه مېلمانه کېږئ، او که ناوخته په چا پېښ شوی چې څه تیار وي هغه به خورئ. او که څوک درباندي ناوخته را پېښ شو هم تیاره به ورته مخکې ږدئ او په دې شان مو د ښځو تکلیف لږ څه کم کړ.

په هغه وخت کې هلکان چا تعلیم ته نه پرېښودل د جونو تعلیم خو بالکل د کفر سره مترادف گڼل کېده، ملایانو به تعلیم ته څوک نه پرېښودل زما یاد دي ما چې لور په سکول کې داخله کړه نور خو پرېږده چې خپله سخرگنۍ هم رانه خپه شوه، حالانکه دا سکول د یو

خان په کور کې و. خاص د جینکو دپاره و. یو قسم پرایوبوټ (مخصوص) مدرسه وه. د خان تېر پخپله درس ورکولو.

اوس هم ډېر خانان خپلې لونه په سکول کې نه داخلي. ملایانو دې ته نه کتل چې اسلام خو علم په نرو او بنځو یو شان فرض کړی دی، یوازې د مدرسو مخالفت یې نه کولو د اخبارونو یې هم سخت مخالفت کولو اول خو به یې ویل چې په دې کې ټول دروغ دي، په چل ول دخلکو نه پیسې اخلي بیا چې خلک لږ لږ پوه شول چې په اخبارونو کې خود خدای او رسول خبرې هم وي بیا به یې دا پراپېگنده کوله چې په اخبارونو کې د ایاتونو بې حرمتي کېږي، په اخبار کې ایاتونه لیکلی شي او بیا په لارو کوڅو او ډېرانو کې پراته وي.

ماله چې به کوم اخبارونه راتلل ما به په حجره کې خلکو ته لوستل خو چا به ورته ښه غوږ نه اېښود. یوالهلال ته به یې لږ غوږ کېښو، ځکه چې یو خو په کې د خدای او رسول خبرې وې او بل د ابوالکلام ازاد اخبار و.

پښتانه اوس هم د اخبار لوستلو شوق نه لري، په چټي څیزونو، په بې ځایه رواجونو په زرگونو روپۍ خرڅ کوي، خو په اخبار یوه پیسه نه ورکوي، او همدا وجه ده چې د دومره بهادر او لوی قوم پخپله ژبه کې یو قومي اخبار نشته. زمونږ یو لوی خان و، یوه ورځ یې په ښار کې یو هلک لیدلی دی چې اخبارونه ورسره دي او چغې وهي چې اخبار واخلي، خانصاحب گمان کړی دی چې دا گوندي وړیا دي، اخبار یې ورته اخیستی دی، خو چې هلک ورته پیسې غوښتې دي، ده اخبار بېرته ورکړی دی او اخیستی یې نه دی، چونکه زمونږ د اخبار سره مینه نشته نو ځکه زمونږ پخپله ژبه کې اخبار هم نه و.

څنگه چې يې د اخبار سره مينه نه وه د غسې يې د خپلې ژبې سره هم مينه نه وه، د تعليميافته کسانو سره به مې چې د ژبې په باره کې خبرې وکړې راته به يې ويل چې پښتو لا د څه ژبه ده؟ په دې کې علم نشته پښتو کې څه دي؟ ما به ورته ويل چې هلکه دا نورې ژبې خود اسمانه نه دي راکوزې شوې، د هرې ژبې ويونکو خپلې ژبې ته ترقي ورکړې ده. پښتنو چې خپلې ژبې ته توجه نه ده کړې، دې کې د پښتو ژبې څه گنا ده؟ او دا خو زما او ستا گناه ده.

ما چې واده وکړ کله چې به مې اخبار لوست تېر به مې راته ويل چې دا اخبارونه څه له لولې دا خو ټول دروغ دي ما به ورته ووي چې نه دا خو پرايېگنده ده. اخبار لوستل ډېر ضروري څيز دی. بيا به غلې شوه ويل به يې زه څه خبره يم، خو خلک داسې وايي بيا به يې رانه پوښتنه وکړه بڼه ده نو څه په کې دي. ما هم پرې پوه کړه بيا به مې ورته وويل چې دې کې د ټولې دنيا حالات دي ما به بيا ورته ځينې مطالب وويل.

د پښتنو ښځې د نارېنه و نه ذهينې دي د هغې هم د اخبار او تعليم سره ورو ورو دلچسپي پيدا شوه د قران او دين او نورو ضروري خبرو معلومات به مې ورته ورکول. هغه په پلار ډېره گرانه وه، په خپله پلارگنۍ يې ډېر اثر و، د هغې په وجه زما د سخرگنۍ په ښځو کې هم ډېره تبديلي راغله. زما به همېشه دا کوشش و چې د ښځو د مغزو نه د کمترې احساس لرې کړم، ځکه چې په دوی کې دا احساس خودغرضو او ناپوهو سرو پيدا کړی دی. ما به خپل تېر سره په دې خبره بحث کولو چې ښځه او نردواړه د خدای په نزد يو شان دي. دروندوالی او سپکوالی په عمل دی او دا به مې هم ورته ويل چې د دې احساس په پيدا کولو کې تاسو ښځې پخپله هم گرمې يئ، ځکه

چې زوی ته په یو نظر گورئ او لور ته په بل نظر او د وړوکوالي نه د جینکو په مغزو کې دا خبره کېنوی چې هلکان او نارینه خدای د جونو او ښځو نه بهتر او لوی پیدا کړي دي. بیا به مې ورته دا هم ویل چې انسان د خدای په ټول مخلوق کې اشرف ګڼلی شي نو په دې وجه یې د نور مخلوق نه ذمه واري زیاته ده، خو زه چې دې خپل قوم ته گورم ما ته په دوی او ځناورو کې فرق نه ښکاري. د دوی سره هم د خپلې ګېډې غم دی او د ځناور سره هم د خپلې جالې غم دی. دوی هم بچي راوړي او د خپلو بچو غم خوري او ځناور هم بچي زېږوي او لویوي یې نو دوی په څه اشرف المخلوقات ویللی شي؟

دوی هم لکه د ځناورو په شان یو بل وژني دوی به هله اشرف المخلوقات وګڼل شي چې دوی کې اجتماعیت، وروري، عزیزولي، مینه او محبت پیدا شي. تش په دې چې نور ځناور په څلورو پښو ګرځي او انسان په دوه پښو، اشرف کېدی نه شي. یوه ورځ مې په خبرو کې ورته وویل چې نارینه مې شي ښځه کونډتون کوي او چې ښځه مړه شي نارینه سمدستي بله ښځه وکړي. په کار خو دا دي چې د ښځې څښتن مې شي چې هغه هم بل مېړه وکړي ماوې زما په خبره پوه شوې؟ دې ویلې هو! ماوې معلومه نه ده چې څوک به مخکې مري، خو که زه مې شم او ته ځوانه وې د بل مېړه په کولو کې هېڅ شرم ونه کړې. دې راته وویل دا د بې غېرتۍ خبرې را ته مه کوه.

اگره کې د مسلم لیگ جلسه:

په ۱۹۱۳ع کې په اگره کې د مسلم لیگ سالانه جلسه وه، هغه وخت به د مسلم لیگ جلسې په دسمبر کې د بړه دن په چوتیو کې کېدې، ما چې په اخبارونو کې لوستل چې د اگرې په ښار کې د مسلم

ليگ جلسه ده نو اراده مې وکړه چې ضرور به په دې جلسه کې شرکت کوم، ولې چې دا سياسي جلسه وه او زمونږ په ملک کې سياسي جلسې نه وې او نه ورسره خلک بلد وو. که څوک پرې پوهېدل هم د پېرنگيانو د وېرې چا د جلسې نوم قدرې اخیستی نه شو، ډېر خلک خو ترې خبر هم نه وو. زمونږ په علاقه کې هغه وخت د ملايانو به په داسې مسئلو بحثونه وو چې د قام او ملک او اسلام ته به ترې هېڅ فايده نه وه، مثلاً چا به ويل «ضالين» دی او چا به ويل «ظالين» دی چا به ويل د سابې توبه قبوله ده چا به ويل نه ده قبوله. دغه شان چا به گوته او چتول سنت گنېل چا به بد عیب. په دغسې خبرو به د ملايانو بحثونه وو، په خرو او اوبسانو به کتابونه باريو ځای ته وړه او بل ځای ته وړه او بحثونه کوه او خبره مه فېصله کوه. په دې توگه به يې د خلکو توجه د ژوندانه د مهمو مسایلو نه بل پلو اړوله ماته په دې کې د پېرنگيانو لاس بنکارېده، ځکه چې کله کله به دا خبره هم په کې اوچته شوه چې که د انگرېز او روس جنگ شي، مونږ له د چا امداد کول په کار دي. ددې سوال په جواب کې به بيا اختلاف نه و، ټولو به ويل چې انگرېزان اهل کتاب دي او روس سور کافر دي. مونږ ته د انگرېز مرسته ضروري ده. حال دا چې انگرېزان هم عيسايان دي او روسان هم عيسايان وو.

يوه ورځ په مامندانۍ کې د جمعې د لمانځه نه وروسته ناست یو چې په دې خبره بحث شو چې د سابې توبه قبوله ده که نه ده؟ يو ملا ناست و، د درې ملا په نوم مشهور و. هغه وې چې که څوک وايي چې قبوله ده زه يې ثابتوم چې قبوله نه ده او که څوک وايي چې قبوله نه ده زه يې ثابتوم چې قبوله ده. مطلب يې دا و چې خلکو ته ځان وښيي چې زه دومره لوی ملا يم چې ناروا خبره روا ثابتولی شم، او

په خلکو يې همداسې اثر و، ناستو خلکو يو بل ته وکتل او وئې ويل چې ډېر لوی عالم دی، خو ماته د ده خبره عجيبه ښکاره شوه چې په مذهب کې خو دوه خبرې نه وي، يوه وي نو ما ورته وويل چې ملا صاحب! که خدای او رسول وايي چې قبوله ده نو ته به يې څنگه نا قبوله کړې او که هغوی وايي چې نا قبوله ده نو ته به يې څنگه قبوله کړې. د ملا صاحب زما خبره خوښه نه شوه او خبره يې په بله واړوله. دوی به خپله ملائې خلکو ته ښوده او د قام يې سته وښکله. په خلکو کې يې دومره نفرت پيدا کړې و چې اکثرو د يوبل مړي ژوندي پرېښي و، د يوې ډلې مشر مانکي ملا صاحب و او د بلې د هډي ملا صاحب و. يو په بل به يې د کفر حکمونه کول حال دا چې دواړو يو خدای منلو، يو رسول يې منلو، يو قران يې منلو او د يو حنفي مذهب پيروان وو، حتی د يو پير مريدان وو. د سوات صاحب مريدان وو.

زه او زما د سبق ملگري عبدالحليم د مسلم ليگ په جلسه کې د گډون دپاره اگري ښار ته روان شو. شپه مو نوبار ته يوره هلته د نوبار په تانه کې تانهدار د دوه سرو غلام سرور خان و. د نوبار د تانې خواوشا ابادي نه وه. سپېره ډاگ و، غلام سرور خان په ختې کلي کې اوسېده شپه مو د هغه سره شوه د ډاگ گاډي د شپې په يولسو بجو را روانېدو او په يوه بجه ښار ته را رسېدو. مونږ په دې گاډي کې اگري ته تللو نو چې د شپې ډوډۍ مو په ختې کلي کې وخوړه د شپې په ۱۲ بجو د گاډي په پتلی باندې نېغ سټېشن ته را روان شو. په لاره کې د ځناورو غرار شو، د غراري اواز ورو ورو مونږ ته را نژدې کېده. مونږ په دې فکر کې وو چې دا اواز به د څه شي وي چې په دې کې ځناورو را باندې حمله وکړه. مونږ هيبت واخيستو شور مو جوړ کړو د خدای فضل و خوله يې را وانه چوله بچ شو. معلومه شوه چې هغه

شرمېنان وو غلام سرور خان پرې د تمانچې ډز هم وکړو. مونږ تېشن ته ورسېدو لږ ساعت پس رېل راغی او مونږ دواړه د غلام سرور خان نه رخصت شو. اګرې ته روان شو چې اګرې ته ورسېدو په یو سرای کې مو یوه کوټه په کرایه واخیسته په کې ډېره شو. سبا له جلسه شروع کېدونکې وه، مونږ سهار وختي د جلسې ځای ته لاړو د جلسې دپاره لوی پنډال جوړ شوی و.

سټېج دپاسه او لاندې کرسی لګېدلې وې، مونږ ټکتونه واخیستل او په کرسو کېناستو. سر ابراهیم رحمة الله د دې جلسې صدر و، مولانا ابوالکلام آزاد، سراغاخان او د هندوستان نور ډېر غټان د سټېج دپاسه په کرسو ناست وو. د صدارت د خطبې نه وروسته قسماقسم قراردادونه وړاندې شول او مختلفو کسانو تقریرونه وکړل. سراغا خان هم په فارسی ژبه کې ډېر ښکلی تقریر په ډېره فصیحه ژبه وکړو، د درې ورځو پورې جلسه وه. د جلسې د ختمېدو نه پس مونږ د تاج محل شاهي جومات او ښار سېل وکړو، او بیا د اګرې نه ډیلي ته لاړو، هلته د مولوي سيف الرحمان مېلمان شو، ډیلي کې مو هم د کتلو قابل ځایونه ولیدل. یوه ورځ په شاهي مسجد کې ناست وو. یو سپین بېري وویل چې ډیلي هېچا سره وفانه ده کړې معلومېږي چې د انګرېزانو هم زوال په برخه شوی دی چې دارالحکومت یې د کلکتې نه ډیلي ته را بدل کړو. په دغو ورځو کې دارالحکومت را بدل شوی و، څلور ډېرش کاله پس دهغې سپین بېري پیشگويي رښتیا شوه.

په دې ورځو کې به کانګریس او مسلم لیګ دواړو ډلو د پېرنگیانو نه د عهدو او مراعاتونو سوال کولو او قراردادونو به یې پاس کول چې مونږ ته دا را کړئ او دا را کړئ. د هندوستان د

منورينو (انيتيليجنسيا) اكثریت په كانگرس كې وو، څه وخت چې گاندهي چې د افريقې نه راغی او په كانگرس كې شامل شو، د كانگرس حالت بدل شو، د تشو مطالبو او تشو خبرو په ځای د ملك د حقوقو د اخیستلو دپاره عمل او جدو جهد شروع شو. حقیقت دا دی چې حق څوك چا له وركوي نه، بلكې حق اخیستل كېږي. كله چې د كانگرس پالیسي، د منتونو او زاریو په ځای عمل او جدو جهد شو، هغه كسان چې د مصیبت گاللو نه وو، لكه جناح صاحب، كنزرو، جيكار او سپرو او نور د كانگرس نه ووتل، جناح صاحب مسلم لیگ ته لاړ او دې نورو لیبرل پارټي جوړه كړه. خبره داسې وه چې څه وخت د رولیت ايكټ مسئله پېښه شوه نو جناح صاحب او سپرو وغيره یې ټول مخالف وو نو سوال دا پېدا شو چې كه حكومت زمونږ مطالبه ونه مني نو بیا به څه كوو؟ دې ذكر شوو كسانو وویل چې احتجاج به كوو، د دې نه پس سوال داسې را پېدا شو چې كه بیا حكومت هم مطالبه ونه مني نو بیا به څه كوو دې كسانو وویل «بیا به هم احتجاج كوو» گاندهي چې وویل كه زمونږ خبره حكومت ونه مني «جدو جهد به كوو» په دې خبره دوی جدا شول.

كلي وطن كې تعليم او تبليغ:

څو ورځې پس له ډیلي نه كلي ته راغلو چې كلي ته راغلو خبر شوم زما زوی غني پيدا شوی دی. زما د تېر ورور نه و نو د زوی په پيدا كېدو ډېره خوشحاله وه.

د جمعې په ورځو كې به د حاجي صاحب په ځای كې ډېر خلك جمع كېدل، د لمانځه دپاره به له لرې ځايونو نه راتلل. زه به هم كه په دوره نه وم خامخا ورتللم. مهتمم صاحب، مخفي صاحب او مولوي

فضل ربي صاحب به هم د سلا مشورې دپاره کله نا کله راتلل. د جمعي د لمانځه نه پس به ما خلکو ته وعظ او نصيحت هم کاوه، خو د ملايانو نه خوښېده، ځکه چې زمونږ ملايان د برهمنانو غوندې ځان د مذهب تيکداران گڼي. ما د خپل قام د اصلاح دا کار د خدای دپاره کولو د هغوی پروا مې نه ساتله. اخريې را پسې پټه پټه پرايېگنده شروع کړه چې بیره يې خربيلې ده او وعظونه کوي، اول خو دې خپل ځان په شريعت برابر کړي، بيا دې نورو خلکو ته نصيحت کوي. د دوی خو په بیره او اسلام غرض نه و، زما بدنامول يې غرض وو، قوم هم ناپوه او جاهل و چې ملا به ورته ووې چې دا مذهب دی ده به منله. ملايانو بيري له دومره اهميت ورکړی و چې ټول اسلام يې تش د بيري پورې تړلی و، حال دا چې مذهب خوښه عمل دی، مذهب خو په بنيادي ډول د اخلاقو او عمل سره تعلق لري. بیره پرېښودل او بریتونه خربيل دا د عربو تهذيب و. يوازې د صحابه (رض) نه بلکه د اسلام د دښمنانو عربو لکه ابو جهل، ابولهب و غيره و هم بيري وې. سره د دې هم د دې دپاره چې د ملايانو د اعتراض نه خلاص شم. بیره مې پرېښودله، خو بيا هم د ملايانو نه خلاص نه شوم. بيا به يې ويل چې د موتي نه کمه ده. د دنيا تاريخ گواه دی چې په کوم قوم کې داسې اشخاص پيدا شوي دي چې هغوی د خپل قوم د اصلاح دپاره پاڅېدلي دي. د اقتدار خاوندانو يې مخالفت کړی دی. ولې چې هغوی خپل اقتدار په خطر کې ليدلی دی، تاسو دې خپل د خدايي خدمتگارو تحريک ته وگورئ، څومره چې قوم کې پوهه راغلې ده هماغومره د اقتدار د خاوندانو قدرت کم شوی دی او د خپل پيغمبر (ص) ژوند مطالعه کړئ چې خپلو ترونو، ترپورانو يې مخالفت وکړ. دڅه دپاره؟ د اقتدار دپاره او د مدينې خلکو يې ملاتړ وکړو ولې

چې د هغوی سره نه مذهبي اقتدار و، نه سياسي يهودو چې يې مخالفت وکړو هم د اقتدار دپاره و.

زمونږ مدرسې په ترقۍ کې وې پښتون ژوندی قوم دی، خو چې د ژوندي کولو خلک په کې پيداشي، ترڅو چې په يو قام کې د ژوندي کولو دپاره خلک پيدا نه شي. هغه قوم ژوندی کېدی نه شي. په لږه موده کې خلکو ځای په ځای مدرسې جوړې کړې او په ډېر شوق يې په کې خپل بچي داخل کړل. شومره چې مدرسې زياتېدې هماغومره زمونږ پيسو ته ضرورت ډېرېده، ځکه چې بې پيسو په دنيا کې هېڅ کار نه شي کېدی. پښتون قام شوم نه و، مهمان نواز و، فياض و خیر خيرات په کې و، خو کومه طريقه چې ملايانو ورته د خيرات بنودلې وه، هغه په دې وخت کې گټوره نه وه. قام په پوخ خيرات اموخته و، حال دا چې زمانه بدله شوې وه، د پوخ خيرات ضرورت نه و پاتې. د نقد او خام خيرات ضرورت و. د زمانې د بدلون سره که قام بدل شي ترقی وکړي، که نه وروسته پاتې شي. د زکوة په باره کې هم ملايانو قوم ته ويل چې په مدرسو زکوة نه کېږي. د ملايانو سره په دې خبرو ډېر بحثونه شوي وو، خو ملايان دې ته تيار نه وو چې د قام د ابادۍ او تعليم دپاره د يوې نمرۍ وريجو نه تېر شي. قام په رسم او رواج تنگ شوی و، خو دا جرات په کې نه و چې پرې يې ږدي. رسم و رواج پرېښودل اسان کار نه دی، په رښتيا ډېر گران دی او اخلاقي جرات غواړي. مونږ چې په دورو قوم ته تللو په هر ځای کې به قوم راته راغونډ شو چې د قوم سره به مو خبرې وکړې نو ځينې خلک به رانه راچاپېره شول، چا به ويل ما په شا وټپوه چا به گوږه يا مالگه راوپره

چې دا را له دم که، چا به ویل چې دم را باندې واچاوه. ما به خلکو ته ویل چې زه د کُف او چُف سپری نه یم، زه خوستاسو خدمتگار یم. ستاسو خدمت له راغلی یم. تاسو باید په ما او په هغه کُف او چُف والاو کې فرق وکړئ. هغوی خو درنه په دغه طریقه شکرانه، نذرانه او ملکانه غواړي، زه خو تاسو نه څه غواړم نه. محمد اکبر خادم صاحب به راته ویل چې ته ولې دې خلکو ته داسې وائې دوی په تا عقیده لري، په دې چل به زمونږ مدرسو ته ډېرې چنډې را غونډې شي او ته یې له ځانه شپې ما به خادم صاحب ته ویل زه د دوی اصلاح کول غواړم او د غلطو رسمونو، رواجونو نه یې خلاصول غواړم.

یو ځل مونږ د سودم په دوره تللو نو د شاه بازگري، مولانا شاه رسول صاحب مونږ سره ملگري شو، مونږ ته د سودم خانانو د سورلي دپاره اسونه راکړل، مونږ به پرې وار په وار سورېدو.

د ترنگزو د حاجي صاحب هم د تعلیم سره ډېر شوق و. د مدرسو د امداد دپاره به مولارې گودرې لټولې. یوه ورځ ورته ماو ویل چې حاجي صاحب ستا په لنگر کې ستاسو ډېر شیخان او مرېدان بې کاره پراته وي، که ورته ووائې چې میاشت کې یوه ورځ زمونږ د مدرسو سره د امداد دپاره مزدوري وکړي، او مدرسو ته یې راکړي. د دې نه به مونږ ته ډېره فایده را ورسېږي. حاجي صاحب ډېر وخنډل او وئې ویل: که دوی کار کولی نو دلته یې بیا څه کول دا تیارخواره دي دوی ته کار کول بد ښکاري، حال دا چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: (الکاسب حبيب الله) یعنی کسبگر د خدای دوست دی.

د شيخ الهند صاحب سره جنوري ۱۹۱۴ع
ازاده علاقه کې د مرکز تلاش (دير، باجوړ، چمرکنډ،
هډي ملا صاحب) سالارزی او ماموند اولنی جنگ
عظیم، د شيخ الهند صاحب پروگرام، د ترنگزو د
حاجي صاحب هجرت
زما بېرته تگ، بونير کې د پېرنگيانو سازش،
مدرسي بندي شوې
د حاجي صاحب ترنگزو مومندو ته تگ، د سوات د
پاچاهۍ کشاله، د پېرنگيانو مظالم

د شيخ الهند صاحب خط:

مونږ به په کال کې يو ځل دوه دېونډ ته تللو او د مولانا محمود
الحسن صاحب او مولانا عبیدالله سنډهي صاحب سره به موليدل کتل
کېده او په دې به مو تبادول خيال کولو چې څنگه به د پېرنگيانو د
غلامۍ نه خلاصیږو؟

د جنوري ۱۹۱۴ع کال په سر کې د حضرت مولانا شيخ الهند
محمود الحسن صاحب خط راغی چې دېونډ ته راشه نوزه مخفي
صاحب او مولوي فضل ربي صاحب دېونډ ته لاړو د سټېشن نه نېغ
مدرسي ته لاړو. له هغه ځايه مولانا عذیرگل مونږ د مولانا صاحب
کورته بوتلو. مونږ د سي. ائی. ډي له وېرې بهر نه گرځېدو شيخ الهند

مولانا محمود الحسن صاحب د ډيلي نه مولانا عبیدالله سندھي هم راوغوښت، د ډېر بحث او غور نه وروسته مونږ په دې نتيجه ورسېدو چې مونږ له دوه مرکزونه جوړول په کار دي، يو په هندوستان کې دننه او بل د هندوستان نه بهر په ازادو قبایلو کې هلته چې خلک يې د انگریزانو تنخواه خواره نه وي. او مجاهد قام وي چې هلته د هندوستان د ازادۍ دپاره يو فوځ تيار شي.

د دوی دا خیال و چې دا مرکز دې په بونیر کې جوړ شي، کوم ځای کې چې د هندوستان د مجاهدينو ډله اوسېږي. دا هغه ټولې و چې د سيد احمد بريلوي صاحب او اسماعيل شهيد صاحب په بالاکوټ کې د شهادت نه پس د هغوی پاتې ملگري د هزارې نه بونیر ته تللي وو، او په بونیر کې په سیتانه کې مېشته شوي وو، او تردې وخته پورې به ورته د هندوستان نه د سرو او روپو امداد ورکول کېده، خو په دوی کې هغه جذبه او روح پاتې نه و، په کوم روح چې سيد صاحب او شهيد صاحب را پورته شوي وو، دوی دومره بې کاره کسان وو چې خپل د شاوخوا علاقې خلک يې په خپل خیال نه وو پوه کړي، او نه يې په کې هم خیاله ملگري پيدا کړي وو. يوه ورځ زما سره د مولانا ابوالکلام ازاد هم د دوی خلکو په باره کې تبادل خیال شوی و، مولانا صاحب هم د دې خلکو په باره کې خوش اعتقاده و چې دا کار تېک دی، خو ما ورته وويل چې دا بې کاره خلک دي. د هندوستان حساب ته ناست دي. او خوري يې د دوی دا عقیده وه چې په توره او نېزه او لينده او غشي جنگ کول په کار دي، ځکه چې د رسول الله صلی الله عليه وسلم ملگرو په دې شيانو جنگ کړی دی. او فتح يې کړې ده. دا سنت دي. دې ته يې نه کتلو چې د رسول الله صلی الله عليه وسلم ملگرو چې په توره لينده او غشي جنگ کولو هغه وخت د کفارو سره

هم دا وسلې وې. نن خو د نیا ترقي کړې ده. د توپې او توپک زمانه ده. توره، نېزه او لینده د توپې او توپک مقابله نشي کولی، خو د هندوستان خلک په دې حقایقو خبر نه وو، او نه ورته د دې ډلې ماهیت معلوم و. د افسوس خبره دا وه چې د مسلمانانو لوی لوی لیدران او علماء د دې حقیقته ناخبره وو. مونږ ته خو د دې ټولې ټول حالات معلوم وو. مخفي صاحب د دوی د حالاتو تحقیق دپاره پخپله بونیر ته ورغلی و. په سمخو کې یې ورسره شپې کړې وې، مونږ د دېویند ملگري په دې خبره پوه کړل چې نه دا مجاهدین د کار خلک دي. او نه دا ځای د مرکز دپاره مناسب دی.

ازاده علاقه کې د مرکز تلاش:

فېصله مو په دې وکړه چې زموږ د یو وفد تلل په کار دي چې په ازاده علاقه کې د مرکز دپاره یو ځای خوښ کړي. د دې کار دپاره زه او مخفي صاحب وټاکل شو چې اول مونږ په قبایلي علاقه کې وگرځو او ځای خوښ کړو، بیا به دوی ته خبر ورکړو، سندهي صاحب به راشي او هغه ځای به وگوري چې د ده هم پرې اتفاق راشي نو کار به په کې شروع کوو. د فېصلې نه مخکې د دې کار دپاره زه ډېر گرم او جوش کې وم، خو چې فېصله وشوه او ذمه واري را باندې پرېوته غوني مې ځیر ځیر شو او ځان مې دروند شو، لکه غر چې را باندې پرېوتی وي چې جرگه ختم شوه او خپلو خپلو کوټو ته لاړو، په تنهایی کې مې ډېر وژړل او په دې ژړا مې لږ زړه سپک شو او ده شوم سحر چې را پاڅېدم. زړه ته مې ډاډ ورکړه را رخصت شو او کلي ته راغلو ژمی و. یخني وه گانې. گرځېدې ما او مخفي صاحب د تللو دپاره سلا مشوره وکړه. نېټه مو مقرره کړه چې د تخت بایي د گادې

په سټېشن به يو ځای کېږو. تخت بايي زمونږ د کلي نه دولس ميله لرې ده، ما د تللو خبره ډېره پټه وساتله يو د حکومت له وېرې بل له دې وېرې چې مور به اجازه رانهکړي.

ما هغې ته دا بهانه وکړه چې زه اجمير شريف ته ځم چې تېر مې دا واورېده چې زه اجمير ته ځم ډېره خوشحاله شوه، ځکه چې زما سرگنۍ د اجمير شريف چمني وه، او سخر به مې کال په کال اجمير شريف ته تلو، او د ده دا عقیده وه چې ما ته دا اولاد اجمير شريف راکړی دی. او دا دهغه چمني دی. د اجمير فقيران به کال په کال راتلل او ډېرې روپۍ به يې ورنه وړلې غني چې وشو د اجمير فقيران رځپو ته راغلي وو، خبر شوي وو چې د خان نمسی شوی دی نو هلته راغلل په دې خیال چې دا هم غوره سامی ده، گيرول يې په کار دي، خو په مائې دم ونه چلېده. اوږدې کيسې يې راته را واخيستې چې گوندې غني د اجمير شريف چمني دی، ما ورته ووي چې دا زما چمني دی. د اجمير شريف چمني نه دی. د دې خبرې په اورېدو ډېر حېران شول چې دا لا کوم قسم سړی دی مایوسه بېرته لاړل.

ما د خپل کلي نه شپه مامندنارۍ ته راوړه سبا په اس سور تخت بايي ته روان شوم. ماسپينين سټېشن ته ورسېدم مخفي صاحب مخکې را رسېدلی و. ما اس نوکرته ورکړ او رخصت مې کړ. رېل به مازيگر درگی ته روانېده مونږ مانام درگی ته په گاډي کې ورسېدو. د سټېشن نه بهر د کرائې ټانگې ولاړې وې. مونږ دواړه په ټانگه کې بټ خېلې ته روان شو. د ملکنډ په غاښې د پوليسو څوکۍ وه. هره ټانگه به يې لټوله زمونږ ټانگه يې ولټوله او د ټانگې نه را چاپير شو. پوښتنې يې را نه وکړې. زه وېرېدم چې و مې نه پېژني او څه شک يې را باندې را نشي ځکه چې هغه وخت په اېجنسو کې ډېره زیاته

نګراني وه چې په چا به يې شک راغی وبه يې نيوه او په کات کې به يې واچولو. کات يو اوږد لرګی و، هغه کې به سوری و، د سړي پښه به يې په هغه کې اچوله او د پاسه به يې پرې پانه ټک وهله. او هغه لوبې به يې پرې کولې چې هلاکو خان به هم په چا کې نه وې. او د ملکنډ پوليتيکل اېجنټ پيرنگی د فرعون نه هم دوه ګوتې زيات و. خلک له خدايه دومره نه وېرېدل لکه د ده نه چې به وېرېدل. تياره وه په مونږ د چا څه شک راغی او چې زمونږ ټم ټم والا ته يې اجازه ورکړه نو ايله مولاړې تېرې شوې. ماسختن بټ خېلې ته ورسېدو. مونږ په بټ خېله کې څوک پېژندو نه او سراى او هوټل نه و، خود پښتنو حجرې او جوماتونه د مېلمنو او مساپرو دپاره تل بېرته وي. مونږ حجرې ته لانه ږو چې څوک مو ونه پېژني او حکومت را باندي خبر نه شي، جومات ته لاړو، يخني وه. مونږ سره د يخنۍ څه جامې نه وې، خو جومات گرم و، اور په کې بلېدو، په يو څادر کې مې ښه شپه تېره کړه، سهار وختي پاڅېدو، په چکدره کې په سيند پوخ پل دی. په هغه پورې وتو او نور ټول پياده مزل شروع شو، ځکه چې هغه وخت په دې لاړو د سورلی څه انتظام نه و، شپه مو املوک درې ته ورسوله په يو جومات کې مو تېره کړه ملا بانگ د املوک درې نه روان شو. ټوله ورځ مومزل وکړو، ماښام تياره د سيند غاړې ته ورسېدو. اوبه لږې وې، خو يخې وې، په چرپورې وتو او ماسختن تېر ايله په خوارو د مخفي صاحب دوی کلي ته ورسېدو. سترې ستومانه وو، په يخو اوبو کې پورې وتلي وو، يخني مو شوې وه، ښه وږي وو، خود د مخفي صاحب د خپلو خپلوانو کورونه وو، زرزي يې اورونه بل کړل چې تاوده شو، ډوډۍ يې راوړه ښه په مړه گېډه مو وخوړه، کټونه يې راته جوړ کړل، په کې پرېوتو. په جوماتونو کې خوب په ځمکه وي او

حجرو کې په کتونو کې وي. دې علاقې ته سيند وايي، ځکه چې سيند په کې بهېدلی دی. د مخفي صاحب دوی په کلي کې چې سړی وچت په غره کې ناست وي. لاندې سيند ته گوري لکه چمچمار کوږ وور بهيرې.

دا کلی ډېر ښکلی و، د سيند علاقه اباده او ښکلې ده، شولې په کې کېږي، ورېجې يې خوږې دي. د مخفي صاحب پلار په دې کلي کې زېږېدلی و، خو په خپله مخفي صاحب د هشنغر په چارسده کې زېږېدلی و، او پلار يې چارسده کې اباد شوی و، د ده پلار لوی عالم و، واده يې په چارسده کې کړی و نو هم هلته اوسېده په هغه وخت کې د ديني علم د زده کړې دپاره مدرسې نه وې، هر ملا چې به د ملايي پگړۍ وتړله د خپل کلي يا د بل کلي جومات کې به کېناست خلکو ته به يې خدای جاتي درس ورکولو. اکثر خلک به د غرونو د علاقو نه سمې ته د درس دپاره راتلل. د مخفي صاحب پلار هم په دې سلسله کې راغلی او بيا همدلته په چارسده کې پاتې شوی و.

ډېر ښه عالم او روشن فکره سړی و، که روشنفکره نه وی نو هغه وخت به يې زوی علاوه په دينې، دنيايي علم څنگه کړی وی.

زه د پياده گرځېدو عادت نه وم، ښه سترې شوی وم، څو ورځې مو دلته ښه ارام وکړ. مخفي صاحب را نه بېرته هندوستان ته د مولانا عبيدالله سندهي د راوستو لپاره لاړ. زه او د مخفي صاحب يو د تره زوی چې نوم يې را نه هير دی د مرکز خوښولو دپاره روان شو. مخفي صاحب پېښور ته او زه چمرکنډ ته روان شوم چې سره جدا شو، ما د مخفي صاحب جدائې ډېره محسوسه کړه، چمرکنډ د افغانستان په پوله د غره په سريو وړوکی غوندي ځای دی د اډې ملا صاحب چې څه وخت په افغانستان کې د بزرگۍ رواج وشو، او اثر رسوخ يې

زیات شو او امیر عبدالرحمن خان له افغانستان نه وشړلو چمرکنډ ته راغلی و، د اډې ملاصاحب یو غازي سړی و، د هغه په وجه چمرکنډ ډېر مشهور شوی و.

مونږ چې د مخفي صاحب له ځایه روان شو، ما بنام (جان) ته ورسېدو جار یو وړوکی غونډې کلا بند کلی دی. مونږ چې ورسېدو د کلا دروازه بنده وه، خواشابل کلی نه و اریان شو چې څه به کوو اخر مې خپل ملگري ته وویل چې ته دروازه وټکوه، هغه چې دروازه وټکوله دننه نه اواز وشو چې څوک یې مونږ وویل، مېلمانہ یو، لږ شېبه پس یې دروازه خلاصه کړه. مونږ ته یې بنکته پورته وکتل چې یقین یې راغی چې مونږ خطرناک کسان نه یو، کلا ته یې ننه ایستو د ننه جومات ته لاړو ډوډۍ یې را له راوړه. شپه مو په جومات کې تېره کړه سهار وختي روان شو شپه مو د بابري ملاصاحب ځای ته ورسوله. په لاره به چې د هغې سیمې را سره څوک ملگری شو، ما به ورنه د بابري د ملاصاحب پوښتنې کولې چې څنگه سړی دی؟ دوی به وې چې: «غوله ډېر لوی زبرگ دی» ما به وې چې څنگه لوی زبرگ دی، دوی به راته وویل چې: «غوله لار به شې او پخپله به یې ووينې چې هرې پېنډې ته پخپل لاس یوه کړیجۍ غوړي اړوي» د هغه قام دې خدای مل شي چې د هغوی د زبرگۍ دا معیار وي. بابري ملاصاحب یو سپین ږیری او ښه سړی و، همېش چې به پېرنگیانو د قبایلو سره جنگ کاوه، بابري ملاصاحب به د قبایلو په مرسته په غزا کې شامل و، د پرنګي سخت مخالف و، غازي سړی و، په ناپېژندګلۍ کې یې زمونږ ډېر دارومدار وکړ. د سهار چایو ته یې خپل خلوت خانې ته وبللم او خپله خاصه چای یې ماته راکړه. د چایو نه پس ورنه مونږ رخصت شو، چمرکنډ ته روان شو، چمرکنډ له دې

ځایه نزدې و، کله چې مونږ د غره لمنې ته ورسېدو او په غره ختو ناڅاپه د پاسه را باندې غوښو هلکانو مچوغنې را سمې کړې، په کابو یې ویشته ډېر وار خطا شو، اخوا دېخوا مو وکتل چې دا څوک دي؟ چې مونږ ولي چې کاته مو د غره د سره څو کسه هلکان دي په مونږ کاني وروي، مونږ چغې جوړې کړې هغوی چې زمونږ چغې او اشارې وليدې په خدا شول هغوی ته دا یوه تماشه ښکارېده او که مونږ بچ شوي نه وی او په یو کاني لگېدلي وی فېصله به وو.

مونږ په یوه نړۍ کړه وږه لاره د غره سر ته ختلو. زه د غره د منزل نه یم، زر زبه سترې کېدم او دمه به مو کوله په دمو دمو د غره سر ته وختو. ما اورېدلي دي لکه څنگه چې د سمې خلک د غره د منزل تکړه نه دي، دغسې د غرو خلک د سمې او اوارې د منزل تکړه نه دي.

چمرکنډ:

چمرکنډ ډېر ښکلی او د مزو ځای دی د غره په سر کې د پاکو، صافو اوبو چینه ده، د ژمي گرمه او د اوړي یخه وي. د چینې د پاسه یو ښه چنار ولاړ دی په خوا کې یې د هډي ملا صاحب جومات دی. د جومات خوا کې لنگرخانه او څو کوټنۍ دي، خو کوټنۍ تشې وې، څوک په کې نه و. اخوا یو کور و خوا کې یې یو څو مېوه دارې ونې وې د غنمو یو پټی هم و. د کور مخکې یو څو د گلونو کیاری (ورکوټي پټي) هم وې. زمونږ په گرځېدو را گرځېدو او خبرو د کور خاوند راووت دا د اډې ملا صاحب شیخ و. یوازې دلته اوسېده. راغی مونږ ته یې سترې مه شي وکړه په جومات کې کېناستو، شیخ صاحب مونږ ته د اډې ملا صاحب د زمانې ټولې کیسې وکړې چې دا ځای هغه څرنگه اباد کړ او د هغه په وخت کې دلته څومره گرمجوشي وه، د

لرې لرې ځايونو نه به خلک د جمعي لمانځه ته راتلل. ملا صاحب يو غازي سړی و، شيخان د خپلو پيرانو عجيبه عجيبه کرامات بيانوي. ما خو پخپله علاقه کې د مخکې د ماڼکي صاحب او د سوات صاحب د کراماتو کيسې اورېدلې وې. ما ته مې خپل پلار چې د سوات صاحب مريد و، کيسه کوله چې د سوات صاحب يو شيخ ويل چې يوه شپه راته دا سودا را پيدا شوه چې دا د لنگر خرڅ به له کومه ځايه پوره کېږي؟ سهار چې له خوبه پاڅېدم سوات صاحب پاڅېدلی او داسه ته يې ځان جوړولو چې اودس ماتي ته روان شو. زه هم ورسره روان شوم. ما ته يې وويل: د اودس وچولو دپاره لوته را واخه ما چې لوته را واخيسته هغه «سنگ پارس» و. بله مې را واخيسته هغه هم «سنگ پارس» و. بله مې را واخيسته هغه هم سنگ پارس و، اخر پوه شوم چې دا زما د بيگانۍ خبرې جواب دی نو د صاحب په پښو پرېوتم او عفوه مې ورنه وغوښته. زما د پلار هم په دې پوره باور و چې دا خبره رښتيا ده او ما ته به يې ويل د اولياو کرامت حق دی. دغسې مې د پيرانو پير کرامات هم اورېدلي وو چې د دولسو کالو دوه بېړۍ يې راوښکې ده چې نه د خدای له قوله سره سمون خوري او نه د رسول صلی الله عليه وسلم د قول سره، او ملايانو کې دومره جرات نه و چې خلک په دې پوه کې چې دا هسې خبرې دي. زما د دې قسم کيسو سره اتفاق نه و، خپل پلار ته به مې ويل سوات صاحب چې دومره کرامت لري. بيا د خلکو نه شکرانې ولې اخلي؟ او ملکاني ولې ټولوي؟ د ترنگزو د حاجي صاحب په باره کې به يې هم شيخانو دغسې خبرې کولې او په دې طريقه غريب او ناپوهه پښتون قوم يې غولولو او لوتلو او خپل لويوالی به يې پرې منلو، زما په باره کې به هم خلکو دغه رنگ خبرې کولې، چا به ويل چې لاسونه يې اوږده

دي، بزرگ دی، چا به ويل چې د يو کوهي اوبه ترخې وې چې ده په کې يو منگي اوبه وارولې هغه خوږې شوې، او د لرې لرې ځايه به خلک راتلل، ويل به يې چې د دې کوهي اوبو کې شفا ده چې څوک يې اوڅبنکي مرضونه پرې لرې کېږي او چې څوک پرې کالي (جامي) وينځي صابن ته ضرورت نه پېښېږي. چا به ويل د ده په ځای کې د لسو کسانو د پاره ډوډۍ پخه شوې وه سل مېلمانې پرې راغلل ټول پرې ماړه شول او ډوډۍ خلاصه نه شوه، دغه شان قسما قسم عجيبه خبرې او کيسې کېدلې. دا خو خلکو ويل زما ملگري خدايي خدمتگار وو، شېخان نه وو او ما به هم هغوی ته دا خبره کوله چې زه نه شېخان نيسم نه مريدان از مونږ يو مقصد دی، مونږ د هغې د پاره شريک جدو جهد کوو.

شيخ صاحب هم د اډې صاحب ډېر کرامات مونږ ته بيان کړل، خو مونږ سره د هډې صاحب قدر او عزت د هغه د دارنگه کراماتو په وجه نه و، بلکې هغه د پرنګي سره د مخالفت او غزاگانو په وجه مونږ منلی و. هډې صاحب د سوات صاحب مريد و، لکه مخکې مې چې وويل امير عبدالرحمن خان د هډې نه چمرکنډ ته شړلی و، خو دلته يې ورسره د پرنګي خلاف په غزاگانو کې پټه مرسته کوله. مونږ ته دې شيخ وويل چې د غزا په موقع به امير عبدالرحمن خان ټوپک او کارتوس رالېږل. شيخ صاحب پوه او معقول سړی و، هغه د خپلې گذارې د پاره د شاتو مچۍ ساتلې وې او ويل يې چې زما د کور ټول خرڅ له دې مچيو څخه لاس ته راځي. مونږ له يې چې ډوډۍ راوړه د غنمو د ډوډۍ سره يې د خپلو مچيو شات راوړل هغه خوند چې ما په دې ډوډۍ کې ليدلی دی. ما په ښوښو ډوډيو کې نه و ليدلی، يو خو مونږ وږي وو، بل غرو، او د ابادۍ نه لرې ځای و، هلته د ډوډۍ د پيدا کېدلو اميد

هم نه و. دا ځای خو زموږ ډېر خوښ شو، ځکه چې دا ځای د پخوا مومندو او باجوړ ته نژدې و او هغه خوا سرکايو او کونړونو ته لنډ و، بله دا چې په جنگي لحاظ ډېر محفوظ و. هغه وخت هوايي جهازونه نه وو، خو هغه ځای ډېر وړوکی و او زموږ پلان په کې عملي کېدلی نه شو.

سالارزي، ماموند:

د شيخ صاحب سره مو شپه تېره کړه، بيا سالارزو ته لاړو، هلته مو هم ډېر کلي وکتل. د سالارزو نه بيا موږ ماموندو ته لاړو. سالارزي او ماموند د باجوړ دوه لويې لويې قبيلې دي. بالکل ازادې دي. د باجوړ په نوره علاقه کې وړې وړې خانې او نوابۍ شته د ماموندو علاقه ډېره اباده او ښېرازه ده او به په کې ډېرې دي. خلک يې هم ښه خلک دي دا علاقه زما ډېره خوښه شوه، کلي يې هم لوی لوی دي. کت کت او گبري په کې د نورو په نسبت ډېر لوی کلي دي. جوماتونه يې هم ښکلي او مضبوط جوړ کړي دي، روغ روغ غونډان يې په کې لگولي دي او زموږ د کلو غونډې په کې جوماتونه ډېر نه دي په هر کلي کې يو جومات دی، ټول کلی هغه يو جومات له لمانځه له راځي. په هر جومات کې د اوداسه دپاره د روانو اوبو انتظام شوی دی. خلک يې ډېر لمونځ گذار دي او به يې ډېرې يخې دي او دس په کې زموږ غونډې خلکو ته گران وي، خو جوماتونه يې گرم وي د ژمي موسم و، او موږ به په يو څادر کې شپه تېروله. کوشش به مو کوو چې څوک مو ونه پېژني ځکه چې د دې ځای ډېر طالبان زموږ علاقې ته د سبق ويلو دپاره راځي. په کت کت او گبري کې خو د يو کس دوه و شک راغی، خو موږ ځانونه ناجاڼه کړل، خو هغوی په دې خيال کې چې د

پنیر کو خان او دلته راتگ نو زړه ته به يې راغلل چې مونږ غلط شوي یو یو ځل ما ته یو کس وویل چې ته د پنیر کو خان نه یې ما ورته وویل چې نه. مونږ به په جو ماتونو کې شپې کولې چا سره مو خبره مېره نه کوله. چا چې به څه راوړل هغه به مو خوړل. یوه شپه په کټ گوټ کې یو سپین ږيري ملک مېلمانہ کړو، هغوی مېلمه کورته بیا یې مونږ یې خپل کور ته بوتللو. نر بنځې راته لاس په نامه ولاړ وو، ډک شکور ډوډی یې را ته مخکې کېښودې. ډېر ښه کور یې و او ډېر ښه کوربانہ وو، مونږ د ماموندو نور کلي هم وکتل په اخر کې مو ځيری خوښه شوه. دا علاقه زما د مرکز د پاره ډېره خوښه شوه، یو خو دا خلک ډېر ستانه او درانه خلک وو، بله دا چې دا علاقه لکه د پښتنو د نورو علاقه په شان د انگرېزانو نه متاثره نه وه او نه د انگرېزانو ماجب خواره وو او نه یې په پیسو اخیستو موخته کړي وو او د انگرېزانو سخت مخالف وو. انگرېزانو به د باجوړ قوم ته لکه د نورو قومونو په شان حساب نه ورکوه. دلته به یې ماجب خانانو ته ورکولو. نو قوم د پرنګي د اثر نه ازاد وو. مونږ دلته د مخفي صاحب او سندهي صاحب د راتللو په انتظار پاتې شو، دلته لکه زمونږ د علاقې پخواني رواج په شان دا قاعده ده چې شل کاله پس قوم را ټول شي او له سره د کلو او ځمکو وېش وکړي، په هر کلي چې د چا خښی و څیژي هغه کلي له به ځي. دا د پښتنو عامه زړه قاعده وه، خو کومې علاقې چې د حکومتونو د اثر لاندې راغلې هغوی کې د ځمکو د وېش سلسله بنده شوه. د پښتنو کوم قومونه چې ازاد دي هغوی لا هغه شان شل کاله پس له سره ځمکې ویشي.

ما فکر وکړ که مونږ هسې هېڅ بې هېڅه دلته ناست یو نو د خلکو به را باندي شک راشي، راځه یوه قصه جوړه کړه چې د مخفي صاحب

دوی تر راتگه پرې وخت و اړوم.

په جومات کې یوې کوټنۍ کې چېله شوم تش لمانځه اوداسه او قضائې حاجت ته به راوتلم هغه به مې هم مخ پټ و نور به مې په کوټنۍ کې وظیفه کوله، تزکیه نفس به مې کوله. ما د شیخ الهند محمود الحسن صاحب نه لاس نیوی هم کړې و، زما د چیلې په دې خلکو ډېر لوی اثر وشو، دهغوی دا خیال و چې زه گوندې زبرگ یم راتلل به دم، دعا او تعویذونه به یې را نه غوښتل یوه ورځې یوه ښځه راغله زوی یې په غېږ کې وویل یې چې زما دې زوی ته دعا وکړه چې خدای یې د تې نه زړه صبر کړي. د درې کالو شو او تې نه پرېږدي چې تې نه ورکوم ژاړي بده ورځ جوړه کړي. ما ورته ووی چې سور مرچکی ښه میده کړه او د تې په غوټۍ یې پورې کړه امید دی چې زوی به دې تې پرېږدي. ښځه لاره او دا چل یې کړی و، سباله راغله ډېره خوشحاله وه، د شاتو نه ډک کنډول یې په لاس کې و، راته یې ووی چې ستا دعا خدای قبوله کړه. زوی مې تې پرېښوده، زه اوس په زور تې ورکوم دی یې نه اخلي هلک به څنگه تې اخیستی وی. د تې پورې مرچکې و، دهغه خوله یې ترڅه کړې وه.

دوی دا زما کرامت گڼلو حال دا چې کرامت نه و، خو پښتانه ډېر خوش اعتقاده خلک دي، او خلکو ورته دا څیزونه په ذهن کېښولي دي. بس د خلکو تگ را تگ ماته زیات شو، دغسې چې دوی ته هر چا خلکه یا جونگه جاره په سر اچولې ده دوی ورته را غوندې شوي دي. شکرانې یې ورکړې دي، خدمتونه یې ورته کړي دي. منډې یې ورته وهلې دي، خو باباگانو خپل مطلب په دوی کړی دی. دوی له یې څه نه دي کړي د دوی غم یې نه دی خوړلی.

د چیلې نه وروسته هم مونږ د مخفي صاحب او مولانا عبیدالله

سندھي صاحب انتظار وکړو، خو هغوی را نغلل زما سودا شوه چې دوی ولې را نغلل هلته چې مونږ خبر شو چې د یورپ جنگ شروع شو، مونږ هم واپس را روان شو، د مخفي صاحب د تره زوی تر ملکنده پورې را سره راغی له هغه ځایه مې رخصت کړ او زه په درگۍ کې په رېل کې سور شوم. په تخت بایي کې کوز شوم او کلي ته لاړم څو ورځې پس مې مخفي صاحب ولیده پوښتنه مې ترې وکړه چې تاسو ولې را نه غلئ، هغه راته وویل چې کوم ځای او کوم وخت چې ما د مولانا سندھي صاحب سره مقرر کړی و، هغه تر اوسه هلته نه دی راغلی نه پوهېږم چې څه وجه ده؟

مونږ په دې انتظار کې وو چې یا به مولانا پخپله راشي یا به بل څوک را ولیږي چې د مرکز ځای ورته وښیو، بیا هندوستان ته لاړ شو او د کار د شروع کولو بندوبست وکړو، ډېر وخت تېر شو او څوک را نغلل چې په دې کې د دنیا اولنی لوی جنگ ونښت او زموږ دغه سکیم په ځای پاتې شو او مونږ ته بیا د یو ځای کېدو موقع په لاس راغله.

اولنی جنگ عظیم:

کله چې ترکیه په جنگ کې شامله شوه نو د هندوستان د مسلمانانو په جنگ کې دلچسپي زیاته شوه، یو څو ترکیه اسلامي ملک و او د مسلمانانو خلیفه او پیشوا گڼل کېده او بله دا چې دوی فکر کولو ترکیه او جرمن انگرېز ووهي نو زموږ ملک به مونږ ته پاتې شي. دوی دې ته نه کتل که انگرېز د جرمن او ترک د لاسه ووهل شي، خو دا ملک به هم جرمن یا ترک اخلي دا څنگه کېدی شي چې مړه کېږي به جرمنیان او ترکان او وطن به پرېږدي هندوستانیانو ته،

خو په کوم قوم کې چې مېرانه او د قربانۍ ماده پاتې نه شي، هغه به تل د بل تورې ته گوري. کله به د جرمن په تمه وي او کله به د ترک په تمه وي. او کله به د امام صاحب په تمه ناست وي. د هندوستان د مسلمانانو بله کمزوري دا وه چې دوی به د خپل ملک اندروني معاملو سره دومره دلچسپي نه اخیسته د نورو بېروني خلکو په غم کې به وو. دوی په دې فکر کې وو چې مونږ ته د ترکيې سره امداد په کار دی. دوی سره د خپل ملک دومره غم نه وي لکه چې د بل ملک وي. سړی چې خپل ځان د غلامۍ نه نه شي خلاصولی هغه به د بل سره څه مرسته وکړی شي. که مونږ رښتیا د دنیا د نورو مسلمانانو سره مرسته کول غواړو نو په کار دي چې د پرنګي نه هندوستان ازاد کړو، ځکه چې د هندوستان په وجه هغه طاقتور دی او د هندوستان په زور هغه نور اسلامي ملکونه ووهل. د افغانستان په جنگ کې ټول سپاهیان هندوستانیان وو، صرف افسران یې انګرېزان وو، او دا ترک هم ورته د هندوستان پلټنو ووهل. د حضرت مولانا محمود الحسن شیخ الهند صاحب او حضرت مولانا عبیدالله سندهي صاحب په سلا او مشوره مولوي سيف الرحمن صاحب د ډيلي د فتحپوري عربي مدرسې پرنسپل یې د ترنګزو حاجي صاحب له راولپړه چې هغه دې ازادو قبایلو ته هجرت وکړي او قبایل دې د انګرېز په خلاف اوچت کړي. دغسې دې د هندوستان په ټولو سرحدونو کې د بغاوت اورونه بل کړی شي. او افغانستان دې هم دې ته تیار کړی شي چې د ترکو او جرمن په پره کې داخل شي او د پرنګي پر خلاف غزا شروع کړي. د هغوی مقصد دا و چې که انګرېز خپل فوځ د جرمن او ترک مقابلې ته بیا یې دلته به زمونږ په مقابله کې کمزوري پاتې شي. مونږ به یې ووهو او له هندوستان نه به یې وشړو او که خپل فوځونه زمونږ د

مقابلي دپاره په هندوستان کې پاتې کړي. د ترکو او جرمن په مقابل کې به کمزوري پاتې شي. هغوی به یې ووهي او مونږ به له غلامۍ نه خلاص شو. د جنگ نه وړاندې هم مونږ سره دا فکر و چې یا په ازادو قبایلو کې د پېرنګیانو د مقابلي دپاره مرکز جوړ کړو یا د افغانستان سره تعلق پیدا کړو چې جنگ ونښتو او جرمنیانو انګرېزانو ته ځای په ځای ماتې ورکړه. مونږ په دې فکر کې شو چې مونږ له هم څه کول په کار دي باید ازادو قبایلو یا افغانستان ته هجرت وکړو، مونږ لا په څه فیصله رسېدلي نه وو چې مولوي سيف الرحمن صاحب را ورسېد او د شیخ الهند صاحب او د هغه د ملګرو پېغام یې راوړ. مونږ ټول هجرت ته تیار شو حاجي صاحب خو شپه په شپه بونیر ته هجرت وکړو او ووت. مخفي صاحب، مهتم صاحب، مولوي عبدالعزیز صاحب او مولوي فضل ربي صاحب دوی هم ورسره لاړل، او زه ددې دپاره پاتې شوم چې د دوی او هندوستان د ملګرو تعلقات وساتم او د هغوی امداد دوی ته ورسوم.

د حاجي صاحب هجرت:

د حاجي صاحب په تللو چې حکومت خبر شو، په ملک کې یې لوی غوښل جوړ کړو، ځکه چې په دې وخت کې د حاجي صاحب تلل د دوی دپاره ډېر خطرناک وو، حکومت د حاجي صاحب د تللو د علت معلومولو دپاره لوی لوی افسران مقرر کړل. ما دا خبره خوره کړه چې حاجي صاحب ته د حکومت یو لوی افسر خبرداری ورکړه چې حکومت تا د خلافت په وجه گرفتاروي نو حاجي صاحب د دې کبله شپه په شپه ووتلو. د حکومت خو رښتیا هم داسې اراده وه، ما پسې هم سي.ای. ډي راغلل دا پوښتنه یې کوله چې دا افسر څوک و چې

حاجي صاحب يې د حکومت د ارادې نه خبر کړې دی؟ ما به ورته څه ویلي وی، ځکه چې ما ته خو څوک معلوم نه و، او نه چا افسردا خبره کړې وه. دا خبره چې لږه سره شوه، زه د حاجي صاحب دوی د خبر اخیستلو دپاره بونیر ته لاړم. زه خو پټ لاړم خو په دې پوهنه شوم چې د حکومت نه پټ پاتې شوم که نه، ځکه چې د انگرېز د حکومت نه د داسې خلکو پټ پاتې کېدل گران کار و. زه چې بونیر ته ورسېدم نو حاجي صاحب د نورو ملگرو سره په دوره وتلی و، کوم ځای چې د بونیر پښتنو حاجي صاحب ته د سیرۍ په ډول د اوسېدو دپاره ورکړی و، ډېر مزېدار ځای و، یوه لویه غونډۍ وه ورلاندې ښه اواره ځمکه وه. دا غونډۍ د ابادۍ دپاره ډېره موزونه وه، او دا ځای د حاجي صاحب دپاره موزون و او د بونیر خلکو د ابادۍ دپاره ډېر لرگي او سامان هم را جمع کړي وو، زما دا رایه وه چې همدا ځای د حاجي صاحب دپاره جوړ شي.

زما بونیر ته تگ:

حاجي صاحب په پاچا کلي کې و، د پیر بابا زیارت هم په پاچا کلي کې دی، ډېر خلک زیارت ته روان وو، مونږ هم ورسره روان شو چې پاچا کلي ته ورسېدو، حاجي صاحب مو ولیدو چې ډېر خلک ورته را جمع شوي دي. هغه زمونږ ملگری او د حاجي صاحب مشر زوی پاچا گل صاحب هم ورسره و، خلکو کې د جهاد او غزا خبرې کېدې پاچا گل هم خلکو کې پس پسې کولو چې د ډوډۍ وخت شو، حاجي صاحب خود خلکو په هجوم کې گیر و او زمونږ ملگری پاچا گل او زه سره بېل شو، په دې خیال چې ډوډۍ به هم وخورو او خبرې به هم وکړو. په ټوله علاقه کې د مېلمنو دپاره هر چا د خپلې وسې سره سمه

ډوډۍ پخه کړې وه. مونږ د ډوډۍ خوړلو دپاره د خوړ نه پورې غاړه کورونه وو، هغو ته ور پورې وتلو. هلته ځانله په يوه حجره کې کپناستو هغو خلکو رالته د غنمو خمبیره پرسېدلې ډوډۍ او کالو ځاني تالي کې د چرگ د غوړو ډکه بسوروا راوړه ډېره مزېداره ډوډۍ وه. ما پخپله سيمه کې ډېر تکلفي دعوتونه خوړلي وو، خو داسې خوند مې په کې نه وليدلی. بل د دې ځای اوبه او هوا هم ډېره ښه وه، هر څومره ډوډۍ چې به مو وخوړه لږ ساعت پس به هضم شوې وه. ما خو به د ورځې درې ځلې ډوډۍ خوړله بيا به هم وږی وم، د ډوډۍ نه وروسته د خلکو نه جدا شو او په حالاتو مو خبرې اترې شروع کړې. په خبرو کې راته معلومه شوه چې د دې علاقې مذهبي مشران، سيدان، ملايان، مياگان او زيرگان بونير ته د حاجي صاحب په راتگ خوښ نه دي، ځکه چې د حاجي صاحب په راتللو د هغوی بازار سوړ شوی و، خلکو حاجي صاحب ته مخه کړې وه نو دوی غوښتل چې داسې چل جوړ کړې چې حاجي صاحب نور دلته ټيکاو نه شي نو د دې دپاره هغوی يو طرف ته په خلکو کې د جهاد اوغزا تبليغ شروع کړی و، او بل طرف ته يې په خلکو کې غلې غلې دا پرايېگنده هم کوله چې دا خلک چې راغلي دي که جهاد له راغلي وي نو په کار دي چې جهاد وکړي او که سوداگری له راغلي وي چې د سمې جائداد مو هم شو، او دا جائداد به مو هم شي نو دا بېله خبره ده. نو باچا گل وويل چې په دې طريقه يې زمونږ پوزېشن ډېر را خراب کړی دی. او د باباچې هم دا نظريه ده چې مونږ له جهاد کول په کار دي ولې چې قام ناپوهه دی او زمونږ په خلاف په داسې طريقه تبليغ شوی دی چې د قام په زړه کې يې دا خبره کېنولې ده. که مونږ جهاد نه کوو د دې خلکو عقيدې له مونږ نه گرځي او د کوم مقصد دپاره چې مونږ راغلي يو، دا خلک به

سبا په هغه موزې سره تعاون ونه کړي نو موزې به خپل مقصد ته ونه رسيږو. ليکن زما د دې خبرې سره اتفاق نه و او په موجوده حالاتو کې د جهاد اعلان زمونږ مقصد دپاره ډېر زيات نقصان رسولو. ما د حاجي صاحب او نورو ملگرو په خدمت کې عرض وکړ چې د خلکو خبرو پسې مه ځئ. دا د خودغرضو خلکو خبرې دي. د دوی په جهاد څه کار نشته. د دوی دا خيال دی چې د لوټې ونې لاندې واړه نيالگي وده نه شي کولی. نو تا په څه چل له دې ځايه لرې کوي او مېدان ځان ته خالي کوي نو د دوی مقابله په کار ده او خلک بايد پوه کړي شي او صاف صاف ورته وويل شي چې د انگرېز مقابله يوازې تاسو کولی نه شئ. او تاسو سره د انگرېز د مقابلې سامان هم نشته نو اول بايد په ټولو ازادو قبایلو وگرځو هغوی ځان سره کړو او ټول منظم کړو او د انگرېز په مقابله کې دوی ته د ښه جنگي سامان بندوبست وکړو او دوی د جنگ دپاره تيار کړو نو په دې طريقه به زمونږ طاقت پيدا شي. او چې طاقت مو پيدا شو بيا به د انگرېز سره جهاد کوو او خصوصاً د بونير پښتانه د نورو ازاد قبایلو غوندې سامان هم نه لري او هغسې تياري هم نه لري نو که يوازې په دوی جنگ شروع کړو کامياب به نه شو، خو په حاجي صاحب د پراپېگنډې دومره اثر شوی و چې زما دې خبرو منلو ته تيار نه و.

بونير کې د پېرنگيانو سازش:

په دې پراپېگنډه کې د پېرنگيانو ډېر لوی لاس و، هغوی غوښتل چې اول خو حاجي صاحب بېرته خپل ځای ته راشي او په دې غرض يې ورپسې د خانانو او د قام د مشرانو درنې درنې جرگې ورلېږلې وې. او بل طرف ته يې ورپسې دا پراپېگنډه کوله چې حاجي صاحب

مجبور شي چې بېرته وطن ته راشي او که نه راځي نو د دې نه وړاندې چې نور قبایل د ځان ملگري کړي باید جنگ وشي. ما دوه درې ورځې ورسره تېرې کړې، بیا واپس کلي ته راغلم، لږې ورځې پس مې د حاجي صاحب د جهاد اعلان واورېدو. په دې قام کې د پرنګي د مقابلې طاقت نه و. یوه ورځ دوه یې څه معمولي مقابله کړې وه نور طاقت په کې نه و. حاجي صاحب پسې پېرنګیانو روپۍ خورې کړې وې چې ژوندی یې ونیسي. ددې کار دپاره یې خلک هم پیدا کړي وو او نیوه یې چې حاجي صاحب خبر شو شپه په شپه سوات ته او له هغه ځایه باجوړ ته واورېده او له هغه ځایه د مومندو (سره کمز) ته لاړ هلته دېره او اباد شو، د حاجي صاحب خوزما د خبرې سره اتفاق و، خود هغه برخلاف د غلطې پراپېگنډې په وجه داسې رائي عامه جوړه شوې وه چې زما خبره یې منلی نه شوه. د رائي عامه مقابله دېره مشکله وي. د غلطې پراپېگنډې مقابله کول په کار وي چې سړی پاڅېږي ملا وتړي او خلک په حقیقت پوه کړي او دا هله کېدی شي چې د بې غرضو هم خیالو مضبوطه ډله وي چې د خلکو اعتماد یې حاصل کړی وي، وچت شي چې ملک کې وگرځي او خلکو ته غلطه خبره او حقیقت سم وربنکاره کړي. ولې دلته نه داسې ډله وه او نه په دې طریقه کار شوی دی او نه د کار موقع په لاس ورغلې وه او داسې ډله خود کار کولو نه پس پیدا کېدی شي. حاجي صاحب چې څنگه په منډه بونیر ته تللي و، په دې وجه همدا سې په منډه له بونیره وتښتېده. ملایان، باباګان، میاګان او پرنګیان پخپله پالیسی کې کامیابه شول.

مدرسي بندي شوي:

پېرنگيانو ته د دې کشمکش په وجه د نقصان په ځای فايده ورسېده. يو څو يې په بونير قبضه وکړه او بله دا چې بهانه په لاس ورغله. زمونږ په ملک کې چې څومره قومي اسلامي مدرسې وې، ټولې يې يو دم بندي کړې، ځکه چې دا مدرسې پېرنگيانو د خپل حکومت په لاره کې اغزي گنل.

د هغو استاذان او کارکنان يې بنديان کړل. هغه کسان يې هم بنديان کړل، چا چې به د دې مدرسو دپاره د خلکو نه چندې ټولولې او د مدرسو پالنه خدمت او انتظام به يې کولو. حقيقت خو دا و چې دا مدرسې د حاجي صاحب نه وې د قام وې او د قام په پيسو او انتظام چلېدې، خو د ملايانو د څولو بندولو دپاره مونږ حاجي صاحب سرپرست مقرر کړی و.

حکومت د مدرسو د استاذانو او چلوونکو سره ډېر زور، ظلم او بد سلوک وکړ، د ډېره اسماعيل خان جېل ته يې ولېږل. د صوبه سرحد په ټولو جېلونو کې ډېره اسماعيل خان جېل د اب و هوا په لحاظ او د بد سلوکۍ په لحاظ ډېره گنده جېلخانه ده. درنې درنې ځولنې يې ورته اچولې، مېچنې به يې پرې گرځولې. کولوگان» د تېلوگانۍ» به يې پرې گرځول او لکه د سنډاگانو به يې په ارت ټرل.

ډيرې يې ترې وخريلې، وئې وهل، وئې ټکول، وئې شرمول. هغه وخت به په جېلخانو کې داسې ډوډۍ ورکول کېده چې انسان خو پرېږده چې ځناور به هم نه خوره او داسې جامې به يې ورکولې چې سړی به په کې د سړي غوندې نه ښکارېده. زمونږ د کلي پلار او زوی بنديان شوي وو چې د جېل جامې يې وراغوستې دي او ډوډۍ ته يې را ايستلي دي، زوی يې چغې کړې چې بابا مې څه شو حال دا چې

پلار يې خوا کې ولاړ و، خو داسې جامې يې وراغوستې وې چې خپل زوی نه پېژندلو د دې نه شپږ اووه کاله پس زه پخپله دخلافت په سياسي تحريک کې قيد شوم. ماته يې چې کوم پرتوگ را کړی و، هغه زما دزنګانه د سترګې نه پورته و او داسې کميس يې را کړی و چې په سجده به پرېوتم ملا به مې ټوله ښکارېده.

دوی به بنديانو له جامې په يو ناپ جوړولې د هغه قيدي دې خدای مل شي چې د چا قد به جگ او تن به يې غټ و او خوراک مې داسې و چې سپي خو جېل کې نه و، مگر پيشو ته مې خپله ډوډۍ سره د انگولي اېښې ده پيشو خوړلې نه ده.

د دی نه علاوه يې د حاجي صاحب شيخان او تعلقداران هم ډېر گرفتار کړل. پوليس ته دا اختيار و چې د حاجي صاحب درشته دار او تعلقدار او شيخ په نوم چې هر څوک گرفتارول و غواړي گرفتارولی يې شي. په خلکو کې يې دومره وېره او بزدلي پيدا کړه، او دومره هيبت يې پرې راوستو چې چا ته به دې ووي شيخ صاحب هغه به درته ووي پلار به دې شيخ وي. د حاجي صاحب لوی لوی شيخان د حاجي صاحب د شيخۍ نه توبه گار شو او ځينې خو په کې داسې نامردان وو چې صاحب پسې يې سپکې سپورې خبرې هم شروع کړې.

د دې دپاره چې پيرنگی به خبر شي او زه به د قيد نه بچ شم. دا ډېره د افسوس خبره وه چې د پرنګي زور او ظلم په دې خلکو کې وېره زياتوله او د مقابلې او د جدوجهد جذبه يې په کې نه راوېښوله. دا ټول مذهبي خلک وو او د دوی په نزد ږيره د مذهب لوی رکن و، دوی کې د ږيرو خربيلو هم غيرت را ولاړ نه کړ، په جېلخانو کې يې اذان نه شو ویلی د جمعې لمونځ يې نه شو کولی. دا ټوله اصلاح هغه وخت وشوه چې مونږ خدایي خدمتگار جېلونو له لارو بيا د چا ږيره نه شوه

کلیدلی. اذانونه به کېدل، د جمعې لمونځ او پنځه وخته لمونځونه به با قاعده کېده، په چکۍ کې بندېده دا مونږ ازاد کړل. زه په دې حقیقت پوه شوم چې د مذهبي خلکو سره به چې ظلم زیاتې کېده او کېږي، خوراک بنه شو، مېچنې، کولوگان، ارټونه ګرځول بند شول جامه د سپیتوب شوه، د یوې چکۍ ګورې او غوړو اجازت نه و، په یوه چکۍ ګوره به قیدي په چکۍ کې بندېده دا مونږ ازاد کړل. زه په دې حقیقت پوه شوم چې د مذهبي خلکو سره به چې ظلم زیاتې کېده دوی به وېرېدل او بې جراته کېدل او د سیاسي بندیانو سره چې به څومره ظلم زیاتې کېده هماغومره به د دوی همت او جرات زیاتېده. دا ټوله ګټه د قام قیدیانو له خدائې خدمتګارو وکړه او د خدائې خدمتګارو په قربانو شوې ده. پاس ذکر شوي اصلاحات هغه وخت وشول چې د خدایي خدمتګارو حکومت راغی. په دې ورځو کې ما پسې هم د ګرفتاری حکم جاري شوی و، خو زه خوش نصیبه وم چې څو ورځې مخکې زمونږ د علاقې پولیس کپتان حافظ زین العابدین چې د امبرسر (امرتس) و، زمونږ کلي ته راغلی و. اتفاقاً زما او د هغه زمونږ د مدرسې په باره کې خبرې شوې وې، هغه ماته وویل چې مونږ هم په امبرسر کې ستاسو غونډې قامي مدرسه جوړه کړېده.

د هغې مصارف مونږ د قربانیو د څرمنو نه پوره کوو که تاسو هم دې قام ته ووايي، چې د قربانی څرمن درکړي، د چندو ټولولو له کړاوه به خلاص شئ. ما ورته ووي څه کوي په ملایانو مې وژنې؟ دلته خو د قربانی په څرمنو د ملایانو قبضه ده ملا به خپلې څرمنې ایستلو ته تیار شي خو د قربانی څرمنې چا ته نه ورکوي. هغه ووي چې زه به په دې کې ستاسو امداد وکړم ما ورته ووي چې ستا په امداد کېدی شي. که ته دا خانان او ملکان پوه کړې چې د قربانی

زما زوندا او جد و جهد

څرمنې د ملايانو په ځای قومي مدرسو ته ورکول ډېر ثواب لري نو دوی به يې ومني ځکه چې زمونږ په خانانو، ملکبانو او ملايانو د حاکمانو او پوليس افسرانو ډېر زيات اثر دی. د دې خبرو په دوران کې هغه ته دا خبره هم معلومه شوه چې دا مدرسې قامي مدرسې دي او د حاجي صاحب په کې هېڅ نشته صرف د ملايانو د خولو بندولو او پراپېگنډې د مخنيوي په غرض پرې مونږ د حاجي صاحب نوم اېښی دی نو ځکه هغه زه گرفتار نه کړم خو مدرسه يې راته بنده کړه او د مولوي عبدالعزيز صاحب نه علاوه چې د حاجي صاحب سره تللي و نور استاذان يې هم قيد کړل. تقريبا يو کال پس پېرنگيانو دا کسان رها کړل، خو دوی غريبان دومره وېرېدلې وو چې چا به ورته د شيخ، مدرسې او حاجي صاحب نوم واخيسته دوی به ورسره جنگ کاوه.

څه موده پس چې بيا د حاجي صاحب او پېرنگيانو نښته د مومندو په علاقه کې وشوه دا کسان يې بيا ونيول او تقريبا نهه مياشتې بنديان و. دغسې به چې هر وخت د پېرنگيانو او د حاجي صاحب کشمکش پيدا شو دوی به يې ونيول.

پېرنگيانو به دا فکر کولو چې حاجي صاحب د دوی په ډاډ غواړي چې دا ملک زمونږ د غلامۍ نه ازاد کړي. او د دې نه خبر نه وو چې دوی غريبانو ازادي پېژندله چې دا د خدای يو لوی نعمت او رحمت دی او نه يې غلامي محسوسوله چې دا د خدای لوی لعنت او غضب دی ان که د مسلمان ورور هم وي. دوی خو ثوابيان خلک وو او غوښتل يې چې د تسپو او وظيفو په زور ځانته په هغه بل جهان کې جنت وگتي او جنت څنگه جنت چې په کې به حورې وي، غلمان وي، د شاتو، شرابو او پيو ويالې به په کې بهېږي. قسما قسم مېوې به وي

چې د شو کولو تکلیف به یې هم نه وي تش خوله وازه وه په کې به راپرېوزي. هغوی ته مذهبي لویو لویو پیشوایانو د ممبر د پاسه دا ویلي وو چې دا دنیا د کافرو ده مسلمانان به دلته خوار و زار وېرې تېرې، لوخ برېنډ، حقیر او ذلیل وي، په هغه جهان کې به بیا دوی مزې کوي د مسلمان خو هغه دنیا ده او خلکو هم دا منلې وه. په دې خبره هېچا غور او فکر نه و کړی چې دین د دې دنیا دپاره دی که د هغه جهان دپاره او که د دواړو دپاره دی. مونږ خو په لمانځه کې اول د دې دنیا بښگړې له خدایه غواړو او بیا دا چې د هغه جهان نه خو څوک راغلي نه دي، مگر د دې دنیا تاریخ خو زموږ په وړاندې پروت دی، چا ته چې مذهب راغلی او هغوی منلی او عمل یې پرې کړی دی په دې دنیا اباد شوي دي. د عزت خاوندان شوي دي، د خپل حکومت خاوندان شوي دي، د خوشحالی او امن ژوند یې نصیب شوی دی، تاسو عربو ته وگورئ چې د اسلام نه مخکې د هغوی څه حال و؟ او چې اسلام راغی او عمل یې پرې وکړو، د هغوی څه حال شو؟ د اسلام په وجه دوی د حکومت، دولت او عزت خاوندان شول. تاسو د هغه وخت د مسلمانانو د ژوند په هر اړخ نظر واچوئ غور او فکر پرې وکړئ. او د اسلام د دې ټیکه دارانو په خبرو غور او سوچ وکړئ چې دا دوی چې کوم اسلام بیانوي دا هغه د خدای او رسول اسلام دی که د سرمایه دارو؟ او دوی چې څه وایي د خدای دپاره یې وایي که د سرمایه دارو دپاره وایي؟

مومندو ته د حاجي صاحب هجرت:

د بونیر نه مومندو ته د حاجي صاحب په تللو او دېره کېدلو مونږ ته یوه فایده وشوه چې مونږ ته را نژدې شو او د حاله یې زر زر

خبرېدلو، ځکه چې مومند اکثر دوه کوره لری، یو کور یې پاس په غره کې او بل یې دلته مونږ سره په هشنغر کې وي. روزانه خلک ځي راځي د هغه ځای د ماتو گوډو نه مونږ خبر وي او زمونږ د ماتو گوډو نه هغوی خبر وي. بونیر خو یو لړې و او بل د خلکو تگ راتگ ورته لږ و.

د حاجي صاحب د هجرت او د اول عالمي جنگ د شروع کېدو په وجه هندوستان ته زمونږ تگ راتگ بند شو. زما ټولو ملگرو د حاجي صاحب سره هجرت کړی و. زه یوازې پاتې وم. پېرنګیانو هم په ملک کې داسې حالات جوړ کړي وو چې ما د هندوستان د تللو جرات نه شو کولی. بله دا چې شیخ الهند مولانا محمود الحسن صاحب عربو ته هجرت کړی و، د حج د فریضې ادا کولو دپاره مکې معظمې ته تللی و. هلته شریف مکه د ترکو په خلاف د پېرنګیانو په سفارش د کفر فتوا په ملایانو لیکلې او دستخط کړې وه. په شیخ الهند صاحب یې هم زور لگولی و چې ته یې هم دستخط کړه، خو هغه انکار کړی و نو په دې وجه شریف مکه شیخ الهند صاحب گرفتار کړی او پېرنګیانو ته سپارلی و.

پېرنګیانو شیخ الهند صاحب د خپلو ملگرو سره د مالټا په جزیره کې بندي کړی و. مولانا عبیدالله سنډهي صاحب هم له هندوستان نه هجرت کړی و او افغانستان ته رسېدلی و. د ده سره د هندوستان یو څو قوم پرستو مسلمانانو او هندوانو هم هجرت کړی و او په کابل کې یې یو عارضي حکومت د راجا مهندراپرتاب په صدارت کې قایم کړی و، څوک چې پاتې وو معلومېده داسې چې هغوی د پېرنګیانو له وېرې مونږ سره رابطه نه شوه ساتلی، صرف یو ځلې یې دېرش پونډه چې څلور نیم سوه روپۍ کېدې د ډاک په ذریعه زما په نوم را لېږلې دي چې هغه ما حاجي صاحب ته ولېږلې نوریې د حاجي

صاحب هېڅ قسمه امداد ونه کړ حال دا و چې حاجي صاحب سره دوی د مکمل امداد وعده کړې وه او حاجي صاحب ته د دوی د امداد ډېر ضرورت و. ما ته مې بابا د جېب خرڅ دپاره په مامندنارۍ کې شپېته جريبه ځمکه را کړې وه، په هغې کې ما پخپله زمينداري کوله د هغې به چې څومره امدن کېده هغه به مې حاجي صاحب ته د خپلو ملگرو د امداد دپاره لېږه، خو هغه به د حاجي صاحب د مشر زوی باچا گل په لاس ورتلو، زما ملگرو ته به يې نه ورکولو هغه غريبانان د خرڅ پورې اريان وو، هېڅ کار يې نه و لکه د نورو شيخانو د لنگر پخې ډوډۍ ته به ناست وو. ډېر په تکليف به يې ژوند تېرولو. په کار خودا و چې حاجي صاحب هلته دوی له د مدرسې جوړولو انتظام کړی وی. دوی به په کې کار کولی او بچو به هم په کې علم زده کولی او د تبليغ دپاره به يې په کې خلک روزلي وی چې بيا به ټولو قبایلي علاقو کې خواړه شوي وی هم خيال کسان يې پيدا کړي وی، او قبایل يې په يو مزي کې پېيلي او منظم کړی وی. زمونږ ملگرو په رموز رموز کې دا خبرې کړې وې، خو چا پرې غوږ نه و اېښی. اخر مهتمم تاج محمد صاحب د شيخانو په يوه غونډه کې پاڅېدلی او په ممبر ودرېدلی دی دوی ته يې ويلي دي. تاسو شپه او ورځ د خپل لنگر په فکريی د قام اصلاح او تعليم خواته هم څه توجه په کار ده. ده غريب هم دومره خبره کړې ده شيخانو نورو خبرو ته پرېښی نه دی او له ممبره يې را کوز کړی دی. دا کسان خود کار قابل او لایق کسان وو دوی چې خپل کور کلی پرېښی وو قربانۍ يې ورکړې وې او مومندو ته تللي وو. کار پسې تللي وو د يو مقصد دپاره تللي وو. د شيخانو په شان خويي د لنگر ډوډۍ سود کړې نه وه، او لکه د شيخانو د جنت په تمه ناست نه وو. د دوی په جنت او د شيخانو په جنت کې او د دوی د جنت په لار

کې او د شیخانو د جنت په لار کې ډېر فرق و. معلومېده داسې چې باچا گل د پېرنگیانو سره سازش کړی و او د حاجي صاحب او د هغه د کارکوونکو ملگرو ترمنځ يې غلط فهمی پيدا کولې او د دوی په لار کې يې خنډونه اچول، او زمونږ ملگري يې دې کار ته نه پرېښودل. زمونږ ملگرو د بې کارۍ ژوند نه شو تېرولی مایوسه شول او د انگرېزانو هم دا کوشش و چې دوی د دې ځایه لاړ شي. مخفي صاحب خو د خپلو خپلوانو ځای ته دیر ته لاړ، مولوي سيف الرحمن صاحب افغانستان ته لاړ او مولوي فضل ربي صاحب هم ورپسې لاړو، مولوي عبدالعزیز صاحب سوات ته لاړ. مولوي تاج محمد صاحب کمانگري ته لاړ او هلته ځان له دېره شو، بیا د هغه ځایه په هغه لشکر کې چې د امیر امان الله خان په مرسته د پکتیا د منگلو قبیلې د گوډ ملا د شورش خلاف جوړ کړی و، منگلو ته لاړ او هلته بیا په خوست کې وفات شو. مولوي عبدالعزیز صاحب سوات ته راغی.

د سوات د باچاهۍ کساله:

په دې ورځو کې د کوهستان ملا صاحب د دیر د نواب د زور ظلم نه د سواتیانو د بچ کولو دپاره سوات ته راغلی و، د نواب نه يې د سوات دېره برخه نېولې وه او سیتاني یو سید يې عبدالجبار شاه نومېده په سوات کې باچا کړی و. کوهستان ملا صاحب د ترنگزو د حاجي صاحب ماډون و. ده ته په کار وه چې د سوات یو سپی يې د سواتیانو مشر کړی وی، ځکه چې سوات د سواتیانو او د سواتیانو وینې پرې توئې شوې وی او ښه خبره به داوی چې کوهستان ملا صاحب د مدینې په طرز او طریقه د خلکو په رایه یو جمهوري نظام قایم کړی وی، خو معلومېږي داسې چې د پښتنو د کورونو جنګونو،

گوندیو، تربگنیو او بی اتفاقیو او دښمنی له کبله کوهستان ملا صاحب دا کار کولی نه شو. د پښتنو تاریخ د داسې واقعاتو نه ډک دی چې کله داسې موقع په لاس ورغلی ده، دوی د خپل ورور عزیز په ځای میا ملا په ځان مسلط کړی دی، عزت یې پخپلو کې په یو بل پېرزو شوی نه دی او په خپلو کې بدنیته شوي دي او دغه شان چې څوک دوی د خپل ملک، قام او مذهب مشران په ځان منلي دي، هغوی بیا بڼه مېرلي او خوړلي دي او دوی بیا هم ورنه سبق نه دی اخیستی او دغه وجه ده چې د جنت په شان وطن کې په جوارو ماړه نه دي وږي تږي، خوارزار او جاهلان پاتې دي د قدرت د پټو خزانو نه چې د دوی په ملک کې یې پیدا کړي محروم دي او تر هغې به یې دا حالت وي ترڅو چې دوی قبیلوي ژوند په ملي او قومي ژوند تبدیل کړی نه وي او یو ملت شوي نه وي او پخپلو کې یې وروري، عزیزولي او قامولي مینه، محبت او پېرزوینه پیدا کړې نه وي. او ترڅو چې یې د قام عزت، خپل عزت او د قام بې عزتي یې خپله بې عزتي گنلې نه وي. دا د دنیا قامونه چې اباد شوي دي ترقي یې کړې ده او اسمانونو ته وختل او مونږ چې د هغوی د عزت ژوند او اسودگی ته گورو ورته پسڅېړو، دا زمونږ په شان خلک دي دا زمونږ نه بهتر پیدا شوي نه دي، خو په هغوی کې ملیت، قامولي او عزت ولي، علم او پوهه مینه او محبت پیدا شو، ترقي یې وکړه او په مونږ کې دا صفات نشته، مونږ به په خاورو کې توغړیږو. په هغوی کې ملیت او قامولي راغلې ده. په هغوی کې اېماندار، دیانتدار، بې غرضه او بې الایشه کسان پیدا شوي دي، د قام تباهي یې محسوسه کړې ده، د ژوند خواږه یې په ځان حرام کړي دي قام پسې گرځېدلي دي، قام یې پوه کړی او وینس کړی دی، قامولي یې په کې پیدا کړې ده، اباد

شوي دي.

سید عبدالجبار شاه څه موده حکومت وکړ، څو ورځې وروسته ورپسې دا مشهوره شوه چې قادیانی دی. زه په دې خبره بحث نه کوم چې دی قادیانی و که نه دی که قادیانی و له رومبي نه به قادیانی و، هغه وخت یې چې باچا کولو ولې یې ددې خبرې تحقیق نه کولو. حقیقت دا و چې هېچا دا گمان نه کولو چې د سوات دا ریاست به قایم پاتې شي او چې څه وخت ځینو کسانو ته چې دې کار ته یې زړه کېده معلومه شوه چې دا خو قایم پاتې کېدی شي نو د سید عبدالجبار شاه پسې یې دا پراېېکنده شروع کړه. بله دا چې د سید عبدالجبار شاه حکومت کمزوری و، د سوال یاري وه واک اختیار ټول د کوهستان ملا و او کوهستان ملا د پېرنگیانو مخالف و نو پېرنگیانو غوښتل چې د سید عبدالجبار شاه په ځای د خپلې طبعې یو داسې سړی دلته کېږي چې د کوهستان ملا نه واک اختیار ټول خپل کړي چې په دې علاقه کې څوک د پرنګي بر خلاف لاس او پښې ونه خوزولې شي.

په خلکو کې د سید عبدالجبار شاه د مخالفت د زیاتېدو په وجه کوهستان ملا مجبور شو چې هغه لرې کړي او بل څوک په دې ځای کېږي نو د باچا گل صاحب د ترنگزو د حاجي صاحب د مشرزی دا خواهش او کوشش و چې د سید الجبار شاه په ځای دی د سوات باچا شوی وی او د ده چانس هم زیات و، کوهستان ملا صاحب نه یې وعده اخیستې وه، دی بېرته مومندو ته په دې غرض لاړو چې څلور پنځه سوه ملاتړ د مومندو نه ځان سره راوړي مولوي عبدالعزيز چې د باچا گل نه ډېر خپه و او ښه ورته معلوم و او د هغه سلوک ورته یاد و دغه وخت د کوهستان ملا صاحب سره مصاحب و او په کوهستان ملا

صاحب يې ډېر اثر و، بلکې د هغه يو قسم سکترو او کوهستان ملا صاحب به په هر کار کې د هغه نه مشوره اخيسته نو مولوي عبدالعزيز صاحب کوهستان ملا صاحب په دې خبره رضا کړو چې د باچا گل د رارسېدو نه يې مخکې د میانگل عبدالودود د باچايي اعلان وکړو چې باچا گل را ورسېد هر څه تالاولا وو، میانگل عبدالودود باچا شوی و. په دې وختو کې د ازادو قبایلو په باره کې د پېرنگيانو پالیسي بدله شوې وه، هغوی غوښتل چې په هره قبيله يا علاقه کې واړه واړه خانان او نوابان جوړ کړي چې هغوی دا قوم په قبضه کې وساتي او د قبایلو د شورشونو، بغاوتونو او جنگونو مخه د دې خانانو او نوابانو په ذریعه ونیسي، ځکه چې د خانانو او نوابانو قبضه کول پېرنگيانو ته ډېر اسان و، هر یو به د بل د وېرې د پرنګي خوشامنده کوله د دې کار دپاره پېرنگيانو د خار خان ته ډېرې روپۍ او وسلې ورکړې چې ناوه گۍ باندې حمله وکړي وئې نیسي که ناوه گۍ د خار خان ونیسي نو پېرنگي به دی د دې سیمې نواب تسلیم کړي او ډېر جاگیر به ورکړي.

پرنګيان په دې پوهېدل چې ناوه گۍ د دې علاقې د دروازي حیثیت لري د هر چا په لاس کې چې وي قام ورنه رپ وهلی نه شي قام هم په دې خبره پوهېده نو ځکه د قام او د خار خان په ناوه گۍ ډېر جنگونه وشول، خو د خار خان د ناوه گۍ په اخيستو کې کامیابه نه شو. دغه شان پرنګيان په اېریدو کې، وزیرو کې، مسعودو کې او بیتنیو کې ډېرې روپۍ خرڅې کړې، خو د خانیو او نوابیو په جوړولو کامیاب نه شول.

میاگل ورو ورو ځان مضبوط کړو او کوهستان ملا يې په مخه کړو مولوي عبدالعزيز صاحب خو د ده سره په پاچا کېدو کې ډېر

امداد او احسان کړې و او اوس هم ورسره هر قسم امداد ته تيار و نو دی د ده سره پاتې شوی و، زه په دغو ورځو کې د مولوي عبدالعزيز صاحب ليدلو ته سيدو له ورغلم يو دوه شپې مې مولوي صاحب سره وکړې د مياگل صاحب په مجلس کې شريک شوم د سوات يوه جرگه هم په دې وخت کې مياگل صاحب ته راغلی وه د هغوی په مجلس کې هم شريک شوم، په خبرو خبرو کې راته معلومه شوه چې دا خلک له خدايه دومره نه وپرېدل لکه څومره د پيرنگي نه، د پيرنگي نوم به ما اخیسته وپره به په دوی راتلله د دوی په خدای هم دا عقیده نه وه چې گوندې مونږ به د پرنګي د غلامۍ نه خلاص کړی شي. نن چې تاسو په سيدو کې کومې ابادۍ گورئ هغه وخت دا ابادۍ نه وې يوه د خټو معمولي کلاګۍ وه، مياگل صاحب، مولوي صاحب او نور ټول د دوی ملګري به په کې اوسېدل او داسې خاص مېلمانې چې به راغلل هغه به هم ورسره پاتې کېدل. زه په هلکوالۍ کې هم سيدو ته تللی وم او يوه شپه مې په کې کړې وه، هغه وخت زما علم کم و او د اسلام په حقيقت پوره نه پوهېدم، ما به دا گمان کولو چې زيارتونه د سړي سوالونه قبلوي. زمونږ په خلکو کې دا عقیده وه چې پير بابا د سړي يو سوال قبلوي نو زه هم په همدې خيال د څو ملګرو سره اول د پير بابا زيارت ته تللی وم او بيا له هغه ځايه د جوارې په کنډ او غاښۍ) سوات ته را اوږدلي وو. د سوات د باباجي زيارت مو کړې و او شپه مو دلته تېره کړې وه.

د پيرنگيانو مطالب:

دا د پورته ملک حال و د کوز ملک حال دا و چې پيرنگي په خلکو دومره وپره او ترهه راوستې وه چې چا د دوی له وېرې حقه او رښتيا

خبره نه شوه کولی او د حکومت خبره خو پرېږده چې د چا په خیال به پوه شو چې د ده د خپل قام، وطن او اسلام سره مینه ده نو دباوونه به یې پرې شروع کړل او چې په دې به کار ونه شو نو بیا به یې منصبونه، پیسې او لقبونه وروړاندې کړل او چې په دې به هم کار ونه شو نو بیا به یې د جېلخانو، تورو، تمبو ته واچولو مېچنې به یې پرې اوړولې کولوگان به یې پرې گرځول داسې ظلمونه به یې پرې کول چې ډېر وحشي قام به یې هم د یو حیوان سره ونه کړي، پاتې خولا د تمدن مدعي د یو انسان سره. دا پراپېکنده شوې ده چې انگرېز انصاف دار و. منم چې انصاف دار و، خو په داسې مسئلو کې چې کوم ځای کې به د ده خپل مفاد نه وو، کله چې به د ده خپل سیاسي غرض و نو بیا د انصاف سوال نه پیدا کېده. ولې په سیاسي معاملو کې یې بیا انصاف نه پېژندو او بیا هر ظالم چې تاسو پېژنئ د هغه نه زیات ظالم و، د پېرنګیانو مخبران به ملک کې خواره وو، د کور، کلي، حجرې، جومات، وره، غټه خبره به یې پولیس ته رسوله او پولیس ته ټول اختیار او پوره واک حاصل و چې په هر چا به یې چې گوته کېښوده چې دا غل دی هغه به غل و، بیا یې پوښتنه نه وه او پولیسان هم د جهان بد دیانتته وو، خصوصاً د پنجاب پولیس خود پرنگي د خوشحالولو دپاره د خدای په مخلوق او مسلمانانو داسې شندي کړې چې هېچېرې به چا کړې نه وي.

خانانو، ملکانو او ملایانو به ځای په ځای جرګې کولې چا به له وېرې چا به د پیسو په تمه چا به د نوکړۍ دپاره د پېرنګیانو تعریفونه کول، ملاګانې یې تړلې وې، برتۍ به یې ورته کولې او ویل به یې چې

خدای پاک ویلي دي چې «د خدای اطاعت کوئ، د پیغمبر اطاعت کوئ او د اولوالامر اطاعت کوئ» او پرنگی خو زمونږ اولوالامردی اطاعت یې واجب دی. حالانکه د قران آیات کې د اولوالامر سره لفظ (منکم) راغلی دی، یعنې چې اولوالامر دې د ستاسو نه وي نو دا به دې ملیانو نه ویل او په دې طریقې یې د پرنگی د اطاعت د پاره قرانی جواز پیدا کولو. خدای پاک په قران کې د بنی اسرائیلو د عالمانو ذکر کوي چې هغوی به د لږو پیسو دپاره او خپلو خواهشاتو د پوره کېدو دپاره د توراۍ او زبور په ایاتونو کې تحریفونه او تاویلونه کول هر مذهب او مسلک چې د خودغرضو او چالاکو خلکو په لاس ورشي بیا په کې هغه اولنی انقلابیت او روح پاتې نه شي، بیا د سرمایه دارو مذهب ترې جوړ شي او تش کالبوت شي.

زمونږ په علاقه کې په دې کار کې زیاته برخه د عمرزو سعدالله خان اخیستې وه، یو خو خان و او بل د پېرنگیانو نوکر هم و، هغه به وخت په وخت ډوډۍ وکړه خانان، ملایان او شاعران به یې راغونډ کړل او د پرنگی د خوشحالولو دپاره به یې جلسې جوړولې او د پرنگی تعریفونه به یې په کې کول او خلک به یې د پرنگی سره د تعاون دپاره اماده کول یوه ورځ حجره کې ناست وم، د مولانا ابوالکلام «البلاغ» اخبار مې لوسته خبر شوم چې نن بیا په عمرزو کې جلسه ده، مولانا پخپل اخبار کې د دې جلسو متعلق ډېر ښه مضمون لیکلی و نو په زړه کې مې تېره شوه چې ورځم او په دې جلسه کې خلکو ته دا مضمون اوروم خو دا همت او جرات مې ونه کړی شو.

عجيبه خو لا داوه چې د ازاد سرحد ملايانو او زبرگانو به ويل چې د پرنګي خلاف جهاد فرض دی او د داخل ملايانو او زبرگانو به ويل د پرنګي مرسته او اطاعت فرض دی. لکه د قسطنطنيې او مدينې د ملايانو په شان يوې ډلې به يو قسم فتوه ورکوله او هغې بلې به د هغې مخالفه فتوه ورکوله. د يوې موضوع په باره کې په يوه مذهب کې دوه قسمه خبرې نه وې، خو حقيقت دا دی چې نن په مذهب هم سرمايه دارو د خپلې سرمائې په زور قبضه کړې ده، هغه د خدای ريښتيني مذهب پاتې نه دی.

ريښتيني خدایي مذهب خو د مخلوق خدمت دی، مينه ده، محبت دی، انصاف دی، عدالت دی، بردباري او اېمانداري ده. په هغې کې د خدای د مخلوق گټه او فايده ده. دا نن چې تاسو څه څه وينئ دا سرمايه دارو د خپلو غرضونو د پوره کولو دپاره د مذهب په نوم يوه لوبه جوړه کړې ده. دا نننۍ مذهب خو د څو کسو د عيش عشرت دپاره دی. د خدای د مخلوق د ارام دپاره نه دی چې مذهب د خودغرضو کسانو په لاسو ورشي دا سې حال شي. حقيقت دا دی چې دا ټول اسماني مذاهب حق دي او قران خو دا وايي چې د متقي او پرهيزگارو خلکو به په دې قران هم عقیده وي او چې د دې نه مخکې کوم کتابونه د خدای له طرفه راغلي دي په هغه به يې هم عقیده وي نو مونږ نه پوهېږو چې په دنيا کې د مذهب په نامه دا جگړې او جنگونه ولې او څنگه پيدا شوي دي؟

رولټ اېکټ او مونږ وبا (د ږومبي ټبر وفات) رولټ اېکټ، زمونږ جلسې، زما وږومبۍ گرفتاري، زما بابا او نور کليوال جېلخانه کې، د جېلخانې حالت، د قيد نه خلاصون بيا گرفتاري او دويم واده

د يورپ جنگ چې وښت نو زما په زړه کې دا خيال پيدا شو چې سپرې کابل ته لاړ شي او د افغانستان د حکومت په امداد د پېرنگيانو خلاف جدو جهد شروع کړي. دا د امير حبيب الله خان زمانه وه او د افغانستان په باره کې زما هغه وخت دا عقیده وه چې دا يو ازاد او زورور حکومت دی، که چيرې وغواړي نو د پېرنگيانو خلاف زمونږ ډېره مرسته کولی شي. د دې دپاره مې دا فېصله وکړه چې د سوداگرۍ په بهانه افغانستان ته ځم. ما دا تجويز خپل پلار ته وړاندې کړو، هغه را سره ومنلو خو مور مې مخالفت وکړو، خو اخر مې هغه هم راضي کړه، بابا را سره د روپو وعده هم وکړه. زمونږ د کلي زما يو آشنا جمعدار عجب الله خان چې ډېر هوښيار او جهان ديده سپرې و، د پېرنگيانو په انټيليجنس ډېپارټمنټ کې هم پاتې شوی و، او دغه ملکونه يې ليدلي وو، دی مې د ځان سره ملگرې کړو او د راهدارۍ دپاره مو حکومت ته درخواست وکړو خو حکومت راهداري را نه کړه او دا کار پاتې شو.

جنگ څلور کاله پس ختم شو په دې دوران کې به کله نا کله د

پېرنگيانو او ازادو قبایلو ترمنځ جنگونه کېدل خو د ټولو قبایلو په یوه سلا او په منظمه طریقه به نه وو نو ځکه پرنګي ته څه نقصان نه رسېده چې مومندو به په پرنګي حمله وکړه وزیر، مسعود او اپریدي به په ځای ناست وو او که د اپریدو او انګرېز جنگ به و، مومند، وزیر او مسعود به خبر نه وو او که د وزیرو به ورسره جنگ و، مسعود به چې د وزیرو سره په یوه علاقه کې ژوند تېروي جنگ ته تیار نه و، مومند او اپریدي، خو لا په ځای پرېږده هر یو به ویل چې دا د هغه جنگ دی مونږ یې څه کوو په کار داوو چې ټول قبایل په یو تحریک کې تنظیم شوي وی. ښه تربیه ورکړ شوې وی، او ټول یو ځل را پورته شوي وی. نو که پېرنگیانو د دوی د مقابلي دپاره ډېر طاقت دلته په کار اچولی وی د ترکو او جرمن مقابلو ورته سختېده او که ډېر طاقت یې د ترکو او جرمن مقابلې ته متوجه کولی نو دلته به دوی ډېره کامیابي حاصله کړې وی، خو جهاني جنگ د پرنګي په فتح او د ترکو او جرمن په ماتې تمام شو.

وبا، د رومبي ټبر مرګ:

د جنگ په وجه په دنیا کې سخته وبا راغله، په جنگ کې دومره کسان نه وو مړه شوي لکه په دې وبا کې چې مړه شول. په هندوستان کې هم دې وبا ډېر خلک ووژل، پښتانه هم ډېر په کې مړه شول. دا داسې عجیبه وبا وه چې اکثر به یې ځوانان، جینکي او هلکان وهل او مړه کول، او چې یو کورته به یو ځل ننوته بیا به یې یو هم نه پرېښوده. داسې پېښه شوې ده چې په کور کې یو کس هم نه دی پاتې شوی او د کور دروازې پورې شوې دي. په وړوکو وړوکو کلو کې به مړي هم داسې پراته وو، د ښخولو یې څوک نه وو، په دې مرض د

ټولو نه اول زه پرېوتی وم، خو هسې خدای جوړ کړم ځکه چې په دې مرض هغه وخت څوک پوهېدل نه او نه د حکومت له طرف نه د ډاکټر، دوا او درمل انتظام و. زما نه وروسته غني چې د پینځو کالو و، ناروغه شو، غني ډېر ښکلی و. د مور يې ورسره ډېره مينه وه ډېر به يې ورته ژپل ما به منع کوله او د صبر تلقين به مې ورته کولو، خود هغې زړه به نه صبرېدو. يوه ورځ د غني رنځوري سخته شوه مور يې ورته د کټ سرتنه ناسته وه. دده سريې په غېږ کې اېښی و، ما د ماښام لمونځ کړی و، په مصلي ناست وم دعا مې کوله غني ته مې کتل چې بې هوشه پروت دی چې ناڅاپه يې مور پاڅېده د زوی سر يې د خپل ورانه نه په بالښت کېښوده او د زوی له کټه چاپېره وگرځېده او سرته يې ودرېده او لاسونه يې په دعا پورته کړل په ژړا يې وويل چې اې خدایه دده مرض په ما کېږدې او دې ماشوم ته شفا ورکړې. د خدای يو عجيبه حکمت و، په سبا له دا ناجوړه شوه د دې مرض ورځ په ورځ زياتېدو او د غني مرض به ورځ په ورځ کمېدو غني جوړ شو او مور يې ځوانيمرگه شوه، ماشومان يې راته پاتې شول. دغه وخت غني د پينځو کالو، ولي د دريو کالو او خور يې د يو کال وه.

په کلو کې دومره مړي کېدل چې خلک يې ښخولو ته نه رسېدل. مونږ به د سهار نه د قبرونو په کنستلو لاس پورې کړ تر ماښامه به لگيا وو، کله به په مشکله پوره شو او کله به يو نيم کم شو د ډېرو به د کفن درک هم نه و. د داسې مړو دپاره مونږ يو فنډ جوړ کړو. بې کفنو مړو ته مو د دې فنډ نه کفن ورکولو او په دغسې حالت کې به هم څېنې کسان راغلل په دروغو به يې رانه کفن يوړو.

ځينو چالاکو به وژپل او مونږ ته به يې دوکه راکوله، اخر مونږ

داسې انتظام وکړو چې کفن به مو د خپل سړي په لاس لېږلو چې مړی به یې ولیدو نو کفن به یې ورکړلو که نه بېرته به یې راوړلو. د دارو درملو مو هم څه انتظام کړی و، په اول کې خویې چا ته دارو معلوم نه و، خو وروسته چې مرض اوږد شو ډاکټرانو او حکیمانو ورته دارو را پیدا کړل، هغه به مو جوړول او مریضانو له مو ورکول.

دا یو ډېر لوی افت و چې زمونږ په قام رانازل شو او په داسې وخت کې چې نه په قام کې احساس او نه اتفاق و چې د دې مصیبت مخه یې په اتفاق سره نیولې وی او نه مو کوم خواخوږی حکومت و چې زمونږ غم یې خوړلی وی او د دې افت نه یې بچ کړي وی. په جنگ کې هم زمونږ د ملک خلک د نورو ملکونو د خلکو نه زیات مړه شول او په مرض کې هم، جنگ د چا و او مړه په کې څوک شول؟ گټه او بیلات د بل چا و او جنگېدلو مونږ. زه خو وایم چې مونږ اجرتي قاتلان وو، د پیسو دپاره د خلکو مرگ پسې تللي وو، د خپل ملک د ازادۍ او خپل عزت دپاره را کې دا احساس نه و چې د پرنګي سره جنگېدلي وی، یا کم از کم پخپل کور کې ناست وی. پرنګي مو یوازې ترکو او جرمن ته پرېښی وی. مونږ جرمن خو پرېږده د مسلمان ترک سره د پرنګي په ډډه او طرفدارۍ و جنگېدو او جنگ مو ورته وگټلو د دې گټې په پاداش کې مونږ ته پرنګیانو «رولت بیل» چې یو ظالمانه او ناروا قانون و، راکړو د خدای د طرف نه دا مصیبت نازل شو.

رولت اېکت:

ګاندهي جي چې د پرنګیانو د دې وعدې په مقابل کې چې که پرنګیان جنگ وگټي. مونږ ته به یو سیلف گورنمنټ راکړي په جنگ کې د پرنګیانو ډېر امداد وکړو، خو پرنګیانو چې فتح وکړه وعدې

خو پرېرېده د «رولټ اېکټ» ۱۹۱۹ د نافذ کولو اراده يې وکړه نو مهاتما گاندهي ډېر مايوسه شو او د «رولټ اېکټ» خلاف يې اواز وچت کړو. مهاتما گاندهي خولا پرېرېده چې د پېرنگيانو ملگرو هندوستانيانو هم د دې قانون خلاف چغې پورته کړې. په ټول هندوستان کې د دې تور قانون په خلاف زبردست ايډي تپشن (تحريک) شروع شو، لوټي لوټي جلسي جلوسونه به کېدل، درنې درنې مظاهري وشوې، ډېر سټېشنونه او سرکاري ځايونه په کې وسوزېدل. پېرنگيانو هم اسره ونه کړه خلک يې په گولو وويشتل په جېلخانو کې يې واچول ډېر سپک او ذليل يې کړل. تر دې وخته زمونږ په علاقه کې سياسي تحريکونه جلسي او جلوسونه نه وو او نه پرې څوک پوهېدل د تعليم دپاره د مدرسو جوړولو تحريک موجود و، هغه هم د جنگ په وخت کې پېرنگيانو بند کړی و.

يوه شپه کور ناست وم ډوډۍ مو خوړله چې د ډول اواز مې تر غوږ شو چې غوږ مو ورته کېښود ډنډورچي ورسره ډنډوره غږوله چې سباله به د «رولټ اېکټ» برخلاف د حاجي صاحب په جومات (عیدگاه) کې جلسه وي. په دې پوهنه شوم چې د جلسې انتظام چا کړی دی. چې سبا شو چای مو وڅکله، د حاجي صاحب جومات ته روان شو، د جلسې نوم د کلي خلکو نه و اورېدلی دا ورته يو عجيبه څيز ښکارېدو، ډېر خلک ورته روان وو، د تحقيق نه راته معلومه شوه چې د جلسې اعلان زمونږ د کلي يو خان چې نوم يې محمد اکرم خان و کړی دی. دا راته هم معلومه شوه چې د جلسې د اعلان په وخت کې د پوليس يو افسر راغلی و، د خان او افسر په مينځ کې څه گفتگو او کشمکش شوی و، خان د هغه له ضده د جلسې اعلان کړی دی، د قدرت کارونه هم د حکمت نه خالي نه وي. چرته دا خان او چرته د

جلسې اعلان، د جلسې په ورځ مونږ اوليدل چې دغه اکرم خان پخپله جلسې له رانغی. وروسته معلومه شوه چې د جلسې په وخت کې هغه د مردان د اسستنت کمشنر گريفت صاحب سره و. د کلي اکثر لوی خانان او غټ غټ ملايان راغلي وو. زه پاڅېدم او خلکو ته مې وويل چې دغه شان جلسو کې د صدارت ضرورت وي، يو مشر سپری د دې جلسې صدر مقررول په کار دي، خلکو ووې چې ته صدر شوي، ما ووې چې يو مشر سپری به صدر کړو خو دوی ټينگ شو، زه يې صدر کړم. عام خلک خو د صدر په معنې نه پوهېدل هغوی چې د جلسې نه ستا نه شول دا يې خوره کړه چې گوندې زه د پښتنو باچا شوم، مونږ خو دغه وخت په تقريرونو نه پوهېدلو خو چې د اخبارونو نه مو څه لږ ډېر زده کړي وو، هغه مو خلکو ته وويل په اخر کې يو بل خان تجويز وړاندې کړو چې دا خو زموږ د کلي جلسه ده، بله هفته به بيا دلته د دې ټولې علاقې جلسه وي، خلک خبر کړي چې په گڼ شمېر کې راشي. د تقريرونو په لحاظ خو دا جلسه جلسه نه وه مگر د اثر په لحاظ يې په خلکو کې ډېر جوش و خروش مينه او جذبه پيدا کړه.

زمونږ جلسې:

د راتلونکې جلسې د انتظام دپاره خلکو ملا وتړله، زه پخپله هم په اس سور شوم او د دواوې او هشنغر کلي مې وکتل، د جلسې د جوړولو له پاره دولت پورې له ورغلم. دا د دواوې مشهور کلی دی، هغه کې مې د دغه کلي لوی خان وليده، ده وعده وکړه چې جلسې له به درځم په دولت پوره کې ده راته يوه ډېره عجيبه خبره وکړه. وې چې يو سپري کره سمساره عاده شوې وه، د دوی پي به يې څښلې، ښځې ده ته ووې چې دې سمسارې خو ډېر وړانې را اخیستی دی، څه ورسره

و کرم؟ دی پخپله سمسارې وېرولې و ورته یې وویل چې بنځې دا خو زبرگه ده هېڅ ورته مه وایه. بنځه په پیو مېنه وې یوه ورځ دې سمسارې یې په کتوی کې څښلې د بنځې صبر نه شو په سوپارې یې ووهله او مړه شوه. دې بنځې فکر وکړو چې دا خو مې د خاوند زبرگه وه اوس به ماسره څه کوي چې خاوند یې راغی نو ورته یې ووي چې زما د لاسه نن ډېره غلطي شوې ده ستا نه د هغې معافي غواړم، خاوند ورته ووي چې وایه، دې ورته ووي چې هغه زبرگه زما د لاسه مړه شوې ده وې کومه ده؟

دې ورته وښودله، ده پرې راباندې کړل. مړه سمساره یې ټوټې ټوټې کړه او بنځې ته یې ووي چې زبرگه مرگه نه وه، خوزه ترې یرېدم. دې وخت کې په هر چا کې قومي جذبه پیدا شوې وه، دا سرکاري جرگه نشین خان و، خو د پرنګي نه یې نفرت پیدا شوی و. خانانو او غریبانو ټولو له مو په جلسه کې د گډون بلنه ورکړه، خلکو په خوشالۍ ومنله. د جلسې په ورځ د یو لک نه زیات خلک راټول شوي وو. په زرگونو بنځو د جلسې د خلکو دپاره په منگو کې د سیند نه اوبه را چلولې. د جلسې په دوران کې د حکومت له طرفه میا اکبر شاه کاکا خېل ما پسې راغی او ویل یې چې چیف کمشنر وایي چې په صوبه سرحد کوم قانون حاوي دی دا خود «رولټ اېکټ» پلار دی، دا خود «رولټ اېکټ» نه زیات ظالمانه دی دوی له په کار دي چې د دې قانون په خلاف د حکومت غوږونو ته خپل او از ورسوي. «رولټ اېکټ» تاو دوی ته نه رسي او بله دا چې هندوستان د دوی سره د دې قانون په لرې کولو کې کوم امداد کړی دی؟ چې دوی یې ورسره کوي. زه د دوی سره وعده کوم چې په دې قانون له نوي سره غور وکړم او چې دوی څه وایي هغسې به وکړم. ما

ورته ووي چې ميا صاحب زه منم چې هندوستان زمونږ مرسته نه ده كړې دا د هغوى انساني فرض و، خپل انساني فرض يې ادا نه كړل. زمونږ هم دا انساني فرض دي چې د رولت اېكت خلاف ورسره خپل اواز ملگرى كړو. هر سړى پخپل عمل پر دى. ميا صاحب پوه شو چې دى زما په دام كې نه نښلي نو بيا يې ووي كه ته اجازه راكوي زه به هم دې خلكو ته خو خبرې وكړم. ما وې وكړه. د هغه په تقرير كې د خولې نه دا وخته چې حكومت زمونږ مور او پلار دي. دا په خلكو بده ولگېده چغې يې پرې جوړې كړې چې ميا كېنه حكومت كه ستا مور وي او كه ستا پلار وي، وي به. زمونږ هېڅ هم نه دى. ما چې خلكو ته وكتل په خلكو كې پوره جذبه وه او ميا صاحب ته په قهر وو. ما ميا صاحب كېنولو او پخپله ورسره شوم د جلسې نه مې بهر وښكو ځكه كه زه نه وي يا ما د خلكو نه مخكې د عدم تشدد وعده نه وي اخيستې، خداى خبر چې د ميا غريب به څه حال شوى وي؟. زه يوه خوا د خلكو جذبې ته حيران وم او بله خوا د ميگانو انگرېز پرستى ته. د دې جلسې صدارت هم خلكو ماته راكړو، مونږ د تقريرونو په چل نه پوهېدو اكثر به مو تقرير وليكه او د كاغذ له مخه به مو خلكو ته اورولو. عباس خان دې خداى وبخښي زما ډېر دوست و، هغه له مې ليكلې تقرير وركړى و چې د هغه واراغى او پاڅېده ټول رپېدو. وې ويل دا تور قانون بيا يې ووي دا تور قانون څو كرته يې همدا تور قانون تور قانون ووي ما ورته د لاندې نه ووي چې وړاندې ووايه. دى ټول رپېده راته يې وويل چې په سترگو مې تياره ده وړاندې نه وينم د دې نه يې زيات څه ونه ويلي شو اخر كېناست. دا زمونږ د تقريرونو حال و، خو سره د دې هم جلسه بالكل كاميابه وه قراردادونه مو پاس كړل، اخبارونو او حكومت له مو ولېږل.

په خلکو کې يوه عجيبه مينه او جوش و، بيا خاص زمونږ د کلي د نرو او بنځو خولا بل حال و. په سوونو بنځې زمونږ د کلي راغلي وې گرمي وه سيند ته به تللي او خلکو ته به يې د ځکلو اوبه راوړې. زمونږ د کلي دوه کسه دې جلسې ته نه وو راغلي يو خان بهادر محمد عمر خان او بل هغه خان چا چې د اولې جلسې دپاره ډنډورې وهلې يعنې محمد اکرم خان هغه د جلسې په ځای مردان ته گريفت پيرنگي ته تللي و. گريفت د مردان اسستنت کمشنر و د دوی اشنا و، په دې ورځ يې هم دا خيال و چې په حکومت به زمونږ مخ وشي، خو نه يې په حکومت مخ وشو او نه يې په قام کې مخ پاتې شو. دوی په گريفت صاحب ډاډه وو خو د قدرت کار بېل وي. گريفت د دوی په ښه رانغی او دوی هم مونږ سره گرفتار شول. مونږ تر اخره هم په دې پوهنه شو چې اکرم خان د رولت اېکټ خلاف دا اعلان ولې کړی و، خو خلکو به دا ويل چې ده غوښتل خپل تر بوران، خانان، د پېرنگيانو په ضد راولي او پرنګيان هغوی برباد کړي، خو دی په کې پخپله ونښت.

د اتمانزو دې جلسې په پښتنو کې اورولگولو او ښه جوش او خروش يې پيدا کړو. بله جلسه په تا کال کې د ارياب رضا خان له طرفه مقررره شوه، ټوله علاقه يې خبره کړې وه مونږ ته يې هم بلنه راکړې وه، د جلسې په ورځ سهار وختي مونږ ور روان شو چې د سر درياب د پله نه پورې وتو «عاشق» د پېښور د ښار مېوه فروش په ټانګه کې سور مخې ته راغی اشاره يې وکړه ټانګې مو ودرولې را کوز شوزه عباس خان، بابې جان او احمد استاد يې بېل کړو. او راته يې ووي چې د افغانستان او پېرنگيانو جنگ شروع شو، بېگا په ټول ملک کې د مارشل لاء اعلان شوی دی.

د تا کال جلسه بنده شوه او د افغانستان له طرفه څه کاغذونه ما

راوړي دي دا واخلي او په ملك كې يې ووېشي. كاغذونه يې زمونږ ملگرو له را كړل او دى بېرته بڼار ته ستون شو او مونږ بېرته كلي ته راغلو.

په دې ورځو كې قاضي شاكرا الله د پېرنگيانو له خوا مقرر شوى و چې زمونږ د علاقې دوره وكړي او دا معلومه كړي چې څوك د پېرنگيانو په خلاف او څوك يې په حق كې دي نو دى به گرځېدو او حجرو، جوماتونو كې به يې د پېرنگيانو په خلاف سخت سخت تقريرونه كول. يوه ورځ زمونږ په حجره كې يې مونږ ته دا قصه كوله چې زه د جنگ په ورځو كې پېرنگيانو عربو ته د مخبرې دپاره لېږلى وم، هلته يې په يو جنگي سمندري جهاز كې د يو جرنيل سره ولگولم. د درياب په غاړه د عربو يو كلي و، مونږ يو پېرنگى د سفير په توگه ورو لېږلو هغوى دا پېرنگى مړ كړو چې د هغه د مرگ خبر راغى نو جهاز ته حكم وشو چې په كلي گوله باري وكړي نو چې هغه كلي يې په گوله بارى د خاورې سره خاورې كړو بيا فوځونو ته حكم وشو چې لاړ شئ وگورئ چې څوك نر يا ښځه خو ژوندي پاتې شوي نه دي، كه پاتې وي مړه يې كړئ. زه هم ورسره لاړم چې كلي ته ورسېدم څه گورم چې يوه ښځه شهیده شوې ده او وړوكى ماشوم يې په تي بوخت دى او روي يې. په ما د دې ماشوم او مور حالت ډېر اثر وكړو چې څه وخت جهاز ته واپس راغلو نو ما د خپل افسر سره خبره كول غوښتل خو هغه دومره په غصه و چې زما شكل ليدل پرې ښه نه لگېدو راته يې ووي چې د مخې نه مې لرې كېږه نو هغه وخت ما په زړه كې دا خبره محسوسه كړه چې د يو پرنګي دپاره يې دا دومره مسلمانان د خداى مخلوق تباه كړو او لازمه يې سوږ نه دى نو د ځان سره مې فېصله وكړه چې نوره د دوى نوکري نه كوم اول كافر وم، د دې پېښې نه

وروسته مسلمان شوم. دغه شان قاضي صاحب د ټول هشنغر دوره وکړه. د هشنغر خانان، ملايان او عوام ټول دانگرېز مخالف وو، قاضي صاحب د ټولو حالات معلوم کړل. يو زمونږ د کلي د محمد عمر خان په باره کې يې سرکار ته ليکلي وو چې په ټوله علاقه کې د ده په شان ستاسو بل وفادار نشته. د دې رپوټ په وجه د محمد عمر خان د سرکار په کور کې لويه ترقي وشوه او ډېر اختيارات يې ورکړل او خان بهادريې کړو.

د مارشل لاء په وجه زمونږ په خلکو ډېره وېره او هيبت راغی، ځکه چې د اخبارونو په ذريعه به د هندوستان او پنجاب د حالاتو نه خبر بدل چې پېرنگيانو په خلکو څومره ظلم او زور را اخیستی دی. په ټولو کې مونږ ډېر ناکراره وو. هره ورځ به اوازه شوه چې بېگاله به فوځ راځي او د کلي نه به چاپېرېږي. د دې گونگوسې په اورېدو به زمونږ د کلي نر او نسخې په لېزان شوې او يوه هله گوله به جوړه شوه، څوک به په کوټو کې وينن ناست وو، څوک به د کلي نه تېنټېدل څوک به په حجرو کې را جمع شول. زه پخپله هم د گرفتاری په وجه به پخپل کور او حجره کې کېناستی نه شوم. په کلي کې به گرځېدم خلکو ته به مې ډاډگېر نه ورکوله. يوه شپه ډېره گرمه اوازه وه چې نن به فوځونه خامخا راځي چې يو سړي خبر کړم چې ملک سلطان محمد خان سره د سرو په سرک کې مورچه نیولې ده. او وائې چې د پرنګي نه مونږ هسې هم نه خلاصېږو، يو ځلې مرګ دی زه خو ورسره مقابله کوم. زه په منډه ورغلم چې گورم ملک صاحب ولاړ دی کړچ يې اچولي دي نوکران يې مورچه کړي دي. دی ورته شابسی ورکوي. ما پرې د لرې نه اواز وکړو چې ملک صاحب څه کوي؟ جواب يې راکړو چې نن ورسره معلوموم. ما ترې پوښتنه وکړه چې ټوپک درسره دي؟، ووي چې

پنځه ټوپکه، ما ترې بیا پوښتنه وکړه چې څومره کارتوس در سره دي؟ ده وویل چې شل پنځه ویشته دانې به وي ما ورته ووي چې دا دومره کارتوس خود هغو په يو ټوپک کې وي نو څرنگې په پنځو ټوپکو او شلو کارتوسو د پرنگي مقابلې کوي؟ د دې خبرې په اورېدو خو يوه شېبه چې بيا يې نوکرانو ته ووي چې د دوی سره نه کېږي زما اسپه زين کړئ! په اس سور شو او شپه په شپه ازادې علاقې ته لاړو دغه شان زمونږ د کلي ډېر کسانو ځانونه په څنگ کړل.

زما گرفتاري:

زه ميري ته لاړم زمونږ زميندار و عبیدالله کاکا يې نوم و. په بله شپه مې هغه د ځان سره کړو او کچي کوپر ته لاړو هلته زمونږ پخواني زميندار اوسېدل دا د اېجنسی علاقه وه زمونږ د کلي يو مفرو مرتضی خان هم دلته اوسېده. هغه مو وليده را سره شو. سپنڅرو ته روان شو، د هري چند د نهر په غاړه د باډر پوليس تايه وه چې ورتزدي شو سپاهيانو را باندي اواز وکړو چې ودرېئ تاسو څوک ی؟ مونږ سره بې لایسنسه وسله هم وه په ما وېره راغله خو مرتضی خان ورسره بلد وو، وړاندي شو ورته يې وویل چې خپل یو، د هغه د پېژندگلي په وجه يې مونږ ته د تللو اجازه راکړه. مونږ چې د سپنڅرو لارې ته برابر شو او مرتضی خان دوی رانه بېرته ستانه شول او مونږ سپنڅرو ته لاړو باباجي خبر شو زمونږ لیدلو له راغی او زمونږ يې ډېر قدر او عزت وکړو. شپه مو په سپنڅرو کې تېره کړه سبا د افغانستان په نیت روان شو خلکو دا رایه راکړه چې ستاسو دپاره د پرانگ غر لاره ښه ده، د سیند نه به په زانگو پورې وځی. او د باجوړ په لاره به ښخ جلال اباد ته لاړشی، خوزه د زانگو نه وېرېدم ولي چې زما بدن ډېر دروند

و، زما سره دا وېره وه چې د زانگو پېری را باندې ونه شلېږي، او په سیند کې ونه لوېږم. په دې لاره زما د تلو اراده نه وه، خو ملگرو مجبور کړم او مونږ پرانگ غره ته روان شو چې په غره مو د ختلو شروع وکړه، د سمې خلک د غره د مزل نه دي او زه خو د نورو ملگرو نه زیات بې خونده وم چې څه لږ مزل مو وکړو نو سترې شوم. مونږ ته یو سړي د بوچو لار هم بنودلې وه دا لار لږه اوږده وه، خو اواره وه او په سیند هم په گودر پورې وتل وو نو ما ملگرو ته په دې لارې د تللو تجویز پیش کړو، بېرته را وگرځېدو او بوچو ته روان شو ناوخته بوچو ته ورسېدو د اکرم خان نومي ملک حجرې ته لاړو اکرم خان ډېر ښه سړی و، زمونږ یې ډېر دارمدار وکړو، شپه مو په آرام تېره کړه سهار مو چې چای وڅښکله په روانېدو کې وو چې گورو بابا مې را ورسېد راته یې ووي چې بچیه بل ملک ته مه ځه زه ډېتېي کمشنر تا پسې رالېږلی يم، هغه وایي چې ده بې له جلسې نه بل څه نه دي کړي او جلسه خو څه جرم نه دی، مونږ ورته هېڅ نه وایو، ما ورته وویل چې بابا مارشل لاء ده، یو خو پرنگیان هسې هم معمولي معاملو کې انصاف نه لري او بیا چې د هغوی برخلاف کار وشي او مارشل لاء هم وي نو د دوی نه د انصاف څه تمه کېدی شي؟ او نه یې په وعدو باور کول په کار دي. لیکن بابا مې د تللو اجازت را نه کړو، د هغه د پرنگي په ژبه باور و، دی پخپله یو ژبې سړی و، دی د پرنگي په فریب او چل ول کله پوهېده ماته یې ووي چې نه ما سره چې پرنگي کوم لوظ کړی دی، هغه به هېچرې مات نه کړي. زه یې مجبور کړم او بېرته یې کلي ته را ستون کړم. چې ما مندناړی ته را ورسېدو زه یې دلته پرېښودم. او دی اتمانزو ته لاړ. زما په زړه کې وېره وه او دا باور مې نه و چې گوندې پرنگیان به ما پرېږدي نو زه به ټوله ورځ په مقبره

کې پتهېدم. د مامندناړې سره نزدې يوه لويه مقبره وه او د شپې به کورته را تللم. زه د پېرنگيانو نه پته نه وم او نه هغوی زما نه بې خبره وو، بابا مې پخپله زما د راتگ نه خبر کړي وو. يوه ورځ زه د غرمې ډوډۍ له کورته راغلی وم، په حجره کې ناست وم چې تانه دار سره د يولوی گارډ راغی او زه يې ونيولم. زما د نيولو خبر د بجلۍ په شان ټوله علاقه کې خور شو، څوک چې خبر بدل مامندناړې ته به راتلل خپل خپلوان مې مونږ کره را جمع شوي وو. ژړا انگولايې جوړه کړې وه، د مور مې ډېر حالت خراب و، تانه دار بڼه سړی و، ماته يې کورته د تللو اجازت راکړو مور مې بابا ته ښېرې کولې چې که تادی نه وی را ستون کړی ولې به گرفتارېده. ما مې مورته ډېره تسلي ورکړه، خو هغې په چغو چغو ژړل. د ځينو کسانو دا نظريه وه چې ته وتښته مونږ به د پوليس سره تر هغه وخته پورې مقابله کوو، تر څو چې ته د دوی له علاقې نه نه يې وتلی. ليکن دوی څه خبر وو چې مارشل لاء ده او ما هم د خپل ځان د بچ کولو دپاره نور خلک په مصيبت کې نه اچول.

مور را تر غاړه وته، ښکل يې کړم او راته يې ووي بچيه په خدای مې سپارلی يې. زه د مور نه را رخصت شوم بهر راته تانه دار منتظر و، د خانمايي تانې ته يې بوتلم او له هغه ځايه يې مردان ته بوتلم د رسېدو سره يې پوليس کپتان ته مخکې کړم. ما سره يو تانه دار او بل کميدان و، دواړه په وردۍ کې وو، او بوتان يې په پښو وو، څه وخت چې دوی زما سره پرنگي ته ورننوتل بوتان يې وايستل ما ته دوی په دې کار ډېر سپک ښکاره شول، د هغې نه پس يې زه جبل ته بوتلم چې زولنې يې راته اچولې، زما په پښو کې تنگې وې، ځکه چې زما باډۍ ډېره مضبوطه وه، پندۍ مې غټې غټې وې، هر څومره زولنې چې يې راوړې زما په پښو کې راغلې اخري يې په زور يوه جوړه زما په پښو

کې واچولې، ډېرې تنگې وې څرمن پورې کلکې ونښتې. لږ شېبه وروسته يې زه د جبلخانې نه را وايستم هتکړې يې هم راته ولگولې په موټر کې يې کېنولم دوه پرنگيان، يو د پوليس افسر او يو ملکي افسر را سره شول د مردان نه يې پېښور ته روان کړم. هغه وخت ما دا خبره محسوسه کړه چې د مارشل لاء په وخت کې چې حکومت څوک وغواړي نو هغه ته ځان ورکول په کار نه دي، ځان سپارل غلطې ده، زه پخپل راتگ پښېمانه او ستومانه وم، خو څه فايده؟ چې ښار ته ورسېدو نېغ يې د پوليس کپتان بنگلې ته بوتلم د موټر نه يې کوز کړم او کې يې نولم پوليس را نه چاپېر وو، لږ ساعت وروسته زمونږ د کلي يو هلک چې د تېلېفون تاريخي پرې کړې و او دوه کاله قيد و، هغه يې د کپتان بنگلې ته د ننه کړو، بهر ته يې را ووبست او واپس يې بوتلو بيا يې زه بنگلې ته ننه اېستم چې گورم لس، دولس پرنگيان را غونډ شوي دي.

زه يې هغوی ته مخکې کړم د ورمخکې کېدو سره را باندې يو پرنگي سوال وکړو چې تا د سرکار برخلاف بغاوت کړې دی. ما ورته ووي چې نه ما هېڅ بغاوت نه دی کړې، بل راته ووي چې ولې تا د سرکار برخلاف جلسې کړې نه دي؟ ما ورته ووي چې په جلسو کې مونږ د بغاوت هېڅ قسم خبرې نه دي کړې، بلکې مونږ سرکار ته خواست کړې دی چې دا قانون دې په مونږ نه جاري کېږي. بل ووي چې ولې ته د سرکار برخلاف په خلکو کې گرځېدلی نه يې؟ او خلک دې د سرکار برخلاف اوچت کړي نه دي څه؟ ما ورته ووي چې زه خو اکثر په خانانو گرځېدلی يم او خانان خو د سرکار خیر خواه دي. بل راته ووي چې ولې تا ځان باچا کړې نه و؟ ما وې نه. ده وې ولې خلکو به درته باچا نه وې ما ورته ووي چې کومو خلکو ماته باچا وايه

هغوی بې علمه او ناپوهه خلک دي، هغوی غریبانانو د صدر او باچا فرق نه شو کولی. زه د جلسې صدر وم د هغوی دا گمان و چې صدر به باچا وي. د دې نه پس یې زه بهر را وایستم. بهر راته پولیس تیار ولاړ وو، رانه چاپېره شول پیاده یې روان کړم د تنگو زولنو په وجه مې پښې زخمې شوې، وینې پرې روانې وې په داسې حال کې یې د چوڼۍ کوټوالې ته بوتلم او په حوالات کې یې بندي کړم، هلته مې زیرب تانه دار ولیده چې د وېرې ما ته را نژدې کېدی نه شو. په ډډه ډډه به رانه تېرېده. ده ما سره په مشن سکول کې یو ځای سبق ویلی و، او یو ځای په بورډنگ کې اوسېدلي وو او لکه د وروڼو مو ډېر تعلقات وو.

په سبا له یې زه بیا د پولیس دفتر ته بوتلم سید اکبر نومی یو اړیدی انسپکټر و، د دې کوټوالې انچارج و، هغه راته ووي چې ستانن پېشي ده، پاڅه څه ما ورته ووي، زما پښې ژوبلې دي، زه کچرۍ ته پیاده نه شم تللی. ده راته ووي چې جلسې کولی شې او پیاده تللی نه شې، زه ستا دپاره د سورلۍ انتظام کولی نه شم. ما ورته ووي چې راشه دا زما پښې وگوره، زه د پیاده قللو یم؟ ده راته وویل چې زه دې پښې نه گورم پاڅېره روانېره چې څو. ما ورته ووي چې زه پیاده نه ځم او که ته مې بېولی شې، بو مې څه چې زه ورته کلک شوم نو انسپکټر راته نرم شو. د انگرېزانو عجیبه حکومت او عجیبه نوکران دي چې ما ورته نرمه وې ده راته گرمه وې او چې ما ورته گرمه ووي دی را ته نرم شو. سپاهي ته یې اواز وکړو چې ورشه هلکه ټانگه راوله په ټانگه کې یې کېنولم، پېشي ته یې بوتلم. یو ساعت بهر ناست وم، هېچا ته یې مخکې نه کړم او له هغه ځایه یې جېلخانې ته بوتلم، په جېل کې یې یو بارک ته وروستم یو زور کمبل

او يو زور ترپړی يې را کرل يوه کډۍ خالي وه ما ترپړی په کډۍ واچولو، ما جېلخانه چپړې ليدلې نه وه، او د جېل نه ډېر وېرېدم، زه څه چې ټول پښتانه د جېل نه وېرېدل، جېلخانه چې چا ليدلې نه وي ورته يو بلا ښکاري، خو زمونږ د خدائې خدمتگارو تحريک په وجه ترې اوس څوک نه وېرېږي. زمونږ د قبایلو پښتانه اوس هم د جېل نه ډېر زيات وېرېږي. ما سره چې بارک کې نور قيديان وو د هغوی جامه ډېره ښه وه او تعليميافته ښکارېدل، خو په ما تياره وه، د ځان فکر را سره و، په هندوستان کې پېرنگيانو ډېر خلک پهانسي او چار ماري کړي و، زما هم پخپله باره کې دا خيال و شپه او ورځې به مې لمونځونه او وظيفې کولې خدای ته به په سجده پروت وم، زاری به مې کولې که عمري قيد شم خو خیر دی چې پهانسي نه شم، څو ورځې چې تېرې شوې د جېلخانې د ملگرو سره بلد شوم پوښتنه مې ترې وکړه معلومه شوه چې ټول د افغانستان خلک وو او پېرنگيانو د جنگ له کبله بنديان کړي وو.

لس دولس ورځې به تېرې وې چې يو سپاهي راغی راته يې وويل چې بهر ستا يو دوست راغلی دی وايي که دده څه سوال و جواب وي چې زه يې کلي ته ورسوم. زما خو اول په زړه کې دا راغلل چې بابا ته سوال و جواب ورکړم چې فضلوه لوهار دوی کره زما څه کاغذونه دي، هغه واخلي او وئې سپږی، ځکه چې هغه کاغذونه په ازادو قبایلو کې د دورې کولو او يو مرکز جوړولو په باره کې وو، که هغه حکومت ته په لاس ورشي کافي ثبوت دی، خو د لږ فکر نه پس زړه ته دا راغله چې د دې سپاهي تا سره کوم تعلق او کومه همدردی ده چې ستا له غمه خوب نه ورځي، په دې چل دوی ستا راز معلوموي. د جېلخانو ملازمان اکثر د سي.اې.ډي مخبران وي او د سياسي قيديانو سره خو

ډېر دا سلوک کېږي. د هغوی تجربه نه وي. دوی ورته خوله پسته کړي راز ترې واخلي زما ډېر خطونه يې په دې طريقه سي. ائ. ډي له ورکړي دي، د اتمانزو هغه هلک چې د تېلېفون د تار په پرېکولو دوه کاله قيد شوی و. په جېلخانه کې په لنگر کې و او په قيديانو به يې ډوډۍ وېشله هغه نه ما پوښتنه وکړه چې ته يې زما د راوستلو په ورځ د څه دپاره د کپتان بنگلې ته راوستی وې، هغه راته ووي چې په ما جېل والا او پوليس والا، ډېروس کړی و، که تانه پوښتنه وشي چې دا تار تا د چا په لمس شلولی و نو ته ورته ووايه چې د عبدالغفار خان په لمس نو دا دوه کاله قيد به دې معاف شي نو ځکه يې زه هغه پېرنگيانو ته پېش کړم هغوی را نه پوښتنې کولې چې دا تار خو به تا د بل چا په وينا پرې کړی وي؟ ما ورته ووي چې نه صاحب د هېچا په لمس مې نه دی غوڅ کړی اخر يې را ته بسکاره ووي چې گوره دا کار به تا د عبدالغفار خان په وينا کړی وي ما وي نه دا کار ما پخپله سلا کړی دی زه دروغ نه شم ويلی.

زما د بابا او نورو کليوالو گرفتاري:

زما د نيولو به شپاړس اووه لس ورځې شوې وې لوړ مازيگر و چې يو ملازم راغی راته يې ووي چې د اتمانزو اته نهه شلې قيديان يې راوستل. زه لا په دې فکر کې وم چې دا به څوک وي چې لويه ډله يې زمونږ په بارک را تنه اېستل چې کاته مې بابا مې و، عطاالله دادا، شمروز دادا، حيدر خان کاکا، عباس خان، فيض محمد خان، عبدالغفار خان برني، د شمروز مشر ملا صاحب، برهان دادا، لنډه دا چې يوازې زمونږ د کلي په کې اووه نيم شلې تنه وو. زمونږ خو ټول خاندان وو، د اتمانزو ټول خاندان وو، اکثر لوی ملايان، پيران او

هغزین وو، د رځرو یو څو خانان چې زمونږ خپلوان وو، هغه وو. برهان خان، قلندر خان، د بابري باچا صاحب او څه کسان په کې د چارسدې وو. دا خلک یې د هغه قاضي شاکرالله په ډایری نیولي وو. بابا مې چې زه ولیدم ډېر خوشحاله شو وئې خندل او وئې ویل چې د خدای شکر دی چې تا سره یو ځای شوم. زما په باره کې دا خبره خوره شوې وه چې په ناسی شوی دی، ځکه مې بابا په لیدو خوشحاله شو. زه هم خوشحاله شوم ځکه چې یوازې تنگ شوی وم. دوی راته د خپلې گرفتاری قصه داسې بیان کړه چې ملایانو لا د سهار بانگونه نه وو ویلي تیاره وه چې فوځ زمونږ د کلي نه چاپېره شو او د مدرسې سره په دې لوی میدان کې یې توپې ودرولې گوره سپایان پرې ناست وو چې څوک به د کوره راووت هغه به یې ونیو او ډاگ ته به یې راوست چې لږه رڼا شوه پولیس په لارو، کوڅو کې خواره شول او خلک به یې له کورونو نه راوېستل ورته به یې ویل چې هر چا کره وسله وې هغه دې راوړي سرکار ته دې تسلیم کړي که چا تسلیم نه کړه او وسله ورکړه وخته چارماري کېږي به خلکو د وېرې نه وسلې راوړې په ډاگ کې یې انبار کړې او خلک یې هم راوستل په ډاگ کې یې د توپو خولو ته مخامخ کېږول چې ډاگ د خلکو نه ډک شو او وسلې له کورونو نه راټولې شوې بنسټې د کوټو سرته ختلې وې ژړا انگولا وه، په ټول کلي ویر او ماتم و چې په دې کې گوره گان توپو ته وختل او د توپو چرچ چروق شو د ټولو دا یقین شو چې وژل کېږو د قران په سورتونو ویلو مو شروع وکړه، او هلته په کوټو بنځو وېرته زور ورکړو چې په دې قیامت کې ډپټي کمشنر او څو فوځي افسران راغلل او زمونږ مخکې ودرېدل او راته یې وویل چې اې د اتمانزو خلکو پوه شئ چې د سرکار ډېر لوی لاس دی یو لاس یې افغانستان کې دی او بل

دلته تاسو ته دی. ما ستاسو کلی دېرش زره روپۍ جرم کړو او یوسل و پنځوس کسه مې ستاسو ونیول پنځوس کسان په دې کې چې هغوی د سرکار برخلاف جلسې کړې دي اوسل کسان به تر هغه وخته پورې قید وې چې تاسو دېرش زره روپۍ جرمانه ادا کړې نه وي. بیا یې مونږ د چارسدې تانې ته راوستو او له هغه ځایه یې په تمتمونو کې کېنولو جېل ته یې راوستو، بله ورځ مې کاته چې محمد اکرام خان هم چې زمونږ په سر به یې مخبرۍ کولې لاس تړلی راوسته. ده سره پېرنگیانو عجیبه توفه وکړه نه د دین شو نه د سادین. اکرام خان مونږ سره په بارک یو ځای و، زما دا خیال و چې پخپلو کړو به پنبمانه وي او لږ شرم به محسوسوي؛ خو هغه دومره کلک سترگی و چې مونږ ترې په اور کې ولاړ وو، چا پورې به یې مسخرې کولې چا سره به یې بحث کاوه او چا سره به نښتی و، جنگ به یې کاوه.

پېرنگیانو ته به یې کنخل کول ویل به یې چې خدای ویلي چې دوی به د مسلمانانو په هېڅ قسم دوستان نه شي، خو چې یوه ورځ ورته زوی لیکلي وو چې زمونږ اسستنت مستر ویلي خانمایی ته په دوره راغلی و، ستا تصویر ته چې په حجره کې ځورند و، ډېر ډېر کتل. په دې دومره خبره ده نه د پېرنگیانو هغه ټول بد هېر شول. زوی ته یې ولیکل چې ډالی ورکول په کار دي، دا ټول د غلامانه ذهنیت اثر و، په غلامۍ کې د انسان نه انسانیت هېر شي او انساني خوبی په کې پاتې نه شي.

مونږ سره یو کابلی بندي و چې کله به د توپونو درزهارشو او داسې به معلومه چې د افغانستان او د انگرېز جنگ دی په جوش او جذبه کې به پاڅېده په توپونو به سر شو لاس به یې د تورې غونډې څنډه او په زوره زوره به یې ویل چې کش کو، کش کو، زمونږ څومره

کسان يې چې د جلسو کولو په تور نيولي وو، د حکومت دا شک و چې گوندي زمونږ د افغانستان سره څه راز باز دی او کوم اخبارونه چې د افغانستان نه راغلي دي، هغه دوی په ملک کې تقسیم کړي دي او دوی د افغانستان سره خط او کتابت هم لري. حکومت لگيا و د دې تحقيق يې کولو بابا مې راته وويل چې سعدالله خان د عمرزو په چل ول زمانه دا معلومات اخیستل چې زمونږ يا ستا د افغانستان سره راز باز شته يا د افغانستان اخبارونه درته راځي. بابا مې وې چې په ما باندې د پر زور لگولی و، که دغسې اخبارونه تا سره وي يا درته معلوم وي نو ماته يې راوړه چې زه يې لولم. ده غوښتل چې دغه راز معلوم کړي او پرنگي ته مخبري وکړي او خپل مخ پرې وکړي خو حقيقت دا و چې د افغانستان سره زمونږ هېڅ راز باز نه و، نه مو خط و کتابت و، نه مو هغه اخبارونه تقسیم کړي وو، عاشق مېوه فروش چې کوم اخبارونه راوړي وو، په هغه کې ما يو هم نه وو اخیستی هغه باني جان، اکبر او احمد استاذ اخیستي وو. د بايي جان د اخبارونو په باب بيا چې را خلاص شوم مور مې راته قصه کوله چې بايي جان خو مونږ په اړی مصیبت ککړ کړي وو، خو خدای بچ کړو، خبره داسې وه چې باني جان د عاشق مېوه فروش نه اخبارونه اخیستي دي پخپل صندوق کې يې ايښي دي او صندوق يې مونږ کره پرېښی دی او دی د اکبر دوی سره ازادې علاقې ته ټنټېدلې و، مونږ ته يې نه وو ويلي چې زما په صندوق کې د افغانستان اخبارونه دي. کله چې پوليس زمونږ د کور تالاشي له راغلي دي دا صندوق قبلې خواته کوټه کې پروت و چې پوليس دې کوټې ته ننوتل ما له هسې فکر راغی ورته مې وويل چې دا کوټه خو زما د ډاکټر زوی ده او هغه خو په فوځ کې کپتان دی د دې کوټې تالاشي ولې اخلئ؟، زما د دې زوی کوټه خو دا

بله ده نو د خدای بڼه و پولیس د دې کوتې تالاشي وانه خيستله بلې کوتې ته ورغلل او کله چې مونږ د بایي جان ملا صندوق پرانیسته دا اخبارونه ورنه را ووتل که دا اخبارونه یې دلته موندلي وی، زمونږ د جرم د اثبات دپاره کافي و، بیا چا دا ثابتولی شو او چا منله چې دا صندوق د بایي جان دی. په دې ورځو کې په هندوستان کې ډېر تشدد شوی و، ولې مونږ خپل قوم ته په جلسو کې هر وخت ویلي وو چې تشدد ونه کړئ. زمونږ قوم هېڅ قسم تشدد ونه کړ.

په مونږ نور هېڅ ثبوت نه و، صرف جلسې مو کړې وې او جلسې جرم نه و، په جلسو کې هم مونږ داسې کار یا خبره نه وه کړې چې د قانون په وړاندې جرم وگڼل شي. دوی درې میاشتي کوشش وکړو، خو څه دلیل په لاس ورغی نو بیا یې په مونږ کې کوشش شروع کړو، احمد استاذ یې دې ته تیار کړو چې ته سرکاري گواه شه مونږ د سره د معافولو وعده کوو. احمد استاذ پسې به جمعدار راغی دفتر ته به یې بوتلو مونږ به شکمن شو تحقیق مو ورپسې شروع کړو، معلومه شوه چې دا معامله ده. د فیض محمد خان ډېر اشنا و، هغه ته مو ووي چې خبره داسې ده ستا دوست دی ته یې پوه کړه چې دا مناسب نه دي چې دی یوازې د ځان بچ کولو دپاره ټول ملگري اور ته وغورځوي هغه ورته ډېر منت او زاری وکړې، مونږ هم ورته منتونه وکړل، خود هغه زړه غورځېدلی و، په جېل کې ډېر تنگ شوی و، زمونږ خبره یې ونه منله پولیس د ده نه بیانونه لا پخوا اخیستي وو، او لېږلي وو، د مارشل لا انچارج پخپله سر جارج روس کیپل و، دی زمونږ چپف کمشنر و هم د هغه پښتنو سره مینه وه او د پښتنو خیر خوا و، هغه وویل چې زه په دوی مقدمه نه چلوم د مقدمې چلولو اجازت یې ورنه کړ، ځکه ډېر وخت په کې تېر شوی و، او حالات بدل شوي وو، یو خان

راته قصه کوله چې مونږ جرگه ورغلي وو چې دا سپين ږيري سپين ږيري کسان پرېږده هغه راته ووي چې خي، ستاسو هغه باچا مي هم پرېښوده او نور مي هم ټول کسان پرېښودل.

د جېلخانې حالت:

د هغه وخت جېلخانې ډېرې سختې وې او خلک به له قيده ډېر زيات وېرېدل خوراک يې د خوراک په شان نه و، جامې يې د جامو په څېر نه وې، او ژوند يې د انسان غوندې نه و، د قيدي نه د سپي ژوند بهترو، هېڅ بې هېڅه وهل، ټکول، شرمول وو او د قيدي دومره قدرت نه وو چې پوښتنه يې کړي وي چې دا په څه؟ د ډنگرو کار پرې کول چکۍ پرې اوږه کول (مېچن پرې گرځوي) او اړت پرې گرځول.

مونږ سياسي قيديان وو، مونږ له به يې چې کوم ساگ راکولو هغې ته به يې سور ساگ ويلو، يوه ورځ مي جمعدار صاحب ته په توقو کې وويل چې جمعدار صاحب دا خو ډېر ښه ساگ دی د دې تخم به راله پيدا نه کړې چې زه رها شم ځان ته يې بيا کرم هغه راته وويل د دې ساگ په ښه والي کې څه شک نشته تاسو يې لا د پوره خونده خبر شوي نه يئ دا خو اول د جېلخانې غوايانو ته واچوي چې د هغوی نه پاتې شي بيا يې تاسو له درکوي او دا ساگ په پېښور غونډې سرسبزه علاقه کې نه پيدا کېږي. دا د ډېره اسماعيل خان نه راځي هلته هر څنگلي بوتې ته ساگ وايي، په کومو لوبو کې به چې دا پخېدل که هغه چا ليدلي وي سره د ډېرې لوبې به يې هم دا ساگ نه و خوړلي د ډوډۍ دا حال و چې ډنگر به هم نه خوړه، د دانو پاکول خو پرېږده کوم قيدي چې چکۍ اوږه کوي هغه وږي وي، د غلې مېده

کولو په وخت کې اومه اوږه خوري او د وزن پوره کولو دپاره په کې په هغه اندازه خاوره گډوي چې څومره اوږه ده خوړلي وي. بله دا چې جېل والا پوره راشن نه ورکوي نو د ډوډۍ د تول برابر ساتلو دپاره ډوډۍ بنه نه پخوي، مونږ څو ورځې د جېل ډوډۍ خوړه بيا راته د خپلې ډوډۍ اجازت وشو، خو ډوډۍ به مونږ په دروازه کې خوړه په بارک کې اجازت نه و، ځکه چې په دروازه کې يې را نه پيسې اخيستي شوی. جېل والا و مونږ ته دا لويه بې شرمي جوړه کړې وه چې څه وخت به مو په دروازه کې ډوډۍ و خوړه چې جېل ته به يې را د ننه کولو تلاشي به يې اخيسته تلاشي هم صرف زمونږ د سپکولو دپاره او په دې طريقه به يې رانه رشوت اخيسته زمونږ داروغه امير چند و. هغه بډۍ خور نه و، ډپتي داروغه گنگارام و، هغه بډۍ خوړلې او مونږ ده ته په حواله وو. زه پخپله د بډو ورکولو خلاف وم او زما نور ملگري يې مخالف نه وو، خصوصاً حاجي محمد اکرم خان او هغه کسان چې هغوی به پان، نسوار يا گزاري کول، اخر کې د حاجي محمد اکرم خان او جېل والا په کشمکش زمونږ دا ډوډۍ بنده شوه، کشمکش يوازې هغه وکړو او ډوډۍ په کې د ټولو بنده شوه. مونږ ته په هفته کې يو ځل د ملاقات کولو اجازه وه، ملاقات به هم عجيبه و او لويه هنگامه به وه هر څومره ملاقياتيان، قيديان چې به وو را ټول به يې کړو، دروازې ته به يې راوستلو دروازې نه به يې لږ شاته قه قه ودرولو، زمونږ ملاقات له چې به څوک راغلي وو، هغه به يې د دروازې نه بهر لږ بېرته ودرول يو بل سره به مو په چغو خبرې کولې، ځکه چې ورو به نه اورېدل کېده، مونږ له به هغوی د باهر حال راوړ، ويل به يې چې په خلکو ډېر ظلم او زياتۍ دي، خلک تنگ شوي دي تاسو په جېل کې باچايان يئ، دا د جېل ژوند د بهر له

ژوند نه ډېر غوره دی، د جرمانې نه کونډې او يتيمان خلاص دي خو عمر خان او پوليس يو شوي دي، هېڅوک يې په حيا کې پرې نه ښوده، دوی د کونډو او يتيمانو نه جرمانې اخيستلې دا لاشه کوي چې نمبر دارانو درې درې ځله د خلکو نه د جرمانې پيسې وصول کړې او چې څوک لږ څه ووايي پوليس ورسره وي، د خلکو په کورونو ور وڅيژي وهي يې، تکوي او شرموي يې نو خلک د خپلې حيا نه هر څو ځله چې ترې جرمانه غواړي ورکوي يې چې څه وخت د ډېرشو زرو په ځای يو لک جرمانه وصول شوه نو هغه سل کسان يې پرې ښودل نور مونږ پاتې کسان يې هم چارسدې ته بوتللو. د چارسدې د تللو نه مونږ خبر نه وو، جېل والاو زمونږ خپله ډوډۍ بنده کړې وه او هماغه د جېل سور ساگ او د جوارو ترخه ډوډۍ به يې راکوله د چا زړه ته کېده او که نه کېده، که چا خوږه او که نه خوږه چې په دې کې خبر راغی چې لار صاحب حکم کړی دی چې دا خلک مې د هغوی د باچا سره ټول پرېښودل مونږ ډېر خوشحاله شو، بله ورځ حکم راغی چې تيار شئ، ستاسو چارسدې ته چالان (تگ) دی. مونږ يې دوه په يو ځنځير وټرلو او يو سپاهي ته به يې حواله کړو د ځنځير يو سر به د پوليس سپاهي سره و، په تم تمونو کې يې کېنولو سپاهي مخکې او مونږ به وروسته ناست وو، چارسدې ته يې بوتللو هلته يې په حوالات کې واچولو. په دې قيد کې ما ته د ټولو نه زيات تکليف زما د پښو و، ولې چې د تنگو بېړيو په وجه مې پښې زخمې شوې وې جامې بدلول راته تکليف و، لمبل راته تکليف و، گرځېدل مې په تکليف و، ملاسته مې په تکليف وه، په ډډه اوړېدل راورېدل او نمونځ کول راته په تکليف و، په گرمۍ کې به گرمې شوې او په يخۍ کې په يخې شوې. سره د دې دومره تکليفونو يې زما د پښو نه دا بېړۍ ونه اېستلې، زمونږ

ډاکټر یو انگرېز و او بڼه سپری و، خو معلومېده دا چې د حکومت نه مجبور و، ځکه یې زما د پښو نه د بېرېو اېستلو جرات نه کولو. بې له مانه چې د «رولټ اېکټ» په ایجی ټیشن (حرکت) کې څومره کسان بندیان وو، هغوی ته یې بېرې نه وې لگولې او لکه چې نورو سیاسي قیدیانو سره کوم سلوک کېدو مونږ سره یې هغه نه کولو بلکې د اخلاقي مجرمانو هسې یې سلوک را سره کولو.

کوم کسان چې یې زما سره نیولي وو درې نیمې میاشتې پس یې رها کړل یوازې زه یې پرې نه بنوډم. بابا مې زما په پاتې کېدو ډېر خپه و، زما نه یې جدا کېدل نه غوښتل خو مجبور و، د بل واک و، د جدایي په وخت کې را تر غاړه شو او په سترگو کې یې اوبښکې راغلې مور مې چې خبره شوه ډېره خپه شوې وه.

خو دې خپگان او مخکې خپگان کې ډېر فرق و، مخکې خود پهانسی او چارماری وپره وه او دا ځل خو که قید وم خود خلاصېدو امید مې هم و. ډوډی به مې مور را لېرله. ما سره به دا ډوډی د سپاهیانو او حوالاتیانو هم کېده خو چې خبر شوم چې دا ډوډی په بدو راته رسیږي اول خو مې جېل والا و، او پولیس والا و ته وویل چې ما خو څه ډاکه کړې نه ده زه خو سیاسي قيدي یم د قام او ملک په خدمت کې بندي شوی یم ماته د دې ډوډی سرکاري طور اجازت دی پېښور جېل کې یې را کوله تاسو ته په کار دي زما ډوډی ماته بې قید او بې شرطه پرېږدئ، هغوی قام، وطن او سیاست څه کولو اخر زه مجبور شوم او مور ته مې جواب ولېرله. چې ما له ډوډی مه رالېرله، ځکه چې په بدو ورکولو د ډوډی خوراک ماته گناه ده.

هغې زما خبره ومنله او ډوډی یې بنده کړه ما به هماغه د جېلخانې ډوډی خوره شو ورځې پس یې پېښور جېلخانې ته بدل کړم، د تللو په

وخت کې ما سره په چالان کې نور اخلاقي قيديان هم وو، چالان خو پېښور ته په خپلو پښو ځي ما پوليس والاو ته وويل که چيرې ستاسو خوښه وي، په تمتمونو کې به لاړ شو ستاسو او د دې نورو قيديانو کرايه به هم زه ورکړم، هغوی ونه منله دوی د کرائې د پاسه نغد رشوت هم غوښته. ما وې ښه ده پخپلو پښو ځو. زما خپلوانو او دوستانو ډېر راته و وې چې ولې پياده ځې. دا خلک به څه وايي؟ مونږ د خلکو د پېغورونو له کبله ډېر غلط کارونه کوو. ما ورته وويل چې زه د خلکو خبرو ته نه گورم کار ته گورم که کار درست وي، خلک چې هر څه وايي زه به يې کوم او که کار غلط وي نو که خلک هر څه وايي زه يې نه کوم. لنډه دا چې په ډېرو خواوو کې رضا کرل اور خصت مې کرل چې د سپاهيانو باور راغی چې زه پياده تللو ته تيار يم پخپله خبره پښېمان وو، خو بيا کله کېده. مور خویندې او خپلوانې چې زما د تللو نه خبرې شوې وې، قاضي خېلو ته راغلې وې او د سپرک په غاړه په يو کور کې زما د ليدلو دپاره ناستې وې. د ليدلو، کتلو په دوران کې زه پوه شوم چې دوی پوليس والاو ته بډې ورکړې دي. که زه مخکې خبر وى ما به د دې ليدلو نه انکار کړى وى. د ميا گوجرو لاره لنډه وه په دې روان شو چې اگري ته ورسېدو مير قادر خان چې وروسته بيا خلکو نواب صاحب بللو او د هغه پلار راغلل او مونږ يې خپلې حجرې ته بوتللو د ډوډۍ انتظام يې راله وکړو ما ډېر انکار وکړو، خو هغوی پرې نه بنوډم او مونږ ټولو ته يې ښه ډوډۍ راکړه بيا يې رخصت کړو.

کوز مازيگر پېښور ته ورسېدو د چارسدې نه پېښور اتلس (۱۸) ميله دى دا ټوله لاره مونږ پخپلو پښو ووهله. سعدالله دوی په دې ورځو کې په ښار کې سبق ويلو زموږ نه خبر شوي وو، مخې له

راغلي وو، او ماله يې ډوډۍ راوړې وه شاهي باغ سره موډوډۍ
 وخوره وخت نا وخته و جېلخانې په داسې وخت کې قيديان نه اخلي
 زه يې کوټوالۍ ته بوتلم او يو ډېر گنده ځای کې مې شپه تېره کړه سبا
 له يې جېل ته بوتلم او ورداخل يې کړم جېل والا و زه د نورو قيديانو
 سره په يو بارک کې بند کړم. ډوډۍ به يې هم د جېلخانې راکوله په دې
 ورځو کې انسن صاحب ډېټي کمشنر و، زما د بابا سره ښه بلد و، بابا
 مې ورته ورغی او ورته يې وويل نو زما د خپل خوراک خښاک اجازه
 يې راکړه چې د خپلې ډوډۍ اجازه يې راکړه زه يې ددې بارک نه د
 جېلخانې د دروازې د خولې سره هغه پخواني حوالات ته بدل کړم.
 ايکي يوازې يې په يو بارک کې بند کړم، ځانله وم خو ډوډۍ مې خپله
 خوړه ډوډۍ به يې د حوالات د دروازې خولې ته راوړه کېښوده ماته به
 يې اواز وکړو زه به راغلم او هماغلته به مې خوړه زه په بارک څه چې
 په دې ټول حوالات کې يوازې وم، خو ډوډۍ به يې هلته نه را
 پرېښوده. په دې ورځو کې د لوند خوړ ريډي خان هم قيد و، بروس
 صاحب قيد کړی و. دی يو پيرنگی و چې د خانانو او پوليس برخلاف
 و، او د دوی په اېمان ډېر ښه پوهېده. د جېلخانې داروغه هم د بډي
 خوارو خانانو ټاکو و بډي خور نه و، رشوت ورکوونکو پسې به
 گرځېدو او په کار به يې لگولو. د ريډي خان هم حال بد و، د حوالات
 په خټو يې لگولی و، ټول به په خټو لړلی و، د خوراک حال يې هم ښه
 نه و، ورځ يې ډېره بده وه تر څو چې زه هلته وم ما د خپلې ډوډۍ نه په
 يره يره څه برخه ورکوله. شپږ مياشتې پس زه د دېرش زرو روپو په
 ضمانت رها کړی شوم.

د قيد نه خلاصېدل:

چې کلي ته راغلم خلک زما ليدو او په خير راغلي ته راتلل او په ډېره مېنه محبت به را سره يو ځای کېدل. د رولت اېکټ ايډجي تېشن د خلکو نه ډېره قرباني واخيسته او ډېر ځاني او مالي نقصانونه يې خلکو ته ورواړول خو دومره وشو چې په خلکو کې يې څه احساس را پيدا کړو، په پښتنو کې د سياسي شعور اغاز وشو. زه چې د کلي د حالاتو نه خبر شوم. زه په جېلخانه کې دومره نه وم رپرول شوی څومره چې زمونږ د کلي خلک رپرول شوي وو. مور مې راته قصه کوله چې ته ونيول شوې رڼا ورځ را باندې تياره شوه. په ځان نه پوهېدم چا راته ووي چې هر څه خدای کوي هغه کېږي او ورپسې پوليسي کپتان صاحب چې څه کوي هغه کېږي، کور کې نغډې روپۍ نه وې کالي (زيورات) ډېره و ستا کالي وو، د ډاکټر صاحب کالي وو، زما کالي وو، دا ټول مې را غوندې کړل خدمتگاره مې د ځان سره واخيسته، چارسدې له د پوليس کپتان صاحب کورته لار مه او پخپل لاس مې هغه ټول کالي ورکړه. ما زړه ډېر ټينگولو خو نه ټينگېدو ژړل مې. پوليس کپتان ښه سړی و، ما له يې ډېره تسلي را کړه راته يې وې چې مورې خپه کېږه مه زوی به دې خدای را خلاص کړي.

د دوهم واده تياری او بيا گرفتاری:

ما له مور او پلار هماغه د پخواني تېر په کلي او هماغه خاندان کې کوژدن کړې وه. اوله ښځه مې د مشر خان خورزه وه او دا يې لور وه. مور او پلار مې د واده په بندوبست کې وو، د واده نېټه يې اېښې وه. زما او عباس خان په ذمه جوړه اخيستل وو، عباس خان زما د ورکووالي دوست او زما زړه ته ډېر نژدې و، مونږ اول نوبسار ته لاړو

هلته زمونږ د كلي هلكانو تعليم كولو او بابو سلطان محمد سره مو وليدل. بابو سلطان محمد يو پنجابي و، ډېر ښه سپری و، او ډېر قوم پرست و، زما ډېر اشنا و. زما د هغه اشنایي په دې وه چې هغه هم د پښتنو بچو له په ډېره مینه تعليم ورکولو. زه هم د دې عقیدې سپری وم چې د پښتنو بچي تعليم یافته شي، د پېرنگيانو نوکرو، استعفاڼې ورکړې وه او په نوبار کې يې يوه يتيم خانه او يو سکول جوړ کړي وو، زه او بابو صاحب ناست وو خبرې مو کولې يو سپری راغی مونږ سره نژدې په لمانځه ودرېدو ما سره شک شو بابو صاحب ته مې وويل چې دا سپری څوک دی؟ په ده خو زما شک پيدا شو هغه ډېر خوش اعتقاد سپری و، ويل يې دا خو ډېر ښه سپری دی لمونځونه کوي، زمونږ خپل سپری دی ما ورته وويل چې هلته خودوه کمري خالي پرته دي. دی دا لمونځ هلته ولې نه کوي چې دلته مونږ ته نژدې ولاړ دی. بيا زه په جېلخانه کې وم چې خبر شوم چې بابو صاحب گرفتار شو. هغه سپری د سي. ائی. ډي انسپکټر و، ده پسې د پنجاب نه رالېږل شوی و. د حکومت په بابو صاحب دا شک و چې دی لوتونه جوړوي. چې د دې تحقيق يې وکړو بابو صاحب يې سره د سانچې گرفتار کړو.

مونږ د هغه ځايه پېښور ته لاړو جوړه مو واخيسته كلي ته را روان شو چې سردرياب ته را ورسېدو او له پله نه پورې وتو چې ټم ټم ته ختلو د پوليس تانه دار مو د سپاهيانو سره وليده چې په ټم ټم کې ناست او د پله خواته را روان دی چې مونږ ورنه تېر شو دوی هم را پسې را وگرځېدل مونږ مخکې دوی را پسې دي په دې مونږ شکمن شو چې څه چل خودی چې تانې ته را ورسېدو مونږ ته يې اشاره وکړه. مونږ ودرېدو تانه د سرک په غاړه وه مونږ يې تانې ته بوتللو

هلته نور افسران زمونږ په انتظار کې ناست وو چې مونږ يې وليدو پخپلو کې بېل شو او څه پس پسي يې سره وکړو، بيا مونږ ته راغلل راته يې وويل چې تاسو پسې د پورته نه حکم راغلی دی. مونږ تاسو بېرته، ښار ته بيايو، مونږ ورته ووي چې د څه حکم دی مونږ خو پوه کړئ. هغوی جواب راکړو چې مونږ هم خبر نه يو، مونږ سره چې کوم سامان و هغه مو هغوی ته حواله کړو او مونږ د پوليس سره واپس ښار ته روان شو. ماښام تياره ښار ته ورسېدو نېغ يې د شارټ صاحب بنگلې ته بوتلو.

دی د پېښور د ضلعي د سې. ائی. ډي لوی کپتان و، بنگله يې مشن کالج ته مخامخ وه، مونږ يې په سرک ودرولي وو، د پوما مياشت وه، ډېر ساره وو ماخوستن شو په ولاړه نور ستړي شو، نه زمونږ دپاره د ناستې څه انتظام و، او نه د پوليس دپاره.

مونږ پوليسانو ته ډېر ووي مونږ به تر کومې پورې په دې يخنۍ کې په سرک دلته ولاړ يو، لارښی څه تلوار پرې وکړئ چې زر پېش شو. د پوليس افسرانو کې دا جرات چېرته و، هغوی مونږ ته بهادران وو، پرنگي ته يې اېمان نه و. د مسلمانانو لوی افسر به دومره د خدای نه نه وېرېده، څومره چې به د پرنگي نه وېرېده. د خدای دومره تابعدار او وفادار نه و، څومره چې د پرنگي و، مونږ دا خبرې کولې چې د بنگلې نه يو پوليس افسر راووت او د دوی سره وپسېدو بيا يې زه او عباس خان يو د بله بېل کړو، د جدا کېدلو په وخت کې ماته عباس خان ووي چې څه به وايو. ماوې چې رښتيا رښتيا به وايو. معلومېده چې دغه پوليس افسر دا حکم راوړی و چې ما او عباس خان بېل کړي، هغه يې مشن کالج طرف ته روان کړو، او زه يې دې خوا سټېشن ته چې کوم سرک تللی هغې ته راوستلم. زه په ولاړه ډېر ستړی شوی وم، يخنې مې هم کېده. يو پل و د هغه دپاسه کېناستم د

عباس خان نه خبر نه شوم؛ خو زه يې ماسخوتن تېر شارټ صاحب ته مخکې کړم. شارټ صاحب په يوه کوټه کې د انگېټې خواته ناست و، په انگېټې کې ښې درې پرتې وې، کوټه ښه توده وه، زما د يخنۍ نه ژامې گړزېدې. زه هم تود شوم طبيعت مې ښه شو، انگېټې سره بله کرسۍ وه شارټ صاحب راته اشاره وکړه. په هغه کرسۍ کېناستم. شارټ ډېر قارجن سړی و، پوښتنې يې رانه شروع کړې ما ورته چې څه رښتيا او حقيقت و، بيان کړل. ما چې څه وخت خبرې شروع کړې نو ده راته ووې چې ورو ورو وايه بيا مې چې ورو خبرې کولې هغه راته ويل په زوره وايه. ما ورته ووې چې ورو ورو وایم نو وائې په زوره وايه چې په زوره وایم نو ته وايي چې ورو ورو وايه، ته راته يوه طريقه وښيه چې زه هغسې ووايم. زما په خبره خو قار ډېر ورغی خو سړی چپ شو. چې بيان مې ختم شو دکوټې نه را ووتم پوليس را ته منتظر ولاړ وو، زه بيا هغه زور اشنا زور ځای د صدر کوټوالۍ ته بوتلم. په حوالات يې وردننه کړم، يو څو زړې د سپرو ډکې شپې، پرتې وې، هغه مې واغوستې او د سيمټو په يخ فرش ځملاستم. په بله شپه سيد اکبر خان زاړه اشنا د ډپټي کمشنر بنگلې ته بوتلم، هغه ته يې وړاندې کړم، ډپټي کمشنر انسن صاحب و، ډېر ښه سړی و، ما ورته د خپلې بې گناهی خبره وکړه، هغه ډېره تسلي را کړه او سيد اکبر خان ته يې ووې چې ده سره ښه سلوک کوئ او ښه ډوډۍ ورکوئ، د صاحب حکم و چې بېرته راغلو هغه د سپرو شپې يې راته بدلې کړې او ډوډۍ يې هم راته ښه شروع کړه. اته نهه شپې زه په دې حوالات کې بند وم چې يوه ورځ پوليس راغی او زه يې د پوليس لوی افسر ته وروستم، شارټ صاحب ته يې بيا مخکې کولم. د هغه د دفتر سره يو وړوکی غوندي ځای و، زه يې هلته کېنولم زه خپل فکر کې ډوب تللی وم چې يو سړی مې تر نظره شو چې گړندی راغی او د دفتر چک يې وچت کړو، په منډه ورننوت، ما خو ښه ونه لیده ولې شک مې پرې

راغی چې قاضي شاکراللہ و. اردلي نه مې پوښتنه وکړه چې دا سپرې څوک و؟ هغه راته وويل چې زه يې نه پېژنم دوی که څوک پېژني هم په اسانۍ يې نه نښي، ما ورته ووي چې ولې قاضي شاکراللہ نه و؟ ده راته وويل چې و، ما نور ټول فکرونه پرېښودل بس د دفتر دروازې ته مې سترگې ونيولې چې قاضي صاحب به کله راوځي چې ورسره سلام عليک وکړم چې بله ورځ بيا منکر نه شي. شارټ د صوبې د مخابراتو لوی مشر و، او د ټولو مخابراتو تعلق ده سره و. زه په دې وېرېدم هسې نه چې په بله لار رانه لاړ نه شي، ځکه چې دوی هم احتياط کوي، په يوه لار چې لاړ شي بيا په هغې نه راځي. خدای ته زاری کوم چې خدایه قاضي صاحب په همدې لاره واپس راولې چې سترگې مو سره مخامخ شي، ده خو عوام پرېږده ملايان هم دوکه کول ما وې چې حقيقت يې خلکو ته ښکاره کړم. قاضي صاحب ډېر ساعت وروسته راووت چې ما له نزدې راغی زه ورپاڅېدم سلام مې ورواچاوه چې زه يې وليدم رنگ يې تک زېر شو، او ورته مې وويل چې قاضي صاحب ته خو مسلمان شوی وې دا بيا کله کافر شوې سترگې يې ښکته کړې هېڅ يې ونه ويل چابک را نه لاړ.

رهايي او دوهم واده:

لږ ساعت وروسته زه پوليس د مخابراتو کشر کپتان ته چې د جهانگيري کلي و، مخکې کړم هغه راته ووي چې ته ازاد يې. ما ورته ووي چې زه تاسو نيولی په څه وم او اوس مې پرېږدئ ولې؟ هغه راته وويل چې مونږ نوکران يو، مونږ څه ويلي نه شو زموږ واکدار دننه ناست دی. ته دا پوښتنه د هغه نه کولی شي په دې وخت کې د پېرنگيانو ډېر رعب داب و، او بيا د شارټ صاحب چې قهرجن هم و، چا ورته خبره نه شوه کولی، خو چې څوک په اخلاقي جرم کې نه؛

بلکې په سياسي جرم کې جېلخانه وويني وېره يې د زړه لرې شي. زه نېغ شارټ صاحب ته ورغلم هغه ما ته وې چې څه وايې، ما وې چې دا زه دې په څه نيولی وم او اوس مې ولې پرېږدې؟ هغه راته وويل چې په نوبار کې چا بم غورځولی و، زمونږ دا شک و چې دا کار تا کړی دی، خود تحقيق په نتيجه کې معلومه شوه چې ته يې گناه يې نو ځکه مو اوس پرېښوي نو ما ورته ووي چې دا تحقيق خو زما د نيولو نه مخکې هم کېدی شو، زه خوددې ملک سپری وم، که مجرم وی نو زما نيول خو څه گران کار نه و، ته گوره دالس دولس ورځې موزه وکړولم زه انسان يم، حيثيت لرم، هر څه مو راته پايمال کړل. ده راته وويل چې تاسو د څه حيثيت لري. دا زمونږ خونبه ده که مو نيسو، که مو پرېږدو. ما وې ښه چې داسې ده نو د خدای په امان. زه ترې راووتم وروسته يې را پسې ډېرې چغې ووهلې، خوزه ورونه گرځېدم. له هغه ځايه پياده ښار ته راغلم. زما د خلاصېدو نه څوک نه و خبر. د چيني حکيم صاحب دکان ته ورغلم چې گورم قاضي شاکرالله گرم تقرير شروع کړی دی چې خدای داسې ويلي او رسول الله صلی الله عليه وسلم داسې فرمايلي چې زه يې وليدم سپک پاڅېده او هغه ځای يې پرېښوده. زه له هغه ځايه کلي ته راغلم د عباس خان پوښتنه مې چې وکړه هغه زما نه مخکې رها شوی و، او کلي ته تللی و.

زه دا منم چې بديشي حکومتونه بغير تشدد او د خلکو د وېرولو نه چلیدی نه شي خو دا څيزونه په حاکم او محکوم کې نفرت هم پيدا کوي. که په دغه وخت کې پرنگي د زور او ظلم په ځای مونږ سره نرمي کړې وی د دوی په ضد به دومره تحريکونه نه شروع کېدل او نه به د هغوی رعب داب دومره زر کم او ختم شوی وی، ځکه چې هغوی به د خپل رعب د ساتلو دپاره په پښتنو څومره ظلم کولو هماغومره به د خلکو د مقاومت په وجه د دوی رعب داب ته نقصان رسېدو.

لکه چې ما وړاندې ذکر کړی دی. زما لومړنی ټبر د غني او ولي

دوی مور په وبا کې مړه شوې وه په دې ورځو کې زما دا بل واده تیار و، په ۱۹۱۹ع کال کې مې واده وشو، د پښتنو ودونه له رواجونو ډک وو، ما د هغو اصلاح غوښتنه نو ځکه مې د ځان نه شروع وکړه او د شریعت مطابق مې اول ډولۍ راوړه په سباله مې ولیمه وکړه او یو وخت مې ښه ډوډۍ د کلي خلکو، دوستانو او خپلوانو ته ورکړه. خلکو راته د نیندرې په دود روپۍ را اچولې، خو ما ونه منلې. که څه هم په ډېرو زمونږ پورې وې. په ډوډۍ کې مو د رسم و رواج د اصلاح کولو په باره کې تبادل خیال د خلکو سره وکړو. په هغه وخت کې دا دود و چې په واده کې به ټولو کسبگرو ته واده ته راغلو مېلمنو پیسې ورکولې، چا به آینه ښوده، چا به سپېلنی لوگی کولو، چا به ډول واهه چا به گلونه راوړي وو، چا به رباب کې چاربیته ویله، په مېلمنو به یو لوت مارو، که د چا زړه به و او که به نه و، خود خپله شرمه به یې دا حساب کسبگرو ته ادا کولو. زما په واده کې د اول ځل دپاره دا کارونه ما بند کړل او کسبگرو ته مې دا وویل چې تاسو به مېلمنو له تکلیف نه ورکوئ ستاسو د ټولو حق به زه ورکوم ولې چې تاسو زما کسبگریئ دغه شان ډمې به گډېدې مېلمنو به که د چا زړه و او که نه پیسې ورکولې.

سازیان به وو. جنجونه به وو، توپکې او غریبنونه به خلاصېدل لنډه دا چې ډېر فضول خرڅونه به وو. زما په واده کې دا ټول ما بند کړل او دا مې ددې دپاره وکړل چې د قام او ملک دپاره ډېر نقص دی. او دا خلک ترې تنگ و، خو چا کې د دې د پرېښودو اخلاقي جرات نه و. ما د دې شیانو د مخنیوي ابتداء د خپل واده نه وکړه او خلکو ته مې هم وویل چې تاسو هم دا بې ځایه رواجونه پرېږدئ.

خلافت، تحریک او هجرت د خلافت کمیټی جلسه په دهلي کې، هجرت، مونږه په کابل کې، باجوړ ته واپسي، دیر کې او د خالونو* مدرسه

په دې ورځو کې د ترکانو په ټول وطن د اتحادیانو قبضه وه، مصطفی کمال او د هغه ملگرو د دوی برخلاف جنگ شروع کړی و، په هندوستان کې د خلافت دپاره مسلمانانو یو لوی ایجی تېشن (تحریک) شروع کړی و، ځای په ځای یې کمیټي جوړې کړې وې، جلسې او جلوسونه به کېدل، د هندوستان مسلمانان عجیبه خلک وو. په جنگ کې د ټولو نه زیات د پېرنگیانو امداد دوی کړی و، د دوی مشرانو ورله برتی وړکړې وې. ملایانو، زبرگانو او مذهبي پیشوایانو د پرنګي په طرفدارۍ او د ترکو برخلاف فتوې وړکړې وې. خلافت دوی تباه کړی و، که دوی دا فکر مخکې کړی وی ډېره فایده به یې رسولې وه، خو د نشت نه دا هم ښه و.

دهلي کې د خلافت کمیټي جلسه:

د ۱۹۲۰ع کال په نیمايي د خلافت کمیټي له طرفه په دهلي کې د یوې لوټې جلسې اعلان وشو، او ورسره د دې خبرې اعلان هم وشو

* په اصل کې دا «خال» کلی دی چې خال ریات ورته وایي، خال خان له کلی دی او ریات خان له؛ خو په سمه کې ورته خلک خالونه وایي.

چې هغه خلک به په دې جلسه کې شریکېږي چې کفن به یې په سر تړلی وي. زه هم په دې جلسه کې شریک شوم ډېره لویه جلسه وه، د هندوستان د هرې برخې مسلمانان ورله راغلي وو، عزیز هندي یو جذباتي نوجوان هلک و، هغه په جلسه کې د هجرت کولو تجویز وړاندې کول غوښتل د اکثر و مشرانو دا رایه نه وه. هغوی ډېر پوه کړو چې اوس د دې تجویز د وړاندې کېدو موقع نه ده، خو هغه منع نه شو او خپل تجویز یې وړاندې کړو. مسلمانان خو یو جذباتي قام دی. دې ته یې ونه کتل چې د دې نتیجه به څه وي؟ د وړاندې کېدو سره یې تجویز پاس کړو. د هجرت خبر چې په ملک کې خور شو، پېښور ته ورو ورو وپرې وپرې قافلې را روانې شوې، په پېښور کې د دوی د امداد او ارام دپاره د هجرت کمیټې جوړه شوه، دا قافلې چې به له هندوستانه راتللي په سټېشنونو به یې خلکو ډېر تاوده استقبالونه کول، او په پېښور کې به یې جلوسونه وتل، پېرنگیانو خواول د هجرت سخت مخالفت وکړو، ځکه چې هغه ځان دپاره دا یو خطرناک کار گڼلو ولې چې پوه شو چې خلک په هېڅ شان نه منع کېږي نو بیا یې دا کوشش و چې څومره کېدی شي هغومره ډېر خلک په هجرت لار شي، پښتانه خود نورو خلکو په شان نه وو، هغوی چې دا تماشا لیده ډېر اثر یې پرې وکړو، ملایانو به هم وعظونه کول چې هجرت فرض دی او که چا هجرت ونه کړ، بنځه یې طلاقیږي. داسې حالت په ملک کې پیدا شول چې بې له هجرت بلې خبرې اورېدو ته څوک تیار نه وو، د حکومت له خوا به هم قسم قسم اوازې خورېدې نر، بنځې هجرت ته تیار شول.

هجرت:

چې چا به هجرت نه کولو، خلکو به ورته په بد نظر کتل نو ما د

يوې جلسې انتظام وكړ، زمونږ په كلي كې لويه جلسه جوړه شوه، ډېر خلك په كې را جمع شوي وو، په جلسه كې مې دا ووي چې تاسو لږ صبر وكړئ. زه به يو څو كسان كابل ته ولېږم چې هغوى مونږ ته خپل چشم ديد حالات راوړي، او مونږ په حالاتو خبر او پوه شو نو بيا به د هجرت په باره كې فېصله كوو. ما چې دا تجويز پيش كړو، زمونږ د كلي عادل شاه نومي يو پير د هغې سخت مخالفت وكړو، وې ويل چې مونږ خپلې ښځې گوره گانو ته نه شو پرېښودلى كه ته هجرت ته تيار نه يې مه څه؛ خو نور مه منع كوه، مونږ كه خداى ته منظوره وي سبا وختي روانيږو. اور په هندوستان كې ولگېد او وسوځېدله په كې پښتونخوا، كه بره وه كه كوزه تالا والا شوه او كروړونه روپۍ نقصان وشو، خصوصاً چې د سنده د خلكو قافله چې د جونيجو صاحب په مشرۍ كې پېښور ته را ورسېده په پښتنو كې اور ولگېدو نر ښځې په هجرت روان شول. دې خلكو كې پېرنگيانو هم خپل ډېر مخبران ولېږل چې هلته په مهاجرو كې پراپېگنډې وكړي چې دا خلك هلته پاتې نه شي او بېرته خپل ملك ته راشي. هجرت هجرت نه و، يوه هنگامه وه، تش جذبات وو، هېڅ سوچ فكر نه و، د هجرت په اصل مطلب څوك پوه نه و. دا خو محمد علي او شوكت علي امان الله خان ته دا پېغام لېږلى و چې ته د هجرت د منلو اعلان وكړه چې په پېرنگيانو باندې د دې خبرې اثر پرېوځي او زمونږ د خلافت تحريك ته په كې فايده ورسپړي.

اخرزه هم مجبور شوم د قوم په ملگرتيا د يوې وړو كې قافلې سره چې ټول ځوانان وو، د شو قدر او مومندو په لار پياده افغانستان ته روان شو، اوله شپه مو په كړپه راغله مونږ چې روان شو او ډول غرېدو نو ډېر خلك را سره وو، خو چې د شو قدر نه د كړپې په لار

روانېدو او ډول سرنا را نه پاتې شو نو بيا ډېر کم خلک مونږ سره کړپې ته ورسېدل. او چې په کړپه کې په مونږ په کازو لوتو شپه راغله نو بيخي ډېر کم پاتې شو، خير په کړپه کې په تيرېو کې مو شپه تېره کړه، سحر چې پاڅېدو زه د يو شو ملگرو سره د ترنگزو د حاجي صاحب ليدلو ته د هغه ځای ته روان شوم او نوره قافله د ماسل خان ځای ته روانه شوه. د حاجي صاحب د ليدلو نه پس مونږ هم د ماسل خان ځای کوډا خپلو ته راغلو او په بله ورځ له هغه ځايه را روان شو د کامې گرد او ته راغلو، سردار خان د مومندو خان د خپل قام سره زمونږ مخې ته راغلی و، زمونږ يې ډېر ښه استقبال او کړو، کلي ته يې بوتلو، زمونږ يې ډېر دارمدار وکړو. سبا له جلال اباد ته روانېدو سردار خان مونږ ته ډېر وويل چې همدلته پاتې شئ، تاسو مهاجر او مونږ انصاريو، مونږ به دا خپل جائدادونه تاسو سره نيم کړو، د کابل خلک ستاسو دومره امداد نه کوي. دا زمونږ خبره درته ښه ده. د هغه مو ډېره شکرېه وکړه، مونږ ورته ويل چې مونږ خو ځمکو پسې نه وورايي نو د هغه نه را رخصت شو، جلال اباد ته راغلو په جلال اباد کې سردار هاشم خان گورنرو، هغه سره مو وليدل، خبرې اترې مو سره وشوې، هغه زه د ځان سره په جلال اباد کې پاتې کړم او نوره قافله رخصت شوه.

هاشم خان سره د مهاجرينو د ډې لويو لويو قافلو ډېره سودا وه، ډېر پرېشانه و، او په دې کوشش کې و چې څه تدبير وشي چې دا هجرت نور بند شي، ځکه چې په افغانستان کې دومره خلک کله ځانښې شي. د پېرنگيانو هم د ډېرو خلکو په هجرت کولو کې همدا مطلب و چې په افغانستان کې به هم دوی ته د استوگنې مشکلات پيدا شي او هم افغانستان ته خو ورځي وروسته هاشم خان کابل ته

زما د تللو بندوبست وکړو. مونږ د جلال اباد نه کابل ته د خوگياڼو د نملې په لاره روان شو، په گندمک کې عادل شاه پير د خپلو بنځو، نرو ملگرو سره په مخه راغلل چې واپس وطن ته را روان وو، ما ورته ووي چې پير صاحب دا بنځې مو بېرته گوره گانو ته روانې کړې؟ ده راته وويل چې څه وکړو هلته هم د بنځو له لاسه تنگ وو چې ځي هجرت وکړي او دلته هم بنځو تنگ کړو چې په دې ملک کې گوزاره گرانه ده بېرته يې روان کړي يو.

مونږ کابل کې:

مونږ چې کابل ته را ورسېدو د لاهورۍ دروازې سره ډېرې ونې ولاړې وې مهاجرينو دلته اړولي وو، مونږ هم د دوی سره يو ځای واړول زمونږ دپاره حکومت بېل انتظام کړی و، خو زه د عامو مهاجرينو نه نه بېلېدم. په کابل کې د ټول هندوستان د مهاجرينو يوه شپاړس کسيزه کميټي وه چې زه او رضا خان ارباب هم د هغې ممبران وو.

د دې کميټي په ذريعه به د مهاجرينو ارتباط د افغانستان د حکومت سره و، څه وخت چې د مهاجرينو د قافلو تعداد شلو دېرشو زرو ته ورسېدو نو حکومت کميټي ته وويل چې افغانستان خو يو وړوکی ملک دی دا دومره خلک په کې ځایدي نه شي، تاسو مهرباني وکړئ، دا هجرت بند کړئ. نومونږ عباس خان ولېږو چې دا خبره هلته پېښور ته ورسوي، هغه تر جلال اباده پورې لاړ او دا خبر يې پېښور ته ورسولو.

امان الله خان مونږ ته وويل چې زه د پرنګي د جنگ زور نه لرم که تاسو ورسره په کومه طريقه جنگ کولای شئ او خپل ملک ازادولی

شئ، زه ستاسو مرسته ضرور كوم ځكه چې پيرنگي تور ماردى، هېڅ اعتبار پرې نشته چې زما خوا كې پروت وي، زه ترې په ډاډه زړه خوب نه شم كولى. دا وېره راسره وي چې اوس به مې خوري، هغه مونږ ته دوه لارې مخكې كړې، ويل كه نو كړي كوي، مونږ به ستاسو ځوانان برتي كړو، بېلې پلټنې به درته جوړې كړو، تربيت به دركړو كه بيا مو د انگرېز سره جنگ كولى شو، وئې كړئ كه ځمكې غواړئ نو په كندوز او مزار شريف كې مونږ ځمكې لرو، هغه به دركړو، تاسو خپله يوه كالونې جوړه كړئ او خپل انتظام پخپله ځان له و كړئ، كومه سيمه چې مونږ تاسو ته دركړو، په هغې كې به ټول واك اختيار ستاسو خپل وي او كه د بېرون حكومتونو سره تعلقات ساتئ هم ساتلى شئ. مهاجرينو ته يې وويل چې كه تاسو نو كړى غواړئ هم او كه ځمكې غواړئ هم او كه تجارت غواړئ هم درسره امداد كوم. مونږ به راغلو خپلو ملگرو سره به مو سلا مشوره وكړه، د ټولو مهاجرينو په اتفاق به مو دا خبره غوره كړه چې بس مونږ ته دې عسكري ټريننگ راكړل شي. مونږ برتي كېږو، مونږ به د پلټنو تشكيل هم جوړ كړو، مونږ به راپاڅېدو چې د حكومت سره خبره فېصله كړو چې زموږ دپاره انتظام وكړي نو د پېرنگيانو مخبرانو ته چې په هجرت كې راغلي وو، موقع په لاس ورغله، يو مخبر به په كې پاڅېدو او ويل به يې چې مونږ خو په ځمكو پسې نه وو راغلي، نه نو كړو پسې راغلي وو، مونږ په جهاد پسې راغلي وو چې زموږ د هجرت غرض نه ترسره كېږي او افغانستان د پرنګي سره جنگ نه كوي نو نور مونږ دلته څه كوو، زه خو بېرته ځم. هغه پسې به يو بل مخبر پاڅېده هغه به ووي چې بالكل ټيک خبره ده، زه هم ځم چې دى به پاڅېدو يوه ډله به ور پسې پاڅېده، دغسې به په ډله كې ماتې گډه

شوه، يو كس به ما پسې را منډه كړه چې ته د حكومت سره خبرې مه كوه، يوځل راشه چې بېرته به راغلم، ټول به تللي وو. بيا ما دوى ته دا خبره وړاندې كړه چې راځئ چې دا ځمكې واخلو، او زه هم درسره ځم مگر دوى دې ته هم تيار نه شول.

څه رنگ چې پښتانه په راتلو كې گړندي وو، دغسې په واپس تلو كې هم گړندي وو نو دغه شان ورو ورو مهاجرين بېرته ستنېدل ډېر لږ كسان پاتې شو، هغوى په افغانستان كې استوگنه غوره كړه چا نو كړى واخيستې، چا ځمكې.

دغه شان هجرت ناكام شو، د هندوستان مسلمانانو خصوصاً پښتنو ته د دې هجرت ډېر تاوان ورسېده، افغانستان ته يې هم نقصان وشو. د امان الله خان په وركولو پسې پېرنگيانو له همدې وخت نه ملا و ترله فايده يې يوازې انگرېز ته ورسېده.

زما څه ملگري تاشكند ته لاړل چې روس به مونږ سره د هند په ازادولو كې مرسته وكړي. زه په كابل كې د يو څو ملگرو سره پاتې شوم. يوه ورځ زه د امان الله خان ملاقات ته تللى وم، ډېرې خبرې مې ورسره وشوې، په خبرو خبرو كې مې ورته دا ووي، تاله تركي درځي، فارسي درځي او نورې ژبې هم درځي، خو خپله ژبه نه درځي. زما خبرې په هغه باندې ډېر اثر وكړو او وعده يې را سره وكړه چې زده كوم به يې. كله چې له افغانستانه واپستل شو، زه بمبې ته د ده ليدلو ته ورغلم نو هلته يې ما سره پښتو كې خبرې وكړي.

په كابل كې زمونږ تعلقات د نادر خان او دده د كورنۍ سره ډېر وو، دى پخپله وزېر دفاع و او ورور يې سردار عبدالعزيز خان د معارف وزير و، يوه ورځ يې ماته ووي، څه ورشه د حبيبيښې لېسه (كالج) وگوره چې كالج ته ورغلم نو د يو جماعت له هلكانو نه مې دا تپوس وكړو چې «شما كيستيد؟» دوى به راته وويل

چې «افغان هستم» بیا مې ورته ووي چې: ملک شما؟ دوی به ووي افغانستان. بیا مې ورته ووي «افغاني ميدانې که افغان هستي» نو غلي به شو غر به يې نه کاوه نو ما به ورته وويل چې څنگه افغان يئ او څنگه د افغانستان اوسېدونکي يئ چې خپله ژبه نه درځي. دغه شان مې محمود طرزي صاحب سره چې د افغانستان وزير خارجه او ډبر لايق سپری و، په يوه لويه مېلمستيا چې ده د مهاجرينو دپاره کړې وه، د ژبې بحث راغی يو سپرې ورنه پوښتنه وکړه، دا څنگه افغانستان دی چې افغاني په کې نشته. طرزي صاحب وويل چې پارسي هم زمونږ د ملک ژبه ده. نو ما ورته وويل چې طرزي صاحب پښتو خو د افغانستان ملي ژبه ده او د اکثريت ژبه ده، په ټوله دنيا کې د اکثريت ژبه هم سرکاري وي، هم دفتري، هم تعليمي وي.

باجور ته واپسي:

د مهاجرينو د تللو نه وروسته مونږ په يو سراي کې يوه کوټه په کرايه ونيوله هلته به اوسېدو، څو ورځې پس زه نادرخان ته ورغلم، ورته مې ووي د هجرت معامله خو گډه وډه شوه، دلته خو نور زمونږ د مقصد دپاره څه نه کېږي. زما اراده ده چې د باجوړ ازادو قبيلو ته لاړ شم او هلته د تعليم کار شروع کړم. او د پښتنو د بچو د روزلو دپاره قومي مدرسې جوړې کړم. ستا سلا مشوره څه ده؟ هغه زما دا رايه خوښه کړه ما سره يې په دې خبره اتفاق وکړو. زه د يو څو پاتې ملگرو سره دکابل نه جلال اباد ته راغلم. په جلال اباد کې مې د هاشم خان سره هم سلا مشوره وکړه، هغه هم زما د دې کار سره په ډېره خوشحالي اتفاق وکړو. او باجوړ ته يې زمونږ د تگ انتظام هم وکړ، يو اس يې راکړ. مونږ اوله شپه د جلال اباد نه سلام پورته ورسوله هلته مو د سلام پور د باچايانو سره شپه تېره کړه. د سلام پور نه مو بله شپه د مومندو په علاقه کې کاره پان ته ورسوله. د کاره پان

ملا صاحب ځای ته چې زمونږ پخوانی تعلقدار و، لاړو له هغه ځایه چمرکنډ ته لاړو، په چمرکنډ کې د هندوستان د مجاهدینو هغه ډله ډېره وه چې د سید احمد بریلوي صاحب او اسماعیل شهید صاحب د شهادت نه وروسته بونیر ته تللي وو، هلته یې مرکز نیولی و، دوی په بونیر کې په دې خبره پوه شوي وو چې د دوی امیر نعمت الله د پېرنګیانو سره راز باز لري نو خپل امیر یې وژلی و. دوی دوه ډلې شو، یوه د پنجابیانو او بله د بنگالیانو. د پنجابیانو ډله چمرکنډ ته راغلې وه، په چمرکنډ کې دوی بېکاره پراته وو، او د هندوستان امداد ته یې سترګې نېولې وې.

د دوی به یې وار په وار پخوله او دې ته دوی مساوات وې همدا د هندوستان امداد د دوی د تباهی باعث شو. قصه به یې وروسته پخپل ځای کې راشي. ما ورته وویل چې تاسو دوه کچرې لرئ او د مومندو په دې علاقه مېوه دانه نشته. ددې کنډاو نه اخوا کونډی. هلته مېوې ډېرې دي که تاسو په دې کچرو مېوه راوړئ او دلته یې خرڅوئ ستاسو خرڅ به ترې ووځي او د هندوستان د امداد له احتیاجه به خلاص شئ، د چمرکنډ نه کوټکي ته لاړو، د کوټکي خانان (یو ځګرور خان او بل زړه ور خان) وو، ډېر ښه سپري وو، او ښه پښتانه وو چېرته چې به د پرنگي خلاف غزا وه دوی به په کې شریکېدل، د دوی سره مو خبرې وشوې. له دې ځایه بیا شینګر گل ته لاړو د شینګر گل مولانا امیر الدین زمونږ مهربان او قوم پرست سپري و، هلته مو د خلکو سره ولیدل بیا په سالارزو او ماموندو وګرځېدو.

دیر کې د خالونو مدرسه:

د هغې نه پس د دیر علاقې ته لاړو، خالونو نومي کلي ته راغلو، د خالونو په کلي کې اخونزادگان او پراچگان آباد دي، دا دواړه کورنۍ ډېرې روشنفکره او ښه خلک دي. دواړه قوم پرست او دولتمند وو، د

دوی په مرسته مونږ دلته یوه مدرسه جوړه کړه، او دوی ته مو وویل چې د دې مدرسې د انتظام د پاره مخفي صاحب را وغواړئ، او مونږ ترې ډیر ته لارو. دې مدرسې ډېره زر ترقي وکړه او په لږه موده کې یې شاگردان څلور سوو ته ورسېدل د ملکنډ پولټېکل اېجنټ د پښتنو د بیدارۍ سخت مخالف و، هغه د ډیر نواب وغوښت ورته یې وویل چې دې مدرسو او تعلیم مونږ ته څومره مشکلات پیدا کړل، ته ځان ته دا مشکلات مه پیدا کوه، دا مدرسه وړانه کړه، د ډیر نواب راغی مدرسه یې وړانه کړه او یې ورته کړو.

مونږ چې ډېر ته ورسېدو نو د شاهو بابا د زوی سره چې د ترنگزو د حاجي صاحب ماډون و، او په ترنگزو کې مونږ سره اشنا شوی و، ډېره شو، هلته مو څو شپې وکړې، یوه شپه د نواب صاحب استاذی صفدرخان راغی راته یې وویل چې نواب صاحب غوښتی یې ماوې اوس شپه ده ناوخته دی، سبا به لار شو، هغه وې چې همدا د شپې یې غوښتی یې. زه ورسره روان شوم چې ورغلو نواب صاحب زما په انتظار کې یوازې ناست و، هېڅوک ورسره نه و، په خبرو کې یې راته وویل چې پټه په زړه کې مې انگرېز ډېر بدې شي ته چې څه غواړې زما هم دغه ارزو ده، خو زه څه وکړم میاگلی (د سوات باچا) یې راته کېښولی دی چې ایله حرکت وکړم راباندې را اچوي یې که سبا د قام او خلکو په مخکې ما ستا د خبرو مخالفت وکړو چې ته خپه نه شي. زما د زړه مینه او پټه مرسته به تا سره وي. سبا له چې خلک را غوند شول خبرې وشوې د نواب صاحب د ناستې ځای ته نژدې په یوه بالاخانه کې عبدالمتین خان او د تور خان مې له ورايه ولیدل او له لرې مو سلام علیک وکړل. دوی نواب بنديان کړي وو. د نواب د ځایه مونږ د شپې برول بانډې ته لارو هغه وخت دلته د ډیر د نواب ولیعهد به اوسیدو مونږ غوښتل چې هغه وگورو خو ومونه لید، له هغه ځایه باروي ته لارو هلته مو «ټاټي» خان ولید. دده زمونږ د کلی غلام حیدر

خان سره ډېره راشه درشه وه، د هغه آشنا و، هلته زما هم ورسره تعلق پیدا شوی و. هغه ته مو ووي چې مونږ د نواب د کشر زوی لیده غواړو، هغه راته دا خبره وکړه چې هغه خو اوس ویده دی، ځکه چې د شپې وینس وي او څوکی کوي. زمونږ دهغه سره هم لیدل ونه شول، او بیا «تور» ته لاړو. د هغې نه پس «جار» ته راغلو د «جار» خان ډېر ښه سپری و، پخپله په کور کې نه و، د کلا دروازه مو وټکوله ورثې راته بېرته کړو، بي بي راته د ډوډۍ انتظام وکړو. د جار خان زما د تره د زوی سريلند خان سره ډېر تعلق و، هغه به همېشه مامندنارې ته راتلو او هغه سره به يې ډېرې ورځې تېرولې. سهار خار ته لاړو. د خار خان ډېر پوه، بهادر او ښه پښتون سپری و. د هغه سره مو څو شپې وکړې، يوه ورځ زه بهر وتلی وم چې بېرته راغلم د خار خان ته مې وويل چې خان تاسو خو لا بيا هم زمونږ نه ښه ی چې د قران نه خو څه فايده او چتوئ هغه وې څنگه؟ ماوې که عمل پرې نه کوئ یو سارې خو پرې ساتئ. په هره بوساره قران شريف پروت وي چې څوک ورنه بوس پت نه کړي تاسې خو پرې څو کيداري کوئ. مونږ خو پرې نه عمل وکړو او نه څوکی. له خاره مونږ «ناوه گي» ته لاړو. د ناهه گي خان ډېر ښه سپری و، خو ساده و، له هغه ځايه «غازي اباد» ته لاړو، د ترنگزو حاجي صاحب سره مو وليدل دلته ما سره يو ملگري چې فقير نومېده او اصلاً ترکان و، مادلته غازي اباد کې پرېښی و نور ټول ملگري رانه په لاره کې يو، يو خپلو کورونو ته تللي وو، مونږ دواړه يې يوازې پرېښي وو. زه خو د افغانستان نه په دې اراده راغلی وم چې دلته په ازادو قبایلو کې مدرسې جوړې کړم او د قوم تربيت وکړو، دا کارونه خو يو سپری نه شي کولی په ډله کېرې او زمونږ هغه ډله خوره شوې وه.

ذهني انقلاب، تعليمي او اصلاحي جدو جهد، د اتمانزو ازاد هـای سکول او انجمن اصلاح الافاغنه، د خلافت کمېټې صدارت

د افغانستان او ازادو قبایلو حالت چې مې وليدو او پنځلس کاله مې په هندوستان، قبایلو او افغانستان کې غرزې پرزې وکړې نو په دې نتیجه ورسېدم چې انقلاب د منډې کار او دومره اسان څیز نه دی. انقلاب د سرې سینې کار دی. انقلاب عمل او پوهه غواړي، انقلاب عالمان او پوهان غواړي چې د پوهې سره قام وروزي او انقلاب ته یې آماده کړي، د انقلاب دپاره د اشخاصو ضرورت دی. ته گوره چې زمونږ جذباتي ملگري په څومره جوش راوتلي وو، ټول لارل خواړه شول نو کېناستم د ځان سره مې ښه فکر وکړ. زه په دې نتیجه ورسېدم چې زمونږ د قام نه د تجارت خوا ته توجه شته نه د صنعت خواته نه د زراعت خواته او نه د تعلیم خواته. د بلې خوا نه په رسمونو، رواجونو کې تر غوږونو پورې ډوب دي. په خانه جنگیو اخته دي داسې قام انقلاب نه شي کولی او دا قام د دې بلاگانو نه خلاصول په کار دي چې سیاسي شعور په کې پیدا شي او دا کار یوه پرامنه فضا غواړي. تر دغه وخته پورې زه په دې عقیده وم چې دا ټول کارونه انقلاب غواړي تشدد راته د انقلاب نژدې او د کامیابۍ لار ښکارېده، خود تجربې نه وروسته راته معلومه شوه چې د جنگ په وخت کې

اسونه نه تياريزې نو ځکه مې اراده وکړه چې خپل کلي ته واپس کېږم او د عدم تشدد د اصولو په بنا به کار کوم اول به د انقلابي اشخاصو د تعليم او تربيت د پاره قومي مدرسې جوړوم نو ځکه اتمانزو ته راغلم. زه چې له هجرته بېرته راغلم د هغو مدرسو د بېرته جاري کولو کوشش مې کولو چې پېرنگيانو د جنگ په زمانه کې بندې کړې وې.

د ۱۹۲۰ کال اخرنۍ مياشتې وې چې په عليگر کې په مسلم يونيورسټي کې څه تقريبن و. زه او زما دوست قاضي عطا الله خان يې هم بللي وو. مونږ دواړه عليگر ته لاړو، په دې وختونو کې به کانگرس او خلافت يو ځای جلسې کولې زمونږ خيال و چې د عليگر نه وروسته به مونږ د خلافت په جلسه کې شريکېږو، خو د مصروفيت له کبله د خلافت جلسې نه پاتې شو، واپس کلي ته راغلو، په عليگر کې زمونږ د صوبې ډېرو هلکانو تعليم کولو د هغوی سره مو تبادل خيالات وشو. په دوی کې ډېر داسې کسان وو چې د ترک موالات او حکومت سره د عدم تعاون د پروگرام لاندې يې کالج پرېښی و. په دې ورځو کې زما مشر ورور ډاکټر خانصاحب تقريباً پنځلس کاله پس د انگلينډ نه واپس راغی. ده چې څه وخت ډاکټري پاس کړې وه، جنگ نښتې و. هماغه وخت کې په فوځ کې برتي شوی و، او اوس کپتان و او د مردان په گايډ کې لگېدلی و.

د اتمانزو ازاد سکول ۱۹۲۱ع او انجمن:

مونږ په ۱۹۲۱ع کال کې د دوستانو په امداد په اتمانزو کې د ازاد سکول بنياد کېښوده چې په دې سکول کې قاضي

عطا الله، ميا احمد شاه، حاجي عبدالغفار خان، محمد عباس خان، عبدالاکبر خان اکبر، تاج محمد خان، عبدالله شاه او خادم محمد اکبر زما ملگري وو. مدرسي تر څنگه مونږ د پښتنو د غلطو رسمونو او رواجونو د اصلاح کولو د تشدد نه د منع کولو او په کې د قامولۍ د مينې او محبت د پيدا کولو په غرض د اصلاح الافاغنه په نامه يو انجمن جوړ کړی و. د دې انجمن ممبران د اکسان وو: ۱- محمد عباس خان ۲- صدر عبدالغفار خان (دواړه د اتمانزو) ۳- حاجي محمد اکرم خان د خان مای ۴- جمعدار نور محمد خان د ترنگزو ۵- محمد زرین خان د ترنگزو ۶- عبدالاکبر خان د عمرزو ۷- غلام محي الدين خان د تنگي ۸- فخر قوم ميا صاحب ۹- ميا جعفر شاه د زیارت ۱۰- فضل اکرم د نری قلا ۱۱- فضل ربي د بدرگي ۱۲- ميا احمد شاه د قاضي خېلو ۱۳- ميا عبدالله شاه ۱۴- خادم محمد اکبر د چارسدي ۱۵- تاج محمد خان د چارسدي ۱۶- مولانا شارسول د امازوگري ۱۷- شاد محمد خان د مېرزو ۱۸- شيربهادر خان د کوټرياني ۱۹- جليل خان د جليل ۲۰- خوشحال خان د باريکاب ۲۱- شاپسند خان د چارغلي ۲۲- امير ممتاز خان ۲۳- بيرسټر محمد جان د بنو ۲۴- محمدرمضان د ډېرو ۲۵- حکيم عبدالسلام د هري پور ۲۶- ميا صاحب د پکلی ۲۷- قاضي عطاالله د مردان ۲۸- ثمين خان د محب باندي ۲۹- علي اصغر خان وکیل د هزارې ۳۰- افندي صاحب د ملاکنډ ۳۱- يو ملگري د گدر حمزه خان.

زمونږ په سکول کې استاذان کم وو نو ما به پخپله هم هلکانو ته درس ورکولو بله دا وه چې مونږ د ورسره روپۍ نه

لرلې چې استاذانو ته مو ډېلې تنخواگانې ورکړې وې. په لاهور کې د خلافت کانفرنس و، مونږ ورغلي وو. د بنود میرا خېل کلي امیر مختار خان هم دې کانفرنس ته راغلی و، د هغه سره مو ملاقات وشو، هغه خپل دوه زامن چې اسلامیه کالج کې یې په بي، اې کې تعلیم کولو او د ترک موالات په وجه یې پرېښی و. زموږ سکول ته د استاذی دپاره را وبخښل د مشر نوم امیر ممتاز خان و او د کشر نوم مقصود جان و، مقصود جان زموږ د سکول اول هېډ ماسټر و او کله چې دی دوباره تعلیم دپاره کالج ته لاړ امیر ممتاز د ده په ځای هېډ ماسټر شو. د پېرنگیانو زموږ مدرسه نه خوښېده چې کوم استاذ به ورله راتلو نو اول به یې و وپرولو که په وېره به ونه شو نو بیا به یې د ډېرې تنخواه لالچ ورکړو او دغسې مونږ ته یې استاذان نه پرېښودل مقصود جان چې اتمانزو ته راتلو نو پولیس ډېر کړولې و، په دې وختونو کې مونږ د خلکو د پوهولو او په کې د مینې، محبت، ورورۍ او قامولۍ د پیدا کولو د تعلیم د شوق د پیدا کولو او د قام نه د غلطو رسمونو او رواجونو د ورکولو او د قامي مدرسو دپاره د مرستې حاصلولو په غرض کلي په کلي، کور په کور، دورې شروع کړې او په خلکو کې مونږ ژوند او احساس را پیدا کړ. زما د دورو نه پرنګي سره وېره پیدا شوه. سرهملټن ګرانت زموږ د صوبې چيف کمشنر و، هغه زما بابا ځان ته وغوښت ورته یې وویل چې دا زوی دې څه کارونه کوي؟ ټول خلک غلبي ناست دي او دی لګیا دی مدرسې جوړوي او دورې کوي زموږ برخلاف خلک لمسوي منع یې کړه. د ده سکتور سعد الله خان د

عمرزو يو خان و، هغه مې بابا ته ويلې وو چې ته گوره چيف كمشنر ستا څومره احترام كوي؟ څومره چې ستا مني هغومره د چا نه مني ته دده د خوشحالي دپاره خپل زوی منع كولى قدرې نه شي؟ بابا مې راغی زه يې كېنولم راته يې وويل چې زويه د دې كارونو نه لاس واخله ځان دې په مصيبت اخته كړى دى؟ سر كار هم خپه كېږي چې نور څوك يې نه كوي ته يې څه كوي؟ ما ورته وويل چې ښه ده بابا چې ته وائې مه يې كوه نه به يې كوم، ډېرو خلكو خو لمونځ پرېښى دى. زه به يې هم پرېږدم خو ته به بيا ماته نه وائې چې لمونځ ولې نه كوي؟ بابا مې راته وويل لمونځ خو فرض دى ما ووي بابا دا علم خوهم فرض دى، بابا مې وويل ښه نو څه كوه او بيا چيف كمشنر ته ورغى ورته يې وويل چې صاحب مونږ ستاسو د خوشحالي دپاره خپل دين نه شو پرېښودلى.

د خلافت كمېټې صدارت:

په پېښور كې د خلافت په كاركنانو كې اختلاف پيدا شوى و، دوه ډلې په كې جوړې شوې وې، يوه ورځ به د حاجي جان محمد صاحب ملگرو په شاهي باغ كې عامه جلسه جوړه كړه، په جلسه كې به يې تجويز وړاندې كړ چې حاجي جان محمد صاحب د خلافت كمېټې د صدارت دپاره ډېر موزون دى، تاسو ته منظور دى خلكو به چغې كړې چې منظور دى. حاجي صاحب د قام او ملك دپاره ډېر خدمتونه كړي او قيدونه يې هم تېر كړي وو. د پېښور يو سيد و، سبا له به د هغه ملگرو

جلسه جوړه کړه او تجویز به یې مخکې کړو چې سید صاحب اهل رسول دی او ډېر خدمتونه یې کړي دي د خلافت کمېټې د صدارت دپاره ده نه مناسب سړی نشته تاسو ته منظور دی؟ خلکو به چغې کړې چې هو! منظور دی.

دغه شان دا قصه روانه وه. یوه ورځ به یو صدرو، بله ورځ به بل صدرو، ورځ په ورځ دا کشمکش زیاتېده، په مېنځ کې هېڅ قسم جوړه نه کېده او د خلافت تحریک ته نقصان رسېده. په یو سړي یې اتفاق نه برابريده. د پېښور د خلک د کار ډېر تکړه خلک وو، خو دې اختلاف د کاره اېستلي وو او همدارنگه چې په ډلو کې اختلاف پیدا شي که ډېر ښه او زورور خلک وي هم بې کاره شي او د هغوی طاقت د یو بله په غورځولو کې صرف شي. په خدمت کې اختلاف نه راځي، اختلاف د خودغرضۍ نه پیدا کېږي. زه چې به کله نا کله پېښور ته د خلافت دفتر ته ورغلم نو دواړو ډلو به راته کیسې کولې. د دواړو ډلو زما سره مینه وه ماته به یې ویل چې زموږ د دواړو ډلو اتفاق په تاراتلی شي، راشه ته زموږ دا صدارت واخه. زما په صدارت کې څه دلچسپي نه وه، د صدارتونو او عهد و شوقي نه وم. د دې شیانو نه به لرې تښتېدم اخر هغوی مجبور کړم. او ما د هغوی صدارت په دې شرط ومنلو چې په صوبه سرحد کې څومره چنده ټولېږي نو هغه به همدلته د دې ځای د خلکو په تعلیم لگيږي. پنجاب ته به یې نه لېږي. ځکه چې په هغه وخت کې به زموږ په صوبه کې په زرگونو روپۍ ټولېدې او پنجاب ته به تلې د پنجاب لیډرانو به پرې مزې کولې. هغوی دا شرط ومنلو او زه د خلافت کمېټې صدر شوم.

عبدالقيوم خان سواتي يې سكتر شو. مونږ چې د سکول له کاره فارغ شو نو ما او ميا احمد شاه په ملک کې دورې شروع کړې. پښتنو ته زراعت سپک کار بنسکارېدو تجارت هم ورته سپک کار بنسکارېده او ويل به يې دا د بنيا، بقال او هندو کار دی، د خان تعريف به دا و چې يره فلاڼی ډېر لوی خان دی د خپل پتي، پوله ورته معلومه نه ده، ما به وې هلکو تاسې فکر وکړئ دا خان دی که دا خردی چې خپل پتي نه پېژني. مونږ د يوې خوا نه په دوره گرځېدو او د پښتنو د ذهنيت اصلاح مو کوله، د بلې خوا نه مو خپلې متې را ونغښتې پخپل پتي کې به مو پخپله کار کولو، زما د تعليم ملگری عبدالحليم دغه وخت د زراعت په محکمه کې مقرر شوی و، د هغه په کمک ما يو د مېوې باغ جوړ کړ، تر دغه وخته پورې سبزي او ترکاري له بناره کلو ته راتلله ما چې باغ جوړ کړو سبزي او ترکاري به مې هم کرله او خلکو ته به مې بنسودله چې گوري د خپل لاس کار څومره برکتی وي او تاسو خو لږ ورته څير شئ د پښتنو په خاوره کې هر قسم مېوه، ترکاري او غله کېږي چې زراعت ته د خلکو مخه شوه ما په اتمانزو کې د گورې منډې پراښته. نورو خانانو او تربورانو به را پورې منډې وهلې چې ته گوره د بنياگانو کار يې شروع کړ. زمونږ تجارت دغه وخت ټول د هندوانو او پراچگانو په لاس کې و، مسلمانان به په تجارت شرمېدل. زمونږ گټه وټه به ټوله هندوانو او پراچگانو وړه. ما د چا د پېغورونو پروا نه کوله هره مياشت به مې يو ځل خانانو ته چای ورکړې را جمع به مې کړل او ورته به مې وويل چې ستا د ځمکې چې څومره قيمت دی ما د هغې په لسمه برخه سرمايه

په منډیې کې بنده کړې ده، تا ته چې هغومره سرمایه په کال کې گټه کوي ما ته یې په میاشت کې کوي، بیا به مې د منډیې حساب کتاب وروښودلو دا به مې هم ورته ووي چې مونږ سره په منډیې کې منشیان، دروایان او پانډیان هم کار کوي او ځان ته نفقه گټي او دا به مې هم ورته ویل چې وگوره دا تجارت څومره آرام کار دی، او څومره په کې فایده هم ده، زمینداري کې څومره نا ارامی ده، د پټواري احتیاج دی، د تحصیلدار متاږي ده، ټول عمر مو اسمان ته سترگې نیولې دي، کله وایو چې خدایه باران وکړې او کله وایو چې خدایه شین یې کړې. دوی به مې دغه شان د تجارت په گټه پوه کول په لږه موده د پښتنو تجارت ته مېلان پیدا شو او زمونږ تجارت زمونږ په لاس راغی. پښتانه ډېر ښه قام دی. دوی په افسانو او کیسو ډېر نه پوهېږي که هر ښه کار چې په دوی کې نو ځان ورته نمونه کړه چې ته روان شوې دوی هم درېسي روانېږي. په دې طریقه زمونږ په ملک کې زراعتي او تجارتي ترقي وشوه. د دې کوششونو او عملي نمونه کېدلو په نتیجه کې په خلکو کې د زراعت او تجارت شوق زیات شو او دومره انقلاب راغی چې نن زمونږ علاقه کې زراعت دومره مخکې دی او تجارت دومره ترقي کړې ده چې د هغه وخت ډېر معمولي کسان اوس لوی کسان دي او لوی لوی زراعتي فارمونه، تجار تخانې او کارخانې یې جوړې کړې دي.

جبل او د جبلخاني كيسه،
 درې كاله قيد، دغه چاليس كې گرفتاري (۱۹۲۱ع)،
 د چمرکنډ مجاهدين، ډېره اسماعيل خان جبل
 ته بدلي، د جبل بدمعاشي، زما مشقت،
 جبل كې پرې جنبي، جبل كې زما گناه،
 ډېره غازي خان جبل ته، د جبل ژوند،
 د پښتو په هكله غلطه پراپگنده،
 زما د غاښونو مرض، سياسي قيديان او
 احتجاج، لاهور جبل ته د علاج دپاره،
 د جبل سلوك، ډېره غازي خان ته واپسي،
 د كور نه خط، مذهبي تعصب، بيا د علاج
 دپاره لاهور جبل ته، مطالعه، ډېره غازي خان
 جبل ته واپسي، د يو پير صاحب كيسه،
 د مور مرگ، د سياسي قيديانو جنگونه،
 ميا والې جبل ته بدلي، رهايي

دفعه ۴۰ کې گرفتاري:

۱۹۲۱ کال د دسمبر په اولسم تاريخ مونږ لگيا وو، په مدرسه کې مو د فتيبال ميدان جوړولو، چې پوليس راغی او زه يې په دفعه ۴۰ (ايف، سي، ار) کې ونيولم او د پېښور جېل ته يې بوتلم. د حالات په ځای يې جېلخانه کې واچولم، زما د نيولو نه وروسته يې زما نور ملگري هم نيولي وو، زه يې په هغه چکۍ کې بند کړم، چې هلته به يې د جېل بدمعاشان اچول، چې چکۍ ته ورننوتم سخا او گنده بوی مې تر سپېرمو شو چې کتل مې د بولو ډک ښانک په کې پروت و، زه بېرته راووتم، د جېلخاني افسر ته مې ووي چې دا چکۍ ډېره گنده ده، پاکه يې کړی، هغه راته وويل چې دا جېلخانه ده ننوځه چکۍ ته چکۍ ته ننوتم ورېې را پسې بند کړو. شپه او ورځ په دې چکۍ کې وم. ډوډی به يې هم په جنگله کې را کوله. صرف د جېلخاني بنگي (چورې) به د صفایۍ دپاره راغی نو مونږ ته به ور لري شو او چې صفایي به يې وکړه، نو ور به يې را پسې بند کړو. د صفایۍ په وخت کې به هم سپاهي د چورې په سر ولاړ و. په سبا راته معلومه شوه چې زمونږ نور ملگري هم په دې چکو کې بند دي، په دې چکو کې مونږ لس کسان قيديان وو. زه عبدالاکبر خان اکبر، عبدالقيوم خان سواتی، زمونږ نه بغير نور اووه واړه پېښوريان وو، عبدالاکبر خان اکبر يې په دې تور نيولی و، چې ته بالشويک يې او دا باقي نور مونږ خلافتيان وو، په جېل کې د ظالمانه رویې په وجه زمونږ ملگرو ضمانتونه ورکړل او رها شول عبدالاکبر خان اکبر ته ما اجازه ورکړه چې ته خو خلافتي نه يې ته هم ضمانت ورکړه، يوازې ما او عبدالقيوم سواتي د ضمانت ورکولو نه انکار وکړو او پاتې شو چې دوی پوه شول چې مونږ

ضمانت نه ورکوو نولس ورځې پس يې له دې چکۍ نه واپستلو او ډپټي کمشنر ته يې مخکې کړو، ډپټي کمشنر هم عجيبه سرې و او زما مقدمه هم عجيبه غوندې وه، ډپټي کمشنر چې زما د جرم پوښتنه وکړه پوليس ورته وويل چې ده خو يو هجرت کړی و او بل اوس ازادې مدرسې جوړوي .

ډپټي کمشنر ورته وويل چې يو ځل يې هجرت کړی دی نو بيا مو ولې پرېښوده؟ ما ورته ووي چې د افسوس ځای دی چې ملک خو مورانه واخيسته اوس مو پخپل ملک کې استوگنې ته نه پرېږدی. په دې باندې (صاحب بهادر) نور هم غصه شو پوليس ته يې وويل، ويې باسي، جېلخانې ته يې بوځي، درې کاله مې قيد کړو، پوليس راوستم او جېل والا ته يې حواله کړم، عبدالقيوم سواتي يې هم زما غوندې درې کاله بامشقته قيد کړی و، د جېل د خوراک کيسه خو مې درته کړې ده، د جېلخانې داروغه امير چند هندو و، بلوې خور نه و دياتدار و او قام پرستو سره يې مينه وه، په چکۍ کې خويي واچولم خو مېچن يې را باندې اوږه نه کړه او نه يې راته په پښو کې بېرې واچولې، د جېلخانې ډوډۍ خويي را کوله خو لږه به پاکه وه، زمونږ د چکۍ مخه قطب (شمال) ته وه نمر په کې بالکل نه لگېدو، ډېره سره چکۍ وه، ما له يې درې زړې کمبلې او يو تزيږي را کړي و، چې په کې گوزاره ډېره گرانه وه. ډېر سخت ساړه وو، يوه پوماه او بل بارانونه وو، او شپه ورځ به په چکۍ کې بند وو، خو زما خوش قسمتي دا وه چې زما په چکۍ کې يو اخورو، په هغې کې پلاله پرته وه، ما به تزيږي په کې واچولو او په هغې به څملاستم که کله به يو ښه جمعدار راغي نو د ورځې به يې د يوې گنتې نيمې دپاره نمر ته اېستلو.

د شپې به مونږ په آرام ويده کېدلی نه شو ولې چې درې درې گنتې وروسته به پیره بدلېده، نو پیره دار به راغی جندره به يې وکړنگوله بيا به يې چغه کره چې بول بهايي (وايه وروړه!) ترڅو چې به دې اواز نه و ورکړی نه به تلو او که اواز به دې لږ وروسته ورکړو نو سباله به يې سزا درکوله. د جېل د جامو کيسه مې هم درته کړې ده، چې ما ته يې کومې جامې راکړې وې کميس مې د بدې پورې نه رسېده او په مانځه کې چې به په سجده پرېوتم نو کميس به مې پښتيو ته را ورسېده او د پرتوگ پينځې به مې ايله د زنگانه سترگې ته را رسېدې، د جېل والاو رويه خود عذاب د ملايکو نه کمه نه وي، يونيم په کې چېرته سم سړی پيدا شي.

په هغو ورځو کې په جېلخانه کې د خوراک څېز هم جرم و، زمونږ د کلي يونمبر دار يوه ورځ ماته يوه چکۍ گوړه را کوله، ما د هغه نه نه اخيستې، هغه راته په چکۍ کې يوه چکۍ گوړه کېښوده دی لاږ لږ ساعت پس راته پيره دار ووې، چې جېلر صاحب راروان دی، د دې خبر په اورېدو ما سره د گوړې فکر شو، چې په دې څه وکړم، کله به مې وې چې د شپې لاندې يې پټه کړه، کله به مې وې چې د ترپړي لاندې يې کړه. بيا به سودا واخيستم چې ښه که دا ترپړی پورته کړي؟ خير خو هغه گوړه ما په ډېر شواخون پټه کړه. دا روغه صاحب راغی تالاشي يې ونه کړه بېرته لاږ. هغو وختونو کې به د قيديانو روزانه تالاشي کېده، چې دا روغه لاږ ما هغه گوړه بهر گوزاره کړه او اراده مې وکړه چې جېلخانه کې به د جېلخانې د اصولو پابندي کوم، چې کوم کار په کې منع وي هغه به نه کوم، ځکه دا څيز د سړي په زړه کې وېره راولي. ما خپل سياسي قيديان وروڼه ليدلي چې

دا کارونه به یې کول نو د جهل والاو به یې ډېرې خوشامندي کولې، او بدې به یې هم ورکولې.

د چمرکنډ مجاهدین:

ډاکټر صاحب او ځینې نور کسان زما ملاقات ته راغلي وو، هغوی د حکومت پېغام راوړی و، چې مدرسه دې چلوي خو دورې دې نه کوي، که د دورو نه لاس اخلي مونږ یې پرېږدو، خو ما د حکومت دا شرط ونه منلو، په چکو کې ما سره نور قیدیان هم وو، چې په هغو کې د چمرکنډ مجاهدین هم وو، زه چې د کابل نه راتللم ما هغوی ته ډېر نصیحت کړې و، دا مې هم ورته ويلي وو، چې سرحد او پنجاب ته به نه بنکته کېږئ، هغوی زما نصیحت ونه مانه دغه یې حال و، زما د بندي کېدو نه مخکې یې ډېر وهل او تکول چې زه ورسره بندي شوم، نو د وهلو تکولو نه خلاص شول.

دا مجاهدین چې په بونیر کې وو هلته په کې اکثریت د بنگالیانو و، دغه بنگالیان ډېر شریف او مینه ناک خلک وو، ډېره ښه گوزاره یې کوله او چې په کې پنجابیان وو هغوی ډېر ډله باز خلک وو. دوی چې ورننوتل پرې او جنبې یې په کې جوړې کړلې اخر یې خپل امیر نعمت الله وواژه. د بونیر خلکو له هغه ځایه راوشرل او چمرکنډ ته راغلل، د دوی یو مشر مولوي فضل الهي ډېر پارتي باز او خطرناک سپی و، ما په کابل کې لیدلی و، ډېر نصیحت مې ورته وکړ، خو هغه د خپل طبیعت نه مجبوره و، او ددې پرو جنبو په وجه یې یو ډېر ښه کارکن، ښک او مخلص سپی مولوي بشیر وژلی و، بیا وروسته چې پاکستان جوړ شو فضل الهي پنجاب ته راغی. زه هغه وخت په جېلخانې

کې وم .مولوي فضل الهي د حکومت په لمسه د حکومت د خوشحالولو دپاره ما پسې سختې پروپېگنډې وکړې او ډېر دروغ يې وويل، پوليسو دى له ځانه سره ملگرى کړى و، او چې مجاهدينو کې به کوم د کار سپرى و، پوليسو به ورته وويل هغه راوله .د دوى يو ملگرى چې د قران شريف حافظ هم و، پوليس په لاس کې اخيستی و، پوليسو به چې د کوم سپري د نيولو اراده وکړه ده ته به يې ونيوده .دى به ورپسې لږ هغه به يې د چنډې په بهانه سرحد ته را کوز کړو او د پوليس په حواله به يې کړو .ما ته دې قيديانو مجاهدينو وويل چې دى يې اوس بيا زمونږ د يو ډېر لوى کارکن پسې لېږلى، که د هغوى د خبرولو څه بندوبست وشي. دا يې هم راته وويل چې په جېلخانه کې يو مومند دى او سبا بل سبا رها کېږي، که ته يوه چيټى ورکړې د ده کور چمرکنډ ته لنډى دى هغوى ته به يې ورسوي او زمونږ نور ملگرى به د دې مصيبت نه بچ شي. ما اول خودې کار ته غاړه نه اېښوده، ځکه چې دا خو په جېلخانه کې جرم دى، خو چې فکر مې وکړ چې دا خودې خلکو ته لوى مصيبت دى، نو بيا مې خط وليکه او چې په سبا له به هغه مومند رها کېده په نن شپه مې ورکړو .هغه چې رها کېده نو هغه کاغذ يې د خپل ډېوډى سره د وېرې غورزولى دى، بيا هغه کاغذ اتفاقاً زمونږ د کلي نمبردار موندلى دى هغه بيا راوړ. ما هغه ته اووې چې دا کاغذ چېرته و، هغه وويل چې زما پيره وه او ډېوډى سره مې بيا موندلى دى، که دا کاغذ حکومت ته په لاس ورغلى وي، نولس کاله قيد و، زمونږ د هزارې يو ملگرى يې دغه شان په يو کاغذ لس کاله قيد کړى و.

زه په جېلخانه کې وم چې د کوهات خوتنه يې جېل ته

راوستل یو یې تره او نور یې ورپروونه وو، ډېر بنسکلي او بنایسته ځلمیان وو، هغه یې هم زمونږ سره په دې چکو کې بند کړل. د جېلخانې دا قاعده ده، چې سهار وختي ملازم راشي قیدیانو پسې وړلرې کړي راویې باسي جاروگانې یې په لاس کې ورکړي ځای جارو کوي. دوی به یې وختي سهار د پوما په میاشت کې راوبنکل، دوی چې به جارو وهلو ته تیت شول، یو پنجابی سپاهي و، هغه به په کونه لته ورکړه بوک به یې راوړل او کنخل به یې ورته کول، نو ما ترې یوه ورځ پوښتنه وکړه، چې تاسو په څه کې بنديان یئ، ویل به یې چې صاحب څه ووايو ماوې هر څه چې وي ووايه راته یې وویل چې په «غول مه خوره» مو جنگ کړی دی اوس دغه دي بنديان یو د شیطان لمسه وه او پښتو وه، ما ورته وویې چې هغه پښتو او شیطان مو ځان سره جېلخانې ته راوستي دي او که مو خپل ورور عزیز دپاره هلته پرېښي؟ گورئ دا تور مخی سپاهي درسره څه سلوک کوي؟ ده ته مو هغه پښتو او شیطان نه لمسوي د خپل ورو عزیز هغه خبره زغمل به ښه و او که دا شرمول؟

نور سیاسي قیدیان د ډېره اسماعیل خان جېل نه په چالان کې راغلل، یو ملک خدا بخش و، او بل رمضان خان و، نور ورسره یو څو ملگري وو، نور سیاسي قیدیان په بارک کې وو او زه یې په چکی کې بندي کړی وم، د هغوی سره یې یو ځای کېدو ته پرې نه ښودم، عام قیدیان هم تر یوې هفتې پورې په چکی کې بند وي، بیا یې تر نه راوباسي خوزه یې په کې دوه میاشتي وساتلم.

ډېره اسماعيل خان جبل ته بدلي:

دوه مياشتې پس يې زه ډېره اسماعيل خان ته چې د دوباريانو جبلخانه ده بدل کړم. د تللو په وخت کې يې راته بېرې (زولنې) ولگولې چې د ډېرو جبل ته ورسېدم بيا يې هم رانه ونه اېستلې، هلته يې چکۍ کې بند کړم او سباله يې رالنه شل سپره دانې راوړې چې دا اوږه کړه، خو دا بنسه وه چې هغه چنچو وهلي وې، نو اوږه ولو کې يې تکليف نه و.

د جبلخاني کيسه:

[تاسو ته به ياد وي چې به (بښتون) کې د جبلخاني په باره کې يو مضمون «د شلمې پېرې تهذيب او زه په جبلخانه کې» تر عنوان لاندې شايع کېده، ليکن زما د بيا بيا گرفتارولو او ناوزگاري په وجه هغه مضمون سرته رسېدلی نه و، په مېنځ کې پاتې شوی و، چونکې زه اوس د هزار باغ په جبلخانه کې يم او ماسره څه کتاب د لوستلو دپاره نشته ځکه د کوم کتاب چې زه نوم اخلم نو حکومت دا جواب راکوي چې د دې اجازت د لوستو تا ته نشته، نو ما خيال وکړه چې د دې وخت نه څه فايده اخیستل په کار دي، نو په دې وجه زه بيا هغه کيسه هغې پسې د پوره کولو او سرته د رسولو دپاره شروع کوم او ورسره دا تجويز هم کوم چې د دې نوم به اينده دپاره «د جبلخاني کيسه وي» (۱۵ اکتوبر ۱۹۳۲)]

د دې جبلخاني حالت ډېر زيات خراب و، قيديان، غريبان په کې ډېر په کړاو اخته وو، د بدو بازار په کې گرم و، چا به چې پيسې لرلې د هغه به په کې څه گوزاره کېده د بې پيسو بنديانو

حال بد و، عجيبه خبره دا وه چې د دې جېلخانې يوازې دا روغه مشر نه و، بلکې هر يو ملازم دلته کل اختيار و، او هر چا به خپل حکم چلوو، د داروغه هېڅ رعب نه و، د هغه حکم چا نه مانه د دې وجه دا وه چې دا روغه يو بوډا و په پنشن روان و، پيسې به يې اخيستې چې د نوکړۍ په اخر عمر کې پينځه پيسې پيدا کړي.

بله دا وه چې دی په انگرېزي نه پوهېده، دی د سپاهي گړۍ نه دا روغه شوی و، او سپرته نډت د انگرېزي نه بغير په بله ژبه نه پوهېده، نو د جېلخانې کاروبار ورته نائب داروغه گنگارام مخکې کاوه، نو د نائب داروغه رعب په جېلخانه کې د داروغه نه زيات و، نو په دې جوهاتو د جېلخانې انتظام گډوډ و، زه چې يې په چکۍ کې بند کړم نو يو څو تنه پېښوريان قيديان ما ته راغلل راته يې وويل چې مونږ به داروغه ته پيسې ورکړو، چې تا د چکونه راوباسي خو ما ورته وويل چې زه به يې نه ورکوم، چې به يې ورکوم نو ضمانت ولې نه ورکوم، زه خو قيد نه يم، زه ضمانت کې قيد يم.

د دې جېلخانې خوراک هم خراب و، هسې خود ټولو جېلخانو خوراک خراب وي، ځکه چې حکومت د بښې غلې د اخيستلو اجازه نه ورکوي، خود لته په کې داروغه هم وهنه کوله نائب داروغه او نورو هم په کې کانه وانه کوله. ما به خپله چکۍ اوږه کوله. کومې چنې چې به يې د مېده کولو دپاره ماته راوړې، هغه به ټولې چېنچو خورلې وې، د قسم دپاره به په کې روغه دانه موندې کېدې نه شوه، پاکولې به يې هم نه، ځکه چې پاکېدې نه شوې که پاکولې خوش بخرکي پاتې کېدل. دا د چنو د دې قسم اوږو ډوډۍ به يې پخوله هم نه ځکه چې وزن يې

کمېده په دې کې به هم د قيدي غريب نه غلا کېده . دا ډوډۍ په يولاس کې نيول کېده نه ځکه چې ټوکړې ټوکړې کېده او پرېوته نو په دواړو لاسونو کې به دې اخیسته ما چرې د چنډو ډوډۍ خوړلې نه وه، په خوب کې مې لاليدلې نه وه بيا داسې ډوډۍ چې د نيمې نه زياته په کې خاورې وي، شخوند پرې نه شي وهلی، ما به په ډېر کوشش ايله يوه ټوکړه وخوړه اخر پرې ناجوړه شوم . د دال او ساگ به يې څه ذکر کوم، په جېلخانه کې چې څوک ناجوړه شي هسپتال ته يې بيایي خوزه سياسي قيدي وم، زما دپاره هسپتال نه و، زما په نصيب دا يوه توره کوټنۍ رسېدلې وه، چې شپه او ورځ به په کې يوازې پروت وم، ډاکټر به راله دارو دلته راوړل او سپرټنډنټ به مې په ورځ کې يوځل خبر اخیسته، څو ورځې پس جوړ شوم . زه په دې جېلخانه کې يوه نيمه مياشت پاتې شوم په دې يوه نيمه مياشت کې زما څلوېښت پونډه وزن کم شو، غاښونه مې خراب شو، وری مې وتښتېدې، وينې به ترې جاري وې، د خراب خوراک او د سبزي د نشتوالي په وجه مې په ورو پاپوريا مرض ولگېده . د خراب خوراک په وجه په ټولو قيديانو يو قسم مرض لگېدلی و، چې هره ورځ به څلور پنځه مړه کېدل، چا يې پوښتنه هم نه کوله ځکه چې قيدي د پرنگيانو په حکومت کې انسان نه گڼل کېږي او د ډنگر غوندې سلوک ورسره کوي که د سړي سپی مړ شي څه نه څه همدردي به ورسره ښکاره کړي، ليکن د قيدي خوار سره د هېچا همدردي نه وي، چې مرض زيات شو، نو سپرټنډنټ سره فکر پيدا شو او د مرض د مخنيوي دپاره به يې کله نا کله دوه، درې نور پرنگيان هم مشورې له راغوښتل، ليکن مرض په مشورونه کمېده او نه به چېرې کم شي . مرض

ټول د خوراک د خرابوالي نه پیدا شوی و، او هغې خوا ته چا توجه نه کوله، سرکار چې کوم معمولي خوراک د دوی دپاره منظور کړی و، هغه به یې هم دې غریبانو له نه ورکوو سپرتهښته تان هم عجیبه دي او بیا چې انگرېزي هغه خو بیخي ناخبره وي چې کوم طرف ته یې «جبل والا» بیایي په پتو سترگوروان وي او بیا داسې سپرتهښته لکه چې دا و، د قیدیانو او بیا خاص کړد پښتنو قیدیانو د سر ټاکو، سپرتهښته ته پښتو یو ټکی نه ورتله، حتی اردو هم نه ورتله تش په یوه انگرېزي پوهېده او پښتنو غریبانو له اردو نه ورتله پاتې خوا انگرېزي . یوه ورځ عجیبه کیسه وشوه څوک چې جبلخاني ته تللي دي هغوی ته معلومه ده او چې څوک نه دي تللي هغوی ته به معلومه شي چې د هر گل «دوشنبې» په ورځ سهار وختي قیدیان پخپلو بارکونو کې په لین کېنوي سپرتهښته او نور جبل والاو پرې گرځي صحت، جامې، صفایي او نور حالت یې گوري که د چا عرض وي هغه هم اوري . په دغسې یوه موقع یو قیدي پاڅېدلی دی او د جبل والا د لاسه یې شکایت کړی دی چې وهي مې، ټکوي مې، شرموي مې، کنځي مې رشوت رانه غواړي زه غریب سړی یم. زه روپی له کومه راوړم چې دوی ته یې ورکړم؟ نو سپرتهښته خپلې عملې ته وکتل چې څه وایي؟ هغوی ورته وویل چې صاحب دی د غنمو ډوډی غواړي او گوره غواړي نو سپرتهښته قیدي ته ووي «نونو» قیدي غریب بیا ورته خپله کیسه تېره کړه هغه بیا د خپلې عملې نه پوښتنه وکړه دوی بیا ورته ووي چې صاحب گوره او غوري غواړي، نو سپرتهښته قیدي ته لښته خوځوي او ورته «نونو» وایي، قیدي ډېر کوشش وکړو چې سپرتهښته

پخپل مطلب پوهه کړي، خو هغه پوهنه شو نواخري يې حکم وکړو چې دا بدمعاش دی، بوځی په چکۍ کې يې بند کړی. «هوسی بنکر گاته غوږ يې بایلو.»

سپرته نښت د راتلو په ورځ په خصوصیت سره د ټیټو معاینه کوي نو په دغه ورځ د قیدیانو ورځ ډېره بده وي، د چا چې معده کمزورې وي هغی ته ډېر کړاو وي، ځکه چې یو ځل د ټیټو صفایي وشي تر څو چې يې معاینه شوي نه وي څوک په کې نه پرېږدي چې په کې کېني نو که په دغسې وخت کې قیدي ته حاجت پېښ شي که جرات ولري، خود چانه پوښتنه نه کوي منډه کړي ټیټی ته تنوځي خودی لاناست نه وي چې نمبردار يې په څټ سور وي او که بې جراته وي یو ځل دوه خوا اجازه وغواړي خو علاوه پر دې چې اجازه نه ورکوي ښه يې سپک هم کړي، ما پخپله ډېر غریبانان لیدلي دي، چې هر څه ترې پرتوگ کې تللي دي. ویل، کنځل او رابنکل خو پرېږده دا هغه د بې شرمۍ ساعت وي چې خدای دې چا ته نه ښيي.

انگرېزانو چې مونږ له کوم قانون جوړ کړی دی د ظاهر داری دپاره يې جوړ کړی دی او دنیا ته د دوکې دپاره په دې قوانینو نه پخپله پرنګیان پابند دي او نه يې ملازمین.

زه چې څه وخت نا جوړه وم نو ماله به يې پی او وریژې د خوراک له پاره راکولې یوه هفته پس چې زه جوړشوم او د هسپتال نه دس چارج شوم (ووتم) نو بیا زه وم او د جېلخانې هغه پخوانی خوراک خو ډاکټر چې زما حالت او کمزورتیا ته کتلي و د هسپتال نمبردار ته يې حکم کړی و، چې ده له هر ماښام لږ قدرې د هسپتال د پیونه ورکوه. زه د ماښام د لمانځه نه وروسته وظيفه کوم په وظيفه ناست وم چې یو سړي راته اواز

و کړو چې وروسته مې وکتل نو د کوټگي د جنگلي سره نمبردار ولاړ دی راته يې ووي چې بالته دې را کړه پي مې درته راوړې دي . زه د خپلې کډۍ نه را پاڅېدم او پوښتنه مې ترې وکړه چې دا پي دې له کومه راوړې؟ هغه جواب را کړو چې بابو صاحب حکم کړی، چې هر ما بنام څه قدرې پي تا ته راوړم، ځکه چې ته کمزوری يې ما ورته ووي چې دا سرکاري مقرر شوې دي که ډاکټر صاحب له خپله طرفه مهرباني کړې ده، هغه ووي چې دا د بابو صاحب مهرباني ده ما وي ډاکټر صاحب له خپله کوره رالېږلي دي که د هسپتال نه يې رالېږلي دي؟ ويې ويل چې د هسپتال نه. ما ورته وې چې ته څه کېږه مه، ډاکټر صاحب ته مې هم ډېر ډېر سلام وايه او ورته ووايه ستا د دې مينې، محبت او مهرباني زه ډېر مشکور يم، خوزه دا پي اخيستلی نه شم . د دې خبرې په اورېدو نمبر دار ډېر جبران شو او ويې وې چې ولې؟ ما ورته وويل ځکه چې دا زما حق نه دی پردی حق دی او پردی حق خوړل خو حرام وي هغه وويل چې دا څنگه پردی حق دی؟ ما ورته وويل چې دا پي په هسپتال کې د کمزورو او مريضانو دپاره مقررې شوې دي، د هر مريض برخه مقرر ده، زما دپاره مقرر برخه نشته نو ته به يا ددې په ځای د نورو مريضانو په پيو کې اوبه گډوې چې د پيو اندازه پوره کړې يا به د هر مريض نه يو يو گوت کموي دا دواړه طريقي ښي نه دي . نمبر دار چې دا واورېدل غلی شو ولاړ، يوه ورځ داروغه صاحب راغی او ما ته يې وويل چې ورځ په ورځ کمزوری کېږي، پس د دې ستا د ډوډۍ انتظام زه کوم، زما له طرفه به زما له کوره تا ته ډوډۍ راځي . ما د هغه ډېره شکريه ادا کړه او دا خبره مې ورسره ونه منله . ما هغه ته وويل ستا ډوډۍ زما خپله ډوډۍ ده خو که سبا ته د دې جېل نه بدل شي يا زه بدل شم نو بيا به څوک د ښي

ډوډۍ انتظام راته کوي؟ خوزه یم او دا د جېل ډوډۍ به وي اوس خولابنه ده ورسره لږ لږ اموخته شوی یم. او بله دا چې هغه کار چې سپری یې په بنکاره نه شي کولی او پتې یې کوي. سپری کمزوری کوي او د خپلو اصولو نه یې باسي او په سپری کې وېره بزدلي پیدا کوي، نو ما ورته ووي چې زه ستا د مهربانۍ قدر کوم، خودا څېزونه زما اصلي مقصد ته نقصان رسوي. نو معافي غواړم چې جېلخانه کې په دغسې کارونو سپری ډېر کمزوری کېږي څومره چې یو سپری خپل خواهشات او ضروریات کمولی شي هغومره به آرام او خوشحاله وي هېچا ته به محتاج نه وي، دغه شان یو ځل داروغه صاحب راغی او ما چکۍ اوږوله، نو هغه ما ته اوویل چې دا چکۍ مه اوږوه په دې جېلخانه کې دوه ویشت سوه قیدیان دي. زه به خدای له څه ځواب ورکوم چې دا یو سیاسي قیدي چې زما په لاره روان و، په هغه دې هم چکۍ (مېچن) اوږوله، ما ورته وویل چې دغه مخامخ چکۍ کې دغه قیدي ته وگوره، دی د قتل، ډاکو مجرم دی، په دې کې جېل ته راغلی دی او دلته د داسې ناپاک مقصد دپاره چکۍ اوږوي او زه چې په دومره نېک مقصد راغلی یم نو زه دې نه اوږوم چې داروغه صاحب پوه شو چې دی خو چکۍ اوږه وي نو بله ورځ یې ما له اوږه را ولېږل او لږې غوندې دانې هم ورسره وې، او یې ویل چې صیب (سپر تینډنټ) راځې نو دا اوږوه، ما ورته وویل چې زه داسې نه کوم که صیب زما نه تپوس وکړي چې تال له څه در کوي نوزه دروغ نه وایم، نوزه به وایم اوږه، د دې جواب کې راته جمعدار وویل چې بیا خوبه زه مات شم. ما ورته وویل چې ځکه خودرته زه وایم چې دا مه را کوه او بله دا چې دا د سپری زړه کې وېره پیدا کوي.

د جېل بدمعاشی:

د دې جېلخانې اخلاقي حالت ډېر پرېوتی و، نه د هلك، نه د ځوان، او نه د بودا عزت و، هر سړی به په وېره كې و، ځكه چا چې به گنگا رام او د چكۍ جمعدار راضي كړل په هر چا چې به يې هر څه زړه غوښتل هغه به يې پرې كول. زما په مخكې ځينو كسانو پرې په دوه روپۍ خپل دېنمنان شرمولي دي، په دوه روپۍ يې هلکان د شپې تېرولو دپاره كوټو ته بيولي دي حال دا چې د جېل په قانون كې د هلکانو د سرو سره يو ځای بندول منع دي. ما يوه ورځ داروغه صيب ته وويل چې ته خو مسلمان يې، ډېر نېك سړی يې، بانگونه وايي او امامت هم كوي، ليكن ستا په جېلخانه كې د پښتنو د بچو عزت محفوظ نه دی او زه چې په پېښور كې وم، هلته داروغه هندو دی ليكن هلته د پښتنو د بچو عزت محفوظ و، په دې جېلخانه كې ما پخپلو سترگو داسې واقعات ليدلي دي چې ليكل يې شرم ښكاري. شراب و كباب به په كې عام وو، د پيسو والاؤ په كې مزې چرچې وې او څه چې به يې غوښتل هغه به يې كول چا سره چې به پيسې نه وې د هغو د حاله خبر مه شی، د وهلو ټكولو او شرمولو نه علاوه چېرته به چې سخت كار و هغه به يې په دوی كولو جېل والاؤ د پيسو حاصلولو دپاره عجيبه عجيبه طريقې جوړې كړې وې، يوه ورځ يو ښوڅی راغی ما ته يې وې چې زه كلي ته چټی لېږم راته وليكه نوما ورته ووي چه چټی د څه دپاره لېږې ژړه غونې شو ويې ويل چې پلار ته چټی ليكم، ما ته معلومه ده، چې زما پلار غريب دی هغه سره څه نشته خوزما ښځه ده، هغه دې خرڅه كړي ما ته دې روپۍ را ولېږي. زه ورته په قار شوم ما وې ته شرمېږې نه چې دا خبره كوي هغه راته ووي

چې خانه ته څه خبر يې زه چې جېل ته راغلم او په چکۍ کې يې بند کړم شل سېره دانې يې را کړې چې دا اوږه کړه هغه ما بښې اوږه کړې چې جمعدار راغی ويل يې دا خودل دي را اېسار يې کړم او تر هغه يې ووهلم چې دی را باندي ستړی شو هره ورځ راته وايي چې پيسې راوږه که نه ټول عمر به دې دا حال وي زه دومره نامرده نه يم چې مشقت نه شم کولی هر کار چې راوسپاري په ډېره بڼه طريقه يې کوم خودوی د پيسو دپاره څه نه څه بهانه کړي په وهلو وهلو يې راته سر گنجی کړو، د جېلخانې ټول سخت کارونه زما په نصيب دي سره د دې هره ورځ وهل خورم اوس راته وايي چې صاحب ته دې پيش کوو او په بيټونو دې وهو دا د بيټونو وهل را ته شرم ښکاري ځکه تا ته راغلم چې پلار ته مې خط وليکه که څه راشي او د دې بلانه خلاص شم. ډېر کسان جېل والو د پيسو دپاره په دې طريقه مړه کړي دي دا کوم کسان چې له جېلخانو نه تېنتي يا بدمعاش شي د دې وجه همدا د جېل والو وسلوک دی چې دې کارونو ته تيار شي . په جېل کې د دوه ډلو مزې وي يو دپيسه دار بل د بدمعاشانو . بله دا چې د قيدي د خوراک حال هغه وي چې مخکې مې درته بيان کړو او کار پې د غوايانو په شان کوي کولوگان (د تېلوگانې) اړت، مېچن او نور ډېر داسې سخت کارونه چې د انسان د توان او شان مناسب نه وي پرې کوي څومره ذلت او سپکاوی چې ما په جېلخانو کې ليدلی دی زه په دعوه سره ويلی شم چې داسې سلوک به په دنيا کې هېڅ وحشي نه وحشي قوم د خدای د مخلوق سره کړی نه وي.

قانون، قانون نشته د هر پرنگي او حاکم چې څه زړه وي هغه کوي او دې ته قانون وايي، نور ملکونه يو قانون لري . زمونږ په

ملک کې د پرنګي دپاره بېل قانون و او د ديسي دپاره بېل د سرکاري ملازم دپاره بېل قانون و او د رعيت دپاره بېل د مالدارو دپاره بېل قانون و او د غريب دپاره بېل، د انګرېزانو قانون داسې دی لکه د مومو پوزه چې په کومه خوا يې اړوې، هغه خوا اړوي.

په يوه وړوکي کوټنۍ کې د شپې ورځې د تنهائی قید په وجه زما وزن ورو ورو کمېدو او صحت مې خرابېدو چې اخر جېل والا مجبور شول چې ددې پرده نشينۍ له ژونده مې راوباسي. يوه ورځ سپرتهڼډنټ صاحب راغی او راته يې وويل چې اينده ته په کار خانه کې د ورځې کار کوه او د شپې دې خپلې کوټنۍ کې اوډه کېږه اميد دی چې د دې نه د وېستلو دپاره به دې هم ډېر زړه انتظام وکړم.

زما مشقت:

د دې پرده نشينۍ (کوټه قلفۍ) نه چې را ووتم کار خانې ته يې برتلم دا يوه لويه کارخانه وه په سوونو قيديانو به په کې کار کولو او قسم قسم څيزونه په کې جوړېدل زما کار لفافي (پاکتونه) جوړول و، خو ما به ورسره د کلې کار هم کولو ځکه چې زما ورسره شوق و او دا مې خيال و، چې سړي ته يو کسب زده کول په کار دي چې ځان ته پرې معمولي نفقه گټلې شي او د احتياجه خلاص وي، زما استاذ د بنو يو ملک و، ډېر شريف او ښه سړی و، ښه خويونه او شرافت پرې ختم و او پخپل کار کې هم ډېر ماهر و، ما سره يې ډېر زيار ايسته، په څو ورځو کې مې خامتا او د بور داری توليې (رومالونه) او دل زده کړل که چېرې زه د دې جېل خانې نه بدل شوی نه وی او په کې پاتې شوی وی نو

ما به په دې کار کې مهارت حاصل کړې وی . زه چې څه وخت د دې جېل نه بدل شوم نو زما په زړه کې بس دا یو ارمان پاتې شو، چې دا کسب رانه نیمگړې پاتې شو او کمال ته مې ونه رسولو.

زما بل استاذ د بهادر کلي یو ملا صاحب و، چې د لفاقو سکېنتلو او جوړولو چل یې راته ښودلی و، دی هم ډېر ښه سپری و، کله کله به یې په کارخانه کې گویي پخولو یوه ورځ یې گویي باندې کړې و، سپرتهڼڼت راغی، په کارخانه کې بوی و، ډېر یې اخوا دې خوا وکتل خوبالته یې پیدا نه کړو چې سپرتهڼڼت لاړو گویي ټول سوزېدلی و، استاذ مې ډېر خپه شو خو څه یې کولی شول؟

ورو ورو د جېلخانې د خلکو تلل راتلل راسره پیدا شو او په لږو ورځو کې راسره ډېر کسان بلد شول، په جېلخانه کې هر قسم خلک موندی شي که بد کسان په کې وي، نو ډېر ښه کسان هم په کې وي بلکې اکثر خلک یې ښه وي، که جېل والو یې خراب نه کړي. زه د خپلې تنهایی قید په وجه هم پوه شوم، جېل والو تل دا کوشش کوي چې سیاسي قیدیان د اخلاقي قیدیانو نه بېل وساتي ځکه چې د دوی سره دا وېره وي چې سیاسي قیدیان زمونږ د بد عملی نه خبر نه شي او بله دا چې اخلاقي قیدیان پوه نه کړي، ځکه که دوی پوه شي بیا خود جېل والو د دکان سپرې پې په دې جېلخانه کې درشوت بازار ډېر تود و او په رشوت هر شی کېدی شو، دساده او خوش باوره پښتنو نه د حصولی یوه ذریعه نه وه، دې چالاکو جېل والو د روپو را ټولولو دپاره قسم قسم ذریعې او طریقې را اېستلې وې، په ټولو کې ذلیله او مکروه طریقه د یو شریف او عزتمند سپرې بې عزته کول و، لس روپۍ به دې چې گنگا رام له ورکړې

چې څوک به دې خوښ و، هغه به دې پرې شرمولى شو، یو سړی به گنگا رام له ورغی لس لس روپۍ به یې گنگا رام ته په گوتو کېښودې او ورته به یې وویل چې فلانى شرمول غواړم هغه به روپۍ په جیب کې واچولې او د یو څو نمبردارو سره به را روان شو هغه سړي ته به یې څه بهانه جوړه کړه او نمبردارانو ته به یې حکم وکړو، چې پرتوگ ورنه وباسئ، دغه شان به یې هغه خوار بې عزته کړو د روپو گټلو دا طریقہ ډېره کامیابه وه، ځکه چې نن به تازه په گنگا رام بې عزته کړم سبا به ما کورته چټی لېږله او روپۍ به مې را غوښتې یا به مې ملاقات غوښته، بیا به ما گنگا رام ته روپۍ ورکړې او د خپل بدل اخیستو په غرض به مې ته پرې بې عزته کړې، کله کله به په دې د پښتنو په مینځ کې جنگونه هم کېدل.

جبل کې پرې-جنبي:

د بد قسمتی نه په دې جبل کې د پښتنو په مینځ کې پرې جنبي وې، او دوه ډلې وو، یوه ډله د پښنور وه، او بله د کوهات، بنو او ډېره والو وه، دې ډل بازيو نه به جبل والاو هم ناجایزه فایده اخیسته او په معمولي خبره به یې دواړو ته اشتعال ورکولو او په کور کې به یې جنگول، د جنگ نه پس به یوه عجیبه تماشه جوړه شوه، هغه کسان چې څه بود به ترې کېده هغه به یې په چکو کې بند کړل پېرې به یې پرې ودرولې چې یو د بل له حاله خبر نه شي او تگ راتگ به یې پرې بند کړو هسې نه چې څوک یې له حاله باهر خبر ونه لېږي. دلان به یې ورپسې کړل په ورځ کې به یو ځل دوه ورتلل او قسم قسم خبرې به یې ورته کولې او هر یو یې وپرولو چې بس مقدمه په تا جوړه ده یا

به پانسي کېږي او که نه عمري خوشوي.

ډېر قيديان درياندې د ليدلو شهادت ورکوي فلاني مړ شوه
فلاني هم حالت ښه نه دي مرگوني دي که څه کوی شي دا دې
وخت دی که نه لارې غرق ډوب شوې، په قيدي غريب به هيبت
راغي کورته به يې خپلو خپلوانو ته تار ورکړو چې هلې روپۍ
راوړئ، د چا خپلوان چې به زر راغلل او روپۍ به يې راوړې که
هر څومره به گنهگار و، هغه به خلاص شولیکن خواره خواري د
هغه چا وه چې پيسې به يې نه لرلې، اکثر به د پيسو گنهگار
خلاص شو او بې گناه، بې پيسو کسان به چالان شول، څومره به
چې زه د جېلخاني د حاله خبرېدم هومره به مې د پښتنو
مظلومانو په حال زړه بدېدو، ما به شپه او ورځ دا فکر کولو چې
د دوی د بچ کولو دپاره کومه لاره او طريقه اختيار کړم اخر مې د
ځان سره دا فېصله وکړه چې د دې دواړو ډلو مشران ليدل په
کار دي او دا کوشش په کار دی چې د هغوی سره خبرې وکړم او
هغوی د دې بدو کارونو او د هغو د نتايجو نه خبر دار کړم.

زما د ابتدا نه دا عقیده ده چې پښتون ډېر ښه قام دی . ډېر
زريي اصلاح کېدی شي . په شرط د دې چې څوک يې پوه
کړي . دا نن چې دی په داسې بد حالت کې دی د دې وجه دا
ده، چې څوک يې غم نه خوري او نه يې پوهوي . په دې جېلخانه
کې د رانېزو يو بوډا کاکا و، نوم يې نصير و، هغه زه يوه ورځ
چايو ته وبللم زه د دې قسم دعوتونو طرفدار نه يم، ځکه سړی
کمزوری کوي، ليکن د هغه د سپينې ږيرې له خاطره ما د ده
بلنه ومنله، دی هم په دې کارخانه کې و. د دريو او نوارو په کار
ښه پوهېده، زه يې پخپله کارخانه کې وگرځولم او خپل کسب او
هنري راته وښوده چې په ليدو يې زه حيران شوم . ما ورته ووي

چې کاکا افسوس دی چې مونږ پښتانه د بل دپاره څنگه ښه ښه کارونه کوو، خو ځان له هېڅ نه کوو دا کوم کسب او هنر چې تا زده کړی دی، که چېرې یې بهر هم جاري وساتې نو ډېره فايده به تا ته او قام ته ورسوي. هغه ما سره وعده وکړه چې بهر به یې هم جاري وساتم (خو کله چې ۱۹۲۹ کال کې زه د رانیزو په دوره تللی وم کاکا مې ولیدو چې کاری یې لاشروع کړی نه و په دې کې چای راغله چای مو وڅکله، زه د دوی بې باکی ته چېران وم ورو غوندې مې نصیر کاکا ته ویل تاسو چې ښکاره دا کارونه کوئ د جېل والو نه وېرېږئ نه؟ نو هغه په خدا شورا ته یې ویل چې خانه ته لانوی یې د جېلخانې په حالت خبردار نه یې په جېلخانه کې چې پیسې ورکوي څه چې دې زړه غواړي هغه کولی شي. زه خو غریب سړی يم چا ته پیسې ورکولی نه شم دا ته چې څه وینې دا د جېل والو مهرباني ده چې سپ کال یې ما ته د نسوارو او تماکو ټیکه راکړې ده، زما گوزاره هم پرې کېږي دوی ته هم څه ورکوم او زما د دې وروڼو هم را سره وخت تېرېږي. زه د دې خبرې په اورېدو چېران شوم او ورته مې ویل چې کاکا! جېلخانه او ټیکه داري؟ هغه راته ویل چې دلته د هر څېز ټیکه داري وي او دا ټیکې هر کال باقاعدې بدلېږي او بولی پرې کېږي. دلته د گورو، غورو، وریزو، تماکو، گزارو، پیو، غوښو او نورو شیانو دپاره بېله بېله ټیکه ده. د چای څکلو نه وروسته ما هغوی سره د پښتنو په بې اتفاقی خبرې وکړې، د پرو جنبو او جنګونو نقصان مې وروښوده.

هغوی پوه شول چې بې شکه دا ډېر خراب کارونه دي ما ورته ووي چې خراب دي نو تاسو له په کار دي چې خپل نور پښتانه وروڼه پرې پوه کړئ او د دې کارونو نه یې منع کړئ. زه

چې ترې را رخصتېدم ما ته يې د گزارو او تماکو ستور وښوده
 ما ته يې يو ډډې ته يو ځای وښوده چې دلته څه شی شته کنه؟
 هلته هېڅ نه معلومېده او اړه ځمکه وه هغه ځای يې لږ وکنستلو
 يو برغولی را څرگند شولاندې ترې لويه چاټۍ وه په چاټۍ کې د
 گزارو قسم قسم پورې وې د دوه انونه تر اتو پورې به يې
 خرڅولې. ما ورو ورو پخپله کارخانه کې کار شروع کړو او هر
 پښتون سره چې به مې ملاقات کېدو ضرور به مې د پرو جنبو
 ذکر ورسره کولو، د څومره کسانو سره چې ما دا خبره کړې ده په
 هغوی کې يو هم داسې نه و، چې د دې خبرې اثر ورباندې نه
 کېدو هغوی ورو ورو دا خبرې محسوسولې او په کې خورېدلې.
 يوه ورځ د بنو يو خان چې ما سره په دې کارخانه کې و، زه يې
 مېلمه کړم او يولوی خانک شيره يې را له پخه کړه په جېلخانه
 کې د بنو والو شيره ډېره خوښه وه او گران مېلمه ته به يې پخوله
 ما سره يې څو کسان نور هم مېلمانې کړي وو، دا کسان راته اکثر
 د رسوخ خاوندان او د ډلې د سر سر سپري معلومېدل. د ډوډۍ
 خوړلو نه پس ما هغوی ته وويل چې زه تاسو سره يو ضروري
 خبره کول غواړم، په ښه شان يې واورئ او چې څه واورئ او چه
 څه درته مناسب ښکاري هغه جواب به را کړئ. ما ورته وويل زه
 چې له کوم وخته دې جېلخانې ته راغلی يم او ماته کوم حالات
 معلوم شوي دي نوزه په دې تتيجه رسېدلې يم چې دلته د
 پښتنو ډېر بد حال دی د قسم قسم ظلمونو او رشوت نه علاوه د
 يو پښتون عزت محفوظ نه دی، ما اورېدلي دي چې يو پښتون
 د بل د شرمولو دپاره جېل والاو له بدې ورکوي او خپل ورور
 پښتون پرې شرموي، ليکن دا هم اورم چې سبا هغه پښتون بيا د
 بدل اخیستلو دپاره همدا کار کوي او دا سلسله له ډېرې مودې

دلته جاري ده تاسو ورته لږ ښه ځير شئ، په دې کار کې زمونږ د دنيا او اخرت څومره زيان دی؟ که جهل والادا کارونه کوي خو د خپلو بدو او پيسو دپاره يې کوي او گټه يې په کې ده او زمونږ خو په کې سراسر زيان دی. مالونه را نه لږل، عزت رانه لږ. نن ته زما په بې عزتۍ مال ورکوي سبا زه ستا په بې عزتۍ مال ورکوم. په دې طريقه په يو پښتون پورې هم حيا پاتې نه شوه، بله خبره چې ما ته معلومه شوې ده دلته پښتانه په دوه ډلو تقسيم شوي دي، يوه ډله د پښوريانو او مردان والوده او بله ډله د کوهاتيانو، بنوالو او ډېره والوده او اکثر په ورو خبرو پخپلو کې جنگونه کوي او اکثر جنگونه يې په هلکانو وي. زه به تاسو ته يوه خبره وکړم که فکر مو ورته وکړو او زړه ته مو پرېوته مونږ او تاسو به د دې ذلت نه خلاص شو، مونږ ټول پښتانه يو قام او يو وروڼه يو، د يو بابا اولاد يو، زمونږ عزت او ذلت يودی، که چېرې مونږ د رسول الله صلی الله عليه وسلم په دې حديث عمل وکړو، ((چې په ځان دې څه پېرزونه وي په بل يې هم مه پېرزو کوه)) . نو ډېر زړه کامياب شو، مونږ چې د خپل پښتون ورو سره د هر سلوک اراده وکړو په کار دي چې د لږ ساعت دپاره په هغې غور وکړو او خپل گرهوان کې وگورو که چېرې دا کار بل څوک ما سره وکړي، نوزه به پرې خوشحاله شم که خپه؟ که چېرې زه په دې خوشحاليږم، نو هغه کار کول په کار دي او که زه پرې خپه کېږم، نو په کار دي چې دغه کار مونږ ونه کړو.

بله دا چې مونږ پښتنو کې که يو سړی بد کار وکړي نو په دې وجه د هغه ملگرتيا په کار نه ده، چې دی پښوری دی، يا بنووال دی، يا کوهاتي دی، يا ډېره وال دی او زما د علاقې دی،

د بد کارو او بد چلندو خلکو ملگرتیا نه ده په کار که په ځان
زمونږ ورور هم وي ځکه چې د دې دلایله قام او سوسایتي ته
نقصان رسېږي او همدا خلک قام تباہ کوي.

مونږ ته په کار دي چې همېشه د حق او بنو خلکو ملگرتیا
وکړو، که په مونږ کې یو سړی بد کار وکړي مونږ ټولو له په کار
دي، چې د خپلې ورورۍ او عزیزولۍ نه یې ویاسو که هغه
بنووال وي، که پېښوری وي، که کوهاتی وي، که ډېره وال
وي، که مونږ په رښتیا په دې لاره روان شو نو ز به هغه کسان
چې په بدو لارو روان دي او د چا د لاسه چې پښتانه په دې
مصیبت اخته دي د خپلو بدو کارونو نه به واورې.

دا نن چې پښتانه په بدو لارو روان دي د دې وجه دا ده چې
مونږ د بنو او بدو فرق نه کوو او نه څوک شته چې د بنو او بدو
په فرق مو پوه کړي. یو بد عمله سړی چې وینې چې زما په
بد عملۍ کې ملاتړ کېږي، نو هغه به ولې د خپلې بد عملۍ نه
لاس اخلي او که مونږ د بنو بدو فرق وکړو او لکه چې هر
ماخوستن په لمانځه کې د خدای سره وعده کوو چې: «و نخلع
وتترک من یفجرک» یعنی څوک چې ستا نافرمانی کوي، مونږ
به هغوی پرېږدو کور کلی به ورسره نه کوو، که دا وعده په ځای
کړو پښتون به یکدم بدل شي. نو مونږ ته په کار دي چې په دې
خبرو هر پښتون پوه کړو او دا خبرې د هر پښتون غوږ ته
ورسو، په دې مو دعا د خیر وکړه او د یو بل نه رخصت شو.

په دې مینځ کې بنو ځیو د مردان د یو هلک په سر گنگا رام
ته بلدي ورکړې وې او هغه یې بې عزته کړې و، په دې خبره
پېښوریان ډېر خپه شول او جرگه یې وکړه چې د بنو ځیو نه بدل
اخلو او د جنگ دپاره یې ورځ مقرره کړه، چې خبر شوم ورغلم

منت زاری، مې ورته وکړې، چې مونږ ته دا کار کول نه دي په کار . په ډېرو خواوو مې هغوی له جنگه منع کړل، هغه هلک له مې هم ډېره تسلي ورکړه او په کور کې مو دا فېصله وکړه، چې په دې جېل کې خو پوښتنه نشته او سپرتهڼډنټ د دې خبرې پوښتنه نه کوي، ښه به دا وي چې په انگرېزي کې يو درخواست وليکلی شي او د گنگا رام په سر ډپټي کمشنر ته شکايت وشي. درخواست تيار شو او ډپټي کمشنر ته ورکړی شو، ليکن د پرنګي په حکومت کې د مظلوم دپاره انصاف نشته، بله دا چې داسې واقعات پيدا شي، نو بيا پرنګيان پرې د خپلې محکمې د بدنامۍ له خاطرې پرده اچوي د انصاف فکر لارې شي او په اتفاق سره د خپلې محکمې د صفایۍ کوششونه او تجویزونه شروع کړي، اوس هم دا حال دی. حقیقت دا دی چې پرنګيان خودلته په دې ملک کې د اصلاح، ترقی او انصاف دپاره نه دي راغلي دوی خود لوت، تباهی او بربادی دپاره راغلي دي ولې چې په ټولو محکمو کې د وړوکی نه تر لوی پورې ټول افسران غله او بدي خواره دي بې د بدو او ډالی نه پرې څه کار کېدی نه شي . دا ټولې خبرې پرنګيانو ته ښې معلومې وې، معلومې څه پخپله په کې شریک وو، نو اصلاح به یې څنگه کېدی شي؟

گنگا رام ته چې څه وخت دا معلومه شوه چې زه خو پښتانه په سمه لاره روانوم او دده دکانداري خرابیږي، نو فوراً یې زما په سر سپرتهڼډنټ ته شکايت وکړو او زما برخلاف یې لویه کیسه له ځانه جوړه کړه او زه یې بیا په سپرتهڼډنټ په هغه توره او تنګه کوټنۍ کې واچولم . د ماشو له لاسه مې خوب کولی نه شو، داسې څه څیز را سره نه و، چې ځان په کې د ماشو نه پټ کړم کمبل را سره وه، خو کمبل په گرمۍ کې اغوستل گران کار

وي ۰ د شپې به همېشه تياره كې كېناستم پاڅېدم، د لړم د چيچلو وېره به راسره وه، د شپې به مې د ږوند په شان پڼه را واخيسته دې خوا خوا به مې وهله، سحر چې به را پاڅېدم يو دوه لړمان به مړه پراته وو، قيديان غريبانان خداي پاك پخپل فضل له دې بلاگانو نه ساتي.

جېل كې زما گناه:

سبا وختي سپرتهڼنټه داروغه اوگنگا رام د تنه زما چكۍ ته رانتوتل د سپرتهڼنټه سترگې بدلې وې او د څېرې نه يې داسې معلومه چې سپرې ډېر په قارډي په لاس كې يې يوه لويه پرېره وه، هغه يې ما ته واوړوله بيا يې راته وويل چې د جېلخانې په قانون كې دا سخت جرمونه دي زه ستا برخلاف مقدمه چلول غواړم، زما برخلاف يې دا الزامونه لگولي وو.

ته يو سخت باغي يې او په جېلخانه كې بغاوت كوي، ته د جېل ملازمانو ته تبليغ كوي، چې سرڪاري ملازمت كفر دي، ستا د دې تبليغ په وجه د دې چكو جمعدار استعفا وركړې ده، ته په قيديانو كې پراېېگنډې كوي او په جېلخانو كې د بغاوت كولو كوشش كوي.

د دې خبرو په اورېدو ما هغه له جواب وركړو چې د مقدمې په باره كې زه هېڅ نه وایم تا ته چې څه مناسب او انصاف بنسكاري هغه وكړه، ليكن دا خبرې چې چا تا ته رسولې دي. رښتيا نه دي، بلکې بالکل غلطې دي. زه دا خبره منم چې يو جمعدار زما په وينا استعفا وركړې ده، ليكن دا معامله داسې نه ده څنگه چې تا ته در رسول شوې ده. درسته خبره دا ده چې يوه شپه د دغه جمعدار په ما باندې پيره وه هغه ماته په خبرو

خبرو کې دا وویل چې زه بال بچ داریم او زما تنخوا لږه ده گوزاره مې پرې نه کېږي . کله نا کله قیدیان پخپله خوښه بې زما د وینا نه څه نه څه راکوي . زور زیاتی پرې نه کوم د اسلام په موجب د دې پیسو اخیستل څنگه دي؟ ما ورته ووي چې دا پیسې روا، نه دي، ځکه چې هغوی تا ته حاجتمند وي رضا او رغبت خوبه هله وي چې بهر وې او تا ته یې حاجت نه وي بیا یې تاله درکوي، ښه به دا وي چې په دې خپله تنخواه گوزاره وکړې . ده راته ووي چې په تشه تنخواه مې گوزاره نه کېږي، نو ما ورته بیا ووي چې د نوکړۍ په ځای څه روزگار شروع کړه شاید چې په هغې کې دې گوزاره روانه شي، که زما نه اوس هم څوک دغه شان پوښتنه وکړي، زه به دغه جواب ورکوم . پاتې شول نور الزامونه بالکل بې بنیاده دي، بې شکه ما قیدیانو ته تبلیغ کړی دی، لیکن د دې دپاره نه چې د جېل د قانون خلاف ورزي وکړي یا دې بغاوت وکړي، بلکې ما هغوی تل مجبور کړي دي، چې جگړه او فسادونه مه کوئ خپل مشقت کوئ او چا له رشوت مه ورکوئ، هر کله چې دا خبرې ستا د جېل د افسرانو په جیبونو کې فرق او امدني کې کموالی راولي نوزه باغي یم او ښه سړی نه یم. بیا مې ورته وویل دا جېلخانه په یو ډېر خراب حالت کې ده، ته د هېڅ نه خبر نه یې او نه خبر پدی شي، که خبر هم شي ته یې اصلاح نه شي کولی، ته چې هغه بله شپه په گشت راغلی وې، په یو بارک کې شور و، ته ورغلي ته پوه شوي چې دا شور په څه و، تا ته چې دوی هر څه ویلي وي ویلي به یې وي، خو هغه شور په شرابو او کبابو و، په دې جېلخانه کې د غریبانو بده ورځ ده، دولت مندو مزې دي . په دې جېل کې د هېچا عزت محفوظ نه دی، کوم رشوت خواره او بدچلند افسران چې زه ستا په

جبلخانه کې وينم ما په بله جبلخانه کې ليدلي نه دي. زما په دې خبرو سرې لږ غوندې يخ شو سترگې يې پرانستې شوې او ما ته يې ووي بنه به دا وي چې ما ته ليکلی جواب راکړې او بيا باهر ته روان شو، ما ليکلی بيان ور ولېږو بيا وروسته معلومه شوه چې گنگا رام وغيره يې خپلې بنگلې ته غوښتي وو او بنه يې دباو کړي وو، چې تاسو په ما باندې يو بې گناه سرې په چکۍ کې بند کړو، ليکن باوجود د دې علم نه يې زه د چکۍ نه ونه بنسکلم ځکه چې هغوی په ده دباو کړي وو، چې که دی له چکۍ نه بهر کړو، نو په وقار، عزت (Prestige) کې به فرق راشي د دې جبلخاني نظام به گډوډ شي. د پرستيژ په نوم چې دې څه زړه غواړي هغه په پرنګيانو کولی شي، ځکه چې په داسې وخت کې دوی په ظلم او انصاف کې هېڅ تمیز نه کوي.

زما په چکۍ کې د بندېدو نه چې څه وخت نور قيديان خبر شول، نو يو اشتعال په کې پيدا شو، په ما يې سخته پيره لگولې وه، خو ما به قيديانو له جواب ورلېږلو چې پام وکړئ ځکه چې ما ته خو معلومه وه چې هېڅ بې هېڅه په قيديانو څومره ظلمونه کېږي، هسې نه چې څه بانه يې هم گوتوله ورشي، نو بيا دې يې خدای مل شي. په دې جبلخانه کې يو څو هندوستانی فوجي افسران او سپايان وو، چې د خپلو ښو خيالو په وجه قید شوي وو، يو په څه چل ما ته ځان را ورسولو او را ته يې ووييل چې مونږ فېصله کړې ده، چې د ډوډۍ د نه خوړلو هړتال وکړو، ليکن ستا نه اجازت غواړو، ما د هغوی شکريه ادا کړه او د دې کار نه مې منع کړل، ځکه چې زه د جبلخاني دايجي تيشن برخلاف وم. په دې ورځو کې د نوبنار بابو سلطان محمد زما پوښتنې ته راغلی او او زما د ملاقات

درخواست يې ورکړې و، خود هغه وخت درخواست منظور نه شو او ما سره يې ملاقات ته پرې نه بنود. ملاقات زما حق و، خو جېل والود واقعاتو د پټ ساتلو په غرض د ملاقات اجازه نه وه ورکړې، چې سياسي قيديانو سره دا سلوک کېږي، د نورو دې خدای مل شي.

د سياسي قيدي له حاله بهر څوک نه شي خبرېدلې، د اخلاقي قيدي له حاله به څه خبر شي؟ هر څه چې ورسره کولی شي په اور کې د سوزولو پورې خوزه پخپله خبر يم. د انگرېز انصاف او تهذيب که څوک گوري، نو جېلخانو ته دې لار شي، چونکې زما صحت خراب و، بله ورځ سپرته نوت ما ته راغی زه يې وکتلم او زما په تکت يې وليکل چې يوه گېنټه يې سهار او يوه گېنټه يې مازېگر له چکي نه وباسی او د تازه هوا اخيستلو دپاره يې بهر گرځوی. د شپې ورځې تنه يې قيد نه به مې کله کله زړه ډېر تنگ شو او چې خپله بې گناهي به رامخکې شوه، نوبه ډېر په قارشوم ليکن بيا به مې زړه له تسلي ورکړه، د قام او ملک د خدمت دپاره خلکو قسم قسم تکليفونه وچت کړي دي او دا د خدای يو امتحان او تريننگ دی. د خدای کارونه ټول د خيرو ي ما له صبر کول په کار دي، ځکه چې خدای د صبرناکو ملگري دی اخر به يې نتيجه په خيرو ي ټول عمر به دا کړاونه نه وي اخر به راحت راشي.

ډېره غازي خان جېل:

يوه ورځ سهار وختي سپرته نوت په تادی زما چکي ته راتوت راته يې ووي، چې ته ما د دې جېل نه بدل کړې، بهر پوليس ستا د بېولو دپاره ولاړ دی ځان سمبال کړه. زما څه

سمبالي وه يو قران شريف و، هغه مې غاړې کې واچولو او روان شوم، چې د جېلخاني دروازې ته ورسېدم پوليس راته په لاسونو کې اتکړې واچولې په پښو کې خو مې بېرې او په غاړه کې مې د اوسپنې کړې له پخوا نه موجودې وې، بهر مو تر د سنگين چر او سپاهيانو په مينځ کې ولاړ و. پوليس کپتان زه يو پښتون تانه دار ته په حواله کړم او پخپله رانه پاتې شو، تانه دار زه په ټانگه کې سور کړم په ټانگه کې د تنه چې څومره پوليس ځايېدې شول، هغه يې د تنه کېنول او چې د تنه نه ځايېدل هغه يې بهر ودرول او مونږ روان شو، مونږ چې څه وخت درياخان ته ورسېدو رېل رانه تللی و، سټېشن ماسټر ووې، چې نيمه گنټه مې رېل ستاسو، دپاره لېټ کړو، خو تاسو را ونه رسېدئ، ما نور نه شولېټ کولی. ددې په وجه په تانه دار صاحب ډېره وېره او هيبت راغی خو څه يې کولی شول، زمونږ دې نه رسېدو وجه دا وه چې د ابا سيند اوبه د گرمۍ له کبله ډېرې شوې وې پل يې شلولی و، د هغې په جوړېدو ډېر ساعت تېر شوی و، زمونږ په سټېشن کې شپه شوه ځکه چې په دې لاین په شواوروز کې يو گاډی ځي او راځي.

تانه دار صاحب فوراً په وېټنگ روم (انتظارخانه) کې بند کړم او ډبله پيره يې را باندې ولگوله، حال دا دی که چا د درياخان سټېشن ليدلی وي دا به ورته معلومه وي چې په يوه دښته بيا بان کې پروت دی، هلته خلک چېرته وو، چې ما ته راغلي وی، بله دا چې زه چا پېژندم؟ خو پوليس خپل احتياط کولو، د دې ځای نه چې په څه فاصله يو پير صاحب اوسېدو زما نه خبر شوی و.

ما سره يې يو ځل په ډېره اسماعيل خان کې ملاقات شوی

و، دی زما لیدوله راغی شاید چې دده لیده کاته هم ما سره شوي نه وی، خوده یو ډېر د هونښیارتیا کار کړی و، چې ځان سره یې یوه ډکه توکری راوړې وه، چې په کې قسم قسم او د مزې میتیانې وې، چې زړه تېنگول ورته گران و، چې سپاهیانو دا میتیانې ولیدلې، نو ما سره د هغه ملاقات وشو او سره ښه مشغول شو، د تللو په وخت کې پیر صاحب ماته د ډوډۍ ست وکړو، لیکن ما ورته ووي چې ستا شکریه دا وخت ستاسود ډوډۍ دپاره موزون نه دی. زه سرکاري مېلمه یم، پیر صاحب په خندا شو په خوشالی سره رخصت شو، ما ښام شو لیکن زه پولیس والاو د کوټې نه بهر نه کړم او نه یې زما د لاسونو اتکړی وښکلې. ماته د دې نه په جېلخانه کې آرام و، ولې چې هلته خو مې لاسونه خلاص وو. دلته مې لاسونه تړلي وو. تانه دار صاحب د خبرو ډېر تکړه و، خود عمل نه و، په خبرو خبرو کې به یې ځان قومي سرې ښودلو، لیکن ویل به یې چې زه څه وکړم کپتان صاحب را سره خپل منشي رالېږلی دی، چې زه ستا سره څه مهرباني ونه کړم، خود منشي د تللو نه پس هم د ده په رویه کې ما څه فرق ونه لیدو.

تانه دار صاحب ما په رموز رموز کې ډېر پوه کړ، چې اوس تیاره شوه هېڅوک نشته لږ به بهر وگرځو تازه هوا به واخلو ټوله ورځ په ناسته تنگ شوی یم، لیکن د هغه غوږ په دې خبرو نه گږېده. زه مجبور شوم چې پوه یې کړم چې د جېلخانې په وجه زما صحت خراب شوی دی د ډاکټر دا هدایت دی چې زه یوه گېنټه سهار او یوه گېنټه مازیگر په تازه هوا کې وگرځم او ته اوس ما د دې کوټې نه بهر نه ویاسې، که زما صحت ته څه نقصان ورسېدو د هغه ذمه وار به ته یې. د دې خبرې په تانه دار

صاحب څه اثر وشو او سپاهيانو له يې حکم ورکړو، چې بهر يې وياست او په پليټ فارم يې وگرځوي.

د پرنگيانو او د هغوی د نوکرانو دا خصلت دی چې تر کومې دې ورته نېغه خبره نه وي کړې په غوږ يې نه لگي. د خوب وخت شو، ويده شوم. په خوب کې هم پوليس والاژما د لاس نه اټکړي ونه وپستې، خودومره يې وکړل چې د دواړو لاسونو نه يې يولاس ته کړې، او ځنځير يې کټ پورې وتړلو خوب مې په ارام ونه کړی شو، چې رېل راغی څو کسه پوليسان مخکې ورغلي وو او يوه کوټه يې زمونږ دپاره خالي کړې وه، مونږ په کې سواره شو او رېل روان شو. زه نه پوهېدم چې کومې جېلخانې ته مې بيبي پوليس والاژما خبره زما نه ډېره پټه ساتله نه پوهېږم چې ولې؟ ما هم ډېره پروا نه کوله. ما وې ځکه که نن نه وي؛ نو سبا به معلومه شي، چې ما چېرته بيبي .

زمونږ گادۍ چې به هرستېشن ته ورسېدو پوليسانو به زما دکوټې وراو کړکی بندې کړې او دوه کسه ټوپک والا به بهر د وره خولې ته ودرېدل څوک به يې نژدې نه راپرېښودل. دا دوی د دې دپاره کول چې ما څوک ونه ويني او رانه خبر نه شي، چې زه يې چېرته بوتلم؛ خود دوی دا طريقه غلطه وه، ځکه چې خلکو به د پوليسو سنگينو نه او ټوپک وليدل که فکر به يې نه وه هم به يې فکر شو او سودا به يې شوه راتلل به چې وگوري چې څه چل دی؟ او په دغه شان به په هر ستېشن کې ډېر خلک زما دکوټې نه گيرچاپېر را جمع کېدل. ما چې کومه پراپېگنده هېچرې نه شوه کولی حکومت پخپله ناپوهۍ راته پخپله وکړه .

زمونږ گادۍ اخر د غازي گات په ستېشن ودرېدو د رېل پټلۍ د دې نه مخکې نه ده تللې. مونږ د رېل نه کوز شو.

په سټېشن راته يو جمعدار او دوه د پوليس سپاهيان ولاړ وو، چې مونږ يې وليدلو راغلل او د پوليس والاونه يې زما پوښتنه وکړه، معلومه دا شوه چې هغوی زما د اخیستو (تسليمی) دپاره راغلي وو، سپاهيانو ته يې وويل چې اتکړی ورنه لرې کړئ هغوی زما د لاسونو نه اتکړی وبنکلې او دوی ته يې په حواله کړم.

زمونږ مسلمان پښتون تانه دار صاحب ته چې نادر خان يې نوم و، او په «ډيکايټ» (Dacoit) ډاکو مشهور و، زمونږ نه په څه وجه وروسته پاتې شوی و، چې راغی او ويې ليدل چې زما په لاسونو کې اتکړی نشته نو وار خطايي پرې راغله او ويې وې، چې ده نه اتکړی چا وپستلې دی، هغه جمعدار چې يو هندو و ورته يې وويل چې زه د ډېره غازي خان د سرکار له طرفه د ده دپاره مقرر شوی يم، دی اوس زما ذمه واری کې دی دا زما باور دی چې داسې خلک تښتي نه، دوی خو پخپله خوښه او رضا جېل ته راغلي دي څه ډاکو خونه دی. د دې دومره پوليسو، توپکو او سنگينونو څه ضرورت و؟، ما ورته ووي چې دا سرحدي حکومت د خپل رعب داب قايمولو دپاره راسره کړي دي. تانه دار صاحب لږ غوندي کچه شو، ليکن د سرکار عجيبه نوکران دي. د هغوی غوږ په دې خبرو نه گږېږي، مونږ لا دا خبرې کولې چې په دې کې يو هندو راغی په لاس کې يې د پېو ډک گيلاس و، راسېدو سره يې ماته ونيوه. زما د ځکلو اراده نه وه، خود هغه سرې مينې او اخلاص زه د هغو پيو په ځکلو مجبور کړم. رښتيا خبره دا ده چې د هندو او مسلمان سوال خو پرننگي او غرضيانو خلکو را پيدا کړی دی. که هندو سره په رښتيا د هندو او مسلمان سره د مسلمان غم وي، نو نن به زمونږ د ملک

او قام دا حالت نه وی. زما چې څومره یاد دي او تجربه مې ده نو ما سره یو هندو ملازم د یو مسلمان ملازم نه تل بڼه سلوک کړی دی، دغه وخت زه پوه شوم چې زه یې د ډېره غازي خان جېل ته را بدل کړی يم. مونږ د سټېشن نه را روان شو او د ډېره غازي خان د تللو نیت مو وکړو، ډېره غازي خان د اباسیند نه دولس میله لرې دی، دلته یکې چلیږي . هغه قسم یکې چې پخوا به زمونږ ملک کې چلېدې، مونږ یوه یکه کرایه کړه او په ډېر کوشش ایله په درې گنتو کې جېلخانې ته ورسېدو، چې څه وخت مونږ ته د جېلخانې دروازه ښکاره شوه، نو جمعدار صاحب ماته دا ووي که چېرې ته خپه کېږي نه نو اوس به مونږ تا ته اټکړی واچوو. ولې چې جېلخانه راغله ماوې ستا دا مهرباني او شریفانه سلوک به زما هېر نه شي اولاسونه مې ورته ونيول اټکړی یې راته واچولې . زمونږ یکه (گادۍ) د دروازې سره ودرېده . مونږ کوز شود کوزېدو سره د جېلخانې د دروازې کړکی لرې شوه، مونږ ورتوتلو او د ورتوتو سره دروازه راپسې بنده شوه.

دروازه د خلکو ډکه وه هغوی ټول زما په تندراره شول شاید چې زه ورته عجیبه غوندې ښکارېدم . هغوی گرم نه وو زما حالت ډېر عجیبه و، ما چې پخپله خپلې دنگې ونې لنډ کمیس اولنډ پرتوگ د غوږونو توبۍ د غاړې غاړکۍ په پښو کې بېړۍ او په لاسونو کې اټکړو ته کتل ځان به راته تماشه ښکارېده، د جېلخانې خوراک، پوشاک قانون او قاعده په داسې طریقې جوړ شوي دي چې په یو قیدي کې خود داري پاتې کېدی نه شي.

په دې ورځو کې د سیاسي قیدیانو ملاقاتونه وو او خپل خپلوان یې د لیدلو دپاره راغلي وو او په دې وجه دروازه ډکه

وه، پوليس زه دفتر ته بوتللم او جبل والاو ته يې حواله كړم او هغوى رانه رخصت شو، څه وخت چې جبل والاو زما ټكټ او وارنټ وكتلو او ورته معلومه شوه، چې زه سياسي قيدي يم نو همدردي يې راسره پيدا شوه، او ډاډگېر نه يې راکړه چې دلته ډېر سياسي قيديان دي ورسره خوشحاله به يې اميد دى چې هېڅ تکلیف به درته نه وي . زما نوم يې د جبل په کتاب کې وليکلو نو داروغه صاحب حکم وکړو، چې دى فلاني بارک ته بوځئ او دا اتکړې او بېړۍ وغيره ترې لرې کړئ . څه وخت يې چې زه جېلخانې ته د ننه کړم نو زما د راتللو نه سياسي قيديان خبر شوي وو . اکثر زما ليدلو له راغلل او ډېره مينه او محبت يې راسره ښکاره کړو او زما د بېړوپه ماتولو کې يې هم ډېر کوشش وکړو د بېړوپه لرې کېدو ما ته ځان بل شان معلوم شو اول بندي وم اوس ازاد شوم.

د بدلېدو په وخت کې د خپلې صوبې نه د وتوپه وجه خپه وم، ځکه چې زما دې خپلې صوبې او پښتنو سره دومره مينه ده، چې زه يې بيان نه شم کولى، خپل ملک کې خپل قام سره وړې، تېرى او په تکلیف کې خوښ يم، نه په بل ملک کې په عيش او عشرت کې، ليکن زما واک او اختيار خپل نه و، زه په هغه چا اوړېدلى وم چې زما ارام يې غرض نه و، بلکې زما تکلیف يې مطلب و، خود بېړوپه وتلو بيا هم زما څه نه څه سود وشو، ځکه چې د بېړيو سره مې گرځېدل په تکلیف و، لمبل مې په تکلیف و، په ډډه اوړېدل مې په تکلیف و، په گرمۍ کې به راباندې گرمې او په يخۍ کې به راباندې يخې لگېدې.

د جبل په ډېرې کې په ملاقاتيانو کې لاله دوني چند او د خاتون امة السلام ورور چې بيرستېر و هم موجود و، دوى بيا ماته

خبره کوله چې څه وخت مونږ بېړۍ په پښو کې او اټکړۍ په دواړو لاسو کې د پولیس سره ولیدې نو مونږ وبوگنېدو چې دا به زورور ډاکو وي.

دلته په اخلاقي قیدیانو کې هم نه بېړۍ وي، نه غاړکۍ او نه په کې د لرگي تختې وې، سیاسي قیدیان به پرېږدو. دا اخلاقي قیدیانو سره هم هغسې سلوک نه کېده چې کوم مونږ سره د سرحد په جېلخانه کې شوی و، د دې نه پس مې ولمبل او ډوډۍ تیاره وه، ومې خوړه او د خدای شکر مې ادا کړ، چې له هغې جېلخانې نه یې په خیر راووستلم. که چیرې په هغه جېلخانه کې وی، نو ژوندی ترې راوتی نه شوم. د دې ځای ډوډۍ کې او د سرحد د جېلونو په ډوډۍ کې فرق و، د سرحد د جېلونو خوراک د خوراک په تعریف کې نه راځي او د دې ځای ډوډۍ خو کم نه کم د خوراک په تعریف کې راځي. یو ترې پری او یوه کمبله یې راکړله خپل بارک ته لارم بستره مې وغورځوله او ویده شوم.

د جېل ژوند:

دا یوه وړوکې د مزې او ډېره صفا جېلخانه وه، په دې کې ټول ټال درې بارکه وو او په مېنځ کې یو وړوکی هسپتال و، د ټولونو نه لوی بارک کې هغه سیاسي قیدیان وو، چې سپېشل کلاس ورکړ شوی و، ورپسې هسپتال و او بیا زمونږ بارک و. په دې کې مونږ هغه سیاسي قیدیان اوسېدو چې کوم «سي» (C) کلاس کې وو او هغه دریم بارک کې اخلاقي قیدیان وو، چې بهر په باغ کې به یې هم کار کولو او د تنه به یې هم صفایي کوله، ولې چې سیاسي قیدیانو ته بهر د کار کولو اجازت نه و، په دې جېلخانه کې د سیاسي قیدیانو دپاره یو قسم مشقت،

څرخه کول او منج غښتل وو، څرخه د سپېشل کلاس د قیدیانو دپاره وه او منج او مېچنې د (C) کلاس قیدیانو دپاره وو، سبا له چې سپرتهښتې صاحب راغی او زه یې ورته پېش کړم، نو چونکه زه په (سي) (C) کلاس کې وم، نو زما دپاره یې هم د منجو غښتلو مشقت ولیکه. ما چېرې دا کار کړی نه و او نه د منجو غښتلو چل راتلو زما هغه نور ملگري تکړه وو، هغوی به ما سره دپرناکام او کوشش کولو او د غښتلو چل به یې راته ښودلو ما به هم ورته دپرفکر کولو او د زده کولو کوشش به مې کاوه، خو زده کولی مې نه شو، ما دا خبره دپره محسوسوله لیکن مجبوروم بله ورځ مې سپرتهښتې ته ووي چې دا کار خو زه کولی نه شم، دا به ښه وي چې تاسو ماله د مېچن کار راکړئ، ځکه چې دا ماته بدنکاري چې زه خپل مشقت پوره کولی نه شم. بله دا چې سپرتهښتې او داروغه دواړه ښه سړي وو، ما سره به دوی دپره مهرباني کوله او زما په مشقت نه پوره کولو یې څه نوټس نه اخیستلو. لیکن ماته به دا خبره بده ښکارېده او ځان به راته ښه نه ښکارېدو. بیا یې ماله د څرخې مشقت راکړو، جېل والاو مونږ د (C) کلاس قیدیانو له بېل د پخلي دپاره لنگر (باورچي خانه) راکړی و او د هغه ټول واک اختیار زموږ په لاس کې و او د پخلي دپاره به یې هر څیز چې راکولو پوره صفا او ښه او زموږ د خوښې به یې راکولو، بل د پخلي وغیره انتظام به زموږه سیاسي وروڼو پخپله کولو، په دې وجه زموږ خوراک ښه و او موږ ته آرام و او کله نا کله به د سپېشل کلاس والاو هم د خپل خوراک نه څه حصه موږه له رالېږله. لیکن د دې سره د (C) کلاس او سپېشل کلاس قیدیانو تعلقات پخپلو کې ښه نه وو او د دې ټوله وجه دغه

امتیاز او فرق و، چې کوم پرنګیانو قایم کړي و. زه یو پرديسي سپري وم، د هغوی د اندروني حالاتو نه خبر نه وم، لیکن زه د هغوی په بې اتفاقي ډېر خپه وم، ما به همېشه دا کوشش کاوه چې د دوی د زړونو نه دا خفګان وباسم. لیکن زما خبرو په چا ډېر اثر نه کاوه، بلکې دا بې اتفاقي او نفرت ورځ په ورځ زیاتېدو، اخر دې حد ته ورسېده چې (C) کلاس والو د سپېشل کلاس والو د ټولو څیزونو د اخیستو نه انکار وکړو اصولاً خوزه د دې خبرې نه خلاف وم او زما هم دا رایه وه چې په سیاسي قیدیانو کې فرق نه وي او د ټولو سره دې یو شان سلوک کېږي. ما چې کوم وخت سپرته نښتې صاحب ته ووې چې زه د منجو کار نه شم کولی، مهرباني وکړه زما دا مشقت بدل کړه او داسې مشقت راکړه چې زه خپل مشقت پوره کولی شم، نو د دې نه پس یې د څرخې هغه مشقت راکړو، چې سپېشل کلاس والو به کولو او جامې یې هم رال له زما په کچ جوړې کړې او سپېشل کلاس ته یې بدل کړم. پرنګیانو چې کوم امتیاز قایم کړي دی، دا په نېک نیتۍ نه دی دا یې په دې غرض قایم کړي دی، چې په مونږ کې همداسې بې اتفاقي او گڼېږي وي، خوزه د دې په حق کې هم نه يم چې دې خبرو له دې مونږ دومره اهمیت ورکړو، چې زمونږه تعلقاتو او تحریک ته پرې نقصان ورسې، ځکه مونږ چې څه کوو نو د ځان دپاره نه بلکې د خپل قام او خپل ملک دپاره یې کوو، د بل دپاره خویې نه کوو او بله دا چې تاسو ته به معلومه وي، چې دا نن مونږ حکومت سره په جنگ یو دا خود دې دپاره دی چې مونږه دا امتیاز لرې کول غواړو او د دې په ځای مساوات قایمول غواړو او تر هغه وخته پورې دا امتیاز لرې کېدی نه شي، چې تر کومه پورې مونږه کامیابه شوي نه یو

او واک اختیار زموڼ په لاس کې راغلی نه وي. (موڼ په له چې کله د معمولي اختياراتو وزارت په گوتو راغلی و، قانون موجود که چې ټولو سياسي قيديانو سره دې يوشان او ښه سلوک کېږي. امتياز موجود کړی و، خود هغې نه پس چې د مسلم ليگ حکومت جوړ شو او موڼ په جېلخانه کې واچول شونو هغه مساوات ختم شو، هغه قانون يې مات کړو او موڼ په سره يې هغه بدل سلوک وکړه چې پرنګي راسره کړی نه و حالاتکه مسلم ليگان چې کوم وخت زموڼ په حکومت کې جېل له راغلي وو، نو موڼ ور سره د هغه قانون مطابق سلوک کړی و.)

موڼ په دې (C) کلاس بارک کې تقريباً شل کسان وو، په دې کې يوزه، دوه هندوان او نور ټول سکھان وو، ما سره د ټولو تعلقات ښه وو او اکثر را باندي ډېر مهربان وو، زه دوی سره ډېر خوشحال وم، زه د دوی منځګړی وم، د دوی په کور کې چې به څه قسم جګړه پېښه شوه، نو په ما به يې فېصله کوله ليکن ما ته يو تکليف او هغه د خوب و، چې ما د شپې پوره خوب کولی نه شو او د دې وجه دا وه چې زموڼ اکثر سکھان وروڼه به غوټه نيمه شپه پاڅېدل او په بارک کې به يې د تنه لمبل او بيا به يې خپل پوجا پات (عبادت او وظيفه) کوله يوازې لمبل نه و، بلکې هغې سره به يې په زوره زوره د خپلې عقيدې مطابق ذکر هم کولو، چې موڼ ټول به يې د خوب نه را وښکړو. افسوس چې موڼ خلک د بل د ارام او تکليف خيال نه ساتو گني همدغه ذکر موڼ ورو او پټ هم کولی شو، ليکن د دې خبرې کمی هم زموڼ په عامو مسلمانانو او هندوانو کې موجود دی. موڼ همېشه پخپل خيال پسې ځو او د بل فکر نه کوو دا يولوی کمی دی. موڼ له په کار دي چې همېشه د خدای د مخلوق د تکليف او

ارام فکر او خیال وساتو او څه چې کوو، نو چې اول یې په ځان وگورو که چېرې ځان له یې خوښوو بیا په کار دي چې بل له یې هم خوښ کړو او که چېرې ځان له یې نه خوښو نو چې بل ورور له یې هم خوښ نه کړو.

جېل والا په دې خبره راضي وو، چې ما هغه بارک ته بدل کړي، لیکن د دې وېرې یې بدلولی نه شوم، چې هسې نه دا نور سیاسي قیدیان څه اعتراض پورته نه کړي، دلته دوني چند امبالوي او د بعضې نورو ملگرو دا رایه وه چې ما هغه بارک ته بدل کړي او هغوی سره یوځای شم. د هغوی د کوششونو او وینا په وجه سپرته نېټه زه هغه بارک ته بدل کړم او زما په ورتلو سره ټولو ورونو خوشحالي ظاهره کړه. په دې بارک کې مونږ شپږ شپېته کسان وو، چې په دې کې شپږ مسلمانان او باقی نیم په نیمه هندوان او سکھان وو، دا بارک ډېر لوی و، نو په درې ځانو باندې تقسیم و، په یوه ځانه کې تقریباً هندوان او مسلمانان وو او په دویمه کې سکھان وو او دریمه حصه کې زمونږ باورچي ځانه وه او د سامان اېښودلو ځای و، لنګر زمونږه د ټولو یو و، هندوانو، سکھانو او مسلمانانو به په یو ځای او په یو دسترخوان ډوډۍ خوړه. ولې چې دا خلک پوه او اکثر تعلیم یافته وو. دلته ما خوب په ښه شان سره کولی شو او ماته هېڅ قسم شکایت نه و، ځکه چې دې خلکو به د ملگرو د ارام خیال ساتلو صرف دا خبره وه، چې هغه د ځملاستو کلۍ په مالندې وې، نو دوه کلۍ یې ځای کړې وې، چې ده ته تکلیف نه وي او که چېرې یو کس نیم به د شپې د لمبلو کیسه هم کوله، نو هغه دومره لوی بارک و، چې چاته به تکلیف نه رسېدو او اکثره کسانو به بهر لمبل او ښه کار خودا وشو چې دلته زه د

مونجو غښتلو نه خلاص شوم. دلته زما کار ورپشل وو او هغه ما په ښه شان سره کولی شو. اول خو پرې ښه نه پوهېدم. لیکن بیا خو پرې داسې پوه شوم چې خپل مشقت به مې په دریو گنتیو کې ختم کړو. جېل والو راته وویل چې مونږ غواړو چې تا نمبردار کړو، نو درېشلو نه به خلاص شې او معافي به هم درته ډېره میلاوېږي او باهر به هم خملې ما ورته وې، چې زه دا کار نه کوم او بیا ټوله ورځ به مطالعې ته وزگاروم، د کتابونو نه علاوه دلته به درې روزانه اخبارونه د اردو انگرېزي هم راتلل او د هغه په لوستو سره به مونږ د ملک د حال نه خبرېدو لیکن د دې ټولو خبرو نه زیاته خوشحالي، آرام او راحت ما ته په دې وجه و، چې یوه ډېره ښه سوسایتي ما موندلې وه، په دې کې د هر خیال او عقیدې خلک موجود وو او د هغوی د تبادلې خیال په وجه ډېره فایده وه، یو خومې د هر قسم معلومات زیاتېدل او بل مې وخت په ښه شان سره تېرېده دا موقع او وخت ما ځان دپاره یو لوی غنیمت گڼه او ما نه چې څومره کېدی شوه ضایع کوو مې نه؛ بلکې د دې ملگرو د علم او تجربو نه مې فایده اخیسته بله دا چې الله تعالی ما له دا موقع راکړه چې د پښتنو خلاف چې څومره غلطې خبرې پرنگیانو خورې کړې وې او څومره غلطه د دروغو پراپېگنده یې کړې وه، د هغې نه خبر شوم او څومره چې زما نه کېدی شوه، د خلکو د زړونو نه مې د هغو غلطو خبرو د لرې کولو کوشش وکړو.

د پښتنو په هکله غلطه پراپېگنده:

خود غرضو خلکو زموږ په خلاف دومره پراپېگنده کړې وه او داسې خبرې یې په خلکو کې خورې کړې وې، چې هغه د یو

سړي په خوب او خیال کې هم راتلی نه شي. د هندوستان خلکو ته د پښتنو متعلق هېڅ قسم معلومات نه وو. دا عاجزان د پښتنو متعلق په یوه لویه تیاره کې پراته وو او زه شاید چې الله تعالی د ډېره غازي خان جېل ته د دې خبرې دپاره لېږلی وم، ځکه چې په دې جېلخانه کې اکثر د هندوانو او سکھانو لوی لوی لیدران او ذمه دار خلک قید وو، چې زه دوی د حقیقت نه خبر کړم چې د هغوی د زړونو نه وېره او وهم لرې کړم او د پښتنو په حقیقت یې خبردار کړم د نفرت او نفاق په ځای محبت او اتفاق پیدا کړم، د دې خلکو په ذهن کې پښتون په بل رنگ کې معرفي شوی و، څه عجیبه مخلوق و، لاله دوني چند چې څه وخت ما سره ښه آشنا شونو ویې ویل چې څه وخت ته ما په دروازه کې په اول ځل ولیدې نو ستا د جوسې نه راته معلومه شوه، چې پښتون دی، نو زما دا یقین و، چې قتل یا ډاکه کې راغلی دی او شاید چې د داسې نورو خلکو به هم د پېژندگلو نه رومبې زما متعلق دا خیال و، سره د دې چې لاله دوني چند د پنجاب ډېر لوی لیدر او لوی وکیل او ډېر عالم او باخبره سړی و، د دوی په ذهن کې دا نه راتله چې چېرته پښتانه او چېرته ښه کارونه او بیا د خدای دپاره د قام او ملک خدمت د دوی په خیال کې خودا خبره ناسته وه چې د پښتون بې د قتل او لوت او ډاکی نه بل کار نشته. زما د یو ځای اوسېدو په وجه زما د خیال او عمل نه واقف شو او ټولو به ماسره ډېره مینه او محبت کولو، څومره چې زمونږ تعلقات زیاتېدل هغومره د زړونو پټې خبرې رابنکاره کېدې. په ابتدا کې به ماسره د دوی خبرې همېشه د پښتنو متعلق وې د مازيگر په وخت کې به مونږ د خپل بارک نه راووتو او گرځیدو به چونکه زمونږ د گرځېدو

دپاره بل ځای اجازت نه و، نوموړې به د هغه خپل بارک نه چاپېره گرځېدو، د گرځېدو په وخت کې به اکثر داسې وشو، چې مونږ سره ملگرو کې به یو تن د خپتې هوا خارجه کړه، زمونږه معاشره کې چونکه دا شی ډېر معیوب گڼلی شو، نو ما له به وریورې ډېره خدا راتلله، په څه بانه به مې ځان یو ډډې ته کړو او ښه د زړه د خلاصه به مې وخنډل او روستو به بیا خپلو ملگرو له گرځېدو له راغلم. زما ملگري چونکه نه وو خبر چې زه دوی پورې خاندم نو هغوی کې به یو تن نیم بیا هوا خارجه کړه او په ما به بیا د خدا چپه راغله، اخر دا واقعات دومره ځله او شو چې زه ورسره مجبوراً بلد شوم او بیا به خدا نه راتلله، ورستو چې ما په دې فکر وکړو نو دا ماته دومره معیوبه خبره نه ښکارېده، بلکې که په غور ورته سپری وگوري نو د دې هوا بندول په صحت مضر اثر پرې باسي.

ماسره چې به چېرته څوک ملگري شو، نو اکثر به یې ما نه د سرحد او پښتنو تپوسونه کول او داسې پوښتنې به یې کولې، چې په اورېدو به یې زه حیران شوم. زمونږ بحث مباحثه به ډېره عجیبه وه ما به همېشه دا کوشش کولو چې دوی په حقیقت پوه کړم او د دوی د زړونو نه دا وهم او وېره لرې کړم. لیکن د عمرونو وهم وېره لرې کول اسان کار نه و، یوه ورځ را باندي یولیدر په خبرو خبرو کې دا سوال وکړو، چې مونږه اورو چې پښتانه د بنیادم وینې څکي، ما ورته ووي چې هو! هغه تپوس وکړو چې دا ولې څکي؟ ما ځواب ورکړو چې د بنیادم وینه ډېره مزبذاره وي او د هغې څکل هغوی له خوند ورکوي، سپری حیران شو او پوره یقین یې وشو، چې دا رښتیا دي. ما ترې پوښتنه وکړه چې تا تر اوسه پورې د بنیادم وینه نه ده

څکلي، هغه ووي چې : (بابري بابري) لږ ساعت پس ترې ما تپوس وکړو چې تا سرحد يا پښتانه ليدلي دي؟ د هغوی د حالت نه څه خبردار يې؟ د هغو خلکو سره دې پېژندگلو يې يا معامله شوې ده؟ د هغو د تهذيب او تمدن نه واقف يې؟ زما د دې قسم وينا په اورېدو سره لږ غلی شو بيا يې ورو غوندي جواب راكړو، چې ماته د هغه ملك هېڅ قسم حالات معلوم نه دي، نو بيا ما ورته ووي چې شايد تاته د غيبو علم حاصل دی او يا د پښتنو متعلق درته څه الهام شوی دی، هغه ووي چې نه ما خود خلکو د خولې دا خبرې اورېدلې دي او اکثر خلک همداسې خبرې کوي ما ورته ووي چې دا خبرې ټولې غلطې دي، پښتانه هم دغسې خلک دي لکه څنگه چې تاسو يې، څنگه چې تاسو کې بڼه او بد خلک شته دغه شان په پښتنو کې هم شته. دا ټولې خبرې د پښتنو د بښمنانو جوړې کړې او د هغوی پراپېگنده ده، د دې خبرو مطلب يې ستاسو تېراپستل او زمونږ بدنامول دي، ځکه چې تاسو ونه وپروي او مونږ بدنام نه کړي، نو بيا به په دې ملک کې بادشاهي څنگه کوي؟ . په اولو ورځو کې خوبه هره ورځ زمونږ په بارک کې د پښتنو متعلق نوې نوې کيسې کېدلې دا خبرې زمونږ په حق کې بڼې وې، ځکه ما له به په کې د خبرو موقع په لاس راغله . يوه ورځې زمونږه د بارک هندوان، سکهان او بعضې د جېلخاني افسران راجمع شوي وو، زه هم راغلم او د دوی په جمع کې شريک شوم. زما په راتلو سره د مجلس رنگ بدل شو او د پښتنو په باره کې بحث شروع شو، ما ورته ووي چې د هندوستان خلکو ته د پښتنو په باره کې د هېڅ قسم علم نشته او د دوی په غوږونو کې د پرې غلطې خبرې زمونږ متعلق کېنولي شوي دي. حقيقت دا دی چې پښتانه

دغسې نه دي لکه څنگه چې ستاسو خيال دی. په دې کې سردار کړک سنگهه چې دسکهانو يو لوی ليدو و، وويل په دې کې خوشک نشته چې پښتانه د پير جگره مار دي ما ورته ووي چې سردار صاحب بې شکه پښتانه به جگره مار وي، ليکن سکه بهايي به هم د هغوی نه کم نه وي. زمونږ په خلکو کې دا يو لوی کمی او نقص دی چې مونږ همېشه د بل د کمزور يو او عيبونو د راوېنکولو او لټولو په فکر او غم کې يو او خپلو کمزور يو او عيبونو ته فکر نه کوو او په دې وجه خو مونږ نن په دنيا کې بريا د او نيستمند يو په ځای د دې چې مونږ بل ته گوته ونيسو ځان ته گوته نيول په کار دي او د نورو د اصلاح نه پومبې د ځان اصلاح فرض ده". اول ځان دی بيا جهان دی. "ما د ټولو نه زيات تعلق لاله دوني چند سره وو او د بدقسمتی نه د ټولو نه زيات شک د پښتنو متعلق د هغه په زړه کې ناست و او همېشه به يې ما سره د پښتنو په معاملو بحث کولو او د پښتنو متعلق د هغه عجيبه خيالات وو. ما به د هغه د بدلولو او اصلاح کولو او د هغه د زړه نه د دې شکونو شهباتو د لرې کولو کوششونه کول، ليکن هغه داسې د هغه په زړه کې مضبوط شوي وو، چې د هغې اېستل يا د هغه اصلاح کول څه اسان کار نه و. زه چې يې په هر څه سترې کړم، نو اخريوه ورځ مې ورته ووي چې لاله چې تاسو په هندوستان کې څومره يئ، ځواب يې راکړو چې دوه ويشت کروړه او مونږ پښتانه سرحد کې دوه ويشت لکه يو، باوجود د دې دومره زياتوالي که چېرې تاسو بيا هم د پښتنو نه وېرېږئ، نو خدای دې په تاسو رحم وکړي او دا وېره دې ستاسو د زړه نه وباسي ليکن دا خبره ياده ولره چې داسې يو قوم د دې قابل نه دی چې ژوندی پاتې شي. دا دنيا د

بزدلانو دپاره نه ده، خو دا خبره زما ياده ولره چې ترڅو پورې تاسو پښتانه خپل وروڼه كړي نه وي او په دوى مو اعتماد كړى نه وي او ځان سره مو په لاين كې اوږه په اوږه ودرولي نه وي، نه دا ملك ازادېدى شي او نه ابادېدى شي. په دنيا كې د هېڅ يو بزدل قوم هستي پاتې كېدى نه شي. ددې وينا په اورېدو د لاله جې څه نا څه تسلي وشوه او زه يې د ډېرو بحثونو نه خلاص شوم.

زما د غاښونو مرض:

دلته د راتلو سره ما څه قدرې ورزش كول شروع كړل ولې چې زه د بېرو ځنځيرونو نه ازاد شوم او په سرحد جېل كې ماته د ورزش كولو موقع هم نه وه، ځكه چې هلته به زما په پښو كې بېرې وې. ورزش مې نه شو كولى. دلته خو ماته د ورزش كولو موقع حاصله وه، زما دا خيال و، چې په ورزش كولو به زما صحت ته فايده ورسې زه به تكړه شم او وزن به مې هم زيات شي، ځكه چې د سرحد په جېلخانه كې خو زما صحت او وزن ډېر كمزوري شوي و، هلته خو به همېشه چكۍ كې بند وم خوراك د ځناور نه هم بد ترو او زما د مزاج مطابق سياسي سوسائتي هم نه وه، كه چېرته به سياسي قيديان وو هم زه به يې ترې بېل په چكۍ كې بند ساتلم او مشقت به مې هم هغه كولو چې په ډاكوانو او قاتلانو به كېدلو، بلكې قاتلان او ډاكوان به د هغه مشقت نه د رشوت په وجه بچ كېدى شول، ما خو رشوت هم نه وركولو او مشقت كه به هر څومره سخت و، هغه به مې پوره كولو او د خپلو وروڼو پښتنو د جنگونو، پرو

جنبو او تربگنو غم به هم راسره و او چې په هغوی به د جېل افسرانو څه لوبې کولې، هغه ما پخپلو سترگو لیدلې دا مې هم برداشت کولی نه شو، دا ځای خود خدای فضل و، هغسې نه و، دلته سیاسي عالمانه ماحول کې شپې ورځې تېرېدلې ټول په کې قومي مشران را غوندې شوي وو، خوراک هم ښه و، دا ماحول ما د خدای له طرفه یو لوی انعام گڼلو او د دې انعام نه مې پوره پوره فایده اخیستل غوښتل رښتیا خودا ده چې دغلته زما په نظر کې ډېر وسعت پیدا شو او ډېره تجربه مې وشوه او ډېره مطالعه مې وکړه. باوجود ددې هر څه زما صحت به ورځ په ورځ خرابېدو د ورزش کولو نه پس زما صحت ته څه فایده ونه رسېده او نه مې ټول زیات شو، بلکې څنگه چې د کمېدو طرف ته روان و، هم هغه شان کمېده حالانکه دلته ماته د هر قسم آرام حاصل و او هېڅ قسم تکلیف راته نه و، زمونږ د جېل سپرنټنډنټ میا صاحب یو ډېر ښک او شریف سپری و، د هغه دا خیال و، چې شاید د جېل دا خوراک د ده دپاره کافي نه دی او دی په دې مرېدی نه شي په دې وجه دی کمزوری کېږي او وزن یې کمېږي، نو هغه زما دپاره نیم سیر پی د خوراک نه زیاتې مقرر کړې، لیکن د دې نه هم ما ته څه فایده ونه رسېده او همېشه به زما وزن د ټول په وخت کې کمېدو، یوه وجه یې زما په خیال کې دا هم وه چې زما د خپلې ښځې سره ډېر محبت و او هغه به ما هره شپه په خوب کې لیده او بل د سرحد د جېلخانو د گنده خوراک په وجه زما د غاښونو په اورو کې پیپ (زوه) شوې وه، چې ډاکټر وکتلې نو ماته یې ووي چې ستا صحت د دې نه خراب دی او اوری مې د غاښونو نه جدا شوې

وې. په غاښونو مې پا پوریا مرض حمله کړې وه او د خوراک په وخت کې به مې د وړېو نه وینه هم تله څه وینه زما خوړلو سره تېرېدلې او معدې له به تلله. غالباً چې هم په دې وجه زما صحت ورځ په ورځ خرابېدو د پرېدې په ورځ ما او زما ملگرو دا خبره سپرنټنډنټ صاحب ته وکړه او هغه مو خبردار کړو هغه فوراً زما اوری وکتلې او مونږ سره یې اتفاق وکړو ویې منله چې ستا د صحت د خرابوالي وجه همدا ده، لیکن د دې د کتو او مناسب علاج دپاره د غاښونو د یو لایق ډاکټر ضرورت دی او هغه په دې ښار کې نشته چې دا وگوري او مناسب علاج یې وکړي، نو سپرنټنډنټ صاحب د جېلخانو جرنیل ته ولیکل چې دی دې لاهور ته بدل شي، ځکه چې ده اوری او غاښونه خراب دي، صحت ته یې نقصان رسېدلی دی، چونکه دلته دده د کتو او علاج دپاره ډېنټل سرجن نشته په دې وجه دې دی د لاهور جېلخانې ته بدل کړی شي، چې هلته یې یو لایق ډاکټر وگوري او علاج یې وکړي. دا لیکل زما دپاره په جېلخانه کې څه وړه خبره نه وه دا د سپرنټنډنټ صاحب شرافت او مهرباني وه، ځکه چې قیدیانو ته څوک د پیرنګیانو په حکومت کې د سپي نظر هم نه کوي. د علاج دپاره بل ځای ته لېږل خو پرېږده څوک د وېرې نه د ناجورتیا نوم قدرې په خوله اخیستی نه شي او با وجود د ناجورتیا دارو قدرې نه ورکوي، ځکه چې جېل والاو قیدي هډو د خدای مخلوق نه گڼي او کوم سلوک چې هغه سره کوي شاید چې په دنیا کې خلک ځناور سره هم نه کوي. ما ډېر قیدیان لیدلي دي چې خپل قیدونه په ناجورتیا کې په ولاړه ولاړه تېر کړي او اخر یوه ورځ سرولگوي او مړ

شي. جېلخانه کې چې څنگه د يو قيدي مريض دپاره ليكل او سفارش كول يو لوی بخت غواړي دغسې يو لوی بخت دهغه د منظورېدو دپاره هم په كار وي، ځكه چې دېر ځله داسې وشي، چې حكم راځي راځي نو د مريض فېصله شوي وي، يا د علاج كولو نه وتلی وي. د دې قسمه دېر واقعات ما پخپلو سترگو ليدلي دي. پرنګي چې د خدای د مخلوق د ذلت او تكليف دپاره كوم فريبي حكومت جوړ كړی دی، هغې ته دفتري يا كاغذي حكومت ويلی شي. بعضې صرف كاغذونه د دستخطونو دپاره د يو دفتر نه بل ته او د بل نه بل ته لېږي او بيا پرې دومره وخت تېروي چې اكثر هغه اصلي مطلب فوت شي. دا تكليف يوازې په جېلخانو کې نه دی د پرنګيانو د هرې محكمې دا حال دی.

يو كال د دواوې د اديزو كلي ته د سيند مخه شوه د كلي خلكو غريبانانو دېر درخواستونه وكړل، چې د هغې په سبب دپتي كمشنر او نور دېر افسران د موقع كتوله راغلل او دا هر څه يې پخپلو سترگو وليدل، ليكن چې د فتري كاروايي پوره كېدله او حكم راتللو نو اوبو كلي وړی و اود كلي د شلوگانو د گنو دېره بلكې ځمكه يې هم سيند په مخه وړې وه، ليكن دا ياد ولرئ چې د دې قسم ټول تكليفونه صرف د خوارو خلكو دپاره وي او څه وخت چې د پېرنګيانو داسې كار پېښ شي چې په هغه کې د دوی خپل سود وزيان وي، نو دهغې فېصلې اكثر په ټيليفون باندې كېږي دا ولې؟ دا ځكه چې دا حكومت خو هغوی د خلكو د فايدي دپاره نه دی جوړ كړی، بلكې د خپلې فايدي دپاره يې جوړ كړی دی.

د ډېره غازي خان په جېل کې سياسي قيديانو سره ښه سلوک کېدلو او زمونږ د (سي) (C) کلاس هم ډېرې ښې ورځې تېرېدلې، داروغه ډېر ښه سپری و او د نورو څيزونو نه علاوه روزانه انگرېزي او اردو اخبارونه يې هم راکول، هېچا ته د هېڅ قسم څه تکليف نه و، که چا به د بهر نه څه مېوه يا نور داسې ضروري شيان را غوښتل نو هم ورته اجازه وه، څه موده پس يو مولوي صاحب اسماعيل چې هغه د غزنوي خاندان نه و، راغی او څه ورځې پس يې هېڅ په هېڅه داروغه سره خبرې واپولې او نوښت يې بدو روته ورسېدو. زمونږه ټولو ملگرو ته د مولانا صاحب دا حرکت ښه ښکاره نه شو او داروغه صاحب هم ډېره محسوسه کړه، ځکه چې د هغه مونږه سره د دې قسم سلوک نه و، لکه څنگه چې جېلخانه کې قيديانو سره وي د هغې ورځې نه يې مونږ سره تلل پرېښودل او ټول رعايتونه يې را باندې بند کړل او زمونږ ډپاره يې څلور پښتانه نمبرداران را وغوښتل او د هغوی پیره يې په مونږ ودروله ليدلانو به اخبارونه په پټه راغوښتل او په پټه به يې لوستل يوه ورځې يو پښتون نمبردار دغه اخبارونه وليدل او ورغی او د دوی دلاسه يې واخيستل دوی ورته ډېر منت وکړه، خود دوی خبره يې ونه منله نمبردار دروازي ته روان شو، چې اخبار داروغه ته وښيي، يو کس په منډه منډه ما پسې راغی او ماته يې ووي چې لاړ شه هغه نمبردار مونږ نه اخبار واخيست داروغه ته يې ورپورې هغه د تگ نه منع کړه او اخبار ترې واخلم. زه ورغلم هغه نمبر دار ته مې او از وکه هغه راغی ماوې دا اخبار راکړه هغه راته ووي که داروغه صاحب د دې نه خبر شي، نو ما به مات کړي ما

ورته ووې چې ته دې خلکو ته وگوره دوی دې جېلخانې ته په څه کې راغلي دي؟ اخبار يې ماله راکړو او ما هغوی له ورکړو، خبر راغی چې د جېلخانې جرنیل ډېره غازي خان ته په دوره راځي. دا جرنیل ډېر سخت طبيعته سړی و او د کانگرس او قومي کارکنانو ډېر سخت مخالف و. ده حکم کړی و، چې جېلخانه کې به څوک نه گاندي کيپ او نه تورپتکي په سروی. په دې جېلخانه کې چې څه سکهان وو د هغوی تورپتکي وو او څه هندوان او مسلمانان وو نو د هغو گاندي کيپ و، دا د دې سپرنټنډنټ شرافت و، چې نه يې سکهانو ته ويلي وو، چې دا تورپتکي په سرول منع دي او نه يې مسلمانانو او هندوانو ته ويلي وو چې گاندي کيپ مه په سروی. چې جرنیل راتللو نو مونږ ته سپرنټنډنټ صاحب سوال ځواب وکړو، چې دا څيزونه په جېلخانه کې منع دي که د يو ساعت دپاره تاسو دا په سر نه کړئ، نو ښه به وي. مونږ د سپرنټنډنټ صاحب دا خبره ونه منله چې جرنیل راغی زمونږ د دې سياسي ملگرو په سريې تورپتکي او گاندي کيپ (د گاندي جي د ټوپي غوندي ټوپي) وليدل، نو غصه شو او داروغه ته يې وييل چې د دوی نه دې دا پتکي او ټوپي ولې نه دي اخیستي؟ سپرنټنډنټ جرنیل ته ووې چې داروغه زه ددې نه خبر کړی وم، خو ما ورله د دې اجازه ورکړې وه، جرنیل حکم وکړو چې دا پتکي او ټوپي ترې واخلي، نو بيا دا سياسي قيديان خپلو کې کېناستل او فېصله يې وکړه، چې دا خو زمونږ قانوني حق دی چې څه اغوندو هغه به اغوندو که چيرې زمونږ نه دوی پتکي او ټوپي اخلي نو بيا به مونږ دا نورې جامې هم ورکړو دلته ورته ما وييل چې زه خو

پخپله پټکی په سر و د ا ټوپۍ خو مې ستا سوله خاطر ه په سر کړې وه او س زه څه وکړم؟

سردار کړک سنگه ما ته وويل چې ته مونږ سره دې ايجي تيشن کې مه شريکېږه په بله ورځ سپرنټنډنټ خپل دفتر کې کېناستو يو يو يې ځان ته غوښتلو چې د چا به ټوپۍ په سر وه هغه ته به يې ويل ټوپۍ کوزه کړه او چې د چا به پټکی په سر وه هغه ته به يې ويل چې پټکی کوز کړه، دغه شان يې د دوی نه ټوپۍ او پټکي کوز کړل او دوی د فېصلي مطابق ورپسې خپلې جامې واپستلې، څو ورځې پس د دې حال معلومولو دپاره دپټي کمشنر راغی سپرنټنډنټ او داروغه ورسره وو، زمونږ بارک ته راغلل سياسي قيديان ورته را غونډ شول بحث شروع شو په بحث کې دوی وران شول سردار کړک سنگه پيرنگي دپټي کمشنر ته ووي چې مونږه څومره ستاسو خدمتونه کړي دي، مونږ ليدلي چې ستاسو مخونه سپين دي نو ستاسو زړونه به هم سپين وي په دې دوران کې يو سکھ چغه وايسته (جو بولی سونهال) نورو ټولو حاضر و سکھانو ورپسې په چغه وويل: «ست سري اکال» د دې نه پيرنگي گبهر او شو او په منډه زمونږ بارک نه ووتلو، سپرنټنډنټ ته ډېر په قار شو او دا يې وويل چې ميا صاحب په جېلخانه کې اسونه ساتلي دي او هغه يې د ډېر خوراک او آرام په وجه مست کړي دي او بيا يې هغه ته حکم ورکړو، چې په دوی مقدمه وچلوه سباله داروغه راغی او ويې ويل چې زمونږ د جېل دا قانون دی چې څوک دا قانون مات کړي؛ نو تریو کال پورې سزا ورکېدی شي، نو اوس زه تاسو له حکم درکوم چې جامې

واغوندئ او که جامې نه اغوندئ، نو سبا به درباندي مقدمه چليږي. چې دا خبره دې سياسي قيديانو واورېدله نو په مسلمانانو کې يو مولوي محمد اسماعيل او هندوانو کې يو هندو چې زما آشنا و، خونوم يې را نه هېردي. دوی جامې وانه غوستلې او باقي هندوان وو که مسلمانان ټولو جامې واغوستلې، او سکھانو کې يو کس هم جامې وانه غوستلې سبا له مجسټريټ راغی يو يو به يې ورته پيش کوو او هغه به نهه نهه مياشتې نور قيد ورزياتولو او زمونږ د جېل هغه سپرنټنډنټ ميا صاحب چې ډېر ښه سړی و، هغه يې مات کړو او يو درجه يې ورته کمه کړه يعنې اسسټنټ سپرنټنډنټ يې کړو او د دې جېل نه يې بدل کړو، د هغه په ځای کپتان هيز راغی. د ميا صاحب گناه صرف دا وه چې دی ښک او شريف انسان و او په سياسي قيديانو يې زور زياتی نه کولو او د خدای مخلوق سره يې د سریتوب سلوک کولو او قيديان يې هم د خدای مخلوق گڼل، زمونږ نوی سپرنټنډنټ يو انگرېز مقرر شو، چې هغه هم دگزارې سړی و او قيديانو سره يې ښه گذاره کوله او د فوځ نه سول ته را بدل شوی و، دومره خراب سړی نه و، لکه چې دا نور سول والا وي او نه د هغوی په شان چالاک او دوکه باز و، يو سم سړی و، غريب د هېڅ نه خبر نه و، څه چې به ورته داروغه وې هغه به يې کول مونږ سره يې سلوک شريفانه و، ليکن لږ شان ابغ ښخ و، ځکه چې فوجي و، په اوله ورځ چې زمونږه بارک ته راغی او دا گډوډي يې وليده، چې څوک دننه دي څوک بهر څوک لامبې او څوک گرځي په دې ورځ خويې غږ ونه کړو، ليکن چې څه وخت دوباره راغی نو

دا معامله يې نوره برداشت نه کړې شوه. زمونږ د بارک په مينځ کې ودرېدو او پښه يې ځمکې له راخلاصه کړه او ويې ويل چې زه دا نه غواړم، زه د يو څو منټو دپاره دوی له راځم هر چا له په کار دي چې په هغه وخت کې خپل ځای کې ناست وي او زما د تلو نه پس چې څه کوي هغه دې کوي. زمونږ د سياسي وروڼو د ده متعلق به هم شايد دا خيال و، چې دی به هم لکه د ميا صاحب په شان چشم پوشي کوي، مازيگر داروغه راغی او زمونږ ټولو سياسي وروڼو ته يې د صاحب حکم واورولو. هر سړی د صاحب د خيال نه خبر شو. د پرېد په ورځ چې سپرنټنډنټ زمونږ بارک ته راغی نو ټول خلک د بارک د ننه پخپلو کډو ناست وو. د دې په ليدو زه ډېر جبران شوم، څه وخت چې سپرنټنډنټ ووتلو نو ما د دې وروڼو نه پوښتنه وکړه او ورته مې ووي چې داسې معلومېږي چې تاسو هم اوس زما په شان خوشامدگر شوي، ځکه چې د اول سپرنټنډنټ په وخت کې نه کېناستې او که ما به درته ووي نو تاسو به راته وې چې مونږه ستاسو په شان خوشامدگر نه يو، ليکن نن خو تاسو هم د ننه کېناستې او کوم کار چې درته پرون بدبڼکارېدو نن څنگه ښه شو، بل پرېد باندې چې بيا سپرنټنډنټ راغی نو بعضې خلکو کتابونه مخ ته نيولي وو دا يې هم پرې بند کړل او حکم يې وکړو، چې زه کوم وخت راځم هغه وخت کې کتابونه مه گورئ، د دې نه پس د پرېد په وخت کې کتابونه کتل هم بند شو، شايد چې که دا کار زمونږ مخکې سپرنټنډنټ کړی وی، نو چې زمونږ وروڼو به ورسره څه کول چونکه دا يو انگرېز و او بيا ورسره زور هم و، په دې وجه په چا کې دا جرات نه و، چې د

هغه برخلاف يې قدم پورته کړی وی. افسوس په دې دی چې مونږ سره څوک بڼه سلوک کوي، هغه ته نېغ يو او چې څوک مو سر په ډنډه وهي، نو هغه ته ټيټيږو او دا ډېر خراب عادت دی او مونږ ته داسې عادتونه پرېښودل په کار دي. لږې ورځې پس يې داروغه هم بدل کړو، خو د ده په ځای چې بل داروغه راغی هغه هم بڼه سپری و او مونږ سره يې شريفانه سلوک کولو.

په دې کشمکش کې زما د علاج دپاره د لاهور ته د تللو حکم راغلی و، ليکن جبل والاو زمونږ نه پټ ساتلی و او مونږ يې پرې خبر کړي نه وو، زه په بارک کې ناست وم، چې وختي سحر يو نمبر داراغی او ماته يې ووي چې داروغه صاحب درته نارې وهي، زه سم د لاسه هغه سره روان شوم ولې چې زه خبر نه وم چې زما د بهر تللو حکم راغلی دی چې دفتر ته ورسېدو پوليس ولاړو، زما شک راغی چې شايد زما د بدلې حکم راغلی دی او ما د علاج دپاره لاهور ته بيایي دور رسېدو سره داروغه صاحب هم راته دا ووي چې ستا د بدلې حکم راغلی دی او ته به د سپاهيانو سره لاهور ته ځي، ما ورته ووي چې کم از کم ما له خو دومره اجازت راکړه چې دغه خپل ملگري خبر کړم او رخصت ترې واخلم، ځکه چې زه راتلم خبر نه وم، ما ترې رخصت اخيستی نه دی، ليکن داروغه صاحب زما د دې خبرې نه انکار وکړو او ماته يې ووي چې زه ستا تلل مناسب نه گڼم او که چيرې ستا هلته څه سامان وي نو سپری به ولېږم، چې هغه تاله راوړي ما ورته ووي چې زه خود (سي) (C) کلاس قيدي يم، زما به د څه سامان وي. زه خو صرف درخصت اخيستلو دپاره ورځم خو ده اجازه رانه کړه او چه څه

وخت زما سياسي وروڼه زما د بدلېدو او په دې طريقه زما د بوتللو نه خبر شوي دي، نو هغو غريبانانو هم ډېر کوششونه وکړل چې يو بل سره مولیده کاته وشي، ليکن افسوس چې په هېڅ شان مو د يو بل سره لیده کاته ونه شو، چېل والاو دومره مهرباني ضرور ما سره وکړه، چې ماته يې په پښو کې بېړي وانه چولې او يا به په پنجاب کې سياسي قيدي ته زمونږ د صوبې په شان د بېړو لگولو حکم نه وي، ځکه چې زمونږ په صوبه کې د سياسي قيدي دپاره څه کلاس هم نشته او دوی سره هم د اخلاقي قيديانو په شان سلوک کېږي او چې څنگه يو اخلاقي قيدي په (سي) (C) کلاس کې وي چې کوم خوراک يا کومه جامه هغه له ورکېدې شي هم هغه خوراک او هم هغه شان جامه سياسي له ورکېدې شي او هغه سره چې څه سلوک وي د سياسي قيدي سره هم کېږي او دلته خو په پنجاب کې سپېشل کلاس دی او دلته د (سي) (C) کلاس د قيدي په جامه او خوراک او په سلوک کې ډېر فرق دی. پوليس زما په دواړو لاسونو کې اټکړې واچولې د دروازې نه بهر ټانگه ولاړه وه، زه يې په هغه کې کېنولم او سټېشن ته يې روان کړم، چې څه وخت د اباسين غاړې ته ورسېدو نو جهاز تيار و، مونږ هم په کې سواره شو او په خيريت سره پورې وتو د سين غاړې ته نژدې د رېل سټېشن دی، چې سټېشن ته ورسېدو نو ټکټونه مو واخيستل په رېل کې سپاهيانو يو سېټ خالي کړو او زه يې په کې کېنولم اوس په خلکو کې هغه جوش او خروش نه و، کوم چې په ابتداء کې و، د خلکو د رويې نه معلومېده چې تحريک بالکل مړ شوی دی، په دې وجه مونږ ډېر په آرام خپل

سفر و کړو او په سباله مونږ لاهور ته ورسېدو، زه يې د ستېشن نه پياده جېلخانې ته بوتلم دلته هم قلاړه قلاړي وه، په خلکو کې د تحريک متعلق هېڅ قسم جوش او جذبه نه وه. جېلخانې ته ورسېدو او پوليس زه جېل والاو ته په حواله کړم او هغوی رخصت شول، د دې پوليس والاو ما سره ډېر ښه سلوک و او د هېڅ قسم تکليف يې ماته را کړی نه و، بلکې زما د ارام دپاره يې کوشش کړی و، جېل والاو زه يو نمبر دار ته په حواله کړم د ټولو نه اول هغه زه گودام ته بوتلم او ما چې کومې جامې اغوستې وې او ماله په ډېره غازي خان کې زما د قد مطابق جوړې شوې وې، نو هغه يې رانه واخيستې او د سرحد په شان نورې د تماشي جامې يې را کړې، چې د هغې په اغوستو زما، نه يو عجيبه څيز جوړ شو، په دې جامو کې او د سرحد د جېلخانو په جامو کې څه فرق نه و. زه به درته د دې جامو نور څه ذکر وکړم ماته په کې ځان يوه تماشه ښکارېده، نو معلومه نه ده چې خلکو ته به په کې څنگه ښکارېدم او بيا يې بوتلم او اخلاقي قيديانو سره يې په يوه چکۍ کې بند کړم او ور يې راپسې جرنده کړو. دا د زړې زمانې کچه او د خټو جوړې چکۍ وې، ځای په ځای په کې چاودونه وو او چرته په کې درنا او هوا دپاره روشن دانونه نه وو. زه د علاج دپاره دغې جېلخانې ته لېږلی شوی وم. بله دا چې په دغه جېلخانه کې ډېر سياسي قيديان وو او د هغو بېله احاطه وه په ځای د دې چې زه يې د هغوی سره بند کړی وی، زه يې دلته د اخلاقي قيديانو سره په يوه چکۍ کې بند کړم. مابه په زړه کې وې چې زه خوي يې د علاج دپاره دلته

رالېرلی یم او په دې گرمۍ کې په داسې چکۍ کې د اخلاقیانوسره بندول، دا به زما صحت ته ښه فايده ورسوي؟ چې مازيگر شو نو ما پسې يې ور پرانیستو او زه يې صرف دومره بهر کړم چې بنگي زما د چکۍ نه د بولو گمله را وايسته او صفاه يې کړه او د شپې دپاره د اوبو منگوتی يې ډک کړو او کېښوده او لاړ. ماله يې په يو تور بالتي کې نگولی او ډوډی راوړه او په تندي سره يې بيا په چکۍ کې بند کړم جرنده يې را پسې واچوله او دوی رانه لاړل. هغه ډوډی د چا زړه ته کېده؟ هغه انساني خوراک خو نه و. بله دا چې زه ټوله ورځ په چکۍ کې بند وم ډوډی مې څنگه زړه ته شوې وی، ليکن بيا هم څه نه څه په زور زور مې تېره کړه اخر دا چې شپه راغله او زه او ده شوم. د هغو چاودونو نه کيررې ماشي او مېرې را خواره شو او په چيچلو يې په ما گوتې پورې کړې. بل طرف ته دومره گرمي وه چې خوب ترې چا کولی نه شو، که چرته لږې سترگې به مې ورغلې نو د بدلی پيره دار به راغی او هغه به راوینس کړم.

په جېلخانه کې درې درې گهنټې پس پيره بدلېږي. نو چې نوی پيره دار راشي تاته به اواز کوي او تر هغه وخته پورې به لگيا وي، چې تا ورله اواز ورکړی نه وي او د هغه تسلي ونه شي چې سړی په چکۍ کې موجود دی، چېرته تللی نه دی په جېلخانه کې د قيدي غريب د هېڅ قسمه د ارام خيال او فکر څوک نه کوي. په دې طريقه شپه تېره شوه سبا شو سحر وختي يو نمبردار راغی زه يې د چکۍ نه بهر کړم او چکرته يې بوتلم، هغلته نور قيديان جوړه جوړه ناست وو او زه يې هم هغوی سره کېنولم. زه يې هم بل قيدي سره جوړه کړم او مونږ ته

د خوځېدو يا ودرېدو قدرې اجازت نه و. دا ځای ډېر مزېدار او گېرچاپير ترې ډېرې ونې ولاړې وې او هرې يوې ونې سره يوه گډيله تړلې وه او يو يو سړي ورته بينت په لاس ولاړو او په ډېر زور سره به يې هغه گډيله وهله د دې په ليدو زه حيران شوم ولې چې ما دا كيسه چرته په نورو جېلخانو کې ليدلې نه وه. د ملگرو قيديانو نه راته معلومه شوه چې دا قيديان دي او د بينتونو وهلو چل زده کوي، چې د ضرورت په وخت کې قيديان په ښه شان په بينتونو ووېلي شي په دې کې گورو يو گوره قيدي يې دې ځای ته راوست د هغه د جامو نه دانه معلومه چې گنې دې قيدي دې ښه پتلون، ښه کوټ او ښه ټوپۍ (HAT) يې په سر وه، هغه يې نه زمونږ په شان جوړه کړو او نه يې کېنولو هغه خپله ټېلايي کوله چې په دې کې داروغه راغی ليکن دې گوره د داروغه هېڅ پروا ونه کړه، داروغه صاحب د ټولو نه اول د هغه په ټکټ د ستخط وکړو د هغه د رخصت کېدو نه پس معلومه شوه چې دا يو گوره دی او په زېر زنا کې قيد شوی دی. ليکن باوجود د دې قسم ذليل او ظالمانه جرم د هغه سره د سرپيتوب جامې د سرپيتوب خوراک او د سرپيتوب سلوک و او مونږ چې د خپل قوم، ملک او د اسلام په خدمت کې بې گناه قيد يو او هېڅ جرم مو کړی نه و، نو مونږ سره د دې قسم سلوک و چې انسان خو پرېږده شاید چې ځناور سره به هم چا کړی نه وي، څه وخت چې دا روغه زما ټکټ وکتو او دستخط يې کړو او ورته داهم معلومه شوه چې زه سياسي قيدي يم. او د علاج دپاره راغلی يم د دې دپاسه بيا يې زه واپس هغې چکۍ ته ولېږلم او په هغه چکۍ کې يې

بند کرم دا داروغه مسلمان و او خیرالدین خان یې نوم و. ما په ټولو جېلخانو کې لیدلي دي چې مسلمانان د پیرنگیانو ډېر وفادار دي او د پیرنگیانو د خوشحالی دپاره سیاسي قیدیانو سره هر قسم بد سلوک کوي. زما د راتلونو نه چې سیاسي قیدیان خبر شوي دي، چې هغه راغلی دی او په چکۍ کې بند دی، د دې په اوربدو سره هغوی کوشش کړی او داروغه ته ورغلي دي او هغه ته یې ویلي دي چې دی خو سیاسي قیدي دی تا د اخلاقي قیدیانو سره څنگه بند کړی دی؟، دی خو مونږ سیاسیانو سره بندول په کار دي. په دې سیاسیانو کې د پنجاب لوی لوی لیدران مسلمانان او هندوان وو داروغه صاحب د هغوی نه پرېده، نو په دې وجه زه یې د سیاسیانو هغې احاطې ته بدل کړم. دا ځای ډېر ښه و، یو خو ډېر لوی و، بل په کې ډېرې ونې او سیوری و، چکۍ او بارکونه یې پاڅه او هوادار وو او هوا به په کې هم لگېدی شوه. زما د راتلونو نه چې به څوک سیاسي ورونه خبر بدل هغوی به زما کتو ته راتلل او ما سره به یې گډه بڼه کوله دلته د هر خیال د هر مذاق او هرې عقیدې خلک وو او د دوی صحبت زما دپاره یو لوی غنیمت و. ما به هر چا سره تبادلې خیالات کوو او د هغوی د علمي خبرو او تجربو نه ما ته ډېره فايده ورسېده. زما مثال د مدرسې د یو طالب علم و او ډېر ښه وخت مې د دوی سره تېرېده او د دوی د صحبت نه ما ډېر څه حاصل او زده کړل او تجربه او معلومات مې زیات شول. په دې جېلخانه کې مونږه څلور کسه د خلافت قیدیان وو، چې یو اغا صفدر و، بل ملک لال خان و او دریم یو رضا کار و، چې غلام محمد یې نوم و او

څلورم زه وم او د کانگرس ډېر قيديان او ليدران وو. مانه د نورو نومونه هېر دي يو د لاله لاجپت راى نوم راته ياد دى، په کانگرس کې چې څومره خلک قيد وو هغه ټول هندوان وو، ډېر بڼه خلک وو او ما سره يې ډېره مينه او محبت و، څلور ورځې پس زه يې دفتر ته وبللم او سپرنټنډنټ ته يې پيش کړم هغه زما غاښونه او اوري وکتلي هغه هم ډاکټر و او ويې ويل چې زه په دې باندې نه پوهېږم. په دې باندې يو د غاښونو ډاکټر (Dental Surgeon) پوهېدى شي دا د هغه کار دى ماته يې ووي چې ته خپل خرڅ باندې ډنټل سرجن را غوښتى شي، ماله يې د علاج کولو اجازت را کړو چې ته پخپل خرڅ باندې ډنټل سرجن را وغواړه چې ستا علاج وکړي، زه چې واپس خپل بارک ته راغلم دا کيسه مې سياسي قيديانو وروڼو ته وکړه هغوى زما دپاره د ډاکټر د راغونښتو انتظام وکړو او د ډاکټر پريم نات ډنټل سرجن د رابللو فېصله يې وکړه، سباله جېل والاو د ټېلېفون په ذريعه هغه له خبر ورکړو او د خبرېدو سره هغه جېلخانې ته زما دکتو دپاره راغى زه يې چکر ته بوتلم او د داروغه په موجودگي کې يې زما د غاښونو او اورو ملاحظه وکړه هغه زما په حالت ډېر افسوس ظاهر کړو، چې حکومت د خراب خوراک په وجه ستا صحت بالکل خراب کړى دى او برباد کړى دى. په ډېرې مينې او محبت سره يې زما غاښونه او اوري په بڼه شان سره صفا کړل او کوم غاښونه چې خراب شوي وو هغه يې وايستل او د مخکې دپاره دهغې دارو او د استعمال طريقه يې راته وښودله او ډېر تحقيق يې را باندې وکړو، چې باقاعده دې خپله خوله صفا کوه که نه ټول

غابښونه به دې برباد شي او بل يې زما دپاره د خوراک تجويز وکړو، چې همېشه سبزي او هر قسم تازه مېوه خوره بلکې دا يې زما په ټکټ درج هم کړل او داروغه صاحب ته يې ووي چې دارو د دې مرض دپاره دومره فايده مند نه دي، لکه دا خوراک چې فايده مند دی. د ډاکټر ښه همت، همدردی، شرافت او محبت چې کوم اثر زما په زړه کړی دی هغه تر اوسه پورې زما د زړه نه وتی نه دی او نه زما نه هېر دی. د رخصتېدو په وخت ما ورته ووي چې زه عريب نه يم جېلخانه کې مې روپۍ جمع دي د فیس بود را باندي کېږي دا به ستا مهرباني وي، چې ستا خومره فیس کېږي، هغه ته ما نه واخلي! هغه د دې خبرې نه انکار وکړو او چې څه وخت دا خبره ما ورته دوباره وکړه، هغه ماله دا جواب راکړو: «ماله به شرم نه راځي چې زه د داسې خلکو نه فیس واخلم چې هغوی د قوم او د ملک د ازادۍ، ترقۍ او بهبودۍ دپاره جېلخانوته راغلي دي او زموږ دپاره د دې قسم تکليفونه او مصيبتونه برداشت کوي، نو که چيرې موږ دومره قرباني نه شو ورکولی چې جېلخانوته لاړ شو دا خو کولی شو چې د خدای دپاره د هغوی خدمت وکړو. د دې په اورېدو زه هم چپ شوم او ما بله خبره ونه کړه هغه رانه رخصت شو او زه واپس خپل بارک ته راغلم او دا ټوله کيسه مې خپلو ملگرو ته وکړه. د دې جېل داروغه چې د هغه نوم خيرالدين خان و، ډېر چالاک، هونښيار، تجربه کار او ډېر رشوت خورو او سپرنټنډنټ يې داسې په لاس کې و، چې د ده به څه زړه غوښتل هغه به يې کول او چې سپرنټنډنټ به يې کوم خوا روانولو نو هغې خواله به هغه

روانېده او چې چاته به يې زړه غوښتل، پي، ماسته، ډبله ډوډي او غوښه يې ورته لگوله، حالانکه دا کار د سپرنټنډنټ دى او اکثر دا خيزونه د هغو خلکو دپاره وي، چې څوک ناچوره وي، ليکن ده به سپرنټنډنټ باندې دا خيزونه د روغو خلکو دپاره لگول. په سياسي قيديانو کې چې څومره د سر خلک وو او د چا به لږ، ډېر رسوخ و او خپل اواز به يې اخباراتو ته رسولى شو، د هغو ټولو نه يربده هغه ټولو له يې څه نه څه ورکول او ددې نه علاوه په ملاقاتونو کې او خطونو او کتابونو کې به يې هم ورسره رعايت کولو او د ځان يې ملگري کړي وو، ليکن کوم سياسي قيديان چې بې اسرې وو او چا يې اواز اورېدى نه شو، نو د هغوى دپاره باوجود د ناچورتيا نه هم څه نه وو او چې چا به د داروغه صاحب خوشامندي کولې او د خپلو ورونو خبرې به يې افسرانو ته رسولي شوي، هغه به که غټ کټ و داروغه صاحب به د هغه ټکټ واخيست او چې څه به يې زړه غوښتل هغه به يې سپرنټنډنټ صاحب باندې دستخط کړو. په دې چل يې ټول خلک ځانته محتاجه کړي وو او هغه سړي به د داروغه صاحب د رضا کولو او خوشحاليو کوشش کولو. دا ماته د سياسي قيديانو دپاره ډېر د ذلت او د شرم خبره ښکارېده، « سپرنټنډنټ بالکل يو گوگړو بغير د داروغه نه به يې څه نه کول.

اکثر سپرنټنډنټان هم داسې وي ما چې څومره د جېلخانو سپرنټنډنټان ليدلي دي د ټولو دغه يوشان حال وي، زه خو په دې نتيجه رسېدلى يم چې سپرنټنډنټانو ته بالکل هډو ضرورت نشته دى دا خو په جېلخانو باندې بوج دى، ځکه چې

په جېلخانه کې هم هغه کېږي چې څه داروغه کوي دا لويې لويې عهدې پيرنگيانو د خپل قوم د پاره ساتلې دي، د جېلخانو دا سپرنټنډنتان به اکثر سول سرچنان وو او سپرنټنډنټ هېچرې ډاکټر مقررول پکار نه دي، ډاکټر جدا سړی په کار دی، چې د هغه د قيديانو او د جېلخانې انتظام سره څه غرض نه وي او په ولايت کې انگرېزانو پخپل ملک کې د جېلخانو د پاره هغه طريقه اختياره کړې ده. ولې چې ډاکټر سپرنټنډنټ وي نو هغه اکثر د جېلخانې د انتظامي معاملاتو په وجه د ناجوره او کمزورو قيديانو حق تلفي کوي او مريض ته د مريض په سترگه نه گوري.

زمونږ په احاطه کې به چې څه وخت داروغه صاحب رادننه شو نوهر چا به دا کوشش کولو چې ځان ورته د نورو نه پومبې ورورسوي او سلام ورته وکړي څوک چې به خبر بدل هغه به د داروغه صاحب په خدمت کې حاضرېدل او د داروغه صاحب نه به چې چا پېره جمع شول سړي ته به مېله او تماشه معلومېده، چونکه ما ته دا کار ښه نه ښکارېده. زه د خپل ضمير نه مجبوره وم ما به په دې کې څه حصه نه اخیسته. دانه چې گني داروغه صاحب نه زه خپه وم، يا مې د هغه سلام نه کولو، داسې نه وه. ماله چې به نژدې راغی، نو سلام به مې ورته کوو خو د سلام د پاره به ورپسې ورتلم نه، نو په دې خبره شايد داروغه صاحب زمانه خپه و او باوجود زما د کمزورتيا اوناچورتيا زما په ټکټ چې کوم پی ډېره غازی خان کې لگېدلي و، هغه يې هم بند کړې او ډېنټل سرچن چې زما د پاره کوم خوراک اجازت کړې و هغه يې هم ماته نه را کولو، زما

ملگرو دومره جرات وکړو، چې داروغه صاحب ته یې ووي چې کوم خوراک دده دپاره ډاکټر صاحب تجویز کړی دی، مهرباني وکړئ هغه دده دپاره جاري کړه، هغه ورله جواب ورکړو، چې دی دې سپرنټنډنټ صاحب ته ووايي، زه پوه شوم چې دده زړه نه دی، ولې چې ما ته معلومه وه چې سپرنټنډنټ صاحب خود ده په لاس کې دی او بغیر دده د وینا نه څه نه کوي، لیکن زه دې خپل ملگرو مجبور کړم، چې ته ضرور هغه ته او وایه. بله ورځ چې زه سپرنټنډنټ صاحب دفتر ته وغوښتم ما ورته ووي چې تا ته به معلومه وي چې ډېنټیل سرجن زما په ټکټ زما دپاره د غاښونو د مرض د علاج په طور خوراک لیکلی دی او راته یې ویلي دي چې دا ستا د مرض دارو دي دا خوره، دا به ستا مهرباني وي، چې دا خوراک زما لپاره مقرر کړې او یا ماته اجازه راکړې چې په خپلو پیسو دا خوراک ما ته را کېدی شي، یعنی زه یې پخپلو پیسو را غواړم، هغه د دې دواړه خبرونه انکار وکړو او ما ته یې ووي چې زه یې مناسب نه گڼم چې تاله یې درکړم. ما ورته اووي چې تا ته به یاد وي چې تاهه ویلي وو، چې زه د دې مرض ډاکټر نه یم او نه پوهېږم نو چې ته بیا په دې پوهېږې نه، نو ته بیا څنگه یو خوراک مناسب او بل خوراک نا مناسب گڼې، نو بیا یې دا ځواب و، چې د خوراک په معامله پوهېږم او ماته د دې هېڅ ضرورت نه ښکاري. ما په زړه کې دا خیال وکړو، چې کوم ځای انصاف نه وي اونه څه قاعده او قانون وي، هغه سره زیات بحث کول څه فایده مند نه وي. په دې وجه زه چې شوم او بهر ته راوتم او خپل بارک ته لارم په دې جېلخانه کې ډېر پښتانه

وو، لیکن زموڼږه احاطې ته به راتللی نه شو، کله نا کله به یې په مونږه د شپې پیره لگېده، هغوی ته به ماسره د خبرو اترو ډېره کمه موقع وه، دلته یو پښتون ملازم هم و، چې د دواوې د سوکړو د کلي و، د هغه پیره به د ورځې زموڼږه په بارک لگېده، ډېر ښه سړی و. ماسره یې ډېره مینه وه باوجود د دې نه چې ما به منع کولو لیکن بیا هم هغه به راته کله نا کله څه څیز راوړه. زه په جېلخانه کې د پتو څیزونو سخت مخالف یم، ولې چې په دې باندي په سړي کې کمزورتیا او بزدلي پیدا کېږي. ما به ډېر پوهه کولو او منع کولو هغه نه منع کېده هغه سره به زما ښه گپ شپ لگېدو هغه تازه د ملک نه راغلی و او ماته به یې د ملک قصي کولې د هار پشکال ورځې وې، گرمي ښه په زور کې وه، د ورځې خوبه لا څه ډېر تکلیف نه و، ولې چې ډېرې مرضي وي او سیوری وو، ولې د شپې تېرول گران و، ځکه چې بارک کې به بند وو اکثر به د دولسو بجو پورې د گرمۍ دلاسه چاته خوب نه ورتللو، خو چې شپه به لږه پخه شوه، نو بیا به ماشو په غذا بولو ځکه چې لاس پښې به مو ورته برېښه وو، د پتولو څه شی نه و، چې د ماشونه مو ځان پټ کړی وی، ولې چې د قیادي اوږې، ژمی اغوستن کمبل دی او په گرمۍ کې څوک ځان ته کمبل نژدې کولی نه شي. زه د یوې میاشتي پورې په دې جېلخانه کې وم او دې خلکو سره مې ډېرې ښې شپې ورځې تېرېدې چې په دې کې یې واپس ډېره غازي خان ته بدل کړم، چې څه وخت زه د ډېره غازي خان جېل ته ورسېدم نو ماته معلومه شوه، چې د جېل والاو او سیاسیانو په مینځ کې جوړه شوې وه، جېل والاو هغه د سیاسیانو بارک

ته ولېرلم، ټول راته راغونډ شول او زما په لیدو سره هغوی ډېر خوشحاله شول راترغاړه وتل او په ډېره مینه یې راسره ستړي مشي وکړل. زما مهربان لاله دوني چند چې د هغه د جبل نه وتلو کې لږې ورځې پاتې وې راته یې وویل شکر دی چې ته راغللې او ومې لیدې، گوندې ستا په دې طریقه جدایي او د نه لیدو ارمان به مې په زړه پاتې شوی و، سبا لا چې سپرنټنډنټ راغی نو د ټولو نه اول ورسره لاله دوني چند زما د خرابو جامو ذکر وکړو او ورته یې وویل چې کم از کم ده له دې دده د قد مطابق جامې ورکړې شي او بیا یې ورته زما د خوراک لپاره ټکټ بنسکاره کړو، هغه زرداروغه ته حکم ورکړ، چې ده له دده د مېچ مطابق جامې فوراً ورکړئ او که چرته گودام کې نه وې نو ورته یې جوړې کړه او زما په ټکټ یې نیم سیر شوه او یوه چیتاکی کوچ زما د خوراک دپاره ولیکل. زما د راتلونو نه خو ورځې وروستو روژه راغله څه وخت چې روژه رانژدې شوه، نو زمونږه هندوانو ملگرو سپرنټنډنټ سره ولیدل او هغه ته یې د روژه دارو لپاره د هر قسم ارام رسولو او باقاعده انتظام کولو عرض وکړو. سبا له چې څه وخت سپرنټنډنټ راغی نو هغه تپوس وکړو، چې څوک څوک به روژې نیسي او دا حکم یې وکړو چې څوک روژې نیسي هغوی ته به د خپل خوراک نه یو سیر شوه او یوه چیتاکی غوړي زیات ورکېدی شي او د پېشمېني لپاره به د تازه خوراک انتظام هم وکړی شي. مونږه دده د دې مهربانۍ شکریه ادا کړه او هغه زمونږه د بارک نه رخصت شو. مونږه ټول شپږ مسلمانان وو په دې کې دوه کسانو د روژې نیولو نه معذرت بنسکاره کړو چې په هغې کې

يو بېرستېرو او بل طالب العلم و. مونږه څلورو کسانو په روژو نيولو باندې لاس پورې کړ.

د ډېره غازي خان د هار او پشکال گرمي اسان کار نه و، ليکن د خدای په فضل مونږه ته هېڅ تکليف ونه شو او روژه په ارام او خوشحالي ختمه شوه او اختر راغی. د قيديانو غريبانانو به څه اختروي، د اختر نه پس لاله دوني چند انبالوي او خان عبدالرشيد خان خلاصېدل مونږ ټولو سياسي قيديانو ورله په خپل بارک کې د يوې پارټۍ او (درس) ((Address)) وړکولو انتظام وکړو. په پارټۍ کې څو کسانو تقريرونه هم وکړل او د هغوی خدمات او قربانۍ يې خلکو ته اوستايې. په اخر کې لاله دوني چند او خان عبدالرشيد خان د ټولو روڼو شکرپه ادا کړه او وعده يې وکړه چې مونږه به د قوم او ملک هر قسم خدمت کولو ته تيار يو او په ډېره مينه او محبت سره رخصت شول.

ډېره غازي خان د اب و هوا په لحاظ ډېر خراب ځای دی، گرمي په کې ډېره زياته وي، بارانونه په کې نه کېږي، کال کې يو واري يا په دويم کال به باران وشو او د اوبو د باران په ځای د خاورو بارانونه ډېروي او کله کله به داسې سيلۍ راغله چې دوه، دوه، درې، درې شپې به خاورې ورېدلې. د صحت لپاره دا د خاورو باران ډېر خطرناک و. داسې يوه نړۍ او باريکه دُوره به د اسمان نه راوړېده چې ليدی به نه شوه، ليکن چې گيرچاپيره به دې هر څه ته کتل نو هر څه به د دورو نه ډک وو، څه وخت چې به دا دُوره شروع شوه، نو نمر به يې پټ کړو او د ورېځو په شان به رڼه ورځ تياره شوه د دې زول نه ځان ساتل

ناممکن و، ځان خو پرېږده چې خوراک بچ کول ناممکن و، چې څه به دې خوړل هغې کې خاورې وې، چې لارې به دې توکلې هغه به د خاورو نه ډکې وې، چې پوزه به دې سوږوله هغې کې به خاورې وې، نه ترې د چا جامې بچ کېدی شوې او نه ترې بستره پاکه پاتې کېدی شوه، چې سحر به د خوبه راپاڅېدو چې په بستره به څنگه اوډه شوي وو هم هغه شان چاپ به پرې پاتې وو، هر چا به خرمنخ، خر غوږونه نیولي وو. هر سړی به تماشه و، چې یو بل ته به مو کتل نو خدا به راتله او بیا ماته ډېر تکلیف په دې و، چې ماسره د نورو په شان ډېرې جامې نه وې ماسره یوه جوړه جامې وې ځکه چې د (سي) (C) کلاس قیادي لپاره په شپږو میاشتو کې د یوې جوړې د ورکولو حکم و او داهر وخت وینځل او وچول او بیا د دوو نه بچ کول ناممکن وو، ددې نه علاوه د دوو نه ډکې سیلی به هم کله نا کله راتللې، لیکن د دې ټولو نه زیات د تکلیف نه ډک یو بل گرم باد و، چې ټوله گرمی کې به باقاعده چلیده. د سحر د اووه بجو نه به شروع کېده او د څلورو بجو پورې به و، دابه دومره گرم و، چې په مخ به دې ولگېدو نو تابه ویل چې اوردی او د وجود هره څرگنده حصه به یې سوزوله. د دې دلاسه به اخلاقي قیدیانو ته ډېر زیات تکلیف وو او بیا خاص چې کومو قیدیانو به په نمریا په باغ کې کار کولو، هره ورځ به څلور پنځه کسان بېهوشه کېدل گرمی به وهل کله نا کله به د گرمی دلاسه یو دوه مړه کېدل. مونږ به ټولې دروازې د خپل بارک بندې کړې وې، د څلورو بجو نه به مخکې د بارک نه راوتلی نه شو. په بارک کې به د ننه هم دومره گرمي وه، چې څوک به د

گرمۍ نه اوډه کېدی نه شو او د هر سرې نه به خولې داسې بهېدې چې تا به ویل چې اوس د سین نه راوتلی وي. د شپې به هم ډېره گرمي وه، لیکن گرمۍ سره به گذاره کېده، د دغه سیلۍ نه بچ کېدل گران وو او ما سره خو د ځان د پتولو هم څه نه وو، کمبل خو وه، هغه مو د گرمۍ په وجه ځان ته رانزدې کولی نه شوه، نوزه خو به ورته د خدای په تکیه پروت؛ وم. د پنجاب په جېلخانو کې د دې نه خرابه جېلخانه بله نشته ځکه یې سیاسي قیدیانو ته دا خوښه کړې وه او دې ته به قیدیانو د پنجاب تورې اوبه ویلې د کومو ملازمانو نه به چې څه قصور وشو نو هغه به یې دې جېلخانې ته رالېږل. د ۱۹۲۲ع کال د اگست د میاشتې اخري ورځې وې مازېگری و. زه په خپل بارک کې ناست يم او ماته یې یوه لفافه راکړه، لفافه کې د تنه یو خط و، چې هغه مې پرانست نو هغه مې د مور خط و، چې کلي نه یې ما ته رالېږلی و، په لیدو یې ډېر زیات خوشحاله شوم ولې چې زما خپلې مور سره ډېره مینه وه او دهغې هم زه ډېر خوښ وم. په هغې خط کې د دعا او خیریت نه پس یې ماته لیکلي وو، چې الله تعالی په تاباندې ډېره مهرباني کړې ده، تا له یې زوی درکړی دی، دا خط ما تاته د دې لپاره لیکلی دی چې اول تا ته مبارکي درکوم او بیا ستا رایه معلوم کړم چې هغه له څه نوم کېږدو، ځکه چې مونږ دا فېصله کړې ده چې هلک ته به نوم ته کېږدې.

زه ددې په لوستو نور هم خوشحاله شوم او د خدای ثنا مې وویلله او د خدای په درکې مې دا زاري وکړه چې ای الله تعالی زما دا بچی سره د دې نورو بچو نېک او صالح لوی کړې، ښه

اخلاق او علم ورکړې او د خپل مخلوق خادم يې وگرزوې ته يې ناصر حافظ او مددگار شي او د ظالمانو د هر قسم ظلم نه يې وساتي. نوم مې دده دپاره عبدالعلي تجويز کړو او په سبا له مې مور ته خط وليکه او دا نوم مې په کې ورولېږه، د پرنگيانو حکومت يو ناپرسانه حکومت دی. هر انگرېز فرعون او د فرعون په شان خودمختاره دی، هر حاکم چې هر څه پخپل رعيت باندې وکړل ورپسې پرسان او تپوس نشته.

زمونږ ملگرو کې ډېر داسې کسان وو، چې د هغوی نه دومره تعليم و، او نه يې څه دومره مالي حيثيت و، ليکن مجسټريټ ورله سپېشل کلاس ورکړی و او هغوی سره هغه سلوک و او زه يې په «سي» (C) کلاس کې قيد کړی وم او کال تېر شو ماسره هماغه د «سي» (C) کلاس سلوک وو او چا دې طرف ته فکر هم نه کولو. حالانکه ډېر خلک به زمونږه د کتو دپاره د حکومت له خوا راتلل چې د قيديانو حال معلوم کړي او مناسب انتظام ورله وکړي خوماته د چا فکر نه و او يا يې قصداً نه کولو. په گرمۍ کې به بغير زما نه ټولو قيديانو ته د بهر ځملاستو اجازت و، خوزه به يوازې په بارک کې بند وم. يوه ورځ جېل والو زه دفتر ته وبللم او راته يې ووي چې مونږ ستا دپاره دا تجويز کړی دی، چې تاد تورې وردی نمبردار کړو. په دې کې به تاته دوه فايدې وي يوه دا چې ډبله معافي به درکېدی شي او ته به زررها شي او بله دا چې تاته به د بهر ځملاستو اجازت وي، ستا کار به نور هېڅ نه وي صرف د دې سياسي قيديانو مشقت وړل او راوړل وي ليکن ما د دې خبرې نه انکار وکړو، ځکه چې دا زمونږ د اصولو نه خلاف وو.

زمونږ اصول د حکومت سره عدم تعاون و اودا خو يو قسم تعاون و اودا د يو سياسي قيدي دپاره لويه د کمزورتيا خبره وه، چې بهر خو به يې حکومت سره امداد نه کوو، ليکن چې څه وخت جېلخاني له راغی نو بيا هم د هغه حکومت خوشامندگر او امدادي شي.

دا يوه لويه گناه او بد اخلاقي وه، دلاله دوني چند د رها کېدو نه څه موده پس چې په ملک کې انتخابات شروع شو او هغه د پنجاب اسمبلی ممبر منتخب شو، نو هغه په اسمبلی کې زما متعلق يوه لويه واويلا او شور جوړ کړلو او حکومت يې ملامته کړو چې ما سره تر اوسه پورې د (سي) (C) کلاس د قيدي سلوک کېږي. حکومت جواب ورکه چې هغه خود سرحد قيدي دی. پنجاب سره يې څه تعلق نشته، نو ده ورته په جواب کې وويل چې نن ورځ خو هغه په پنجاب کې دی، چې په پنجاب کې د سياسي قيديانو سره څه سلوک کېږي، هغه دې د ده سره هم وشي. نو په ډېرو جگړو يې د پنجاب حکومت مجبور کړو چې يو حکم جاري کړي او زمونږ سپرنټنډنټ ته يې وليکل چې زما متعلق د سرحد حکومت سره خط و کتابت وکړي، سپرنټنډنټ صاحب ډېر ښه سړی و، ما سره يې ډېره همدردي وه، هغه فوراً سرحدي حکومت ته وليکل، ليکن هغوی جواب ورته کړو او چې ده پرې زور ولگولو او يادگيرنې به يې ولېږلې نو د وخت تېرولو دپاره به هغوی څه گول مول ځواب ورکړو، ولی چې د هغوی مطلب ماله تکليف را کول او زما صحت بربادول وو. په دې طريقه په خط و کتابت کې ډېره موده تېره شوه، ليکن لاله دوني چند ډېر زورور سړی و، هغه

دوی کله په قلاړه پرېښودل او د هغه وخته پورې به یې یادگیرنې ورلېږلې، چې اخیږي زه پرې په سپېشل کلاس کې کړم. په دې وخت کې جېلخانه کې خبر شوم چې زما د گرفتاری نه پس زمونږه د اتمانزو د ازاد سکول طالب العلمانو په ټوله علاقه کې یو لوی مهم شروع کړی دی، کلي په کلي به یې مولود شریف کولو ډېر خلک به ورته راغونډېدل، زما زوی عبدالولي به اول د قران شریف تلاوت وکړو بیا به ده او ماسټر عبدالکریم قومي نظمنه ووې او د هغې نه پس به زما مشر زوی عبدالغني ډېر ښه زړه نرمونکی تقریر وکړو. بیا به یې خلکو ته ووې چې پښتنو تاسو لېشان فکر وکړئ، چې زما بابا دې پیرنګیانو ولې قید کړی دی؟ د هغه څه گناه ده؟ هغه خونه قتل کړی دی، نه یې ډاکه کړې ده، نه یې بل څه اخلاقي جرم کړی دی. زما د پلار جرم دا و، چې ستاسو بچوله یې تعلیم ورکولو او په تاسو کې د اتفاق او ورورولۍ، عزیزولۍ خواشمنه و. تاسو کې یې هغه رسمونه، رواجونه چې پښتانه پرې تېاه کېدل، ورکول غوښتل تاسو یې د دنیا د مېذبو قومونو سره اوږه په اوږه ودرولۍ. دغه گناه وه چې پیرنګیانو هغه قید کړو او د(سي) (C) کلاس سخت قید یې پرې ولگولو. اوس مونږه او تاسو له په کار دي چې هغه کوم کار چې زمونږه قوم د فایدې دپاره کولو جاري وساتو بلکې ترقي ورکړو نو پیرنګیان به پوه شي چې پښتانه را بیدار شوي دي، وینن شوي دي. مونږه اوس په دوی خپل مطلب نه شو کولی او نه یې دباوولی شو.

د دوی ددې خبرو په قوم ډېر اثر وشو او د سکول سره هر چا

امداونه شروع کړل او سکول ډېره ترقي وکړه. ما چې دا خبرې واورېدې نو ډېر خوشحاله شوم د خدای شکر مې ادا کړو، چې زما قرباني بې ځايه او بې فايدي نه شوه او ټول قوم محسوسه کړه، چې باچا خان زمونږه د پښتنو دپاره قيدونه تېروي. هر چا په دې خبره ډېر فکر او غور وکړو، ځکه زمونږه اصلاحي او تعليمي پروگرام ته تقويت ورسېدو.

مذهبي تعصب:

مونږ په دې جېلخانه کې پنځه مسلمانان وو، مونږ ډېره موده د خپلو ملگرو هندوانو او سکھانو له خاطرې غوښه خوړلې نه وه او نه زمونږه ياده وه، ليکن د سيالکوټ نه يو حکيم صاحب په دې تحريک کې قيد راغی، نو هغه به غوښه خوړله او زمونږه هم شوق پيدا شو او مونږ هم د غوښې د خوړلو د شروع کولو فيصله وکړه. حکيم صاحب مو جېل والو له ورولېږه او هغه ورسره ټولې خبرې صفای کړې. د جېل والو دا رايه وه چې غوښه دې هم په دغه باورچي خانه کې پخېږي، حالانکه داروغه هندو و، ليکن مونږه دا خبره غوښه نه کړه، ځکه چې بعضې خلکو د دې نه سخت پرهېز کولو. د هغوی د خاطرې به مونږه په هسپتال کې خپله کټوۍ پخوله او خوراک به مو هم دلته په بارک کې نه کولو هسپتال کې به مو خوړله. مونږ د خپلو ملگرو خوشحالولو دپاره دا کيسه کوله. بل هله خوشحالولی شې چې په ځان تکليف تېر کړې، ليکن زمونږه بعضۍ وروڼو د دې دومره ناکام هډو څه قدر ونه کړو او څه وخت چې مونږ په اوله ورځ هسپتال له لارو، نو هغوی زمونږ

بر خلاف پراپېگنډه شروع كړه او ټول سياسي وروڼه يې راته وپرسول حالانكه دوى كې اكثر و غوښه هم خوږه. مونږ چې واپس راغلو نو مونږ ته د سياسي وروڼو د رويې او خبرو نه معلومه شوه چې دوى زمونږ نه ډېر خپه او په غصه كې دي. ما ته د دوى دا حركت ډېر ناجايزه ښكاره شو. زمونږ د هندوستان په خلكو كې دا يو لوى كمى دى، چې يو څيز زمونږ په خيال او عقیده كې خراب وي، نو د هغې هم زغم او برداشت كولى نه شو، د هرې عقیدې د خلكو نه هم په هغه شان توقع او ارزو لرو، لكه زمونږ چې وي او دې ته فكر نه كوو، كه چيرې دا څيز منع وي، نو زما دپاره منع دى د بل دپاره چې هغه زما د عقیدې نه دى څرنگه منع كېدى شي؟ د ايشيا د خلكو دا دعوه ده، چې مونږه مذهبي خلك يو او صرف په دنيا كې دلته مذهب پاتې دى ليكن څومره چې زما تجربه ده، نو ماته معلومه شوې ده، چې بېشكه د ايشيا په خلكو كې مذهب شته خو هغه مذهب په نوم مذهب دى او د خداى او رسول (ص) هغه ريښتيني مذهب نه دى. د ريښتيني مذهب نه دوى ناخبره دي. هر مذهب كې ازادى ده، روادارى ده او لوى نظري ده، ليكن دوى ترې خبر نه دي او نه چا خبر كړي دي.

حقيقت دا دى چې دا ټول اسماني مذهبونه د خداى مذهبونه دي او دنيا ته د اتفاق مينې او محبت او د خداى د مخلوق د آرام او خدمت دپاره راغلي دي، د هريو مذهب د پيروكارو دا فرض دي چې د خداى د مخلوق له منځ نه كركه او نفرت لرې كړي او مينه او محبت په كې پيدا كړي او د يو بل سره امداد وكړي خو مونږ دې حقيقت نه چا خبر كړي نه يو.

ما د ټالستای يو کتاب کې چې شپږويشت کيسې يې په کې ليکلې دي دا کيسه لوستې ده، چې يوه چنه ده د هغې نه هر يو محلت له نلکه راغلې ده خو د هر يو محلت خلک په دې نښتې دي چې زمونږه د نلکې اوبه پاکې او خوږې دي او د دې نورو نلکو اوبه ناپاکې او ترخې دي. دې ته هېڅوک فکر نه کوي چې دا ټولې نلکې د يوې چينې نه راغلې دي، نو څنگه يوه پاکه او خوږه شوه او نورې ناپاکې او ترخې شوې او اسلام خو دا تعليم ورکوي چې د مسلمان به په دې کتاب هم ايمان او عقیده وي او په وړاندينو مذهبونو او کتابونو هم: «واللذين يؤمنون بما انزل اليك و ما انزل من قبلك» دا ددې ثبوت دی چې اسلام ټولو مذهبونو سره روا داري غوره کړې ده.

چې کوم ځای زمونږ سياسي وروڼه ټول غونډ ولاړ وو، نو زه ورو ورو ورنژدې شوم او ورته مې دا وويلې چې دا سوراچ خوماته ډېر گران ښکاره شو او سوراچ به د څه سوراچ وي چې هغه کې هر چا ته د خپلې عقيدې او خيال ازادې نه وي. ستاسو په دې تنگ نظری، ما له افسوس راځي. که چېرې د غوښې خوراک د چا په عقیده منع وي، هغه دې نه خوري او که د چا په عقیده هغه منع نه وي، نو د هغه نه خفگان مناسب نه دی. مونږ خو ستاسو د عقيدې دومره خيال ساتلی دی چې مونږ ته حکومت ويل چې تاسو به په همدې شريکه باورچي خانه کې پخلی کوئ، مگر مونږ حکومت ته وويل چې مونږ غوښه په دغه باورچي خانه کې نه پخوو، په بل ځای کې به يې پخوو، نو زمونږ د غوښې په خوراک ستاسو خفگان او اعتراض ناجايزه دی. ستاسو دا خيال د هندوستان د سوراچ

او اتفاق دپاره موزون نه دی، ځکه چې په هندوستان کې د مختلفو عقیدو او خیالاتو خلک موجود دي، نو که چېرې هر یو قوم خپلې عقیدې او خیال باندې نور مجبوروي، نو دا به گرانه شي؛ بلکې نتیجه به یې ډېره خرابه راوخېژي او د هندوستان خلک هله د ترقۍ او ازادۍ معراج ته رسېدی شي، چې هر چاله د خپلې عقیدې او خیال ازادې ورکړو او د هېڅ قسمه ظلم او جبر په چا ونه کړو. زما د دې خبرو په اورېدلو د دوی قهر او خفگان کم شو او بیاد هغوی هغه اعتراض او خفگان پاتې نه شو.

زمونږ ډېر هندوان او سکهان سیاسي وروڼه وو، چې هغوی د غوښتو په خوراک اموخته وو او ډېر زړه به یې غوښتې ته کېدلو، لیکن نورو نه مجبور وو، زما د سیالکوټ یو بنداري نومي هندو آشنا و، ډېر ښه سړی و او د غوښتې ډېر شوقی و، چې څه وخت به مونږه هسپتال ته روان شو، نو هغه به پټ ماله خپل کتوری را کړو، چې په دې کې ماله لږه غوندې غوښه راوړه، ما به همېشه هغه له هغه کتوری ډک راوړلو او هغه به په پټه په بارک کې خوړله. هغه چې به کله نا کله په قار شو نو خپلو هندوانو ته به یې ډېر کنځل کول چې وگورئ دوی د خوراک په څیزونو کې مونږ ته مذهب راوړاندې کړی دی.

زمونږ د ټولو سیاسي قیدیانو شریکه یوه باورچي خانه وه او دا ډېر ښه کار و، چې مونږ مسلمانانو هندوانو او سکهانو به یوځای کې ډوډۍ خوړله. تحریک مونږ ټول سره وروڼه کړي وو. دا د کانگرس او خلافت برکت و او د یو بل نه مو هېڅ قسم نفرت نه کولو. یوه ورځ په کې اتفاقاً د خدمتگار سوال را

پیدا شو مولانا محمد اسماعیل غزنوي دا سوال اوچت کړو، چې په باورچي خانه کې يو مسلمان خدمتگار هم په کار دی، لیکن هندوان او سکهان په دې کار راضي نه وو او د مولانا برخلاف به يې دا خبرې کولې چې گورئ دوی په مونږ کې بې اتفاقي پیدا کوي، ما ورته وویل چې په دې خو به اتفاق او محبت لا زیات شي، ځکه چې مسلمان به هم د باورچي خانې په کار کې شریک شي او ټول کار به په شریکه وکړي. زما دې خبرو ته چا ډېر فکر ونه کړو او زما کوششونه څه مفید ثابت نه شول، چې څه رنگې هندوان او سکهان پخپلو خبرو ټینګ ولاړ وو، هغسې مولانا صاحب هم خپله خبره نه پرېښوده او ورځ په ورځ دا جگړه په زیاتېدو وه. زمونږ يو ماسټر صاحب و، چې هندو و، هغه خو به ویلې هندوان پاک دي او مسلمانان ناولي دي، لیکن چې کوم هندوان پوه او هوښیار وو، نو هغوی به دا وې چې دا د صفایې سوال دی او چونکه مسلمانان د صفایې خیال ډېر نه ساتي نو په دې وجه مونږ نه غواړو چې مسلمان دې په کېچن کې کار وکړي. دا کیسه جاري وه او ورځ په ورځ زیاتېده او سختېده، دا خو يو قسم بانې وې په اصلیت کې هندوانو مسلمان خدمتي په (کېچن) (Kitchen) کې نه پرېښو، یوه ورځ ما خپل ډاکټر ته چې هغه یو هندو و، دوه مشقتیان چې یو هندو و او بل مسلمان و د خپل بارک د کتو او معاینې دپاره پیش کړل چې ته دا دواړه وگوره چې په دوی کې کوم صفا او پاک دی، هندو په باورچي خانه کې کار کولو او مسلمان زمونږ د بارک جارو مار و. ډاکټر صاحب په ښه شان هغوی وکتل او د کتو نه پس يې د مسلمان په حق کې فېصله

و کره چې دا مسلمان د دې هندو په نسبت پاک او صفا دی او په هندو کې د ناپاکۍ په وجه سپرې شوې دي، نو ما خپلو هندوانو ورونيو ته ووي چې د ډاکټر صاحب په فېصله کې څه وايي. ستاسو د صفایۍ دا بانه خو هم پاتې نه شوه. لنډه دا چې د ډېر کشمکش نه پس اخر په دې فېصله وشوه چې يو مسلمان دې هم په باورچي خانه کې کار کوي او د هغه به صرف دا کار وي چې مونږ په کومو لوبنو کې ډوډۍ وخورو هغه به اوچتوي او وينځي به يې او په دې طريقه دا مسئله ختمه شوه.

د هندوانو دې قسم خبرو او رويې په ما هم اثر وکړو او زما زړه چې په هغه کې د خدای د ټول مخلوق سره يو شان مينه محبت و، څه نا څه فرق په کې پيدا شو. يوه ورځ ما خپلو ورونيو سره خندل چې زه دلته صفا زړه راغلی وم او هغه د هر څه کرکې او نفرت نه پاک و او هېڅ قسم داغ په کې نه و، ليکن ستاسو په صحبت سره چې نن زه ورته گورم دا غدار شو، مذهب خو دنيا ته د دې دپاره نه دی راغلی چې د خلکو په منځ کې نفرت پيدا کړي، بلکې مذهب خود مينې محبت علمبردار دی. بله عجيبه خبره مې دلته دا وليده، چې په گرمۍ کې به تقريباً ټولو هندوانو زما د منگي نه يخې اوبه څکلې او هېڅ باک به يې نه کولو، ليکن يخنی کې به يې ترې پرهبز کولو او زما منگي ته به نه رانزدې کېدل حقيقت دا و، چې په گرمۍ کې به ما د دې خپل منگي نه کپړه چاپېره کړې وه او ساعت په ساعت به مې هغه لمدوله باد به لگيده، نو هغه اوبه به يخې وي ما خو به دا خواري کوله او دوی نه دومره خواري کېدلی نه شوه.

مونږ په جېل کې وو، چې بهر چېرته یو هندو، د پېغمبر اسلام (ص) په شان کې گستاخي کړې وه، نو یو مسلمان راپاڅېدو هغه یې قتل کړو، هندوان د هغه هندو ملگري شول او مسلمانان د هغه مسلمان او په دې باندې ټول ملک کې یوه هنگامه جوړه شوه او د ازادۍ او قومي تحریک نه د خلکو توجه فرقه واریت ته وگرځېده. تردې وخته پورې چې د قومي تحریک د وحدت دپاره څومره کوششونه شوي وو، هغه په سین لاهو شول، په کار خودا وو چې څوک غلط کار وکړي ټول هغه ته غلط وایي نه سریتوب، نه مذهب، نه انسانیت، نه شرافت، نه اخلاق دا وایي چې مونږ د غلط کار او غلط سړي ملگري شو، د هر چا خپل مذهب دی او خپله عقیده ده، یو سړی داسې کار ولې کوي چې د بل مذهب او بلې عقیدې خاوند پرې خپه او غصه شي، حالانکه هېڅ مذهب ددې اجازت نه ورکوي. دا نن چې د هندوستان او پاکستان هندو او مسلمان د نفرت په لوی عذاب کې گیر دی، نو د دې هم دا وجه ده. تاسو دې خبرې ته هم فکر وکړئ چې هندوستان کې د غوا او جماعت په سرفرکه واران ه فسادونه ډېر کېږي او زمونږ شریک د بنمن دا حربه زمونږ د قومي اتحاد خلاف استعمالوي، چې سړی دې ته وگوري نو حیران شي چې یو ښه وینس او بینا بنیاد د غوا په حاله بد وگني نو بل بنیاد د وژنې یعنی د بنیاد حیثیت او حقیقت د یوې غوا یا ځناور نه هم لاندې او غیر ضروري دی او دې بل اړخ ته د خدای د کور په خوا کې د تېرېدونکي جلوس د ډولکي او سرنا اواز دومره لوی جرم دی چې هم د دغه رحمان او رحیم خدای په پاکه نامه

د هغه د مخلوق انسان په مړۍ چاره رابنګل کېږي. د دې واقعاتو نه فسادونه جوړ شي، کورونه تالاشي، ماشومان په کې وسپړل شي او دا هر څه په دې جذبه کېږي چې د خدای پاک د رالېږلي دين خدمت کېږي. په دې سلسله کې ماته يوه کيسه را ياده شوه. زمونږ د کلي د خپلې کورنۍ يو مشر د خپل وراره د لاسه د خپل کلي په جومات کې د لمانځه د پاسه په سجده قتل کې شوی و، تفتيش له پوليس راغی پوليس کپتان پيرنگی و، هغه جومات ته بوتانو سره ننوتو هلته ولاړ يو سړي ورته وويل «صاحب بوتان وباسه جومات دی» پيرنگي ورته ووي، چې ستاسو په زړه کې د خدای د کور هم صرف دومره احترام دی چې پيزار سره په کې نه گرځئ او د هغه خدای پيدا کېږي مخلوق په کې هم د هغه د وړاندې په سجده کې پروت وژنئ؟ دا ستاسو عجيبه مذهب دی او عجيبه تعليم دی.

د هندوستان ډېر عجيبه مخلوق دی دوی پيرنگيانو د خپل تکبر او فرعونيت په وجه د ځانه خپه کړي دي او پخپله مقابله کې يې ودرولي دي، ځکه چې زمونږ بارک ته به کله يو پيرنگی د معاینې دپاره راغی نو يوه عجيبه تماشه به وه، مونږ کې به د هريو کس دا کوشش و، چې په څه چل او څه طريقه به هغه خپل ځان طرفته مايل کړي او چې يو ځل به هغه مونږ طرف ته خپل رغبت بنسکاره کړو او څه لېږې خبرې به يې را سره بنسې وکړې، نو چې دوباره به راتلو نو لا بارک ته به را دننه شوی نه و، چې مونږ به ورته لاس په نامه ولاړ وو، لاسونه به مو ورته جوړه کړي وو، سلامونه به مو ورته کول او مسکي مسکي به ورته

کېدو او دا عادت خاص زموږ په اتيليجنشيا يعنې زموږ په تعليم يافته خلکو کې ډېر زيات و، زما يو مهربان چې د لاييلپور و، زما د جېلخانې استاذ و او يولوی وکیل و، ماستر گوردت مل نومېده او هر وخت به يې سياسي کتابونه لوستل ډېر عالم او پوه سړی و، ليکن چې يو ځل به کوم پيرنگي ورسره ښې خبرې وکړې، نو بيا به پرې دې پتنگ و، هغه يوه ورځ ما ته د خپل قيد د لاييلپور د جېلخانې کيسه کوله چې زه به يې په اورېدو باندي حيران شوم ما به په زړه کې وې چې د هندوستان څومره ښه خلک دي او د دوی د پيرنگيانو سره څومره ښه محبت دی د هغوی زور او ظلم او بد سلوک ورته هېو مخې ته دريږي نه او نه يې محسوسوي. هغه غريب، بې گناه ډپتي کمشنر دوه کاله قيد کړی و، ليکن بيا هم دی د هغه نه خوشحاله و، د هغه برخلاف يې په زړه کې څه نه وو، بلکې همېشه به يې ماته د هغه صفت کولو چې هغه بيچاره ډېر ښه سړی دی او د دې ښه سریتوب وجه دا وه چې څه وخت يې دی قيد کړو، نو هغه يوه ورځ جېلخانې ته راغلی و او دده پوښتنه يې کړې وه او دده په مخکې دومره ويلې وو چې د وکیل صاحب چکۍ مو سپينه کړې ولې نه ده؟ په دې دومره خبره دی خوشحاله و، بلکې د هغه احسانمند و او چې څومره ده سره ظلم او زياتی شوی و، هغه ترې هېر و. هغه به کله نا کله په فخر دا کيسه ماته کوله چې ډپتي کمشنر جېلخانې له راغی نو زما پوښتنه يې وکړه چې هغه کوم ځای دی؟ بيا ما له راغی جېل والا ته يې وويلې چې دده چکۍ مو سپينه کړې نه ده؟ دا سپينه کړی. ما به ورته ويلې چې ماستر صاحب ته يې بې

گناه دوه کاله قید کړی یې او د ډېره غازي خان غوندي گنده جبل ته یې رالېږلی یې او مالي نقصان پرې علاوه، دې ته فکر نه کوي او چکۍ سپینول درته یاد دي.

ما به همېشه خپلو سیاسیانو ورونو سره خندل چې ستاسو مطلب سوراج نه دی بلکې ستاسو مطلب دا دی چې پیرنگیان دې مونږ هم ځان سره په حکومت کې شریک کړي او څه لږه غوندي حصه دې په کې راکړي.

لاهور جبل ته دوباره تگ:

زما د غاښونو مرض ورو ورو بیا په زیاتېدو شو، ماته یوه ورځ داروغه صاحب د سپرنټنډنټ په مخکې دا خبره وکړه چې نن سبا جرنیل صاحب بیا په دوره باندي دلته راځي ته د خپل مرض حال هغه ته ووايه او عرض ورته وکړه چې تاد علاج دپاره بیا د لاهور جبلخانې ته ولېږي، لیکن ما ورته دا جواب ورکړو چې جرنیل صاحب ته د هېڅ قسم عرض معروض نه کوم، ځکه چې زما اصلي ذمه دار سپرنټنډنټ صاحب دی او که چیرې زه څه وایم نو ده ته به وایم. سپرنټنډنټ صاحب هم زما د خبرې تایید وکړو او په جواب کې یې راته وویل چې د جرنیل صاحب د دورې نه پس به زه تا لاهور ته ولېږم. هغه زما دپاره ولیکل چې زه دې د علاج دپاره لاهور ته بدل شم او زر ترزره حکم راغی او زه لاهور ته روان شوم، دا ځل زما تلل په پټه نه وو، زه ټولو سیاسي ورونو سره یوځای شوم او په خدا خوشحالی سره ترې رخصت شوم او په خیریت لاهور ته ورسېدم. د وررسېدو سره یې زه خپل زور اشنا داروغه

خیرالدین خان ته پیش کړم ولې چې مخکې علاج دپاره راغلی وم ده سره مې لېده کاته شوي وو، هغه زما نه پوښتنه وکړه چې ته د علاج دپاره د ډېره غازي خان جېلخانې نه راغلی یې او پس د هغه نه یې زما صندوق او بستره ایساره کړه او خپل اردلي یې ماسره کړو چې ما هغې احاطې ته بوځي چې کومه احاطه د سیاسي قیدیانو دپاره مقررره وه، لږ چې مونږ وړاندې شو، نو زما خیال دا و، چې ما به هغه ځای له بیایي چې مونږه په کې وړاندې وو چې مونږ لارو نو مایو وړوکي غوندې دروازه ولیده، د هغې په خوا کې یو قیدی نمبردار ولاړ و، نو چې څه وخت مونږ دغې وړوکې غوندې دروازې ته نزدې شو، نو د داروغه صاحب اردلي هغه ته اشاره وکړه او هغه فوراً ور پراتیسته او زه هغه ځای ته وردننه شوم، هغه ځای ډېر وړوکي او تنگ و. زه لا په دې فکر کې وم چې دننه کوته کې مې اغا صفدر او ملک لال خان په نظر شو، د هغوی په لیدو رانه هر څه هېر شو او زه ډېر خوشحاله شوم چې شکر دی د گپ شپ دپاره مې ملگري بیا مونده. لاله لاجپت رای او د هغه سره یو بل هندو لیډر هم په دې بارک کې ناست وو، چې څه وخت وردننه شوم هغه ټول راپاڅېده او په مینه محبت یې ما سره ستړي مه شي وکړل. د دوی په ملاقات زه نور هم ډېر خوشحاله شوم. زمونږ دا ځای دومره تنگ و، چې مونږ په کې گرځېدی قدر نه شو او نه مو په کې د څه قسم ورزش کولی شو او بله دا چې د ورځې خوبه مو څه نه څه گذاره کېدی شوه، لیکن د شپې به مونږ ته ډېر زیات تکلیف و، ځکه چې هوا په کې بالکل نه لگیده دگرمی دلاسه به په کې مونږ پوره خوب کولی نه شو.

ټوله ورځ تېره شوه او ما بنام شو ليکن زما بستره او صندوق راغلل او د شپې چې څه وخت ما له يې ډوډې راوړه نو هغه د سپېشل کلاس نه وه، بلکې د (سي) (C) کلاس خوراک و، ما خپلو ملگرو سره د دې خبرې ذکر وکړو، چې زه خود سپېشل کلاس قيدي يم ما سره ولې د (سي) (C) کلاس سلوک کېږي، ليکن هغوی زما په دې خبرو کې څه دلچسپي وانه خيسته او په هغه دغه کې يې تېره کړه، زه هم چپ شوم، ليکن دا خبره زما په زړه کې نه ځايېده چې بغير د څه قصور نه چېل والاو ماسره ولې د دې قسم سلوک کوي. ما څه کولی نه شو او نه ورته زه خپلو ملگرو پرېښودم. هغوی هم زما دپاره څه قدم اخيستو ته تيار نه وو. زما بستره او صندوق راغلل بيا هم چې زما په صندوق کې څه د خوراک څيز و، هغه راغلل د هغه په باره کې دا خبر راغی چې هغه به په دفتر کې پروت وي او د ضرورت په مطابق به تاله درکېدی شي. د دې مطلب داو، چې د نيمې نه زيات به چېل والاو خورو، چېلخانه ډېر يو عجيبه ځای دی، د ښودو له پاره يې يو قانون جوړ کړی دی، ليکن په حقيقت کې قانون نشته د داروغه او سپرنټنډنټ خوله قانون دی او هرڅه چې غريب قيدي سره هغوی کوي هماغه کېږي. ډېره غازي خان چېل کې د خوراک څيزونه ځان سره کېښودل جايز وو او دلته ناجايز شو او دا خبرې څوک رښتيا و له وروستی هم نه شي، ځکه چې د کمزوري او د زورور معامله ده، د گډې او شرمښ کيسه ده. بله ورځ خيرالدين خان زمونږ بارک ته راغی ما ورته ووي چې زه افسوس کوم چې دا دومره ورځې تا مال بهغېر د څه وجهې تکليف راکړو؟، هغه راته په جواب کې دا ووي چې ستا

وارنټ سره د مجسټريټ د سپېشل کلاس د تصديق چيټي نه وه، نو مونږ څنگه دا يقين کړي وي چې ته په رښتيا په سپېشل کلاس کې يې. ما ورته ووي چې اخر زما په ټکټ د سپېشل کلاس تصديق د ډېره غازي خان د سپرنټنډنټ د طرف نه شوي دي، هغه جواب راکړو چې دا زموږ د تسليي دپاره کافي نه و. ما ورته ووي چې دلته اول خو هم راغلي وم او تاليدلي وم، هغه وخت خو ما سره صندوق او بستره نه وه او نه ما خپلې جامې اغوستې وې، نو بيا دا څيزونه ماڅنگه را پيدا کړل؟ هغه جواب راکړو چې زموږ خيال و، چې هسې نه دا ورته چا په لاره کې ورکړي وي. زه پوه شوم چې ده کج بخي شروع کړه، نو ما دا خبره پرېښوده. مقصد دا دی چې د جبل والاو يو عجيبه قسم عادتونه وي هغوی همېشه په دې فکر او کوشش کې وي، چې په څه طريقه به د خدای مخلوق ته تکليف ورسوو، دا ټولې خبرې زما د ملگرو په مخکې وشوې ليکن هغوی بالکل خاموشه وو.

هر کله چې زموږ دا دعوه ده، چې مونږ به حکومت سره تعاون نه کوو؛ نو بيا دا مناسب دي چې په جېلخانو کې هم هغه حکومت سره تعاون او ملگرتيا ونه کړو. د حکومت سره تعاون او ملگرتيا خو په هېڅ شان زموږ د شان سره جايزه نه ده او بيا د خپلو ملگرو برخلاف او داسي ملگري چې د خدای دپاره يې مونږ سره د قوم او ملک د خدمت دپاره ملاتړلې ده.

خو ورځې پس زما د غاښونو د کتو دپاره بيا هم هغه ډينټل سرجن راغی زما د غاښونو او اورو په ليدو خوشحاله شو او ماله يې مبارکي راکړه چې غاښونه دې بچ شو. زما د ژامې يو

غابن يې وايستلو او نور غابنونه يې رال له په ښه شان صفا كړل او نوي دارو يې د پورې كولو دپاره راته وليكل د تلو په وخت كې يې داروغه صاحب ته وويل چې څلور ورځې پس به بيا زه دده غابنونه گورم او زمونږ نه رخصت شو.

مطالعه:

مونږ په جېلخانه كې د قران مجيد درس شروع كړي و او د سحر د لمونځ نه پس به تقريباً دوه، درې گېنتې د قران په تلاوت كښي مشغوله وو. څلور كسان وو او مونږ سره څلور قسمه تفسيرونه وو، د څلورو وهډو ترجمه به مو په ښه شان اورېده او بيا به مو پرې ښه غور او فكر كولو او كله نا كله به مو خپلې خپلې رايې هم وركولې، چې څه وخت به مو د قران درس شروع كولو، نو دا مو فېصله كړې وه چې هغه ټولې خبرې او كيسې چې د وړوكوالي نه مونږ اورېدلې دي او زمونږ په زړونو كې ناستې دي هغه بالكل د زړه نه اېستل په كار دي او په يو صفا زړه د قران شريف په مطالبو او تعليم باندې غور او فكر كول په كار دي او د هغو په اصلي معنو او مفهوم ځان پوهول په كار دي او دا هله كېدې شي، چې مونږ د خپل زړه نه هغه ټولې خبرې او كيسې لرې كړو او كه چيرې دا ونه كړو، نو بيا د قران په حقيقت رسېدې نه شو، ځكه چې مونږ مخكې د هغه متعلق يوه رايه قايمه كړې ده. دې خبرې مونږ ته د پره فايده ورسوله او په دې طريقه مونږ د اسلام د څوبو او ښېگړو نه په ښه شان سره واقف شو.

ورځ په ورځ زمونږ شوق زياتېدو، ليكن ملك لال خان

غریب چې هغه د خپل زړه نه هغه وهمونه لرې نه کړي شو، زمونږ سره ونه چلېدی شو او یو خوورځي پس هغه په درس کې شرکت پرېښود. مونږ یو ځل قران کریم ختم کړو او په دوباره موبیا شروع کړو کومه مزه، لطف او علم او پوهه چې د دې درس نه ما ته حاصله شوه. زه دهغې بیان کولی نه شم. زه د قران په خوبو بڼه پوه شوم، د اسلام د تعلیم نه خبردار شوم او د مذهب په حقیقت ورسېدم، د درس نه علاوه اغا صفا صاحب په مختلفو مضمونونو باندې څه نوټونه لیکل هغه به هم ماکتل او بیا به مې پخپل نوټ بک کې ځان سره نقل کول او د ټولو نه زیاته د فایده خبره زمونږ د شپې تبادلې خیالات و، ورځ به په څه طریقه تېره شوه لیکن په دې ځای کې شپه تېرول ډېره گرانه وه او په دې طریقه به مو خپل وخت تېرولو، څه ورځې پس ولي او محمود زما د ملاقات دپاره راغلل د ملاقات په وخت کې یې راته وویل چې هغوی عبدالولي موگا ته بیایي چې د سترگې اېرېشن یې وکړي. ما چې د هغه سترگې ته وکاته، نو د هغې هغه داغ د اول نه ډېر زیات شوی و او په دې مې زړه ډېر خپه شو او د دې ماشوم په حالت مې ډېر افسوس وکړو، لیکن بغیر د افسوس نه ما بل څه کولی شو؟ زه چې څه وخت قید شوم نو ما ډېر خطونه کلي ته ولیکل چې د ولي د سترگې غور وکړئ او موگا ته یې ولېږئ، لیکن د ولي غریب په حالت چا غور ونه کړو او نه چا د هغه سترگې ته فکر وکړو او په دې کې یونیم کال تېر شو او څه وخت چې د هغه مرض په زیاتې شو، نو بیا یې هغه موگا ته ولېږه، لیکن دې تلو هغه ته څه فایده ونه رسوله. د غفلت په سبب د هغه یوه سترگه

بې کاره شوه او دا داغ زما د زړه نه لرې شوی نه دی هر وخت چې ماته د ولي سترگه راياده شي نو زړه مې ډېر زيات خپه شي.

ولي دوی سره چې ما څه وخت ملاقات ختم کړو او هغوی رخصت شو او زه بهر راووتم نو هغه نایب داروغه چې چا زمونږ ملاقات کړی و، دلاسه ونيولم او یو سړي له یې بوتلم چې هغه له هم خپل خپلوان ملاقات له راغلي وو، داروغه راته ووي چې هغه هم ستاسو د ډلې دی او ستاسو د عدم تعاون وروردی او دی د یو کال دپاره په ضمانت کې جېلخانې ته راغلی دی او دی د سرجان لارنس بت چې په یو لاس کې یې توره ده، او بل لاس کې قلم دی د ماتولو دپاره تلی و، لیکن کامیاب نه شو او گرفتار شو، ځکه چې د ده دا خیال و، دا بت د هندوستانیانو دپاره یو لوی د بې غبرتی څیز دی او په دې وجه د هر هندوستانی فرض دي چې دا مات کړي، ما ورته ووي چې دا خو ډېر غیرتي سړی دی او دا خو یې یو لوی د غیرت کار کړی دی، هغه ووي چې بې شکه کار خو یې د غیرت کړی دی لیکن اوس بې غبرته شوی دی، یوه هفته یې لا په جېل کې پوره شوې نه ده او بیا دې حالت ته رسېدلی دی چې شپه او ورځ ژاري او چغې وهي چې په هره طریقه چې کېدی شي ما د دې قید او بند نه وباسئ. نن ورله مونږ خپل خپلوان د ملاقات له پاره راغونښتي دي راځه واوره چې ورته څه وايي. دې قيدي غریب هغوی ته لاسونه جوړه کړي دي او ډېر په عاجزی هغو ته لگیا و، چې په هره طریقه چې وي زما ضمانت وکړئ او ما د دې بلانه وباسئ. په دې کې پرې دې داروغه اواز وکړو چې

اوس يوازې په ضمانت وتی نه شي، بلکې معافي به ورسره هم غواړې؛ نو په ډېره غريبي يې جواب ورکړو چې معافي ورسره وغواړم، نو بيا به مې پرېږدئ، هغه ووي چې هو، ده وې ښه ده معافي به هم وغواړم؛ نو ما پرې اواز وکړو چې پوزه به هم را کارې؛ نو وې چې ښه هغه به هم را کارم؛ نو بيا مې ورته ووي چې په يوازې پوزه رابنکلو به کار ونه شي دې سره به د اوبښ پل هم جوړوي، وې چې هغه څنگه وي؟ نو ما ورته ووي چې داسې خاورې به راغونډې کړې نو بيا به داسې کارونه نور هم وکړې، نو هغې غريب وې چې ښه ده دا به هم وکړم، خو چې د دې جبل نه بهر شم.

د دې په اورېدو ما ډېر وخنډل او زه ترې روان شوم. ما په زړه کې ووي چې داسې جذباتيان ځوانان وي او دايې همت وي نو مشکله ده، چې هندوستان ازاد شي يا د پيرنگيانو نه څه نه څه حصه په حکومت کې واخلي.

دا کيسه مې لاله لاجپت راى او اغا صفدر ته هم وکړه او لاله جي سره مې وخنډل چې په پنجاب کې د دې قسم ځوانان شته دي، نو اميد دى چې تاسو ډېر زړه سوراج حاصل کړئ او مونږ ټولو په دې خبره افسوس وکړو چې سپرى يو کار کولى نه شي، نو هغې ته دې ملا نه تړي. او د داسې کولو نه، نه کول بهترو وي. زمونږ ځوانانو له په کار دي چې هريو کار شروع کوي چې په هغې ډېر فکر کوي د هغه په ټولو تکليفونو باندې په ښه شان غور کوي که چيرې هغو ټولو تکليفونو ته تيار وي نو هلته دې هغه کار ته ملا وتړي او که چيرې دا تکليفونه تېرولى نه شي، نو ښه به دا وې چې په ارام کېني او دعا

کوي، ځکه چې د ده بزديلي قومي مقصد ته نقصان ورکوي. اگر چې زه د اوخت په کانگرس کې نه وم، په خلافت کې قيد شوی وم، صرف زه او لاله جي په سپيشل کلاس کې وو، ليکن هغه ته د ورزش دپاره په ټوله جېلخانه کې د سحر او ماښام د گرځېدو اجازت و، او ماته نه و. هغه به په کت کې ځملاسته او زه په ځمکه، نور هم هغه ته د پېر رعایتونه حاصل وو. جېل والو به يې د پېرې خوشامندي کولې، په هفته کې به يې يو ځل ملاقات کولو خلکو به ورله قسم قسم مېوې رالېږلې. په جېلخانه کې ورته هر قسم آرام و. مونږ په يو داسې تنگ او ځان له ځای کې قيد وو، چې مونږ هېڅ د دنيا له حاله خبر نه وو، نه يې مونږ ته څوک را پرېښودل او نه مونږ ته د دې ځای نه د وتو اجازت و، په دې وجه مونږ د نورو قيديانو د حاله نه خبرېدو چې هغو غريبانو سره د څه قسمه سلوک کېږي. ليکن زمونږ د احاطې په دروازه کې يو سوري و، چې د هغه نه به مونږ ته د قيديانو يوه ټټی بڼکارېده سحر به ترې په سوونو قيديان چاپېره وو، دا يوه ډېره عجيبه نظاره وه، چې د دې په ليدو به هر سړی غمجن او حيران و، چې دې خوارانو سره دې قسمه ذليل سلوک کېږي، ليکن مونږ هېچا د هغوی څه مدد کولی نه شو. ما به کله نا کله لاله جي ته وې چې که خيروې او هر کله بهر ته ووتې نو د دې خوارانو دپاره په اخباراتو او په اسمبلۍ کې څه نه څه ايجي تيشن وکړئ، ولې چې دوی د پېر مظلومان او بې اسرې دي، يوه ټټی وه چې په هغې کې شايد د ناستې دپاره پنځه يا شپږ ځايونه وو او د دې دپاره درې ډلې قيديان وو، د هريو سړي په سر به درې، څلور کسان ولاړ وو،

چې کله به دی پاڅي چې زه کېنم، بل طرف ته سپاهيانو او نمبردارانو هم زور لگولی و، چې شایې زر شئ او که چیرې یو قیدی به لږ زیات وخت تېر کړو نو بیا به د هغه خیر نه و، د یو طرف نه به پرې سپاهي راغی او د بل طرف نه به پرې نمبردار او هر څه به یې پرې اورسکور کړل. لنډه دا چې یو ډېر د شرمندگۍ حالت و، مونږ ټولو به دا خبره ډېره محسوسوله او د قیدیانو دې قابل رحم حالت سره زمونږه د ټولو همدردی وه، لیکن افسوس دی چې مونږ د هغوی هېڅ قسم امداد کولی نه شو، زمونږ یو پښتون مشقتي و، هغه ډېر یوه عجیبه قسم سړی و، تقریباً اووه کاله قید یې تېر کړی و او ډېره کمه معافي یې اخیستې وه. اکثر د قید حصه یې په ډېرو تکلیفونو او مصیبتونو کې تېره شوې وه، لیکن د دې نه یې هېڅ قسم عبرت اخیستی نه و، سړی دومره خراب هم نه و، لیکن هغه ته چې دا هر څومره تکلیف رسېدلی و، د ژبې د لاسه یې و، ژبه یې بالکل په واک کې نه وه. ما چې به ورسره هر څومره سرخوږ کړو او هر څومره به مې پوه کړو، لیکن په هغه یې هېڅ اثر ونه کړو او چې څنگه ناپوهه و، هم هغه شان ناپوه پاتې شو. د دې ټولو خبرو د پاسه یوه ورځ ماله راغی او ماته یې ووې، یوه چیتۍ کلي ته لېږم. مهرباني وکړه په تا باندې یې لیکم ما په ډېره خوشحالی، قلم، مشوانۍ او کاغذ راواخیسته. د سرنامې نه پس مې ورته ووې چې وایه څه ولیکم؟ راته یې ووې چې ولیکه، زما دښمنان خبر کړئ، خوشحالی دې نه کوي لږې ورځې راته پاتې دي او که خیر وي زه یو ځل در ورسېدم او د بند نه خلاص شم نو تاسو سره به پوه شم، نور به رانه په کلي

کې ونه گرځئ. د دې په اورېدو زه ډېر زیات حېران شوم، چې زما د کوششونو او نصیحتونو ایله دا نتیجه شوه. څه ساعت پورې خو چپ و، بیا مې ورته ووي چې زما ټولې خبرې تا هېرې کړي او په یوه دې هم عمل ونه کړو! ده راته ووي چې عمل مې پرې کړی دی، خو د دوی پلان میدان کړی. دوی زما په قید خوشحالي کوي. ما ورته بیا خپل بیم وغوړولو او دا مې ورته ووي چې اوس دنیا بدله شوه، مونږه له هم بدلیدل په کار دي. د دې خبرو زمانه تېره شوه ته نه گورې چې هندوان، سکھان او مسلمانان په کور کې وروڼه شو او دلته که په سوونو دا خلک قید دي تا ته معلومه شوې ده، چې دا په څه کې قید شوي دي؟ ته خويې وینې او ددې نه هم څه سبق نه زده کوي.

هندو او مسلمان خو په کور کې وروڼه کېږي او مونږ پښتانه د یو بابا زامن، یو قوم، یوه وینه یو، زمونږ دې دا حال وي؟ سپری مې ورو ورو راضي کړو او راته یې ورو ورو سر و خوځوو او ویې وې چې ښه دا خبرې به زه نه لیکم. هغه غریب ته زه ډېره گناه نه کوم ولې چې په دې ماحول او په دې خبرو کې هغه لوی شوی دی، سپین ږیری شوی دی او دا ټولې خبرې د هغه یو قسم عادت گرځېدلې دي، نو عادت پرېښودل څه اسان کار نه دی، ددې خبرو د اصلاح دپاره ډېر کار کول په کار دي او پښتنو غریبانانو کې نه داسې خلک پیدا شوي دي او نه په کې چا داسې کار کړی دی او نه دوی چا داسې پوه کړي دي، چې مونږ ددوی نه گیله وکړو. ما روژه دلته تېره کړه او د روژې نه پس یې بیاد د دې جېلخانې نه واپس د ډېره غازي خان جېلخانې ته بدل کړم.

د لاهور جېل نه بيا ډېره غازي خان ته:

با وجود د دې دومره تکليف او پریشانی نه چې دلته ما ته وه، بيا هم زه پخپلو بدلیدو باندې ډېر خپه وم، ولې چې دلته ما ته دلالة لاجپت رای په شان او د هغه د يو ملگري او اغا صفدر او لال خان په شان سوسایتي او ملگرتيا حاصله وه او هغوی سره زه ډېر خوشحاله وم او د هغوی سره د تبادلې خیال نه ما ته ډېره فايده حاصله شوې وه او بل د قران درس او بل د اغا صفدر په شان يو عالم او روشن خیاله سیاستدان زما ملگري هم زما په جدایي ډېر غمجن و، لیکن څه کېدی نه شو، زموږ واک خود بل و او اخر هغه وخت راغی چې د يو بل نه جدا شو، پولیس په ډيوډی کې زما انتظار کوو، زه چې ډيوډی ته راوړسېدم نو جېل والاو زه پولیس ته حواله کړم. او زه د پولیس سره د ډېره غازي خان جېل ته روان شوم. دوی پیاده اول پولیس لاین ته او بيا سټېشن ته بوتلم. د ډېره غازي خان د جېل دا قانون و، چې داروغه پولیس ته ووې چې ده ته د اتکرو لگولو حکم نشته او پولیس له یې د لاهور سټېشن نه د لاهور جېلخانې پورې کرایه هم ورکړې وه او دلته د خیرالدین حکم و، چې اتکري هم ورته ولگوي دی مسلمان و او د ډېره غازي خان داروغه هندو و، څه وخت چې موږ سټېشن ته ورسېدو نو ماښام و، گاډی تیار و او په گاډي کې سواره شو او سبا په ټکنه غرمه زموږ گاډی د شېرشاه سټېشن ته ورسېدو. دا يو لوی جنکشن دی او دلته د ډېره غازي خان دپاره گاډی بدلول غواړي. موږ چې د گاډي نه کوز شو ډېره گرمي وه پولیس والاو زما اسباب اوچت کړو او ویتنگ روم ته روان شو، ما ته

يې هم او از وکړو زه يې هم ويتنگ روم ته د ننه کړم. يوه ارام کرسی پرته وه هغه يې ماته سمه کړه او زه په هغې کېناستم. زه به د دې پوليس د سپاهيانو د خدمت او شرافت څه ذکر وکړم. په گاډي کې ټوله شپه په ارام ويده وم او هېڅوک يې نژدې راته را پرېښي نه دي. د هر قسم زما د ارام فکر به يې کولو ويتنگ روم ته چې ننوتلو نو په دغه وخت کې دا او از مو تر غوړه شو، چې د ننه پير صاحب او ده دی چې څه وخت مونږ ور دننه شو، نو پير صاحب ته يو شيخ بادپکي رابښکه او د هغې د لاندې دوه کتونه پراته وو په يو کې پير صاحب او په بل کې د هغه وړوکی زوی او ده وه. څوک په کرسو او څوک په فرش پراته وو، نوزه ورو غوندي په هغه ارام کرسې کېناستم ما باندې هم بڼه باد لگېدو، د لږ ساعت دپاره مې سترگې پټې شوې، چې ما سپښين شو او مونږ ټول د لمونځ له پاره را وپښ شو، نو پير صاحب وکتل چې پوليس والا ماته لاس په نامه ولاړ دي. د هغه په ما دا شک راغی چې دا څوک د پوليس لوی افسر دی په دې وجه يې زما طرف ته څه رغبت او محبت ظاهرولو او ورو ورو يې ماسره خبرې هم شروع کړې، د هغه د وړوکی زوی ماسره ډېره مينه پيدا شوه ما نه به نه جدا کېدو، په خبرو خبرو کې پير صاحب زما نه پوښتنه وکړه، چې ته سرکاري نوکري يې، ما ورته ووي چې نه. ده راته ووي چې نوکرنه يې نو بيا دا سپاهيان تاسره څه کوي؟ ما ورته ووي چې زه قيدي يم. په دې وجه دا سپاهيان ماسره دي، نو ده راته ووي د دوی سلوک خو تاسره د قيديانو په شان نه دی. ما ورته ووي چې هغه شان قيدي نه يم، زه سياسي قيدي يم او په

خلافت کې قيد شوی يم. د دې په اورېدو سره پير صاحب فوراً بدل شو او ما طرف ته يې رغبت کم شو، د تحقيق نه راته معلومه شوه چې دا د تونسې يو ډېر لوی پير دی او په ټول هندوستان کې په لکونو مريدان لري او په زرگونو روپۍ په شکرانه کې ورله راځي. مونږ چې لمونځ وکړو او بهر ته راوتلو، د پير صاحب زوی چې ډېر ماشوم و، خو زما په مينه محبت داسې مين شوی و، چې هغه هم مونږ سره راوتلو د تيشن خلک خبر شو، چې دا خود خلافت مشران راغلي دي، نو ټول خلک مونږ ته را جمع شول او زمونږه د زنده باد چغې شوې. پير صاحب چې وکتل چې د ده هغه ماشوم زوی زما سره دی يو مريد يې ورپسې راولېږلو هغه ماشوم ته يې ډېر وويل خو ماشوم زما خواته رانژدې شو او د ده سره د تلونې يې انکار وکړو، شيخ لارو او پير صاحب ته يې دا کيسه وکړه. پير صاحب ورته ووي چې ورشه او په زور يې راوله شيخ راغی او هغه ماشوم يې زما د غېږې نه وشوکو او په زور يې په ژړا بوتلو. د گاډي تلو ته لا وخت و، خو پير صاحب د خپل زوی سره را پاڅېدو لار او په رېل کې کېناستل. اخر دا چې مازيگر شو رېل راغی او مونږ په کې سواره شو، ماسختن غازي گات ته ورسېدو، په غازي گات کې مو د سين په غاړه شپه شوه. په سباله د اتوار ورځ و او د اتوار په ورځ جهاز بند وي او څوک پورې وتی نه شي ليکن يو موټر بوت چې په هغه کې ضروري ډاک پورې باسي زه يې هم په هغې کې پورې ويستم. د اباسين هغه زورورې چپې چې اوس هم رايادې شي نوزره مې وبوگنږي خود خدای فضل و پورې وتود ډېره غازي خان

زما ژوند او جد و جهد

پوليس راغلي وو، دوی هغوی ته په حواله کړم هغوی په يکه کې د ډېره غازي خان جېلخانې ته ورسولم. تقريباً لس بجې جېلخانې ته ورسېدو. د دروازي ور لري شو او زه وردننه شوم او بابوگانو، سپايانو او قيديانو چغې کړې او ټول رانه چاپېره شو او هرکلی يې راته ووي. د جېلخانې دننه ور لري شو او زه خپل بارک ته ور روان شوم. زما سياسيان ورونه هم خبر شوي وو، بعضي کسان راته لاره کې ولاړ وو. زما په ليدو ټول ډېر خوشحاله شول، بارک کې چغې شوې او ټول رانه چاپېره شول، څوک راترغاړې وتل او د خیر خیریت پوښتنې يې رانه وکړې. ما ورته د لاهور د جېل ټولې کيسې وکړې چې په دې کې د ډوډۍ وخت شو او مونږه ډوډۍ خوړلو له روان شو. د سردار کهړک سنگه په ضعيف والي او بريندوالي مې ډېر افسوس وکړو چې هغه سره د نورو ملگرو لاهغه شان بريند و او څه فېصله يې نه وه شوې.

د مور مرگ:

په دغو ورځو کې مې د مور يو خط د کلي نه راغی، په کې يې ليکلي وو، چې ډېره موده وشوه چې ته مې ليدلی نه يې. زما ډېر يادېږي. زما زړه غواړي چې درشم او تا ووينم نو ته ماله اجازت راکړه چې زه ملاقات له درشم. ما چې په دې خط څومره غور او فکر وکړو نو زما زړه خو هم غوښتل چې خپلې مور سره ملاقات وکړم، ولې چې د دې ځای د راتلو لارو ته به مې فکر شو، نو په کې ډېر تکليف و او بل طرف ته هغه ډوډۍ هم وه او زړه مې هم غوښتل چې دا ووينم، ليکن حکومت

مونږه قصدأ داسې لري چېلخانه کې بند کړي وو، چې ملاقاتيانو ته گرانه وه نو ما مناسب ونه گڼل چې هغې له ددې ځای د راتلو تکليف ورکړم او ورته مې وليکل چې که خير وې ما ته اوس لږه موده پاتې ده او امېد دی چې ډېر زړه ستا او زما ملاقات خپل کور کې وشي دا ځای ډېر لري دی ځای په ځای رېلونو بدلېږي او بيا د اباسين نه پورې وتل دي، نو ما وې چې بڼه به داوي چې ته دا تکليف ونه کړي. ليکن زه د الله تعالی د کارونو نه څه خبر وم، چې زه او مور به مې د يو بل نه داسې جدا شو چې تر قيامته پورې به يو بل ونه وينو او که زه ددې نه خبر وي نو ما به مور سره ضرور ملاقات کړی وی انسان د تقدير نه خبر نه دی.

څه موده پس د مازيگر وخت و، زه په کلې ناست وم چې زما يو ملگري په منډه راغی او اخبار يې په لاس کې و، چې په هغه کې يې ليکلي و، چې زما مور مړه شوه، ما انالله وانا اليه راجعون وويل. ددې خبر په لوستو را باندې عجيبه کيفيت طاري شو او په دې مې ډېر افسوس وکړو چې ما ولې د ملاقات نه منع کړه. خدايه زموږه د دې اخري ملاقات نصيب هم نه و. ما به خپل زړه له ډېره تسلي ورکوله ليکن زړه مې ژړا کوله ولې چې زما خپلې مور سره ډېره زياته مينه او محبت و او هر وخت به ډېر پريشانه وم او ډېر خپه په دې وم چې زه د خپلې مور بي بي د اخري خدمت او ديدن نه محروم شوم او ما د هغې په ناجور تيا کې او د وفات په وخت کې هېڅ خدمت ونه کړی شو. دې خبرې به هر وخت ژړولم که نه وي نومرگ خو حق دی هېڅوک ترې خلاصېدی هم نه شي، نو د چا په مرگ ژړا

او او ویلا نه ده په کار خو مینه او محبت داسې خیزدی چې د چا زړه صبر پدی نه شي. زه چې بیا د قیده را خلاص شوم، نو خور مې بیا راته دا خبره کوله چې مور به دې په ځنکدن کې هم ډېر ډېر یادولې چې غفاری راغی او که رانغی.

د سیاسي قیدیانو جنگونه:

زمونږ سیاسي وروڼه به همېشه په معمولي معمولي خبرو باندې پخپل منځ کې په جنگ وو او کله نا کله به نوبت کنځلو ته ورسېدو او بعضې وخت به یې لرگي هم یو بل پسې را واخیستل، لیکن نور وروڼه به ترمنځه شول او معامله به یې رفع دفع کړه.

جېلخانه داسې یو ځای دی چې د سړي زړه په کې تنگ وي، «د گوجرو گڼه یی د مردان ضلعې شاکرالله باچا به خپلو ملگرو ته دا خبره کوله که تاسو یو بل سره ايری، وهی نو مونږه خو ټول خپل وروڼه یو دا ستاسو نقصان نه دی دا ټول نقصان د دې قلا دی چې مونږ نه تاو ده. په کور کې د مور او لور ډېره خوږه رسته وي، خو چې دېوال ترې چاپېره وي نو مور او لور هم هر وخت یوې بلې پورې نښتې وي او په جنگ وي.» زه هم انسان وم زما چې شومره معلومات او تجربه ده نوزه دا ویلی شم چې زمونږ د دې جنگونو ټول بنیاد بحث او مباحثه وه، اکثر ما لیدلي دي چې مونږ به په یوه معمولي خبره بحث شروع کړو، نو چونکه زمونږ هغه بحث به په دې خیال نه و، چې مونږ به د یو بل د معلوماتو نه څه فایده حاصله کړو. د هر یو دا خیال و، چې زه ښه پوهېږم او دا بل نه پوهېږي چې زه وړ او دا بل پر دی، د

دې قسم بحثونو نتیجه همېشه کچ بحثي وي او بيا بدرد جنگ و جدال او خفگان. په دې وجه که څوک چرې د دې خبرو نه بهر که د ننه بچ کېدل غواړي هغوی له په کار دي چې د داسې مباحثو نه ځان وساتي او همېشه خپل ځان، ژبه، او خوله واک کې ولري او که چېرې په يوې ضروري مسئلې د بحث کولو ضرورت پيش شي، نو چې ده ته څه معلوم وي يا چې څه د ده رايه وي هغه دې ښکاره کړي او زيات بحث دې پرې نه کوي، نو بيا به ورته خدای خیر کړي، بله دا چې زمونږ په سياسي ورونو کې يوه بله غټه د عيب خبره وه او هغه دا وه چې مونږ خو به په خوله ويل چې مونږ يو ورونه يو، او په کار هم داسې وه چې مونږ يو ورونه وي ولې چې مونږ د يو نېک مقصد دپاره جېلخانې ته راغلي يو، ليکن حقيقت داسې نه و او نه زمونږ په دې عمل و. په معمولي معمولي خبرو کې به په مونږ کې د سکھ، مسلمان او هندو سوالونه پيدا کېدل. ما خو مخکې هم دا ذکر کړی دی، چې جنگ د ملتان په ښار کې وشو او تعلقات دلته په جېلخانه کې د هندوانو او مسلمانانو خراب شول. مونږ دومره فکر هم نه کوو چې هلکه بهر به خلک هر څه کوي، ليکن زمونږ په ډله دې د هغې اثر ولې وشي؟ او که چيرې په مونږ هم دا قسم اثر کېږي، نو بيا په مونږ او په هغو خلکو کې څه فرق شو، چې څوک د دشمن په پالیسي دا کارونه کوي او خپل قوم او ملک ته نقصان رسوي. زمونږ دعوه خو دا ده چې مونږ د هندوستان په ټولو قومونو کې ورورولي پيدا کوو او ملک ازادوو. کومې پورې چې د پيرنگيانو حکومت وي تر هغې پورې خو نا ممکنه ده چې د

هندو مسلمان جگړې ختمې شي.

دا خوبه کېږي ليکن که مونږ کانگرس او خلافت والا هم په دې کې حصه واخلو نو بيا دې د هندوستان خدای پاک مل شي. نور خلک خو پرېږدئ زمونږ يعنې خلافت او کانگرس والاو کې تر اوسه پورې د رښتيني ورورولۍ خيال پيدا شوی نه دی او زمونږ زړونه يو بل ته صفا نه دي. زمونږ په زړونو کې خیري دی په دې وجه په معمولي خبرو باندې مونږ په کور کې جنگ، دنگې او فساد کولو ته تيار يو. يوه ورځ دا چل وشو چې زمونږ يو مشقتي چې هغه زمونږ لوبښي پاکول او هندو و هغه سر پرېښو سکھانو دا مشهوره کره چې دی مونږ سکھ کړو، ددې په اورېدو سره هندوان ډېر په غصه شو، هندوانو هغه ته ووي چې ته سر وخریه سکھانو پرې زور راوړو چې پام کوه چې سر ونه خريږي دا کشمکش ورو ورو زيات شو او د سکھانو او د هندوانو تعلقات ډېر زيات خراب شول. لنډه دا چې معامله جېل والاو ته ورسېده او هغوی هغه سړي زمونږ د بارک نه بدل کړو. سړي خو بدل شو ليکن بيا هم زمونږ د وروڼو زړونه يو بل ته صفا نه شو، «لا اکراه في الدين» الله تعالی وايي چې په دين کې زور نشته ځکه چې د دې تعلق زړه سره دی. د خپل دين هر مذهب والا ته دا حق حاصل دی چې د تبليغ په ذريعه فايدې او خوبۍ ښکاره کړي، ليکن يو مذهب هم دا نه وايي چې تاسو په زور او زياتي او لالچ خلک پخپل مذهب کې داخل کړئ، ځکه چې د مذهب معامله خود زړه او دماغ سره ده، چې زړه او دماغ او عقيدې کوم مذهب نه وي قبول کړي په هغه عمل کولی نه شي او چې عمل پرې ونه کړي، نو

هېڅ فايده ترې حاصلولی نه شي. بله ورځ مونږ ټول په بارک کې جمع ناست وو. او خبرې اترې مو کولې په خبرو خبرو کې د لاله لاجپت رای ذکر راغی یو موهن لال نومي وکیل و، چې هغه صرف دومره خبره وکړه چې لاله چې شیر پنجاب دی. یو سکھ پرې اواز وکړو چې د شیر پنجاب لقب خود سردار رنجیت سنگھ دی او ورو ورو دا خبره زیاتېده او دې حد ته ورسېده چې یو خوا سکھان او بل خوا هندوان جنگ کولو ته تیار شو او یو بل پسې یې ډنډې راواخیستې او په ډېرو خواوو مونږ دا معامله رفع دفع کړه نوبت کوتک بازی ته ونه رسېدو.

مونږ په دې جېلخانه کې هندوان، سکھان او مسلمانان وو، مونږ به پخپله خپله طریقه خپل خپل عبادت کولو. مسلمانانو کې اکثره کسانو لمونځ نه کولو صرف مونږ دوه کسان مولانا اسماعیل غزنوي صاحب او ما به کولو او هغه هم ځان ځان له دغه حال د هندوانو هم وو، چې هغوی هم اکثره به عبادت نه کولو او چې چا به کولو نو ځان ځان له به یې کولو. زما یو مهربان دوست چې نوم یې ماسټر گردت مل و، او یو ډېر ښه سړی و، ډېر عبادت به کولو او د عبادت په اخر کې ډېر شانتی شانتی به یې ویل خو دی پخپله شانت نه و، ما به ورسره خنډل چې ماسټر صاحب ته خوشانتی شانتی ډېر وایي خوشانت نه یې. یو سکھان وو چې دوی به خپل عبادت په جمع کولو او څومره چې په هغو کې مذهبي جذبې او جوش و، دومره نه په هندوانو کې و او نه په مونږه مسلمانانو کې و، زموږ په نسبت په سکھانو کې مینه، محبت اتفاق او ورورولي زیاته وه، په

دې خبره چې ما خومره غور او فکر کړې دی زه په دې نتیجه رسېدلې يم چې د هغوی مذهب په خپله ژبه کښې دی هغوی د هغې په مطلب او مقصد باندې پوهیږي. د هندوانو او مسلمانانو مذهب په بله ژبه کې دی، د هندوانو مذهب سنسکرت کښې دی، هندوان په هغې نه پوهیږي او زمونږ مذهب په عربي کښې دی او مونږ په عربي نه پوهیږو. سکھان چې به خپل عبادت ته کښاستل نو په هغه کې دا یوه جمله زما نه هیرېږي او یاده مې ده، چې وې به یې «سر جاوي توجاوي میري پیاري سکھیانه جاوي» داسې خبرې چې جذبه او جوش زیاتوي د هندوانو په مذهب کې هم شته او زمونږ د مسلمانانو په مذهب کې هم شته، خو مونږ او هغوی په مطلب نه پوهیږو، هم دا وجه ده چې د سکھانو په شان مذهبي جوش او جذبه نه په مونږ کې پیدا شوه او نه په هندوانو کې.

زمونږ اکثر ملګري خلاص شو او مونږ پنځه کسان پاتې شو ولې چې ټول شپږ شپږ میاشتي یا کال قید وو. دوی به هم اوس رها شوي وی خو هغوی په جېلخانه کې هغه د ایجی تیشن په وجه خپل قیدونه زیات کړي وو. زمونږ د پنځو هډو مجلس ښه برابر و او د مطالعې دپاره را سره قسما قسم کتابونه هم وو او د خپل قید ورځې شپې مو په ډېر آرام او خوشحالی سره هډولې او بغیر زمانه دوی ته لږ قید پاتې و. په دې پنځو کسانو کې مونږ دوه مسلمانان او دوه سکھان او یو هندو و. یوزه او بل مولانا محمد اسماعیل غزنوي او سکھانو کې سردار کهرک سنگه، جسونت سنگه او د هغوی یو بل ملګری و. د جېل والاو سلوک مونږ سره ډېر ښه وو، کپتان

هیرز (Haers) زمونږ سپرنټنډنټ و، چې په رښتیا ډاکټر و او ډېر همدرد او ښه سړی و. لیکن په دې ځای کې یو لوی نقص دا و چې د شپږو میاشتو نه زیات یو انگرېز سپرنټنډنټ پاتې کېدی نه شو، په شپږو میاشتو کې به ایله مونږ د هغه سره آشنا شوي وو خو چې به آشنا شو نو هغه به را نه بدل شوی و، د دې وجه دا وه چې په ډېره غازيخان کې به په یخنی کې زمونږ انگرېز سپرنټنډنټ و او په گرمۍ کې به هندوستانی و، بیا د جرنیل د دورې اواز شو چې جرنیل صاحب په دوره راځي هر څوک په دې فکر کې و، چې بیا به څه کېږي ځکه چې دا جرنیل ډېر بد نیته، رشوتي او بغضي سړی و او خاص بیا سیاسي قیدیانو سره خوبه ډېر په ترڅ چلېدو. جرنیل صاحب څو ورځې پس را ورسېدو او د راتلو سره اول د سردار کهړک سنگ کتوله راغی او په یو قسم غرور او تکبر کې یې سردار صاحب ته ووي (Well Kharaksingh) وایه کنه کهړک سنگه) نو هغه ورله ډېر په بې پروایۍ سره دا جواب ورکړو (Yes, wad) ښه یم.

د دې په اورېدو سره په جرنیل اور بل شو او بله یې هېڅ خبره ونه کړه او فوراً د بارک نه بهر ته ووت او جېل والاو ته یې ووي چې د ده نه تر اوسه باد وتی نه دی او د هغه ټکټ یې وغوښتو او د کمزورۍ په وجه چې هغه له ډاکټر کومې پی لیکلې وې هغه یې کټ کړلې او حکم یې ورکړو، چې ده له هېڅ بغیر د (سي) (C) کلاس د قیدیانو د خوراک نه مه ورکوئ. او بل یې دا حکم ورکړو چې په دوی بله مقدمه وچلوئ دا هم ډاکټر و، د جرنیل دوره چې ختمه شوه او دی واپس لاړ نو

داروغه صاحب مونږ له راغی او دا ټول بیان یې راته وکړو. او د خپل طرف نه یې ډېره همدردی ظاهره کړه او ویې وې چې زه خو یو ماتحت سپری یم زیاتی څه کولی نه شم تاسو پخپل کور کې صلاح او مصلحت وکړئ او سبا چې تاسو ته څه مناسب ښکاري ما له جواب راکړئ. د دې په اورېدو سره زمونږ ملگري ډېر غمجن او فکر مند شول، ولې چې د هغوی رهایی ته دوه، څلور میاشتې پاتې وې.

مولانا غریب ته خو ټوله ټاله یوه نیمه میاشت پاتې وه، لیکن سردار کهړک سنگه و د هغه ځان له پرېښودل د دوی دپاره ډېر مشکل و، چې اخر بهر خلک به څه وایي؟ چې بوډا سردار مویوازې پرېښود او تاسو ځوانان ترې را وتښتېدئ. دا خواران ډېر په کشمکش کې وو اخرد ډېر بحث مباحثې نه پس په دې فیصله وشوه چې بهر کانگرس ته خبر ورکول په کار دي، چې د دې په باره کې هغوی یو قرارداد پاس کړي او مونږ ته یې راولیږي چې ایجی تیشن جاري وساتئ یا یې پرېږدئ او چه کانگرس څه فیصله وکړله مونږ به یې منو. انسان هم یو عجیبه څیز دی څه وخت چې دی کمزوری شي او همت بايلي نو بیا د خپلې کمزورۍ او بې همتۍ د پټولو دپاره قسما قسم حیلې او حوالې لټوي. څه وخت چې دوی ایجی تیشن شروع کولو نو زمونږ په ډله کې اکثره خلکو ورته دا خبره یاده کړې وه، چې کانگرس دا قسم خبرې په جېلخانو کې منع کړې دي او د بهر نه کانگرس والاو ورله هم جوا بونه رالېږلي وو، چې په جېلخانو کې ایجی تیشن د کانگرس د اصولو خلاف دی په دې وجه مونږ تاسو له حکم درکوو چې ایجی تیشن شروع نه

کړئ، لیکن هغه وخت دوی په جوش کې وو، چې کانگرس په دې نه پوهېږي چې دا زمونږ د حقوقو او خودداری سوال دی لیکن هم هغه خلک وو چې د کانگرس حکم ته لېواله دي، ځکه چې نور تکلیف تېرولو ته تیار نه دي. ددې ټولو خبرو نه مونږ له سبق اخیستل په کار دي. او هر کار چې کوو نو محض په جوش او جذباتو یې ونه کړو، بلکې د هغې په هر پهلو باندې په ښه شان سوچ او غور وکړو، او که چېرې د هغې دپاره د هر قسم قربانی او تکلیفونو ته تیار نه یو نو شروع یې نه کړو، کانگرس والاو یو قرار داد را ولېږه دوی هغه سردار کهرک سنگه له یورو هغه ته یې وښودلو چې د کانگرس دا حکم دی. ته په دې کې څه وایې؟ هغه ورله جواب ورکړو چې د کانگرس حکم څه نوی حکم نه دی، بلکې زوړ حکم دی او کوم قدم چې ما اوچت کړی دی، زه د هغه نه د وروسته کېدو دپاره تیار نه یم چې تر څو حکومت زما مطالبات منلي نه وي، په دې لاره کې چې هر څومره تکلیفونه او مصیبتونه راځي د هغو دپاره زه تیار یم. دوی په ځای د دې چې د هغه د عزم او ارادې تعریف کړی وی او خپله کمزوري یې څرگنده کړې وی د هغه خلاف یې دا پراېېگنده شروع کړه چې دی خپل ځان د کانگرس نه لوی گڼي او په دې وجه د کانگرس حکم منلو ته تیار نه دی دا څومره لویه د افسوس خبره ده، او بده خبره ده چې مونږ د خپلو کمزورو د پټولو دپاره او د بل د غورځولو دپاره ددې ډول ناپاکې پراېېگندې کوو او پخپل جماعت او قوم کې اختلافات پیدا کوو او دا په هر جماعت کې چې څومره اختلافات وینئ د دې وجه هم اکثر د دې قسم ذاتیات وي، که

ته وايې چې زه بغير د څه غرض نه د قوم او ملک خدمت کوم او زه هم وایم نو بیا اختلاف په څه؟ په خدمت کې اختلاف نه راتلی شي او نه کېدی شي اختلاف همېشه په ذاتیاتو کې وي او هر سړی که په اېماندارۍ په دې نظر وکړي او خپل زړه ولټوي نو دا به ورته معلومه شي چې دا اختلاف زما د ذاتیاتو په وجه پيدا شوی دی. مونږ خو به خپلې کمزورۍ د خلکو نه پټې کړو، لیکن د خدای نه خو یې پټولی نه شو، نو په کار دي چې د خلکو نه یې هم پټې نه کړو او چې کوم کار کولی شو په جار ووايو چې دا کولی شم او چې کوم کار نه شو کولی په جار ووايو چې دا نه شم کولی او دا ونه کړو چې یوښه کار دی چې زما یو بل ورور لگیا دی کوي یې او هغه کار زه کولی نه شم. نو مونږ له د هغه امداد په کار دی مخالفت یې په کار نه دی او پخپله ډله او قوم کې اختلاف پيدا نه کړو او په ځای د ډاډ ورکولو په هغه قسما قسم الزامونه نه لگوو او هغه ته مشکلات پيدا نه کړو.

مولانا اسماعیل صاحب او سردار جسونت سنگهه او د هغوی ملگري جامې واغوستې، کار یې شروع کړو او هر قسم ایجی تیشن یې ترک کړو، سردار کهرک سنگهه خوار یوازې په مېدان کې پاتې شو چېل والاو پرې مقدمه وچلوله او شپږ میاشتې قید یې نور زیات شو، لیکن د هغه په همت جرات او خندا کې د هېڅ قسم فرق پيدا نه شو، لکه د غر په شان د حکومت په مقابل کې پخپل ځای ولاړ و او په صبر یې هر قسم تکلیفونه تېرول او کوم قدم یې چې یو ځل مخکې کړی و، هغه یې روستو نه کړو. او تر اخره پورې په هغه باندي ټینګ ولاړ و

او ټينگ پرې پاتې شو او ډېر بهادر سړی و، د دې نورو وروڼو گذران ډېر سخت شو هسې به پخپل ځان کې کچه کچه کېدل دوی د دې خبرې کوشش شروع کړو چې په هره طريقه چې کېدی شي چې مونږ د دې جېلخانې نه بدل شو. د جېل والاو هم دوی سره ډېره همدردی وه، هغوی هم د دوی دپاره کوشش وکړو او ویې لیکل، د مولانا خو لږې ورځې پاتې وې هغه تېرې شوې رها شو او ددې نورو منظوري راغله. دوی رانه بدل شول او په دې دومره لوی بارک کې صرف زه او سردار کهرک سنگه صاحب پاتې شو، هغه یې هم زما نه جدا که او په هسپتال کې چې کوم (Solitary Cell) و، (تنها کوټه) هلته یې بوتو او په چکۍ کې یې بند که.

زه یوازې په دې بارک کې پاتې شوم، زما بارک ته یوه وړو کې غوندي دروازه هسپتال لوري ته لگېدلې وه، چې هغه به همېشه بنده وه. او چې کله به ډاکټر راتلو نو هغه به یې ورته لري کوله، نو په هغې کې یو سوری و، سحر، ماښام به زما او سردار صاحب په هغه سوري کې ملاقات کېده. سردار صاحب باندي د حکومت له طرف نه قسما قسم جرمونه او تکلیفونه راغلل او ډېر کمزوری شو، په رنگ کې یې هم فرق پیدا شو، خبرې او خندا یې هم هغه شان وه، ما چې به سردار صاحب ته کاته مال به دهغه په حالت ډېر افسوس راغی. زه هم د هغه په شان قيدي وم ما دهغه دپاره څه کولی نه شو صرف دومره به مې کول چې ما سره به څه د خوراک دپاره مېوه دانه وه، هغه به مې څه نه څه ورکوله هغه به هم هغه نه اخیسته په ډېر زور او منت او جگړو به مې پې ځایوله. هغه به ویل که د دې ځایه بدل

شوي نو بيا به مېوه چېرته وي نو د دې له پاره مال له دا عادت پيدا كول په كار نه دي ما به ورسره خنډل چې په جېلخانه کې څرنگې تېريږي، هغه شان يې تېرول په كار دي. ممكنه ده چې زما د تلونه پس څه بل سبب خدای پيدا كړي. جېل والاو ته زما د بارك ډېر ضرورت و، ولې چې دلته درې باركونه وو او په دې درې وهدو باركونو کې زما بارك ډېر لوی و، په دې کې زيات قيديان راتلل او په دې جېلخانه کې بل داسې ځای نه و، چې زه يې يوازې په کې ساتلی وي نو د هغوی ډېر زيات كوشش و، چې زه د دې ځای نه بدل شم او دا بارك د قيديانو دپاره وزگار شي د دې دپاره هغوی جرنيل ته وليكل چې دی دې د دې ځايه بدل كړی شي ولې چې د نهو شلو (۱۸۰) قيديانو ځای يوازې ده نيولی دی. او مونږ ته د هغه ځای ډېر زيات ضرورت دی، څه موده پس حکم راغی او زه يې د دې ځايه ميانوالي جېلخانې ته بدل كړم.

ميانوالي جېل ته:

اول د دې نه چې زه د ميانوالي جېل حالات شروع كړم، زه دا ضروري گڼم چې تاسو ته د حكومت هغه حقوق ښكاره كړم، چې كوم يې سپېشل كلاس قيديانو له وركړي دي. دا حقوق په داسې فرېب او چالاكۍ جوړ كړي شوي دي، چې د دې ټول انحصار د جېلخانې په سپرنټنډنټ منحصر دی. كه چيرې يو سپرنټنډنټ شريف و او د هغه نيټ د قيديانو د تنگولو او رنځولو نه و، نو د قيديانو هر قسم حقوق شته او قيدي ته د هر قسم ارام وي او كه چيرې يو سپرنټنډنټ بدنېته او بد ديانت ته

وي او دايې خيال وي چې قيديانو له تكليف وركوم، نو بيا د قيدي غريب هېڅ قسم حقوق نشته او هغه ته د هر قسم تكليف وي، زمونږ د ډېره غازي خان په جېل كې د هر قسم سپرنټنډنټانو سره گوزاره شوې ده. زمونږ اول سپرنټنډنټ مسلمان و، دويم انگرېزو، درېم هندو و او څلورم بيا انگرېز و، د اول سپرنټنډنټ په وخت كې زمونږ ډېر حقوق وو، د دويم سرنټنډنټ په وخت كې باوجود د ډېرو جگړو او كشمكش نه بيا هم زمونږ كافي حقوق وو، ليكن چې څه وخت يو هندو سپرنټنډنټ رايې صاحب راغی او چارج يې واخيست او زمونږ سپرنټنډنټ شو زمونږ حقوق كم شو، چې چا به ويل چې زه مېوه راغواړم هغه به وې چې دا (Luxury) يعنې عياشي ده، او كه چا به چای يا مصري را غوښتل نو دا هم د هغه په خيال عيش و، اجازت به يې نه وركولو، لنډه دا چې د خوړو چنو قدرې چا ته اجازت نه و، د هغه په خيال كې دا هم لگژري (عيش) گڼلی شو.

هره ورځ به زمونږ تلاشی وې او لږ غوندې څيز چې به يې چا سره د خوراك پيدا كړلو، نو بيا به د هغه پېشۍ وې او سزاگانې به وې صرف ما ته زما د غاښونو د بيمارۍ په وجه د يو ام د راغوښتلو اجازت و، او د هغې دپاره هم د هغه دا حكم و، كه چيرې دا معلومه شوه چې تا بل چا له وركړې دى، بيا به په تا هم بند شي او هغه اجازت هم ځكه و، چې زما غاښونو او اورو كې نقصان و، او ډېنټل سرجن ليكلي وو، چې د ده دپاره روزانه څه نا څه مېوه خوړل ضروري دي، دا خو زمونږ حال و، چې په سپېشل كلاس كې وو، نو تا سو اندازه ولگوي چې د

عامو قیدیانو چې په (سي) (C) کلاس کې وو، د هغوی به څه حال و؟، او د هغوی د حقوقو به څه حال وي؟ حقیقت دا دی چې پیرنګیان خپل رعیت ته ډېر بدنیته دي او هر قسم قانون چې د دوی دپاره جوړ وي هغه په ښه نیت نه جوړوي تاسو وگورئ چې دوی شپه او ورځ نوي نوي قانونونه جوړوي په دې بهانه چې په ملک کې جرمونه کم شي او امن شي او خلک په آرام شي، لیکن ورځ په ورځ جرمونه په زیاتېدو وي، بد امنی وي او خلک نا ارامه وي. د دې څه وجه کېدی شي، د دې همد او جه ده چې دا ټول قانونونه په ښه نیت نه جوړېږي په بد نیتی سره جوړېږي او په بدنیتی سره استعمالېږي او عمل پرې کېږي او که ښه قانون جوړ شي، خو چې نیت بد وي نو بد استعمالېږي، پیرنګیان په ملک کې په رښتیا سره نه امن قایمول غواړي او نه جرمونه او جگړې او نه فسادونه کمول غواړي دا د منلو خبره ده چې که یو حکومت په رښتیا سره د یو ملک اصلاح او امن غواړي او هغه به ونه شي؟ تاسو خو لږ دې ته وگورئ چې هندوستان کې هم د انگرېزانو حکومت دی او په انگلستان کې هم د پیرنګیانو حکومت دی هلته دا ټول څیزونه قایم دي نو دلته ولي قایمېدلی نه شي؟ پوه ورځ زما د سرحد د پولیس د جرنیل سره د پولیس په دیانت داری او ایمانداری باندې بحث شو نو ما ورته دا خبره وکړله چې زه په دې نه پوهېږم چې تاسو په انگلستان کې یو دیانت دار او ایماندار پولیس په رښتیا معنو کې د خلکو خدمتگار پیدا کولی شئ، نو دلته یې څنگه نه شئ پیدا کولی؟، خو تاسو یې نه پیدا کوئ.

زه چې هلک وم نوزه به زبرگانو او ملايانو پسې ډېر گرځېدلې ډېر لمونځونه او وظيفې به مې کولې او لاس نيوی مې هم کړی و، ما به ډېرې وظيفې کولې خو چې ځان ته به مې کتل نو په ما کې هېڅ تغير او تبدل نه راتلو، د هغه زبرگانو او ملايانو نه مې هم تپوسونه کول چې زه خو ډېرې وظيفې کوم ولې چې څنگه وم هغسې يم هغوی به زما د پوهولو ډېر کوشش وکړو، خو زما تسلي به ونه شوه اخر چې زه ډېره غازي خان جېل ته لاړم هلته زما يو ډېر مهربان دوست و ماستر گوردت مل نوم يې و، چې د هغه سره مې تعلق پيدا شو، هغه ډېر عالم او ښه سپری و، او ماسره يې ډېره مېنه او محبت و هغه سره يو کتاب و، چې يو پادري ليکلی و، د هغه کتاب نوم (Your forces and how to use them) يعنې ستاسو قوتونه او د هغو نه د کار اخيستلو لارې چارې، هغه کتاب چې مې په غور ولوستلو نوزه د وظيفې کولو په حقيقت پوه شوم، هغې کې ليکلي و، چې دا تاسو وظيفې کوئ او د خدای پاک نوم او صفاتي نومونه يادوئ نو تاسو له ښايي چې هغه صفات ځان کې پيدا کړئ، مثلاً د خدای يو صفت دا دی چې هغه رحمان دی يعنې بخښونکی مهربان دی نو تاسو هم ځان کې د بخښنې او رحم عادت پيدا کړئ او همداسې نور.

زه چې څه وخت خبر شوم چې زما ددې جېلخانې نه بدلي وشوه، نوزه هغه سُوري له ورغلم او سردار کهړک سنگه صاحب هم هغه سُوري له راغی او په ډېره خندا او خوشحالی سره يو د بل نه رخصت شو. دروازه کې زما د بوتلو دپاره سپاهيان تيار ولاړو، جېل والاو هم ماسره په مخه ښه وکړله

او زه سپاهيانو سره د ميانوالي جېل ته روان شوم دا ځل مونږ ته د اباسين په پورې وتلو کې څه تکليف ونه شو، ولى چې ژمى و او په يخنى کې اوبه لږې وي او په اباسين باندې د کشتو پل وي. چې سټېشن ته ورسېدو زمونږ رېل تيار و، مونږ په کې کېناستو او سبا وختې ميانوالي ته ورسېدو، سټېشن ته نژدې جېلخانه ده، زه يې جېلخانې ته بوتلم جېل والاو ته يې په حواله کړم. داروغه صاحب ماسره ډېره گړه بڼه وکړه او په ډېره مينه محبت يې جېل ته بوتلم. په دې جېلخانه کې کافي سياسي قيديان وو، زياته حصه په کې د سکھانو وه او يو څو کسان په کې هندوان او مسلمانان وو، په سکھانو کې يو څو کسان زمونږ د سرحد هم وو او دوه کسان خو خاص د پېښور وو، د هغوى په ليدو مې زړه ډېر خوشحاله شو. دلته صرف درې کسان مسلمانان وو يو د مولانا ظفر علي خان زوى مولانا اختر علي خان صاحب و، او نور دوه کسان د پاني پت ملايان وو. په دوى کې د يوکس نوم صوفي اقبال صاحب و، چې ډېر خوش مزاجه او مجلس ارا سړى و او زمونږ د خورو، څکلو انتظام هم د هغه په لاس کې و، په پخلي هم ډېر ښه پوهېده، پخلي به يې همېشه پخپله کوو داروغه صاحب زه دوى ته په حواله کړم، معلومېده چې د داروغه صاحب د دوى سره خاص تعلق و، او چې څه وخت داروغه صاحب تلو نو ماسره يې ډېر اخلاص ښکاره کړو او ماته يې ووي چې زه ستا هر قسم خدمت ته تيار يم. تا ته چې د څه قسم تکليف يا د څه قسم ضرورت وي نو ماته به ايله د اشارې کولو ضرورت وي، ليکن روستو ماته د تجربې نه معلومه شوه چې داروغه صاحب

دومره بنه سپري نه و، وييل به يې يو څه او كول به يې بل څه خبرې به يې ډېرې كولې ليکن عمل يې پرې ډېر کم و. بل نقص په کې دا و چې د سپري به يې ډېرې خوشامندې كولې، ليکن ورسره به زر ترزره د هغه بې عزتي کولو ته هم تيار شو. په دې جېلخانه کې د ډوډۍ پخولو دپاره دوه باورچي خانې وې. يوه د هندوانو او سکھانو او بله د مسلمانانو، د دې بېلتون ټوله ذمه واري د هندوانو او سکھانو په سر وه، ځکه چې هغوی به د مسلمانانو نه کرکه کوله او دوی به يې خپلې باورچي خانې ته دننه نه پرېښودل او په دې کې لا د بعضې خلکو دا هم خيال و، چې د مسلمانانو په ورتلو سره چوکه پلي تېرېږي. په دې وجه مسلمانانو د هغوی نه خپله باورچي خانه بېله کړې وه او په دې کې د هغوی غريبانانو څه قصور نه و.

د دې متعلق ما ډېرې کيسې اورېدلې وې ليکن زه يې مناسب نه گنم چې دلته يې وليکم او په دې کې زه څوک ډېر گرموم هم نه، ولې چې د ټول عمر عادتونه په څو ورځو کې بدلېدې نه شي. زه اميد کوم چې ورو ورو به په خلکو کې علم او پوهه راځي. د هندوانو او مسلمانانو نفرت به لرې شي ليکن رفته رفته د دې دپاره وخت په کار دی او کار په کار دی. بيا هم زه دې ته لويه کاميابي وایم چې دلته اکثر هندوان او سکھان د دې خيال نه وو، اکثره خو به مسلمانانو سره يوځای خوړل او څکل کول. که زمونږ په کېچن کې چې به هر څه پاخه شو د هغې خوراک کې به يې هم باک نه کوو او د زړو خيالاتو خلک هم ډېر کم وولیکن بيا هم د دې اثر بنه نه و او د هندو او مسلمان مينه محبت او اتفاق کې يې ډېر نقصان غورځولی و.

دلته دا قاعده مقررې وه چې چا به د مسلمانانو دلاسه د

خوړلو باک نه کولو نو مسلمانانو به هم د هغوی دلاسه هر څيز قبلولو او خوړلو او چا چې به د مسلمان د لاس څيز نه خوړو او د هغوی نه به يې کرکه کوله نو مسلمانانو به هم د هغوی دلاسه څه څيز نه اخیسته او نه به يې د هغوی دعوت قبلولو، سردار سردول سنگه سره دلته زما په اول ځل ملاقات وشو دا هم د سکهانو یو لوی لیدور و، او ډېر پوه او عالم سړی و، او دده د صحبت نه هم ما ډېره فايده حاصله کړه. مونږ د تبادلې خیالات دپاره یو وخت مقرر کړی و او همېشه به مو په مذهبي او سیاسي معاملو باندي د یو بل خیالات معلومول سردار صاحب ډېر یو ازاد خیال سړی و. د نورو سکهانو په شان نه و، څومره سکهانو وروڼو سره چې زما ملاقات او تبادلې خیالات شوي وو، په هره معامله کې د ده رایه سنجیده او معقوله به وه او ماسره به يې ډېره مینه او محبت کولو، دلته ډېر سکهان وو او زموږ د پېښور سردار راجه سنگه صاحب هم و، چې څه وخت اصلاحات (Reforms) راغلل نو دی زموږ د صوبې اولنی ایدو کیت جنرل و او ده سره د پېښور یو بل سکھ هم و، چې ما نه يې نوم هېر دی د چایو سوداګرو او د چین نه به يې چای راغونښتله او ماله به يې د شنو چایو هغه گلونه چې ډېر قیمتي او خونديناک وي ساتلي وو او را کول به يې ماسره يې ډېره مینه محبت کولو، ډېر محبتي سړی و، صوفي صاحب د ډوډی د پخلي ښه ماهر و، هر څيز به يې ښه پخولو لیکن مرچکی به يې ډېر زیات خوړو او مرچکي سره زه بلد نه وم، په دې وجه به زه ډېر زیات په تکلیف وم. یوه ورځ صوفي صاحب قیمة پخه کړه او په کې يې دومره مرچکی

اچولی وو، چې نورې اخستو سره زما خوله وسوزېده، ما ډوډۍ پرېښوده او سپوره سپوره می خوراک شروع کړو، صوفي صاحب راته ووې چې دې کې خو ما ستا د وجې نه لږ مرچکی اچولی دی، گوندې د دې قاعده خو دا ده چې سپر قیمة کې سیر مرچکي لگي، خو ستا د وجې نه مې په کې صرف سل مرچکي اچولي دي. ما ورته ووې چې خدای دې در سره ښه شي چې زما دې دومره خاطر کړې دی، خوزه د مرچکي سره بالکل عادت نه يم؛ نو ښه به دا وي چې ما ته بېله کتوی پخوې ولې چې په دې طریقې تاسو ته هم تکلیف وي او ما ته هم تکلیف وي. بیا دپاره خان له د خپل خواهش کتوی پخوې او ماله زما د طبیعت پخلی کوئ، نو دواړو ته به آرام وي. صوفي صاحب لوی عالم و، ډېر ښه سپری او خدمتي و، لیکن زیات خوراک به یې کاوه پخپله یې هم زیاته غوښه خوړه او اخترعلي خان له به یې هم زیاته غوښه ورکوله او د دې له پاره به یې اخترعلي خان ډېرې خوشامندې کولې. ما خو چیرې د دې خبرو نوټس نه اخیستو ولې چې ما به خیال کوو، چې دی دومره تکلیف او مهرباني کوي او مونږ له ډوډۍ پخوې نو که لږ ډېر څه وخورې نو دومره باک یې نشته، ولې زما هغه بل ملگری مولانا صاحب به ور سره همېشه په جنگ و او ورته به یې ویل چې ستا دا عادت ښه نه دی چې خان له هم ډېره خوړې او چې څوک دې خوښ وي هغه له هم ډېره ورکوې لیکن صوفي صاحب باندي د دې قسم خبر واثر نه کېدو، هغه به همېشه په زړه طریقې روان و.

د میانوالې جبل هم د غازي خان جبل نه په گرمۍ کې او په

بادونو کې څه کم نه و، که چیرې هغه یوه دشته و، نو دا یو ریگستان و او که هلته به د خاورو سیلی الوتې نو دلته د شگو سېلی الوتې، هلته خو مونږ ته دا فایده وه چې مونږ لوی بارک کې اوسېدو دلته بارک هډو شته نه. ټول سلونډه (چکی)، دې د دې په نسبت زمونږ هغه بارک ډېر ښه او یخ و او باد به په کې هم لگېدو، بله دا چې هلته د بارک نه بهر د هر چا د ملاستي دپاره کډۍ وې، چې په گرمۍ کې به مونږ پرې ځملاستو او دلته خلک په ځمکه ځملي. مونږ سیاسي قیدیانو کې یو بل نقص دا و، چې سیاسي قیدیان په یو معمولي کوشش سره جېل والاو د ځانه سره ملگری کولی شي او د خپلو فایده دپاره یې د سیاسي قیدیانو برخلاف استعمالوي چې یو سیاسي سره جېل والاو لږ غوندې ښه سلوک شروع کړي او څه نا څه رعایت ورکړي نو بیا دې خدای خیر کړي او دا امتحان دې خدای په چا نه راولي. مونږ فوراً د هغوی ملگری شو او د جېل والاو طرفداري شروع کړو او په زړه کې وایو چې دوی زمونږ ډېر دوستان دي او په دې نه پوهېږو چې دوی زمونږ نه فایده حاصله کړې ده او زمونږ حقوقو ته یې ډېر نقصان رسولی دی.

زما د دې نه دا مطلب نه دی چې څوک دې د حکومت د نوکرانو نه نفرت وکړي. مونږ له د چا نه نفرت کول په کار نه دي، په کار دي چې هر چا سره ښه سلوک وکړو خو دا مه کوئ چې د خپل جماعت د بل چا ملگری او رازدار او مددگار شئ. مونږ له په کار دي چې په هر حالت کې د خپل جماعت د خلکو رازدار او مددگار یو. د دې قسم خلک همېشه د جېل والاو د

خوشحالولو دپاره د خپلو ملگرو د هر قسم مخالفت کولو ته تياروي او دا کوشش کوي، چې څوک د هغوی برخلاف ايجي تيشن شروع نه کړي او که چيرې د دې قسم څه خبره پېښه شي، نو دوی همپشه د هغې مخالفت کوي او پخپل جماعت کې نفاق پيدا کوي، حکومت چې څومره مونږ ته يا زمونږ حقوقو ته نقصان رسولي دی دا ټول د دوی دلاسه او د دوی د برکته که چېرې مونږ يوه خوله او يوموتی وی نو حکومت په مونږ د دې قسم زياتي نه شو کولی او زمونږه حقوقو ته يې نقصان رسولي نه شو. دا زمونږ د شان سره مناسب نه دي چې د خپلې ذاتي معمولي فايدي دپاره د هغه حکومتي پرزو سره تعاون کوو، چې د چا برخلاف مونږ د عدم تعاون اعلان کړی دی او که د دې دپاسه چيرې څوک بيا هم دوی سره تعاون کوي، نو په جايزو خبرو کې دې ورسره تعاون وکړي او په ناجايزو خبرو کې خو تعاون يوه لويه گناه او جرم دی.

جېل والاو سره دا د دوستۍ مرض په ميانوالي جېل کې د ډېره غازي خان جېل نه زيات و او بيا زمونږ مسلمانان وروڼه په داروغه صاحب باندي هسي پتنگان وو او تردې حده پورې رسېدلي وو، چې د خپلو ملگرو سره د جېل په باره کې بحث کول خو پرېږده بلکې اورېدو ته هم تيار نه وو او څومره خوشامندي او تابعداری يې چې د داروغه صاحب کوله د هغې بيانول مناسب نه گڼم. د دې دوستۍ چې څومره حقيقت ماته معلوم دی هغه دا و چې دوی له به يې پی، کاره او لفافه او خط د خپل حق نه زياتي ورکول او چې څه وخت به جرنېل په دوره راغی نو دوه مياشتې معافي به يې هم ترې د دوی دپاره

اڅېسته. بل دوی به هر وخت دفتر ته تللی شو او د مازیگر په وخت کې ورته په چکر کې د گرځېدو هم اجازت و، خودی سره دا خبره هم وه چې داروغه صاحب به همېشه چې څومره د دې خپلو دوستانو بې عزتي کوله هغه هومره یې چیرې د بل چا کې نه وه. د داروغه صاحب په دې جېلخانه کې ډېر لوی اشنا د ظفر علي خان زوی اختر علي خان و، چې داروغه صاحب به څه وخت مازیگر د گنتري د بندولو دپاره چکر ته راغی نو دوی به هم ورغلل او د هغه سره به په کرسو ناست و، یوه ورځ ډاکټر صاحب د هسپتال نه چکر ته راغی چونکه په چکر کې نورې کرسی نه وې بس دغه دوه کرسی وې چې په یوې داروغه صاحب او په بلې اختر علي خان ناست و، اختر علي خان د داروغه د دوستۍ په وجه یا د لیدرۍ په خیال ډاکټر صاحب ته اوچت نه شو او کرسی یې ورته هم خالي نه کړه داروغه صاحب ته د اختر علي خان دا رویه ښه ښکاره نه شوه او هغه ته په قهر شو، بې عزته یې کړو او د کرسی نه یې پاڅولو او په یوه سپکه طریقه یې ورته ووې، چې ته ځان وپېژنه ته قیدي یې شاید تانه ځان هېر شوی دی. ته نه پوهېږې چې ډاکټر صاحب د جېلخانې یو لوی افسر دی هغه ولاړ دی او ته په کرسی ناست یې. د چکر نه یې په بې عزتۍ وشړلو او اینده دپاره یې په چکر بند کړو، خو چې مازیگر به شو او داروغه صاحب به چکر ته راغی نو دی به ورغی نمبردار ته به یې وویل چې داروغه صاحب ته ووايه چې اختر علي خان چکر ته اجازه غواړي، هغه به ویل چې نه، نه دې راځي. یوه ورځ ما ورته وویل چې اختر علي خان ته سیاسي قیدي یې او

د ظفر علي خان زوی يې دا ته چې څه کوي دا زمونږ د ټولو سياسي قيديانو بې عزتي کوي. چکر به څه وي؟ او ته ولې دا خپل ځان د داروغه په مخکې داسې وړوکی کوي ته گوري نه چې داروغه هره ورځ ما ته منت کوي چې راځه چکر ته راشه خو زه نه ورځم. چکر ډېر بښه ځای و او ډېر گلونه وو، اختر عليخان تر هغه وخته پورې په چکر بند و، چې تر څو يې د داروغه صاحب نه معافي ونه غوښته او رضايي نه کړو. د دې نه تاسو پخپله نتيجه وباسئ چې دې ته به څوک دوستي وويلی شي؟ دا خلک په دې دوستۍ نیاز بده او ډېر فخر يې پرې کولو.

ميانوالي جېلخاني کې همېشه شگې الوزي او شگې او سېلۍ ډېرې گرمې وي هر څيز کې شگې وي او هر څيز د شگو ډک وي او داسې هېڅ څيز به دې په نظر را نه شي چې په هغې کې به شگې نه وي سره د ډېره احتياطه بيا هم په هر څيز کې څه نا څه شگې وې او معلومېږي دا چې د داسې قسم خاص جېلو نه پيرنگيانو ديدنه دانسته د سياسي قيديانو د ازارولو او صحت خرابولو دپاره خوښ کړي دي. زما صحت دلته د ډېره غازي خان په نسبت زيات خراب شو، وزن مې هم ډېر کم شو، ما څو ځله سپرنټنډنټ ته دا خبره وکړه چې ما د دې جېلخاني نه بلې جېلخاني ته بدل کړئ، نو هغه به وې چې زه څه کوی نه شم ولې چې حکومت د سياسي قيديانو دپاره دا جېلخانه مقررې کړې ده. د قيدي خبرې ته څوک غور نه ږدي. د پيرنگيانو په راج کې قيدي هډو سړی نه دی، په سېي به يې رحم راشي، ليکن په قيدي يې رحم نه راځي. چې گرمۍ ډېر زور وکړو، نو په جېلخانه کې د تنه يو کوهی و، چې د هغې

اوبه ډېرې يخې وې د کومو خلکو چې به داروغه صاحب سره تعلق و، هغوی ته کوهي له دتلو اجازت و، او هغوی به همېشه د مازيگر لمبلو له تله هغوی به د اوبو د يخوالي ډېر صفتونه کول چې هر چا ته به د هغه ځای د لمبلو شوق پيدا شو، ليکن افسوس چې هر سړی به هلته تلی نه شو، دا رعايت صرف د داروغه اشنايانو ته و، او کله ناکله به بغير د څه وجهې نه داروغه صاحب خلک بند کړل او نمبردارانو ته به يې حکم وکړو، چې هېچا ته ور لري نه کړي، نودغه وخت به د داروغه صاحب د اشنايانو يو عجيبه حال و، ولې چې هغوی دکوهي دپاسه په يخو اوبو د لمبلو اموخته وو، چې مازيگر به شو او د لمبلو وخت به راغی نو په دوی به مېرې لگيا شو، ورونه به يې ډزول نمبردارانو ته به يې چغې وهلې او منتونه زاری به يې ورته کولې چې په دې کې به ما بنام شو چېلخانه به بنده شوه، نو اخير به د دې خوارانو زړه صبر شو. داروغه صاحب به کله نا کله ما ته هم د دې کوهي د يخو ابو صفت کولو او راته به يې منت هم کولو او راته به يې وې چې که چېرې همېشه نه ځې نو کم از کم يو ځل خو لار شه او د هغه ځای د لمبلو مزه خو واخله ليکن ما په دې څيزونو ځان نه اموخته کولو، ځکه چې ما خود خلکو دا بې قراری او بې عزتۍ هره ورځ لیده او داروغه صاحب به ماته ډېر منت کولو چې ته نه چکر له راځې او نه لمبلو له ځې د خپلې احاطې نه بهر نه وځې ما به خپل زړه کې خيال کوو چې اوس خو داروغه صاحب ستا منت کوي، ليکن چې يو ځل يې ددې نورو په شان اموخته کړې نو بيا به تاسو سره هم دغه شان سلوک کوي ته ولې بل له داسې موقع

ورکوي؟ د هر سړي خپل عزت پخپل لاس کې دی او که هر سړی خپل خواهشات او ضروريات قابو کړي، نو همېشه به په ارام خوشحاله او عزتمند وي.

رھايي:

دلته هم زمونږ مشقت خرڅه او تارونه (سپنسي) رېشل وو، زه به اکثر د خپل مشقت (کار) نه صرف په دوه (۲) گېنټو کې فارغه شوم او بيا به مې مطالعه کوله.

اخر زما درې کاله قيد په ختمېدو شو او رھايي مې را نژدې شوه، د رھايي تاريخ په ټکټ وختو، زه نه پوهېږم چې ددې نه څنگه زمونږ جماعت انجمن اصلاح الافاغنه خبر شو، ځکه چې ما چيرې هم د دې قسم خبرې چا ته نه وې ليکلې او دا به مې هم نه خوښول چې چا له تکليف ورکړم. د اتمانزو نه به گرم گرم خطونه راتلل چې مونږ د خپلې رھايي د تاريخ نه خبر کړه ولې ما دا خبره نه خوښوله او چا له مې دلته د راتلو تکليف نه ورکولو. په دې وجه ما دا خبره همېشه د خپلو خپلوانو او د دوستانو نه پټه ساتلې وه، او زه د دې خبرې نه خبر نه وم چې انجمن زما استقبال کول غواړي. د انجمن زما استقبال خوښ و او زما استقبال يې کولو، ليکن د حکومت خوښه نه وه، ځکه چې خلک به د ده د رھايي نه خبر شي او په خلکو کې به ډېره لويه پراېېگنده وشي په دې وجه د حکومت سره فکر پيدا شو او ماته لا څه ورځې وې، چې په دې کې جمعدار راغی او ماته يې ووي، چې داروغه صاحب دې غواړي، زه به دفترونو له نه تلم نو ما ورته ووي چې د څه دپاره مې غواړي؟ هغه راته ووي چې ستا رھايي شوې ده، نو ما ورته وويل چې زما لا څو ورځې پاتې دي. زه د وخت نه مخکې

رھايي نه غواړم نو هغه لار او بيا راغی چې ستا رھايي نه بلکه د پېښور جبل ته دې تبديلي شوې ده، حقيقت دا دی چې ما د معافی نه انکار ځکه کړی و، چې جبل والاو به د معافی په طمع زمونږ سياسي وروڼه ډېر سپکول او درې څلورو ورځو په معافی به يې پرې ډېر احسانونه کول ما خپل سامان واخيستو د ټولو وروڼو نه که هندوان وو که سکھان وو که مسلمانان، په خندا او خوشحالی رخصت شوم او ټولو ته ورتر غاړه وتم. ما سره که سکھان وو که هندوان او که مسلمانان، د ټولو ډېر محبت و. چې دفتر ته ورسېدم او په دفتر کې مې سپاهيان وليدل نو تسلي مې وشوه، زه يې هغوی ته په حواله کړم، مونږ د جبل والاو نه رخصت شو او د سټېشن په طرف روان شو، چونکه د گاډي د راتلو وخت نه و، او د گاډي راتلو ته څه وخت پاتې و، څه وخت چې مونږ سټېشن ته نژدې شو هغوی زه د سټېشن نه بهر ايسار کړم او سټېشن ته يې په دې وجه بونه تلم چې خلک به مې وويني او بله دا د ميانوالي خلک ټول پښتانه دي مشرانو له پښتو ژبه ورځي او د کشرانو نه يې هېره شوې ده، زمونږ د ميانوالي د جبل ډاکټر چې و، هغه له پښتو نه ورتله او يوه ورځ يې پلار زما ملاقات له راغلی و، نو هغه ما سره پښتو ويله، پښتنو کې دا ډېره لويه کمزورتيا ده، چې چېرته لار شي او چا سره واده وکړي نو هغه خپله ژبه ترې پاتې شي. مونږ سره په سرحد کې په زرگونو هندوان اوسي هغوی هغه خپله ژبه هېره کړې نه ده. پنجابي يې هم زده ده او زمونږ ژبه يې هم زده کړې ده. دا کمزوري صرف په مونږ پښتنو کې ده.

مانېام تياره گاډی راغی مونږ په کې سواره شو، په دې رېل کې ډېرې سورلی نه وې اکثر کوټې (ډبې) په کې خالي وې مونږ په کې کافي ځای بيا مونده او په کې په آرام کېناستو او رېل پېښور ته روان

شو، ټوله شپه د خوشحالی نه خوب را نغی ساعت په ساعت به راوېښېدم او د سپاهیانو نه مې ټپوس کولو چې د اټک نه پورې وتو او که نه؟

آخر سحر وختي چې مې سترگې پرانیستې نو زمونږ ریل د خیراباد په سټېشن ولاړ و. زما خپل ملک او خپل قوم سره ډېر محبت دی د خپل ملک په داخلېدو او د پښتنو په لیدو مې زړه ډېر خوشحال شو، زه پخپل ځای بې غمه پروت وم او په دې خیال کې وم چې پېښور ته به څه وخت ورسو، لیکن رېل روانېدو نه، په دې کې زه راپورته شوم دروازه مې لرې کړه تماشه کوم چې رېل نه روانیږي، گورم چې پولیس واله په پلټنې فارم منډې وهي کله یوه کوټه، کله بله کوټه د رېل لرې کوي، چې په دې کې بې زه ولیدم زما په لیدو هغوی ډېر خوشحال شو، تانه دار ماله راغی او ماته یې ووې چې مونږ خو تا لټوو ته کوم ځای وي، زمونږ زاره دې په لټولو شنه کړه رېل هم لټې شو ما ورته ووې چې زه خو همدې کوټه کې وم لیکن تاسو ځکه لیدلی نه یی، چې زه ملاست وم ما ورته ووې چې ما سره مو څه کار دی؟ هغه راته ووې، چې راځه ستا دپاره مو چای تیاره کړې ده، زما اسباب یې د گاډي نه را کوز کړو زه ورسره روان شوم، چای تیاره وه انسپکټر صاحب هم هلته ناست و، مونږ چای څکله چې په دې کې رېل روان شو ما ورته ووې چې گاډی خو را نه لاړ هغوی وخنډل او په خندا کې یې راته ووې چې مونږ به دې په موټر کې ورورسوو چای مو څکله زما چارج یې د پنجاب د پولیس والاو نه واخیستو هغوی ماسره گڼه بڼه وکړه او رخصت شو، خلک د پنجاب د پولیس نه ډېر شکایت کوي، لیکن دې پولیسو چې ماسره کوم بڼه سلوک او د هر قسم ارام رسولو کوشش کړی دی زه یې مشکور یی، او هېچرې به د

هغوی ښه سلوک رانه هېر نه شي، د ستېشن نه چې بهر شو موټر تيار ولاړ و، زه يې په موټر کې سور کړم، تانه دار او دوه تنه سپاهيان راسره په کې سواره شول انسپکټر صاحب پاتې شو چې نوبار ته نژدې شو نو زه يې بهر په بهر د مردان په سرک چارسدې ته روان کړم اوس زه پوه شوم چې د پېښور په ځای مې چارسدې ته بيایي په لاره راته يو ځای دوه ځله موټر پنکچر شو، اتفاق دا و چې هر ځای به راته پنکچر کېدو هغه ځای به ډېره ابادي نه وه، د ابادۍ نه به لرې وو، اخر دا چې سر ډېرو ته ورسېدو د رارسېدو سره راته بيا موټر پنکچر شو چې چارسدې ته ورسېدو، دلاور خان زمونږ اسسټنټ کمشنر و، د سيند په غاړه يې قچري کوله په قچري کې ډېر خلک ولاړ وو، چې زه يې وليدم نو خلکو ما له رامنډه کړه او زما نه چاپېره شو، زه يې دلاور خان ته پېش کړم، هغه ماسره ډېره راشه درشه وکړه ځان سره يې د پکي لاندې کېنولم ډېرې خبرې اترې يې راسره وکړې بيا يې تانه دار له حکم ورکړو چې دی اتمانزو ته ورسوه، د تلو په وخت کې دلاور خان هم ماسره را روان شو چې د برنډې نه بهر شو نو ما ورته ووي چې بس مهرباني زيات تکليف مه کوئ دغه جلب بس و، نو هغه راته په خدا کې ووي چې خلک خو په دې لوی فخر کوي او لوی عزت يې گڼي که چيرې يو اسسټنټ کمشنر يو څو قدمه ورسره جلب وکړي ما ورته په جواب کې ووي چې دا تکليف دی او زه دا څيزونه نه خوښوم چې څه وخت مونږ بهر راووتو په دې لږ ساعت کې په سوونو خلک جمع شوي وو. ما تولو سره گره بړه وکړه او د هغوی هغه جذبه او محبت مې ډېر محسوس کړل او تم تم کې زه سره د تانه دار او پوليس اتمانزو ته روان شوم.

سياسي سرگرمي او پښتون اخبار

کلي کور کې، د اتمانزو جلسه، فخر افغان،

انجمن او مدرسې،

(هشنغر، دواوه، صوابی، بالاگرهي، ساول

ډېر، رستم کاپلنگ، گلياره، اسميلا،

پېښور، کوهات، هنگو، ټل، بنو، ککي)

د حج سفر (شام، بيروت، عراق، موصل،

بغداد، نجف، کوفه، کراچي)

پښتون اخبار سنه ۱۹۲۸ع،

د امان الله خان خلاف شورش او

مونږ، نادر خان باچا کپري

کلي کور کې:

ټکنه غرمه ده مونږ کلي ته ورسېدو، زه چې ازاد سکول ته نژدې شوم، هلته د سکول يو هلک وپېژندم. هغه په منډه لار چغې يې کړې چې باچا خان راغی، د دې په اورېدو ټول هلکان سره د استاذانو سرک ته را اوزغېدل، په سرک باندې يو ځای شو، نو هلکانو چغې کړې او يو شور جوړ شو يو ساعت کې ټول راجمع شول او زه يې دغه شان پخپل منځ کې گير مدرسې ته بوتلم او دا به يې په شريکه وې، چې: «فخر افغانه! په خیر راغلي د زندانه، مرحبا مرحبا» استاذان هم راغلل مونږ ټول يو بل ته ورتر غاړه وتو. او ډېرې خوشحالی مو وکړې، هلکانو ما ته د خپل طرف نه سپاسنامه (Welcome Address) راکړه، چې د کلي خلک خبر شو هغوی هم په منډه منډه مدرسې ته راغلل ډېر د خوشحالی وخت و، چونکه د ډوډۍ او د آرام کولو وخت و ما د دوی نه اجازت واخيست چې څه وخت کور ته لاړم، نو هلته د کلي خپلې پردۍ ډېرې زنانه راجمع شوې وې او دومره قدرې لار نه وه چې زه د ننه تللی وی هغوی کې ډېره مينه وه ډېر محبت و، ډېر احساس و او ډېره جذبه وه، د راشه درشه نه وروسته هغوی رخصت شوې او يو څو کسانې زموږ نژدې رسته دارې پاتې شوې. د ټولو نه اول مې ولمبل غسلخانې ته لاړم او جامې مې بدلې کړې، لږه غونډې ډوډۍ مې وخوړه ډېر ستړی شوی وم بيا ډېر زړ اوډه شوم ماسپښين راپاڅېدم جماعت ته لاړم هلته هم ډېر خلک جمع وو لمونځ مو وکړو او پس د لمونځ نه حجرې ته راغلو او د خلکو سره مې گپې شپې شروع کړې، څوک به چې خبرېدل زما ليدو له به

راتلل ما چې د خلکو دا جوش او خروش وليدو نو زه ورته حيران پاتې شوم، ما ته معلومه شوه چې يو خوا زما قيد او بله خوا د «انجمن» کارگزارۍ په خلکو بڼه اثر کړې دی، او قوم کې يې يوه زبردسته جذبېه او احساس پيدا کړې دی. يو څو ورځو کې د پېښور، مردان، کوهات، بنو او ډېرو ټول دوستان او ملگري زما ستړي مه شي له راغلل. اخريو څو ورځې پس دا سلسله ختمه شوه. زه چې کلي ته راغلم. نو زمونږ هر څه چې وو هغه لوت شوي وو، چې زه يې قيدولم نو زمونږ ډېره گوره ډېر جوار، ډېر غنم زمونږ کور کې وو، چې هغه وخت کې به تقريباً د يو لک روپو وو، زه درې کاله قيد وم، ما يوازې په پښيرکو کلي کې د پنځو گانو گني پخپله کړلي وو، چې واپس راغلم نو زما خوري سلطان خان راته وويل چې په تاسو درې زره روپۍ مالیه بقايا ده، دغه شان ما ته معلومه شوه، چې زما د بنځې ټول کالي (زيورات) گانه وو، زمونږ په پښتنو کې دا قاعده ده چې په غم، خوشحالی، خپل خپلوان او دوستان ورله ډوډۍ کوي او ډېرې پيسې پرې لگوي ما ته هم ډېرو دوستانو او خپلو خپلوانو د ډوډۍ ستونه وکړل ما د هغوی په خدمت کې دا تجويز پيش کړو، چې د پخې ډوډۍ په ځای مالۍ (اوم خرڅ) اومه ډوډۍ راکړئ مالۍ يې نغدې راکړئ، څومره چې ستاسو په ډوډۍ خرڅ کېږي د هغه نيمه نغدې مالۍ راکړئ، ولې چې زمونږ قوم ډېر وروسته پاتې شوی دی. او دومره لوی قوم دی او دده د خپلې ژبې يو اخبار قدرې نشته او نه يې د بچو د تعليم دپاره مدرسه شته. د پښتنو پخپله ژبه کې داسې هېڅ څيز نشته چې زمونږ قوم ترې څه فايده او چته کړي،

مدرسه جوړه کړې او پښتون څه نه څه د دنیا د حالاتونه خبر کړې، لیکن زما دې خبرې په دوی څه اثر ونه کړو، هر پښتون ډوډی ورکولو ته تیار دی لیکن نقد حساب ورکولو ته تیار نه دی، صرف درې کسان وو چې هغوی زما د خبرې سره اتفاق وکړ، او کافي نقد حساب یې را کړو چې یوه مې چاچي (د تره بنځه) بل عباس خان و، او درېم عبدالله شاه میا و، او نورو ما سره اتفاق ونه کړو پخه ډوډی ما قبوله نه کړه، او نغده ډوډی هغوی را نه کړه دا زمونږ د پښتنو یوه لویه بدقسمتي اوناپوهي ده، چې مونږ په بې ځایه خرڅونو، رسمونو او رواجونو باندې په زرگونو روپۍ خرڅو (لگنو) او د قام، وطن او اجتماعي بنسټګرو دپاره د یوې پیسې خرڅ کولو ته تیار نه یو، نور ژوندي قومونه په هر څه کې د قوم حصه کوي، یوه هندوه وه زمونږ کلي کې اوسېده، بوډی بنځه وه چا وې چې هر وخت دا اوږه اغېزې نو یو موتی او رهېل په کتوی کې اچوي چا ترې تپوس وکړو، چې دا څه کوي هغې وې دا په قومي فنډ کې ورکوم او زمونږ پښتانه وروڼه په رواجي ډوډی زرګونه روپۍ لګوي خو د قام بنيادي فنډ کې یوه پیسه نه ورکوي، دغه وجه ده، چې مونږ د دنیا د ټولو قومونو نه وروستو پاتې یو.

د فخر افغان لقب:

انجمن اصلاح الافغانه زما د راتلو په خوشحالی کې د یوې لویې جلسې انتظام وکړو او د ټولې صوبې خلکو ته یې د شرکت دپاره دعوت نامې ولېږلې. د جلسې په ورځ په زرګونو

خلک په ډېر شوق او مينه محبت شريک شو، په اتمانزو کې د ټول قوم يوه (عظيم الشانه) لويه جلسه وشوه، چې په هغې کې ماله د قوم د طرف نه يوه سپاسنامه (Welcome Address) راکړې شوه، يوه تمغه او جوبه هم د قوم د طرف نه راکړې شوه او بله دا چې د ټول قوم له طرف نه يې ماله د فخر افغان خطاب راکړو. چې زما د تقرير کولو وخت راغی نو اول ما د ټول قوم او د جلسې د کارکنانو د ډېرې ډېرې شکرېې نه پس يو مختصر تقرير وکړو او د قوم د ډاډ او حوصلې زياتولو دپاره مې ورته يوه كيسه وکړه چې ما په مدرسه کې په يو کتاب کې لوستې وه ما ورته ووي چې ای پښتنو وروڼو! تاسو باندي د هغه زمري ټوقه شوې ده چې کوم په گډو کې لوی شوی و، او د گډو عادتونه يې اخيستي وو، په هغه کتاب کې ليکلي وو چې يو زمري د مور په گډه و، چې موريې د گډو په يوکنډک حمله وکړه د ورټوپ کولو سره يې بچي پيدا شو او موريې مړه شوه او بچي ترې پاتې شو دا بچي گډو سره لوی شو او څه وخت چې لوی شو نو ده کې اکثر عادتونه د گډو وو او د هغوی سره به خرېده او د هغوی په شان د بين بين او ازنه يې هم کول يوه ورځې يو زمري په دې گډو را پېښ شو د ده په ليدو گډې د دې خپل زمركتېي سره تس نس شوې او يو خوا بل خوا و تنبته دې د ځنگلي زمري په دې زمري نظر شو، چې د ده په ليدو لکه څنگه چې دا گډې تنبتي او بين بين کوي دغه شان د دې زمري بين بين کول او تنبته بدل ورته ډېر عجيبه ښکاره شو، ده گډې پرېښوې او ځان يې دغه زمري ته ورسولو او هغه يې راوښو او ځان سره يې هلته يو نژدې د اوبو تالاب ته

راوستو د تالاب په غاړه يې ودروو چې په هغه کې خپل شکل وويني او خپل ځان وپېژني چې ته هم زما په شان زمري يې بين بين مه کوه او وغرمبېره! زمري چې خپل شکل وليدو نو ورته معلومه شوه چې زه خوزمري يم، او هغه وخت يې د بين بين په ځای غرمبېدل شروع کړل نو ما دې پښتنو ته ووي ای پښتنو وروڼو! تاسو هم زمري يی نور بين بين مه کوئ وغرمبېرئ، د غلامی دا زنجير وشلوئ، پاڅئ، ملا و ترې او خپل ملک او قوم د غير د غلامی نه ازاد کړئ! زما دې تقرير په خلکو ډېر اثر وکړو او جلسه په ډېرې کاميابۍ سره ختمه شوه.

زما صحت په جېلخانه کې ډېر خراب شوی و، او وزن مې هم پنځه پنځوس پونډه کم شوی و، کمزوری شوی وم او په ملا کې مې هم دردونه پيدا شوي وو، په دې وجه د قاضي عطاءالله خان په مشوره او د هغه په ملگرتيا زه د يو څو ورځو دپاره د آرام او هوا بدلولو په غرض کوه مري ته لارم قاضي صاحب هم راسره لاړ او د هغه ځای اب و هوا راته ډېره فايده ورسوله بيا د هغه ځايه د گلياتو په لاره ايست اباد ته لاړو. او ما څه ورځې په ايست اباد کې د لالي او زما اوبني اميررحمان خان سره تېرې کړې او ددې هوا په بدلولو زما صحت ته کافي فايده ورسېده، زه چې څه وخت واپس راغلم نو اتفاقاً دلاور خان مې وليدو، هغه زمونږ اسستنت کمشنر و، ډېرې خبرې يې راسره وکړې په اخر کې يې بېل کړم او راته يې ووي چې گرفت صاحب هم ستا تقرير ډېر خوښ کړی دی. او ډېر خوشحاله شوی دی صرف دا يوه خبره يې په کې خوښه نه وه ما ورته وې چې کومه؟ نو ده راته ووي دا د زمري غرمبهار ځکه چې خلک جاهلان دي او د

دې نه څه غلطې نتيجې ونه باسي او غلط مطلب ترې وانخلي، گرفت صاحب زمونږ ډپټي کمشنر و ما ورته ووي چې ما دا تقرير د گرفت صاحب د خوشحالولو په خيال نه دی کړی، نه د دې پروا کوم، چې هغه د دې په اورېدو خپه يا خوشحاله شي، هغه مې د قوم او ملک دپاره کړی دی او د هغوی د اوچتولو په خيال مې کړی دی. دلاور خان چارسده کې ډپټي کمشنر په دې خيال اسستنت کمشنر مقرر کړی و، چې زمونږ انجمن او ازادې مدرسې ته نقصان ورسوي او هغه چې دلته راغی نو اول يې په انجمن کې د بې اتفاقي پيدا کولو کوشش وکړو، خو هغه په دې کې کامياب نه شو او مدرسې ته يې هم د هېڅ قسم نقصان ونه رسولی شو، نو بيا يې په حکومت باندې زمونږ د مدرسې په مقابله کې په چارسده کې يو انگرېزي سکول جاري کړو او ځای په ځای به يې زمونږ د مدرسې په خلاف پراېېکنده کوله.

په بنو کې دخلافت تحریک په خلکو باندې ډېر زیات بڼه اثر کړی و، تر دې چې د بنو د ضلعې ټول ملایان په دې تحریک کې داخل شوي وو، بلکې د بنو د ضلعې ټولو نمبردارانو استعفاگانې ورکړې وې او په تحریک کې شامل شوي وو، د پیرنګیانو سره ډېره وېره پيدا شوه او ډېر هېبت پرې راغی. زمونږ د چارسدې اکبر خان هلته جج و. د بنو ډپټي کمشنر هغه راوغوښتو او ورته يې ووي چې د دې خبرې مخنيوی په کار دی نو هغه ورته ووي چې دا زما کار نه دی، زما کار خودا دی چې تاسو يې ونیسئ او ماته يې راچالان کړئ. زه به د مقدمې سماعت وکړم. ډپټي کمشنر چې د

ده نه مایوسه شو، نو بیا یې دلاور خان را وغوښتو، دلاور خان په بنو کې مجسټریت و، او یوه د رشوت مقدمه پرې هم وه او هغه ته یې چې ووې نو هغه ورته سینه وټپوله هغه ملایان یې په چل ول وغلول او نمبرداران یې هم دوکه کړل او هلته دخلافت هغه تحریک فېل شو، چونکه ده په بنو کې یوه لویه فتح کړې وه دی یې زمونږ دې تعلیمي تحریک او اصلاحي تحریک پسې چارسدې ته راولبږه چارسده یو ډېر اهرم ځای دی. دلته به همېشه اسسټنټ کمشنر انگرېز و، دیسی سپری به نه و، دلاور خان په مشن سکول کې او د مشن سکول په بورډنگ کې ما سره ډېره موده یو ځای پاتې شوی و، زمونږ د وروڼو په شان یو د بل سره مینه او محبت و او زمانه یو یا دوه جماعته روستو و، ساده خلکو ته به یې وې او اکثر به یې په دې دوکه کول چې په اتمانزو کې چې تاسو پخپلو بچو سبقونه وایئ، نو سند به ورله څوک ورکوي؟ او نوکر کېدی به څنگه شي؟ او مونږ به چې چېرته په علاقه کې غم، ښادی له لارو نو چې دی به خبر شو، دی به هم راپسې راغی اکثر به یې د تعلیم متعلق د خلکو په مخکې بحثونه شروع کړل قوم کې لږ ډېر شعور پیدا شوی و، د خدای فضل و چې په هر ځای کې به یې شکست خوړ. دده د غلطې پراپېگنډې با وجود په خلکو کې د غلط فهمی پیدا کولو په ځای د خلکو به زمونږ انجمن او مدرسې سره نوره هم زیاته همدردی پیدا شوه، دده غلطه پراپېگنډه مونږ ډېره ډېره مفیده ثابته شوه او تر اخره پورې الله تعالی دې پخپلو حیلو او حربو کې کامیاب نه کړو او چارسدې نه ارماني لارو او زمونږ انجمن او مدرسې ته یې

هېڅ قسم نقصان ونه رسولى شو. دلاور خان عجيبه سپرى و دى د پيرنگيانو دپاره هر قسم قربانۍ ته تيار و، يوه ورځې زمونږ حجرې ته راغى او په حجره كې نور هم ډېر مېلمانې و، ده ډاكټر صاحب ته مخ كړو او ورته يې ووي چې وگوره دې افغانستان ته، څومره ظلمونه يې په قيديانو شروع كړي دي، كه چېرې پيرنگيانو په افغانستان حمله وكړه نو زه به د ټولو نه مخكې يم توره به را سره وي د پښتنو سرونه به وهم ډاكټر صاحب ورته په جواب كې ووي شايد زه به ستا په مخالفه ډله كې يم ولې چې زه پښتون يم زه به څنگه د پيرنگيانو دپاره پښتانه ووهم؟ د دې په اورېدو غريب په هغه مجلس كې كچه شو، او بيا يې بل بحث شروع كړو.

انجمن او مدرسې:

د انجمن په كوشش زمونږ د مدرسې په ملك كې ډېر شاخونه قايم شوي وو. يو ډېر لوى شوق په پښتنو كې د خپل بچو د تعليم پيدا شوى و ما او خادم صاحب د هغو معاينه شروع كړه. مونږ چې به كله دا دورې كولې، نو د ازاد سكول هلكان به هم مونږ سره تلل، ولي او سعادت خان د ترنگزو به زمونږ دې جلسو كې نظمو نه ويل، دوى ډېر خوش اوازه وو، ولي به ډېر ښكلې قرات ويلو او د دې به په خلكو ډېر ښه اثر كېدو او د خپلو بچو د هر قسم تعليم وركولو سره به يې شوق پيدا شو.

زمونږ د يوسفزو مدرسې په ډېر ښه حالت كې وې او د هغې ټوله وجه د صاحبزاده خورشيد خان صاحب، دادينه او نصرالله

جان محنت، قرباني او کوششونه وو، د هشنغر او د دواوې نه پس مونږ د يوسفزو دوره شروع کړه او د تحصيل مردان او د تحصيل صوابۍ ټولې مدرسې مو وکتلې، خادم محمد اکبر صاحب به امتحانونه اخيستل او ما به خپل اکثر وخت د خلکو سره په ليدلو کتلو او تبادلې خيالات کولو کې تېرولو مونږ اول شروع د مولانا شاه رسول صاحب د بالاگړې د مدرسې نه وکړله بيا ساول ډېر، کاتلنگ او د رستم مدرسې مو وکتلې او په دې ځايونو کې مولي لويې لويې جلسې هم وکړلې او خلکو ته مو د اتفاق د ورورولۍ، قامولۍ او د علم فايدي بيان کړې. په دې دوره کې صاحبزاده خورشيد صاحب او نصرالله جان هم راسره وو، څه وخت چې د ساول ډېر نه، رستم ته روانېدو نو خادم صاحب او مولانا شاه رسول صاحب مونږغ رستم ته رخصت کړل او ما او نصرالله جان فېصله وکړه چې د سودم هر يو کلي کې چې زمونږ په لاره راځي څه نه څه ساعت به په کې تېرو او خلک به د خپلو اغراضو او مقاصدو نه خبروو، مونږ پياده روان شو او مونږ سره چې يو اس و هغه باندي مو مولانا صاحب سور کړو ولې چې هغه ډېر ضعيف و، دا زما د سودم اوله دوره وه، په دې دوره کې زما شېر بهادر خان دکوټرپان او شاپسند خان د چارغولۍ سره ملاقاتونه وشو، دوی سره مې ډېرې خبرې وشوې او بعضې نور خانان مې هم وليدل. زه د سودم د خانانو په ليدو ډېر خوشحاله شوم او د دوی دا ساده ژوند زما ډېر خوښ و. رستم ته مونږ ماښام ورسېدو زمونږ خيال و، چې دلته د شپې جلسه وکړو، خو زمونږ د مدرسې سرپرست خان په کلي کې موجود نه و، او بل څوک د خلکو د

خبرولو دپاره تيار نه و، ما او نصرالله جان چې څه وخت ډوډۍ
وخوره نوزه د کلي په يو سر او هغه د کلي په بل سر شروع شو.

هرې حجرې او هر جماعت له ورغلو او خلکو ته مو ووي چې
په فلاني جماعت کې د ماسختن د لمونځ نه پس جلسه ده
تاسو چې څه وخت لمونځونه خلاص کړئ، نو د خدای دپاره
هلته راشئ چې خلک په جماعت کې جمع شونو مونږ ورته
خپل مقصد او غرض بيان کړو. سبا مونږ د هغه ځای د مدرسې
امتحانونه واخيستل او شپې له گليارې ته لاړو دلته زمونږه
يوه ډېره بنکلي مدرسه وه. د گليارې نه نوي کلي ته لاړو او د
نوي کلي نه اسميلا ته لاړو هغه مدرسې مو هم وکتې او په
اسميلا کې نصرالله جان او صاحبزاده صاحب د يوې لويې
جلسې انتظام کړی و، او د ټولې علاقې خلک يې راجمع کړي
وو، جلسه په ډېره کاميابۍ سره وشوه. نصرالله جان زمونږ ډېر
قابل، لايق ملگری او د ده په وجه زمونږ د تحریک کار په ښه
شان مخکې روان و، د پيرنگيانو دا خوښه نه وه او دغه شان به
د هغوی دا کوشش و، چې زمونږ د دې قسم مخلصان،
کارکنان زمونږ نه جدا کړي، د هغه ماما چې د پيرنگيانو نوکر
و، هغه يې مجبوره که چې نصرالله جان د بيرستري دپاره لندن
ته وليږي او هغه لندن ته لاړ.

اصل کې دا ځای د ټول يوسفزي د تحریک مرکز و، بيا مونږ
د پېښور د علاقې دوره شروع کړه او چې د پېښور د علاقې له
دورې نه فارغه شو، نو بيا زه د کوهات او بنو په دوره لاړم، په
کوهات کې زمونږ دوه مدرسې وې، دا مدرسې د مقامي
کارکنانو د اخلاص او کوششونو په وجه ډېرې په ښه حالت کې

وې، په هنگو کې مدرسې تېکدار صاحب علي بادشاه جوړه کړې وه، هلته مویوه لویه جلسه وکړه، چې په هغې کې تقریباً د کوهات د هرې علاقې خلک شریک شوي وو، په هنگو کې ډېر شیعې گان دی دلته بعضې خود غرضه او سرکاری خلکو د شیعې او سني تعلقاتو ته ډېر نقصان رسولی دی د مینې محبت په ځای یې په کې ډېر نفرت پیدا کړی دی. په جلسه کې ما یو لوی تقریر وکړو او په شیعې او سني مسئله مې ډېره روشنایي واچوله، اوله خبره مې ورته دا وکړه چې مونږ خوتول پښتانه یو که شیعې دی نو هم پښتون دی او که سني دی نو هم پښتون دی، یو قوم یو او یو مو ملک دی، یو مو خدای دی، یو مو رسول دی یو مو قران دی، او حضرت علي تاسو هم منئ، مونږ یې هم منو، نو بیا دا اختلاف په څه؟ د هر چا لاره بېله بېله ده خو دا ملک خومو شریک دی، د دې ملک خدمت په شریکه په مونږ ټولو فرض دی او باید چې مونږ ټول د دې ملک خدمت وکړو مونږ باید دا فکر وکړو چې دا ملک زمونږ دی او خدمت یې هم باید په گډه وکړو، دا نفرت خو خود غرضو خلکو په شیعې او سني کې پیدا کړی دی. زما دې تقریر په خلکو ډېر ښه اثر وکړو که شیعې او که سني و، او څه نه څه د نفرت هغه اور چې خود غرضو خلکو لگولی و، کم شو، زما په دې تقریر د هنگو خانان ډېر خپه شو او ماته یې ووي چې زمونږ د شلو کلو خواري دې په سیند لاهو کړه ما ورته وویل چې په دې بې اتفاقي کې خونه ستاسو خیر شته او نه د قام او ملک ته ترې ډېر نقصان رسیږي که دې کې فایده ده نو هغه خو دانگرېزانو ده، هغوی په دې خبرې پسې گرځي او د بې اتفاقي اورته په

هر ځای کې پکې وهي.

د هنگونه بیا تېل ته لاړو دلته زمونږ ډېر بڼه ملگري وو، د هغه ځای مدرسه مو هم وکتله او کوهات ته واپس راغلو، د کوهات په ټوله ضلع کې چې د دې مدرسې دپاره څومره قرباني او فداکاري د تېل خلکو کړې ده، دومره هېچا نه ده کړې، دوی په تعلیمي او بیا په سیاسي سرگرمو کې هم ډېره برخه اخیستې ده او زما سره یې ډېر امداد او کار کړی دی. د کوهات نه بیا بنو ته لاړم، بنو کې مې امیر مختار صاحب چې زمونږ د ازادې مدرسې د هېډ ماسټر پلار دی او یو ډېر مخلص کارکن دی. د هغه په وساطت مې د علاقې دوره وکړه او دوه مکتبونه مو د ملایانو په برکت پرانیستل او ډېرو خلکو سره مو لیدل کتل وشول او تبادلې خیالات مو ورسره وکړل. د بنو په ښار کې ملک خدا بخش صاحب وکیل د پېښور د جېلخانې په کوارنټین کې څو ورځې ما سره پاتې شوی و، او یو بل سره مو پېژندگلوې شوي وه، د هغه په ذریعه حکیم عبدالرحیم صاحب، محمد جان بیرستېر او محمد نواز خان وکیل سره مې لیدل کتل او واقفیت پیدا شو، زه چې څه وخت د لاهور په جېلخانه کې وم هلته مویو څو قیدیان د بنو د ککي کلي لیدلي وو، د هغوی سره ما د دې خبرې فېصله کړې وه، چې هر کله زه رها (خلاص) شم او بنو ته درشم نو ککي ته به ضرور درځم. په هغه خیال زه او هېډ ماسټر صاحب او د هغه پلار ککي ته لاړو، په یو جماعت کې مو لمونځ وکړو او بیا مو د خلکو د راجمع کولو کوشش وکړو. په هغه ورځ د دوی چپرته څه لوبه (اینډه) وه، دوی ټول هغې لوبې له روان وو، ما ورته یو څو

خبرې وکړې، چې: ای پښتنو وروڼو! یو کافر خپل کافر ورور نه وژني تاسو چې ځان ته مسلمانان وایئ، بیا ولې یو پښتون بل پښتون وژني؟ او نه چرې یو پیرنگی پخپل قوم مخبري کوي او نه ستاسو ملگرتیا کوي، بیا ولې تاسو د خپل ورور په سر هغوی له مخبري کوئ. او د هغوی ملگرتیا کوئ او نه چرې یو هندو د خپل هندو برخلاف ناحقه او د دروغو شاهدي کوي او نه د خپل هندو ورور د شرمولو او د بې عزتۍ کوشش کوي، خو ای پښتنو وروڼو بیا تاسو ولې په ناحقو شاهدو د یو بل بې عزتۍ او شرمولو پسې روان یئ، لږ خو د خدای نه وو پرېږئ او شرم وکړئ، یو کافر خو خپل کافر ورور نه وژني، مخبري یې نه کوي او شرموي یې نه او مونږ چې ځان ته مسلمانان وایو او پښتانه یو مونږ دې خپل پښتون مسلمان ورور وژنو، شرموو او مخبري دې پرې کوو. ما ورته ووې چې دعا وکړئ چې مونږ له خدای پاک پوهه او علم راکړي او زموږ په زړونو کې الله تعالی مینه او محبت، ورورولي، عزیزداری، قامولي او اتفاق پیدا کړي. څه وخت چې مونږ د جماعت نه ووتو نو څو کسان رانه چاپېره شو او زه یې د لاسه ټینګ ونیولم، چې نن دې پرېږدو نه مونږ سره به ضرور شپه کوي، ما ورته ووې چې زموږ په سر د پریزات کارونه دي او مونږ پاتې کېدی نه شو خو هغوی هم راته کلک شو چې دا خبره شونې نه ده، ما ورته وې چې اخر دا تاسو مونږ ولې دومره مجبوروئ، هغوی راته ووې چې خدای گواه دی، دومره ژوند مو تېر شو بیرو کې مو سپین ولگېده لیکن د چا میا ملانه مو دا قسم خبرې اورېدلې نه دي، چې تاسو پښتانه هم پخپل کور کې وروڼه یئ او که

چرې يو کافر بل کافر نه وژني نو تاسو هم خپل ورور مسلمان مه وژنئ، خلک وايي پښتون ترقي ونه کړه په وړانو لارو روان شوي دي، ليکن حقيقت دا دی چې پښتنو ته چا سمه لارښودلې ده؟ چا د وړانو نه منع کړي دي او دوی منع شوي نه دي، هی افسوس د نورو قومونو په شان د دوی غمخور نشته! د دوی شپون نشته ځکه خو يې شرمښان خوري او ماتوي.

څه وخت چې زما دوره ختمه شوه او زه کلي ته راغلم يوه ورځې زه عباس خان جدا کرم او ماته يې ووي چې دا کاکا خپل ميا معروف ډېر خطرناک سړی دی. نن ورځې دهغه دا کوشش دی چې ما او تا کې بې اتفاقي پيدا کړي، او دهغه يوڅو خبرې يې ماته وکړې، چې زه دهغه بيا نول نه غواړم. هغه خبرې په رښتيا سره ډېرې خرابې وې ماته نورو خلکو هم د ميا معروف صاحب ډېرې کيسې کړې وې او که د عباس خان او مقصود جان په منځ کې چې زمونږ د هايي سکول هېډ ماسترو، چې دا څه قسم ناچاقي پيدا شوې وه، هغه هم د ده کارگذاري وه. ماته دا هم معلومه شوه چې دی زمونږ د انجمن په ممبرانو کې پرې جنبې پيدا کول غواړي او اول چې کوم د مينې محبت او اتفاق مظاهره د انجمن په ممبرانو کې وه نن هغه نشته بلکې د انجمن ممبرانو د يو بل نه گيلې ماني او شکايتونه شروع کړي دي. ميا صاحب زمونږ د انجمن يو ډېر فعال رکن و، د کډو کار ده ته په حواله و دا خبره ورو ورو وگونډېده او د ميا معروف غوږو ته هم ورسېده او څه ورځې پس هغه د انجمن د انسپکټرۍ نه استعفا وکړه، محمد عباس خان زمونږ د انجمن صدر و، دهغه دا خيال و، چې زه دده استعفا فوراً منظوره کړم،

ليکن ما ورته ووي چې ته لږ صبر وکړه او دا به ښه وي چې د ده استعفا انتظاميې ته پيش کړي شي، بله ورځې ما مولانا محمد اسرئيل صاحب وليده هغه راته د ميا معروف د استعفا ذکر وکړ، ده باندې هم د ميا صاحب تعليم اثر کړي و، ده راته ووي چې د ميا صاحب خوله سوري ده، هغه بله ورځ هم دلته خلکو ته لگيا و، او د انجمن خلاف يې خلکو ته خبرې کولې هغه چې په هر شان وي رضا کول يې په کار دي او که چيرې هغه مستعفي شي نو زمونږ انجمن ته به ډېر نقصان ورسې او زمونږ پر خلاف به پراپېگنده شروع کړي. ما ورته ووي چې دا خو ته منې چې د هغه خوله سوري ده د هغه پخپله خوله قبضه نشته بيا داسې سړي چې زمونږ انجمن کې وي زيات خطرناک دي چې زمونږ د انجمن برخلاف پراپېگنده کوي، په ځای د دې چې زمونږ د ډلې نه بهر وي او زمونږ پر خلاف پراپېگنده کوي، نو په خلکو به يې دومره اثر نه وي او خلک به وايي چې دی خو په انجمن کې نه دی، نو بيا خلک د ده په خولې دومره اعتبار نه کوي او دی به مونږ ته د دومره نقصان رسولو قابل هم نه وي لکه چې نن دی. بله ورځ مونږ خبر شو چې عباس خان د هغه استعفا منظوره کړه ليکن کوم کر چې زمونږ په انجمن کې ميا صاحب کړي و او کومې جرړې چې زمونږ په انجمن کې خورې شوې وې، هغه ونه وتلې او زمونږ د انجمن د بعضې اراکينو دا عادت شوی و، چې څه وخت به يو ځای شو نو د يو بل خلاف خبرې به يې کولې او بيا ورو ورو زمونږ خادم صاحب او عبدالاکبر خان خودې درجې ته ورسېده چې د مدرسې د هلکانو مخکې به يې داسې فضول

خبرې کولې، چې سړی به ورته حېرانېدو.

یوه ورځ ماته هېډ ماسټر صاحب ووې چې ناظم صاحب او سکرټري صاحب د هلکانو په مخکې داسې خبرې کوي، او ددې قسم خبرې کول په کار نه دي، ځکه چې دا خود انجمن ذمه وار خلک دي او د دوی په داسې خبرو په خلکو خراب اثر کېږي او زمونږ انجمن او مدرسې ته ترې سخت نقصان رسېږي ما ورته ووې چې هغوی څه خبرې کړې وې، هغه راته ووې چې نورې خبرې خو پرېږده هغه بله ورځ د هلکانو په مخکې لگیا و، چې ستا دوست قاضي عطا الله خان د پیرنګیانو مخبر دی او ده پسې یې لگولی دی او دی چې په کار کې هغه دغه کوي دا د قاضي تعلیم دی چې په ده یې اثر کړی دی. زه د دې په اړه وړېدو ډېر خپه شوم چې دوی په ما او په قاضي صاحب شکونه او الزامات لگوي، ما څه کولی نه شو ددوی خولې بادې شوې وې، ډېر ځله ما دوی ځان له پوه کړل چې ستاسو د دې قسم خبرو نتیجه به څه وي؟ خو دوی نه پوهېدل.

د ۱۹۲۵-۲۶ وخت و چې په پېښور کې د جمعیه العلماء هند جلسه وه مونږ له یې هم دعوت را کړی و، زه مقصود جان د اتمانزو د ازاد سکول هېډ ماسټر او ددې ازاد سکول یو څو هلکان دغه کنفرانس کې شریک شوي وو، په دې کنفرانس کې غني چې دغه وخت د دیارلسو کالو و تقریر کړی و، چې د هغه د تقریر په ټوله جلسه او د جمعیه العلماء هند په لیدرانو ډېر زیات اثر وشو. مولانا کفایت الله چې د جمعیه العلماء صدر و، را پاڅیدو او غني یې ډېر ښکل کړو. په دې کنفرانس کې صاحبزاده عبدالقیوم صاحب هم موجود و، چې جلسه خوره

شوه نو صاحبزاده ماته وويل چې زمونږ د اسلاميه كالج جلسه ده كه ته هغې له راشې نو ډېره بڼه به وي ما ورته دا وويل چې مونږ سره يو تعليمي نظم دی كه ته مونږ له اجازه راکوې چې هغه نظم زمونږ د مدرسې هلکان هلته ووايي نوزه به درشم مونږ به تا ته دا نظم وښيو ته يې وگوره هغه يو تعليمي نظم دی، هېڅ سياست په کې نشته.

صاحبزاده صاحب ته مو هغه نظم ولېږلو او د كتلونه پس يې مونږ له اجازه راکړه او مونږ دې جلسه کې شريك شو، هلته زمونږ د مدرسې دوه هلکان پاڅېدل او هغه جلسه کې يې هغه نظم وويلو هغه نظم د جلسې په خلکو دومره اثر وکړو چې د اسلاميه كالج هلکان په ژړا شول او په جلسه کې د شريكو ډېرو پښتنو د سترگو نه اوښکې تويې شوې او دا پيرنگيان چې وو په کرسو کې داسې نېغ شو او ويې ويل چې دا هلکان څوک دي؟ (who are these boys?) ما ورته وويل چې دا اتماژود ازاد هائي سکول طالب علما دي نو دوی وويل چې بڼه د ازاد سکول؟

د حج سفر:

زه په ۱۹۲۲ع کې د حج په سفر روان شوم، په دې سفر کې يوزه وم، يوه مې خور وه، بل مې اوښی، زما د تره زوی عطا الله خان و، او بله مې ښځه وه، پېښور ته لاړو او ډاکټر صاحب راته د سيکنډ کلاس ډبه ريزرو کړه او کراچۍ ته ورسېدو. مونږ په کراچۍ کې د حاجيانو په کيمپ کې وو، چې د عبدالله هارون صاحب بي بي راغله مونږ يې کورته بوتلو، د

هغوی یو ښه مناسب کور و، هلته یې ډېره کړو. د حاجیانو جهاز راغی زمونږ د پاره عبدالله هارون صاحب ډېر کوشش وکړو چې مونږ له د سیکند او فسټ کلاس ټکتونه واخلي، مگر هغه ټول ډک شوي وو د روانېدو په وخت کې هغه مونږ سره لاړ او د جهاز کپتان ته یې ووي چې دوی ته سیکند او فسټ میلاو نه شو، هغه ته یې ووي چې زمونږ خیال وساتي په دې تهرد کلاس کې یې خلک د گډو بزو په شان اچولي وو چې جهاز روان شو، سمندر په چپو کې و، چې لږ غوندي د سمندر منع ته شو، نو د خلکو قی شروع شو مونږ ټول په تکلیف کې وو، ولې د خور حالت مې ډېر خراب و، مونږ د جهاز د پاس نه کوز ځای ته ورکوز شو خو هلته هم زمونږ تکلیف کم نه شو، بلکې زیات شو، نوزه بیا د جهاز هغه کپتان له ورغلم او ورته مې ووي چې مونږ خو ډېر تکلیف کې یو، ته چې زمونږ نه څومره کرایه اخلي، نو مونږ به یې درکړو ته مهرباني وکړه مونږ له یو ځای راکړه، چې مونږ په کې ارام وکړی شو، او روپی مې ورکړې په جهاز کې یوه کمره وه چې سامان په کې پروت و، هغه یې خالي کړه او مونږ هغې کمرې له لارو دا خو ښه وشو، چې مونږ ځان له شو ولې تکلیف مو کم نه شو. دوی درې واړه دلته پاتې شو او زه د فسټ کلاس نه بهر لویه برنده وه هلته لارم، مونږ خو کپتان صاحب له حساب ورکړی و، نو ما ته چا څه نه وې، اووه یا اته ورځې پس عدن ته ورسېدو.

دلته جهاز یو شواروز ولاړ وي. دلته شپه یخه وه زه یخنی ووهلم او انفلوینز مې شوه زه د فسټ کلاس نه بره په هغې

برنده کې پروت وم، چې يو عرب زه وليدم هغه راغی او زه يې ځان سره د ننه فست کلاس ته بوتلم، زما يې ډېر خدمت وکړ چې زه به يې ټول عمر ياد لرم. چې جدې ته ورسېدو نو زه لږ بڼه شوی وم. د جهاز نه راکوز شوم زما دا ملگري هم را کوز شو، يو ځای شو خو ټول سامان چې دوی سره وو هغه ترې په جهاز کې پاتې شو، عطا الله خان خو ډېر ساده سپری و، هغه په څه نه پوهېده او دا قدرې يې هم ونه کړی شو، چې هغه خپل سامان يې د جهاز نه راکوز کړی وی. مونږ ځان سره ډېر سامان اخیستی وو، زما هغه ټول سامان او زما د ټبر جامې چې په کې د سرو زرو تنی. وې هغه هم لار، ما هغه وخت زمونږ معلم ته ووې چې په جهاز کې زمونږ سامان پاتې شوی دی هغه لار وويل يې سامان مې بيا نه موند، د دغه ځای نه چې بيا مونږ مکې معظمې ته راوړسېدو، نو مونږ رپوټ وکړ، د غو ورځو کې د سعوديانو حکومت نوی جوړ شوی و، شريف مکه يې په مخه کړی و، د شريف مکه په وخت کې به چې چا په حاجيانو ډاکه وکړه يا غلا وکړه، نو په هغې کې به ورسره دی هم شريک و، دی عياش سپری و، ولي سعوديان داسې نه وو هغوی به د حاجي چې څه نقصان وشو، د هغه ذمه دار به يې معلم گرځولو او د هغه تاوان به يې ترې اخیسته، د دوی په وخت کې داسې په ملک کې امن و، چې بيان يې درته کوی نه شم، حکومت زمونږ د رپوټ په وجه هغه زمونږ معلم راوغوښت او ورته يې ووې چې «مال پيدا کړه او که دې پيدا نه کړو نو تاوان ورکړه!» هغه معلم زمونږ د پېښور حاجي جان محمد له ورغی او ورته يې ووې چې دوی ته ووايه چې ما معاف کړي. او چې

حاجي او ورسره هغه معلم د جرگې په طريقه مونږ له راغلل نو مونږ معاف کړي.

مونږ د حج مراسم د ديني احکامو سره مطابق په خپل خپل وخت ترسره کول چې د هغو له تفصيلي ذکر نه تېرېږو، صرف دا يوه پېښه يادوم چې د حج په دوران کې د سعودي حکومت له خوا «موتمر عالم اسلام» په نامه يوه لويه جرگه جوړه شوه، هغې ته د حاجيانو نه د دنيا د هر ملک د مسلمانانو مشران راوغوښتل شو، د هندوستان نه مولانا محمد علي، مولانا شوکت علي، مولانا ظفر علي خان او مولانا اسماعيل غزنوي او ځينې نور په دې موتمر کې شامل وو، زه هم په کې شامل شوم، مولانا محمد علي او شوکت علي دوی دا خبره پېش کړه چې تاسو د دې مزارونو او قبرونو نه، گنبدونه جبې او قبې ولې وړانې کړې دي او اوار کړي مو دي هغوی ورته وويل دا د اسلامي شريعت نه خلاف دي دوی وويل چې دا خو «اثار قديمه» وو هغوی ځواب ورکړ چې اثار قديمه وو خو تاسو وگورئ چې د دې نه مسلمانانو ته فايده رسېدلې ده که نقصان؟

دوی يو بل تجويز هم وړاندې کړ هغه دا چې بايد د مکې معظمې د متولي توب دپاره دې د ټولې دنيا د مسلمانانو په خوښه يوسړې مقرر شي، نو هغوی ورته ووي چې فرض کړه چې د دنيا مسلمانانو د هندوستان يو مسلمان دې کار دپاره خوښ کړو، نو ايا هغه د مکې معظمې حفاظت کولی شي؟ ځکه چې اوس دا دی مونږ اوليدل چې کله کافر پيرنگی دلته راغی نو د هندوستان مسلمانان هم د هغه په فوځ کې هغه سره راغلل او

زمونږ په دې مقدسو مقاماتو هغوی د گوليو چلولو نه انکار و نکړو، گولي يې اوچلولې، د دې نتيجه دا شوه چې موتم ته د فايدې په ځای نقصان ورسېدو او هغه موتم ختم شو.

کله چې د حج نه فارغ شوزه خونا جوړه وم، زه او زما ټبر طایف ته لاړو، زما د خور او اوبسي تادي وه، هغوی مدينې منورې ته لاړل. طایف ته چې تلو مونږ سره په لاره کې يو پښتون ملگری شو، ډېر ښه سړی و، چې طایف ته ورسېدو هغه مونږ خپل کور ته بوتلو، د ده هلته ډېر ښکلی کور و، طایف ډېر ښکلی او اباد ځای دی، ښه اب و هوالري، مونږ څو ورځې هلته تيرې کړې، په دې ورځو کې چې هلته وو يوه ورځ يو سړي مونږ ته غږ وکړو چې: «تعال تعال» يعنې «دلته راشئ» مونږ ورغلو هغه وويل: «دا د حضور صلی الله عليه وسلم وپښته دی او دا بل په گټه کې د هغه د پښې د پل ښه ده دا وگورئ!» ما ورته ووي چې مونږ خو طایف ته د دې دپاره راغلي يو چې دلته د حضور صلی الله عليه وسلم هغه عزم اراده عفو وگورو. چې هغه دلته د تبليغ دپاره راغلی و، او خلکو په کانو گټو وويشت. زخمي يې کړ، خو هغه په خپل عزم ټينگ ولاړ و، او بيا يې هغو خلکو ته دعا وکړه چې خدايه ته دوی ته هدايت د نيکی وکړې. په طایف کې زمونږ صحت ښه شونو بيا واپس مکې ته راغلو په هغه وخت کې مو تر نه وو، مونږ دا تگ راتگ د اوبسانو په سورلی کاوه. په مکه کې مې مولوي محمد اسماعيل غزنوي صاحب وليد هغه خو زما د جبلخانې ملگری و. د جبلخانې دوستان ډېر خواږه وي. په خبرو خبرو کې ما ورته ووي چې مونږ مدينې منورې ته ځو، راته يې ووي چې

راځه ماسره جدې ته لار شه د جدې نه هم مدينې ته لاره تلې ده ما ورته ووي زه په بله لار مدينې ته ځم، ليکن هغه مجبور کړم او ورسره جدې ته لاړو. چې جدې ته ورسېدو هلته يولوی امير سپړی د ده آشنا و هغه کره دېره شو. په دې ورځو کې د سعودي بادشاه جدې ته راغی او همدې کور ته راغی او مونږ سره يو ځای په هغه کور کې دېره شو، هغه ډېر بڼه سپړی و، مونږ سره به يې يو ځای ډوډی خوړله، يو ځای به ناست پاست و، يو ځای به مو سره مجلس کوو. ما په ده کې د يو ملک او خان هومره غرور نه لیده، بلکه يو فقير او درویش سپړی و، حالانکه چې دی بادشاه و، څو ورځې پس مونږ مدينې منورې ته روان شو د سعودي باچا سکتور مونږ له د لارې د مرکزونو په نامه يو خط راکړ، چې د دوی د آرام خيال وساتئ. زمونږ ټوله قافله پنځه اوښان وو، څلور يا پنځه بڼې، درې يا څلور نارينه وو، کوم اوښ چې زما دپاره و، يوه کجاوه يې زما د تېر او بله يې زما وه؟ کجاوې لنډې وې او زه په کې تنگېدم. د شپې به اکثر د اوښ نه کوزېدو او د عربستان په هغو نرمو شگومو پياده مزل کاوه. دې مزل ډېر خوند کاوه. په دې قافله کې چې دا نور عرب مونږ سره وو، دا هغه کسان وو چې د پيرنگي د راتگ په وخت کې يې د شريف مکه په دور کې د مدينې نه تر کویته هجرت کړی و، اوس واپس راغلي وو او مدينې ته تلل. چې مونږ مدينې ته ورسېدو نو په دوی کې د يو کره دېره شو، زه په مسجد نبوي کې د لسو ورځو دپاره معتکف شوم، هغه جماعت کې يوه ستن وه د هغې سره به ناست وم. يوه ورځ په دې مسجد کې مې حاجي محمد امين وليد، روغ جوړ مو

وکړې، ما ترې تپوس وکړو هغه راته وویل چې دلته په دې مسجد نبوي کې ما یوه کوټنۍ پیدا کړې ده او اراده لرم چې دلته به یو کال (چله) وباسم، ما ورته وویې چې د څه دپاره؟ وې چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د خوشحالی دپاره، نو ما ورته وویل چې رسول صلی الله علیه وسلم په دې نه خوشحالیږي ما ورته وویې چې داسې وکړه او دعا او بیا استخاره وکړه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې خوشحالیږي چې ته دلته هغه سره په کوټنۍ کې ناست یې او که په دې خوشحالیږي چې ته لاړشې او د هغه پیغام خلکو ته ورسوې. چې د شپې ویده شوی دی نو سحر وختي ما له راغی چې ستا خبره سمه ده سبا وطن ته ځم او خدمت به کوم او که خیر وي ته چې په خیر راغلي نو بیا به تاسره یو ځای کار کوم. ما ورته څه حساب هم ورکړ، دی خولار مونږ څو ورځې دلته تهرې کړې. بیا بیت المقدس ته روان شو، د حجاز د یو وار په بندر (پورت) (رابغ) نه مصر ته لاړو کله چې زمونږ جهاز د سویز په بندرگاه ودرېدو او مونږ ترې کوز شو نو زما اراده وه چې د قاهرې او اسکندریې ښارونه هم وگورو په دې اراده زه ورو غوندي یو مصري افسر ته ورنژدې شوم او دا خبره مې ورته وکړه او دا مې هم ورته وویې چې مونږ ستا د اسلام وروڼه یو امید دی چې ته به مونږ سره په دې کې امداد وکړې. د مسلمان د ټکي د اورېدو سره هغه موسکی شو او ما ته یې وویې چې نن ستا ضرورت دی، نو زما مسلمان ورور یې او چې سبا پیرنګیان په مونږ حمله کوي، بیا نو مسلمانان او وروولي چېرته لاړه شي؟ تاسو د هندوستان خلک مسلمانان څه پېژنئ

ستاسو اسلام خو پیسه ده. تاسو داسې قوم یئ چې د پېرنگي د یو اتانیز دپاره مو ټوله دنیا د پېرنگي غلامه کړې ده او دا مونږ هم چې د پېرنگي غلامان یو دا هم ستاسو د لاسه که زمونږ اختیار وي نو دا ستاسو ناپاک او منحوس قدم به په دې خاوره پرې نه ږدو، د دې په اورېدو زه چې شوم. دلته مونږ لس ورځې په کورانتین (قرنطین) کې تېرې کړې او د هغې نه پس فلسطین بیت المقدس او شام ته لاړو. په بیت المقدس کې مونږ ته یوه دردناکه حادثه را پېښه شوه، دلته زما تېر د بیت المقدس د جماعت د پاورو (زینو) نه را پرېوته زخمی شوه او څو ورځې پس مړه شوه (انا لله و انا الیه راجعون). او بیا هم هلته دفن کړی شوه.

په فلسطین کې یهودیانو ښکلي ښکلي نوي کلي، ښارونه او باغونه جوړ کړي دي او لگیا دي جوړوي یې لیکن مسلمانان یې لا هغه شان په غفلت کې پراته دي او امام مهدي صاحب ته په انتظار کې ناست دي، چې مونږ به پخپله څه نه کوو هغه به راشي او هغه به راله هر څه وکړي. دوی دومره بې علمه او بې خبره دي چې امام خو پرېږده چې پیغمبر راغلی دی او خپل قوم ورسره ملاتړلې نه ده نو پیغمبر کامیاب شوی نه دی.

په بیت المقدس کې زما د مسلمانانو ورونو عربو سره په دې باندې ډېرې خبرې شوې وې، زه چې به د بیت المقدس نه بهر ووتم کومه ځمکه چې به مې ولیده چې شاړه او رېښک دی، نو چې تحقیق به مې وکړو، نو معلومه به شوه چې د عرب ده او کومه ځمکه چې به اباده وه په هغې کې به یوه وړوکې

غوندي بنگله او باغ و، نو چې تپوس به مې وکړو وې دا ديهودي ده او دغه شان د کلو حال و. د يهوديانو بنکلي بنکلي اباد او پاک کلي او بنکلي ژوند و، او د عربو به درته څه ذکر کوم او بله دا چې سحر به و وتم يهوديان به بنځې، نر لگيا وو کارونه به يې کول او په بيت المقدس کې چې به سحر هوټل ته لارم څوک به په کې نه و، چې غرمه به لارم څوک به په کې نه و، چې مازيگر به لارم نو هوټل به ډک و، بنکلي بنکلي ميزونه به لگېدلي وو، خلکو به بنکلي بنکلي پاکې، صفای جامې اغوستې وې، چا به چای څکله، چا کافي، او چا د انگورو او به او چې د عربو هوټل له به لارم نو که سحر و هم به خلک په کې ناست و، که غرمه وه هم دخلکو نه به ډک و، او که مازيگر و هم به خلک په کې وو غټ غټ چيلمونه به پراته وو، چيلم به هلته اوړېدلی و سر به يې يو ځای پروت و د دوی په هوټل کې هغه صفایي نه وه کومه چې د يهوديانو په هوټل کې وه او لگيا به وو لوبې به يې کولې زه پرې نه پوهېدم، چې څه لوبې يې کولې يوه ورځې مې دې عربو ورونو ته ووي چې دا تاسو په کومه دنيا کې يئ لږې سترگې خو وغړوئ، زه چې ستاسو په دې ملک کې گرځم چې چېرته شاره ځمکه وي او رېگ وي نو چې تپوس وکړم چې د چا ځمکه ده؟ نو وايي چې د عرب ده او چې بنکلي اباده ځمکه او باغ او بنگله ووينم نو چې تپوس وکړم چې دا د چا ده؟ نو وايي چې دا د يهودي ده، تاسو دې خپل ژوند ته وگورئ، او د هغوی ژوند ته وگورئ که علم مونږ نشته نو سترگې خومو شته. نو په هغوی کې يو کس جواب راکړو، چې مونږ دا شارې ځمکې په يهوديانو باندې خرڅوو چې

ابادې يې كړي او اوس اخري صدى ده امام صاحب به راشي او دا هر څه به زمونږ شي. زما خيال و، چې ملا صاحب گيني يوازې مونږ پښتانه امام صاحب ته كېنولي يو، ليكن عرب غريبانان يې هم ورته كېنولي دي. اوس مې كله نا كله خيال پيداشي چې فلسطين ته لاړلې او د عربو نه مې تپوس وكړي چې هغه ځمكې ستاسو شوې او كه د يهوديانو شوې؟ څوارلسمه صدى، خلاصه شوه.

يوه ورځې زه د بيت المقدس نه باهر سېل ته ووتم يو ځوان عرب راسره ملگرى شو، ماله لږه لږه عربي راتله هغه سره مې خبرې شروع كړې ورته مې ووي چې بيت المقدس خو ډېره ترقي كړې ده نوي نوي سركونه په كې پيرنگيانو جوړ كړل او نوې نوې ابادى يې په كې وكړې هغه ما ته وكتل څه يې ويل ليكن چې شو او ماله يې هېڅ جواب رانه كړو ما ورته ووي چې ولې چې شوې؟، نو هغه رانه پوښتنه وكړه چې ته هندى يې؟ خوما ورته ووي چې اخر ستا مطلب څه دى؟ هغه راته ووي چې هنديان ډېر خراب خلك دي د هغوى كار بغير د مخبرى نه نور هېڅ نشته په دې ټول ملك كې خلك هندوستانى ته په ډېر نفرت سره گوري دوى ته ډېره گناه نه وه ځكه د دنيا په لوى جنگ كې دې خلكو سره هندوستانيانو اود هندوستان فوج چې څه كړي دي، د هغې سزا دې دوى له خداى وركړي. د دې هندوستان فوج اكثریت د مسلمانانو و، ماورته ووي چې زه تا ته كم از كم دومره ويلى شم چې زه مخبر نه يم هغه راته ووي چې مونږ به سركونه او ابادى څه كړو مونږه اوز مونږ ملك ورځ په ورځ په پرېوتو او د غربت طرف ته روان

دی، ځکه چې ترکو به د قسطنطینې د خزانی نه روپی دلته لگولې او پیرنگیان لکه د جوړو په مونږ لگیا شوي دي، زمونږ مال خوري او ولایت ته یې لېږي او بیا یې یو سوږ اسویلی وکړو، چې مونږ څه ترکو سره وکړه اوس الله تعالی مونږ ته د هغې ناشکرگذاری سزا را کوي اوس مونږ ترکو پسې ډېر امانونه کوو، لیکن وخت تیر دی الله دې مونږ ته عفو وکړي او د دې ظالمانو د پنځې نه دې مونږ خلاص کړي دغه حال د شام هم دی.

د شام ملک په دوو حصو تقسیم دی، د یوې حصې چې «اوس ورته لبنان وایي» دارالخلافة بیروت دی، دا د سمندر په غاړه یو مزیدار ښار دی. دلته د علومو او فنونو د زده کولو دپاره امریکې یو لوی دارالعلوم قایم کړی دی، د شام په دې حصه کې د اوبو کمی دی غرونه هم په کې ډېر دي لیکن خلک په کې دومره تکړه دي چې غر او سمه یې ټوله اباده کړې ده. او اکثر غرونه یې د انګورو باغونه کړي دي، کلي او باغونه ډېر په اعلیٰ طریقه باندې جوړ دي، خلک یې ډېر ښه او اسوده دي په کومه علاقه کې چې د مسلمانانو ابادي زیاته ده، د هغې دارالخلافة دمشق ښهر دی، دمشق هم یو ډېر مزیدار ښار دی، کور په کور او کوڅه په کوڅه اوبه بهیږي اوبه په کې ډېرې زیاتې دي ځمکې یې ډېرې ښې دي، لیکن خلک یې هغه شان محنت کش او اباد کار نه دي او نه یې خلک هغه شان ترقي یافته دي او نه یې هغه شان پاڅه کلي دي. په دې ملک کې د فرانس حکومت دی، دلته مې په دې خلکو کې دا د صفت یوه خبره ولیده چې په عیسایانو او په مسلمانانو کې مینه او

محبت دی او په دوی کې هغه بې اتفاقي او نفرت نشته لکه چې څنگه د فلسطين په مسلمانانو او يهوديانو کې ما ليدلي دي. زما په خيال په فرانسويانو کې لکه د پيرنگيانو په شان دا بد عادت نشته دی چې د خپل مطلب دپاره پخپلو رعاياو کې نفاق او نفرت پيدا کوي. د پيرنگيانو پاليسي خود (divide and rule) ده، خلک بې اتفاقه کړي او بيا پرې په مزه حکومت کوي.

د بيروت په يوهوټل کې مې د يو مسلمان عرب سره خبرې وشوې هغه راته وې چې زه دلته د يوې کمېټې دپاره راغلی يم چې هغه کمېټې د فرانس حکومت د دې دپاره مقرر کړې ده، چې په دې خبره غور وکړي چې تش تعليم د رعايا دپاره مفيد نه دی. دې سره صنعت او حرفت هم په کار دي، زه حيران شوم چې د فرانس په دې ملک لس کاله لاد حکومت شوي نه دي او بيا ددوی د صنعت او حرفت ورسره فکر او خيال دی. او په هندوستان د انگرېزانو د پاچايي تقريباً دوه سوه کاله وشو غريب رعايا هره ورځې د صنعت او حرفت چغې وهي، ليکن څوک پرې غوږ قدرې نه ږدي. د شام نه زه عراق ته لاړم، په موصل کې مو دوه ورځې تېرې کړې دا يو وړوکی مزيدار ښار دی او سيند په کې بهېدلی دی. خلکو کې شراب خوري او عياشي زياته شوې وه که چېرې د پيرنگيانو حکومت په دې خلکو ډېره موده پاتې شو، نو زما په خيال به بالکل تباه او برباد شي. د موصل نه بغداد ته لاړم بغداد کې مې کافي ورځې تېرې کړې په دې ښار کې هم بې شماره شرابخانې وې، د شرابو اکثر دکانونه د هندوستانيانو دي چې د پيرنگيانو قبضه

کېدو سره هلته تللي دي. ددې ښار اخلاقي حالت ښه نه و او پيرنگيانو ډېر ارمينين هم دلته اباد کړي دي، بغداد يو ډېر مزېدار ښار دی او د ښار په مينځ کې يو لوی سيند بهېدلی دی. د بغداد نه کربلا ته او نجف ته لاړم، دا دواړه ډېر متبرک ځايونه دي او د لرې لرې ملکونو نه مسلمانان خصوصاً شيعه گان د حضرت علي (رض) او د امامانو زيارتونو له راضي، دا زيارتونه په يوه لويه پيمانه باندې ډېر مزېدار جوړ دي په ليدو يې د سړي زړه خوشحاله شي. شيعه گان غريبانان تر اوسه پورې هغه شان هلته ځانونه ټکوي او جنگلو سره ډغرې وهي او په زار زار ژاړي. ددې په ليدو سړي ته هغه پخوانی حالت را په مخکې شي. د نجف نه بيا زه کوفې ته لاړم. کوفه نجف ته نژدې ده کوفه يو وړوکی غونډې ښار دی او د سيند په غاړه اباد دی، د نه ترقي وجه يې خلک دا بيانوي چې د دې ښار د هغه وخت اوسېدونکو حضرت امام حسين صاحب او د هغه اولاد سره غداري کړې وه نوالله تعالی د دې ښار اوسېدونکو ته دا سزا ورکړه. که چېرې دې خلکو حضرت امام حسين سره وفا دري کړې وی او هغوی کاميابه شوي وی نو د دې ښار به دا حالت نه و. او دا ښار به د بغداد په ځای د عراق دارالخلافة وی په دې ملک کې پيرنگيانو ډېر نهرونه جاري کړي دي او چې کومو ځمکو ته د نهرونو په ذريعه اوبه نشي رسېدلی نو هلته يې په سيند باندې مشينونه لگولي دي، د هغې په ذريعه اوبه خور کېږي، يو ځوان عرب ما سره په رېل کې سفر کوو هغه ته مې ووي چې د پيرنگيانو په راتلو خو ستا سو ملک ښه ابادشو او تاسو ته ډېرې فايدي ورسېدې هغه زما دې خبرې

پورې وخنډل او ويې وې چې بې شکه دا د يو قوم د غافلولو دپاره ډېر ښه ترتيب دی دا ته چې څه ته ترقي وايي، دا د يو قوم او ملک دپاره اصلي ترقي نه ده او نه دا پيرنگيانو زمونږ د ترقي دپاره کړي دي، د دې نه مطلب د هغوی زمونږه اوډه کول او غافله کول دي، چې مونږ په دې مشغوله شو او هغوی په مزه زمونږ په ملک کې حکومت کوي دا خو په حقيقت کې د غلامۍ يو جال دی چې زمونږ د غلامۍ دپاره هغوی خور کړي دي، په عراق کې يهوديان او عيسايان خو نشته خو هلته پيرنگيانو شيعه او سني په جنگ کړي دي چې په کومو ښارونو کې سنيان زيات دي او شيعه گان په کې لږ دي نو هلته دوی د شيعه گانو ملگري دي او چې په کومو ښارونو کې شيعه گان زيات دي او سنيان کم دي نو هلته د سنيانو ملگري دي ليکن د دوی دا پاليسي کاميابه کېدی نه شي ولې چې په عراق کې د شيعه گانو ابادي ډېره کمه ده.

بيا زه بصري ته راغلم او د څو ورځو قيام نه پس په جهاز کې سور شوم او په کراچۍ کې کوز شوم.

په عربو کې چې څه وخت د پيرنگيانو حکومت قايم شوی دی، نو د نورو څيزونو نه علاوه دوه څيزونو له دوی ډېره ترقي ورکړې ده، يو شرابخوری له او بله ډم بازی له، په هر ښهر کې د شرابو دکانونه دي او د ډمو بازارونه دي، باجې دي، عيشونه دي او سرودونه دي او د خلکو اخلاقي حالت يې ډېر خراب کړی دی، يوه ورځې د بصري په بازار کې گرځېدم چې چوک ته ورسېدم نو په چوک کې مې پانسي لکه وليدله د تحقيق نه راته معلومه شوه چې په دې پيرنگيانو ډېر قوم پرست عرب

پانسي کړي دي او ډېر ظلمونه يې عربو سره کړي دي. د هندوستان په اخباراتو کې به مو د شام د ظلمونو کيسې لوستې چې فرانس په عربو باندې کړي وو، ليکن په عراق کې چې پيرنگيانو په عربو کومې لوبې کړې وې، د دې متعلق مونږ چيرې د هندوستان په اخباراتو کې څه ليدلي نه وو، معلومېږي دا چې د هندوستان ځينې اخبارات څه خپل ضمير نه لري او چې پيرنگيان ورته څه وايي هم هغه ليکي. دلته هم د هندوستانيانو نه ډېر نفرت دی، ولې چې دوی د اسلامي اخوت په جامه کې پيرنگيانو ته ډېرې مخبرې کړې دي او ډېر عرب يې په پانسي کې کړي دي. په کار دي چې د داسې قوم نه نفرت وکړي او که لږ قدرې د عراق اختيار خپل شو د هغوی اول کار به دا وي چې دا خلک د خپل ملک نه وباسي.

څه وخت چې کراچۍ ته ورسېدم نو په بندر کې زمونږ د نوښار يو پښتون تانه دار و، هغه چې څه وخت په جهاز کې وليدم، نور ترغاړه وتو او په زور يې خپل ځای ته بوتلم.

زمونږ د طورو نواب زاده امين الله خان هم په کراچۍ کې و، دی په رېل کې ډېر لوی افسرو، چې هغه خبر شو هغه راغی نو بيا هغه زه خپل ځای ته بوتلم، يو دوه ورځې مې ډېرې په مينه او محبت سره هغه سپره تېرې کړې، بيا وطن ته را روان شوم او کلي ته په خيريت سره راوړسېدم.

پښتون (اخبار - مجله):

په جېلخانو کې ما د خپل قوم په حالاتو باندې په ښه شان سره غور کړی و، زه په دې نتيجه ورسېدم چې په دنيا کې هېڅ

قوم بغير د خپلې ژبې نه ترقي کولی نه شي. او په هغوی کې علوم او فنون پيدا کېدی نه شي. ما دا اراده کړې وه چې ضرور به يوه رساله په پښتو کې د خپل قوم د پوهولو، د دنيا د حالاتو نه خبرولو او د خپلې ژبې طرف ته د مایل کولو (مخ کولو) دپاره جاري کوم. او ددې کوشش به هم کوم چې انجمن پخپله ژبه کې د بچو دپاره د ابتدايي تعليم انتظام وکړي. حقيقت دا دی چې دغه وخت په پښتو ژبه کې هېڅ نه و او نه پښتو د چا ياده وه او پښتون قوم دومره ناپوهه، نادانه و، چې دا خپله ژبه ورته سپکه ښکارېده او چې کوم قوم ته خپله ژبه سپکه شي نو هغه سپک شي، او چې خپله ژبه ترې ورکه شي نو ورک شي. د راتلو سره ما دا دواړه خبرې انجمن ته پيش کړې. انجمن دې خبرو سره خو اتفاق وکړو، ليکن د مالي مشکلاتو په وجه پرې عملي قدم فوراً اخيستلی نه شو، د رسالې ذمه وارې ما په خپل سر واخيستله او عبدالاکبر خان او عبدالله شاه ته دا خبره حواله شوه چې د رسالې د جاري کولو دپاره اجازت نامه دې د حکومت نه واخلي ليکن په مينځ کې درې کاله تېر شو او هغوی د اجازت نامې دپاره يو درخواست قدرې هم ونه کړی شو، زه پوه شوم چې بغير زمانه دا کار نه شي کېدی او د ۱۹۲۷ع په اخر کې ما دې کار ته پخپله ملا وتړله او دا کار مې پخپل لاس کې واخيستو.

د اجازت نامې دپاره مې حکومت ته درخواست ورکړو، اجازت نامه مې حاصله کړه او په ۱۹۲۸ع کې مې د «پښتون» په نوم يوه رساله د پښتو په ژبه کې د اتمائزو نه جاري کړه. افسوس خو په دې دی چې پښتون دومره لوی قوم دی، او

خدای ورله د نعمتونو او دولتونو ډک ملک ورکړی دی، نه د ده پخپله ژبه کې یوه رساله او نه یو اخبار شته. دا د پښتو ژبې اولنۍ رساله ده، چې د پښتنو په ملک کې جاري شوه، پښتون قوم ډېر خراج دی، لیکن دې قسم خیزونو باندي پیسې نه لگوي او په دې قسم خیزونو خرڅ کولو سره نا اشنا او نابلده دي. ډېرې پیسې ما د خپل جیب نه پرې خرڅ کړې. دې رسالې د پښتنو په بنځو او نرو کې یوه نوې زندگي پیدا کړه او دا رساله پښتنو کې ډېره هردلعزیزه شوه. دا خپل ملک خو پرېږده پښتانه چې په یورپ، امریکه او استراليا کې ددې نه خبر شو نو هغوی به غوښته او امداد به یې هم ورسره کوو د پښتنو یې پښتو طرف ته شوق پیدا کړو او په افغانستان کې هم ښه لوستل کېده. عبدالهادي خان داوي ما ته کیسه کوله چې پښتون اخبار به کابل ته راغی په قومیت (ملیت) چې به کوم مضمونونه لیکل شوي وو هغه به یې مونږ لوستل او د افغانستان په خلکو کې هم پښتو طرف ته رغبت زیات شو او په امان الله خان خويي دومره اثر وشو چې هغه اعلان وکړو چې خلکو له په کار دي چې پښتو ژبه زده کړي، درې کاله پس به په دې ملک کې پښتو تعلیمي او سرکاري ژبه وي او عبدالهادي خان دا راته هم ووي چې مونږ هم د یوې رسالې بنا وکړه او د هغې نوم مو هم پښتون کېښوده، نو امان الله خان راته ووي چې د پښتنو به بس دغه یو پښتون وي، نو ما بیا هغې خپلې رسالې له (د پښتنو ژغ) نوم کېښود، لیکن افسوس چې پیرنگیانو دا خبره برداشت نه کړی شوه. او هغه ووي چې د دې رسالې یو څو نمبره وتي وو چې افغانستان کې بغاوت

و شو، امان الله خان لارو او د هغه په خای (بچه سقه) د خه وخت دپاره د افغانستان په تخت کېناست.

زمونږ انجمن د پښتو د ترقۍ دپاره او د شاعرانو د خیالاتو بدلولو دپاره د مشاعرو انتظام وکړو، او د ښو ښو نظمونو او بیتونو له پاره یې انعامونه مقرر کړل او په کال کې یو ځل چې د مدرسې کالیزه جلسه به کېده ورسره د مشاعرې دپاره به هم انتظام کېدو. د دې په وجه په پښتنو شاعرانو کې یو عظیم الشان انقلاب راغی او د خال و خط په خای د اتفاق، ورورۍ او قومي ترقۍ دور شروع شو په قوم او ملک کې یې د انقلاب دپاره یوه نوې جذبه پیدا کړه او په ښځو نرو کې یې داسې جوش پیدا کړو چې د جلسې په ورځ به د جلسې په خای کې خای موندل گران شو، او د ملک د هرې علاقې او تپې خلک که خان و که غریب و د انجمن په جلسه کې یې شرکت خپل فرض گڼلو، د ښځو دپاره خاص د پردې انتظام و او په سوونو ښځې به هم په دې جلسه کې شریکېدې، لیکن افسوس چې د انجمن ذمه دارو خلکو خپله اصلاح ونه کړې شوه او زمونږ د کور اختلاف دومره زیات شوی و، چې زمونږ نه د بهر کار پاتې شو که چېرې مونږ د انجمن هغه تبلیغ او اشاعت او په ملک کې د دورو هغه کار جاري ساتلی وی، نو مونږ به ددې نه هم زیاته ترقی کړې وه او زمونږ قوم او زمونږ ملک ته به زیاته فایده رسېدلې وه، لیکن دا زمونږ او زمونږ د قوم بد قسمتي وه چې انجمن ته د خپلو جگړو نه دومره فرصت نه و، چې پخپل قوم او ملک کې گرځېدلي وی او بې خبره او اوده پښتون ورور یې خبر کړی او بیدار کړی وی، اخر دا چې خادم

صاحب، عباس خان او عبدالاکبر خان خپلو کې او جنگول، نو دې انجمن ته نور هم زيات نقصان ورسولو بيا خادم صاحب زما او د عباس خان د جنگولو کوششونه شروع کړل، ليکن تر ډېرې مودې پورې کامياب نه شو په يوه گرمۍ کې زه کوه مري ته لاړم خادم صاحب ته ميدان خالي شو او د عباس خان او زمونږ بعضې نورو د انجمن د ورونو په دماغو کې يې دا خيال پيدا کړو چې د لويې ونې د لاندې وره ونه وده کولی نه شي او د هر قسم قربانۍ او خدمت چې تاسو کوئ، نو نوم پرې د هغه کېږي. څه وخت چې زه د مري نه واپس راغلم او د انجمن د بعضې ذمه دارو خلکو روپې ته مې کتل، زه ډېر پرېشانه شوم، هر ځای زما پر خلاف پراېېکنده کېده، ما حاجي عبدالغفار خان سره مشوره وکړله، دا خلک مې د هغه په ذريعه را جمع کړل او په ډېر منت سره مې دوی ته ووي چې دا کار ښه نه دی او د دې نتيجه به زمونږ د انجمن بربادي وي، او خدای دپاره په دې خپل قوم رحم وکړي. دی خو ډېر برباد شوی دی او په کار خو نه دي چې مونږ يې نور هم برباد کړو او دا يو بل باندي د دروغو الزامونه مه لگوي. او د يو بل غيبت مه کوئ او هر څه چې وايئ خو د هغه سرې په مخکې وايئ چې د چا نه ستاسو شکايت وي، يا مو په هغه د څه قسم شک وي او يا ستاسو په خيال هغه څه غلط کار کړی وي، په ځای د دې چې تاسو پشي شا خلکو پسې خبرې شروع کړي. نو دا د فايدي کار نه د نقصان دی، نو عبدالاکبر خان او ميا عبدالله شاه به وخنډل او خادم صاحب ته به مخاطب شول. او ورته ويل به يې چې خادم صاحب مونږ به پشي شا د چا نوم اخيستی شوکه نه؟ خير دا

خبرې دوی په خندا په توقو کې تېرې کړې. د شپې چې څه وخت د حاجي عبدالغفار خان په ځای کې ډوډۍ وخورې شوه، نو زموږ بعضې ممبران د عباس خان سره د ځملاستو د پاره تلل نو ما هم ځان د دوی سره ملگری کړو، هلته هم ما دا بحث شروع کړو چې تاسو سره د پوهې ځانونه ولې داسې نادانه کړي دي؟ نو عباس خان راته صفا جواب راکړو چې یوه ونه چې ډېره لویه او ګوره شي، نو د هغې د لاندې نورې ونې وده کولی نه شي کومې پورې چې د هغې ونې شاخ تراشي ونه شي، نوموړې دا غواړو چې ستا لږه شاخ تراشي وشي ما ورته په خندا کې ووي چې هسې نه چې هغه توره درباندي وشي چې د یوې ونې خو څه نه څه سیوری پیدا شوی دی او د پښتنو بچي د هغې سیوري د لاندې ناست دي او که د هغې ونې شاخ تراشي وکړئ او هغه بله ونه کې دومره طاقت نه وي چې هغه ستاسو د بچو د پاسه سیوری شي، نو نتیجه به یې دا وي چې ستاسو بچي به په نور(لمر) شي د دې د پاسه ما بیا هم خپل کوشش جاري وساته چې اخر به د دې اصلاح وشي لیکن اصلاح ونه شوه، اخر د عبدالاکبر خان د کلي په جلسه کې عباس خان یې ما سره وجنگولو، چې زه کلي ته واپس راغلم نو زه په دې نتیجه ورسېدم چې د موجوده جماعت اصلاح مشکله ده په دې وجه ما دا فېصله وکړه چې د انجمن د «انتظامیه» نه استعفا ورکړم په استعفا کې مې دا ولیکل چې ما څنگه اول چنده درکوله په هغې کې به کمی نه راولم بلکې د هغې نه به زیاته درکوم او زه به د انجمن د نورو ممبرانو په شان یو عام مېریم او د انجمن د هر قسم خدمت د پاره به تیاریم، لیکن د

نن نه پس به زه د انجمن په انتظاميه جماعت کې نه يم او نه به د انجمن په انتظاميه جلسو کې شاملېږم. حکومت نه چې څومره کوششونه کېدی شو هغه لگيا و، زمونږ د انجمن د بربادلو دپاره يې کول ليکن دې دومره زورور حکومت هېڅ قسم نقصان زمونږ انجمن ته رسولی نه شو بلکه زمونږ انجمن ورځ په ورځ مخ په ترقی و، ليکن زمونږ د کور په بې اتفاقی زمونږ د لاسه چې څومره نقصان زمونږ انجمن ته ورسېدو هغه هومره نقصان ورته پيرنگيانو رسولی نه شو، انجمن هسې په نوم پاتې شو او ځای په ځای شاخونه يې په بندېدو شو او د انجمن سالانه جلسې هم پاتې شوې، زما د استعفا نه پس عباس خان هم څه ډېرې ورځې په انجمن کې پاتې نه شو، هغه هم د انجمن نه مستعفي شو او خپل مالي امداد يې پرې هم بند کړو او د خپل ورور فيض محمد خان امداد يې په زور په هغه بند کړو حالانکه چې فيض محمد خان په دې ډېرزيات ناراضه و، او څوځله يې ماته خپله ناراضی بنودلې وه، ليکن د مشرورور مخې له ورتلی نه شو. عباس خان د انجمن او زما برخلاف پراېېکنده شروع کړه ليکن په هغې کې کامياب نه شو.

چې څه وخت د انجمن حالت په ابترۍ شو نو خادم صاحب له هله هوش ورغی او بيا يې ما پسې تگ و دو او تله را تله شروع کړل، هره ورځ به يې راته څه نوی قومي راگ غږوو ليکن د هغه راگونو په ما اثر کولی نه شو، ولې چې دا ټوله تباهي د هغه د لاسه په انجمن راغلې وه، چې سړی خبرې يو شان کوي او عمل يې بل شان وي نو د هغه خبرې په خلکو بڼه اثر نه کوي

اخر چې به کله نا کله ده زه ډېر تنگ کړم، نو سپينه خبره مې ورته وکړه چې خادم صاحب دا ټوله تباهي په انجمن تا راوستې ده. او ددې ټولې تباهۍ به خدای او قوم ته جواب ده او ذمه واري يې. يوه ورځې يې راته وويل چې انجن شه او د انجن په شان ځان کې طاقت پيدا کړه او دا ټولې کوټې (ډبۍ)، ځان پسې را کاره ما ورته وې چې خادم صاحب انجن هغه کوټې راښکلی شي، چې کومو کوټو ته بريکونه لگېدلی نه وي او چې په کومو کوټو بريکونه لگېدلي وي يا لگي نو بيا ممکنه نه ده، چې انجن هغه کوټې را کاري کله نا کله به يې راته په علاقه کې د گرځېدو کيسه را مخکې کړه، ليکن زما ورته هم هغه يو جواب و، چې تا سره دورې کولی نه شم او که چيرې انجمن ما له حکم را کړي نو زه هر وخت حکم منلو ته تيار يم. هغه د پښتو خبره چې خادم صاحب ته مې (کړښه) راښکله نو ايله هغه څه نا څه پخپلې غلطۍ پوه شو او محسوسه يې کړه.

امان الله خان:

څه وخت چې افغانستان کې شورش شروع شو، دا انقلاب نه و، شورش و امان الله خان قندهار ته لاړو، په کابل بچه سقاو قبضه وکړه. انگرېزي اخباراتو د افغانستان برخلاف کيسې، طعني او خوشحالي شروع کړې، نو زه پوه شوم چې پيرنگيان چې په افغانستان کې د پښتنو ترقي ته کتې نه شي نو مونږ به ترې دلته په سرحد کې څه ترقي وکړي شو؟ او فوراً مې دا اراده وکړه چې په دې راز پښتانه پوهول په کار دي او

دوره مې شروع کړه کلي په کلي، بنار په بنار او علاقه په علاقه وگرزیدم، جلسې مې وکړې، د خدای په فضل ټول پښتون یکدم د خوبه را بیدار شو، پوه شو او د خپل قوم تباهي او بربادي يې محسوسه کړه او د افغانستان د خدمت دپاره يې ملا وتړله، په بعضې علاقه کې ملایانو چې څه نه څه مخالفت شروع کړو، لیکن چې د قوم په جذبې پوه شول نو مخالفت يې پرېښود. که بعضې ملایان د خپلو ذاتي فایدو په وجه قلاړ نه شو، نو قوم په زور او بې عزتۍ د هغوی خولې بندې کړې، مونږ سره په دې معامله کې د قوم شاعرانو هم ډېر زیات امداد او اخلاص کړی و، او د قامولۍ یوه نوې جذبې په قوم کې پیدا کړې وه، او په دې معامله کې تور سم خان د دوسرو زمونږ سره ډېر مدد کړی و، ده به اشعار جوړول او مونږ به په پښتون اخبار کې شایع کول چې د هغې نه یو بیت دا دی:

ماوې دا سپری زمونږ قوم کې خلل دی

اوس دې ولید چې د ږیرې خاوند غل دی

دا بیت دومره مشهور شو، چې ږیرې والا به خلکو لیدو چغه به يې کړه، ږیرې والا غل، او په دې ورځو کې د کیسه خوانۍ په بازار کې د ږیرې خاوند گرځېدی نه شو. او خانمیر هلالی خو زما سره په ټولو دورو کې شریک و، او داسې نظمو نه يې جوړ کړي وو او د افغانستان يې په کې داسې خاکه را بنکلې وه، چې د هغې په اورېدو تقریباً هر پښتون پوه شو او ماته هم په تقریر کې د هغوی د پوهولو ضرورت پاتې نه شو او په دې کې زمونږ د مدرسې هلکانو ډېره حصه اخیستې

وه، زمونږ انجمن هم هر قسم مالي او جاني خدمت ته تيار شو، د افغانستان د پښتنو بربادي او غم د سرحد پښتنو خپل غم او خپله بربادي گنله، ځکه چې مونږ يو وروڼه او يو قوم يو. او د سرحد په پښتنو کې د افغانستان د وروڼو د امداد او همدردۍ يوه داسې جذبه پيدا شوه چې زه د هغې بيان کولی نه شم که امير و که غريب و، که تعليم يافته و او که بې علمه ښځې وې او که نرو و د افغانستان په مصيبت زهير وو. او د امان الله خان دوباره حکومت قايمولو د پاره هر خدمت ته تيار وو او خلکو به دعاگانې کولې چې اى الله ته زمونږ غمخور بادشاه امان الله خان ته کاميابي ورکړې. په پښتنو کې ډېر بادشاهان تېر شوي دي، ليکن د پښتنو ښځو، نرو چې څومره مينه او محبت د امان الله خان سره و، هغه بل بادشاه سره نه و، امان الله خان به وې چې زه د پښتنو انقلابي بادشاه يم. او د هغه دا خبره بالکل رښتيا وه چې هغه په پښتنو کې يو عجيبه انقلاب پيدا کړو، او زه چې نن پښتنو ته گورم نو حيرانېږم چې په پښتنو کې دا دومره زردا تبديلي د قومولۍ او ورورولۍ احساس پيدا شو او سياسي شعور په کې راغى. انقلاب يو سېلاب وي، چې راشي نو اوډه خلک يوسي او وينې ترې فايدي اوچتې کړي. د افغانستان انقلاب کې د افغانستان پښتانه لاهوشول، مونږ کوزو پښتنو ترې فايدي اوچتې کړې، ولې چې مونږه وينې او بيدار وو د کوزو پښتنو زړه چېرته په تشو دعاگانو او جلسو باندې قرارېده هغوى د افغانستان په دې غم او مصيبت کې عملي شرکت غوښتو او ددې خبرې خواش يې لرلو چې افغانستان ته لاړ شو او خپلو وروڼو سره

په دې غم کې شریک شو. او د خپلو زخمیانو وروڼو دارو درمل وکړو او د هغوی پس ماندگانو سره امداد وکړو، چې څوک مړه دي او بچي او ښځې یې پاتې شوي دي، د دې دپاره مویوه کمېټې جوړه کړه چې د هغې نوم «افغان هلال احمر» و. او د دې کمېټې کار د افغانستان د پښتنو طبي او مالي خدمت و، کلي په کلي علاقه په علاقه خلکو د دې کمېټې دپاره د چنډې جمع کولو انتظام وکړو او په یو لړ وخت کې یو طبي وفد تیار شو چې هغه زما د مشر ورور ډاکټر خانصاحب په سرپرستی کې تلو ته تیار شو، د افغانستان په امداد کې یو پښتون هم څه کمی کړې نه دی. لیکن د بنو خلک، د ډېره اسماعیل خان کُنډي خاندان، د سودم خانان، د باییزو خانان، قاضي عطاالله خان، علي اصغر خان، علي گل خان او میا احمد شاه صاحب د ډېر تعریف وړ دي، لیکن پیرنګیانو دا خبره چېرته خوښوله، د هغوی په زړه دا چېرته ځایېدی شوه چې د افغانستان د امداد دپاره دې د سرحد پښتانه لار شي ولې چې په دې طریقه خو زموږ ورورولي او قومولي قائمېده او هغوی چېرته دا غوښتل. مونږ له یې اجازه رانه کړه. ما خو ډېر دا کوشش وکړو چې د دوی د اجازې نه بغیر مونږ له افغانستان ته تلل په کار دي، مونږ ته د پیرنګیانو د اجازې او د پاسپورټ څه ضرورت نشته، ولې زما دا خبره کمېټې ونه منله او ما دا هم کمېټې ته وویل چې تر څو امان الله خان په افغانستان کې وي، مونږ له انگرېزان د تلو اجازت افغانستان ته نه راکوي. خو کمېټې به ویل چې مونږ خو که بغیر د انگرېزانو د اجازت نه لار شو نو بیا به په مونږه دارو او درمل بند کړي. پیرنګیانو خو اول دا

اعتراض او چت کړو، چې تاسو خود امان الله خان امداد د پاره
 خئ. لیکن که هغه هم ستاسو د امداد خوا هاش وکړي، که چېرې
 تاسو د هغه اجازت نامه راوړه بیا مونږ تاسو له د تلو اجازه
 درکوو. زه او میا جعفر شاه د دې کار د پاره مقرر شو چې امان
 الله خان ته لاړ شو او اجازت نامه ترې راوړو ولې ما کمپټی ته
 وویل چې مونږ خود قوم او خپلو وروڼو د امداد د پاره خو، په
 دې کې د امان الله خان د اجازې څه ضرورت دی او مونږ خود
 پښتنو د امداد د پاره تلو.

مونږ اول د پېښور وکیل تجارت له لارو چې هغه زموږ
 د پاره اجازه را وغواړي، لیکن چې څو ورځې تېرې شوې او
 هغه اجازه راونه رسېده. نومونږ کندهار ته د تلو اراده وکړه چې
 د امان الله خان نه اجازت نامه راوړو. په شاهي باغ کې د پښتنو
 یوه عظیم الشانه جلسه وشوه، ما او جعفر شاه د خپلو تلو نه
 خبر کړل، لیکن دا مې ورته هم ووې چې دا ټولې د پیرنگیانو
 باني دي، هغوی پخپل وس زموږ وفد له د تلو اجازت نه
 را کوي او دا به تاسو ته ډېر زر معلومه شي، مونږ شپې له
 نوبار ته لاړو، شپه مو هلته تېره کړه د شپې یوه لویه جلسه
 وشوه او سبا له مونږ د نوبار د سټېشن نه رېل کې سواره شو.
 د راولپنډۍ سټېشن ته ورسېدو، مولانا اسحاق صاحب
 هزاروي او د نبار ډېر مسلمانان زموږ د لیدو د پاره سټېشن ته
 راغلي وو، او څه وخت چې زموږ گاډی لاهور ته
 راوړسېدو، نو مولانا ظفر علی خان او د مسلمانانو او هندوانو
 ډېر لیدران زموږ لیدو له راغلي وو، مونږ یې د گاډي نه
 را کوز کړو او د لاهور نبار ته یې بوتلو او یو لوی جلوس یې

او بڼکلو حالانکه زه د دې نه مخالف وم. په سبا له په لاهور کې د هندوانو او مسلمانانو يوه لويه جلسه وشوه، چې په هغې کې د حکومت د ملامتيا او مونږ سره د امداد او همدردي تقريرونه وشول. او قرار دادونه پاس شول، بله ورځې مونږ د کراچۍ په ميل کې د لاهور نه کوپټې ته روان شو، چې سکهر ته ورسېدو، د سنده حضرت مولانا او بعضي د سنده مسلمانان زموږ ليدلو له راغلي وو، هغوی سره مو ډېرې خبرې وشوې، دلته زموږ گاډي بدل شو او مونږ کوپټې ته روان شو، سحر وختي زموږ گاډي سپوې ته ورسېدو، زموږ گاډي ولاړ دی او مونږ په دې فکر کې يو چې چای به څنگه وڅکو چې په دې کې زموږ ډبې ته کپتان صاحبزاده خورشيد چې د بلوچستان پولتيکل اېجنټ و او بل ورسره د پيو خان چې پوليس کپتان و، راتوتل زما په زړه کې څه شک پيدا شو، گني دوی مونږ پسې راغلي دي، هغوی مونږ سره گپ شپ شروع کړو او بيا يې مونږ ته ووي چې راځئ دلته مونږ سره په ارام چای وڅکئ، نو بيا به گاډي کې کېنئ کوپټې ته به لاړ شئ، مونږ اصرار وکړو او ورته مو وويل چې ستاسو مهرباني ده، گاډي به رانه لاړ شي هغه وې چې دلته گاډي ډېر ساعت ولاړ وي، نو مونږ هغوی سره روان شو، د کپتان خورشيد بنگلې ته لاړو چای مو وڅکله، مونږ تادي کوله چې گاډي رانه لاړ نه شي، مونږ ته معلومه نه وه چې حکومت مونږ مخکې تلو ته نه پرېږدي، گاډي لاړ او مونږ پاتې شو، زموږ او د دوی په مينځ کې ډېرې خبرې وشوې، د ډوډۍ وخت راغی، ډوډۍ مو وخوړه، حکومت صاحبزاده صاحب او د پيو خان د دې دپاره

راپسې رالېږلي وو، چې مونږ په دې رضا کړي چې په خوبه سره واپس پېښور ته لاړ شو، د هغوی او زموږ په مينځ کې ډېرې خبرې وشوې، ولې مونږ په واپس تلو رضا نه شو او چې مونږ رضا نه شو؛ نو مازيگر چې کوم گاډی راغی په زور يې په هغه گاډي کې کېڼولو، پوليس ته يې په حواله کړو چې مونږ د بلوچستان د علاقې نه بهر وباسي او چې جيکب اباد ته را ورسېدو نو هلته پوليس مونږ په سټېشن د گاډي نه کوز کړو هغوی را نه لاړل او مونږ پاتې شو، مونږ جبکب اباد ته لاړو او يو وړوکی غوندي ځای مو په کرایه واخيستو او پېښور ته مو اطلاع ورکړه، چې مونږ حکومت کوټې ته پرې نه ښودو او د سېوی د سټېشن نه يې را واپس کړو او مونږ کندهار ته نه پرېږدي او مونږ اراده کړې ده، چې د حکومت دا ناجايزه حکم ونه منو او سبا بيا د کندهار په طرف روانېږو. په سبا له مونږ د بلوچستان (Resident) رزډنټ له يو تار ورکړو، چې مونږ ستا د دې قسم ناجايز حکم منلو ته تيار نه يو او مونږ تا خبرو چې سبا له به بيا مونږ کوټې ته روانېږو. د شپې په گاډي کې مونږ بيا روان شو او چې سحر بيا زموږ گاډی د سېوی سټېشن ته ورسېدو نو څه گورو چې مسلح سپاهيان سره د يو پيرنگي ولاړ دي گاډی چې ودرېده هغه پيرنگي زموږ ډبې له راغی او مونږ يې د ډبې نه کوز کړو دا ځل صاحبزاده صاحب او د پيو خان د دوی سره نه وو، زموږ خودا خيال و، چې جېلخانې ته موبيايي ليکن هغه پيرنگي مونږ په وپټنگ روم کې کېڼولو او په وپټنگ روم يې يوه ډبله پيره ودروله دا ډېر يو شريف پيرنگی و، ما ته يې په خبرو خبرو کې ووې چې زه د دې

حکومت په پالیسی نه پوهېږم یو طرف ته خو وایي چې مونږ غیر جانبدار یو او تاسو ته وایي چې لاړ شی، مونږ له د امان الله خان نه اجازتنامه راوړئ نو تاسو به پرېږدو او بل طرف ته مال له حکم را کوي چې پام کوه چې دا سړي درنه مخکې لاړ نه شي، او بیا تاسو د داسې کار نه منع کوي او ستاسو طبي وفد نه پرېږدي چې په دې کې د خدای د مخلوق د خیر نه بل هېڅ شی نشته. مازېگر چې بیا هغه رېل گاډی واپس راغی نو مونږ یې په کې کېنولو او د جبکب اباد په سټېشن یې بیا کوز کړو، مونږ ته معلومه شوله چې مونږ حکومت په هېڅ قسم کندهار تللو ته نه پرېږدي نو هسې تلل راتلل مومناسب ونه گڼل او اراده مو وکړه چې دهلي ته به لاړ شو او د افغانستان کونسل جنرل سره به ووینو که هغه زمونږ دپاره څه د اجازه نامې انتظام وکړي شي، دهلي ته روان شو، دهلي ته ورسېدو او کونسل جنرل صاحب مو ولیدو او خبرې اترې مو وشوې، مونږ سره یې ډېره همدردی ظاهره کړه او امان الله خان ته یې تار ورکړو او د تار په ذریعه یې مونږ له اجازتنامه را وغوښته په دغه ورځې مونږ ته په دهلي کې معلومه شوله چې پیرنګیانو د شور بازار د حضرت ورور چې په هندوستان کې په کاتھیواو کې اوسي را غوښتی، او د هغه پاوندو پسې چې د هغه مریدان دي د امان الله خان برخلاف افغانستان ته لېږي، ځکه چې پیرنګیانو ته معلومه شوې وه چې د خلکو څه نه څه همدردی د امان الله خان سره پیدا شوې ده، او هسې نه چې هغه چرته کامیاب شي. مونږ د کونسل جنرل صاحب نه رخصت واخست او سرحد ته را روان شو، څه وخت چې مونږ پېښور ته را ورسېدو نو

مونږ ته معلومه شوه چې د افغانستان وکیل تجار له هم د کندهار نه زموږ د پاره د امان الله خان پخپل دستخط فرمان رالېږلی شوی دی. د دې د پاسه به بیا هم حکومت چل ول کوو او په مونږ به یې وخت هدوه څه وخت چې زما بالکل دا یقین راغی چې حکومت په هېڅ طریقه زموږ وفد له اجازت نه ورکوي، نو ما خپلو د جماعت ملگرو ته ووې چې د حکومت دا ټولې انې بانې زموږ د پاتې کېدو د پاره دي او که چرې تاسو د حکومت اجازت ته ناست یی نو همدغه شان به ناست پاتې شی او هېڅ قسم د افغانستان امداد به ونه کړی شی او بله دا چې ایا افغانستان کې د دوی سفارت نشته؟ نو بیا د پاسپورټ ضرورت څه دی؟ مونږ خو افغانستان ته د پېرنگیانو په ذمه واری نه ځو، مونږ که افغانستان ته ځو نو پخپله ذمه واری ځو، نو بیا د پېرنگیانو د راه داری مونږ ته څه حاجت دی؟ لیکن زما د اکثر وروڼو دا خیال و، زموږ تلل او راتلل به بند شي او زموږ د دې وفد په لاره کې به د دارو را غوښتلو په سلسله کې مشکلات پیدا شي او نه به مونږ د افغانستان وروڼو سره مالي امداد وکړی شو. ما ورته ووې چې په دې صورت کې به مونږ دغه شان په انتظار کې پاتې شو، د افغانستان به هدو د هېڅ قسم امداد ونه کړی شو. او امان الله خان چې تر کومې پورې په افغانستان کې وي نو دوی مونږ له اجازه نه راکوي او چې هغه د افغانستان نه لاړ نو بیا به مونږ له اجازه راکړي.

ما او زما یو څو ملگرو دا اراده وکړه چې مونږ بغیر د پېرنگیانو د اجازت نه د افغانستان د امداد د پاره روانېږو او

په دې غرض مو په پېښور کې يوه جلسه وکړه او قوم ته مو دا حقيقت ښکاره کړو، چې پيرنگيان مونږ له راهداري نه راکوي، او مونږ د دوی راهداري ضروري هم نه گڼو، زموږ افغانستان ورور دی او مونږ خپلو وروڼو له پخپله ذمه واری باندې څو، چې څوک تلل غواړي او تلو ته تيار وي چې فوراً دې مونږ له د راهدارۍ له پاره درخواست راکړي او خپل تصويرونه دې ورسره راوېږي. زه د حکومت په دې خيال پوه شوم ليکن د جماعت اکثر و خلکو را ته ووي چې ستا هسي د دې حکومت نه نفرت دی او د دوی څېره درته د چل او دروغ ښکاري. زه چې شوم او د راهدارۍ نه بغير د تلو خيال مې پرېښوده او د راهدارۍ دپاره مو تصويرونه او درخواستونه ورکړل.

نادر خان:

د ډېرو ورځو نه په دې ملک کې دا گونگوسی و، چې نادر خان د خپلو وروڼو سره د فرانس نه را روان شوی دی، بله ورځې راته معلومه شوه چې نادر خان سره د خپلو وروڼو پېښور ته را رسېدلی دی او دوکيل تجار په کور کې دی. زه او ډاکټر صاحب يې هم د ليدو دپاره لاړو، نادر خان او هاشم خان ما د اول نه پېژندل په ښه شان سره مو ملاقات وکړو، ډېرو خلکو پرې زور ولگولو چې قندهار ته لاړ شه او امان الله خان ورپسې ډېر استازي راوېږل ليکن نادر خان د قندهار د تلو دپاره تيار نه شو، يوه ورځې زه او نادر خان يوازې يوه کمره کې ناست وو، د افغانستان په مستقبل مو خبرې کولې چې ده

ما ته ووې زه چې هر څه کوم نو د امان الله خان د پاره يې کوم ماورته ووې چې خلک وايې چې د حبيب الله خان هغه زوی چې ستا خور يی دی تاسو د هغه په حکومت باندې د کښولو د پاره کوشش کوئ، ده راته ووې چې ته به هم ژوندی يې او زه به هم ژوندی يم، که چېرې ما هغه بادشاه کړو يا پخپله بادشاه شوم، نو ته راشه او مخ را له تور کړه او راته ووايه چې نادره خپله وعده دې پوره نه کړه، څه ورځې پس هاشم خان جلال اباد ته او نادر خان او شاه ولي خان ځایو ته روان شول، زه يې په دې خبره مجبور کړم او وعده يې رانه واخستله چې سبا به مونږ ټل کې يو. په سبا له هلته راشه او ما ضرور ووينه، زه سبا له ټل ته لاړم ليکن نادر خان په مخه تللی و او ټل کې ايسار شوی نه و، د را روانېدو په وخت کې حکيم مې په موټر کې وليدو چې د نادر خان د ليدو د پاره ځایو ته روان و، هغه له مې يو خط ورکړو او په هغې کې مې نادر خان ته وليکل چې اوله وعده خودې پوره نه کړې شوه، نو چې د بلې وعده به دې څه حال وي؟. بغير زمانه د ټولو خلکو دا خيال و، چې پيرنگيان به د افغانستان د تلو او امداد د پاره مونږ له اجازت راکړي، ليکن زما دا خيال نه و، ولې چې دوی د امان الله خان غوندې د پښتنو خیر خواه بادشاه په افغانستان کې نه غوښتو او زمونږ خوش اعتقاده وروڼه په دې امید کې پراته وو، چې نن دی که سبا دی اجازت به راشي د فصل وخت و، مونږ د افغانستان د پاره چنده جمع کولو په خيال د بایېزو په دوره وو خلکو را سره ډېر په اخلاص او خوشحالی د ټول زکوة د را کولو وعده وکړې، پښتانه د افغانستان د وروڼو هر قسم امداد کولو ته

تیار وو، زه او خوشحال خان د باري کاو د سخاکوټ په لاره مردان ته را روان شو، چې مردان ته را ورسېدو نو خبر شو چې امان الله خان د جنگ خیال پرېښودی دی او کوپټې ته راغلی دی. د دې خبر په اورېدو په ما ډېر غم او خفگان راغی. خوشحال خان کلي ته رخصت شو، او زه د قاضي عطا الله خان ځای ته لاړم او په یو کټ کې ویرویر پرېوتم خو ورځې پس څه وخت چې امان الله خان بمبې ته ورسېدو زه ډاکټر صاحب او نورو دوستانو مجبور کړم چې بمبې ته لاړ شه امان الله خان وینه او د افغانستان متعلق مشوره ورسره وکړه او دا خبره معلومه کړه چې که مونږ د افغانستان سره د څه قسم امداد کول غواړو نو د چا سره وکړو او دا هم معلوم کړه چې د نادر خان او د هغوی د وروڼو متعلق د هغه څه خیال دی؟ زه بمبې ته لاړم عبدالهادي خان داوي هم هغه سره و، او د هغه په ذریعه مې د هغه سره ملاقات وشو، خبرې مو وشوې.

ما د افغانستان ته د واپس د تلو خبره وکړه، لیکن هغه د افغانستان نه مایوسه شوی و، او د افغانستان خیال یې پرېښی و، د پښتنو نه ډېر موږ معلومېده زما چې ده سره ملاقات وشو، نو ما سره یې په پښتو کې خبرې وکړې، د گفتگو په دوران کې د نادر خان دوی ذکر هم راغی او ما ورته دا وویل چې مونږ سره چې د افغانستان دپاره کوم حساب جمع دی هغه چاله ورکړو؟ نو په جواب کې ده راته ووي چې تاسو یې نادر خان ته ورکړئ او د نادر خان امداد وکړئ ملاقات ختم شو، په ډېر خفگان سره مونږ د یوبل نه جدا شو په هغه هوټل کې هغه سره نور هم ډېر سرداران وو. هغوی سره مې هم لیدل

کتل وشو او د شپې عبدالهادي خان د بمبۍ د کونسل په کور کې زه مېلمه کړم او د ډوډۍ په وخت کې مې نور وډېرو سردارانو سره خبرې اترې وشوې. د دې خلکو دا خیال و، چې امان الله خان به ضرور واپس افغانستان ته راځي ځکه چې په موجوده جنگ کې کوم کوم جرنیلان د بچه سقه د لرې کولو کوششونه کوي، هغوی په کور کې بې اتفاقه دي او په یو او بل اتفاق کولی نه شي او د ټولو اتفاق په امان الله خان راتلی شي، دغه جرنیلان یو نادر خان و، چې د ځایو په مرسته یې کابل اخیستو او بل غلام نبي خان و، چې د ترکستان د طرف نه په کابل حملې کولو دپاره را روان و، زه د بمبۍ نه واپس راغلم دا ټولې خبرې مې انجمن هلال احمر ته ورسولې او د امان الله خان خیال او رایې او د نادر خان متعلق خبره مې هم هغوی ته ظاهره کړه، او دا تجویز مې پېش کړو چې دا څومره روپیۍ هلال احمر سره جمع دي او کوم سامان چې د طبي وفد دپاره مونږ ته خلکو را کړی دی دا ټول نادر خان له لېږل په کار دي، لیکن په دې کې بعضې وکیلانو چې د هغوی سرغنه ابراهیم خان د چينسي و مخالفت وکړو. زما په خیال د هغوی د خپلو چنډو واپس اخیستو دپاره دا بهانه وه اخر فېصله په دې وشوه، چې څوک خپلې روپیۍ نادر خان ته لېږل نه غواړي نو هغوی ته دا حق حاصل دی چې خپلې روپیۍ واپس واخلي، حالانکه د هلال احمر د قانون نه دا خبره خلاف وه، او تقریباً اکثر وکیلانو چې مونږ له څه نه څه چنده را کړې وه، واپس یې

واخيسته بيا هم مونږ نادرخان له پنځوس زره نغدې روپۍ او هغه ټول سامان چې مونږ له خلکو را کړي و ولېږه او په علاقه کې مو د چنډې دپاره انتظام هم وکړو.

په دې ورځو کې هر سړی په جوش کې و، زمونږ د اسلاميه کالج په هلکانو کې هم يوه زبردسته جذبې را وچته شوې وه، د افغانستان دپاره چنده مې هم را جمع کړې وه، د دسمبر مياشت وه کالجونه بند وو، زما د يو طالب علم دوست ميا اکبر شاه د بدرشو دا خيال و، چې د پښتنو د ځوانانو يو انجمن قايمول په کار دي. هغه يوه ورځې د ميا احمد شاه صاحب په ځای کې ما سره دا ذکر وکړو، چې مونږ د صوبه سرحد ځوانان را جمع کېږو او که چېرې ته د مېلمنو دپاره انتظام وکړې، نو دا به په مونږ يو لوی احسان وي، ما ورته ووي زه هر وخت ستاسو خدمت ته تيار يم ليکن که د پېښور په ځای په اتمانزو کې را جمع کېږئ نو دا به بهتر وي. هغه زما دې خبرې سره اتفاق وکړو او په اتمانزو کې را جمع شو، زما د انجمن بعضې ممبران هم دوی سره د تبادلې خيالاتو دپاره ما راغونښتي وو، بحث شروع شو چې په صوبه سرحد کې يوتېه ليگ (Youth league) جوړول په کار دي. د بعضې خلکو دا خيال و، چې د يوتېه ليگ په ځای دې دهغې نوم د صوبه سرحد د ځوانانو جرگه وي، ليکن زمونږ د انجمن صدر عبدالاکبر خان او سکريټري خادم محمد اکبر دې مخالفت وکړو چې د پښتنو يو جماعت خو قايم دی چې ستاسو او د

هغې په اغراضو مقاصدو کې فرق نشته په دې وجه د نوي جماعت د قايمولو ضرورت نشته، دغه جماعت له ترقي وركول په كار دي، ليكن ځوانان ډېر په جوش کې وو هغوی دې خبرې سره اتفاق ونه كړو، زمونږ د خلكو دا خيال وي چې گني ترقي د يو نوي انجمن قايمولو سره لگېږي د نادرخان تار ماله راغی چې كابل فتح شو او چې خلك خبر شو چې كابل فتح شو نو يو قسم خوشحالي په خلكو راغله چې بيان يې كولينه شم. بله دا چې د قوم حوصلې زياتې شوې او د ملك د بر سر او د كوز سر نه جلوسونه او جنجونه را روان شول په جلوسونو کې خلك گډېدل ځكه چې ډېر خوشحاله وو، د غربيونو ډزې وې توپكې هم خلاصېدې.

دا ټول جلوسونه په اتمانزو کې يو ځای شول او يوه لويه جلسه وشوه، په جلسه کې نورو زمونږ ملگرو هم تقريرونه وکړل او ما هم په اخر کې تقرير وکړو، د تقرير په دوران کې مې پښتنو ځوانانو ته وويې د كابل د فتحې نه سبق واخلئ د افغانستان د فتحې په سلسله کې ډېره حصه ستاسو د کوششونو ده، په دنيا کې داسې هېڅ کار نشته چې هغه کېدلی نه شي، خو چې څوک يې کولو پسې ملا وتړي، نپولين به وې چې زما په ډايری کې د ناممکن لفظ نشته تاسو او ده يې د دنيا نه بې خبره يې زه مو خبروم.

کابل د ۱۹۲۹ع کال په اکتوبر کې فتح شو او نادرخان د خپلې بادشاهۍ اعلان وکړو، په دې خبره باندي مونږ ډېر

حېران شو، ولې چې داسې کار يې وکړو، چې زمونږ په خواب او خيال کې نه و، ځکه چې هغه خو مونږ سره وعده کړې وه چې زه به نه باچا کېږم.

مونږ خو پرېږده چې خپلو خلکو سره يې کومې وعدې کړې وې هغه يې هم ماتې کړې. په دغو ورځو کې عبدالهادي خان چې کابل ته روان و، ومې ليدو زما په ليدو سره يې وخنډل او ويې ويل چې کم بخت په يوه وعده هم ټينگ نه شو، که بادشاهي يې خوښه وي نو کم از کم (Constitutional Monarchy) «کانستي ټېوشنل مانر کې» اعلان به يې کړي وي. د نادر خان بې وفايي زمونږ په خلکو ډېر خراب اثر کړي و، ليکن مونږ څه کولی شو. مونږ دا خبره خدای ته پرېښوده چې خدای دې سزا ورکړي، چې بيا څوک قوم سره داسې کيسه نه کوي، د افغانستان د فېصلې نه پس مونږ وزگار شو ميا احمد شاه صاحب مې هم راضي کړو، او مونږ د خپلې صوبې د دورې اراده وکړه. زه او عبدالاکبر خان او احمدشاه د کوهات، بنو، ډېره اسماعيل خان په دوره ووتو، د دوی تقريرونه به په جرگه يعنې يوته ليگ (Youth league) باندي وو او ما به خلکو سره د قوم او وطن خبرې کولې او په هر ځای کې زمونږ دا دوره ډېره کاميابه ثابته شوه.

منظم سياسي جدو جهد،
خدایي خدمتگاري،
لاهور کي د ال انډيا کانگرس
جلسه سنه ۱۹۲۹ع
خدایي خدمتگاري، دورې او سرې جامې
(مردان، بایي زي، سودم، اکبر پوره،
نوبار، خیشکي، نسته)، سالاران،
مرغزکي لويه جلسه او يوه قامي
پرېکړه، اتمانزو کي لويه
جلسه او مشاعره

لاهور کې د کانگرس جلسه ۱۹۲۹ع:

په دسمبر ۱۹۲۹ کې په لاهور کې د کانگرس سالانه جلسه وه او چونکه لاهور صوبه سرحد ته ډېر نژدې و، په دې وجه د صوبه سرحد ډېر خلک د کانگرس د جلسې د ليدو له پاره لاړل. ما او امير ممتاز خان زمونږ د ازاد سکول هېډ ماسټر د تللو اراده وکړه. مونږ کانگرس کې نه وو، مونږ خو خلافت کې وو او مونږ تماشي له تللي وو، د کانگرس جلسې زمونږ په ځوانانو باندې ډېر بڼه اثر وکړو او بيا دې خبرې پرې ډېر اثر وکړو چې ځوانان خو پرېږده د هندوانو چېنکو هم د ملک د ازادۍ او د خدمت د پاره ملا تړلې ولاړې دي. مونږ هم د کانگرس په پنډال کې ځای په ځای وگرځېدو، مونږ چې د جينکو «والنټيرو» (Volunteers) (رضا کارانو) دا قومي جذبې وليدله نو د دې نه ډېر متاثر شو.

مونږ د صوبه سرحد نه تللي ټول ملگري هلته را جمع شو ما ورته ووي چې سړي خو پرېږده د هندوانو بڼې هم بيدارې شوې دي او د ملک د ابادۍ د پاره يې ملا تړلې ده په پښتون د بڼو ډېر اثر کېږي، د دې خبرې په هر يو ډېر اثر وشو او هر سړي چې لاهور ته تللی و، نو په زړه کې يې د قام او وطن احساس پيدا شوی و، جلسه ختمه شوه.

خدایي خدمتگاري:

مونږ چې د لاهور نه واپس شو نو په اتمانزو کې مولويه جلسه وکړه، زه په جلسه کې را پاڅېدم او خلکو ته مې ووي، چې تاسو خو اوډه يئ او سړي څه کوې، چې د هندوانو بڼې

هم را بيدارې شوې او هغوی سره يو ځای د ملک د ازادۍ دپاره ملا تړلې ده او جدوجهد کوي. تاسو خو لږ دې لمر خاته ته وگورئ څومره لوی سېلاب را روان دی او سېلابونه همپشه اوډه قومونه وړي پاڅئ، ويښ شئ او ملا وتړئ، تاسو خو وگورئ، پيرنگيان وايي چې هندوستان مونږ په توره فتح کړې دی دا زمونږ دی او مونږ به پرې حکومت کوو او گټه وټه يې زمونږ ده، هندوان پيرنگي ته وايي چې تاسو مونږ په زوره نيولي يو، اوس چې مونږ پوه شو او متفق شو خپل وطن درنه اخلو دا زمونږ وطن دی اوس به پرې مونږ حکومت کوو، تاسو د دې نه خبر يئ که نه؟ زه مو خبروم چې خبر شئ د هندوانو او پيرنگيانو په دې جنگ دی چې پيرنگي وايي چې هندوستان کې به بادشاهي مونږ کوو او هندوان وايي چې دلته به بادشاهي مونږ کوو او مسلمانان د غفلت په خوب اوډه دي، نو ای پښتنو وروڼو زه ستاسو نه پوښتنه کوم چې تاسو به څه کوئ، ناست به يئ دواړو ته به دعا کوئ او د غلامۍ او پټتې توب ژوند به تېروئ. (مونږ چې هلکان وو، غوزان به مو کول، لويه دايره به مو را ښکله او په هغې کې به مو غوزان کېښودل، گټه بايلات به د دوو لوبغهدو و، يو درېم سړي به دواړو له غوزان را ټولول هغه سړي ته به يې پټتې ويلو چې چا به غوزان وگټل نو هغه ته به يې دوه غوزان ورکول). نو ای پښتنو تاسو ته وایم دا د پټتې توب ژوند خوښوئ او که تاسو هم ځان د دې وطن مالکان گڼئ؟ نو پاڅئ او ملا وتړئ او دا خپل ملک خپل کړئ. جلسه په ډېر جوش و خروش ختمه شوه او په پښتنو زما د تقرير ډېر ښه اثر وشو. د شپې زمونږ د کلي

محمد اکبر خان، سرفراز خان او حجاب گل او یو خونور هلکان زما دلیدو دپاره زمونږ حجرې ته راغلل او ما سره یې د یو جماعت د جوړولو مشوره وکړه ما هغوی په ښه شان پوه کړل چې دا لوبې ټوکې نه دي دا ډېر مشکل کار دی، د دې په لار کې ډېر اغزي دي په تاسو به زما د تقریر ډېر اثر شوی وي، خولاړ شی. په دې معامله ښه غور او فکر وکړئ، هغوی مې رخصت کړل، بله شپه بیا راغلل، ما ورته ووي چې ستاسو په ذهن کې زما هغه تقریر لا اوس هم ناسته دی. تاسو د دنیا تاریخ وگورئ په دنیا کې چې څوک د خدای د مخلوق د خدمت دپاره پاڅېدلی دي، نو په هغه مصیبتونه او تکلیفونه راغلي دي، تاسو بیا په دریم ځل په دې ښه غور او فکر وکړئ. بله شپه بیا راغله او راته یې وویل چې مونږ په دې کار ډېر غور او فکر وکړ. مونږ د قوم او ملک د خدمت دپاره د هر قسم تکلیفونو، مصیبتونو او قربانیو ته تیار یو، بیا مونږ کېناستو او په دې خبره مو غور کولو چې د دې نوي جماعت نوم دې څه وي. زما دا خیال و، چې په دې پښتون کې د خدمت خیال نشته، په دې جماعت مونږ یو داسې نوم کېږدو چې د پښتنو په دماغ کې د خدای دپاره د خدمت خیال پیدا شي، قسم قسم نومونه پېش شول، خو زمونږ خوښ نه شول، د شپې زما په زړه کې د خدایې خدمتگار نوم راغی. چې سبا له دوی راغلل نو ما ورته دا نوم وړاندې کړ، د دوی هم خوښ شو، او دعا د خیر پرې وشوه دې نوم زمونږ په زړونو کې یو قسم اطمینان پیدا کړو، مونږ پښتانه خدایې کار او خدمت هغه کار او خدمت ته وایو چې بې دکومې طمعې، غرض او اجرت نه د خدای دپاره

کوو او خدای خو خدمت ته ضرورت نه لري، د خدای د مخلوق خدمت د خدای خدمت دی.

زمونږ په علاقه کې ملایانو، ډولکی او سرنا بند کړي وو، د مانو یو مشرو، هغه خپلو کشرانو ته ویلي وو، چې بچو دا ډول ډبلي د کوتي په تیر کې کېږدئ. اخر به خدای مسلماني راولي، نو د مانو ته مو وویل چې هغه خپل ډول ډبلی را واخلي هغوی ډېر خوشحاله شول، هغوی هم مونږ سره خدایي خدمتگار شول او مونږ د هشنغر او بیا د دواوې په دوره روان شو، او چې یو کلي ته به نژدې شو، نو ډول به مو وواوه، چې خلکو به د ډول او سرنا اواز واورېدو نو حیران به شول، ولې چې ډول او سرنا خو ملایانو بند کړي وو، نو چې چا به اورېده بنځې، نر، بچي به راغونډه بدل او مونږ پسې به روان وو، مونږ چې به د کلي مینځ ته ورسېدو نو ډول او سرنا به مو بند کړل، د کلي اکثر خلک به راغونډه شوي وو او دې کار مونږ سره ډېر مدد وکړو، نو ما به ورته یو مختصر غونډې تقریر وکړو، چې پښتنو وروڼو! مونږ ستاسو وروڼه یو، ستاسو خدمتگار یو، ستاسو خدمت لږه راغلي یو، راځئ چې دا خپل وران کور جوړ کړو، تاسو لږ دې دنیا ته وگورئ که علم مو نشته نو سترگې خو مو شته، د دنیا خلک او قومونه اسمانونو ته وختل او مونږ په مځکه پاتې شو، هغوی چې زمونږ په شان بنیاد م دي، مونږ ورته لاس نیولي دي چا نه دانې غواړو چا نه پیسې غواړو، مونږ له خدای د جنت په شان ملک را کړی دی. د دولتونو او نعمتونو ډک دی او زمونږ په کې څه حال دی؟ د جوارو ډوډی نشته چې په مړه کېده یې وخورو هغوی ولې اباد

شول؟ او مونږ ولې پاتې شو؟ هغوی کې ورورولي ده، قامولي ده، او اتفاق دی، په مونږ کې پرې دي جنبي دي او بغض دی، کينه ده، نفاق دی. دا نن دنيا د قامولي دنيا ده که قوم شوی نو ستاسو دنيا به هم اباده شي او ستاسو اخرت به هم اباد شي.

زمونږ دې خبرو په خلکو ډېر اثر وکړو او مونږ چې به هر چپرته لارو، نو بنځې، نر، واړه، زاړه به ټول را سره روان شول، نو ملايانو دا فتوه وکړه چې باچا خان دجال دی. د دجال په هکله دا مشهوره ده چې دی راشي نو بنځې، نر، او ماشومان به ورپسې وي. ملايانو به خلکو ته ويل چې تاسو نه گورئ چې نر، بنځې، زاړه، واړه ورپسې دي؟

کوم ځوان چې به زمونږ جماعت کې داخلېدو نو هغه به عهد کوو مونږ به ورته ويلې چې دا لار ډېره گرانه ده او په دې لاره کې ډېر اغزي مصيبتونه او تکليفونه او قربانۍ دي که دې ته تيار يې نو هله خدايي خدمتگار کېږه، بڼه غور او فکر په کې وکړه، بيا به مو ورته ويلې چې خدای ته خود خدمت ضرورت نشته، د خدای خدمت دا دی چې د هغه د مخلوق خدمت د هغه د رضا دپاره وکړئ، بيا به مو ورته دا خبره وکړه چې پرې، جنبي، تربگنۍ به پرېږدئ ولې چې د دې دلاسه زمونږ کور وران دی، او که څوک درباندي زياتی وکړي نو ته به ترې بدل نه اخلې، صبر به کوې بيا به مو ورته ووي چې تشدد به نه کوئ ولې چې تاسو وگورئ د پښتون خپل کور د تشدد په وجه وران دی او ده تشدد خو خپل ورور سره دی بل ته يې اېمان نشته، خدايي خدمتگار به د خپل قوم او ملک خدمت د خدای دپاره کوي، بل غرض به يې نه وي رسم او رواج به پرېږدي او هره

ورغ به پخپل لاس دوه گېنټې کار کوي، دا وعده چې به يې وکړه نو هله به مونږ د هغه نوم د خدايي خدمتگارو په فهرست کې وليکلو.

د عدم تشدد په هکله خلکو کې عجيبه عجيبه خيالات دي د دې په هکله ډېرې پراېېگنډې کېږي او په خلکو کې غلط فهمۍ پيدا کوي. څوک وايي چې که څوک په يو مخ څپېره در کړې نو ته ورته دا بل مخ هم ونيسه چا به وې چې ته ورته پروت اوسه او بل به در باندې گرځي چا به وې چې ته به ورته پروت يې او هغه به دې وهي ته به لاس پښه نه خوځوي چا به وې چې پښتون يو بهادر او زبردست قوم دی، غفار خان يې بزدله کوي، لنډه دا چې قسم قسم خبرې وې، دراصل عدم تشدد يو طاقت دی څرنگه چې تشدد يو طاقت دی د عدم تشدد هم دغه شان فوج دی لکه څنگه چې د تشدد دی.

خود عدم تشدد وسله تبليغ دی او د تشدد وسله ټوپک دی، عدم تشدد په خلکو کې محبت پيدا کوي، همت پيدا کوي او جرات پيدا کوي او تشدد په خلکو کې نفرت پيدا کوي او وېره پيدا کوي او بزدلي پيدا کوي. بعضې خلک وايي چې د «ډېفنس» (Defence) دفاع، دپاره خو تشدد په کار دی، دوی دې ته فکر نه کوي چې تشدد دې وکړو نو د عدم تشدد لاره دې پرېښوده حالانکه عدم تشدد کې خپله دفاع شته، عدم تشدد کې شکست نشته او تشدد کې شکست شته. څنگه چې د تشدد يو نظام دی، دغه شان د عدم تشدد هم مکمل نظام دی، تشدد اسان دی او په دې لاره تلل هم اسان دي او عدم تشدد ډېر گران دی او په دې لاره تلل هم ډېر گران دي، يو سړي

له د پرق جواب کې پرق ورکول اسان کار دی، خو پرق زغمل
گران کار دی.

دورې:

د هشنغر او دواوې نه پس زه او میا احمد شاه صاحب د
صوابې په دوره لارو، کلي په کلي وگرځېدو، او ډېر خلک په
خدایې خدمتگاری کې داخل شول، کلي په کلي مو جرگې
جوړولې. مونږ د هغه ځای نه بیا پېښور، خالصه او د داودزو
کلي وکتل د مردان او بیا د بایزو دوره مو وکړله او سودم او
رستم له لارو صاحبزاده خورشید د ادینه او مولوي شاد محمد
صاحب د تولاندی، ما پسې راغلل بیا ما هغوی سره د امازو
گړۍ نه تر نارنجي پورې دوره وکړه، په دې دوره کې د
صاحبزاده صاحب بایسکل مونږ سره ډېر مدد کړی و، زمونږ دا
ټولې دورې به پیاده وې. صاحبزاده صاحب به په بایسکل سور
شو او زمونږ نه به یې مخکې یو کلي ته ځان ورسولو، مونږ چې
به ورتلو نو هغه به د کلي خلک یو ځای ته را جمع کړي
وو، مونږ چې به ورته تقریر شروع کړو نو صاحبزاده صاحب به
د خپل بایسکل سره د بل کلي د خبرولو دپاره روان شو او په
دې طریقې مونږ به په ورځ کې نهه لس جلسې کولې، په دې
دوره کې مونږ ډېر کار وکړو او ډېرې جلسې مو وکړې د هغې
لویه وجه دا وه چې روژه وه او خوړل ځکل په کې نه وو، هغه
وخت چې په خوړلو ځکلو ضایع کېدلو بېج شو، اختر له مونږ
ټول خپلو خپلو کلو ته لارو او د اختر په درېمه ورځ چې په
چار سده کې به یوه لویه مېله لگېدله (چې د نسر و مېله به یې

ورته وې، مونږ خپل خدایي خدمتگار د ډول سرنا سره د یو جلوس په طریقه میلې له لارو، په دغه ورځو کې زمونږ د خدایي خدمتگارو وردی د سپینې خامتا وه، هغه به زر خیرنه شوه او چې دوره کې به هغه خیرنه شوه نو ښه به نه ښکارېده، په مېله کې د لرې لرې علاقه خلک راغلي وو، هلته مونږه یوه لویه جلسه وکړه په زرگونو خلک را جمع شول خلکو کې ډېره مینه وه، محبت و، جذبې وه او په خلکو ډېر اثر وشو، ما خو هره جلسه کې هغه یو تقریر کولو بیا مونږ خالصې ته روان شو، ولې چې هلته هم په اکبر پوره کې یوه لویه مېله وي هغله هم مونږ ته ډېر خلک را جمع شول او خپل اغراض او مقاصد مو ورته بیان کړل او په خلکو یې ډېر اثر وشو په لاره کې خدایي خدمتگارو د یو سړي نه د لارې تپوس وکړو هغه چې ورسره ډول سرنا ولیدل ورته ویل یې ماته دا ساز وغږوئ نو بیا به درته لاره وښیم هغوی ورته ووي چې دلته وروسته یو سړی را روان دی هغه نه پوښتنه وکړه که هغه راته ووي، نو بیا به درته ساز وغږوو چې زه ورسېدم نو هغه سړي چې زه ولیدم نو وشرمېدو او لاره یې راته وښودله. د اکبر پورې نه تارو ته لارو او د تارو نه په رېل کې نوښار ته لارو، د نوښار په صدر بازار کې مو جلسه وکړه او د خدایي خدمتگاری په مطلب مو خلک پوه کړل. شپې له پورې نوښار له لارو د شپې د ډوډۍ انتظام معزالله خان کړی و، گل احمد او یونس خان د نوښار په ډاگ کې د جلسې انتظام کړی و، په سبا له په جلسه کې خانان او غریبانان په لوی تعداد کې شریک شول. سربلند خان، سرفراز خان او امین الله خان او حضرت بادشاه سره د

خپلو زامنو فيروزشاه او سرور شاه او عبدالديان جلسه په ډېره کاميابۍ سره وکړه. په نوبار کې ډېر جوش و خروش پيدا شو او حضرت بادشاه ميا صاحب په جلسه کې اعلان وکړو چې ما خپل دوه زامن فيروزشاه او سرور شاه د خدايي خدمتگاري دپاره باچا خان ته بخښلي دي.

په نوبار کې چې ډېر خدايي خدمتگار او ممبران جوړ شو نو دلته مونږ جرگه جوړه کړه او د خدايي خدمتگارو جرنيل سرور شاه مقرر شو. ما خو وړاندې ددې خبرې ذکر کړې دى چې د خدايي خدمتگارو وردې د سپينې خامتا وه، خدايي خدمتگارو ما ته شکايت وکړو چې دا سپينه وردې په دوره کې زر خيرنه شي او د وينځلو هم څه انتظام نه وي، نو بڼه به داوي چې مونږ ورله څه رنگ ورکړو نو ما ورته ووي چې ورکړئ، نوهغوى اتفاقاً سور رنگ ورکړو خدايي خدمتگارو ځان له سرې وردې جوړې کړې، هر خدايي خدمتگار به ځان له پخپله وردې جوړوله. دې رنگ د خلکو په زړونو ډېر زيات اثر وکړو ځکه چې ښکلي وردې وې او زلمي به په کې ښکلي ښکارېدل او ټولو خدايي خدمتگارو يو شان رنگ ورکړو.

دغه د سرو جامو وجه وه چې پيرنگيانو بيا زموږ برخلاف پراپيگنده شروع کړه چې دا د بالشويکو تحريک دى. مونږ خو هغه وخت د دې نه خبر هم نه وو چې د بالشويکو هم سره وردې ده دا خويوه اتفاقي خبره وه. ما تر دغه وخته پورې نه د مارکس، نه د لينن او نه د گاندهي جي کوم کتاب لوستى وه او نه ترې خبروم. مونږ د نوبار نه خيشکو له راغلو او جلسه مو وکړه او ډېر خلک مونږ سره په خدايي خدمتگاري کې شريک

شول او سيف الملوک او تاج الملوک د سرخپوشو مشران مقرر شول. او بيا نيستي له راغلو دلته هم جلسه وشوه او ډېر خلک په خدايي خدمتگاري کې شامل شول د خدای شان و، چې پښتنو کې داسې يوه جذبه پيدا شوې وه، چې مونږ به کوم کلي ته ورغلو او خلک به زمونږ نه خبر شو نو په يوه منډه به مونږ له راتلل او د تقرير نه پس چې به ما اپيل وکړه چې تاسو کې څوک شته چې د خدای دپاره د ملک او قام خدمت وکړي، نو يو به پاڅېدو چې زما نوم وليکه د هغه پسې بل او بل به پاڅېدل چې زما نوم وليکه او خدايي خدمتگاري کې به شامل شول.

زمونږ د جرگو د ممبرانو او خدايي خدمتگارو تعداد چې زيات شو نو مونږ د دوی تنظيم جوړ کړو. او د اتمانزو سرفراز خان د باوردي، خدايي خدمتگارو سالار اعظم مقرر شو، د هغوی د منډای د ډېوډی د پاسه يوه بالاخانه وه هغه د خدايي خدمتگارانو دفتر شو، دا مرکزي دفتر و، د سرفراز خان نه پس رب نواز خان سالار شو، او د هغه نه پس بيا امين جان خان سالار اعظم شو، دغه شان د ضلع پېښور سالار اينزرگل، د مردان سالار منير خان، د کوهات سالار اسلم خټک، د بنو سالار يعقوب خان، د ډېرو سالار مولا داد او د هزارې سالار داود خان او يو سالار کنور بهان نارنگ مقرر شول.

په دغه ورځو کې قلبي خان چې د مومندو پولتيکل و، زمونږ مومندان وروڼه يې را اوغښتل او ورته يې وويل چې په تاريخ کې ليکلي دي چې د دې ملک خلک به بوتان ته ځي او دا ملک به ترې پاتې کېږي. که تاسو د دوی ملگرتيا اونکړئ

او دوی سره په تحریک (خدایي خدمتگاری) کې شامل نشئ نو دا مزکې به سرکار تاسو له درکړي. زمونږ یو مومند خدایي خدمتگار و، چې د ویتکي و، ویتکي د تخت بایي سره یوه وړوکې بانډه ده هغه راغی او ما ته یې دا کیسه او کړه، په دغه وخت کې زمونږ سره ډېر نښه مومندان په دې تحریک کې شریک وو، هغه چې ما ته دا خبره وکړه نو ما ورته وویل چې ته د دې علاقې بار سوخه مومندان راوغواړه او ما ته هم خبر وکړه چې زه هم درشم او دوی سره د ورورولۍ او عزیزولۍ یو څو خبرې وکړم او دا څه چې ورته قلبي خان ویلي دي د دې په حقیقت یې پوه کړم. نو هغه خپل عزیزان مومندان راوغوښتل او زه یې هم خبر کړم، زه ورغلم ما دې خپلو وروڼو مومندانو ته وویل چې د پښتنو د ورورولۍ ویش شوې دی او هر چا له خپله خپله حصه ورکړي شوې ده. اوس چې تاسو ته دا قلبي خان څه خبرې کوي دا مونږ کې صرف د نفاق او جگړې پیدا کولو دپاره کوي او زمونږ ورورولي گډه وډه کوي، زه تاسو ته دا خبره کوم، چې زمونږ لکه، چې ما ورته وویل د ورورولۍ وېش شوی دی، زمونږ دا ملک او ځمکې نه پیرنگیان تاسو ته درکوي او نه یې درکولی شي، دا که درکوو نو مونږ به یې درکوو، راځئ مونږ سره د ملک د ازادۍ دپاره ملا او تړئ او چې مونږ دا ملک ازاد کړو نو تاسو سره زه وعده کوم، چې هرې کورنۍ له به شل شل جریبه ځمکه ورکوم. زمونږ د پښتنو ډېرې مزکې دي، د هر چا په کې برخه رسېدی شي، خودا نه، چې ته به وایي، چې زه دا یا ددې سړي مزکه اخلم، ځکه چې زمونږ څو قومي وېش شوي دي. په دې زمونږ کور کې نفاق او

جگړه پيدا كېږي. زه افسوس كوم چې دې وروڼو ما سره اتفاق ونكړو (كله چې د قیوم حكومت راغی نو هغه بیا دا كيسه را وسپرده او چې بهتو راغی نو هغه دا كيسه لاگرمه كړه او په دې صورت يې زمونږ ډېره تباهي او بربادي او كړه او مونږ ته يې ډېر سياسي او اقتصادي نقصان را ورسولو.)

د خدايي خدمتگاري اثر په ورو زرو، ښځو، نرو او ماشومانو داسې شوی وو چې زه به ورته ډېر جېرانبدم چې دا قوم څومره ښه قوم دی، او څنگه په يو مخ را بيدار شويدي د ماشومانو دا حال وو چې زه به يو كلي ته لاړم، نو دوی به ټول ما ته راجمع شول او په قطار كې به ودرېدل او زما نه به يې دا خواهش كولو چې زه هريو چپ (ښكل) كړم. زما هم ورسره ډېر محبت و، زما به هم دا خواهش و، چې هريو چپ كړم. زه خود ونې ډېر دنگ ووم او دوی ماشومان وو، نو د چپ كېدو په وخت كې به زه هريو ته راټېټېدم نو ماته به ډېر تكليف و، او ډېر به سترې كېدم، خوبيا به هم ما ټول چپ كړل او هغوی به په دې ډېر خوشحاله شول، دې ماشومانو په كلو او بانډو كې خپل تنظيم جوړ كړی و. جلسې او جلوسونه به يې كول يو كلي او بل كلي ته به تلل او زمونږ جلسو او جلوسونو كې به شريكېدل، دغه شان جينكو هم سرې جامې جوړې كړې وې، نظمو نه يې ياد كړی وو. هغه به يې نورو ښځو ته اورول، د پښتون رساله (مجله) يې په شوق لوستله، چې (پښتون) مجله به راغله نو جينكی به راجمع شوې، يوې جينی به لوستله او نورو به اورېدله، په دې ډول د اخبار لوستلو شوق هم خدايي خدمتگارو پيدا كړو.

د حکومت پولیس به هر وخت مونږ پسې و، او د ساعت ساعت خبر به یې حکومت ته ورکولو. حکومت ته چې معلومه شوه چې خدایي خدمتگاري په پښتنو کې په ډېر زور او شور سره خورېږي او په خلکو کې جوش او خروش زیاتېږي او دا تحریک پښتنو کې ډېر کامیاب او هر دلغیز شو نو مېرې پرې لگیا شو چې دا په پښتنو څه چل وشو او زه هم د خدای پاک دې قدرت ته حیران وم چې پښتنو کې دا دومره مینه محبت، ورورولي، عزیزداری او ژوندون زمونږ په لږ کړ او څنگه را پیدا شو حکومت په دې فکر کې شو چې په څه چل به دا تحریک ختم کړي، زمونږ ډېټي کمشنر له چې زمونږ د علاقې څو خانان به ملاقات له لارل نو هغه به ورسره هم دا کیسې کولې چې دا عبدالغفار خان بیا څه تماشه جوړه کړې ده ولې په قلاز نه کېني او کلي په کلي گرځي اخر مطلب یې څه دی؟

هغوی به راغلل او دا ټوله کیسه به یې ماته بیان کړه ما به ورته وې چې تاسو ډېټي کمشنر ته ووايئ چې زما مطلب صرف د پښتنو کور جوړول دي چې دا پرېجنې، دشمنۍ تربگنۍ پرېږدي او د تخریب په ځای تعمیر ته یې فکر شي، بله ورځې د سوډم د باریکاب خان خوشحال خان زما لیدو له راغی او ماته یې ووي چې لار صاحب وایي چې دا ده څه کیسه شروع کړې ده، ما ورته ووي چې زما مطلب د حکومت مخالفت نه دی زه خود پښتنو اصلاح کول غواړم چې د دوی دا بد رسمونه، رواجونه، پرېجنې لرې شي او که چرې هندوان او سکهان لگیا دي پخپل قوم کې مینه او محبت او ورورولي پیدا کوي، نو په دې کې څه گناه ده؟، چې پښتون هم خپله

اصلاح وکړي دا ستاسو رعیت نه دی څه؟ نو خوشحال خان راته ووي چې هغوی وايي چې يو ځل په پښتون کې اتفاق راغی او دده اصلاح وشوه نو د دې څه ضمانت دی چې هغه دې زمونږ بر خلاف استعمال نه شي؟ نو ما ورته ووي چې ته لاته صاحب ته ووايه چې د قومونو ضمانت په يو بل اعتماد او اعتبار دی دوی دې په مونږ اعتبار وکړي، بيا حکومت ما پسې ځواب راوولېږلو او راته يې ووي چې دا ته څه کوي؟ ما ورته ووي چې زه خو هغه کوم چې د يو ښه حکومت کار دی، دا خو ستاسو کار دی زه يې درله کوم او په تفصيل سره مې ټولې خبرې ورته بيان کړې، ليکن د هغوی تسلي په دې خبرو چرته کېدلې خو د دې خبرو نه زه په دې نتيجه ورسېدم چې د حکومت نيت دې تحریک ته ښه نه دی.

مرغز کې جلسه او يوه قامي پرېکړه:

مونږ خو چې به يو ځل دوره شروع کړه، نو په ټولو ضلعو کې به ميو شان دوره کوله او چې د صوبې د يو سرنه به مو دوره شروع کړه نو د بل سره پورې به مو کوله، ليکن چې په کومو علاقو کې به ښه د کار خلک پيدا شو نو هغه علاقه کې به تحریک ترقي وکړه نو زمونږ تحریک په يوسفزو کې ډېره ترقي کړې وه او په يوسفزو کې خصوصاً په صوابي تحصیل کې داسې يو کلی نه و چې په هغه کې به زمونږ جرگه نه وه يا به خدایي خدمتگار نه وو، په يوسفزو کې زمونږ سالار منير خان د مانيری او جرنيل د مرغز خليل الرحمان و او بيا د مرغز

کلي خدايي خدمتگار ډېر د کار خلک وو او دوی به لگيا وو پخپله علاقه کې به يې کار کولو زمونږ په خدايي خدمتگارو کې دا يو لوی صفت و، چې څوک به خدايي خدمتگار شو او يا به جرگه کې ممبر شونو هغوی به د شپې او د ورځې پخپله علاقه کې کار کولو کور به نه کېناستل، په مارچ ۱۹۳۰ع کې دوی په ما پسی راغلل چې مونږ خپله علاقه کې ډېر کار کړي دی او ډېر خلک مونږ سره ملگري شوي دي، نو مونږ غواړو چې دا خلک ټول راجمع کړو او په مرغز کې جلسه وکړو او دا د خدايي خدمتگاری اوله جلسه وه او ميا احمد شاه صاحب او زمونږ د کلي عبدالغفور چې په خوش اوازی به يې نظم وې او د ماستر عبدالکریم صاحب مشر ورور و، دوی سره د باوردی يو شو خدايي خدمتگارو لارو او د مرغز په جلسه کې شریک شو، د ټولې علاقې خلک راجمع شوي وو ميا صاحب په کې تقرير وکړو او نورو خلکو هم تقريرونه او بنسکلي بنسکلي نظموه وويل، ما چې وکتل نو حيران شوم چې زمونږ د پښتنو په شاعرانو کې د قومي جذبې دا تحریک څنگه را پیدا شو؟ ځکه چې د دوی په نظموه به قوم کې ډېر جوش او طاقت پیدا کېدلو او دا دومره لويه تبديلي په کې څنگه راغله؟

محمد عمر خان د مانیرې په کې د موجوده او د پخوانۍ زمانې حاکمانو بادشاهانو فرق خلکو ته په ډېره ښه طریقه بیان کړو چې پخواني حاکمان او بادشاهان چې به په دوره راغلل نو هغوی به خلکوله ډوډۍ گانې، انعامونه، اکرامونه ورکول او د

موجوده زمانې حاکمان چې په دورو راشي نو هغه انعام اکرام خو پر پرېده هر څه د مظلوم رعیت نه خوري، نو دا تقریر خلکو ډېر خوښ کړو زه د دغه جلسې صدر وم اخري تقریر زما و، زه پاڅېدم او تقریر مو شروع کړو ما خلکو ته ووي چې زه تقریر نه کوم تاسو ته یو تجویز پیش کوم تقریرونه خو ډېر وشو خو دا خبره زما یاده ولرئ چې په دنیا کې کوم قومونه چې خبرې لږې کوي او عمل ډېر، نو هغه قامونه همېشه خپل منزل ته رسېدلي دي، زه تقریر نه کوم زما په تجویز غور وکړئ. په دې پښتنو باندې ددې رسم و رواج ډېر بوجونه دي او زمونږ د تحریک یو دا غرض هم دی چې په دوی باندې دا بوجونه کم شي، خو زه یرېرم چې هسې نه دا جلسې په پښتنو باندې یو بل بوج شي نو زه دا تجویز ستاسو په خدمت کې پېش کوم چې په کوم کلي کې زمونږ جلسه وي په هغې کې به خلک نه چای څکي او نه ډوډی خوري او نه به څوک پاتې کېږي او نه به څوک شپه کوي. خلک به خپلو کلو ته ځي او که څوک خپلو کلو ته رسېدی نه شي نو په یو کلي به هم ډېر کسان نه ورځي او که هغه کلي کې چې د دوی شپه شي نو په یو خدایي خدمتگار به هم نه ډېره کېږي او چې په هغه کلي کې څومره خدایي خدمتگار وي هغوی به ورله خپله ډوډی راوړي دوی به یې په شریکه خوري او څوک به زیات تکلیف نه کوي. او که د چایو وخت وي نو چې د دوو پیالونو زیاته چای ونه څکي دا تجویز په اتفاق سره پاس شو او جلسه ختمه شوه. د مرغز

مشران ماله راغله، هغوی ماته د ډوډی، ذکر و کړو ما ورته ووی چې دا تکلیف دی، د مرغز ډپر بنه خلک دي که خانان دي که غریبانان دي که کسبگر دي هغوی کې ډپر اتفاق او جذبده، هغوی راته ووی چې مونږ ته خو هېڅ تکلیف نشته. مونږ د ټول کلي خلکو د جلسې د خلکو دپاره چا غوري، چا چرگ او چا اوږه راوړي دي، ما ورته ووی چې ستاسو خو اتفاق دی او تکلیف درته نشته خو یو کلی دی چې هلته ستاسو په شان اتفاق نشته که مونږ هلته جلسه وکړو بیا به هغوی ته څومره تکلیف وي؟ او تاسو که اوس دا ډوډی وکړه دا به رسم شي. پښتانه خوداسې قوم دی که یو کلی څه وکړي نوبل کلی د هغوی د سیالی نه ضرور کوي، دوی زما هغه خبره ومنله، مازیگری چې جلسه ختمه شوه په مرغز کې زمونږ ماماگان وو، زمونږ نیا ددې کلي وه، هغوی راته ووی چې مونږ خو تاله ډوډی پخه کړې ده او مونږ سره به شپه کوي ما ورته ووی چې تاسو په جلسه کې نه وئ څه؟ په جلسه کې خو دا تجویز پاس شو چې د جلسې په کلي کې به مېلمان نه شپه کوي او نه به ډوډی خوري او دا خو ډپر بد کار دی چې سپری وایي یو څه او کوي بل څه، هغوی مې په ډېرو خواوو رضا کړل او زه بام خپلو ته لارم او دغلته مې باچا صاحب سره شپه وکړه چې هغه زما نه وعده اخیستې وه چې دې علاقې له راشې نو شپه به ماسره کوي.

اتمانزو کې لويه جلسه او مشاعره:

مونږ خو چې تر اوسه پورې کومې جلسې کولې نو د ضلعي او تحصيل په سطح وې نو ما اراده وکړه چې اوس به مونږ د ټولې صوبې په سطح باندې يوه لويه جلسه وکړو ځکه ما چې کتل د خدايي خدمتگارو دې تحريک په پښتنو کې يوه نوې جذبې پيدا کړې وه، نو د دې دپاره ما دا مناسب وگڼل چې اول بايد د جلسې انتظام وکړو، د سرحد ټولو پښتنو له مود شرکت دعوت ورکړو او دا جلسه مو په شلم او يوويشتم اپريل ۱۹۳۰ په اتمانزو کې مقررې کړه او د يوې مشاعرې بندوبست مو هم وکړو او د دې مشاعرې طرح دا وه:

«جنگ د ازادۍ له همېشه ځملي وتلي دي».

چې د جلسې اعلان وشو نو زمونږ د جلسې د اعلان سره حکومت ډېر په فکر او تشويش کې پرېوتو او د اتمانزو په خانانو پسې حکومونه جاري شول، حکومت غوښتل چې دا جلسه په څه چل بنده شي چې مونږ په دې بدنام نه شو او د کلي خانان او خلک د دې څه مخالفت وکړي او مونږ له بهانه په لاس راشي، ليکن حکومت په دې مکر او فرېب کې کامياب نه شو ځکه چې زمونږ د کلي خانان خو په خدايي خدمتگاري کې شريک شوي وو، صرف برني محمد عمر خان زمونږ په خدايي خدمتگاري کې شريک نه و، نوره کورنۍ يې ټول خدايي خدمتگار وو، حکومت په بعضې سيندونو پلونه هم خلکو ته

وران کړل خو په دې کې کامياب نه شو او په زرگونو نړ او
 ښځې په جلسه کې شريک شول، جلسه ډېره کاميابه وشوه او
 بيا خاص د خدايي خدمتگارو پرېډ، جلوس او سلامۍ په
 خلکو ډېر اثر وکړو، د پيرنگي خود مخکې نه اراده نه وه چې
 مونږ دې کار ته پرېږدي خود خداي فضل و چې درې درې
 نيمې مياشتې مونږ کار وکړو، مونږ چې د کانگرس د جلسې نه
 راغلو نو په جنوري ۱۹۳۰ کې مو کار شروع کړو او په اپرېل
 کې پيرنگيانو گرفتار کړم. دو مره وشوه چې زمونږ او از د
 پښتنو غوږو ته ورسېدو په ۲۲ اپرېل ايله د جلسې مېلماننه
 رخصت شول د بر تهکال ارياب جمعه خان چې څه وخت
 رخصتېدو نو چونکه دی زما ډېر مهربان و، ما ورته ووي چې
 ستا خو ډېر زامن دي د خداي فضل دی نو دا يو ارياب
 عبدالغفور په کې مال ه د خدايي خدمتگاري دپاره راکړه نوده
 وې چې ما په نامه د خداي دريځښلی دی او دې جلسې له د
 پېښور نه علي گل خان، لعل باچا او د کانگرس نور ډېر
 کارکنان راغلي وو چې دوی د جلسې نه رخصتېدل نو ما ته يې
 وويل چې مونږ سبا له سول نافرمانی کوو او په پيو کې به
 مالگه جوړوو ته هم دغلته زمونږ تماشي له راشه گوره مونږ خو
 خدايي خدمتگار نه يو تاسو سره په دې جلسه کې شريک
 شوي يو که ته کانگرس کې نه يې نو تماشي له خوراشه!

گجرات جبل او کانگرس سره تړون

زماگرفتاري ۱۹۳۰ء، گجرات جبل، د قصه

خانی واقعه،

د پېرنگي جبر او تشدد او پښتانه (اتمانزو،

پرانگ، گوجرگړهي، ټکر، شیرگر،

لوندخور، مینی، رستم،

کوهاټ، بنو، ازاد قبایل، حبیب نور،

د اپردو حمله، د ایپی فقیر صاحب،

کانگرس او مونږ، د پتیل کمپنی رپورټ،

د گجرات جبل ملگري.

گرفتاري سنه ۱۹۳۰ع:

زه په ۲۳ اپرېل د دوی د دعوت په سلسله کې په لاری کې پېښور ته روان شوم او چې د ناڅې تانې ته ورسېدم نو پولیس والا ولاړ وولاری یې ودروله او ماته یې ووي چې مونږ ته ستا د گرفتاری حکم دی، ما ورته ووي چې زما هېڅ عذر نشته خو ماته زما د گرفتاری وارنټ وښيي. دوی سره وارنټ نه و، خو لاری والا ته یې ووي چې لاری مه روانوه ودرېږه لاری والا غریب لاری ودرولې وه چې په دې کې د چارسدې نه پولیس والا په لاری کې راغلل او ماته یې د گرفتاری وارنټ وښودلو او زه یې گرفتار کړم او واپس یې چارسدې له راوستم او د چارسدې د حوالات قبلي ته د زنانه و په حوالات کې یې ځانله بند کړم، زمونږ د دې جلسې خرڅ ما کړی و. او انتظام ټول زمونږ حاجي صاحب شهنواز خان کړی و، دېر ښه انتظام یې کړی و، جلسه کې به یې د خاموش اواز کولو صرف په دې اواز سره دا غریب هم مونږ سره گرفتار شو، چې زه یې د زنانه و حوالات ته د ننه کړم نو میا احمد شاه په کې ناست و، بیا یې حاجي شهنواز خان او سرفراز خان او عبدالاکبر خان هم راوستل او حوالات ته یې را دننه کړل، زمونږ د گرفتاری خبر په لږ ساعت کې په ټوله علاقه کې خور شو او په زرگونو خلک هلته را جمع شول او را جمع کېدل چې د خدای فضل و، داکټر خان صاحب چې زما مشر ورور و را ورسېد، دا ټول خلک خو خدایي خدمتگار نه وو، د دې خلکو اراده وه چې قلي خان چې دغه وخت د چارسدې استنټ کمشنر و ووژني، خو چې داکټر خان صاحب د دې نه خبر شو نو خلکو ته یې ووي چې ای

ورونو زمونږ دا تحريک خود عدم تشدد تحريک دی مونږ خو
 خدای سره وعده کړې ده، چې تشدد به نه کوو او ډېر کوشش
 یې وکړو چې دا کار ونه شي او خلکو له یې ترغیب ورکړو چې
 خلک خپلو خپلو کلو ته لاړ شي خو خلک ناست وو او که
 چیرې ډاکټر صاحب نه وی نو لویه خونړيزي به شوې وه چې
 حکومت پوه شو چې دا خلک نه خورېږي، نو دلته هم کافي
 پولیس وو خود مردان نه یې د فوج رساله راوغوښته او
 زمونږ د حوالات خولې له یې راوستل او لاری یې مونږ ته د
 حوالات په خوله کې ودروله، ډېر پولیس او رساله ترې چاپېره
 وو مونږ یې دې لاری کې کېنولو او د لاری نه څه رساله
 وړاندې او څه وروستو مردان ته روان شو، په زرگونو خلک
 مونږ ته ولاړ وو او مونږ په اشارت پوهول چې تشدد به نه
 کوئ، چې څه وخت سر ډېرو ته ورسېدو د شیخو د تپې زرگونه
 خدایي خدمتگار د فتح محمد جرنیل په حکم په سرک ولاړ
 وو، سرک یې بند کړی و، ما د لاری نه دوی ته ووی چې تشدد
 مه کوئ او چې په مونږ خپه یئ نو وگرځئ او خدایي
 خدمتگاری له ترقی ورکړئ هغوی لاره پرېښوده او مونږ
 مردان ته ورسېدو شپه مو د مردان په جېل خانه کې وکړه
 وختي سحریې د مردان نه روان کړو د مردان خلک چې زمونږ
 د نیو نه خبر شوي وو نو چې مونږ د جېلخاني نه را ووتو بهر
 په سرکونو ډېر خلک ولاړ وو، بیا یې مونږ د رسالپور چاوڼۍ
 ته بوتلو او حوالات کې یې بند کړو، د نوښار هندوان او
 مسلمانان چې څوک خبر بدل هغه ټول زمونږ د لیدو د پاره
 رسالپور ته راغلل او سرکار پخپله زمونږ د گرفتاری

پراپېگنډه په لويه پيمانه وكړه. لږ ساعت پس قلي خان زمونږ د چارسدې اسسټنټ كمشنر، سره د خپلې عملې دلته راوړسېد.

زمونږ مقدمه ورته پېش شوه، مقدمه د څه وه؟ خو مقدمه هم د سرکار وه او فېصله هم سرکار کوله ما ته معلومه وه چې مونږ قيدوي، ما ته خويي د ضمانت ونه وې خو زما ملگرو ته يې ډېر ووي چې باچا خان پرېږدئ او تاسو ضمانتونه ورکړئ او خپل کور ته ځئ هغوی ورته ويل چې اخر ضمانت د څه ورکړو مونږ څه جرم کړی دی؟ مونږ ټولو د ضمانت نه انکار وکړو، نو ټول يې په دفعه چاليس (څلوېښتمه ماده) کې درې درې کاله سخت قید کړو، مازيگري يې مونږ د دې ځای نه روان کړو چونکه خلک زمونږ نه خبر شوي وو، د نوښار په تيشن ډېر خلک جمع شوي وو، نو حکومت مونږ د رېل د سورلۍ دپاره د نوښار نه د جانگيري تيشن له بوتلو رېل زمونږ په انتظار کې ولاړو، مونږ يې په کې کينولو او رېل روان شو.

گجرات جېل:

سحر وختي گجرات ته ورسېدو مونږ يې د رېل نه کوز کړو او د گجرات جېلخانې له يې بوتلو او وړدنه يې کړو، سحر وختي وه، چې د جېلخانې دفتر ته ورسېدو داروغه صاحب لا وپس شوی نه و په دې وجه مونږ ډېر ساعت دفتر کې د هغه په انتظار کې ناست وو، چې هغه راغی نو زمونږ چارج يې د پوليس نه واخستو، زمونږ نومونه يې په کتاب کې وليکل. مونږ چې څه وخت جېلخانې ته ورننوټو نو ښه رڼا وه نور (لمس)

ختلی و.

زمونږ نه مخکې یو څو سیاسي قیدیان وروڼه راغلي وو، مونږ نه چې خبر شو نو د جیلخانې دروازې سره زمونږ په انتظار کې ولاړ وو، مونږ ته را ترغاړه وتل بارک له یې بوتلو او زمونږ دپاره یې د چایو انتظام وکړو، دا جیلخانه د سرحد، پنجاب او دهلې د هغو سیاسي قیدیانو دپاره وه چې څوک به «ای» (A) او «بی» (B) کلاس کې وو، هره ورځ به لس اته سیاسي قیدیان راتلل ټوله ورځ زمونږ په دې مشغولا تېره شوه، بله ورځ علي گل خان، لعل باچا، لاله پیرا خان سره د شپږو، اتو رضاکارانو هم د پېښور نه دلته دې جیل ته را بدل شول، زمونږ تعداد ورځ په ورځ زیاتېدو څه وخت چې زمونږ تعداد زیات شو نو زمونږ سیاسي وروڼو دا تجویز پیش کړو چې اوس زمونږ دپاره یوه کمېټې جوړول په کار دي چې زمونږ د حقوقو حفاظت کوي او د ټولو په اتفاق یوه کمېټې جوړه شوه، ورپسې د صدارت سوال راغی چې صدر به څوک وي؟ ټولو په اتفاق ووي چې ته زمونږ صدارت قبول کړه، خو دا څیزونه زما د ابتدا نه خوښ نه دي او ما به د عهدو نه اکثر پرهېز کولو نو په دې موقع هم ما د خپل طرف نه معذوري ظاهره کړه او بل څوک یې مقرر کړو. سکرټري هم منتخب شو هره یوه خبره به زمونږ له طرفه ده وړاندې کوله زمونږ کار په دې باندي ښه شو، یوه ورځ زمونږ جیلخانې ته د پنجاب د جیلخانو جرنیل او زمونږ سپرنټنډنټ راغلل، د ټولو نه په سر کې زما چکۍ وه نو د ټولو نه اول یې زما نه شروع وکړه زه د ننه په کلۍ ناست وم دوی راغلل زما د چکۍ ورکې ودرېدل

دوی د ننه رانغلل او زه ورله جنگلې ته ورنه رغلم دا طریقه وه چې اخلاقي قیدیان به جنگلې له ورتلل زه خو سیاسي قیدی وم، زما چکی په سر کې وه او د مولانا ظفر علي خان اخر کې وه چې د هغه چکی ته ورسېدل نو هغه ورته ووې چې زه د سیاسي قیدیانو متعلق تا سره خبرې کول غواړم، لیکن هغه په ترشی سره دا جواب ورکړو چې د پنجاب په جېلخانو کې شل زره قیدیان دي. زه د هغوی په غم کې یم ما سره د یو څو کسانو سیاسي قیدیانو دپاره وخت نشته چې تا سره پرې خبرې وکړم. دا خبره چې سیاسي قیدیانو ته ورسېده، نو چې څه وخت دی د هغوی لیدو له ورغی نو څوک ناست وو، څوک اوډه شو چا ورته پښې و غزولې چې ده دا حالت ولیدو نو معاینه یې پرېښوده او د فتر ته لاړو او په ډېر قهر او غصه د دفتر نه رخصت شو.

د قصه خانۍ واقعہ:

دلته ما ته د پېښور ملگرو وویل چې په ۲۳ اپریل ۱۹۳۰ چې ته یې نیولې، نو په دغه شپه یې د پېښور ښار کې مونږ ټول هم گرفتار کړو، الله بخش برقي صاحب چې د کانگرس کمېټې سکرټري و، په دغه شپه دی په دفتر کې و، پولیس ده پسې کورته تللي وو، دی کور نه و، نو د شپې د گرفتاری نه پاتې شو سحر پولیس دی هم دفتر کې ونیولو چې دی څه وخت گرفتار شو او خلک خبر شو، نو ډېر خلک را غونډ شول، دی یې د پولیس موټر کې کېښول غوښتل خو خلکو نه پرېښودو، نو پولیس پیاده کابلۍ تانې ته روان کړو او د خلکو جلوس

ورپسې شو چې تانې ته خورسېدل نو ډېر مخلوق را جمع شوی وو، چې دی یې تانې ته دننه کړو، نو دروازه یې بنده کړه او خلکو ته یې وویل چې خواره شئ، خو خلک نه خورېدل کشمکش زیات شو، نو فوج یې راوغوښتو دا فوج هندوستانی و، او گروالیان وو هغوی ته یې حکم ورکړو چې په دې خلکو گولۍ وچلوئ، خو هغوی انکار وکړو ځکه چې هغوی وویل چې دا خود تش لاس خلک دي نه جنگ کوي نه فساد نو مونږ پرې گولۍ ولې وچلوو؟ هغه یې لرې کړل او گوره فوج یې راوغوښتو هغوی د راتلو سره په خلکو گولۍ وچلولې او ډېر خلک مړه او زخمیان شول.

گجرات جبل کې:

بله ورځ مونږ ټول د سرحد سیاسي قیدیان یوځای ناست وو چې خبر راغی چې د بنو نه د سیاسي قیدیانو چالان را روان دی، مونږ وې چې څوک به وې خو خبر شو چې دفتر ته راوړسېدل، مونږ په منډه ورغلو یو سردار رام سنگه او او بل حکیم عبدالرحیم صاحب او دریم سیوک رام و، او څه وخت چې یې هغوی جبلخاني ته را دننه کړل نو مونږ ورترغاړه وتو، د ملک ټول حال یې راته ووي او ویې ویل چې باوجود د ډېر سخت ظلم او جبر کار په ښه شان سره روان دی. د دې په اورېدو زه ډېر خوشحاله شوم ځکه چې ما سره د خپل ځان هېڅ فکر نه و، ما سره به د پښتنو د تحریک فکر و، چې دا حکومت دباو کړی نه وي، مونږ له به هم د ملک نه خطونه راتلل چې تحریک ښه په زور کې دی او د خدایي خدمتگارو تعداد د سوونو نه

زرگونو ته ورسېدلو او څومره چې حکومت د دې تحریک د دباو کولو کوششونه کوي هغومره دا تحریک خورېږي.

د لاهور د محمود علي قصوري صاحب پلار مولانا عبدالقادر صاحب هم د گجرات جبل ته راغی، دده ځای نه وو؛ نو ما خپل ملگری سرفراز خان خپلې چکۍ ته راوستو او د هغه چکۍ مې مولانا قصوري صاحب ته ورکړه. دغه شان د جمعیه العلماء هند مولانا کفایت الله صاحب او ناظم مولانا احمد سعید صاحب هم دې جبلخانه کې وو، دوی به زه کله کله مېلمه کولم. ناظم صاحب به ډېره خوندي پیتي او حلوا پخوله.

مونږ په دې جبلخانه کې دوه قسمه قیدیان وو، یو «ای» (A) کلاس او بل «بی» (B) کلاس زمونږ د خوراک وغیره ټول حقوق یو شان وو، خو یو دا فرق و، چې د ای کلاس قیدیانو ته د بهر ځملاستو اجازت و، او ور به یې ورته نه بندولو او بی کلاس به د ننه ځملاستل او ور به یې ورپسې بندولو او بل فرق دا و، چې ای کلاس به د ځان دپاره د بهر نه د خوراک، څښاک څیز را غوښتی شو او بی کلاس نه شو راغوښتی، دلته صرف زه او اغا لعل باچا، میا احمد شاه او عبدالاکبر خان په ای کلاس کې وو، باقی نور ټول بی کلاس کې وو، خو ورځې پس یې اغا لعل باچا او عبدالاکبر خان د ای کلاس نه بی کلاس ته کړل، مونږ به بهر ځملاستو او زمونږ دا نور ملگری به د ننه ځملاستل ډېره گرمي وه، علي گل خان ناجوره و، او د گرمۍ نه به پرې چې راتلې ما ته دا خبره ډېره بده ښکارېده چې مونږ دې بهر یو، او حاجي شهناز خان،

سرفراز خان، عبدالاکبر خان، رام سنگهه، حکيم عبدالرحيم او علي گل خان دې دننه څملي مونږ دا خبره خپلې کمپټې ته پېش کړه سپرنټنډنټ سره يې هم پرې خبرې وکړې حکومت ته مو هم ډېر درخواستونه لېږلي وو، ليکن چا پرې غوږ نه اېښوده، جرنيل د جېلخانو هم راغلی و، او هغه زمونږ نه خپه تلی و، هغه هم زمونږ ډپاره څه نه کول او حکومت هم د څه کولو ډپاره تيار نه و، اخر چې مونږ مایوسه شو او په دې خبره پوه شو چې په منت او درخواستونو څه کېدی نه شي، نو مونږ اراده وکړه چې قدم اخيستل په کار دي. زمونږ سپرنټنډنټ راجا صاحب و او په رېنتيا راجا و او ډېر شريف سړی و مونږ ته يې ووي چې تاسو بيا دا خپل شکايتونه وليکئ او ماله يې راکړئ چې زه يې جرنيل صاحب له ولېږم. مونږ د هغه د خبرې سره اتفاق وکړو ټولې خبرې موبيا وليکلې او هغه له مو ورکړې هغه هم پرې ډېر ښه رپورټ وليکه، ليکن ډېرې ورځې تيرې شوې څه ځواب رانغی چې په انتظار ستري شونو بيا مونږ فېصله وکړه چې اوس قدم اخيستل په کار دي، ليکن زمونږ د پنجاب وروڼه څوک چې په «اي» (A) کلاس کې وو هغوی به د دې مخالفت کولو او ويل به يې چې جېلخانه کې ايډي تيشن په کار نه دی، د هغوی دا خبره خو درسته وه ولي چې هغوی ته د ايډي تيشن ضرورت نه و، هغوی خو په ارام وو. تکليف که و، «بي» (B) کلاس ته و گرمي چې به ورو ورو زياتېده نو د علي گل خان طبيعت به هم ورو ورو خرابېدو او خولې به پرې هم راتلې اخر دا فېصله مو وکړه چې مونږ پرې قدم اخلو او که څوک په خوشحالی سره زمونږ په دې ايډي

تیشن کې شریکېږي، نو هم ښه ده او که نه کېږي، نو هم کور یې اباد. مونږ له د خپلو بي کلاس وروڼو دپاره ایجی تیشن شروع کول په کار دي. مونږ ایجی تیشن شروع کړو او فېصله مووکه چې بېگا له به نه بندېږو او که چېل والاو مونږ په زور بندوي نو یو بل له به لاسونه ورکوو، هر کله چې ماښام شو او ډوډی مووخوره او د بندېدو وخت شو نو مونږ ټول گینتری ته راغونډ شو او په چمن کې غونډ کېناستو او لاسونه مویو بل له ورکړل او چېل والاو ته مو ووی چې مونږ په رضا نه بندېږو که په زور مو بندوي نو ستاسو اختیار دی. اکثر «ای» (A) کلاس والا مونږه سره په دې ایجی تیشن کې شریک نه شول نور خو پرېږده چې زموږ د خدایي خدمتگارو صدر صاحب او سکرټري صاحب عبدالاکبر خان او میا احمد شاه هم رانه لرې لرې گرځېدل او ماته یې ووی چې تا خو به مونږ ته وې چې چېلخانه کې ایجی تیشن ونه کړئ او اوس دې پخپله شروع وکړه، ما ورته وې چې زه ددې برداشت نه شم کولی چې زه دې په آرام یم او زما د کار نور ملگري دې په تکلیف کې وي په دې وجه مجبوره یم چې ایجی تیشن وکړم. چېل والاو فوراً سپرنټنډنټ صاحب له اطلاع ورکړه هغه راغی او په دفتر کې کېناستو خبرې شروع شوې، هغه ووی چې دې کې زما څه قصور دی؟. زه خو ستاسو دپاره هر څه ته تیار یم نو تاسو زما برخلاف ولې دا ایجی تیشن کوئ ما ورته ووی چې مونږ دا قدم ستا برخلاف اخیستی نه دی، د حکومت برخلاف مو اخیستی او ته په دې خپه کېږه مه اخر فېصله په دې وشوه، چې تاسو نن بند شئ او سبا له به زه د تار په ذریعه خبر را

وغوارم. مونږ ورته ووي چې ته زمونږ نه مه خپه كېږه، مونږ دا فېصله كړې ده چې پخپله خوښه نه بندېږو، ليكن دا ده، چې بندېدو كې به څه جگړه او كشمكش نه كوو د جېلخانې سپاهيان دې مونږ وچتوي او بارك ته دې مونږ رسوي هغه هم په دې راضي شو چې سپاهيان د بې كلاس قيديان په ډنگه ډولۍ بارك كې قيد كړل سباله وختي خبر راغی چې په زنانه احاطه كې دوی بند كړئ او د بهر ور ورسې پورې كوي او دننه د دوی خوښه ده چې كه بهر ځملي او كه دننه، لنډه دا چې د بي كلاس دپاره هم مونږ هغه ټول حقوق حاصل كړل كوم چې د ای كلاس دپاره مقرر وو.

د پېرنگي جبر او د پښتنو عزم:

دا خود جېلخانې واقعات وو اوس د بهر د حال نه مو خبروم چې مونږ يې ونيولو فوجونه او رسالي اتمانزو له راغلې اول د خدايي خدمتگارو په دفتر ورغلل گوره گانو په دفتر اور ولگولو او په دفتر كې چې څومره خدايي خدمتگار وو هغه ټول يې بنسخته يو يو په پوخ سر ك را وغورځول. زما زوی ولي چې هغه وخت د ديارلسو څوارلسو كاله و، د خدايي خدمتگارو دفتر كې و، په ده باندي يو گوره د سنگين گذار وكړو خويو ديسي افسر ورته لاس ونيو هغه گذار يې په لاس واخيست او دی يې بچ كړو بيا يې د مټ نه ونيو، په پورويي بنسخته د بالاخانې نه را وغورځولو فوجونه د كلي نه چاپېره شول، ټول خدايي خدمتگار يې گرفتار كړل او رسالي به په لارو او كوڅو كې گرځېدې، په هر كور به ورننوتل ټوپكې او

که بل څيز به يې خوښ شو هغه به يې يوړل، چې ټول خدايي خدمتگار گرفتار شول، نو ډپټي کمشنر مدرسې سره د خلکو په مينځ کې ودرېدو او په اوچت او ازيې ووې چې د سرو جامو څوک شته؟ په دې هجوم کې زمونږ د کلي خان محمد عباس خان هم ولاړو، خپلو نوکرانو ته يې اواز وکړو، چې راځئ د ده حجره دغلته نزدې وه په منډه لارل په دېگ کې يې سور رنگ واچوو خپلې او د نوکرانو جامې يې سرې کړې او وايي غوستې او اوبه ترې بهېدې چې راغی او د ډپټي کمشنر په مخکې ودرېدو چې دا دي د سرو جامو خلک ډپټي کمشنر خو دوی گرفتار کړل، خو دا داسې اوازو چې پښتنو کې يې تنگ او غيرت پيدا کړو او پيرنگيانو چې څومره کوشش وکړو نو سرې جامې يې ورکې نه کړې شوې، محمد عباس خان په خدايي خدمتگارو کې نه و او د انجمن نه يې هم استعفا ورکړې وه، مونږ نه خپه هم و، خو د پښتو تنگ او ناموس يې وگټلو، انگرېزانو زمونږ د کلي محاصره وکړه، د کلي خلک يې بهر ته نه پرېښودل او د بهر خلک يې کلي ته نه پرېښودل، بنيادم خو به د فوجيانو په وينا بند شو، ولې څارو ته خو دا تکليف پېښ شو، چې هغوی ميرو او شولگرو ته وتل، کورونو کې د ننه د گيا ه څه انتظام نه و، کله چې به څاروي د کورونو نه را اووتل پتو ته به تلل، نو گوره گانو به په اسونو زغلول چې کله به هغه څاروي په سيند خيټه ورواچوله نو بيا به يې په ټوپکونو ويشتل او په دې طريقه د ډېرو زميندارو غريبانانو ډېر څاروي مړه شول، د ښکار بابا غونډۍ سره يو لوی ميدان و دا خلک يې هلته را جمع کړل وهل به يې، ټکول به يې او ورته

به يې وې چې گوتې ولگولې چې مونږ خدایي خدمتگار نه یو هغوی به ورته وې چې مونږ خدایي خدمتگار نه یو او حقیقت هم دغه و، دوی خدایي خدمتگار نه وو خدایي خدمتگار خو ټول گرفتار شوي وو، خو گوتله لگول پښتنو ته شرم ښکارېده او گوتې یې نه لگولې. دوی باندي به یې د ښکار بابا ډېری ته کاني خپڅول او یو لوی څلی یې پرې جوړولو، کله چې یو لوی څلی جوړ شو او پیرنگي خلکو ته ووې چې ستاسو هغه باچا خان مو په دې کې ښخ کړو په دې خلکو کې یو سړي گوتله ولگوله هغه پیرنگي ورته وې چې تا ته اجازه ده کورته څه هر کله چې کور ته لاړو نو ښځې یې جامې وینځلې ده نه یې تپوس وکړو چې ته څنگه راغلي؟ هغه وې زه یې را پرېښودم هغې ورته وې چې نور نه راپرېږدي نو ته یې څنگه پرېښودې؟، تا به گوتله لگولې وي، دا گوتله دې رادېخوا کړه ده په گوتله رنگ لگېدلی و، دې سره سوبارې په لاس کې و، نو ده ته یې ووې چې واخله بې غېرته په دې سوبارې جامې وینځه زه میدان له ورځم سړی ډېر کچه شو او پښېمانه شو او د دې ښځې په پښو پرېوتو چې ته مه څه بیا ورځم چې دی راغی نو پیرنگي ورته وې چې ته خو مې پرېښودی وې ته بیا ولې راغلي؟ ده وې چې ښځه مې کور نه پرېږدي، نو زه اوس جېل ته هم تیاریم او مرگ ته هم تیاریم او نورو خلکو سره کېناستو. دا محاصره پنځلس ورځې وچلېده، پیرنگيانو ډېر څه وکړل، خو عامو خلکو هم ورته گوتې ونه لگولې ځکه چې چا به گوتله ولگوله نو کلي کې د هغه ژوند ډېر د شرم و او خلکو به ورپورې خندل.

د پرانگ چارسدې محاصره یوویشت ورځې چلېدلې وه، د

پرانگ چارسدې په محاصره کې ډېر زيات فوج و، چاپېره به هم ولاړ وو او سواره به په لارو کوڅو کې هم گرځېدل چې څوک به د کوره را ووتونو وهلو به يې اذانونه او د جمعې لمونځونه هم بند شول خدایي خدمتگاري يې ونيول او قيد يې کړل او عام خلک به يې په تودو شگو برېنډه ځملول او د کورونو تلاشی کېدې خود قام اتفاق و چا کره چې غلې دانې وې هغه يې په غریبانانو ووبشلي او د ميرې خلک به سحر وختي راغلل د دوی د مېرې فصلونه به يې گوډ کړل، خاوره کړل، اوبه کړل، بيا به شپې له کورته لاړل او د شولگري خلکو به ورله، د شولگري فصلونه سنبالول، دا محاصره هم ناکامه اوچته شوه. دا محاصرې، وهل، ټکول خو سخت و، خود دې يوه فايده دا وشوه چې دا کوم کلي چې انگرېزانو محاصره کړل او ويې سوزول، دا په جرنيلي سرک پراته و، نو چې عامو خلکو به دا تشدد او ظلم لیده نو د خلکو په زړونو کې به د انگرېزانو سره نفرت او د خدایي خدمتگارو سره همدردي زياتېده او په دې توگه زمونږ په حق کې ډېره غټه پراپېگنډه وشوه.

دغه شان په ۲۷ می گوجرو گړه کې جلسه وه د مردان نه کپتان مرفي سره د پوليس راغی، دی يو ډېر ظالم پيرنگی و، لکه چې د گوجرانو سره د مېښو څرولو دپاره کوم کوتک وي د ده سره به هم هغه شان کوتک و، او ډېر بې ترسه و، بې درېغه به يې خلک وهل، ده چې څنگه د خلکو په و هلو لاس پورې کړ او په پره نېغ د خلکو مينځ ته ننوتو، نو هلته طالبان وو، هغوی حيران شو، په دې چې دا يو پيرنگی تش لاس را روان دی او

هېڅوک ورته څه نه وايي. خدایي خدمتگار خو چونکه د عدم تشدد پابند وو، نو دغه طالبانو پیرنگي پسي خپل تیرگی را واخستو او په هغې يې اووهلو، پیرنگی چې را پرېوتو نو یوې ښځې چې منگی ورسره وو، د جلسې خلکو ته يې اوبه ورکولې، هغې هغه ډک منگی د پیرنگي په سر راواچولو او هغه مړ شو. چې د هغه د مرگ خبر مردان ته ورسېدو نو هې (Hay) چې د مردان اسستنت کمشنر و هغه فوج را وغوښتو خلک د دې نه خبر شول خو بیا هم خلکو جلسه جاري وساتله دغه وخت باران او سپلی راغلل او د دې په وجه د فوج د رسېدو نه مخکې جلسه خوره شوه گني نو که فوج په جلسه ورغلی وی نو څومره خونړيزي به په کې شوي وه.

سباله د دې پیرنگي بدل اخیستلو دپاره په ۲۸ می په تکر فوجونه ورغلل کلی يې محاصره کړو او په خلکو يې بې درغه گولی وچلولې مشین گنونه يې هم په کې استعمال کړل ډېر ماشومان، زلمي، او ښځې، نر په کې شهیدان شول، بیا د ملک هاشم خان خدایي خدمتگار حجره او کور يې هم وسپړل او د سالار شمروز خان د پلار ملک امین گل دېره يې هم وسپړله. د شېرگړ او جلاله کلو خلک چې خبر شونو د تکر د امداد دپاره سره د وسلو راغلل نو پیرنگيانو محاصره پورته کړه او مردان ته لاړل. د دې نه پس فوجونه لوند خوړته لاړل او هلته د غلام محمد خان خدایي خدمتگار حجره او کور يې وسوزول او د کلي په عامو خلکو يې ډېر ظلم زیاتې وکړو. کوهات کې هم دغه شان پیرنگيانو په خدایي خدمتگارو او په عامو خلکو گولی وچلولې او ډېر خلک په

کې شهیدان شول. دلته به یې خدایي خدمتگار یخو او بو ته غورځول او غوږې به یې ورکولې، د بنو په سپین تنګي هاتي خپلو کې د خدایي خدمتگارو جلسه وه، قاضي فضل قادر د ستهېج د پاسه ولاړ و، د قران شریف تلاوت یې کولو پیرنګي په تمانچه وويشتو او شهید یې کړو خلکو ته یې وویل چې جلسه خوره کړئ، خو خلکو جلسه نه خوروله نو په ټوله جلسه یې گولی وچلولې، ډېر خدایي خدمتگار په کې زخمیان او شهیدان شول او څه یې گرفتار کړل. د مینې تحصیل صوابی د مولانا صاحب په کور پولیس ورغلو او د هغه کور یې وسو او د هغه په کتب خانه یې اور ولگولو چې هغې کې ډېر مذهبي کتابونه او قران شریفونه د حدیث او فقهې کتابونه وو هغه وسوزېدل د رستم مولانا عبدالحی صاحب په کور ورغلل کتابونه او سامان یې ورته گډوډ کړو او هغه یې گرفتار کړو. دغو ورځو کې زمونږ په ټوله صوبه کې یو داسې کلی نه و چې هغې کې خدایي خدمتگار او د هغوی دفتر نه و او هغه ته فوځ ورنه غلو، هلته د خدایي خدمتگارو دفتر د هغوی کورونه، د هغوی مال، حال او د هغوی سرې جامې یې ونه سوزول او په خلکو یې ظلمونه ونه کړل؟

دې ظلمونو پښتانه را ولرزول په زرگونو زلمو د ملکند نه تر ډېره اسماعیل خان پورې خپلې جامې سرې کړې او د وطن د ازادۍ په میدان کې د سور نښان لاندې ودرېدل، د خدایي خدمتګارۍ تحرېک په ازادو قبایلو، باجوړ، مومندو، اړپېدو، اورکزو، وزیرو، مسودو او بیتنو کې خور شو. د باجوړ او مومندو خلک د ترنګزو د حاجي صاحب په مشرۍ

زما زوندا او جد و جهد

کې په کړپه کې دېره شول. درې میاشتي جنگ و شپه او ورځ په پرې بڼه وړېدل، حبیب نور په تحصیل چارسه کچهری کې په سحر نهه نیمې بجې په انگرېز اسستنت کمشنر تماچه وچلوله خو کارتوس غل شو، پیرنگی بچ شو، دی گرفتار شو، او سباله په پېښور کې پانسي شو، قلي خان پولیتیکل اېجنټ دا غوښتل چې خدایي خدمتگار مشران په دې کیس کې راولي. ولې حبیب نور انکار وکړو او قلي خان ته یې وویل چې زه پخپله اراده ده په قتل پسې راغلی وم، خو کامیاب نه شوم تاسو وگورئ دا خلک ځان ته مسلمانان هم وایي پښتانه هم وایي او د پیرنگی دپاره هر ناروا او ذلیل نه ذلیل کار کولو ته تیار دي. زمونږ د خدایي خدمتگارو څه گناه وه؟ د دوی دپاره مو حق غوښتو، ډېر اړیدي پښتانه را کوز شول، په پېښور یې حمله وکړه فوجونو سره و جنگېدل مکرې گودام یې تالا کړو او اور یې پرې ولگولو، وزیرستان نه هم حملې شروع شوې او ډېر فوجونه یې خراب کړل. دا جنگونه ډېره موده جاري وو دا اول ځل وو چې د مومندو نه را واخله تر اړیدو او وزیرو مسودو پورې ټول قبایلي وروڼه د خپلو وروڼو په امداد کې را پاڅېدل او تر هغې یې د صلح کولو نه انکار او کړو ترڅو چې پاچا خان او گاندهي چې نه وې را پرېښي.

کانگریس او مونږ:

مونږ د گجرات په جېلخانه کې وو، چې زمونږ یو دوه ملگري، یو میا جعفر شاه کاکا خېل، بل میا عبدالله شاه د قاضي خېلو چارسدي زمونږ ملاقات له راغلل زما ملاقات خو

بند و او زما دې نورو ملگرو سره يې ملاقات وشو هغوی وويل چې حکومت زمونږ د ټولې صوبې ناکه بندي کړې ده نه خوک د صوبې نه بهر تلی شي او نه خوک د بهر نه صوبې ته راتلی شي او په خلکو يې ډېر زور او ظلم شروع کړی دی، کوشش دا دی چې دا زمونږ تحریک ختم کړي، مونږ په اباسین راپورې وتو ځکه چې گودرونه ټول سرکار نیولي دي او تاسو له راغلو چې مونږ څه وکړو په مونږ داسې ناروا ظلمونه کېږي، چې دنیا کې په چا نه دي شوي خو دنیا زمونږ د حال نه خبره نه شوه. زمونږ د ملگرو چې ملاقات وشو نور اغلل ماته يې دا ټول حال ووي. مونږ خو په خلافت کې وو زمونږ په صوبه کې مسلم ليگ نه و، مونږ خود پنجاب سره په خلافت کې پاتې شوي وو او زمونږ د خلافت ډېر وروڼه په مسلم ليگ کې هم وو، مونږ دوی ته دا رایه ورکړه چې تاسو هندوستان کې د مسلم ليگ مشرانو له ورشئ او ورته وایئ چې پیرنگیانو په مونږ ډېر ناروا ظلمونه شروع کړي دي او زمونږ صوبه يې بالکل محاصره کړې ده، تاسو زمونږ مسلمانان وروڼه یئ. مونږ سره صرف دو مړه امداد وکړئ چې دنیا زمونږ د حال نه خبره شي چې زمونږ تحریک خدایي خدمتگار خو اصلاحي تحریک دی. مونږ ورته دا هم ووي چې لاهور ته لاړشئ، دهلي ته لاړشئ، شملي ته لاړشئ، په مسلمانانو وگرځئ او د خپل حال نه يې خبر کړئ. دوی لاړل او څه موده پس چې راغلل او مونږ يې خبر کړو چې مونږ د مسلم ليگ په ټولو لیدرانو وگرځېدو هغوی خو زمونږ مدد ته تیار نه دي او تیار ځکه نه دي چې هغه خو یو جماعت دی چې پیرنگیانو د هندو د مقابلي

دپاره جوړ کړې دی او زمونږ جنګ خو پیرنگي سره دی نو هغوی به زمونږ څنګه مدد وکړي؟، نو مونږ ورته ووي چې بيا لار شئ. هندوستان کې نورو جماعتونو سره ووينئ او خپل حال ورته ووايئ، دوی لارل او چې څه موده پس راغلل نو مونږ ته يې ووي چې مونږ خو ډېر وګرځېدو، خو بغير د کانګرس نه زمونږ سره امداد ته چا غاړه کېنښوده، د کانګرس ليدرانو مونږ نه تپوس وکړو چې ستاسو پیرنگي سره جنګ په څه دی؟ مونږ ورته ووي چې د ملک په ازادۍ دی، د جنګ طريقه مو څه ده؟ مونږ وې عدم تشدد، دوی ووي چې دغه جدوجهد او اصول خو زمونږ هم دي تاسو هم غلامان يئ، مونږ هم غلامان يو، ستاسو هم انګرېز دښمن دی، زمونږ هم دی، تاسو هم ازادي غواړئ، مونږ هم. که تاسو مونږ سره ملګري کېږئ نو مونږ ستاسو مدد ته تيار يو، نو د دوی د دې بيان نه پس مونږ دوی ته ووي چې واپس خپلې علاقې ته لار شئ او خپلې د صوبې جرګې سره دا خبره وکړئ هغوی چې څه فېصله وکړه نو مونږ ته منظوره ده، دوی لارل او د صوبې جرګې دا خبره منظوره کړه چې کانګرس سره ملګري کېږو، مونږ خونن په درياب کې لاهو يو او غرقيرېو، څوک چې لاس راکوي ورکوي يې. د دې نه پس جرګې د کانګرس سره خپل تړون وکړو او د کانګرس کمېټې سمدستي په مرکزي اسمبلۍ کې سپيکر ولېه بهايي پټيل د يو وفد په مشرۍ صوبه سرحد ته د تحقيقاتو دپاره راولېږه خو پیرنگيانو په اټک بند کړو نو هغوی پينډۍ کې کېناستل او تحقيقات يې شروع کړل. زمونږ د پنجاب مسلمانان وروڼه زمونږ نه گيله کوي چې دوی

کانگریس سره شو او کانگریس د هندوانو جماعت دی اول خوزه دا خبره کوم چې کانگریس د هندوانو جماعت نه دی دا د ټول هندوستان د ټولو خلکو شریک جماعت دی، جناح صاحب خو هم په دې کانگریس کې و، او بله دا چې مونږ کانگریس سره څنگه شو که چیرې دوی زمونږ امداد کړی وی نو مونږ کانگریس څه کوو؟ حقیقت دا دی چې مونږ خو دوی کانگریس سره ملګري کړي یو مونږ پښتانه خو سېلاب په مخه کړي وو. دوی له ورغلو چې تاسو زمونږ مسلمانان وروڼه یئ لاس را کړئ دوی لاس رانه کړو کانگریس وې زه درکوم مونږ له یې لاس را کړو زه د دنیا ټولو مسلمانانو ته وایم چې اوس تاسو انصاف وکړئ، چې دوی گرم دي که مونږ؟

څه ورځې پس حاجي عبدالغفار خان، عبيدالله خان او سلطان خان زمونږ ملاقات له راغلل او د ملک ټول حالات یې راته بیان کړل او راته یې وویل چې پښتنو کې داسې یوه جذبه را وینسه شوې ده چې بیان یې درته کولی نه شو، څومره سختي چې پیرنګیان کوي هغه هومره خلکو کې جوش او همت زیاتېږي تاسو غم او فکر مه کوئ دا خدایي تحریک دی او خدای ورله د غیبو نه امداد ورکوي. د دې په اورېدو مونږ ډېر خوشحاله شو او ملاقات ختم شو. د ختمېدو نه پس مې عبيدالله خان ته د پښتنو په نامه یو پیغام ورکړو چې: «ای پښتنو وروڼو! چې ونه یرېږئ! او مایوسه نه شئ! دا د خدای د طرف نه په مونږ یو آزمایش او امتحان دی، بیدار شئ او د خدای د مخلوق خا مت ته ملا وتړئ» هر کله چې دا پیغام په اخباراتو کې شایع شو نو په خلکو یې ډېر ښه اثر وشو او

حکومت د جېل سپرنټنډنټ ته حکم ولېږه چې د ده ملاقات بند کړه چې ده سره د بهر سپری اینده دپاره ونه ویني. مونږ سره په جېلخانه کې د پنجاب او ډهلي لوی لوی لیډران وو د هغوی لیدو له به خلک راتلل او زموږ حالات به یې اخباراتو کې شایع کول مونږ سره په دې کار کې چې څومره امداد دې لیډرانو کړی دی زه به ټول عمر د هغوی مشکور یم. دوی په جېلخانه کې د ننه او بهر زموږ هر قسم امداد ته تیار وو. د دوی پخپلو کې څه نا څه اختلافات وو خو مونږ سره د ټولو ډېر ښه تعلقات وو، دلته سیاسي قیدیان که مسلمانان وو که هندوان وو که سکھان وو لکه د سکھ (خپلو) وروڼو زموږ خدمت او امداد ته تیار وو، او هندوان خو زموږ امداد او خدمت ته د مسلمانانو نه هم زیات تیار وو. دلته زموږ یو پښتون جمعدار و چې د ننه د جېلخانې ټول اختیار د هغه و، هغه ډېر ښه سپری و مونږ سره یې ډېره همدردی وه، زموږ هر کار چې هغې کې به خطر ه هم وه خو دی به ورته تیار و ما به ډېر منع کولو چې ته خو سرکاري نوکریې داسې کار مه کوه چې سبا له درته نقصان رسیږي.

پټېل کمېټې رپورټ:

پټېل کمېټې خپل کار پوره کړو او خپل رپورټ یې شایع کړو، د شایع کېدو سره هغه حکومت ضبط کړو، لیکن دا رپورټ څه نا څه کانگرس یورپ او امریکې ته ورسولو د دې شایع کېدو سره حکومت خپله غلطې محسوسه کړه او مونږ له یې جېلخانې له یووفد را ولېږلو او مونږ ته یې ووې چې تاسو

سره دا وعده کوو، چې څه هندوستان له ورکوو د هغه نه به زیات تاسو له درکړو کانگرس پرېږدئ، مونږ سره جوړه وکړئ. مونږ راغلو او د جېلخانې ټول سیاسي قیدیان وروڼه مورا. غونډ کړل او دوی سره مو په دې مسئلې باندې مشوره وکړه. د بعضې خلکو دا خیال و، چې مونږ له ډپلومیسی په کار ده ما ورته ووي، چې ډپلومیسی خو منافقت دی، اوزه خو منافق نه یم. او مونږ د حکومت دا خبره منظوره نه کړه، په جېلخانه کې څه ورځې پسې میا احمد شاه سره دا خیال پیدا شو، چې مونږه حکومت بالکل بې گناه قید کړي یو او په مونږ هېڅ قسم قانوني ثبوت نشته نو په دې وجه مونږ له نگراني کول په کار دي. دې ته یې عبدالاکبر خان، سرفراز خان او حاجي شهناز خان هم تیار کړي وو، میا صاحب دې ته فکر نه کولو چې دا خو سرحدي قانون دی، دې کې دوه خبرې وې چې جېلخانې ته ځي او که په ضمانت کورته ځي؟ نو ده ماته د نگراني خبره وکړه ما ورسره په دې کې اتفاق ونه کړو، ځکه چې دا کار زمونږ دا اصولو نه خلاف و، خو دا مې ورته ووي چې که چېرې تاسو نگراني کول غواړئ نو وکړئ، خو زه یې نه کوم نو میا صاحب ووي چې ته یې ولې نه کوي؟، نو ما ورته ووي چې دا زمونږ اصول نه دي. نوراته یې ووي چې ته یې ولې ښه نه گڼي او په دې یې راسره بحث شروع کړو. ما ورته ووي چې ته لږ بهر دنیا ته وگوره چې زمونږ په دې قوم څومره لوبې او تشدد پیرنګیانو وکړو او زه دلته په مزه په جېلخانه کې ناست یم، خورم، ځکم، نوزه صرف دا قید نه شم تېرولی؟ زما د هرې خبرې او کمزورۍ اثر زما په قوم پېښوي او زما پوتی کمزوري

هم قوم ته ډېر نقصان رسوي، په دې وجه زه معذور او مجبور یم بله دا چې زموږ دا تحریک د عدم تشدد او عدم تعاون تحریک دی. زما د دې خبرو په هغوی هم اثر وشو او د نگرانی خیال یې پرېښود.

د گجرات جبل ملگري:

په جبلخانه کې زموږ شپې ورځې ډېرې ښې تېرېدې ولې چې دلته د هر مذاق خلک وو، لوی لوی عالمان وو او لوی لوی سیاستدانان وو، او بله دا چې د هر مذاق کتابونه هم وو، ما خو خپل ټول وخت تقسیم کړی و، د خپل وخت لویه حصه مې د مذهبي کتابونو مطالعې او درس له ورکړې وه او د لویو لویو خلکو سره مې تبادلې خیالات کول. ما پخپل ټول ژوند کې د کتابونو دومره مطالعه نه وه کړې لکه چې دلته مې یو کال کې وکړله. بله مفیده خبره دلته دا وه چې موږ به په دویمه، دریمه ورځ ټول غونډېدو او په مختلفو مضمونونو به بحثونه او تقریرونه کېدل او کله نا کله به د بعضې ورونو په بعضو خاصو مضمونونو باندې زموږ د پوهولو دپاره عالمانه تقریرونه کېدل او ډاکټرانصاري صاحب خود ملکي او انتظامي معلوماتو حاصلولو دپاره زموږ په یو پارلیمنټ قایم کړی و، چې په هغې کې به وقتاً فوقتاً اجلاسونه کېدل او زموږ د پوهولو او تربیت دپاره به د پارلیمنټ په طریقې په ملکي او قومي واقعاتو باندې تقریرونه کېدل. لنډه دا چې دې قید ما ته ډېر څه وښودل او موږ ډېر څه زده کړل.

ما دلته ډېر کوشش وکړو چې دلته د قران او د گیتا درس

شروع شي ولې چې په هندوستان کې که مونږ مسلمانان يو او که هندوان يو او که سکھان يو، که عيسايان يو مونږ د يو بل د مذهب نه خبر نه يو او نه زمونږ د خبرولو چا کوشش کړی دی، بلکې په مونږ کې خود غرضو خلکو مذهبي تعصب او نفرت پيدا کړی دی، مذهبونه چې دنيا ته خدای رالېږلي دي دا ټول د خدای مذهبونه دي دا د تعصب او نفرت دپاره نه دي بلکې د مينې او محبت دپاره دي، زه په دې کې کامياب شوم او درس مو شروع کړو.

پنډت جگت رام چې د غدر پارټۍ کې شل کاله قيد شوی و او د تورو او بونه په دغو ورځو کې را بدل شوی و، ډېر قوم پرست او بڼه عالم او بڼه سپری و، د گيتا درس به هغه ورکولو او ما به د قران ترجمه کوله. ډېر خلک به دې درس کې شريکېدل او چې ددې تعليم په حقيقت به پوه شول، نو حيران به شول چې خدای مونږ له څه تعليم را کوي او دا مونږ په کومه لاره روان يو، او هغه د مذهب په نوم تعصب او نفرت چې پيدا شوی و. تر ډېره حده د هغې اصلاح وشوه او د يو بل د مذهبي اصولو نه خبر شو، زما يو مهربان و د هغه نوم لاله شام لعل و او يو لوی وکیل و او ډېر بڼه سپری و ما ته به يې د انگرېزي کتابونه اورول او ما ترې ډېره فايده واخيستله. بل رای زاده هنسراج و چې د جالندهر و، زما ډېر مهربانه و، چې کله به يې ملاقات راتلو نو مونږ ته به يې ډېرې غوړې زېږې راوړلې او د هغې سره د مطالعې دپاره قسما قسما کتابونه به يې هم راوړل. حاجي شهنواز خان به سحر وختي مونږ له چای تياره کړې وه. د ډوډۍ د غمه يې هم خلاص کړي وو، ډېر بڼه منتظم سپری و او

هر قسم خبرونه به يې هم را له راوړل چې جېلخاني کې چې به څه وشو يا به د چا ملاقاتي راغلي و، نو دی به ترې خبر و. او د هر چا ملاقاتي سره به يې اول ملاقات کړې و، چېل والاو دده د دې خبرې نه ډېر تنگ وو او ډېر به يې منع کولو خو دی يې د ډېوډې نه منع نه کړې شو، دی ډېر خدمتي او بر دباره سړی و، ليکن په يوه معمولي خبره ورسره احمدشاه ميا جنگ وکړو. جنگ يې حاجي صاحب سره وکړو او چای څکل يې مونږ سره پرېښودل. د ميا صاحب طبيعت لږ سخت و او جېلخانه هم داسې يو ځای دی چې د سړي طبيعت په کې تنگ وي او په معمولي خبرو باندې جگړې ته تيار شي، سرفراز او ما سره يې هم جنگ کړی و او په جېلخانه کې مونږ ته د لوبو اجازت و او په لوبو کې به هم کله نا کله ميا صاحب جگړې کولې ما چې به خپل ځان ته کتل نو په ځان کې به مې کمی او کمزوری ليدلې يو نقص را کې د ډېرو خبرو او ډېرو بحثونو و، او بل د قهرېدلو و. ما به دا ډېره محسوسوله او دا فکر به مې کولو چې د دې نه به څنگه خلاص شم ما به کوشش کولو ليکن په ما يې داسې قبضه کړې وه، چې خلاصېدی ترې نه شوم د دې د اصلاح دپاره ما دا اراده وکړه چې په هفته کې به يوه ورځ روژه نيسم خو روژه به مې يوازې د خوراک، څښاک نه نه وي بلکې د خبرو نه به مې هم روژه وي او پخپلو کمزوريو باندې به غور او فکر کوم او د هغې د اصلاح کوشش به کوم، نو د سحر لمونځ چې به مې وکړو نو د چکۍ وړ به مې بند کړو تر ماښامه پورې به چکۍ کې ناست وم، ذکر به مې کولو او چې د ماښام اذان به وشو نو د چکۍ نه به راووتم او دواړه روژې د خوراک او

خبرو) به مې ماتې کړې دې روژو ما ته ډېره فايده رسولې وه او څه نا څه زما د دې بدو عادتونو اصلاح هم وشوه.

څه موده پس په دې جېلخانه کې زما په ملا کې بيا هغه درې چې د ډېره غازي خان په جېلخانه کې پيدا شوي و، شروع شو. ډاکټر انصاري صاحب وکتل او يوه نسخه يې زما د پاره وليکله. او د غوښې خوراک يې را باندې بند کړو، د دې دارو او پرهېز په وجه زما گذاره وشوه ليکن کيسه داسې وشوه چې هغه پيرنگي سول سرجن چې زمونږ د جېل د هسپتال انچارج و، هغه چې به راغی نو هسې به ناست و، هر څوک به ډاکټر انصاري صاحب له ورتلل، ولې چې هغه ډېر لوی او لايق ډاکټر و، ليکن هغه پيرنگي دا خبره ډېره بده محسوسه کړه او د جېلخانو جرنيل ته يې وليکل او د هغه ځايه دا حکم راغی چې بغير د جېلخانې د ډاکټر نه په نورو خلکو باندې علاج کول بند شو. زما هم شامت راغی ما هم د خپلې بيمارۍ کيسه همدغه سول سرجن ته بيان کړه هغه راته ووي چې ته د انصاري صاحب نسخه نه شې استعمالولی ما ورته ووي ته راله يوه نسخه را کړه هغه راله يوه نسخه وليکله خو په هغې زما څه فايده ونه شوه او مرض مې زيات شو.

بله ورځ هغه له ورغلم او ورته مې ووي چې ډاکټر انصاري صاحب به ماله داسې دارو را کول، چې په هغې به زما فايده کېدل. هغه راله نسخه بدله کړه ليکن په هغې هم زما فايده ونه شوه، ما ورته بيا د ډاکټر انصاري صاحب نسخه ياده کړه، ليکن هغه راته ووي چې دغه نسخه ته استعمالولی نه شې، نو هغه ته مې ووي چې د نن نه پس زه نور علاج نه کوم او نه ستا

دارو خوړم او نه د ډاکټر انصاري هغه راته ووي چې ستا د صحت ذمه وار به څوک وي؟ نو ما ورته وويل چې زه د خپل صحت پخپله ذمه وار یم. د دې په اورېدو هغه ډېر په قهر شو او زما نه روان شو، دوه مياشتې زه دکت نه پاڅېدی نه شوم، گرځېدی نه شوم، اودس ماتې به هم راته گران و، زما وزن شل پونډه کم شو، ځان مې خدای ته وسپاره، نو ورو ورو په جوړېدو شوم او څه موده پس دکت نه پاڅېدم او د ملا د پردې ډېر کم شو.

راجا صاحب زمونږ سپرنټنډنټ و، چې جېلخانه کې زمونږ سکھانو ورونيو دا سوال اوچت کړو، چې مونږ چېکې خورو مونږ له دې د چېکې اجازت راکړي شي راجا صاحب ډېر بڼه سړی و؛ خو د زرې زمانې مسلمان و، هغه د سکھانو دې خبرې منلو ته تيار نه و، هغه سکھانو ته ووي چې دلته چېکې نه کېږي؛ نو په دې وجه مونږ تاسو له دې چېکې غوښه درکولی نه شو. هغوی ورته ووي چې مونږ له پخپل قبمت چرگ راکوئ، هغه به مونږ دلته چېکې کوو ليکن حکومت دې ته تيار نه شو، په دې وجه راجا صاحب ته يې هدايت وکړو، چې داسې چل وکړه چې چېکې هم بنده شي او حکومت هم بدنام نه شي. سپرنټنډنټ سيداغا لعل باچا دفتر ته وغوښتو او د چېکې د مخالفت دپاره يې تيار کړو او سکھانو ته يې ووي چې په دې خبره ستاسو خپل د سرحد مسلمانان ملگري اعتراض کوي، نو په دې وجه مونږ تاسو ته اجازت درکولی نه شو. سکھانو دا خبره ماته پېش کړه او ما د سرحد ټول مسلمانان وروڼه د دې د فېصلې دپاره راجمع کړل. د بحث په شروع کېدو سره سيداغا

لعل باچا او بعضې زمونږ نورو ملگرو د دې خبرې مخالفت وکړو، لیکن ما ورته ووي چې بېشکه جتکه د مسلمان دپاره بڼه نه ده، لیکن ديو سکهد دپاره خو بڼه ده، بله دا چې دا جتکه به هغوی خوري او که په مونږ به يې هم خوري؟ که چېرې دا هغوی خوري نو زمونږ په دې څه؟ او مونږ ته کوم نقصان دی؟ او په اغا لعل باچا مې دا سوال وکړو که چېرې يو سړی تا باندې حلاله بندوي نو ته به خپه يې که خوشحاله؟ ويې وې چې خپه به يم. نو دغه شان په جتکه بندولو به بل هم خپه کېږي نو کم از کم مونږ خدایي خدمتگارو له بل خپه کول په کار نه دي، مونږ بيا خپلو سکهانو وروڼو ته وويل چې د جتکې په خوراک مونږ ته هېڅ اعتراض نشته، نو اغا صاحب ماسره اتفاق وکړو، او دا فېصله وشوه چې زمونږ د طرفه سکهانو وروڼو ته اجازت دی ما ورته دا ووي چې حکومت اجازت نه ورکوي تماشه جوړوي او مونږ او سکهانو کې نفاق پیدا کوي. هم هغه وشوه. بله ورځ حکم راغی چې حکومت په جېلخانه کې د ننه چاله د جتکې اجازه نه ورکوي. چې درې میاشتې تېرې شوې نو حاجي شهنواز خان ته خپل کاروبار ور په یاد شو او کله نا کله به يې اواز وکړو چې روان يم نن دی که سبا ضمانت داخلوم. زما خیال و، چې دی توقې کوي خو بيا راته معلومه شوه چې د ده په رښتیا د تللو اراده ده، په دغو ورځو کې د مهاتماگاندهي او لارډ ارون په مینځ کې څه د صلحې خبرې روانې وې ما به تسلي ورکوله چې که خیر وي نو نن دی که سبا صلح کېږي. امید دی چې مونږ ټول به پرېږدي لیکن چې څه وخت خبر راغی چې صلح ناکامیابه شوه، نو حاجي صاحب له

دا خبر هم راغی چې دده کشر ورور اکبر خان گرفتار شو او درې کاله قید شو ما به ورله ډېره تسلي ورکوله خو په ده یې اثر نه کولو، دده ملاقات له دده تره محمد عظیم خان او عمرا خان راغلل او ورته یې وویل چې مور دې ناروغه ده، اکبر ورور دې هم قید شو او ټول کاروبار او بزنس دې خراب شو، او ته خو خدایي خدمتگار نه وې نو ته ولې ضمانت نه ورکوي؟ نو دې خبرو دی ضمانت ورکولو ته تیار که او ده سره دا فکر پیدا شو، چې اکبر بهرو، نو دی دومره فکر مند نه و، خو چې هغه گرفتار شو نو دده فکرونه زیات شول.

بله ورځ ورله خط راغی چې مور دې ډېره ناجوره ده، نو دی نور هم ډېر غمجن شو ځکه چې دده د خپلې مور سره ډېر محبت و، د دوی په کور کې یو دی و بل یې ورور دده بل څوک نه و، ده ووی چې دهغې خدمت او علاج دپاره خو څوک پاتې نه شو دوه وروڼه وو، او دواړه قید شو. لنډه دا چې زما نه یې پټ کلي ته یو خط ولیکلو چې زما ضمانت دا خل کړئ. بله ورځ څه گورو چې میر صاحب دده وراره دده ضمانت گجرات له راوړو مونږ خبر شو چې حاجي ضمانت ورکړو، ما او پنډت شنتانم صاحب خان له بېل کړو او ښه مو پوه کړو چې دا کار ستا د شان سره نه ښایېږي او دا به ښه وي چې لږ نور انتظار هم وکړې او هغه د مور جوړنا جوړه خدای ته وسپاره، ورو ورو حاجي صاحب رضا شو خو چې څه وخت زمونږ نه لارو نو اغا لعل باچا او علي گل خان لیدلی دی او هغوی ترې پوښتنه کړې ده، چې حاجي رښتیا دې ضمانت داخل کړو؟ نو هغه ورته زما کیسه کړې ده، چې زما خو خیال و، خو هغه وې چې لږ

انتظار وکړه او په دې وجه مې معامله في الحال ملتوي کړه هغوی ورته ووي چې د تلو اراده دې شته نو د دې څه فايده چې نورې ورځې تېروي؟ د هغوی دې خبرو په حاجي صاحب اثر وکړو زمانه پټ لارو او دفتر کې يې په ضمانت دستخط وکړو زه چې خبر شوم نو دروازې له ورغلم نو ورته مې ووي چې حاجي څې خو څې ليکن ستومانه به شې او بيا به زما دې خبرې پسې ارمان کوي او وخت به تېروي. هغه سترگې تپتې کړې او ماله يې ځواب رانه کړو، زه ترې راغلم او حاجي صاحب کلي ته لاړو، زه نه پوهېږم چې علي گلخان او اغا سيد لعل باچا هغه له په کوم خيال دا مشوره ورکړې وه. ولې چې په هغو ورځو کې د دوی خدايي خدمتگارو سره ډېره نه لگېده ولې چې دوی په کانگرس کې وو حاجي صاحب چې کلي ته رسېدلی دی او د ملک حالت او د خلکو جذبې يې ليدلې ده. خپل پردي ترې وپزاره وو ماته يې خط وليکه چې زه تاسره ملاقات کول غواړم ما ورسره د ملاقات کولو نه انکار وکړو چې ډېر تنگ شوی دی نو خپلو خپلوانو ورته ويلي دي چې ضمانت واپس کړه او بيا جېلخانې ته لاړ شه، ليکن هغه به ورله دا ځواب ورکولو چې ما لويه گناه کړې ده. د دې دپاره قيد کافي نه دی. اخر دا چې يوه ورځ يې ځان پخپله په توپک وويشتو او د خپل ژوند خاتمه يې وکړه چې زه د حاجي صاحب د مرگ نه خبر شوم نو ډېر افسوس مې وکړو چې ما ولې ده له د ملاقات اجازت ورنه کړو او د ملاقات نه مې انکار وکړو، حاجي شهناز خان ډېر د کار سړی و، حاجي خومر شو ليکن د هغه مرگ زمونږ تحريک ته ډېره فايده ورسوله او د هغه د

مرگ نه پس بيا چا د معافي غوښتو او يا ضمانت جرات ونه كړي شو. چې څه وخت د حاجي د مرگ خبر د گجرات جيلخانې ته راغی نو ټول خلک ډېر غمجن شول ولې چې حاجي زمونږ په جيلخانه کې ډېر زيات هردلعزیز و، مونږ چې په جيلخانه کې څومره سياسي قيديان وو ټول راجمع شو او د هغه د مغفرت دپاره مو د الله تعالی نه دعا وغوښته.

مونږ چې څه وخت د گجرات جيلخانې ته لاړو نو دا جيلخانه لا تياره نه وه، څه وخت چې جيلخانه تياره شوه نو زمونږ باركونه او چكۍ د هر طرف نه ازادې وې اوس په كې حكومت د بېلتون دپاره دپوالونه شروع كول. د شا په دپوالونو د چا اعتراض نه و؛ خو د مخ دپوالونه د هېچا خوښ نه وو، يوه ورځې ما ته ميا احمد شاه صاحب ووي چې د مخ د دپوال په ځای د اوسپنې جنگله ولگي نو ډېره به ښه وي ما ورته ووي چې دا خو حكومت بغير د ايډي تيشن نه په تشه وينا نه كوي؛ نو كه دې خوښه وي ايډي تيشن به شروع كړو. ده ووي چې ډېره ښه ده د ميا صاحب په وينا زه پاڅېدم او د دې خبرې ذكر مې د نورو سياسي وروڼو سره وكړو زمونږ هغو سياسي وروڼو به زما ډېر عزت كولو او ټول زما په وينا تيار وو، څه وخت چې سپرنټنډنټ صاحب خبر شو نو هغه راغی چې تاسو حكومت له يو درخواست وليكئ او ما له يې راكړئ. مونږ يو درخواست وليكه او ټولو خلكو پرې دستخطونه وكړل او چې څه وخت هغه درخواست ميا احمد شاه ته پېش شو نو هغه پرې د دستخط كولو نه انكار وكړو هغه سړي ما له راغی چې ميا صاحب خو دستخط نه كوي، ما هغه درخواست د هغه نه

واخيست او ميا صاحب له مې د دستخط دپاره يووړ، ميا صاحب په هغې وليکل چې زه په جېلخانه کې د ايډي تيشن مخالف يم او د هغې د لاندې يې دستخط وکړو. په دې زه ډېر خپه شوم او ورته مې ووبل چې دا ټول ايډي تيشن خورا باندې تا شروع کړې دى او دا څه چې مونږ کوو خو ستا په وينا کوو نوميا صاحب ځواب راکړو چې زما خو ايډي تيشن خوښ دى خو که نور خلک يې کوي په دې خبره زه چپ شوم او د ميا صاحب د چکۍ نه راووتم او هغه درخواست مې پوتې پوتې کړو او بل مو وليکلو او سپرنټنډنټ صاحب له مو ورکړو، څو ورځې پس ځواب راغى چې د دېوال په ځاى جنگلې ولگوي او ولگېدې.

څه وخت چې د سياسي قيديانو تعداد ډېر زيات شو او د بعضې خلکو مينه او شوق مې صدارت طرف ته وليد، نو ما د صدارت نه استعفا وکړه. ټول سياسي وروڼه زما په استعفا خپه وو او دا کوشش يې کولو چې زه استعفا واپس واخلم، خو ما انکار وکړو او هغوى له مې دا ځواب ورکړو چې اخر صدارت خوزما ټيکه نه ده، نورو خلکو له هم موقع ورکول په کار دي. زما نه پس ظفر علي خان صدر شو، ليکن د هغه ډېر عجيبه صدارت و، څه وخت به چې د خلکو کار پېښ شونو هغه وخت به خلکو وې چې دى زمونږ صدر صاحب دى او چې کار به يې وشو نو بيا به د چا صدر صاحب ياد نه و، او بعضې وخت خو به د خلکو ورسره داسې رويه وه چې ما له به په غريب رحم راغى، ډېر ځله مې ورته په رموز کې ووي چې مولانا صاحب د دې صدارت نه استعفا ورکړه، ليکن د هغه د

صدارت کرسی ډېره خوښه وه او پرېښودو ته يې تيار نه و، دغه وجه وه چې خلکو به يې عزت نه کولو. زمونږ صدارت خو څه دومره لوی څيز نه و او که چيرې لوی هم شي نو دا خو يو قومي خدمت دی، نو چې د قوم په رضا او رغبت وي نو چلېدی شي او که چېرې د قوم د مرضی خلاف پخپل خواهش او خوښه شي، نو بيا يې چلیدل مشکل دي او د فايدي په ځای نقصان او د عزت په ځای بې عزتي شي. د دې دپاره په کار دي چې هر څوک د خپل خواهش په ځای د قوم د خواهش قدر او کړي.

د دې جېلخانې د کتو دپاره به ډېر پيرنگيان افسران راتلل مونږ کې چې به يې د چا سره لږې غوندې خبرې وکړې، نو بيا به هغوی په جامو کې نه ځايېدل او په فخر به يې دا خبرې کولې چې دی زما د فلاني وخت آشنا و، خو چې د يو قوم بدقسمتي راشي، نو هغه سره د عقله ناپوهه شي غوندې که دې پيرنگيانو څه لږ ډېر ښه سلوک زمونږ سره کولی نو مونږ به هېچرې د دوی برخلاف شوي نه وى. په جېلخانه کې او ازه شوه چې وزير صاحب ايمرسن په دوره راوتلی دی او د دې جېلخانې کتو له راځي، وزير صاحب راغی خلکو ورته خپلې چکۍ ښې ښايسته کړې وې وزير صاحب سره نور پيرنگيان هم وو، زما چکۍ په سر کې وه زه پخپله کلې ناست وم، چې زما چکۍ ته راوړسېدو نو زما خيال و، چې دی به ماله د تنه راشي زه به ورته پاڅم او خبرې به ورسره وکړم، ليکن هغه دتنه رانغی زما د چکۍ په وره کې ودرېدو سپرنټنډنټ صاحب ماته ووي چې وزير صاحب وايي چې ته څه وايې؟ ما ورته ووي چې زه

هېڅ نه وایم بیا یې راته ووی چې وزیر صاحب تاسره خبرې کوي، ما ورته ووی چې زه خبرې نه کوم ځکه چې که ده ما سره خبرې کولی نو د ننه به راغلی و، جنگله کې خو ورسره اخلاقي قیدیان خبرې کوي او زه خو سیاسي قيدي وم. وزیر صاحب یو ساعت ولاړ و بیا روان شو، هغه سره د گجرات ډیپټي کمشنر هم و، چې هغه لاړ نو ډیپټي کمشنر زما چکی ته راننوت. زه ورته پاڅېدم زما په پاڅېدو هغه ډېر حېران شو ما ته یې ووی چې تا ولې وزیر صاحب سره خبرې ونه کړې او نه ورته پاڅېدې ما ورته ووی چې زه خو خدایي خدمتگار یم او د خدای د مخلوق نه نفرت گناه گنم او د خدای خدمت د خدای د مخلوق خدمت دی ته خو هم انگرېزي تاسره خو دا دی خبرې کوم زه خو سیاسي قيدي یم ما سره سیاسي سلوک په کار دی هغه ماله رانغی نو زه هم ورنغلم هغه ما ته د اخلاقي قيدي په نظر وکتل چې ته راغلي نو دا دی تا ته پاڅېدم. زما په دې خبرو هغه غلط فهمي لرې شوه کومه چې زما متعلق د ده په زړه کې پیدا شوې وه.

د راجا صاحب د سیاسي قیدیانو سره ډېر بڼه سلوک و او حکومت دا نه غوښتل خپلو ماتحتو او پولیس پرې ډایری وړکړي چې د ده د سیاسیانو سره ډېر بڼه سلوک دی او سیاسیان په آرام او مزه کې دي په دې وجه یې راجا صاحب زموږ نه بدل کړو سیالکوټ له یې ولېرلو او د سیالکوټ سپرنټنډنټ رای صاحب یې راولپېره دا یو ډېر سخت سپرنټنډنټ و، او بله دا چې د جېل قانون ورته د خدای قانون بنسټکارېدو، خو حکومت پخپل خیال کې کامیاب نه شو او

زمونږ د اتفاق په وجه د هغه غريب نه هر څه خطا شول او خپل د جېل قانون يې ونه چلولی شو رای صاحب د راتلو سره کوم څيزونه چې به ټيکه دار مونږ له جېل ته د ننه راوړل هغه يې بند کړل چې دا د جېل په قانون کې نشته، ټيکه دار به دروازه کې ناست وي او چې څوک څه اخلي نو د دې ځايه دې وړي نو مونږ چې د دې نه خبر شو نو په اتفاق سره مو په دې فېصله وکړه چې هېڅوک به دروازې له نه ځي. سپرنټنډنټ صاحب ډېر ځوابونه را ولېږل او چې پوه شو چې څوک دلته نه راځي نو حکم يې وکړو چې ټيکه دار دې د ننه ځي او څيزونه دې وړي او هغه ټول رعايتونه چې راجا صاحب مونږ له راکړي وو رای صاحب د هغې په راکولو مجبور شو.

بله ورځ د سرفراز ملاقات له د هغه مشر ورور سريلند خان راغی د هغه ملاقات يې په دې وجه نامنظور کړو، چې تاله اردو نه درځي او پښتو ژبه کې ملاقات بند دی، ولې چې سپرنټنډنټ په پښتو ژبه نه پوهېدو مونږ چې خبر شو نو ډېر حېران شو او خپه شو د انقلاب زنده باد چغې مو وهلې. سبا له پرېدو د پرېدو نه مو انکار وکړو هر کله چې رای صاحب دا کيسه وليده، نو په سريلند خان پسې يې سړي ورو لېږل، په تيشن کې يې بيا مونده راغی او سرفراز خان سره يې ملاقات وکړو. رای صاحب چې په ډېرو خبرو کې شکست وخور او ورته معلومه شوه چې تر کومه پورې چې د دوی اتفاق وي نو زه کاميابېدلی نه شم نو په مونږ کې يې د نفاق اچولو کوشش شروع کړو او هندوانو سره يې اشنايي او تعلقات جوړ کړل. او د هغوی په ذهن کې يې دا واچوله چې زه خو ستاسو ورور

هندو یم او زما نقصان خود هندوانو نقصان دی نو که چیرې تاسو زما مدد نه کوئ نو دا خو هندو قوم ته نقصان رسوي د دې پراېېگنډې اثر په یو څو قیدیانو باندې وشو چې هغوی هم مونږ سره قید وو او تر ډېره حده پورې سپرنټنډنټ په دې کې کامیاب شو، چې څه کیسه به پېښه شوه نو هغوی به هندوانو ته وې که چېرې دا مو وکړل نو ستاسو هغه بیچاره هندو ورور ته به نقصان ورسې دا زهرناک خیالات د پنجاب په هندوانو او مسلمانانو کې ډېر زیات دي. بله کمزوري مې د پنجاب په لیډرانو کې دا هم ولیده چې څه وخت یو ځای شي نو بیا وروڼه وي؛ خو چې پوتی خود غرضي پیدا شي، نو بیا هندو هندو شي او مسلمان مسلمان شي. دا قسم کمزوری چې د کانگرس په خلکو کې وي، نو د نورو به څه حال وي؟ او دغه وجه ده چې پنجاب کې د کانگرس جرړې مضبوطې نه شوې او هندوان مسلمانان وروڼه نه شول او سوراخ اخیستل گران شو.

څومره چې مونږ د گجرات په جېلخانه کې په ارام وو، هغه هومره د (سي) (C) کلاس قیدیان د پنجاب په جېلونو کې بې ارامه وو. او څومره چې مونږ سره ښه سلوک و، هغومره د هغوی سره بد سلوک و، حقیقت خو دا و که مونږ سره چېرې ښه سلوک و؛ نو دا د حکومت مهرباني نه وه دا لاچارې وه، د راجا صاحب په ځای د رای صاحب مقررول د حکومت د بدنیتۍ ترجماني کوي په مونږ کې د بعضې خلکو دا خیال و، چې زمونږ نور وروڼه که پنجاب کې دي او که سرحد کې دي یا په نورو صوبو کې په تکلیف کې دي، نو مونږ له هم دا خپل ارام پرېښوول په کار دي او د پنجاب بعضې لیډرانو له د جېلخانو نه د

(سي) (C) کلاس قيديانو خطونه رالېرلي وو، چې ستاسو خو زمونږ په تکليف څه پروا نشته، جېلونو کې هم په مزو کې يې او بهر هم، خودا ځل که بهر ته ووتو نو بيا به رانه په ستيجونو کې يې نه، بعضې خلک دې فکر هم وړي وو، خو بيا هم څه عمل ته تيار نه وو، د گاندهي جي زوی ديويداس چې مونږ سره په دې جېلخانه کې و، په دې معامله قدم وچت کړ او مونږ سره يې هم د دې متعلق مشورې شروع کړې، يوه ورځ يې زه هم په دې مشوره کې شريک کړم اول خو په دې بحث وشو چې د سرحد خلک په دې معامله کې شريک کړو او که نه؟ د بعضې پنجابيانو رايه وه چې د سرحد حکومت وحشي حکومت دی په هغوی زمونږ د ايجي تيشن څه اثر کېدی نه شي په کار دي چې مونږ يوازې د پنجاب د سياسي قيديانو دپاره قدم وچت کړو؛ خو اخر فېصله په دې وشوه چې د سرحد د دې مظلومانو وروڼو دپاره هم څه نا څه کول په کار دي، بيا يې زما نه تپوس وکړو چې ستا څه رايه ده؟ ما ورته ووي چې تاسو سره زما اتفاق دی خو زه به د سرحد د نورو ملگرو نه تپوس وکړم او څه چې د هغوی رايه وي تاسو ته به يې بيان کړم. په دې جېلخانه کې مونږ د سرحد يوولس (۱۱) کسان وو، هغوی ته مې دا کيسه وکړه چې د (سي) (C) کلاس د قيديانو په همدردۍ کې فېصله شوې ده چې د هر قسم رعايتونه پرېږدو تر هغه وخته پورې چې د (سي) (C) کلاس قيديانو سره د ښه سلوک او ښه خوراک منظوري شوې نه وي. د دې دپاره به د هندوستان په اخباراتو کې پراېگنډه شروع کوي او زمونږ د سرحد دپاره خودا يوه نادره موقع ده که مونږ دوی سره شريک شو، نو

زمونږ د قيديانو د پاره به هم په ټول هندوستان کې پراپېگنډه وشي. د ټولو نه اول عبدالاکبر خان دا ځواب راکړو چې زه خو دې ته تيار نه يم، علي گل خان او اغا لعل باچا هم د هغه تاييد وکړو او سرفراز خان په کې صرف دومره خبره وکړه که تاسو مراعات پرېښودل زه به يې هم پرېږدم، چې زه پوه شوم چې زما وروڼه تيار نه دي نو بيا ما دا تجويز پېش کړو چې دا کار د هر چا په مرضۍ پرېښودل په کار دي خو احمد شاه ميا صاحب ووي چې هر څه به په کثرت رای فېصله کوو ما ورته ووي چې د تکليف فېصلي په کثرت رای کېدی نه شي، ځکه چې تکليف ته لږ خلک تيارېدی شي، سردار رام سنگه ورته ووي چې دې ته ما او دی پرېږدئ علي گل خان او لعل باچا دا تجويز پېش کړو چې مونږ به تحقيق وکړو که ټول خلک غواړي چې مونږ مراعات پرېږدو نو مونږ به يې هم ترک کړو. په دې اتفاق وشو او د دوی د پاره علي گل خان مقرر شو، زه پوه شوم ځکه چې تر اخره پورې د دې خط و کتابت نه څه ونه وتل او مونږ په انتظار انتظار کې رها شو.

د دې قسم واقعات هميشه زمونږ په کمېټو کې هم پېښېږي، هلته هم چې کوم خلک کمزوري وي او تکليف ته ټينگ نه وي نو د يو فايده مند تجويز مخالفت به کوي او قوم او ملک ته ډېر زيات نقصان رسوي، نو په کار دي چې زمونږ په ذمه واړه کمېټۍ کې د دې قسم کمزوري خلک نه وي. ديويداس او نورو ليدرانو د کلاس مراعات پرېښودل او د (سي) (C) کلاس خوراک ته کېناستل ماته به خپل ځان ډېر بد ښکارېده چې ما سره د يو مقصد ملگري يو شان گذران کوي

او زه بل شان، ليکن زما د ملگرو د اکثريت د فېصلي نه مجبوروم، بعضي ليډران ناجوره شول خو د ديويډاس د خاطره تيريدي نه شول رای صاحب حيران شو چې دا څه چل وشو؟ په اخباراتو کې د ايجي تيشن پراپگنډه شروع شوه اخر دا چې رای صاحب حکومت ته وليکل چې ما ته اجازت راکړئ چې زه د دې ايجي تيشن سرغنه د دې جېل نه بدل کړم. حکومت اجازه ورکړه او د ټولو نه اول يې ديويډاس او ورپسې يې ډاکټر سيف الدين کچلو بدل کړل او يو کس نيم يې نور هم بدل کړل د دوی په بدلېدو نور خلک کمزوري شول او ورو ورو د سپرنټنډنټ په ترغيب سره ځينو واپس کلاسونه واخيستل. اول کې خو خلک هغوی ته ډېر په قهر شول ليکن ورو ورو هغوی ملگري زياتېدل، صرف درې کسان پاتې شول او نورو کلاس واخستو او دغسې دغه ايجي تيشن ختم شو، سياسي قيديانو له په کار دي چې هر يو قدم پخپل خيال وچتوي او نور څوک مجبوري نه، مجبور کسان چې رويا مومي نو د ميدان نه بيا تېنډي.

بعضي وخت زمونږ سياسي وروڼه په معمولي معمولي خبرو باندې ايجي تيشن شروع کړي او ځان په يو لوی مصيبت کې واچوي. مونږ چې جېلخانه کې وو، زمونږ کتونو ته به يې ځنځيرونه اچول چې هسې نه څوک ډاکټونه د جېلخانې دېوال ته ولگوي او تېنډي، نو زمونږ وروڼو په دې ايجي تيشن شروع کړو ما ورته ډېر ووي چې دا ځنځير خومونږ ته نه اچوي کټ ته يې اچوي خو چا زما خبره ونه منله او مونږ په يو لوی مصيبت کې اخته شو. زه په جېلخانو کې په معمولي خبرو

ايځي تيشن نه منم او په كار دي چې ايځي تيشن په جيلخانو كې ونه كړو او كه داسې لويه اهمه او سياسي خبره وي نو كه په هغې باندې ايځي تيشن كوي نو باك نشته. زمونږ د جيلخانې سپرنټنډنټ راي صاحب يو ډېر عجيبه سړى و، چې هغه ته به معلومه شوه چې يو سړى په دې جيلخانه كې خوشحاله دى بدلېدل نه غواړي نو هغه به يې بدلوو او چې چا به ورته وې چې ما بدل كړه نو هغه به يې نه بدلولو ما نه به يې همېشه دا پوښتنه كوله چې دې جيلخانه كې خو سياسي قيديانو ته ډېر ارام دى دا جيلخانه به ستا خوښه وي نو ما به ورته وې چې زه دلته خوښ نه يم نوزه يې نه بدلولم، ليكن احمدشاه، حكيم عبدالرحيم صاحب او لعل باچا چې د دوى دا جيلخانه ډېره خوښه وه او بدلېدل يې نه غوښتل هغوى يې بدل كړل او د نورو خلكو د بدلېدو تجويزونه يې كول چې د گاندهي جې او د حكومت د صلحې خبرې شروع شوي نو په دې وجه خلك دلته پاتې شول.

او څه وخت چې د گاندهي جې اولارډ ارون صلح وشوه نو د «اى» (A) كلاس بنديان يې فوراً رها كړل. زه هم د «اې» (A) كلاس قيدي وم، خوزه يې پرې نه ښودم ما د سپرنټنډنټ نه پوښتنه وكړه چې زه خو هم د «اى» (A) كلاس قيدي يم؛ نو هغه راته ووي چې ستا متعلق ماته حكم راغلى دى چې دى تر هغه وخته پورې مه پرېږده چې تر كومه وخته پورې ده سرفضل حسين او سرصاحبزاده عبدالقيوم سره ليډلي نه وي، ليكن ما ورله صفا ځواب وركړو چې ته حكومت ته وليكه چې هغه وخت تېر شو زه هغوى سره ليډل نه غواړم او كه دا خلك راشي

هم زه د دوی سره د هېڅ قسمه خبرې کول نه غواړم، ځکه چې په مونږ مصیبت و، نو دوی ما سره نه لیدل او اوس چې آرام راغی دوی ماسره لیدل غواړي ته یې خبر کړه چې نه راځي.

بله ورځې میا جعفر شاه او عبدالله شاه راغلل ټولې کیسې یې راته وکړې چې حکومت تا پرېښودل نه غواړي او مهاتما گاندهي ته یې ستا په سر ډبرې غلطې او بې بنیادې خبرې کړې دي او دا خبره ده چې مهاتما گاندهي مونږ رالېږلي یو چې ستا نه پوښتنه وکړه د دې په اورېدو ډېر حېران شوم ما وې چې سړی په یو جماعت کې وي او یا ورسره ملگری وي د هغه خبره به څنگه نه مني او د هغه د اصولو نه به ولې انحراف کوي. بله دا ده چې ما اورېدلي دي، چې زمونږ لار صاحب ((سر ستور ډیپیرس)) حکومت ته دا خبره کړې ده چې په دې صوبه کې مونږ دوه کسه ځایبېدی نه شو یا به دی وي یا به زه یم.

رهایی:

گاندهي چې زما د حاله زمونږ خلکو خبر کړی و، او څه خلک ورله تلي هم و مهاتما گاندهي ((لارډ ارون)) له لارو او هغه ته یې ووي چې دی خو زمونږ د کانگرس سړی دی ته یې ولې نه پرېږدې دا خو ته د صلحې خلاف کار کوي هغه ورته ووي چې تال له دا پښتانه دوکه در کوي پښتون او عدم تشدد؟ ته خولې سرحد ته لار شه دا خلک خود تشدد نه ډک دي. گاندهي چې ورته وویل چې که ته باچا خان نه پرېږدې نو بیا زمونږ او ستا صلح ماته ده، نوزه یې پرېښودم، عبدالاکبر خان

اوسر فراز خان زما نه وړاندې رها شوي وو، خو لا کلي ته تللي نه وو او د گجرات په ښار کې دېره وو، چې زما د رهايي نه خبر شو نو ماله د جېل دروازې له راغلل او زه چې د جېل نه بهر کېدم نو په زرگونو هندوان، مسلمانان او سکھان راجمع شوي وو، زه يې په موټر کې کېنولم او په ښار کې يې زما جلوس او ښکو او بيا يوه لويه جلسه وشوه ما د هغوی شکريه ادا کړه او يو مختصر تقرير مې وکړو چونکه ما ته د لاهور د دوستانو له طرفه د پرتارونه او ټيليفونونه راغلي وو، په دې وجه زه لاهور ته لاړم په دغه وخت کې زمونږ د جيېلم يو دوست د موټرو سره راوړسېد او مونږ اول جيېلم ته او بيا لاهور ته روان شو. زه يې جيېلم ته په زور روان کړم ولې چې مونږ د لاهور خلکو ته ټيليفون کړی و، ليکن چې څه وخت جيېلم ته نژدې شو او هغه ښځې او نرمو وليدل چې زمونږ په انتظار کې د ښار نه بهر راوتلي وو او ولاړ وو، ما زړه کې ووي چې که مونږ دلته راغلي نه وی نو دې خلکو ته به دېره صدمه رسېدلې وه. زمونږ جلسه په ټول ښار کې وگرځېده او بيا واپس د خپل دوست ځای ته راغلو او د لاهور د تلو انتظام مو وکړو، لاهور ته گامې د شپې په يوه بجه تلو، لنډه دا چې لږ څه ارام موهم ونه کړی شو تيشن له راغلو.

لاهور کې زما استقبال:

سرفراز خان کلي ته رخصت شو او زه او عبدالاکبر خان لاهور ته روان شو، مولانا ظفر علي خان، پندت سنتانم سره د نورو دوستانو په تيشن کې ولاړو، مونږ د پندت سنتانم ځای

ته روان شو اغا لعل باچا او علي گل خان هم دلته وو. علي گل خان د پېښور نه د لعل باچا د بوتلو دپاره راغلی و، ولې چې هغه يو کال قيد و او زمونږ نه وړاندې خلاص شوی و، لږ ساعت پس دا خبر راغی چې ښځو په زنانه جېلخانه باندې مورچه ولگوله او مسز جوتشي ما سره خبرې کولې چې په دې کې په منډه منډه د هغې لور راغله او ورته يې ووي چې مورې را پاڅه مورچه ولگېده، مونږ ټول په موټرونو کې زنانه جېل ته روان شو او چې څه وخت ورسېدو نو څه گورو چې د جېل مخکې جنډه ښځه ده، ښځې ترې چاپېره ناستې دي او قومي نظم وايي جگړه په دې ده چې مسز اصف علي يې نه پرېښوده، ددې دپاره نورو ښځو وې چې مونږ هم د دې ځای نه نه څو چې تر څو دا رها شوې نه ده. په ډېرو خواوو مو هغوی رضا کړې او واپس راغلو. په واپسۍ کې مو د هلکانو په جېلخانه کې خپل خدايي خدمتگار مکرم خان د ترناو شولگرې سره د ملگرو وليدو چې په بارک ختلی و، او مونږ ته يې اشارې کولې مونږ ورته ووي چې خپه کېږئ مه، دې څو ورځو کې به خلاص شئ. دا زمونږ هغه هلکان وو چې د لاهور په شرابخانه په پکټنگ قيد شوي وو.

د جلوس وخت څلور بجې و، او په څلورو بجو د کانگرس کارکنان را جمع شول زما دپاره خوڅه د سورلی انتظام شوی و، خو ما ووي چې زه په سورلی کې نه ځم جلوس سره به پياده ځم او دوی سره پياده روان شوم. ځای په ځای مسلمانان هندوان او سکھان زمونږ استقبال ته ولاړ وو، خلکو ته به يې په غږېدو کې گلونه اچول او د مسلمانانو او هندوانو له طرفه

سپاسنامې راکېډي شوي او په يو ځای کې يو مسلمان ماله يوه لُونگي او يوه کوله هم راکړه او هغه وې د تويي په ځای پتکي په سروه. مونږ سره په جلوس کې ډېرې زاننه هم وې. زه ډېر ستړي شويوم، ليکن چې د هغوی جوش او مينې ته به مې وکتل نو موټر کې نه کېناستم. ما بنام جلوس ختم شو او مونږ د جلسې ځای ته ورسېدو د جلسې ځای د خلکو نه ډک و په زرگونو بڼځي، نر، هندوان، مسلمانان او سکهان جمع شوي وو، چونکه مونږ د شپې په گاډي کې پېښور ته راتلونو د لاهور کارکنانو ته مو ووي چې د جلسې کار دې څومره مختصر کړي هومره به ښه وي. ما د سپاسنامې په ځواب کې مختصر تقرير وکړ او د سپاسنامې ځواب مې ورکړ او شکر يه مې ادا کړه. دوی ته مې تقرير کې ووي چې مونږ له بې غمه کېناستل نه دي په کار، چې څومره کېډي شي هغومره کار روکړو، ولې چې دا سوله نه ده بلکې التوا ده. زما به دا کوشش وي چې د اينده جنگ د پاره يو لک رضاکاران د عدم تشدد په اصولو تيار کړم. په دې سلسله کې چې کله زه څه موده پس د سوډم (ضلع مردان) په دوره لارم نو هغوی ما ته په منظومه سپاسنامه کې وويل چې د يولک (۱۰۰۰۰۰) رضا کاران چې تاييې د لاهور جلسه کې اعلان کړي دی ستاد شان سره نه ښايي، د دې نه معلومېده چې په هغه وخت کې په پښتنو زلمو او ځوانانو کې څه قسم جذبې وه، چې جلسه ختمه شوه دومره خلک را نه چاپېره شول، چې موټر ته مولاره نه مونده، خلکو نه مو سوال وکړو چې مونږ له لار راکړئ گاډی به رانه لار شي خلکو لاره راکړه خو د هجوم په وجه د موټر يوه

دروازه هم ماته شوه او رېل ته په وخت ورسېدو، رېل کې سواره شو رېل روان شو. ملايانو چې د سحر بانگونه وې مونږ راوړلپنډۍ ته ورسېدو.

او د پنډۍ په تيشن د انقلاب زنده باد چغې وې زه وپښوم خوملا مې خوږېده پاڅېدې نه شوم چې اخر مې د سیتي صاحب اواز واورېدو نو پوه شوم چې دا خلک خومونږ له راغلي دي. سیتي صاحب مونږ سره د گجرات په جېل کې قيد و او ډېر بڼه سرې و، او د پیکورپو باتينگنو او چنو جوړولو ډېر ماهر و او دا څيزونه به يې وتلول نو مونږ له به يې راکول په ډېرو خواوو پاڅېدم او د رېل نه ورکوز شوم زمونږ په ليدو هغوی ډېر خوشحاله شول او راته کلک شول چې مونږ سره به کوزېږئ په ډېرو منتونو ترې خلاص شوم چې پېښور کې به راته خلک په انتظار وي او ورته مې ووي چې بيا به راشم، نور خاته کيمبل پور (اتک) ته راوړسېدو، زه د پاڅېدو نه وم چې په دې کې يو خدايي خدمتگار زما کوتې (ډبۍ) ته راوختو، د هغه په ليدو خوشحاله شوم او زما مې ورته وکړو هغه په توپونو شو او بهر يې منډه کړه نور ملگري يې خبر کړل په دې کې گورم چې ميا عيسی زرين خان د يو څو کسانو سره راغی او راتر غاړه شول معلومه شوه چې دوی هم د ډېرو د جېل نه راخلاص شوي دي. د دوی په ليدو زه جوړ شوم او هغه ډرډ مې بالکل ورک شو.

مونږ ټول په يوه ډبه کې کېناستو او يو لوی گپ مو ولگولو گادۍ روان شو او د نوبسار په تيشن ودرېدو باوردۍ خدايي

خدمتگار سره د نورو خلکو زمونږ په انتظار کې ولاړ وو، د ډبې نه وتل راته مناسب ښکاره نه شول. ما وې هسې نه چې رېل روان شي نو د خپلې ډبې په دروازه کې ودرېدم او يو څو خبرې مې دوی ته وکړې او گاډی روان شو او پېښور له ورسېدو تيشن له ډېر خلک راغلي وو، مونږ د گاډي نه کوز شو خلکو سره موروغ جوړ وکړل بهر موټرونه ولاړ وو زه عبدالاکبر خان او ميا احمد شاه په يو موټر کې کېناستو او لعل باچا او علي گل خان په بل موټر کې کېناستل زمونږ جلوس په ټول ښار کې وگرځېدو او د هغې نه پس مونږ کلي ته روان شو، ځکه چې هلته هم ډېر خلک زمونږ په انتظار کې وو، مونږ چې د ناقي تانې ته را ورسېدو نو کوم ځای چې زه گرفتار شوی وم په هغه ځای يوه دروازه جوړه وه، او د داودزو تخته بادي خان عبدالاحد خان او نور خلک زمونږ استقبال ته ولاړ وو، مونږ يې د موټر نه کوز کړو، خلکو سره موروغ جوړ وکړل او د يو مختصر تقرير نه پس رخصت شو ځای په ځای خلک ولاړ وو اخر دا چې مونږ چارسدې ته ورسېدو، دلته په زرگونو خلک جمع وو دلته مونږ د موټر نه کوز بدل مناسب ونه گڼل، ما ميا احمد شاه او عبدالاکبر خان د موټر نه تقريرونه وکړل او اتمانزو ته روان شو په زرگونو خلک مونږ سره روان شول څه وخت چې د اتمانزو مقبرې ته ورسېدو نو مونږ د موټرونو نه کوز شو او د هغو شهيدانو زيارتونو له لارو چې لږې ورځې وړاندې د پيرنگيانو په گولو د اتمانزو په جلسه کې شهيدان شوي وو. دا واقعه داسې وه چې دلته اتمانزو کې خدایي خدمتگارو جلسه کوله په هغې پسې فوج راغی او ترې

چاپیره شو ورته یې وویل چې جلسه مه کوئ او ځئ ولې دوی نه تلل نو ډزې یې پرې وکړې دوه کسان په کې شهیدان شول او نور خلک وټنښتېدل، زمونږ جلسو ته به ډېرې زنانې هم راتللې، هغو زنانې وکې یوه جینۍ وه چې زما خورزه وه، دل ارا نوم یې و او د رینواز خان سالار اعظم خور وه. هغه د زنانې ونه راووتله او جلسې طرف ته یې رامنډې کړې، کوم خلک چې ټنښتېدل هغوی کې یو سړي ورته وویل چې یه جینۍ دا ته څه کوې؟ نه وینې چې دا ډزې کېږي دې ورته وویل چې بې غېرتو تاسو ټنښتئ، ځکه خوزه مخامخ پرې ورځم د دې جینۍ په وینا دا ټول خلک ور واپس شول او د فوج نه چاپیره شول نو د فوج افسر تپوس وکړو چې دا خلک څه غواړي؟، سعدالله خان ورته وویل چې دوی ستا تلاشي اخلي چې تاسو د دوی مړي د ځان سره یونه سئ. په دې خبره فوجیان د خلکو د منع نه ووتل او لارل، هلته ما د شهیدانو په یاد کې یو مختصر تقریر وکړو، او خلکو ته مې ووي چې د ازادۍ بوتي د ځوانانو د وینو په اوبه خور لویېږي او کوم بوتي چې مونږ لگولي دي امید دی چې ډېر زړه لوی شي ولې چې زمونږ ځوانانو ورله د خپلو وینو اوبه خور ورکړو. د دې ځایه مونږ جلوس مات کړو او عبدالاکبر خان خپل کلي ته او میا احمدشاه خپل کلي ته لارل. زه سره د خپلو مهربانانو حجرې ته لاړم، کور هم زنانو نه ډک و، د هغوی لیدو له هم لاړم. اکثر دوستان زمانه رخصت شول، لیکن زه په ارام نه شوم، ولې چې څوک به تلل او څوک به راتلل څه وخت چې به ډېر خلک را جمع شول نو ډاگ ته به راووتو او ټولو ته به مې یو تقریر وکړو. په دې کې به ډېرې

بښځې هم راغلې وې. زمونږ په زنانو کې هم ډېر جوش و او سياسي شعور پيدا شوی و. مونږ چې د خلکو دې جوش و خروش ته وکتل نو پوه شو چې مخکه تياره ده او د کروخت دی د دې موقع نه فايده اخيستل په کار دي ځکه چې زما دا يقين نه و، چې دا عارضي سوله به پايداره پاتې شي نو په پښتنو کې موکار شروع کړو شپې او ورځې ته به مونه کتل دوی پسې کلي په کلي، کور په کور په ټوله صوبه کې وگرځېدم ټول مې د دنيا په حالاتو پوه کړل نو تسلي مې وشوه، ماله خدای ډېر ښه ملگري راکړي وو، او جېلخانوکې يې ډېر ښه تربيت حاصل کړی و. ځکه چې جېلخانه د قومي کارکنانو د پاره يوه تربيتگاه ده. زمونږ د تنگي صاحب حق صاحب ډېر مخلص خدایي خدمتگار و، ده سره چې به چا بحث کولو نو ده به ورته ووي چې ته جېلخانې له د قام او ملک د پاره تلی يې نو چې هغه به ورته ووي چې نه نو ده به ورته ووي چې ته په قران نه پوهېږې، زه چې جېلخانې له لارم نو په قران پوه شوم، زمونږ د کار طريقه دا وه، چې د صوبې د يو سرنه به شروع شو؛ نو بل سر ته به مو ځان رسولو. مونږ په ټوله صوبه کې او د صوبې په ټولو ضلعو کې يو شان کار کړی دی، خو چې په کومو علاقو کې به خدایي خدمتگاران پيدا شول نو په هغه علاقو کې به تحريک هم ترقي کړې وه.

گاندهي ارون پېکت

(زمونږ دورې او تجربې) دورې

(هشنغر، دواوه)

کتوزي، د کانگرس جلسه کراچۍ کې

د خدايي خدمتگارو (سرخپوشو) ښه اثر، کراچۍ کې

مصروفيت، د هندوستان دوره، وطن ته واپسي او د

سرحد دوره (پل، هنگو، لاچي، احمدي بانډه،

زرکۍ، لتمبر، بنو، سرای نورنگ، ککي، پيزو،

شهبازخېل، ډېره اسماعيل خان، ټانک، کلاچي، گل

ارام، گومل، پنياله، د پنجاب پښتني علاقه ته

(کېمبلپور ټک، میانوالې، عیسی خېل وغېره) زمونږ

کار او د پيرنگيانو سازشونه، د کانگرس په ځای

سرحد جرگه، گاندهي جي په بلنه باردولي ته، د

يويداس سره دوره، (بمبئی، گجرات، احمد اباد)

بابړه کې ډرامه، کمزوري ملگري، پيرنگيانو تشدد

زيات کړو، ديويداس گاندهي سرحد کې

دوري:

خه ورځې زه د خلکو نه ډېر ناوژگاره وم ليکن کوم وخت چې خلک کم شول نو بيا زه او ميا جعفر شاه او عبدالله شاه په لويه دوره ووتو، موټر کې مود صوابۍ او نوښار دوره وکړه او شپې له زيارت کا کا صاحب له لارو ځای په ځای زرگونه خلک مونږ ته سترې مه شي له ولاړ وو. پښتنو کې ورورولي، قامولي، مينه محبت او سياسي شعور پيدا شوی و، خلکو کې داسې جوش و چې بيان يې کولی نه شم. د نوښار په جلسه کې ما له خلکو يوه سره جوبه راکړه او د راکولو په وخت کې يې راته ووي چې دا ياد ولره چې دا جوبه زمونږ په وينو سره ده، چې زمونږ مظلومان درنه هېر نه شي. په مونږ ناوخته شو او زيارت له ناوخته ورسېدو، خدايي خدمتگار غريبانان مخې له راغلي وو او تر هغې ولاړ وو. چې مونږ ور ورسېدو. زمونږ په ورتلو ډېر خوشحاله شو او مونږ د فخر قوم ميا حميد گل صاحب ځای له لارو، چونکه فخر قوم ميا صاحب وفات شوی و. هغه د خپل قام او ملک دپاره ډېرې قربانۍ کړې وې په دې وجه مونږ د هغه لاس نيوي له د ټولو نه اول لارو، سبا له مو زيارت کې جلسه وکړه، چې جلسه ختمه شوه نو بيا کلي ته واپس را روان شو. بيا ما د هشنغر او د دواوې دوره شروع کړه او خلکو ته مې د خدايي خدمتگارو او جرگو اغراض، مقاصد ښکاره کړل او هغوی مې د خدايي خدمتگاري په تحريک پوه کړل. زه په دې ډېر خوشحاله شوم چې د هر کلي په جلسه کې ډېرې ښځې شريکېدلې ليکن چې د تنگي په جلسه کې مې د ښځو زور وليدو نو زړه مې باغ باغ شو ځکه چې زما دا

عقيده وه چې يو قوم هله ترقي کولى شي چې د هغوى سره
 ښځې اوږه په اوږه لکه د گاډي د دويمې پايې روانې شي، د
 الله تعالى شکر مې ادا کړو چې زمونږ خوارۍ ځاى ونيوه او
 چې زمونږ زنانه را بيدارې شوې، نو ډېر اميدونه مې پيدا شول
 چې که خير وي اوس به زمونږ قام ترقي وکړي. د تنگي نه ابازو
 ته لاړو، د ابازو نه قطب ته يو وړوکی کلی دی چې هغې کې ډېر
 مخلص خدايي خدمتگار او سپړي په دې خدايي خدمتگارو د
 ابازو کا کاخېل مياگانو ډېر ظلمونه د پيرنگيانو په وخت کې
 کړي وو، ورته يې ويل چې خدايي خدمتگاري پرېږدئ، ليکن د
 ابازو کا کاخېل مياگان په دې ناوړه اراده کې کامياب نه شول.
 اوزمونږ بهادرانو خدايي خدمتگارانو ته د قوم او د ملک د
 خدمت په لاره کې چې څه مشکلات او څه تکليفونه د دې
 مياگانو د لاسه رسېدلي وو، هغه يې په ډېر صبر او استقلال
 برداشت کړي وو.

له دې ځايه دواوې ته پورې وتو د کتوزو خلک مونږ له
 مخې له راغلي وو، دا د دواوې مرکز هم و. دلته ډېر خلک جمع
 وو، جلسه مو وکړه او خلک مو د خدايي خدمتگاري د
 اغراضو نه خبر کړل، شپې له مټې ته لاړو هلته مو هم جلسه
 وکړه د مټې نه سبا وختي سره د خدايي خدمتگارو سيکو
 ډېرۍ ته لاړو په لاره چې به څوک خبر بدل د کلو نه به زمونږ د
 ليدو له پاره راوتل او دې جلوس کې به شريکېدل چې ډېرۍ
 ته رارسېدو نو زمونږ شمېر زرگونو ته رسېدلى و، په ډېرۍ کې
 چې جلسه وشوه د جلسې نه پس مو د برې دواوې خلک
 رخصت کړل او مونږ شپې له انبا ډېر له راغلو د دې ځاى خلک

په خدایي خدمتگاری کې سست وو د دې دپاره په جلسه کې ما بنځو ته اپیل وکړو او ورته مې ووې چې دا ملک څنگه د سر و دی دغسې دبنځو هم دی او که سړي خدایي خدمتگاری ته تیار نه وي نو تاسو ملا وتړئ او تاسو خو هم ما سره وعده کړې وه:

که د زلمو نه پوره نه شوه
فخر افغانه جینکی به دې گتینه

د هغې ټولې جلسې په مخکې هغو وویل چې مونږ ټولې تیارې یو او تا سره د قام د خدمت وعده کوو چې څه وخت د جلسې نه فارغه شو. زه سره د یوڅو خدایي خدمتگارو دولت پورې ته لارم او د ما بنام لمونځ مې هلته وکړو او خلکو سره مې دغه خبرې وکړې. شپې له انبا پرته واپس راغلو، سباله سوکړه ته راغلو هلته مو جلسه وکړه او تر ناو ته راپورې وتو او چې تر ناو کې جلسه وشوه نو شپې له اتمانزو له راغلو.

د کانگرس جلسه کراچی کې:

چونکه د ټول هندوستان د کانگرس د جلسې ورځې نزدې وې نو په دې وجه مې نورې دورې پرېښوې او د جلسې دپاره مو د تللو انتظام شروع کړو، زما دا خیال و چې د هرې علاقې جرگه دې یو یو خدایي خدمتگار د کانگرس جلسې له مونږ سره ولېږي او د دوی خرڅ دې خپلې خپلې جرگې برداشت کړي، دې کې دوه فایده وې یوه خوبه خدایي خدمتگار په دې سفر کې تجربه کار شي، بل به زمونږ پراېښنده په ټول

هندوستان کې وشي. زما دا تجويز جرگې منظور كړو او د هر ځای نه جرگو يو يو خدایي خدمتگار باوردی راولېږلو. په اتمانزو کې يو څو ورځې جرنیل عظمت خان چې ډېر قابل او همتناک جرنیل و، دوی له تېرېننگ وركړو د ټولو دپاره يو شان وردی جوړې شوې او بيا كراچۍ له روان شو، چې څه وخت پېښور ته ورسېدو نو خدایي خدمتگارانو ډېره پراپېگنده او جلوسونه كړي وو او په دې طريقه يې د خپل مقصد اشاعت كړې و، شپږ څلوېښت باوردی خدایي خدمتگار ووزه او حاجي عبدالغفار خان، مقصود جان، عبدالله شاه او سعدالله پرې دپاسه وو.

د خدایي خدمتگارو (سرخپوشو) ښه اثر:

د خدایي خدمتگارو كمانډر مونږ سرور شاه مقرر كړو او خزانچې او منتظم مقصود جان شو، مازيگر په رېل کې سواره شو دا گادی ښخ كراچۍ ته تللو تيشن په تيشن چې به گادی ودرېدو نومونږ به گادی نه راكوز شو او د جلوس په صورت کې به را روان شو، ډول او سرنا به غږېدل او چې خلکو به واورېدل، نو خلک به را جمع شول، نو مونږ به خپله پراپېگنده كوله، سحر وختي لاهور ته ورسېدو دلته گادی بدلېدو، لاهور کې ډېر زيات خلک تيشن ته زمونږ ليدو له راغلي وو.

خدایي خدمتگار سره د خپلې بيم باجې په قطار کې روان شو يوه عجيبه نظاره وه په خلکو دومره اثر وشو چې زما يو دوست ووي چې: ستاسو د دې نننۍ مظاهرې نه معلومېږي داسې لکه چې نن د پيرنگيانو حكومت نشته، بلکې د خدایي

خدمتگارو حکومت وي. بيا په رېل کې کېناستو او رېل روان شو او د انقلاب زنده باد په نورو کې د خلکو نه رخصت شو. چې يو څو تيشنه مخکې لارو نو په تيشن يوې بنځې او يو سپري ما ته سوال وکړو چې مونږ له اجازت راکړه چې مونږ دې خدايي خدمتگارو سره په يوه ډبه کې کېنو، ما ورته وې چې هلته ځای نشته تاسو به په تکليف يئ، ليکن د هغوی د ډېر محبت او اصرار په وجه ما هغوی له اجازت ورکړو، وروسته معلومه شوه چې دا سپري د بهگت سنگه پلار و او دوه ورځې شوې وې چې حکومت بهگت سنگه پانسي کړی و، او دا بنځه د جلندر د جينکو د مدرسې مشره استاذه وه، د بهگت سنگه د پلار په مخکې هغوی دا مناسب ونه گڼل چې ډولونه او باجې وغږوي، ليکن هغه په غږولو باندي مجبوره کړل هغه وې چې زما زوی د قوم او ملک د پاره قربان شوی دی هغه مړ نه دی ژوندی دی، په دې وجه مونږ له خوشحالي کول په کار دي او په ټوله لار يې په دوی ډولونه وغږول بله دا چې هغه استاذه ډېره زوروره قومي بنځه وه، هغې ډېرې قومي غزلي خدايي خدمتگارو ته يادې کړې او قومي نظموه يې ورته وليکل او وبنودل او دوی سره به يې پخپله هم يو ځای ويل. زمونږ خدايي خدمتگار به په هر يو تيشن چې گاډی ودرېدونو دوی به کوز شول او په يولاین (قطار) کې به جوړه جوړه روان شول، ډول سرنا به ورسره غږېدل او دوی به د «انقلاب زنده باد»، «فخر افغان زنده باد»، چغې وهلې، د تيشن ټول خلک به ورسره روان شول، دوی ته به ډېر خوشحالېدل او ډېر عجيبه کار ورته بنکارېدو.

کراچی کې مصروفیت:

هر کله چې د کراچی تیشن ته ورسېدو، نو ډېر خلک مونږ له تیشن ته راغلي وو، عبدالخالق خلیق صاحب هم سره د یو څو نورو پښتنو دغلته موجود و، د کراچی ډېر پښتانه راغلي وو، خود تیشن نه بهر ولاړ وو، مونږ چې گادي نه کوز شو او خدایي خدمتگارو خپله وردی برابره کړه د بهارت سبها یو څو ځوانان چې سره کمیسونه یې اغوستي وو او په هغوی کې د پېښور دیوان روشن لال هم و، ماله راغلل چې دا ډولونه بند کړه ما ترې پوښتنه وکړه چې په څه سبب؟ دوی ماته دا ووي چې بهگت سنگه پانسي شوی دی، ما ورته ووي چې تاسو به په بهگت سنگه ډېر خپه یئ که د هغه پلار؟ د هغه پلار خو زمونږ سره په رېل کې یو ځای راغی، خدایي خدمتگارو ډولونه او باجې نه غږولې هغه په زور په دوی وغږول او مونږ ته د هغه حکم دی چې ډولونه به غږوئ ځکه چې هغه وایي چې بهگت سنگه د قوم او ملک نه ځان قربان کړی دی، هغه مړ نه دی ژوندی دی نو دا د خوشحالی مقام دی هغه په دې تیشن موجود دی تاسو ترې پوښتنه وکړئ، که چیرې د هغه رضا نه وي نو مونږ به ډولونه بند کړو.

مونږ چې د تیشن نه را ووتو نو په زرگونو خلک مونږ ته ولاړ وو، د پښتنو د طرف نه خلیق صاحب مونږ ته سپاسنامه پېش کړه د هغې په ځواب کې ما یو مختصر تقریر وکړو، او د هغوی شکریه مې ادا کړه، د پښتنو دا خیال و، چې مونږ پیاده د جلوس په شکل کې دوی سره د کانگرس تر پنډاله پورې لاړ شو، لیکن مونږ ته چا ووي چې مها تماگاندهي جلوسونه بند

کړي دي په دې وجه مونږ په لارو کې سواره شو او د هغوی خواهش مو پوره نه کړی شو او خپل عذر مو ورته پېش کړو، خو هغوی په دې خبره خپه شول.

څه وخت چې مونږ د کانگرس پنډال ته ورسېدو نو د کانگرس په پنډال کې شور شو او د رضاکارو د تیاری دپاره سیتھی (شپېلی)، وغږېدې، لیکن چې دا ورته معلومه شوه چې دا خو خدایي خدمتگار دي نو په قلاړ شول. حقیقت دا و چې څه وخت گاندهي چې راتلو نو تیشن له ورله د بهارت سبها سُور کمیسي ځوانان تللي وو او تورې جنډې یې ورله مخې له وړې وې او ډېرې گستاخانه خبرې یې هم ورته کړې وې نو چې څه وخت مونږ ښکاره شو؛ نو زموږ وردی سرې وې نو چا دا اواز وکړو چې هغه دي سُور کمیسي راغلل، او د کانگرس په پنډال حمله کوي. د هندوستان او انگلستان په اخبارونو کې دا غلط خبرونه شایع شول چې سرخپوشو گاندهي جي له تورې جنډې وړې وې، او هغوی د کانگرس نه بغاوت وکړو. د انگلستان اخباراتو پرې لوی لوی مضمونونه ولیکل او ډېرې خوشحالی یې وکړې، خو د دروغو مزل لندې وي او تر هغه وخته پورې وي، چې رښتیا ښکاره شوي نه وي، مونږ یې د کانگرس یو خاص کېمپ له بوتلو هلته لوی لوی تنبوان لگېدلي وو، په هغه کېمپ کې خو ډېر تنبوان وو، خو ما د ځان او د خدایي خدمتگارو دپاره پنځه تنبوان کافي وگڼل او په هغو کې مو خپلې بستري خورې کړې. مونږ لادمه شوي نه وو چې د اخبارونو خبرلوڅي راغلل او د گاندهي جي او د خدایي خدمتگارو د مخالفت سوالونه یې شروع کړل ما ورته ووي

چې دا ټولې خبرې غلطې او بې بنیاده پراپېگنده ده، زمونږ گاندهي جي سره او کانگرس سره هېڅ قسم مخالفت نشته او اخباراتو کې چې څه شایع شوي دي هغه کې یوه زړه رښتیا نشته، ټول خبرونه غلط او بې بنیاده دي. مازیگر د پندت من موهن مالویه جي زوی راغی او هغه زمانه د دې متعلق یو لوی بیان ولیکلو او هغه یې د هندوستان ټولو اخباراتو له ولېرلو.

د هندوستان بنسټي، نر، د خدایي خدمتگارو او زما د لیدو ډېر خواهشمند وو او هر وخت به زمونږ په کېمپ کې یو غوبل و، او زرگونه خلک به زمونږ کتوله راتلل ولې چې هغوی ته خو پښتانه د ځناورو په رنگ بنودلی شوي وو. او دلته د انسانیت او قومیت په اوچته پورې ولاړ وو، د پښتنو متعلق په ټول هندوستان کې ډېره غلطه پراپېگنده شوې وه او دوی ورته متشددو خلک بنکارېدل خو اوس د کانگرس سره اوږه په اوږه د عدم تشدد په لاره روان وو او د پیرنګیانو جبرو ظلم ته یې په صبر او استقامت خپلې سینې ډال کړې دي. دوی ته پښتانه او کانگرس سره ملګرتیا ډېره عجیبه بنکارېده، چې دوی پښتانه خدایي خدمتگار پخپلو سترگو ولیدل د دوی د عمل د دوی د تنظیم، د دوی د اخلاص او د دوی د عدم تشدد نه خبر شول نو سترګې یې وغړېدې او تسلي یې وشوه او چې څومره پراپېگندې د دوی برخلاف شوې وې هغه یې د ماغزو نه ووتلې، قسم قسم خلک به ماله راتلل او قسم قسم سوالونه به یې کول. ما به چې څومره زما نه کېدی شوه پوهول. د خدای ډېر شکرگزاره یم، چې کوم خیالات د مودونه زمونږ خلاف د دې خلکو په زړونو کې پیدا کړي شوي وو، د هغوی تر ډېره

حده پورې اصلاح او ازاله وشوه. بله دا چې دلته د کانگرس دې جلسې له د ټول هندوستان خلک راغلي وو، هغه ټول د حقيقت نه خبر شول. خدایي خدمتگار چې به څه وخت د کانگرس لنگر له ډوډۍ خوړلو دپاره لار لټول نو لوی لوی سبټان به لاس په نامه د دوی خدمت ته ولاړ وو او هر سړي به د دې کوشش کولو چې د خدایي خدمتگارو سره شریک شم او هر طرف ته چې به خدایي خدمتگار لار لټول نو خلکو به یې ډېر عزت کولو او څه وخت چې د کانگرس دا سالانه جلسه شروع کېده، نو په دغه افتتاحي اجلاس کې د شرکت دپاره گاندهي جی، جواهر لال نهرو او سردار پتېل خدایي خدمتگارو پسې راولېږل چې سره د بینه باجو په دغه غونډه کې حصه واخلي. جواهر لال نهرو او د هغه بي بي کملا ديوي او خور بي بي يې سره د خپلو دوستانو د خدایي خدمتگارو پریډ او باجې لیدو او اورېدو له به راتلل په ټول ملک کې د خدایي خدمتگارو یو درزو او زمونږ د خدایي خدمتگارو په وجه د پښتنو د نېک نامې ډېره لویه پراېېکنډه وشوه او هغه د بدنامۍ داغ ددوی د تندي نه وینځلی شو او د دوی په وجه خلکو پښتانه وپېژندل او هغوی سره یې مینه پیدا شوه.

د کانگرس په جلسه او پنډال کې خدایي خدمتگارو ته ازادي وه هر ځای له تلې او گرځېدی شول یا هغه پښتون و، چې ټول هندوستان کې به ترې خلکو سترگې پټولې او ډاکو قاتل ورته ښکارېده او یا دا ساعت دی چې د کانگرس او قوم په دوی دومره اعتبار پیدا شو، چې د خپلو زنانو و انتظام او حفاظت یې خدایي خدمتگارو ته حواله کړو، بله دا چې دا کار

ډېر گران و، نه دا انتظام پوليس کولی شو او نه د کانگرس رضا کارانو کولی شو خو دې خدايي خدمتگارو داسې په بڼه طريقه سره وکړو چې د دوی انتظام او ډسپلين ته دنيا جېرانه شوه او نور خلک خو پرېږده، د پوليس يو لوی افسر چې دلته د انتظام دپاره لگېدلی و، د خدايي خدمتگارو کمانډر عظمت خان ته يې ټوپۍ کوزه کړه، او لاس يې ورکړو او دده شکرپه يې ادا کړه. او چې څه وخت به عظمت خان ښکاره شونو د پوليس مقامی افسرانو به ورته سلامونه کول او د خدايي خدمتگارو نه علاوه چې پوليس له به يې څه قسم حکم ورکړو هغوی به يې تعميل کولو. د دې هم په کانگرس او ټول هندوستان ډېر بڼه اثر وشو.

کراچۍ کې ډېر پښتانه اباد دي چې د روزگار دپاره تللي دي. د هغوی دا خواهش و، چې خدايي خدمتگارو له مېلمستيا وکړي او د دوی دپاره يې روپۍ هم جمع کړي وې د هغوی يو څو مشران د خلیق صاحب سره زمونږ کېمپ ته راغلل او ماته يې خپله اراده ظاهره کړه ما د دوی د محبت او اخلاص ډېره شکرپه ادا کړه او دا عرض مې ورته وکړو چې تاسو خو زمونږ وروڼه يئ مونږ ستاسو خدمتگار يو مونږ ته په درتلو کې هېڅ عذر نشته او چې څه وخت تاسو غواړئ مونږ به درشو خو ډوډۍ سره مې اتفاق نشته پښتون دومره غريب دی چې د ده پيسې په ډوډو لگول په کار نه دي. هغوی ووي چې مونږ چنده جمع کړي ده نو ما ورته ووي چې د پخې ډوډۍ په ځای دوی له اومه ډوډۍ ورکړئ هغه به په څه فايده راشي هغوی ما سره په دې اتفاق وکړو، بله ورځ مونږ هلته لاړو، ټولو پښتنو

سره موليدل كتل و شود كراچى نور خلك هم راجمع شوي وو هغوى ماله يوه سپاسنامه راكړه او دوه نيم سوه روپى يې راته پېش كړي ما د هغوى شكرپه ادا كړه اود سپاسنامې ځوابي تقرير مې وكړو او روپى مې د خدايي خدمتگارو دپاره منظورې كړې.

په كراچى كې د جمعيت العلماء هند سالانه جلسه وه، مولانا احمد سعيد صاحب ناظم ماته يو خط وليكلو، مولانا احمد سعيد صاحب ناظم او صدر صاحب مولانا كفايت الله مونږ سره د گجرات په جېلخانه كې يو ځاى اوسېدلي وو او زمونږ ورسره ډېر ښه تعلقات جوړ شوي وو، چې كه كېدى شي نو خدايي خدمتگار دې د جلسې په ورځ مونږ سره شركت وكړي چې مونږ سره امداد وكړي او مونږ له يې هم دعوتي خطونه راو لېږل، مونږ په ډېره خوشحالى سره د دوى دعوت منظور كړو او خدايي خدمتگار مو د هغوى خدمت او امداد دپاره ورو لېږل او زه هم د هغوى جلسه كې شريك شوم. د خدايي خدمتگارو د انتظام او خدمت نه هغوى ټول ډېر خوشحاله وو او ماته يې د هغوى د انتظام ډېر تعريف وكړو.

د هندوستان دوره:

د كانگرس جلسه ختمه شوه او د جلسې د ختمېدو نه پس مونږ په دوه ځايه تقسيم شو يوه ډله د حاجي عبدالغفار، ميا عبدالله شاه او سعدالله خان سره د هغو خدايي خدمتگارو چې هغوى واپس تلل غوښتل، او بله ډله زما سره وه چې مونږ په ټول هندوستان كې گرځېدل غوښتل او خپله پراپېگنډه مو

کوله. زمونږ اوله ډله کلي ته روانه شوه او دا دويمه زه او مقصود جان د خدايي خدمتگارو سره د کانگرس د مسلمانانو په اصرار بمبۍ ته روان شو، مونږ ماښام د اوبو په جهاز کې سواره شو ډېر پښتانه او د کراچۍ خلک زمونږ رخصت کېدو له راغلي وو مونږ چې څه وخت خپل سامان سمبال کړو، نو بيا ټول په يو قطار کې ودرېدو او د جهاز نه مو باچي او ډولونه وهل شروع کړل په بندر کې پښتنو شه ډوله واچوله او هغه پرپيشکو يې جوړه کړه چې د جهاز ټول پيرنگيان او مېلمانه د دوی تماشي ته ودرېدل لاندې يو پيرنگی په جوش کې راغلو، سره جنډه ورسره وه ميدان ته يې راودنگل ليکن يو پوليس افسر راغی او هغه يې د دوی نه وښکلو يو عجيبه کيفيت او عجيبه تندراره وه چې په دې کې زمونږ جهاز روان شو او لږ ساعت پس د بندر هغه ټول خلک زمونږ د نظر نه غيب شول.

بله ورځ مونږ بمبۍ ته ورسېدو دلته په زرگونو خلک زمونږ استقبال له راغلي وو، ولې چې په اخباراتو کې زمونږ لويه پراپېگنده شوې وه په کوم بندر کې چې خلک جمع شوي وو زمونږ جهاز يې هلته ونه درولو بلکې د هغه نه کوز په يوه بله بندرگاه کې يې مونږ کوز کړو، ليکن په يو ساعت کې هغه خلک هلته راوړسېدل، زمونږ يې يو لوی جلوس په ښار کې ووېستو او څه وخت چې مونږ د کانگرس دفتر ته ورسېدو، نو جلوس ختم شو او بيا مونږ د آرام دپاره چې کوم ځای زمونږ دپاره مقرر و هلته لاړو، په بمبۍ کې زمونږ ډېره لويه پراپېگنده وشوه، ځای په ځای مو جلسې وکړې او بله دا چې زمونږ په ورتلو په مسلمانانو هم څه اثر وشو، خو په پيرنگيانو

باندي مېرې لگيا شول اوزمونږ خلاف يې دا پراپېگنډه په مسلمانانو کې شروع کړه چې دا خلک هندوانو په دې غرض راوستي دي چې جماعتونو سره ډولکي او باجې وغږوي چې سبا له مسلمانانو ته د هندوانو په ډولکو او باجو څه اعتراض نه وي، د هندوستان په مسلمانانو کې دومره سياسي شعور نشته چې څومره په هندوانو کې دی، سياسي شعور په يو قوم کې د اسمانه نه راځي او چې په کومو قومونو کې د سياسي شعور خلک پيدا شي نو خپل قوم پسې وگرځي هغوی کې سياسي شعور پيدا کړي، مسلمانان ډېر ښه قوم دی خو په هغوی کې داسې خلک تر اوسه پورې پيدا شوي نه دي. تاسو د هندوانو، مسلمانانو دې ليدورانو ته فکر وکړئ، د هندوانو مشران او ليدران قوم پرست دي خو د مسلمانانو مشران او ليدران خان بهادران او خان صاحبان وي، دوی چې څه غواړي ځان له غواړي يا پېرنگي له غواړي. د دې غريبانانو څوک غمخور نشته او ځکه دوی د هندوانو نه وروسته پاتې شول.

د پارسي قوم له طرفه مونږ ته يوه سپاسنامه هم راکړې شوه، په جلسه کې په زرگونو ښځې، نر شريک شوي وو، ما د ډېرې شکرې نه پس د خدايي خدمتگاري ضرورت او حقيقت ښکاره کړو او ما ورته ووي چې دا تحريک په دې غرض شروع شوی دی چې مظلوم د ظالم د ظلم نه خلاص کړي او هر څوک چې په دنيا کې ظالم وي که مسلمان وي که هندو وي او که پيرنگی وي دوی همېشه د هغوی مخالفت کولو دپاره تيار دي. خدای ته خو د خدمت ضرورت نشته، د خدای خدمت د هغه د مخلوق خدمت دی.

د بمبې نه پس دهلي له راغلو، دلته هم زمونږ استقبال له په زرگونو خلک راغلي وو، زمونږ د مېلمستيا انتظام جمعيت العلماء هند کړی و، مونږ هلته لارو او ارام مو وکړو او مازيگر يې زمونږ جلوس په بنار کې وگرځولو، هندوانو او مسلمانانو چې د کومې مينې او اخلاص مظاهره وکړه د هغې به درته څه ذکر کوم په ټوله لاره زمونږ په جلوس خلکو گلونه نوستل او ځای په ځای سپاسنامې راکړې شوې ما بنام جلوس ختم شو د جلسې په ځای کې بنځې او نرد ماشو او مېرپو په شان راجمع شوي وو، ما په جلسه کې د شکرې نه پس يو تقرير وکړو چې اميد دی چې ستاسو د زړونو نه هغه شکونه او وهمونه اوس لرې شوي وي، چې کوم ستاسو په زړونو کې د پښتنو خلاف د بنمنانو پيدا کړي وو او په دې تقرير کې مې د ډيلي د بنځو د بهادری او قربانۍ چې کومې هغوی د ازادۍ په دې تحریک کې کړې وې تعريف وکړو او دا مې ووي چې د کوم قوم بنځې چې بيدارې شي او د ملک د ازادۍ دپاره ملا وتړي نو هغه قوم څوک غلام ساتلی نه شي او هغه قومونه به ډېر زړ خپل منزل ته ورسېږي.

جلسه په ډېره کاميابۍ سره ختمه شوه او مونږ تيشن ته لارو او په رېل گاډي کې سواره شو لږ ساعت پس گاندهي جي هم سره د يو څو تنو خپلو ملگرو په دې گاډي کې زمونږ سره يو ځای امرتسر ته روان شو په هر تيشن کې به د گاندهي جي د ليدو دپاره خلک راغلي وو، دومره شور او غوغا وه چې مونږ ترې خوب کولی نه شو او نه گاندهي جي اوده کېدی شو، او څه وخت چې زمونږ گاډی سهارنپور ته ورسېدو، نو هلته ډېر خلک

را جمع شوي وو هغوی ته مونږ خبر نه و کړی، خو دوی د جلسې اعلان هم کړی و او په زرگونو بنځې، نر نیمه شپه تیشن سره نزدې زمونږ په انتظار ولاړ وو، گاندهي چې خوبالکل د کوزېدو نه انکار وکړو د هغه نه پس هندوان، مسلمانان ماله راغلل او ماته یې ډېر منت وکړو چې وگوره په دې نیمه شپه کې څومره بنځې، نر را جمع شوي دي نو که چېرې ته هم مونږ سره کوز نه شوې، نو دا خلک به ډېر مایوسه شي او راته یې ووې چې یوه گینتته پس بل گاډی راځي، نوزه د دوی د خوشحالی له پاره ورسره کوز شوم، مونږ چې د جلسې مقام ته ورسېدو نو زمونږ د پاره د ښار نه بهر خلک زمونږ په انتظار کې ناست وو ما په دې خپل زړه کې ووې که چېرې زه هم دوی سره راغلی نه وی نو د دوی زړونو ته به څومره صدمه رسېدلې وه. زما په راتلو یې هم څه نا څه تسلي وشوه، یو څو خبرې مې د تقریر په شکل وکړې وخت راسره نه و بیا ترې واپس تیشن ته راغلو چې په دې کې هغه رېل راغی او په هغه کې مونږ سواره شو، رای زاده هنسراج چې د جلندر و او ماسره د گجرات په جېلخانه کې یو ځای قید و، او ډېر ښه سپری و او چې کله به د ده ملاقات و نو مونږ له به ډېرې غورې زېرې دده کوروالو راوړلې. زما ډېر آشنا و او مونږ سره یې ډېر ښه تعلقات وو. ما د ده سره د کوزېدو وعده کړې وه او زمونږ اراده وه چې جلندر کې به کوزېږو ده سره به دمه کوو بیا به بل گاډي کې امرتسر ته لاړ شو، چې څه وخت زمونږ گاډی لودیاني ته راوړسېدو نو هغه خلک زمونږ نه خبر شوي وو، بنځې، نر تیشن له راغلي وو او دا کوشش یې کولو چې مونږ سره دلته

کوز شي مونږ يې په دې مجبوره کړو چې د جلندر نه واپس لوديانې له راځئ نو وعده مو ورسره وکړه نو هلته ترې مونږ خلاص شو او بيا هم راسره يوه بسڅه په گاډي کې جلندر ته ورسېده، نو لاله هنسراج او د هغه ټبر او خاندان او ورسره نور ډېر خلک تيشن له راغلي وو او د هغه هم مونږ سره امرتسر ته د تللو اراده وه چې تيشن کې داسې غوبل جوړ شو چې زه به يې درته څه ووايم.

بعضې خدايي خدمتگار گاډي کې پاتې شول او څه ماسره کوز شول خو خپل سامان يې کوز نه کړی شو مونږ جلندر ته لاړو هلته مو د جينکو سکول وکتو زرگونو خلکو ته مې يو مختصر تقرير وکړو او بيا واپس لوديانې ته روان شو مونږ يوه لارې کې د لاله هنسراج سره لوديانې ته لاړلو د بنار نه بهر ډېر خلک ولاړ وو ډېر وخت مونږ په کشمکش او جلوسونو کې ضايع کړو او دلته مو لويه عظيم الشانه جلسه وکړه خو رېل گاډی رانه لاړلو، د دې ځای مسلمانانو خدايي خدمتگارو له د لارې انتظام وکړو او له دې ځايه مونږ په لارې کې امرتسر ته روان شو، مازيگر ورسېدو، په بازارونو کې خلکو مونږ سره ډېره مينه کوله چې دوی به زمونږ د لارې نه چاپېره شو اخر په ډېرو خواوو هغه ځای ته ورسېدو چې کوم ځای گاندهي جي کوز شوی و، معلومه شوه چې گاندهي جي ته هم خلکو په تيشن ډېر تکليف ورکړی و او هغه ناجوره هم و زه د هغه ليدو له لارم هغه مخ سرتړلي وو او په ډېر تکليف کې و، ما هغه خپل ټول د قييد ملگري که هندوان وو که مسلمانان وو که سکهان وو چې څوک ماسره د گجرات په جېل کې آشنا شوي وو

وليدل. زما طبيعت هم ناسازه و، په دې وجه ما مناسب وگڼل چې د سكهاتو وروڼو نه اجازت واخلو او كلي ته لاړ شو.

وطن ته واپسي:

هغوی نه مې په ډېر زور رخصت واخيستو، ما وې زه ناجور یم، هېڅ هم نه شم کولی او تاسو مې پاتې کوئ، نوزه به زیات ناجوره شم هغوی رضا شول او ما له یې رخصت راکړو او مونږ د شپې په ډاگ گادي کې راروان شوو سحر وختي نوښار ته راوړسېدو او چې کوم خدایي خدمتگار د دې ځای وو هغوی مو رخصت کړل او مونږ مردان ته روان شو، د مردان تیشن له په زرگونو خلک راغلي وو، مونږ هغوی سره هوتي مردان ته لاړو د کلیانې په غاړه د یوې لویې جلسې انتظام شوی و، چې جلسه ختمه شوه نو بیا طورو مایارو ته لاړو هلته هم د دواړو کلو خلک راجمه شوي وو جلسه مو وکړه خلکو ته مو د دورې ټول حال ووي او بیا مونږه واپس اتمانزو ته راغلو.

یو خوورځې مې آرام وکړو او چې ښه شوم نو د صوبه سرحد د دورې اراده مې وکړه چې په دې کې د کوهات، بنو، ډېره اسماعیل خان، د کمېټو له طرفه دعوتونه هم راغلي وو، زه د ټل او هنگو په دوره روان شوم په دوره کې ماسره د مانگانو بانډې د قاري صاحب زوی هم تلی و هغه ډېر خوش اوازه و، قومي نظمو ته به یې ویل چې:

ستا له میچنو نه وپرېږو ای سرکاره ولې مو وپروې.

د دې به په خلکو ډېر ښه اثر کېدلو، په لاره کې د درې ټول اړیدي وروڼه خبر شوي وو زموږ استقبال دپاره ځای په ځای

ناست وو او د چای او ډوډی انتظام یې هم کړی و، زمونږ د
بنکاره کېدو سره ډزې شروع شوې او ډېر خوشحاله شول، ما
به ډېر منع کول چې ډزې مه کوئ زما نظریه خود عدم تشدد
ده، خو هغوی خو ازاد خلک وو کله منع کېدل. خای په خای
چې به دوی جمع وو مونږ به ور کوز شو او مختصر تقریرونه به
مې ورته وکړل او د خدایي خدمتگاری په حقیقت به مې پوه
کړل، د دې خای نه اول تل او بیا واپس هنگو ته لاړو او چې
هلته مونږ خپل د تحریک وروڼه ولیدل او جلسې وشوې نو
واپس د کوهات ښار له راغلو، د کوهات خلکو خویو لوی
نمایش کړی و، خود باران په وجه رونق خراب شو، د جلوس نه
پس مو جلسه وکړه او تقریر مو وکړو او خلکو ته مې د خدایي
خدمتگاری د جرگو جوړولو دعوت ورکړو، چې سباله بنو ته
روان شو په لاره کې لاجی او احمدی باندې، باندې داود شاه
کې مو جلسې وکړې، بیا کرک ته لاړو هلته جلسه وشوه د
زرکې په ټوله علاقه کې وگرځېدو، واپسی کې لتمبر ته
راغلو او د محمد افضل خان خای کې مو جلسه وکړه کوهات
کې زمونږ ډېر ښه کارکنان وو، [چې دوی کې یو د زرکې
عبدالغفار نومېده چې د قومي خدمت په لار کې یې خان قربان
کړی و، ده د خودکشی په وخت کې یو خط زما په نامه لیکلی
پرېښی وو، په هغې کې یې لیکلي وو چې ما د یو خدایي
خدمتگار په حیث تاسره د لوی خدای د وړاندې دا لوظ کړی
وو چې زه به د خدای د مخلوق خدمت د هغه د رضا د پاره کوم
او که په دې لاره کې هر قسم تکلیف او مصیبت په ما راځي نو
زه به د هغې مقابله په عدم تشدد کوم. چونکه د مسلم لیگ په

نامه د قیوم خان حکومت دلته زمونږ د وهلو، ټکولو، قیدولو، مال تالا کولو، او جایداد ضبط کولو نه علاوه زمونږ د کورونو او زنانو بې پردگي هم کوله نو زما پښتنې غیرت دا برداشت نه کړی شوه، پکار خودا وو چې ما توپک را اخستی وی او د دې ظالمانو نه مې خپل بدل اخیستی وی خو چونکه ما تا سره دا لوظ کړی وو چې زه به په عدم تشدد پابند اوسم نو د دې وجهې نه زه خپل ژوند ختموم او د خدای سره سره تانه هم معافي غواړم چې زه تا سره په هغه خپل لوظ ټینگ پاتې نه شوم.]

دې ضلع کې تقریباً یو لک خدایي خدمتگار وو، دلته د لتمبرد کلي خان د سرک په غاړه مونږ ته د چایو انتظام کړی و، مونږ چای څکله چې زمونږ د بنو خدایي خدمتگار را ورسېدل او مونږ ورسره په موټر کې بنو ته روان شو، بنو خو هم مونږ د پاره ډېر نمایش کړی و، او په بنار کې یې زمونږ یو عظیم الشان جلوس وښکوه په زرگونو خلک په کې شریک شول ډېره ښه جلسه وشوه او ډېر مخلوق ورله راغلی و، سالار یعقوب خان او ویشوا متر دلته ډېر کار کړی و، دوی دلته د هندوانو او مسلمانانو ښه اتفاق رااووستی و، هلته مې هم یو مختصر تقریر د خدایي خدمتگاری متعلق وکړو، د هغه ځایه سبا له مونږ ډېر وروته روان شو، میرا خپل کې نورنگ او سرای کې مو جلسه وکړه ککي کې مو هم جلسه کړې وه، شهباز خېلو او پیزو کې مو جلسه وکړه، لکي مروت لاره کې راتلل هلته مو جلسې وکړې ډېر وروته نزدې مونږ د پاسو پښتنو څه کډې ولیدې او مونږ هغوی ته ورستانه شو، مونږ لا هغوی سره خبرې

کولی چې په دې کې یو موټر راغی او مونږ ته یې ووې چې زر راځئ خلک د ښار نه بهر راوتی دي سخت په انتظار کې دي، مونږ هغوی سره روان شو او چې د ډېرو ښار ته نزدې شو نو په زرگونو خلک زموږ په انتظار کې ولاړ وو، زموږ د موټرو په لیدو سره یې د انقلاب او فخر افغان زنده باد نارې ووهلې، بازارونه، سرکونه، دکانونه یې بند کړي وو ځای په ځای دروازې ډېرې ښې جوړې شوې وې، زما په خیال دلته ډېر لوی لوی خلک راغلي وو، خو داسې استقبال یې شوی نه و، زه یې په اس سور کړم او د جلوس وړاندې روان شوم، په زرگونو ښځې، نر په دکانونو، بالاخانو او کوټو باندي ولاړ وو، پیرنګیانو ډېر کوشش کړی و، او په هندوانو یې ډېر دباوونه کړي وو چې په دې طریقه زما جلوس او استقبال ونه شي خو بالکل ناکامیابه شوي و، ددې جلوس ټول انتظام هندوانو کړی و.

ډېره اسماعیل خان کې په دې ورځو کې د قومي تحریک زور او شور و، د دې ښار په چاپیره علاقه کې هم تحریک په زور کې و، ټانک، کلاچي، گل امام، گومل بازار او پنیاله کې خلک په تحریک کې په زور او شور کې شاملېدل، ښار کې د سرپونه علاوه د ښځو او وړو هلکانو جلوسونه وتل. یوه ورځ د ښځو جلوس په بازار کې تېرېدو هر کله چې دا جلوس د ډاکټر جنه رام چوک ته ورسېدو نو د صوبه سرحد انسپکټر جنرل پولیس ایس مانگر د جلوس د خوړېدو حکم ورکړی و، خو ښځو انکار وکړو، جرنیل د ښځو په دې انکار ډېر غصه شو او تمانچه یې راوښکله او چلوله یې چې ناڅاپه یو زلمي

سردار بهگوان سنگهد ده لاس ونيو او ورته يې ووې چې تاله شرم نه درځي چې په بنځو تماچه چلوې. د جرنيل صاحب لاس ورچېدو او تماچه ترې ښکته پرېوته جرنيل صاحب وارخطا شو او بنگلي ته لاړ او تماچه ورله يو سپاهي يوره. د بهگوان سنگهد دې جرات بدله په ۱۹۳۱ع کال کې د فرقه واران ه فساد نه پس واخيستی شوه او هغه د دروغو د يو قتل په مقدمه کې ونيوی شو او ډېر مصيبتونه يې پرې تېر کړل او چې ثبوت پرې پيدا نه شو نو پرې يې ښوده.

هندوانو ته حکومت ډېر په قهر و او دغه وجه وه چې پينځه مياشتې پس يې په هندوانو، مسلمانان ورواچول او کور کې يې وجنگول او لوی فساد وشو، د هندوانو مالونه يې پرې لُوت کړل، کورونه او بازارونه يې وسوزول او ډېر هندوان او مسلمانان قتل شول. او د لکونو روپو نقصان وشو او د پنيالي يو خان بهادر چې هغه سره د ډپټي کمشنر او شيخ محبوب علي اسسټنټ دا صلاح وکړه او دوه لارې يې هم ورکړې چې خپلو نوکرانو له سرې وردی جوړې کړي او پوه يې کړو چې مونږ په ښار کې فساد کول غواړو، کوم وخت چې در ته ټيليفون وکړم نو دغه د سرو جامو نوکرانو له ټوپکې او تماچې ورکړه او ښار له يې د لُوت او اور لگولو دپاره فوراً راورسوه، ده هم دغسې وکړل. د پيرنگي ډپټي کمشنر دا پاليسي وه چې يو خوا به هندوان ووهل شي لُوت به شي او بل خوا به سرخپوش خدايي خدمتگار بدنام شي او د دوی بر خلاف به پراپېگنده په ټول هندوستان کې وکړو چې کانگرس هم په دوی بدگمانه او خپه شي او دوی له ځانه بېل کړي. د

شپې يوه عظيم الشانه جلسه وشوه ما په كې يو مختصر تقرير وكړو چې زه ستاسو د هندوانو او مسلمانانو په اتفاق ډېر خوشخاله شوم او اميد كوم چې تاسو به خپل دا اتفاق د اينده دپاره قايم او دايم وساتئ او د ملك د ازادۍ په لاره كې به كافي حصه واخلي. سبا له مونږ كلاجۍ له لارو كلاجۍ كې د گنده پور خانان رمضان خان وغيره ټول مونږ سره ملگري شول دلته د خدايي خدمتگارو جرنيل كنور بهان نارنگ صاحب وروستو بيا سالار شو او د هغه ځای خلكو زمونږ بڼه استقبال وكړو، خدايي خدمتگاري كې خلك په ډېر شوق داخل شول او جرگه مو هم جوړه كړه، د كلاجۍ نه ټانك ته لارو او د ټانك خو ډېر زورور پښتانه دي. ډېر خلك په جلسه كې شريك شول، شپې له گل امام له لارو ظفر خان دوی هم مونږ سره شامل شول، دلته هم جلسه وشه او ډېرو خلكو خپل نومونه خدايي خدمتگاري كې وليكل. له دې ځايه واپس بنو ته لارو بيا كوهاټ او پېښور ته واپس شو.

د پنجاب د پښتني علاقه دوره:

خدايي خدمتگاري چې جوړه شوه نو مونږ ته ضلع كيمبليپور (اټك) او ضلع میانوالي نژدې وې او په كې زياته ابادي زمونږ د پښتنو وروڼو وه. او دا دواړه ضلعي مونږ سره لگېدلې دي. كيمبليپور د پېښور ډيويزن كې او میانوالي ډېره اسماعيل خان ډيويزن كې وو، څه وخت چې تحريك شروع شو نو دا ضلعي يې زمونږ نه كټ كړې او پنجاب سره يې كړې دا ضلعي زمونږ گاونډي كې دي، نو مونږ دې كې هم دورې كول

غوښتل، خو ضلع کېمبلپور ته حکومت نه پرېښودلو تردې چې زمونږ خپل وزارتونه جوړ شول، بيا هم چا نه پرېښودو، يو ځل مونږ د وزارتونو په وخت کې د کېمبلپور په دوره تللو خيال مو دا و چې اوس خو قومي وزارتونه دي، مونږ به پرېږدي خو چې د اټک نه پورې تلو نو پوليس سنگينو نه چړاو ولاړو و مونږ ته يې سپرک بند کړی و، مونږ ته يې ويل چې واپس شئ مخکې مو نه پرېږدو ما ورته وويل چې مونږ خو واپس نه ځو نو مونږ چې پوه شو چې دوی مو نه پرېږدي نو د لارې نه کوز شو او د سپرک په خوا کې د غره څنگ ته کېناستو دې کې ډېر وخت تېر شو چې هغوی پوه شول چې دوی خو واپس نه ځي نو بيا يې لارې راوستله او په هغې کې يې مونږ کېنولو او کېمبلپور طرف ته روان شو ولسې د کېمبلپور په ځای يې خوشحال گڼ ته بوتلو، د سين نه يې پورې کړو ضلع کوهات کې يې پرېښودو، دغه شان چې کله ما يا خدايي خدمتگارو اراده کړې ده، نو چا پرېښي نه يو او ميانوالي ته به هم کله نا کله ور ځو، کېمبلپور کې به د چچه علاقې ته کله نا کله ورتلو، چې ميانوالي ته به لاړو نو په علاقو به گرځېدو کالباغ ته هم تللي يو دغلته کالباغ سره جخت په نمر خاته يو کلی دی هغې ته هم ورغلي يو او هغه علاقې ته هم تللي يو چې په کې د اوسپنو کان دی او بيا د هغې نه به عيسی خېلو ته ورتلو يو ځل چې مونږ عيسی خېلو ته لاړو نو د هغه ځای نواب جلسه نه پرېښوده خپلو نوکرانو ته يې لوی لوی ډانگونه ورکړي وو چې څوک به جلسې ته راتلل هغوی به يې وهل ما داسې چل وکړو چې په بازار روان شوم او په تلو تلو کې مې خلکو ته خپل

تقریر کولو سره د دې هم چې څوک به زما تقریر اورېدو ته راجمع شول نو هغه به یې په ډانگونو وهل، لنډه دا چې زه یې جلسې څه چې خبرو ته هم پرې نه ښودم خو هلته یو هندو و، هغه مونږ مېلماننه کړو او د هغه یو سرای و، په هغې کې یې زموږ د پاره د ډوډۍ انتظام وکړو نواب صاحب هغه پسې جواب راوړلو چې دا سړی مه پرېږده او د سرای نه یې وباسه خو هغه د نواب صاحب خبره ونه منله او مونږ هلته په آرام شپه تېره کړه. سباله جمعه وه مونږ دا فکر وکړو چې د جمعې لمانځه له خوبه د علاقې ډېر خلک راځي نو مونږ به هم لاړ شو، دوی سره به لمونځ کې شریک شو او که موقع وه نو خبرې به ورسره هم وکړو خو چې سباله مونږ جماعت له ورغلو نو د نواب صاحب ډانگ ماران د جماعت نه چاپېره ولاړ وو او چې جماعت ته ورننوتلو نو یو بنیادم په کې نه و، خوشی پروت و. مونږ ته دا معلومه شوله چې د نواب صاحب دا سړي د دې د پاره ولاړ وو چې د هغوی دا خیال و چې سباله به دوی د جمعې لمونځ د پاره راځي نو زموږ نه مخکې یې دا بندوبست کړی و، چې جماعت ته د کلي او علاقې څوک رانه شي، نو ځکه دا سړي یې ودرولي وو چې څوک راځي نو هغوی د جماعت نه منع کوي، چې مونږ په دې پوه شو چې دې علاقه کې مو کرار ته څوک نه پرېږدي نو واپس شو.

یو ځل زموږ د مردان یو خدایي خدمتگار جرنیل شاه ولي خان د څو تنو نورو خدایي خدمتگارو سره د کمبېلپور د ضلع د پندی گهپ تحصیل ته تللی و، هلته دوی په جلوس کې روان وو، جرنیل صاحب وړاندې روان و جنده یې په لاسو کې

نيولې وه او نور خدايي خدمتگار ورپسې وو، چې دوى د دوست محمد صوبېدار كورته نزدې شول نو هغه او د هغه زوى غلام محمد ورته مخه ونيوله او په جرنيل صاحب يې په ټوپك ډز او كړو چې هغه شهيد شو او بيابايي نور خدايي خدمتگار په برچو ووهل او په جلوس يې كاني وورول او جلوس يې تس نس كړو او جلسه خوره شوه. زمونږ د پنجاب روڼه زمانه گيله كوي چې ته پښتنو ته كار كوي، زه ورته وايم چې زمونږ دا تحريك خود خدايي مخلوق د خدمت دپاره دى او مونږ خو كوشش كړى دى چې د هر چا خدمت او كړو ولې زه خو ځلې درغلى يم خو چا ستاسو خدمت ته پرې اېښى نه يم.

د دې نه پس بيا څه وخت چې پيرنگيانو اعلان وكړو چې دا ملك مونږ پرېږدو نو يو ځل بيا زه ميانوالي ته لاړم او په داود خېلو كې يوه لويه جلسه وشوه. د ميانوالي پښتانه نيازبان دي چې ډېر ښه او بهادر پښتانه دي. زمونږ جلسې ته په ډېر تعداد كې په ډېر شوق راغلي وو، ما هغه جلسه كې دوى ته تقرير وكړو د هغه تقرير يو څو خبرې ما ته ياد دي زه يې تاسو ته كوم ما ورته وويل چې اى وروڼو! نن د قامولۍ دنيا ده تاسو وينئ چې كومو قومونو كې قامولي او ورورولي راغلي ده نو هغه اسمان ته وختل او اباد شول دا مونږ خو هم يو قوم يو نو دا مونږ ولې پاتې شو؟ دا مونږ ځكه پاتې شو چې مونږ كې قامولي، ورورولي، مينه، محبت او اتفاق نشته نوزه تاسو له ځكه راغلى يم چې تاسو زما قام يى خو تاسو خپله ژبه پښتونولي تمدن او ټول څيزونه پرېښي دي تر دې چې لنگونه مو وهلي دي. دا هم درته وايم چې يوه مرغۍ د سپل نه جدا

شي نو هغه ورکه شي اوس د فېصلې وخت راغلی دی دا زما د قامولی او عزیزولی فرض و، چې تاسو ته راشم او درنه تپوس وکړم چې تاسو به څه کوئ مونږ سره به ځئ، که پنجاب سره به ځئ، مونږ خو پیرنگي جدا کړي وو، چې پیرنگي ځي نو تاسو به پنجاب سره ځئ که مونږ سره به او سپړئ نو په هغوی کې یو سړی راپاڅېدو او هغه وویل چې مونږ ستاسو وروڼه یو او پښتانه یو او تاسو سره به ځو، مونږ به خپلو بچو ته پښتو بښیو بچو ته څه چې مونږ پخپله هم پښتو زده کوو، خو ته به مونږ سره دا وعده کوې چې کم از کم په شپږ میاشتو کې به یو ځل مونږ له راځي، زما او د هغوی وعده وشوه او جلسه خوره شوه، ملک ازاد شو، پاکستان جوړ شو خو ما لا تر اوسه د هغوی سره دا وعده پوره نه کړې شوه، ولې چې پاکستان جوړ شوی دی نو میانوالې خو پرېږده پخپله صوبه کې چا خدمت ته پرېښی نه یم بلکې څومره موده چې پاکستان کې وم نو لا به جېلخانه کې وم لا به کور نظر بند وم.

زمونږ کار او د پېرنگي سازشونه:

پېرنگيانو چې وليده چې دا تحریک پښتنو کې د ځنگل د اور په شان خورېږي نو دوی سره يره پیدا شوه او زمونږ د تحریک د تباهي کوششونه يې شروع کړل اول يې د پنجاب انگرېزي اخباراتو کې زمونږ برخلاف دا پرايښنده شروع کړه چې دا تحریک د کانگرس مخالف دی او په دې طريقه يې مونږ د کانگرس نه جدا کولو او د کانگرس او د گاندهي جي امداد يې را نه لرې کولو، ليکن ما فوراً د ميا احمد شاه او

نورو ملگرو په سلا او مشوره يو اعلان وکړو، چې دې حکومت يوه غلطه پرا پېښنده زمونږ برخلاف شروع کړې ده. مونږ د کانگرس ملگري يو مونږ نه د کانگرس نه جدا يو او نه جدا کېږو، بله دا چې د لاهور په اخباراتو کې، چې د پيرنگيانو د اثر د لاندې وو، دا پرا پېښنده شروع کړه چې ماله په بمبې کې د اړېدو دپاره شپېته زره روپۍ راکړې شوې وې حالانکه دا ټول دروغ وو ما خو په هندوستان کې نه د چا نه چنده غوښتې ده اونه چا راکړې ده او نورې داسې طريقې يې هم اختيار کړې چې د قوم او زما او اړېدو ورونو په مينځ کې غلط فهمۍ او ناچاقې پيدا کړي. ليکن دروغ د رښتيا مقابله کولی نه شي: «قل جاء الحق و ذهب الباطل» يوه ورځې ماد لاهور په تيشن د انقلاب اخبار ايډيټر وليدو هغه زما اشنا هم و، ليکن پيسه چې يو قوم ته خوږه شي نو هغه بيا اشنایې او دوستۍ نه گوري، راغی او ما ته راتر غاړه شو ما ترې پوښتنه وکړه چې دا ستا کله اړېدو سره دومره اشنایې او ورورولي پيدا شوې ده؟ هغه وخت دې د هغوی مدد نه کوو چې څه وخت پرې د پيرنگيانو د توپو گولۍ ورېدې؟ او دا مې ورته ووي چې دا ممکن کېدی شي چې د يو پنجابي دې د اړېدو سره زياته همدردي وي؟ زما خپل قوم دی او زه خود هغوی خدمتگار يم، نو دا ممکنه ده چې زما نه ستا هغوی سره زياته همدردي وي؟ نو هغه راله ځواب راکړو چې چونکه تاسو کانگرس سره یئ او زمونږ پالیسي د کانگرس خلاف ده نو په دې وجه مونږ ستا برخلاف شو او ستا خلاف ليکو. ما ورته ووي چې مونږ به اوس کانگرس پرېږدو او مونږ خو تاسو له

درغلي وو خو تاسو زمونږ هېڅ قسم امداد ته تيار نه وئ! حقيقت خو دا دی چې تاسو مونږ کانگرس سره کړي يو که تاسو اوس هم مونږ سره ملگري کېږئ او د پيرنگيانو د زور ظلم نه مو خلاصوئ نو تاسو سره کېږو. ده سترگې بنکته کړې او روان شو. اسلام خو دنيا ته د ازادۍ دپاره راغلی و او د مظلوم د ظالم نه د خلاصولو دپاره راغلی و، ليکن نن د هندوستان مسلمانان په غلامۍ خوښ دي او د ظالم ملگري دي او بيا هم د اسلام دعويدار دي.

د کانگرس کمېټې په ځای د سرحد جرگه:

زمونږ دا خيال و چې د صوبه سرحد (د کانگرس کمېټې) نوم دې (جرگه) شي نو دا به ښه وي ولې چې زمونږ خلک په کانگرس نه پوهېږي او دا هم و چې مونږ خدايي خدمتگار د کانگرس سره ملگري وو او کانگرس کې نه وو او بله خبره دا هم وه چې د صوبه سرحد کانگرسيانو به زمونږ مخالفت کوو او مونږ سره يې کمک نه کولو نو ځکه مونږ غوښتل چې د کانگرس د کمېټې نوم دې (جرگه) شي. مونږ د ټولې صوبې کارکنان خدايي خدمتگار او د صوبې کانگرسيان د جرگې جوړولو دپاره راجمع شو او مونږ ټولو په شريکه جرگه جوړه کړه د ټولو کارکنانو دا خيال و، چې زه دې صدر شم او صدارت دې منظور کړم ولې زه د دې دپاره نه وم تيار نو په دې وجه د صدارت دپاره دوه نومونه پېش شول. د ښار خلکو د علي گل خان نوم پېش کړو او مونږ د کلو خلکو د ميا احمدشاه نوم پېش کړو. ميا احمدشاه د رايې په اکثريت سره صدر مقرر

شو، د جنرل سکرټري دپاره ما د پير بخش وکيل د پېښور نوم پيش کړو او په اتفاق سره هغه منظور شو او کار مو شروع کړو. زمونږ کار ورځ په ورځ په ترقۍ و، زمونږ په خلکو کې احساس جذبې او شعور پيدا شوی و او ورځ په ورځ په زياتېدو و، خو حکومت زمونږ دې تحريک ته کتې نه شو او هېڅ وخت زمونږ د تحريک د بربادۍ نه قلاړنه و او په دې کوشش کې و چې په څه چل زما دورې اوکلي په کلي گرځېدل بند کړي، اخباراتو کې يې زما برخلاف غلطې پراپېگنډې شروع کړې او مهاتما جې ته يې هم زما متعلق دروغ وليکل، ليکن مهاتما جې د دوی د دروغو په دام کې رانغی. ما چې څه وخت د کوهات د دورې بيا اراده وکړه او څه خدايي خدمتگار مې هم د ځان سره کړل نو د سرحد حکومت وایسرای ته وليکل چې د کوهات علاقه زمونږ د فوجي برتۍ مرکز دی او که چېرې ده په کې دوره وکړه نو بيا به دا علاقه زمونږ دلاسه لاړه شي نو په کار دا دي چې دی گرفتار کړی شي. وایسرای مهاتما گاندهي ته وليکل چې مونږ هغه گرفتاروو، مهاتما جې جواب ورکړو که چېرې هغه گرفتاروئ نو زمونږ او ستاسو چې کومه صلحه شوې ده، هغه به ماته شي. ما چې د کوهات دوره شروع کړه نو حکومت څلور افسران ما پسې مقرر کړل يو د کوهات ډپټي کمشنر، بل پوليس کپتان ورسره د علاقې مجسټريټ او بل د بارډر پوليس يو پيرنگی چې هغه به ډېره ښه پښتو ويله چې کلي په کلي وگرځي او خلک دې ته تيار کړي چې نه ما کلو ته پرېږدي او نه ما ته راجمع شي، ليکن په دې هم څه ونه شول، مونږ چې به کوم کلي ته تلو دوی

به زمونږ نه مخکې تللي وو، خلکو ته به يې وې چې گورئ هغه را روان دی چې کلي ته يې پرېږدئ، خلکو به ورته وې چې دا مونږ څنگه کولی شو تاسو يې بند کړئ زمونږ کلو ته يې مه راپرېږدئ بيا به يې ورته وې چې خبرې ورسره مه کوئ جلسې له مه ورځئ په يو کلي کې زمونږ جلسه وه دوی هم هغې جلسې له راغلل ما خلکو ته تقرير کولو چې مونږ خدايي خدمتگار يو اومونږ د خداي دپاره د دې قام او ملک خدمت ته ملا تړلې ده، دا ملک او دا قوم خو ستاسو همدې تاسو کې څوک شته چې مونږ سره په دې خدمت کې شريک شي، نو يو پاڅېدو چې زما نوم وليکه، بل پاڅېدو چې زما نوم وليکه، بل پاڅېدو چې زما نوم وليکه، دا د بارډر پيرنگی ماته رانزدې شو او ماته يې ووي په دې خلکو دې څه چل کړی دی دا به زمونږ د يو سپاهي نه دومره یرېدل چې د هغه په مخکې به يې کلمه نه شوه ویلی اوس دا دی مونږ ولاړ يو او د دوی په زړه کې هېڅ وېره نشته لگيا دي خپل نومونه د خدايي خدمتگاري دپاره پېش کوي ما ورته ووي چې دا چل پرې ما نه دی کړی، دا پرې تاسو کړی دی دا ستاسو د ظلم نتیجه ده.

بيا مونږ بنو ته لاړو لکي مروت او ورسره نورو کلو کې او سرای نورنگ کې مو جلسې وکړې، جرگې مو جوړې کړې او خدايي خدمتگار برتي شو، د بنو شاوخوا ټول کلي مو وکتل جلسې مو په کې وکړې او خلک مو د حقيقت نه خبردار کړل بيا مو هاتي خپلو کې د يوې لويې جلسې انتظام وکړو او په هغه مقام مو جلسه وکړه په کوم ځای چې په ۱۹۳۱ع کال کې پيرنگيانو په يوه لويه جلسه کولی چلولي وې او دېر خلک

شهيدان شوي وو او گرفتار شوي وو او قيد شوي وو. مونږ چې هاتي خېلو ته نژدې شو نو ماله د پوليس يو افسر يو سل او څلور څلوېښت دفعه د قانون يو سل او څلور څلوېښتمه ماده (دفعه ۱۴۴) کې نوټس راکړو چې هلته به نه ځي ما د هغه د تعميل نه انکار وکړو، نو بيا مې دا خيال وکه ماوې که زه جلسې ته ځم نو جلسه به بنده کړي نو بيا مې دا فېصله وکړه چې خپل ټول ملگري مې هاتي خېلو ته ولېږل او زه لتمبر ته لاړم او د لتمبر د خان محمد افضل خان په حجره کې اوده شوم. ما بنام محمد افضل خان سره زما د ملگرو د جلسې نه واپس را ورسېدل حالات يې راته بيان کړل چې ډېره ښه جلسه وشوه او خلکو په حکومت چې ته يې ددې جلسې نه منع کړې لعنت او ملامت ووي او بيا واپس کوهات ته راغلو او کومه علاقه چې دغلته زمونږ نه پاتې وه هلته مو جلسې وکړې جرگې جوړې شوې او خدايي خدمتگار جوړ شول.

د گاندهي جي په بلنه بار دولي ته تگ:

چې د کوهات ښار له راغلو نو خبر شو چې د پېښور نه خبر راغلی دی چې مها تما جي غوښتی یم. لیکن په کوهات کې صرف د هنگو علاقه پاتې وه ما ویل چې د کوهات دوره ختمه کړم نو بیا به لاړ شم، مونږ د هنگو دوره وکړه ځای په ځای جرگې جوړې شوې نو بل استازی راپسې راغی چې ته گاندهي جي ډېر زر غوښتلی یې او لیکلي یې دي چې ټول کارونه پرېږده او فوراً بار دولې ته راشه. زمونږ کار تقریباً ختم شوی و، زه سباله پېښور ته لاړم او د پېښور نه بار دولي ته روان شوم

چې بهوپال ته ورسېدم نو د نواب صاحب اې، ډي، سي، شعيب قريشي صاحب چې زمونږ د خلافت ملگري و، او د مولانا محمد علي جوهر زوم و، ولاړ و ما له راغي جوړتازه مو وکړل زما هم ډېر مهربانه و او ماته يې ووي چې راځه سفر کې به ستړی شوی يې او نواب صاحب وايي چې لږ آرام وکړئ او بېگاله به د هغه مېلمه يې ما ورته ووي چې هلته به گاندهي جي زما انتظار کوي د نواب صاحب شکريه او په واپسي کې به ورشم خو هغه پرې نه بنسودم، نوزه ورسره د رېل نه را کوز شوم او ورسره روان شوم چې مهمان خانې ته ورسېدم نو شوکت علي صاحب هم هلته موجود و او په سباله نواب صاحب راته ووي چې تا به وایسرای له بوزو هغه سره به ډي لیده کاته وشي او چې ته څه غواړې هغه به درکړي باردولي ته مه ځه. خو ما د هغوی ډې خبرې سره اتفاق ونه کړو هغوی په ما ډېر زور واچوو خو کار ونه شو. سباله ترې زه رخصت شوم او باردولي ته روان شوم تيشن له سردار پتيل او ديوي داس راغلي وو، تيشن ته نزدې د باردولي اشرم و دا د گاندهي جي اشرم دی او دې کې همېشه اوسېږي گاندهي جي سره مې ملاقات وشو څه خبرې مو وشوې گرمي وه او زه سفر هم په تهر ډ کلاس کې کوم، مې لمبل او جامې مې بدلې کړې چې مازيگر شو نو گاندهي جي سره هوا خوری له روان شوم. د سي، ائ، ډي يو مسلمان انسپکټر زمونږ د خبرو اورېدو دپاره مونږ پسې روان و، خو چې څه وخت ورته زمونږ فکر شو نو شرمنده شو او واپس شو. گاندهي جي به ما سره د سرحد بحث څه لږ ډېر په ورځ کې يو ځل کولو، ليکن دا خبره يې لارته

کړې نه وه چې د حکومت په شکایت مې رابللی یې. یوه ورځې یو مسلمان پتېل (نمبردار) زما د مېلمستیا دپاره راغی او گاندهي چې ته یې ووې چې که ته اجازه کوي نو سبا له به دی زما مېلمه شي هغه په ډېره خوشحالی اجازت ورکړو او د تلو په وخت کې یې ورته ووې چې په ده باندې بڼې غوښې وخوره. دلته خو مونږ په دالونو مې کړو، هغه زه خپل کور ته بوتلم د هغه ډېر ښکلی کور و. او هغه ډېر په ښه حالت کې و ډېر محبتي سپری و، د هغه هغه اخلاص او محبت به رانه هېر نه شي.

دیوي داس سره دوره:

دیوي داس گاندهي د گاندهي جي په مشوره د بار دولي دوره را باندې شروع کړه او څومره اشرمونه چې دلته وو هغه ټول یې را وښودل. د دې اشرمونو (تربیت گاه) هغه ساده زندگي زما ډېره خوښه شوه تردې پورې یې په ما اثر وکړو چې زما هم دا خیال پیدا شو چې د خدایي خدمتگارو د تربیت دپاره به زه هم داسې اشرمونه جوړوم. د دې ځای خلکو د ازادۍ په جنگ کې ډېره قرباني ورکړې وه او تر اوسه پورې د ډېرو خلکو جايدادونه چې ليلام شوي دي هغه لا هغسي د نورو خلکو په قبضه کې دي. دلته د مسلمانانو او هندوانو تعلقات هم ډېر ښه وو او د حکومت په ډېرو کوششونو او دباوونو هم مسلمانانو د هندوانو محکې اخیستې نه وې او که څه نا څه یې اخیستې وې هغه یې هم واپس کړې وې ما چې کوم کوم ځای تقریرونه وکړل هغه داسې وو چې مسلمانانو، دا ملک د هندو او

مسلمان دواړو دی او د دې د ازادۍ د پاره تاسو دواړو له اتفاق په کار دی او که په چا کې دا همت نه وي چې د ازادۍ په جنگ کې حصه واخلي، نو دومره خو ورله په کار دي چې د ازادۍ په جنگ کې چې د چا مخکې او مالونه لیلامېرې چې هغه وانخلي او که چېرې چا اخیستې وي نو مناسب دا دي چې اوس یې ورته پرېږدي. مسلمانانو ته مې ووی چې وینن شئ که چېرې اوده پاتې شوی نو دا کوم انقلاب چې راوان دی دې کې به لاهو شئ؟ انقلاب سېلاب دی او همېشه اوده قومونه وړي او وینن ابادوي تاسو وینن شئ او منظم شئ او د انقلاب نه گټه واخلي.

خه ورځې پس جواهر لال هم دلته راغی او بیا مونږ ټول سره د گاندهي جي بمبۍ ته لاړو او د بمبۍ نه بیا زه گاندهي جي او دیوي داس گجرات له راغلو او دلته گاندهي جي د یو بل نوي اشرم بنیاد کېښود. دلته نزدې د مسلمانانو هم یوه عربي مدرسه وه چې هغوی زما نه خبر شو ما پسې راغلل او زه او دیوي داس ورسره د هغې مدرسې کتوله لاړو. په دې مدرسه کې ډېر پښتانه طالبان هم وو. د هغوی په لیدو ډېر خوشحاله شوم او ډېرې خبرې مې ورسره وکړې. د مدرسې مقام او احاطه ډېره ښکلې وه ټول طالبان او استاذان مینه ناک وو او ما سره یې ډېرې د مینې ډکې خبرې وکړې. د طالبانانو په اصرار ما هغوی ته مختصر تقریر وکړو او ورته مې ووی چې زه نن ډېر خوشحاله یم چې تاسو سره مې ملاقات وشو، ځکه چې زما ستاسو نه ډېر توقعات دي که تاسو د دنیا تاریخ وگورئ نور قومونه د طالبانانو د قربانو په ذریعه ازاد شوي دي.

د یویداس یې هم مجبور کړو هغه هم ورته یو مختصر تقریر وکړو بیا بېرته راغلو او گاندهي جي سره یو ځای شو بیا مونږ مدراس ته لاړو او خواوشا په ټوله علاقه کې وگرځېدو. زما ډېرې ورځې وشوې او دا مې خواهش و، چې واپس لاړ شم خو گاندهي جي زه نه پرېښودم او پوهولم یې هم نه او ماسره به یې د سرحد متعلق خبرې کولې او بیا به یې حکومت سره خط و کتابت کوو چې په دې کې ما په اخباراتو کې ولیدل چې د میا احمد شاه او عبدالاکبر خان او علي گل خان او پیر بخش دوی په مینځ کې جگړه پیدا شوې ده. او ډله بازي جوړه شوې ده او جرگه دوه ځایه شوې ده. د دې په لیدو زه خپه شوم ولې چې زما د ډله بازو او نفاق نه ډېره کرکه کېږي او زما دا یقین دی چې کوم قوم کې نفاق او ډلې وي هغه خپل منزل ته رسېدی نه شي. او نن چې مونږ غلامان یو د دې وجه نفاق دی او پرې جنې دي ما گاندهي جي ته خپله اراده ظاهره کړه چې زما په غیر حاضری کې دا واقعات را پیدا شوي دي ماله تلل په کار دي نو گاندهي جي پس له دې نه د وایسرای ټولې کیسې راته وکړې. ما ورته ووي چې دا ټول دروغ دي ته وایسرای ته ولیکه چې دا ټول زما برخلاف د دروغو پراېېگندی دي، او که ستا یقین نه کېږي نومونږ به هم درشو او هغه خلک ته را وغواړه چې تاله چا دا ډایري درکړي دي چې رینبنتینولي (سپیناوی) ورسره وکړم. مهاتما جي زما د دې تجویز سره اتفاق وکړو چې زه به ورته ولیکم چې ته منصف شه دا یې هم وایسرای ته ولیکل چې لاړه ارون ما باندې ډېر تاکید کړی و، چې ته ضرور سرحد ته لاړ شه نو که ته ماله اجازه را کوي نوزه

به هم سرحد ته لاړ شم. د وایسرای نه دا جواب راغی چې ستاسو د راتلو ضرورت نشته دی او نه زه دا مناسب گڼم چې په دې وخت کې ته سرحد ته لاړ شې نو گاندهي چې ماته وویل چې زه پوه شوم ته په حقه یې، پرنگیان دا نه غواړي ته څه خپل کار کوه. او بیایې دیویداس ته ووي چې دی احمد اباد ته بوځه او د هغه ځای هغه اشرم ورته وښیه او د هغه ځای خلک چې هلته دي هغه ورته وښیه. زه او دیویداس احمد اباد له روان شو او چې هلته ورسېدو نو خورشید بهن سره مو په تیشن ملاقات وشو او درې واړه هغه اشرم له لاړو

د احمد اباد ډېر مزیدار او ښکلی اشرم دی او ډېر عجیبه ځای کېږي دی او د یو لوی خوړ په غاړه اباد دی ټول اشرم کې دیویداس وگرزولم د اشرم نر، ښځې زما نه چاپېره شول او ماسره یې ډېره مینه محبت ښکاره کړو. ما ښام چې زه څه وخت د لمونځ نه فارغ شوم نو دوی ټول ماله راغلل او د سرحد متعلق یې مانه سوالونه شروع کړل چې د بعضې سوالونو په اورېدو به زه چېرېان شوم ولې چې د هغو به هېڅ بنیاد نه و، هغه به صرف زمونږ د بدناملو پراپېکنده وه. د خورشید بهن دا خواهش و چې احمد اباد ته نزدې یو پښتون پیر دی او د هغه ډېر مریدان دي او ډېر رسوخ لري نو که چېرې هغه مونږ سره ملگری شي نو د هغه په ذریعه مونږ ډېر څه کولی شو ما سره هغه پیر له لاړ شه ما ورته ووي چې زما خو هېڅ انکار نشته خو دا کار د دې قسم خلکو نه دی او نه یې د دې قسم خلک کولی شي زه دې قسم خلکو پسې ډېر گرځېدلی یم. دیویداس هم زما د خبرې تایید وکړو نو پس له هغه یې هغه خبره پرېښوده. ما

سره د دوی ډېرې خبرې وشوې او زما نه یې ډېر تپوسونه وکړل او ما سره د خورشید بهن ډېر بحث مباحثې نه پس یې دا خیال پیدا شو چې زه تاسو سره سرحد له ځم او مونږ چې څه وخت واپس گاندهي جي له روان شونو دا هم راسره روانه شوه او گاندهي جي ته یې ووې که چېرې ته ماله اجازت راکوې نو زه د خدمت دپاره سرحد ته ځم نو هغه اجازه ورکړه او ورته یې دا ووي چې په دې خبره سوچ غور او فکر وکړه، احمد اباد باندي شپږ سوه کاله مسلمانانو حکومت کړی دی دلته د مسلمانانو ډېرې بڼې بڼې ابادی دي، مونږ هغه د پخوانو بادشاهانو ابادی وکتې دلته ډېرې کارخانې دي چې کپرې په کې جوړېږي هغه مو هم ولیدې او بل په کې د هندوانو یو لوی قومي کالج دی چې هغې ته «وډیاپت» وايي د هغې لیدو له هم لارو، وډیاپت والاوزه مېلمه کرم او یوه شپه مې ورسره وکړه، دا ډېر ښکلی کالج دی او ابادي یې ډېره ښکلې ده. دې کالج ډېر زیات قوم پرست هلکان پیدا کړي او روزلي دي او هغوی د هندوستان د ازادی دپاره ډېرې قربانۍ ورکړې دي چې څه وخت ما وډیاپت کالج کتلو نو یو هلک مې ولیدو چې زورور ډېنډت یې وهلو ما تپوس وکړو چې دا څوک دی هغوی وې چې دا د گاندهي جي نویسی دی. په کالج کې هلکان نه وو د تحقیق نه راته معلومه شوه چې هغه ټول نن په گجرات کې خواره شوي دي او کلي په کلي گرځي نوزه پوه شوم چې دا په رښتیا قومي کالج دی او پخپلو طالبعلمانو کې یې قومي جذبې پیدا کړې ده او دا دوی له چې دا کوم تعلیم ورکېدی شي دا رښتینی تعلیم دی.

په احمد اباد کې ډېر پښتانه دي هغوی سره مې هم لیده کاته وشو هغوی مې هم د خدایي خدمتگاری په حقیقت پوه کړل په اخري ورځ د احمد اباد د هندوانو مسلمانانو یوه لویه جلسه وشوه. په زرگونو بنځې، نر په کې شریک شول، هغوی ته مې یو مختصر تقریر وکړو، د هغوی د هغې مینې محبت شکر په مې ادا کړه او ورته مې ووی چې مونږ یوه نوې ورورولي جوړه کړې ده، چې د هغې نوم خدایي خدمتگاري ده. خدای ته خود خدمت ضرورت نشته د خدای خدمت د مخلوق خدمت دی. او مونږ که هندوان دي او که مسلمانان یو د خدای مخلوق یو، دښمنانو د یو بل نه جدا کړي یو؛ خو په حقیقت کې یو یو، جلسه ختمه شوه او مونږ واپس گاندهي جي له راغلو، گاندهي جي له د وایسرای لارډولنگډن ځواب راغلی و، زما په لیدو په خدا شو چې ته بالکل ریښتینی یې او حکومت دروغجن دی، حقیقت دا دی چې حکومت د خدایي خدمتگارو تحریک نه پرېږدي او دا تحریک نه غواړي، زه پوه شوم او اصلیت راته په ښه شان معلوم شو وایسرای وایي چې دلته مه راځئ او ماته هم لیکي چې تا ته د سرحد د تلو اجازه نشته نو څه تاسو خپل کار کوئ.

حقیقت دا و چې د حکومت د دې پر اېښودې نه مطلب دا و چې د گاندهي جي او زمونږ په مینځ کې مخالفت پیدا کړي ما ونیسي او زمونږ تحریک ختم کړي، او چې حکومت پوه شو چې گاندهي جي په هېڅ شان دوی نه پرېږدي نو مونږ د هغود پنجو نه بچ شو، دوی ته معلومه شوه چې که مونږ دی ونیسو نو د کانگرس دا سوله ماتېږي. زمونږ ډېر کسان دوی د دفعه

۱۴۴ (د قانون د يو سل او څلور څلوېښتمې مادې په حکم) نيولي وو، د دوی مطلب خو زما په نيولو کې و خودې کې ناکاميا به شول، گاندهي جي زه يوه مياشت ځان سره وساتلم او چې د هغه تسلي وشوه نو زه يې رخصت کړم. ديويداس هم ما سره د احمد اباده پورې راغی زما د هغه ځای نه د روانېدو په وخت د مهاتما جي سکتور مهاديو ډيسايي صاحب راغی او ماله يې يوه لويه پرېره راکړه چې هغه مهاتما جي ته زمونږ د چارسدې اسسټنټ کمشنر ليکلې وه دا هغه پيرنگی و چې حبيب نور پرې حمله کړې وه او هغه پرې پانسي شوی و، د بابري د ډرامې کيسه هم په کې وه هغه راته ووې چې د دې ځواب مهاتما جي له راو لېږه ما چيټی. جېب کې واچوله او گاډي کې را روان شوم، يوه شپه مې اجمير کې، يوه شپه مې جیپور کې او بله شپه مې ډيلي کې وکړه او بيا کلي ته واپس راغلم.

بابره کې ډرامه او زمونږ کمزوري ملگري:

څومره چې به حکومت مونږ سره سختي کوله هومره به زمونږ خلک پوهېدل او اوچتېدل او څومره چې به زمونږ تحريک ترقي کوله او خدايي خدمتگار زياتېدل هومره به حکومت خپل زور او ظلم زياتولو. د چارسدې او بابري بعضې ماشومانو هسې د توقو يوه ډرامه وکړه ليکن حکومت خوبانه لتوله زه په دوره وم ډپټي کمشنر زمونږ سکتور عبدالاکبر او احمد شاه او عبدالله شاه وغوښتل او په دوی يې دومره رعب واچولو چې عبدالاکبر خان د ډرامې والاو نه خپله بيزراي

څرگنده کړه دا جرات يې ونه کړو چې ډپټي کمشنر ته يې ويلي وي چې دا خود هلکانو لوبه وه، داسې لوبې هلکان ټول عمر کوي خو حکومتونه دومره اهميت نه ورکوي. حکومت ته چې زمونږ کمزوري معلومه شوه نو فوراً بله ورځ يې چارسدې ته فوجونه او توپې راولېږل او د ډرامې هلکان يې گرفتار کړل او فوجونه يې د پړانگو، بابري او چارسدې په کوڅو کې ور خوشي کړل. بله دا چې په يوه عامه جلسه کې د چارسدې په جامع مسجد کې ميا احمد شاه په دې هلکانو ملامتيا وويله او خپله بيزراي يې ترې ظاهره کړه چې د دې نتيجه دا شوه چې حکومت هغوی ونيول او يو يې يو کال او دوه يې دوه نيم کاله په دې دومره معمولي خبره قيد کړل. زه چې د دورې نه واپس راغلم نو پړانگو، بابري او چارسدې ته لارم خلک مې جمع کړل او د صبر تسلی يو تقرير مې ورته وکړو او د حکومت په دې قسم پالیسی مې نکته چيني وکړله چې دا خود هلکانو يوه ټوکه وه حکومت ترې بوقه جوړه کړه. زمونږ خلکو کې چې خفگان او مايوسي پيدا شوې وه هغه لرې شوه او تسلي يې وشوه. زمونږ په ملگرو باندې ډپټي کمشنر دومره يره او هيبت راوستو چې ماته په دوه پښې شو چې ته ټوله ورځ دورې کوي، جلسې کوي او په هغو کې غير ذمه دارانه تقريرونه کوي او خلک دومره خدايي خدمتگار شول چې په هغو قابو موندل گران شو، په دې وجه مونږ د تحریک نه استعفا گانې ورکوو. چونکه دوی زمونږ زاره ملگري وو نو زما د دوی استعفا گانې خوښې نه وې نو دا فېصله مو وکړه چې مردان ته لار شو او قاضي صاحب عطا الله خان او ثمين جان سره دې کې مشوره

و کړو. مونږ لارو او د قاضي صاحب سره مو شپه شوه د شپې مو دا خبرې شروع کړې زما عجيبه ملگري وو په کار خودا وو چې د شپې ورځې په کار کولو يې ماته ډاډ راکړی وی، خو زه يې ملامته کولم. د دې ټولو خواهش دا و چې زه دې دا جلسې پرېږدم او د دوی په شان په قلاړه کېنم ما ورته ووي چې کار را باندې مه پرېږدئ او چې تاسو څنگه وايئ هغسې کار به کوم تاسو ماله يو ليکلی تقرير راکړئ. زه به هم هغه په جلسو کې خلکو ته کوم ليکن هغوی دا هم ونه منله او راته يې وويل که ته دا جلسې بس کوي نه نو مونږ استعفا گانې ورکوو قاضي صاحب، ثمين جان او د هغوی نورو ملگرو د هغوی ملگرتيا کوله ما دوی ته ووي چې د گاندهي لارډ ارون سوله چې ده دا عارضي سوله ده او دا راوند ټېبل کانفرانس چې دی دا کاميابېږي نه او دا چې کله ناکاميا به شونو د ټولو نه اول به ما نيسي او که مونږ تقرير وکړو او که ونه کړو که جلسې وکړو او که ونه کړو نو هم ترې خلاصېدی نه شو، نو دا مونږ له خدای يو وخت راکړی دی. په کار دي چې د دې نه فايده او چته کړو او شپه او ورځ په ځان يوه کړو او په دې خپل قام پسې وگرځو او چې دا تاسو دا وايئ چې خپل تقرير کې دا خبره مه کوه چې «د پيرنگي يو ښکر مو مات کړی دی، او پاڅی پښتنو ملا وتړئ چې دا بل ښکري يې هم مات کړو» نو اوس تاسو ماته ووايئ چې زه دا ونه وایم نو څه ووايم؟ هغوی ماته وويل چې ته وایه چې مونږ حکومت ته لاس ورکړی دی ما ورته ووي چې زه ستاسو نه پوښتنه کوم چې ايا په دې خبره به پښتانه پوه شي او کومه جذبه چې زه پيدا کول غواړم هغه به په کې پيدا

شي؟

د هغوی خبرو ته مې مجبوراً غاړه کېښوده چې دوی رانه جدا نه شي حالانکه دا خبره ماته ښه نه ښکارېده او عجیبه خو لا دا وه چې زمونږ دوه جلسې مقررې شوې وې او د هغو اعلانونه هم شوي وو، یوه سودم کې او بله د خلیلو په سپینه وړې کې راته یې ووې چې دې له به هم نه ځي، میا عبدالله شاه او جعفر شاه ووې چې مونږ خو استعفا ورکوو، نن دی او که سبا ولې چې حکومت مونږ گرفتار وي، مونږ یې ډېره تسلي وکړه خو رضانه شویا مونږ ورته ووې چې ښه ده استعفا ورکړئ خو چې اخباراتو کې یې چاپ نه کړئ، ځکه چې حکومت به د دې نه ناجایزه فایده اوچته کړي خو هغوی دا هم ونه منله د هغوی دا خیال و چې د دی نه مونږ حکومت خبروو چې مونږ د دې تحریک نه ویزاره یو. زمونږ دې نورو دوستانو ورته ووې چې دا خبرې د حکومت نه هسې هم پتې نه پاتې کېږي خو بیا هم هغوی په اخبارونو کې اعلان وکړو، شپه ډېره تلې وه د دې خبرو نه پس مونږ اوده شو خو دغه شپه په ما ډېره بې ارامه تېره شوه او ټکی خوب مې ونه کړی شو ما دې خپل بدنصیبه قوم ته کتل چې اول خود دوی د خدمت څوک نه وي او که څوک یو نیم پیدا هم شي، نو څوک د خدمت موقع نه ورکوي، سحر چې زه او قاضي صاحب د گرځېدو دپاره لاړو نو ما قاضي صاحب ته دا خبره وکړه چې ښه ده، چې تاسو دا ناروا په ما کوئ، نو چې د قیامت په ورځ حساب کتاب کېږي نو زه به ستاسو گړېوان ته لاس اچوم او د دې ټولو خبرو ذمه وار به تاسو یی او ستاسو د دې فېصلې نقصان چې قوم او ملک ته

رسيږي د دې ذمه واري به هم ستاسو په سروبي نو قاضي صاحب ما ته ووي چې زه څه وکړم ما ته هم دا خبره مناسبه نه ښکاري خو که نه يې منو نو دوی تښتې او مونږ په ډاگه پرېږدي، چې چای مو څکله نو قاضي صاحب دوی سره د سودم او د سپينې وړۍ ذکر وکړو او دوی يې په دې رضا کړل چې دې جلسو له دې دې (زه) لار شي خو په دې شرط چې تاسو ورسره لار شئ او چې تاسو ورته څنگه وايئ هغسې تقرير به کوي يوې جلسې له راسره ميا صاحب احمد شاه او بلې له راسره عبدالاکبر خان لارل.

د سودم په جلسه کې چې قوم کومه سپاسنامه راله راکړې وه نو په هغې کې دا ذکر هم و، چې تاسو د پښتنو د شان سره چې د يولک خدايي خدمتگارو اعلان کړي و، دا لودي مونږ د دې نه زياتو ته تيار يو، د دې علاقې خانان او ټول خلک د قاضي صاحب د کار په برکت مونږ سره د ملگرتيا دپاره تيار شول، د سپينې وړۍ جلسه چې شروع شوه نو ډېرې ښځې هم دې جلسې له راغلي وې چې په دې کې يو هوايي جهاز راغی او په دې ښځو را غوټه شو ډېرې ښځې و تښتېدې؛ خو ما چې ورته اواز وکړو چې تاسو څنگه پښتنې يئ چې د هوايي جهاز نه تښتئ، نو ټولې واپس شوې، هوا باز خپل جهاز ډېر ځله د هغوی په سرونو تېر را تېر کړو چې ښځې ونه يرېدې نو مياوسه شو او واپس لارو، چې جلسه ختمه شوه نو زه د ميا صاحب سره کلي ته راغلم نورې دورې پاتې شوې، او زه د کلي نه بهر ته تلې نه شوم د خداي دې فضل ته گوره چې زما تلل راتلل بند شول نو بيا خلکو اتمانزو ته تلل راتلل شروع کړل.

زما کار جاري شو او ډېر بڼه کېدلو ميا صاحب چې د لويې جرگې سکترو د څه ضروري معاملاتو د فېصلي دپاره يې لويه جرگه اتمانزو ته راوبلله چې کار ختم شو نو پير شهنشاہ او سردار رام سنگھ ماته د دورې کولو وويې ما ورته وويې چې زما خو عذر نشته خو صدر صاحب عبدالاکبر خان او احمد شاه ميا صاحب زه د دورو نه منع کړی يم تاسو که ما غواړئ نو د هغوی نه اجازت واخلي! هغوی ميا صاحب مجبور کړو او ماله يې اجازت را کړو او هغوی سره د دورې دپاره روان شوم. ما د کوهات او بنو کلي په کلي دوره وکړه او ډېرې ورځې مې په کې تېرې کړې ډېرې جرگې جوړې شوې او ډېر خلک خدایي خدمتگار شول، چې د هغه ځايه واپس راغلم نو سيد فضل لطيف په هرې چند کې د لويې جلسې انتظام کړی و، او ټولو مومندو او رانيزولو له يې دعوتونه لېرلي وو، هغه زه هغې جلسې له بوتلم ډېر مخلوق جلسې له راغلی وو جلسه وشوه ما په کې تقرير وکړو چې: ای پښتنو وروڼو مونږ ټول يو قوم يو او د يو بابا اولاد يو زمونږ مثال د يوې ونې دی چې دې کې ډېرې څانگې وي خو مونږ يې يو وي او چې څوک د هغې ونې نه يوه څانگه پرې کوي نو د هغې ونې سيوري ته نقصان رسي او که د هغې ونې مونږ وچ شي نو ټولې څانگې يې وچې شي، نو نن ورځې پيرنگيان لگيا دي دغه څانگې ورو ورو پرې کوي، تاسو وپښ شئ که دغه څانگې ختمې شي نو ستاسو بچي به په نمر (نور) پاتې شي او د سر سيوري به يې ورک شي او که چېرې دغه مونږ وچ شو نو دغه ټولې څانگې به يې وچې شي يوه به هم پاتې نه شي، زه تاسو ته وایم چې دښمن لگيا دی

تاسو وړکوي او په دې کوشش کې دې چې دا موندل وچ شي که تاسو نه دا موندل وچ شو نو بيا به ورک شئ. پاڅئ! دا خپل کور جوړ کړئ! دا بېل بېلوالی پرېږدئ يو قوم شئ، که يو قوم شوي؛ نو ستاسو دنيا به هم اباده شي او آخرت هم، چې جلسه ختمه شوه نو زمونږ د تنگي کارکنان کلي ته رخصت شول او زه او فضل لطيف باچا بدرگې ته او بيا رانيزو ته لارو او د هغې علاقې دوره مو وکړه چې د هغه ځايه واپس شوم نو غلام محمد خان د لوند خوړ د جلسې انتظام کړی و، زه او ميا احمد شاه او عبدالاکبر خان هلته لارو، دلته هم ډېره لويه جلسه وشوه او ډېرې زنانې ورله راغلې وې او په هغه جلسه کې ماسره زنانې و دا وعده وکړه چې:

که د ځلمو نه پوره نه شوه
فخر افغانه جينکۍ به دې گټينه

جلسه چې ختمه شوه نو ميا احمد شاه او عبدالاکبر خان واپس راغلل او زه يې هغوی ته د بایبزو د دورې د پاره پرېښودم او غلام محمد خان سره پاتې شوم. مونږ د بایبزو او شموزو دوره وکړه. زه د بایبزو د کارکنانو نه ډېر خوشحاله شوم ځکه چې هغوی پخپله علاقه کې ډېر کار کړی و، او د ټولنو نه زیاته د خوشحالی خبره دا وه چې کوم ځای به جلسه وه او چې کومې نېټې به په کوټو (بامونو) جلسې ته ناستې وې نو هغو سره به څرخې هم وې او هغوی به د جلسې شروع کېدو نه وړاندې څرخې کولې بله دا چې غلام محمد خان او زرین خان به زما د آرام ډېر فکر کولو د دوی په برکت به زه په آرام م، بله

دا چې غلام محمد خان او زرین خان په زنانه وکې ډېر کار کړی و.

په لوند خوړ کې د بنځو جلسه وشوه، په زرگونو بنځې ورله راغلې وې او ماله یې سپاسنامه هم راکړه او تقریرونه یې هم وکړل په دې زه خوشحال شوم ولې چې بغیر د بنځو نه یو قوم ترقي کولی نه شي ولې چې زمونږ د کور او بچو ټول پرورش د هغوی په لاس کې دی او زمونږ د گاډي چې کومې دوه پایې دي نویو سپری دی او بله بنځه ده، نو تاسو پخپله خیال وکړئ چې یوه پایه پنجر وي نو گاډی به څنگه لاړ شي؟

په سپاسنامه کې دوی دا مصرع لیکلې وه:

که د ځلمونه پوره نه شوه

فخر افغانه جینکی به دې گټینه

له دې ځایه زه او غلام محمد خان د یوې ورځې دپاره یوسفزو له لارو هلته د یوسفزو یوه عظیم الشانه جلسه وه، زرگونو خلک او خدایي خدمتگار جمع وو داسې لویه جلسه ما بل ځای لیدلې نه وه، ما په جلسه کې تقریر وکړو چې خدایي خدمتگار ځان ته خدایي خدمتگار وایي، لیکن خدای ته د خدمت ضرورت نشته، د خدای خدمت د هغه د مخلوق خدمت دی او د خدای مخلوق یوازې مسلمانان نه دي ټول د هغه مخلوق دي، که هندو دی که سکھ دی که عیسایي دی زمونږ فرض د دنیا نه ظلم ورکول دي او مظلوم د ظالم نه خلاصول دي. مونږ به د هغه قوم او حکومت مخالفت کوو چې څوک د خدای په مخلوق ظلم کوي که ظالم زمونږ ورور او

مسلمان هم وي. بله دا چې زمونږ خدمت به د خدای دپاره وي د
 څه غرض دپاره به نه وي. مونږ له چې څوک څومره تکلیف
 راکوي زور اوزياتی راباندې کوي مونږ به بدل نه اخلو بلکې
 مونږ به صبر کوو او د هغه سرې، قوم یا حکومت د پوهولو
 کوشش به کوو، چې جلسه ختمه شوه مونږ د شپې د آرام دپاره
 سوډم ته راغلو دلته زمونږ ملگرو امیر محمد خان او مهردل
 خان او شاکرالله باچا او د هغوی ملگرو په دې علاقه کې ډېر
 ښه کار کړی و. دلته هم ډېره ښه جلسه وشوه او د دې ځای په
 زنانو کې هم د ازادۍ جذبه پیدا شوې وه، د دې ځای د دورې
 د ختمېدو نه پس د سلیم خان په ډېرۍ کې د مومندو یوه لویه
 جلسه وشوه د علاقې ټول مومند را جمع شوي وو او د دې
 تحریک په غرض او مقصد مې پوه کړل چې دا تحریک زمونږ
 د رورولۍ او قامولۍ تحریک دی او مونږ دا کوشش کوو چې
 د ټولو پښتنو یوه ورورولي او قامولي جوړه کړو او د دوی د
 زړونو نه بغض، کینه، تریگني او دښمني لرې کړو چې اتفاق
 په کې پیدا شي، محبت او همدردی په کې پیدا شي او یو قوم
 شي. ای وروڼو! که یو قوم شوی نو تاسو له خدای داسې ملک
 در کړی دی چې د دولتونو او نعمتونو نه ډک دی خو ستاسو د
 بې اتفاقی په وجه پرې نور خلک مزې کوي او که تاسو یو قوم
 شوی نو ستاسو ملک بل څوک خوړی نه شي ستاسو دنیا او
 آخرت به اباد شي. او دا داسې ملک دی چې دې کې به یو سرې
 غریب پاتې نه شي ټول به خانان شي.

ډېره ښه او کامیابه جلسه وشوه او خلک د دې تحریک په
 غرض او مقصد پوه شول او د انقلاب زنده باد، فخر افغان

زنده باد په چغو کې جلسه خوره شوه بیا له دې ځایه مونږ منگادریگی ته لارو خلکو سره کېناستو. دلته زمونږ تحریک بڼه روان دی او ډېر مجلسونه مو وکړل او بیا ترې رخصت شو. خپل کلي ته لارم په دې ډېر گرځېدو او تقریرونو مې اواز ناست و مری مې څوږېده ناجوره شوم. لږ ارام مې وکړو، لیکن زما په نصیب کې ارام چېرته و؟ که زه به خلکو پسې نه تلم نو خلک ما پسې راتلل او ارام مې نه شو کولی ما به ډېر پوهول خو نه پوهېدل، دا د هغوی هغه ډېر محبت و او که خبرې مې ورسره نه کولې نو خپه کېدل به.

د پیرنگیانو د جبر او تشدد زیاتوالی:

د سرحد حکومت د گاندهي لارډ ارون د سولې هېڅ پروا نه کوله، ورځ په ورځ به یې نوي نوي حکمونه او قانونه په مونږ لگول اول خو خدایي خدمتگار په چاونو بند وو چې نه به ځي، بیا یې په سرکونو هم گرځېدو ته نه پرېښوول، بیا حکم جاري شو چې څومره جرنیلي سرکونه دي د هغونه څلور څلور میله یو خوا بل خوا جلوسونه جلسې او په وردو کې گرځېدل بند دي علاقه په علاقه د دې نه علاوه دغه ۱۴۴ ولگېده او پولیس ته اختیار ورکړی شو چې تاسو پخپل حکم چې څوک نیسی نیوی شی، په صوبه سرحد کې پولیس راج جوړ شو، یوه ورځې زه د خان بهادر میا مشرف شاه د زوی فاتحې له تلم څلور خدایي خدمتگار باوردی هم راسره وو چې د مردان د جرنندو اډې له ورغلم نو زمونږ په لیدو سره یو پولیس سنتیري را منډه کړه او د عام سرک دروازه یې زمونږ موټر ته بنده کړه بله لار نه

وه مونږ د موټر نه کوز شو او هغه ته مو ووي چې دا خو عام سپرک دی او بله لار هم نشته مهرباني وکړه دروازه راته لرې کړه هغه راته ووي چې سپرک مړک نه پېژنم ما ته خو دا حکم دی چې د سرو جامو سړي په دې سپرک مه پرېږده او که هغه څه ويلې نو بيا يې په ټوپک اووله. ټوپک يې مونږ ته مخامخ کړو او راته يې ووي چې که تلی شئ نو لار شئ! چا چې زه پېژندم هغوی ورته ډېر ووي چې داسې مه کوه دوی ته دروازه لرې کړه هغه ووي چې ماته د خپل افسر حکم دی دروازه دوی ته نه شم لرې کولی مونږ واپس شو او د نهر په غاړه د پوليس لاین سپرک ته راووتو تانې دار مو ددې خبرې نه خبر کړو هغه راته ووي چې زمونږ صاحب سره په دې کې ليدل په کار دي ما ورته ووي چې دا خو ستا د صاحب حکم دی د ليدو نه به څه جوړ شي؟ تاسو فکر وکړئ چې ستاسو ما سره داسې سلوک وي نو عامو خدايي خدمتگارو ته به څومره تکليف وي؟

په کلو کې لارو کوڅو کې به پوليس بې گناه خلک وهل سواره به راتلل کلو کې به گرځېدل او د خلکو سترونه به يې ماتول، خو مونږ د خپل طرف نه په سوله ټينگ او سېدواو داسې کار مو نه کولو چې په مونږ څه الزام راشي او دا ټول تکليفونه مونږ په صبر او استقلال تېرول او بيا په اخره نوبت دې ته ورسېدو چې دوهلو په ځای به يې خدايي خدمتگار قتلول د شپې به د دوی ډار ډول لارل په دفتر کې چې به د کوم خدايي خدمتگار ډيوټي وه هغه به يې ونيولو او چې څه به ورسره وو هغه به يې ترې واخيستل او بيا به يې په ټوپک وويشتو. دغه شان يو صوبه دار چې زمونږ يو خدايي خدمتگار

غریب بی گناه په اورمرو کې وویشتو هغه ورته چغې وهلي چې زه یم او هغه یې شهید کړو، د کلو خلکو پولیس ونیول او توپکې یې ترې واخیستې خو زموږ تحریک دومره اثر په پښتنو کې و، چې تشدد یې ورسره ونه کړلو صرف رپوټ یې وکړو او چې اسسټنټ کمشنر راغی نو توپکې یې ورکړې. پیرنګیانو ته ډېر قهر په دې ورتلو چې خلکو تشدد نه کولو پیرنګیانو به خلک مجبورول چې تشدد وکړي چې زموږ ورته بانه جوړه شي او بڼه پرې زړونه یخ کړو، او بریاد او تباہ یې کړو. د خدایي خدمتگارو اصل صبر و خپل ځانونه یې خدای ته سپارلي وو او په دې یقین وو چې یوه ورځ به زموږه دا مظلومیت رنگ راوړي. پیرنګیانو به ویلې چې مونږه دې خلکو هېران کړي یو مونږ کوشش کوو چې دوی تشدد وکړي د تشدد علاج خو مونږه سره شته ځکه چې مونږ سره د تشدد ډېر سامان دی خو د عدم تشدد علاج راسره نشته.

پیرنګیانو به دا خبره کوله چې:

[The Non-violent Pathan is more dangerous than the violent Pathan]

د عدم تشدد په اصولو روان پښتون د متشدد پښتون نه ډېر خطرناک دی.

چې د کراچۍ د کانګرس د سالانه جلسې نه واپس راغلو زموږ د صوبې لارښوونکي صاحب ماسره د ملاقات کولو خواهش ظاهر کړو او ماله یې د بعضې کسانو په خولې ځوابونه راوېلېدل، لیکن ما چې د پیرنګیانو زور او ظلم او زیاتې ته کتل نو زړه مې نه غوښتل چې لارښوونکي صاحب سره ملاقات وکړم او نه ماته په کې د قوم او ملک څه فایده ښکارېده ولې چې یو

طرف ته يې باوجود د سولې زمونږ د رانيزو قيديان پرې نه
 ښودل او بل يې د لوبو ټوقو په ډرامه زمونږ بچي گرفتار کړل
 او په خدايي خدمتگارو يې توره تياره جوړه کړې وه، په دې
 وجه ما د هغه د ملاقات نه انکار وکړو، ليکن زما د انکار
 باوجود حکومت اصرار کولو چې ما سره دې خامخا وويني نو
 يوه ورځ زما مشر ورور ډاکټر خان صاحب راغی او راته يې
 ووي چې د حکومت دومره اصرار دی نو ملاقات ورسره وکړه
 نو ما ورته ووي چې لات صاحب زمونږ د جماعت د صدر او
 سکت سره ولې ملاقات نه کوي؟ ولې چې ذمه وار خلک خو
 هغوی دي او زما خو څه ذمه واري نشته او که چېرې ما سره
 ملاقات کول غواړي نو زه ورسره په دې شرط ملاقات کوم چې
 موجوده وخت کې د حکومت له طرفه کوم مشکلات مونږ ته
 پېښ دي که د هغې حل کول په اخلاص او ايماندارۍ سره
 غواړي، لکين لات صاحب دې شرط ته غاړه کېښوده او ويې
 ويل چې په سياست کې ايمانداري نه وي نو ما ورته ووي چې
 ايمانداري نه وي زه داسې ملاقات کول نه غواړم ځکه زما
 سياست د ايماندارۍ دی په دې وجه هغه ملاقات پاتې شو.

څه ورځې پس زمونږ ملگری ميا احمد شاه صاحب د څه
 خبرې دپاره مستر لاتر ته چې د پوليس نائيب جرنيل و. او زمونږ
 د صوبې د سي، ائ، ډي لوی افسر و تلی و او بيا دواړه لات
 صاحب له لارل، لات صاحب بيا هغه سره زما د ملاقات خبره
 تازه کړه نوميا صاحب مال راغی او ماته اړم شو چې لات
 صاحب سره ملاقات وکړه ما ورته ووي چې ماته په ملاقات
 کې څه عذر نشته خو زه په کې څه فايده نه وينم ستا او د هغه

دا خبرې اترې هم تسلي بخش نه دي او بيا د پړانگود فوج متعلق دا خواب چې مونږ سره طاقت دی او بيا د لارې د بندولو خواب چې هغه سپايي خو ستاسو خټک و، د ميا صاحب طبيعت زما په انکار خپه شونو بيا يې جرگه راوغوښته او جرگې ته يې دا مسئله پيش کړه او جرگې په کثرت رای دا فېصله وکړه چې ملاقات کول نه دي په کار په دې ميا صاحب نور هم خپه شو، ليکن په ډېرو منتونو قاضي صاحب او علي اصغر خان رضا کړو، د فېصلي نه پس ما د هغه نه پوښتنه وکړه چې فردوس خان او غلام محمد خان تاسود ملاقات په حق کې څنگه لاسونه وچت کړي وو هغوی په خندا کې ووې چې مونږ خود دې وپري نه لاسونه وچت کړي وو چې که ته ورسره ملاقات ونه کړې نو مونږ به گرفتار کړي او بيا به جنگ شروع شي.

د يو جماعت کارکنان چې د وپري نه داسې کارونه کوي نو د هغونه قوم ته او جماعت ته نقصان رسېږي، دا خبره حکومت دلته پرې نښوه، وایسرای ته يې ورسوله او زما برخلاف يې غلطه پراپېکنده شروع کړه چې ده د پړنگيانو نه نفرت دی. ده مونږ سره ذاتيات دي ځکه مونږ سره ملاقات نه کوي او بيا وایسرای په دې الفاظو گاندهي جي ته شکايت وکړو، گاندهي جي ماته وليکل چې ته خپل لات سره ملاقات وکړه زه پوه یم چې ته په څه وجه ملاقات کول نه غواړې خودی ستا بر خلاف پراپېکنده کوي او په خلکو کې ستا متعلق غلط فهمی پيدا کوي اخرزه مجبور شوم او دا خبره مې د جرگې انتظاميې ته پيش کړه او د هغوی په اجازه مې لات صاحب سره په تتھيا

گلی کې ملاقات وکړو.

مالاټ صاحب ته په خدایي خدمتگارو د ظلمونو او د رانیزو د قیدیانو ووي؛ خو باوجود د دې خبرو د پیرنګیانو په پالیسی کې څه فرق رانغی بلکې د اول نه زیات شول. حقیقت دا دی چې د دوی دا ټول ملاقاتونه د دې قوم او ملک د فایده د پاره نه وي، دې کې د دوی مقصد دا وي چې دا سړی به څنگه دوکه کړو خپل مقصد به ترې پاتې کړو او د ځان سره به یې ملگری کړو او ما چې څومره ملاقاتونه کړي دي نو بغیر د لالچ نه مې په کې بل څه لیدلي نه دي. حکومت د مالیې په بانه ظلمونه شروع کړل دا نه چې گوندې خدایي خدمتگارو د مالیې نه انکار کړی و خو غله دومره ارزانه شوې وه چې خلک تنگ وو. د مالیې وس یې نه کېده او د مالیې بقایې یوازې په خدایي خدمتگارو نه وې د دوی نه زیاتې په سرکاري خانانو او ملکانو وې خو هغوی ته یې څه نه وې خواران خدایي خدمتگار به یې تنگول مالونه به یې لیلام کول حوالاتونو کې به یې اچول او لا د هغوی برخلاف به یې دا پراپېگنده هم کوله چې دوی د مالیې ورکولو نه انکاري دي پخپله یې هم نه ورکوي او نور خلک هم منع کوي حالانکه دا بالکل دروغ وو، خلکو سره په رښتیا مالیه نه وه او خدایي خدمتگارو سره هم نه وه دوی به حکومت ته وي چې دا تاسو نورو خلکو سره څنگه سلوک کوئ دغسې مونږ سره هم کوئ، مونږ خو هم ستاسو رعیت یو چې بعضې خلکو ته معلومه شوه چې حکومت د خدایي خدمتگارو په کړولو خوشحالیږي نو په خدایي خدمتگارو یې د دروغو مقدمې شروع کړې، په دواوه

کې د جبار خان او اول مير ملک د لاسه خدایي خدمتگار په اور کې ولاړ وو، په ابازو کې افتاب گل میا او یحیی میا او د دوی نورو وروڼو او عزیزانو خدایي خدمتگار د ورگو په کوټو کې بند کړل او د بوسو لوگي یې ورته وکړل. د دې کاکا خپلو، میاگانو د پیرنګیانو سره دومره محبت و او د هغوی دومره وفادار او خدمتگار وو چې څه وخت به د خدایي خدمتگارو د راتلونو خبر شول نو ټوپکې به یې ورپسې واخیستې او د هغوی مرګ ته به تیار وو، د مالیې په بانه د بتګرام عبدالله جان میا او د هغه زوی چې په خلکو څومره ظلمونه کړي دي دهغو بیان کولی نه شم. ده هم خلک په کوټو کې بند کړي دي او د بوسو لوگي یې ورته کړي دي فضل الرحمان خان د شوقدر سپري خو پرېږده د بنځو بې عزتي یې هم کړې ده. بله دا چې زمونږ د هشنغر په کلو کې او مېرو کې د پولیس تانه دار ګرځېدو او هر چانه به یې پوښتنه کوله چې دلته هم څوک خدایي خدمتگار شته او چې څوک به خدایي خدمتگار و هغه به یې وهلو، ټکولو او بې عزته کولو، د ملکنډ اېجنسی د سخا کوټ کلي نه یو څو ماشومان زما د لیدو د پاره راتلل نو پولیس ترې خبر شول اول خوی یې په دوی ډېر دباوونه وکړل چې دوی ونه یرېدل او خپله اراده یې پرې نه ښووه نو بیا یې دومره ووهل چې سرونه یې ورله مات کړل. هغو کې یو ماشوم زما ورور ډاکټر خانصاحب مات سرګاندهي جي له ولېږلو چې هغه دغو ورځو کې شمله کې و او دا ټول حال یې ورته ووي. حقیقت دا دی چې پیرنګیان دغو ورځو کې بالکل لېوني شوي وو او د گنهنګار او بې گناه تمیز نه و، گاندهي جي دا ټولې

خبرې و ايسراى ته وليكلې او ورته يې وليكل چې د دې تحقيق دپاره زه سرحد ته تلل غواړم خو و ايسراى اجازت ورنه كړو، حقيقت دادى چې په پښتنو باندې خومره ظلم كېدلو دا ټول پيرنگيانو كولو، هغوى دا نه غوښتل چې پښتانه دې را وين شي او منظم دې شي او په دوى كې دې اتفاق او سياسي شعور پيدا شي.

د ديويدياس گاندهي د سرحد دوره:

مهاتما جې و ايسراى ته دوباره وليكل چې كه حكومت ماله اجازه نه راكوي نو بيا دې جواهر لال يا پټېل له اجازت وركړي چې هغوى سرحد ته لاړ شي او تحقيق وكړي، چې څوك سوله ماتوي؟ خو حكومت د دې نه هم انكار وكړو ځكه چې سوله خو دوى ماتوله بيا گاندهي جې و ايسراى ته وليكل چې زما زوى ديويدياس له اجازت وركړه حكومت دې ته هم تيار نه شو اخر چې گاندهي جې د حكومت نه مايوسه شونو و ايسراى ته يې وليكل چې ښه ده، كه ماله اجازت راكوي او كه نه راكوي زه سرحد ته ځم، نو پس د هغې نه حكومت په دې رضا شو چې ښه ده مونږ ديويدياس له اجازه وركوو په دې شرط چې هېڅ قسم جلسې او جلوسونه به نه وي، گاندهي جې مونږ له تار راكړو چې ديويدياس سرحد له راځي ليكن استقبال جلوس او نمايش به نه وي.

ديويدياس راغى او مونږ د ده استقبال ونه كړو، او ديويدياس چې څه وخت راوړسېد نو مونږ ته يې هم د مهاتما جې هغه خيال ظاهر كړو چې څه وخت مونږ د پېښور نه اتمانزو ته

روانیدو نو مونږ دیویداس ته ووې چې د پېښور نه تر اتمانزو پورې په سرک د لسو لسو گزو په فاصله خدایي خدمتگار د حفاظت دپاره درته ودروو خو هغه د دې نه انکار وکړو چې سباله مونږ ته کال ته لارو نو خبر شو چې دلته ارباب عبدالغفور خان او د بهادرکلي عاشق شاه باچا او په ترخه کې ډېر بېگناه خدایي خدمتگار حکومت گرفتار کړي و، او د ارباب عبدالغفور پلار ارباب جمعه خان د دیویداس دپاره مېلمستیا کړې وه، د خلیلو، مومندو زموږ ټول کارکنان موجود وو او دیویداس ته یې هغه ټولې کیسې وکړې چې حکومت مونږ سره کړې وې. بله ورځ اتمانزو ته روان شو، مونږ چې د ښاره روانېدو نو موټر نه و، نو په لارې کې کېناستو او چې د شاهي باغ نه لږ واوړېدو نو د زرین خان د ترنگزو موټر راغی دوه ښکلي خدایي خدمتگار په ښکلو وردو کې په کې ناست وو او سره جنډه پرې لگېدلې وه مونږ د لارې نه کوز شو او موټر کې کېناستو زه او دیویداس او خورشید بهن درې واړه روستو کېناستو موټر روان شو او ډېر په تېزۍ روان شو، یو مشهور ظالم ډاکو مفرور چې په قاضي مفرور مشهور و مونږ ته د سردریاب د پل په غاړه قلبي خان چې د حکومت سړی و، د لوڅو ځنگل کې کېنولی و، چې زموږ موټر ور ورسېدو او هغه دوه خدایي خدمتگار چې د موټر مخ کې ناست و د هغوی باقاعدو وردۍ وې نو د هغې ډاکوانو دا خیال راغی چې دا به د جرنیل موټر وي نو بېرته کېناستل او بله دا چې دوی ته خو دا معلومه نه وه چې مونږ به موټر کې څو ولې چې مونږ د اډې نه په لارې کې ناست و، خو مونږ پسې چې کومه لارې وه هغې

له دغه مفرووران راپاڅېدل او ډزې يې پرې وکړې دا هغه لاری وه چې مونږ په کې ناست وو، سرې په کې زخمیان شول مالونه يې ترې واخيستل او یو بل ته يې ووي چې هغوی خودې لاری کې نشته چې مونږ ورته ناست وو، دغه لاری چې چارسدې ته را ورسېده نو مونږ ته يې دا ټول حال ووي بیا ماته زمونږ د موټر هغه ډرپور ووي چې مونږ دغه ځای له را ورسېدونو ما وليدل چې دغه لوڅو کې یو سرې را وچت شو او بیا کېناستو غالباً چې د دوی به دا خیال پیدا شوی وي چې دا موټر د جرنیل معلومېرې ځکه چې جنډه هم پرې لگېدلې وه. او باوردي فوځیان هم په کې ناست وو او دوی له خو قلې خان پولیټیکل اېجنټ ډایري ورلېږلې وه چې باچا خان او دوه ملگري يې په لاری کې دروان شول، دوی ځکه په موټر غرض ونه کړو او په هغه لاری يې ډزې وکړې چې مونږ په کې د پېښور نه ناست وو، مونږ رځپو کې وو چې د دې لاری د واقعي نه خبر شو نو چې د چارسدې هسپتال ته ورغلو هغه زخمیان مو هم په کې وليدل او هغوی راته دا ټول حال ووي. د دغو ډاکې مارونه چې خلک خبر شول دغو ډاکې مارو پسې داگري او نور خدایي خدمتگارانو عام خلک راووتل خودوی ترې وتښتېدل او چې تیراه ته ورسېدل نو زمونږ اړیدي وروڼه د دې واقعي نه خبر شوي وو هغوی يې ونیول او هغه مالونه يې ترې واخيستل او دا قاضي مفروور يې قتل کړو او کومې روپۍ چې زمونږ په سر قلې خان ورکړې وې هغه ترې هغوی واخيستې او د خلکو هغه سامان يې مونږ ته راولېږلو او هغه مونږ خپلو خاوندانو له ورکړو چې پکې یوه تماچه هم

.وه

د اړيدو وروڼو دا خيال و چې كه دا د پښتنو مېلمان نه د گاندهي جي زوى او خورشېد بهن دوى وژلي وي، نو د پښتنو به په هندوستان كې څومره بد نامي شوې وه دغه وجه وه چې اړېدو دوى قتل كړه كه نه وي نو ازاد قبائل هغه سړي نه وژني چې دوى ته يې پناه ور وړې وي. د دې مفروړ په سر پيرنگيانو اړيدو له ډېرې روپۍ وركولې، ولې هغوى نه اخيستې.

دا شكر دى چې د پيرنگيانو د حكومت دا منصوبه خداى نا كاميا به كړه كه د گاندهي جي زوى يا د خورشيد بهن چې دا د (دادا بايي ناروجي) نوسى. وه دادا بايي ناروجي د كانگرس باني و او د ده په كوشش كانگرس دې ځاى ته رسېدلى و كه دا دلته په سرحد كې وژل شوي وي نو پيرنگيانو له به هم د پښتنو برخلاف د پراېگنډې بڼه موقع په لاس وركلې وه پښتانه به يې دنيا كې بدنام كړي وو، او هندوان او پارسيان به يې هم د پښتنو نه وېزاره كړي وو او كوم اثر چې په هندوستان كې او په كانگرس د خدايي خدمتگارو په وجه پيدا شوى و هغه ته به ډېر نقصان رسېدلى وي او پښتانه به بيا د پيرنگيانو زور او ظلم ته يوازې پاتې شوي وي او دنيا سره به يې د سترگو لگېدو شان نه وو پاتې شوى، خو مونږ خدايي خدمتگارو د خداى دپاره د هغه د مخلوق خدمت ته ملا تړلې وه نو هغه هم مونږ سره په هره موقع مدد كړى دى او مونږ يې د دښمن د چالونو نه بچ كړي يو.

د اتمانزو نه مونږ دواوې ته لارو ولې چې په دې خلكو هم د ماليې په بانه قسم قسم ظلمونه شوي وو. په شوقدر كې په يوې بڼخې او د

هغې په ماشومې لور دومره ظلمونه شوي وو، چې د هغو ظلمونو په اورېدو سره مونږ ټولو وژړل او هغې ووي چې اوس يې هم زه تاسو ته نه راپرېښودم او خان بهادر قلبي خان هم راته ډېر منتونه وکړل چې ته څه وايي هغه به ټول وکړم خو دې خلکو له مه ورځه. د شوقدر نه بيا گونډاته لارو د هغه ځای واقعات مو هم قلم بند کړل او بيا واپس اتمانزو ته لارو، په واپسۍ کې مې ديوې داس ته هغه گنده د ماليې حالات هم وښودلو چې ډېر خانان په ماليه کې بنديوان ناست وو. په سبا له مونږ د ملکنډ اېجنسۍ له لارو ځکه چې دلته هم پيرنگيانو ډېر ظلم کړي و، په سخاکوټ کې د راحت خان په حجره کې د رانيزو ډېر خلک جمع وو، هغوی سره مو وليدل او د هغه ځای ټول ظلمونه قلم بند شول. د ديوې داس د ملکنډ او چکدرې د کتلو خواهش و، مونږ روان شو ليکن درگۍ کې راته سرکاري سپايانو د سرک دروازه بنده کړه، مونږ د ملکنډ پوليتيکل اېجنټ ته تيلفون وکړو چې مونږ د چکدرې پورې صرف په سرک تلل غواړو ليکن هغه اجازت رانه کړو واپس را روان شو درگۍ سره ډېر خلک جمع شوي وو هغوی ته مې ووي "پښتنو وروڼو په دې خبره فکر وکړئ چې ملک زموږ دی او اختيار يې د بل دی مونږ په کې گرځېدو ته هم نه پرېږدي". سبا له مردان او صوابۍ له لارو د مردان نه زه د لالت صاحب د ملاقات دپاره نتهياگلي ته روان شوم او عبدالاکبر خان او ميا احمدشاه ديوې داس گاندهي سره پاتې شول، ديوې داس يې په ټوله صوبه کې وگرځولو، پيرس صاحب ته مې د حکومت د مظالمو کيسې وکړې هغه وخنډل ويلې چې کېرو (Caroe) ډپټي کمشنر ما راغونښتی دی د هغه دومره وړوکی سردی او ماغزه يې ډېر گرم دي زه به ورله په سر واوړه وترېم چې دا ماغزه يې لږ يخ شي. ددې ملاقات نه پس هم د

حکومت په سخت گیرۍ کې څه فرق رانغلو، لات صاحب دا هم راته ووي چې مونږ د صوبه سرحد له طرفه تا راوند تېبل کانفرنس له لندن ته لېږو، ما ورته ووي چې مونږ فېصله کړې ده چې د خدايي خدمتگارو او کانگرس له طرف به صرف يو سړي وي، او هغه به صرف مهاگاندې وي لات صاحب په دې خبره حيران غوندې شو خو زيات يې څه ونه ويل ملاقات ختم شو او لات صاحب راسره په جلب کې تر ډېره پورې راغی او د رخصت په وخت کې يې راته ووي چې زه اميد کوم چې ته به خپل خدايي خدمتگار کنترول کې وساتي ما ورته ووي چې زه خو په خپلو خدايي خدمتگارو کنترول کولی شم خو ته هم دا خپل خلک په قبضه کې راو له.

د لات صاحب نه رخصت شوم شپه مې په چنگا گلی کې د ډاکټر خان صاحب سره چې د گرمې د تېرولو دپاره دلته و تېره کړه. سبا له مې مري کې مهرتاچه چې زما لور وه وليده دې په کانونټ کې سبق ويلو او تيمور صاحب سره مې هم چې بيا وروستو د اسلاميه کالج پرنسپل او زما ډېر مهربانه و ملاقات وشو، شپې له پېښور ته را ورسېدم په سبا له اتمانزو له لارم بله ورځ ديويداس دوی هم د صوبې د دورې نه واپس راغلل او مونږ د بمبې د تللو اراده وکړه صدر صاحب عبدالاکبر خان او سکريټري ميا احمد شاه را باندي ډېر تاکيد وکړو چې ته کوشش وکړه چې د کانگرس کمېټې په ځای دې د صوبې جرگه شي او د دوو په ځای دې يوه شي، د شپې مونږ د ميا صاحب مېلمانه شو محمد زمان ميا صاحب احمد شاه ميا مجبور کړ چې زمونږ سره بمبې ته لاړ شي احمد شاه ميا هم د تلو انتظام وکړلو، زه او ديويداس د ده په تلو ډېر خوشحاله شو او سبا له بمبې ته روان شو په لاره گاډي کې ميا صاحب او ديويداس کاغذات درست کړل.

د راوندې ټپېل کانفرانس ورځو کې

د جرگې مشرانو کې اختلاف، شيملي

ته زما تگ، شمله کې مصروفیت،

فارن سکتور او هوم سکتور

سره ليدل

په بمبې کې د ال انډيا کانگرس کمېټې جلسه وه او هغې له د ټول هندوستان ممبران راغلي وو څه وخت چې مونږ د بمبې تېشن ته ورسېدو او د گاډي نه کوز شو نو ميا احمد شاه ماله راغی او ډېر خپه و. ده راته ووي چې ما ته خو ديويداس ووي چې ته د کانگرس ځای له لار شه دا خو داسې شوه چې ماله يې ځواب راکړو، امير محمد خان د هوتي ورته ووي چې ماته يې هم داسې وييلي دي، ليکن ما ورته ووي چې کوم ځای فخر افغان صاحب وي زه به هم هلته يم نو بيا هغه چپ شو، ليکن ميا صاحب وې چې زه يې ستاسو نه منع کړی يم او ماله يې ځواب راکړی دی تاسو سره نه ځم ما هم د ميا صاحب د راضي کيدو کوشش وکړو خو دی رضانه شو نو بيا زما څه مسلمانان دوستان تېشن له راغلي وو موټر يې راويستلي وو هغوی سره مې په تلورضا کړو، ليکن د ميا صاحب طبيعت خراب شوی و، بله ورځ مونږ د ميا صاحب ليدو له لارو، دی مو وليدو ليکن طبيعت يې درست نه و، ما ته د گلپاري د يو مهربان پښتون نه معلومه شوه چې ميا صاحب ډېر خپه دی او وايي چې بس نور کار نه کوم او کلي ته روان دی. ديويداس چې د دې واقعي نه خبر شو هغه ورته ووي چې ما خو په دې خيال وييلي وو چې دلته به تا ته تکليف وي په محکمه به ملاسته وي، دال، چپاتي به خوري او هلته د کانگرس د مېلمنو دپاره ډېر ښه انتظام دی، خو د ميا صاحب خفگان لرې نه شو ما هم ميا صاحب ته ډېر منت وکړو چې واپس مه ځه چې مونږ خپله فېصله کانگرس سره وکړو او د کانگرس هغه بله ډله هم راغلي ده ځکه ستا موجودگي ضروري ده، خو چې سبا

له مونږ خبرېدو ميا صاحب تلی و زمونږ معامله د کانگرس ورکنگ کمېټې ته پېش شوه او زمونږ دپاره د صوبه سرحد لويه جرگه نوم يې منظور کړو او مال له يې اختيار را کړو چې څنگه ستا خوښه وي په سرحد کې هغسې تنظيم جوړ کړه.

د جرگې مشرانو کې اختلاف:

زمونږ د پېښور يو ورور سردار عبدالرب نشتر په دغه وخت کې دا اعتراض وکړو چې دوی (خدایي خدمتگار) خود کانگرس په اصولو کار بند نه دي، بلکې فرقه وارانہ نعرې وهې او په مثال کې يې وويل چې دوی د نعره تکبير الله اکبر اواز کوي، گاندهي چې ده نه تپوس او کړو چې د الله اکبر څه معنی ده، نشتر صاحب جواب ورکړو چې: خدای لوی دی، نو گاندهي چې ورته جواب کې وويل چې ولې خدای ورکوتی دی څه؟

دغه شان دوی کامياب نه شول، د دې فېصلي نه پس مونږ سرحد ته را روان شو، د را رسېدو سره ما خپل کار شروع کړو او د مردان او صوابی په دوره روان شوم ميا صاحب خپه د ديوي داس نه شو او نقصان يې خپل قام ته ورسولو او زما مخالف شو او چې کلي ته ورسېدو نو د بلې ډلې جوړولو کوشش يې شروع کړو او د صوبه سرحد لويه جرگه يې هم را وغوښته چې د بمبې د فيصلي د نه منلو دپاره يې تياره کړي، مال له يې هم خبر را کړو او د جرگې ورځې له راغلم او دا معامله لويې جرگې ته پېش شوه ميا صاحب د بمبې د فېصلي په مخالفت کې تجويز پېش کړو او تقرير يې وکړو او تائيد يې

عبدالاکبر خان او غلام محمد خان د لوند خور وکړو، بیا ما ټول حقیقت ممبرانو ته ښکاره کړو ممبرانو زما سره اتفاق وکړو او د بمبې د فېصلي تصدیق وشو.

زه چې په دوره صوابې له لارم نو ډېر خوشحاله شوم ځکه چې د دې ځای خدایي خدمتگارو په هر کلي کې ډېر زیات کار کړی و او هر ځای جرگې او خدایي خدمتگار په ډېر تعداد کې جوړ شوي وو، زمونږ د تحریک ډېر زور یا په تحصیل چارسدې کې و او یا په صوابې کښې، د دغه ځای خدایي خدمتگارو راته یوه ډېره عجیبه کیسه وکړه دوی وې چې تاته معلومه ده چې زمونږ د ترنگزو حاجي صاحب سره ډېر زاړه تعلقات دي. په ابتدا کې چې تاسو راغلی او دلته خدایي خدمتگاري جوړه شوه نو په دغو ورځو کې مونږ حاجي صاحب له د مومندو غازي اباد ته تلي وو هلته مونږ د حاجي صاحب د مشر زوی فضل اکبر باچا گل سره په مجلس کې د خدایي خدمتگاري خبره وکړه هغه وې پام کوئ چې گورئ خدایي خدمتگاري ونه کړئ، دا ښه تحریک نه دی مونږ ډېر جبران شو بیا مو حاجي صاحب نه ځان له پوښتنه وکړه ځکه چې هغه مو پیر و او مونږ یې مریدان وو چې باباجي باچا خان زمونږ علاقه کې د خدایي خدمتگاري تحریک شروع کړی دی، او مونږ او نور خلک په کې شریک شوي دي ته مونږ ته ووايه چې دا تحریک ښه دی او که نه؟ نو حاجي صاحب راته وویل چې دغه تحریک د پیرنګیانو په حق کې دی که مخالف دی؟ مونږ ورته ووي چې د پیرنګیانو مخالف دي نو هغه راته ووي چې دغه خو جهاد دی او تاسو گورئ نه ما د پیرنګیانو مقابله ونه کړی

شوه. زه د پيرنگيانو نه دې تورو غرونو ته راغلم او باچا خان دغه د جېلخانو تکليفونو او تاوانونو ته سينه ډال کړې ده. په خدايي خدمتگاري کې ملا د ده سره و تړئ! مونږ ورته ووي چې مشر باچا گل صاحب وايي چې خدايي خدمتگاري مه کوئ نو هغه يې راوغوښتو او ورته يې ووي باچا گل داسې خبرې مه کوه که نه وي عاق به دې کړم. مونږ په دې ډېر خوشحاله شو چې حاجي صاحب هم ستا سره کلک ملگري دی.

زمونږ د صوبې جرگې چې فېصله زما په حق کې وکړه نو ميا احمد شاه صاحب خپله استعفا پېش کړه او منظور شوه او خلک خپلو کلو ته روان شول، زما طبيعت هم د دورې په وجه خراب و، پېښور ته لاړم چې ډاکټر صاحب به دارو راکړي او زه به لږ ارام وکړم ليکن د ډېره اسماعيل خان رمضان خان راپسې راغی چې پاڅه چې ډېره اسماعيل خان ته لاړ شو هلته ډېره بريادي شوېده حکومت، هندوان مسلمانان جنگولي دي او ډېر خلک په کې مړه شوي دي او ډېر اسبابونه او ابادۍ سوزېدلي دي.

شيملي ته زما تگ:

چې پېښور ته ورسېدو نو ماله د مهاتما گاندهي له طرفه تار راغی چې د دې تار په ليدو شملې ته را روان شه رمضان خان او ما په دې فېصله وکړه چې د شملې نه په مخه به ډېرو ته درشم. رمضان خان چې ماته د ډېره اسماعيل خان د هندوانو د تباهي او بريادۍ ټول بيان وکړو، نوزه پوه شوم چې پيرنگيانو دوی له هغه سزا ورکړه چې دوی زما د رومبۍ

دورې په موقع زما استقبال په ډېر شان او شوکت سره كړې و او زما عظيم الشان جلوس يې په ټول ښار كې گرځولى و ټول ښار يې ښايسته كړې و. ډېپټي كمشنر دوى ته ويلې وو چې د باچا خان استقبال جلوس جلسه تا سومه كوئى كه نه وي نو تباه به شئ خو دوى ونه منل زما زړه ته په دې واقعه لويه صدمه ورسېده چې دا پيرنگيان به زمونږ دا مسلمانان تر كومه په دنيا كې شرموي او بدناموي.

زه د دوو خدايي خدمتگارو سره شملې ته په گاډي كې روان شوم، چې زمونږ گاډى لاهور ته ورسېدو نو سردار سردول سنگهه كولىشر سره زما د نورو ملگرو او دوستانو تپشن ته راغلى و او ماته يې ووي چې د سكهانو يولوى كانفرانس دى او مونږ هغه كانفرانس ته روان يو او د جلسې ځاى تپشن ته نژدې دى نو دوى زه مجبوره كړم او جلسې له يې روان كړم په جلسه كې مې خپل ټول د گجرات د جبلخانې دوستان وليدل باران وړېدو ما يو مختصر تقرير وكړو او سكهانو ورونيو ته مې ووي چې په ۱۸۵۷ع كال كې ستاسو او زمونږ د پنجاب او سرحد په وجه هندوستان غلام شوى دى، اوس زمونږ او ستاسو فرض دي چې پاڅو، ملا وتړو او هندوستان ازاد كړو، دا كوم نفاق او جگړې چې زمونږ دښمنانو زمونږ په كور كې پيدا كړې دي دا د هندوستان د ازادۍ دپاره ډېرې خطرناكې دي مونږ له بغير د خپل ذاتي غرض د ملك او قام خدمت په كار دى. چې جلسه ختمه شوه نور اى زاده هنسراج صاحب په زور جلندر ته بوتلو او د شپې په گاډي كې د هغه ځايه شملې ته روان شو سحر وختي زمونږ گاډى كالكا

ته ورسېدو او د هغه ځايه په موټر کې شملې ته روان شو چې ورسېدو نو جواهر لال اډې له زمونږ د بوتلو دپاره راغلی و، مونږ هغه سره د مهاتما جي ځای ته لاړو، ليکن مهاتما جي د وایسرای ملاقات له تلی و لږ ساعت پس راغی او هغه سره مو ملاقات وشو، د لږ ارام نه پس مونږ ټول يو ځای شو نو گاندهي جي د وایسرای د ملاقات حال ووي او ما او جواهر لال نهرو ته يې ووي چې حکومت د صوبه سرحد او يوپي تحقيقات ته تيار نه دی اوس چې ستاسو څه رنگه رضا وي چې هغه شان کړی شی. مونږ دواړو ورله دا ځواب ورکړو چې ستا په رضا مو رضا ده او په دې فېصله وشوه چې مهاتما جي دې گول مېز کنفرانس له لاړ شي. وړاندې دا فېصله شوې وه چې په دې دواړو صوبو کې چې حکومت کوم ظلمونه کړي دي که حکومت د دې تحقيقات نه کوي نو گاندهي جي دې گول مېز کنفرانس له نه ځي. خو مونږ په دې نتيجه د ډېر غور نه پس ورسېدو چې گول مېز کنفرانس خود ټول هندوستان د ازادۍ سوال دی صرف د دوو صوبو د ظلمونو د تحقيقات په نه کولو گاندهي جي له د کنفرانس نه پاتې کېدل نه دي په کار. موټرونه راغلل او سامان په کې کېښېښودی شو چې گاندهي جي ايمرسن هوم سکتري سره په ټيلفون خبرې وکړې نو د دغو دواړو صوبو نه علاوه نورې خبرې چې حکومت د مهاتما گاندهي سره منلې وې د هغو نه هم په شام شوی و، مهاتما جي د موټرونو نه سامان را کوز کړو او موټرونه يې رخصت کړل او په راوند ټېبل کنفرانس کې يې د شرکت اراده پرېښوه چې څه وخت موټرونه رخصتېدل نو جواهر لال ورته

ووې چې انتظام په كار دى ولې چې په تلو كې صرف يوه سباني ورځ پاتې ده دوى ته وينا په كار ده چې د سبا ورځ دپاره دې تيار اوسي خو مهاتما جي د دې خبرې په اورېدو ډېر په قهر شو او ويې وې چې هېڅ ضرورت د انتظام نشته كه حكومت غواړي چې زه دې گول مېز كنفرانس كې شريك شم نو هغه به د دې خبرې انتظام وكړي چې ما په وخت ورسوي. گاندهي جي ته ما ووې چې ته دغه شان حكومت ته لږ كلك شه او كلكې خبرې ورته وكړه نو ته به وگورې چې بيا به حكومت د هر څه دپاره تيار شي، ولې چې دا يو ډېر عجيبه حكومت دى. مهاتما جي وخنډل او ويې ويل چې زه اوس خدايي خدمتگار كېږم. ما چې څه رنگې وې هغه شان وشوه، چې سباله حكومت هغه ټولې خبرې منظورې كړې او د گاندهي جي د رسولو دپاره د يو خاص گاډي انتظام يې هم وكړو او د بمبى ميل او د جهاز دپاره يې تارونه وركړل چې د گاندهي جي د رسېدو پورې اېسار شي.

د تلو په وخت كې گاندهي جي ووې چې په راوند ټېبل كې هېڅ نه كېږي. زه صرف د لار د ارون د زړه دپاره ځم. د دې كنفرانس د كاميابۍ اميد نشته تاسو خپل كار جاري وساتئ او ماته يې وويل هاوول فارن سكتور او ايمرسن هوم سكتري ماته ليكلي دي چې دى مونږ سره نه گوري، او هغوى تا سره ليدل غواړي نو هغوى ضرور وگوره. ما ورته ووې چې گاندهي جي زه د پيرنگيانو سره ملاقات نه كوم نو ده راته وويل دا زه چې كوم نو ما ورته وويل چې ته خو مهاتما جي او زه خو كمزورى انسان يم. په بنويداني پښه نه ېدم هسې نه چې

وښويږم، خو چې ته وايي زه به ورسره ووينم د رخصتېدو په وخت کې ما ورته ووي چې گاندهي جي سرحد ډېر مظلوم دی چېرته هېر درنه نه شي، د دې په اورېدو يې وخنډل او ويې ويل چې: د سرحد وروڼه زه هېرولې نه شم، زما دواړه خدايي خدمتگار د گاندهي جي مخکې او مونږ ورسې روان شو، د خلکو دومره غوبل و چې مونږ يې گډوډ کړو او زه د مهاتما جي نه ډېر وروسته پاتې شوم او دا دوه خدايي خدمتگار زما ملگري د ده سره د تېشن پورې لاړل. زما د ليدو دپاره يو دوه پېښوريان راغلي وو په دې وجه هم د تېشن پورې ونه رسېدم. د روانېدو په وخت کې گاندهي جي هغه دوه خدايي خدمتگار ځان ته نژدې کړل او ويې تپول او دوی ته يې وويل چې که تاسو نه وي نو زما را رسېدل ډېر گران و.

شيمله کې زمونږ مصروفيت:

د پوليس افسرانو او نورو خلکو چې په دغه موقع يې دا خدايي خدمتگار وليدل نو د دوی د کارگذاري نه ډېر متاثره شول، او د دوی به يې ډېر تعريفونه کول او د خدايي خدمتگارو په شمله کې ډېر رعب قايم شو او مونږ چې به دغلته بازارونو کې گرځېدو نو نور خلک خو پرېږده پيرنگيانو او ميمانو به هم خدايي خدمتگارو پسې منډې وهلې او ويلې به يې چې دا هغه "ريډشرټ (Red Shirts) (سرخپوش) دي، چې سبا شو د پنجاب يو خان بهادر چې په انټيليجنس ډېپارټمنټ کې و د هغه زوی چې زمونږ په اسلاميه کالج پېښور کې سبق ويلو ماله د چايو دعوت

راکړو، ما ورته ووي چې ستا پلار خود سرکار نوکر دی هسي نه هغه ته نقصان ونه رسي، خو هغه زما خبره منظوره نه کړه نو بڼه مې ورته وکړل. د دې طالب علم پلار سيسل هوټل کې او سپده مونږ له يې هلته چايې وکړه. زه سره د هغه دوو خدايي خدمتگارو هوټل ته ورغلم هلته ډېر پيرنگيان ناست وو چای يې څکلې نو چې دا خدايي خدمتگار يې وليدل نو په ډېر تعجب يې ورته وکتل مونږ له يې د دغه ځای نه ځان له د چای څکلو انتظام کړی و او ماسره يې د فيروز خان نون چې هغه وخت د پنجاب وزيرو، او دوه د پنجاب ټيکه داران يې مېلمانې کړې وو مونږ چې کښېناستو نو لږ ساعت پس سرفيروز خان نون راغی او چې زه يې وليدم نو شور يې جوړ کړو او راته يې ووي: «خانصاحب! آپ نی تو غضب کړدیا اپ کانگرس کی ساته مل گي هو؟» خانصاحب! تا خو عجيبه کار وکړو د کانگرس سره ملگری شوې؟ اوس به هغوی مونږ له خپل حق رانکړي. ما ورته ووي چې ملک صاحب ته لږ په آرام سره کښېنه نو خبرې به وکړو چې کښېناستو نو ما ورته ووي چې ملک صاحب مونږ څه چل کړی وی، مونږ خو کانگرس له تاسو لېرې يیو که چېرې تاسو زموږ مدد کړی وی نو مونږ کانگرس څه کوو، مونږ خو اول لاهور ته درغلو او مسلم ليگ ته مو ووي چې مونږ ستاسو مسلمانان وروڼه يو. زموږ يو تحريک دی هغه اصلاحي تحريک دی مونږ د پيرنگيانو د حکومت خلاف نه يو، مونږ د خپل قام اصلاح کول غواړو او پيرنگيانو په مونږ زور ظلم زياتی او توره شپه جوړه کړې ده او دنيا زموږ نه خبره نه ده. مونږ د مسلم ليگيانو نه دا هيله وکړه

چې تاسو زمونږ په حال دا دنيا خبره کړئ چې دې پښتنو څه گناه کړې ده چې دې پيرنگيانو پرې توره شپه جوړه کړې ده چې په پښتنو دا دومره ظلم ولې کېږي؟ او په مسلم ليگ پسې ډهلي او شملي له هم لارو خو تاسو زمونږ امداد ته غاړه کېښېښوده او مونږ له مولا س رانکړو نو مونږ به څه کول؟ مونږ مجبور وو، سېلاب اخیستي وو، نو کانگرس لاس راکړو او مونږ ورسره ملگري شو او اوس هم زه تاته وایم یوازې د پنجاب مسلمانان دې زمونږ ملگرتیا وکړې نو مونږ د ټول هندوستان د مسلمانانو په ملگرتیا پسې نه گرځو صرف ستاسو د پنجاب د مسلمانانو ملگرتیا غواړو که تاسو دا کوئ مونږ اوس هم د کانگرس پرېښودو ته تیار یو اوس هم د کانگرس ورکنگ کمېټې ناسته ده زه به استعفا ورکړم نو سرفیروز خان نون ووي چې: «هم سوچ کړ جواب دینگی» یعنې مونږ به په دې خبره فکر وکړو او بیا به ځواب درکړو، بیا مې هغه شپاړس کاله پس د بهار صوبه کې چې هلته یو لوی فساد شوی و ولیدو ما ورته ووي چې ملک صاحب تا خو ماله هغه ځواب رانه کړو؟ نو وي خندل سترگې یې ښکته کړې اوروان شو، نو اوس دې د هندوستان مسلمانان فېصله وکړي چې گرم مونږ یو که پنجاب؟

څه وخت چې زمونږ خبرې او چای ختم شوې او روانیدو نو زمونږ مېزبان په شمله کې د سبا دپاره د ډوډۍ دعوت راکړو سبا له د ډوډۍ په وخت کې چې ورغلو نو په هوټل کې ټول پيرنگيان او میمانې په کرسو کې ناستې وې مونږ له په بېل ځای کې انتظام شوی و، مونږ سره د لاهور د سول اېنډ ملتري

گزت د اخبار چلوونکی او بل د کلکتې د ستیت مین خبرلوخي هم په دې دعوت کې وو. ماسره د انگرېزي اخبار ايډيټر خبرې شروع کړې چې اوس خو سوله وشوه نو د خدايي خدمتگارو څه ضرورت دی؟ تاله په کار دي چې دا تحریک فوراً ختم کړې؟ ما ورته وويې ښه ده، خوپه يو شرط هغه وې هغه څه دی؟ ما ورته وويې چې هغه دا دی چې پيرنگيان دې د دې ملک نه لار شي او دا ملک دې ازاد کړي نو بيا به دا تحریک پخپله ختم شي. ددې په اورېدو هغه غصه شو او څومره چې مونږ د دې مېزنه چاپېره ناست وو، نو هغوی ټولو ور پورې وخنډل نورې هم ډېرې خبرې وشوې، ډوډۍ ختمه شوه اکثر مېلمانان رخصت شول، خان بهادر صاحب او د هغه زوی او د کلکتې خبر لوخي پاتې شول، خان بهادر صاحب د خدايي خدمتگارو متعلق مانه تپوس وکړو ما ورته ټوله کيسه بيان کړه بيا هغه راته وويې چې ستاسو د دې تحریک برخلاف ما ډېرې غلطې خبرې اورېدلې وې خو اوس ماته معلومه شوه چې دا ډېر ښک تحریک دی او د خدای د مخلوق د خدمت دپاره دی او اخر کې يې راته وويې چې زه هم خدايي خدمتگار یم او دې خدايي خدمتگارو سره يو ځای تصوير وباسم بيا يې يو انگرېز فوټوگرافر راوستو او مونږ سره يې يو ځای تصوير ونيکود هغې نه پس مونږ رخصت شو او خپل ځای له د ارام دپاره لاړو.

د فارن سکتور او هوم سکتور سره ليدل:

مازيگر د مستر هاول فارن سکتري خط راغی چې سباله ما په لس بجې ووينه او د هغه سکرټري راته وويې چې ستاد

تلو دپاره به زه خپله رکشه درولېږم ما ورته ووي چې ستا مهرباني ده، زه خدايي خدمتگار يم، رکشه کې نه ځم ځکه چې سړی يې راکاږي سباله به پخپلو پښو درشم سباله ټيک لس بجې ورغلم هغه د بنگلې نه بهر ته راوتو او زه يې خپل دفتر ته بوتلم. لږ ساعت پس اسسټنټ فارن سکتري ويلي هم راوړسېدو، دی ماسره ډېر بلد و، دی په پېښور کې ډېټي کمشنر هم و او د بندوبست مهتمم هم پاتې شوی و، خبرې شروع شوې ما ورته ټولې کيسې وکړې هغه ماته ووي چې زمونږ او د پښتنو خو ډېر ښه تعلقات وودا څه چل وشو چې په مونږ او تاسو کې نفاق چا پيدا کړو؟ ما مستر ويلي ته وکتل ما ورته ووي چې ده نه تپوس وکړه چې دا ټولې کيسې د مستر ويلي په مخکې شوي دي بيا زما او د هاول د تحريک متعلق خبرې شروع شولې او په خبرو خبرو کې هاول صاحب ما ته ډېر شنه شنه باغونه وښودل خو ما ورته ووي چې زه په دوه پيسو گوزاره کولی شم. د يوې پيسې ډوډی او په بله پيسه تلیدلي باټينگن مال ه خداى هر څه راکړي دي. زه ځانله څه نه غواړم چې څه غواړم هغه د قوم دپاره غواړم. که څه راکوئ نو هغه زما دې قوم له راکړئ. حقيقت دا دی چې لکه څه رنگ مستر هاول وويل د پښتنو او انگرېزانو تعلقات ښه وو خو په انگرېزانو کې د گريفت جيمي سن، ميچر کول او کيرو غوندې کسان را پيدا شول او دا تعلقات يې خراب کړل. په دې کې د مستر ايمرسن هوم سکتري ټيلفون راغی ما ته ده ووي چې ايمرسن صاحب دی او وايي چې ماسره دې ملاقات وکړي ما ورته ووي چې ده خو ماسره د ملاقات وخت مقرر کړی نه دی،

خو ده ما ته ووې چې له دې ځايه ځې لاره کې بنگله ده ورسره ووينه مستر هاول ډېر شريف سړی و او ماسره يې په ډېر شرافت کې خبرې وکړې او ده ټول عمر ملازمت کې په صوبه سرحد کې پښتنو سره تېر کړی دی چې زمونږ ملاقات ختم شو نو مستر ويلی ووې چې زه به دې د هوم سکتري دفتر له بوخم مستر هاول ماسره پخپله د هغه د دفتره پورې پياده لار لونه په رکشه نه په اس سور شو، اس يې ورپسې سائيس نيولی راوستلو زما په انتظار کې د مستر ايمرسن هوم سکتري اردلي ولاړ و زه او فارن سکتري له يو بل نه رخصت شو او اردلي زه د هوم سکتري دفتر ته بوتلم. هوم سکتري يو عجيبه سړی و او ماسره يې عجيبه خبرې کولې او دباوونه يې هم راباندې کول اول خويې راته دا ووې چې تا په مېرټ کې تقرير کړی دی چې د پيرنگيانو مخونه سپين دي او زړونه يې تور دي که چېرې زه ستا دا خبرې د لندن اخباراتو کې شايع کړم نو بيا به ستاسو صوبې له هېڅ ورنه کړي او ټول پيرنگيان به مو خلاف شي. ما ورته ووې چې د دې خبرې وجوهات خو ما پخپل تقرير کې څرگند کړي دي او زه په دې رضا يم چې زما هغه ټول تقرير ته شايع کړه يوازې دا خبره مه شايع کوه چې د ولايت خلک په حقيقت خبر شي او زه يې هم خبرول غواړم.

بيا يې راته ووې چې ته په حکومت دباوونه کوي چې که چېرې دوی مونږ له خپل حق رانه کړو نو مونږه به داسې وکړو او مونږ به دا وکړو. د پيرنگيانو حکومت داسې کمزوری شو چې ستاسو د دباوونو نه به يرېزي ما ورته ووې چې زه په چا دباوونه نه کوم زه خو خدايي خدمتگار يم او څه چې زما د قوم خواش دی په هغې

حکومت خبروم. اختر پت مېره نه دی چې که چېرې تاسو مونږ له خپل حق را نه کړو نو بیا به وکتی شي نو سړی لږ نرم شو او ویې ویل چې مونږ خو تاسو له خپل حق درکوو اخر کې یې راته ووې چې خدایي خدمتگار د عدم تشدد پابند نه دي همېشه تشدد کوي ما ورته وویل چې مثال خو راته وښیې ټینګ ټینګې (رنګ) یې وغږولو دده سکتري راغی ورته یې وویل چې فایل راوړه هغه لار او فایل یې راوړ چېرته په کې تشدد راونه و توراته یې ووې چې سربند کې لیدران ونیوی شو نو خلک تانې پورې ورسره لارل او چغې یې ووهلې چې انقلاب زنده باد ما ورته وویل چې ما نن ستا نه واورېدل چې چغې وهل تشدد دی چې د هغوی لیدران مو بېگناه نیول او تانې ته مو بوتل نو هغوی به دومره هم نه کول چې دوی سره تانې پورې تلي وی یا یې نارې وهلې وی. ملاقات ختم شو او زه د هوم سکتري نه رخصت شوم. په ایمرسن کې او په هاول کې څومره فرق دی حقیقت دا دی چې ایمرسن په پنجاب کې لوی شوی و او هاول سرحد کې پښتنو سره لوی شوی و. زه چې واپس خپل ځای له تلم نو د سیسل هوټل سره هغه زمونږ د کالج طالب علم او د کلکتې د اخبار هغه خبرلواڅي ولاړ و زه یې په زور هوټل ته بوتلم او د هغه په کمره کې چې کښېناستو نو ماته یې ووې چې ته سبا له ضرور وایسرای وینه او خان بهادر صاحب هم راغی هغه هم د دې خبرې تائید وکړو ما ورته ووې چې زما د لیډي د ویلنگټن ملاقات خواهش و، خو هغه ناجوړه ده نو په دې وجه یوازې وایسرای سره نه وینم او په یوه بله موقع به دواړو سره ملاقات وکړم. زما وایسرای سره د ملاقات خواهش نه و، ولې چې زما ورسره څه کار نه و، هسې مې د هغه وخت ولې ضایع کولو خو دوی ډېر اصرار وکړ نو ما ورته ووې چې ښه ده که هغه ماته ولیکي نو زه به ورسره

ملاقات و کړم دوی ووي چې هغه خو داسې نه کوي نو ما ورته ووي چې ما هم چا ته د ملاقات درخواست نه دی کړی. دوی ما ته ووي چې مهاتما جي هم وایسرای ته د ملاقات دپاره لیکي ما ورته ووي چې د هغه به دغه اصول وي او زما دا اصول دي. چې زما څه کار ورسره نه وي نو هسې د ملاقات څه ضرورت دی؟. زه په شمله کې د هغه د آشنا رای بهادر سره او سپدم دوی رای بهادر صاحب ته تېلفون وکړو یو بل تجویز یې پېش کړو، لیکن ما هغه هم نامنظور کړو سباله یې رای بهادر صاحب سره په تېلفون خبرې وکړې او هغه یې هم ځان سره ملگری کړو، لنډه دا چې هغه ما ته ووي چې ته د ملاقات دپاره خط مه لیکه ستا سکتري دي وليکي. زما وایسرای سره څه کار نه و، نو دا ټولې خبرې راته بې فایده بې بنکارې دي خو دي ټولو دوستانو مجبور کړم، وایسرای ته یې خط وليکلو د لاندې یې د تاج محمد زما د سکتري دستخط وکړو د وایسرای سکتري ته یې تېلفون وکړو چې مونږ د ملاقات دپاره یو خط درلېږو چې فوراً یې وایسرای ته پېش کړې هغه هم خوشحاله شو او ما رای بهادر صاحب ته ووي چې تاسو زما د ضمیر خلاف کار ما باندې کوئ او دا مې ورته هم ووي چې هر چېرې زما د ضمیر خلاف چا په یو کار مجبوره کړی يم، نو د هغې نتیجه ښه نه ده وتلې. مازیگر د خط ځواب راغی چې د وایسرای صاحب طبیعت ښه نه دی سباله ملاقات کېدی نه شي او د هغه سکتري ما له یوه خاصه چیتې. وليکله او په تېلفون یې هم د هغوی عذر معذرت وکړو چې وایسرای صاحب خپه نه دی هسې نه څه بل خیال پیدا نه شي. حقیقت دا و چې وایسرای صاحب په دې خپه شوی و چې ده ما ته پخپله خط نه دی لیکلی او د سکتري په ذریعه یې ما له خط رالېږلی دی او زما د هغه ملاقات خبرې هم ورته رسېدلې وې. زه دا

ويلی شم چې دا زما غلطي وه دې خلکو سره زما دا قسم خبرې او بحثونه په کار نه وو او مونږ خلکو ته په کار دي چې په داسې خبرو کې چې پاتې کېږو او ډېرې خبرې نه کوو او که مشوره يا څه خبره کوو نو خپله هم خيالو دوستانو سره کوو هر سړی د خپل راز او ارادې نه خبرول نه دي په کار.

په شمله کې د يوې هفتې ارام سره زما صحت ښه شو. زما ډېرو هندوانو، مسلمانانو سره ملاقاتونه وشول او د هغوی په زړه کې چې د ډېره اسماعيل خان د فساد په سلسله کې کومې غلطې خبرې او شکونه حکومت پيدا کړي وو د هغې د لرې کولو کوششونه مې وکړل د خدايي خدمتگار تحریک د حقيقت نه مې خبر کړل او تسلي مې ورکړه چې دا جماعت د خدای د مخلوق خدمت او ارام دپاره جوړ شوی دی، او د دوی کار د ملک د ازادۍ او ترقي دپاره دی. يوه لويه جلسه موشمله کې هم وکړه او خلکو ته مې ټول حقيقت د خدايي خدمتگارو د تحریک ښکاره کړو. د ډېرو مسلمانانو او هندوانو په دعوتونو کې شریک شوم او د جمعې په ورځ مې د شملې په جامع مسجد کې لمونځ وکړو او يو مختصر تقرير مې هم وکړو چې اسلام دنيا ته د څه دپاره راغلی دی؟ هغه وخت د مسلمانانو څه حال و؟ او نن د مسلمانانو څه حال دی؟ نن په غلامۍ کې پراته او خوښ دي حالانکه غلامي په اسلام کې نشته. اسلام کې غلامي د خدای لعنت دی، مسلمان او غلامي دواړه متضاد څيزونه دي. د افغانستان کونسل جنرل سره مې هم ملاقات وشو. لنډه دا چې په دې څو ورځو کې مې د خدايي خدمتگارو دپاره ښه کار وکړو او خدای د دې پراېگنډې ښه موقع په لاس راکړه او زما د اميد نه زيات تعارف وشو.

زه د شملې نه امبالې ته لارم او دلته ما د جېلخانې يو ډېر مهربان دوست لاله دوني چند وليده چې د هغه په بلنه دلته راغلی وم. په امباله کې موهم د شپې يوه جلسه وکړه او د جلسې نه پس ډېرو مسلمانانو او هندوانو سره مې وليدل. مسلمانان غريبانان د ليډر د نه درلودو په وجه داسې بربادې ته رسېدلي دي چې د سياسي زندگۍ نه اډو خبر نه دي او نه يې څه خپل داسې جماعت شته او نه د بل جماعت سره کار کوي.

د امبالې نه لاهور ته راغلم پندت سنتانم زما د جېلخانې دوست و هغه سره د هغه کورته لارم. د فري پريس (ازاد مطبوعات) خبرلوڅي مو راوغوښته او چې څه غلطې خبرې د سول اينډ ميليتري گزيټ هغه ايډيټر چې ماسره يې د شملې په هغه دعوت کې خبرې شوې وې او په اخبار کې ده د شريداکولو دپاره شايع کړې وې، د هغې ترديد مې وکړو. ده پخپل اخبار کې ليکلي وو چې باچا خان کانگرس نه جدا کېږي. دا خبرې چې سر نواب صاحبزاده صاحب عبدالقيوم لوستې وې نو ما پسې يې سړي لاهور ته را ولېږه چې باچا خان ته ووايه د خدای دپاره چې د کانگرس نه جدا نه شي او که جدا شوې نو بيا پيرنگيان زمونږ صوبې له هېڅ نه راکوي. په لاهور کې راته زما د جېلخانې يو ملگري وويل چې ته چې همېشه راشې د هندوانو مېلمه کېږې او مسلمانانو سره نه ډېره کېږې نو ما ورته وويل چې په لاهور کې خو ډېر مسلمانان زما دوستان دي کوم يوراته ووي چې راشه زما مېلمه شه او زه نه يم ورغلی، زه پښتون يم، پښتون خو بې سته په کور کې هم ډوډۍ نه خوري.

خپله صوبه کې کار

ډېره اسماعيل خان ته، اتمانزو ته واپسي،
د احمدشاه معامله، بيا د ډېرو په
دوره (بنو، کوهاټ) د سرحد لويه جرگه،
د هزارې دوره (پکلی، بغه،
شنکيارۍ، ډوډيال، مانسهره، سپيدو،
نوانشهر، ايبټ اباد، هري پور، سراي صالح،
کلابټ، چچ، غرغشتي) د هزارې نه واپس،
ترنگزو حاجي صاحب او خدایي
خدمتگاري، د خيلو مومندو دوره، د
مانرگانو بانډه، اورمړ او خالصې جلسې،
لاټ سره ليدل، نوبنار تحصيل کې جلسې،
صوابې تحصيل کې جلسې.

ډېره اسماعيل خان ته تگ:

بيا ډېره اسماعيل خان ته روان شوم، چې ډېرو ته ورسېدم نوراته معلومه شوه چې رمضان خان حکومت گرفتار کړی دی، او چې د ډېرو د بنار هغه تباهي او بربادي او د هندو او مسلمان نفرت او دښمني مې وليده نو ډېر زيات خپه شوم او تصفيې دپاره مې د کوهات او بنو هندوانو او مسلمانانو پسې ځوابونه ولېږل چې هغوی فوراً راشي او د دې مسئلې د جوړولو کوشش وکړي. هغوی زما په جواب فوراً راغلل. سلا او مشورې مو وکړې او ځان ځان له مو هندوانو او مسلمانانو سره وليدل ليکن يو خو حالت ډېر خراب و او بل په کې حکومت گوتې وهلې او خپل سړي يې په هندوانو او مسلمانانو پسې لگولي وو او مونږ يې کاميابۍ ته نه پرېښودو غريبانان هندوان به راضي شوي وو، ليکن غټو هندوانو سولې ته نه پرېښودل او مسلمانان د وکيلانو په لاس کې لوبېدل او روغه يې نه کوله ولې چې هغوی وې چې زمونږ دکان به سوړ شي په ډېرو کې چې کوم خلک د سرکار تعلقدار نه وو په دې فساد کې هغوی ته ډېر نقصان رسېدلی و، دا ټوله کاروايي د حکومت وه او شيخ محبوب علي چې دلته اسستنت کمشنر و او لکه څنگه چې يې پيرنگيانو دپاره دامان الله خان په وخت کې کابل تباہ کړی و دغسې يې د هغوی دپاره ډېره اسماعيل خان هم تباہ کړو.

زه د خپلو ملگرو سره پنيالي ته لاړم او هغه خان بهادر له ورغلم او هغه نمايشي سرخپوش مې پخپله وليدل چې فساد يې کړی و، خان بهادر راته ووې چې ماله شيخ محبوب علي

چې د دې ځای اسسټنټ کمشنر دی دوه لاری د دې کسانو در سولو دپاره راکړې وې او مونږ خود حکومت خلک یو څه چې راته وایي هغه کوو، ما ورته ووي چې حکومت به هم وي خودا دې خپل قوم دی، خپل قام سره څوک داسې بد نه کوي. د هغه زوی غلام سرور خان د علیګر یونیورسټي نه په جوتی راغلی و، مونږ سره یې ډېره مینه ښکاره کړه، ما ورته ووي چې بابا دې پوه کړه که سبا له دې خپل قام حکومت جوړ شي نو دی به څه ځواب ورکوي بیا ترې واپس ډېرو ته راغلو د خان بهادر عبدالرحیم خان کنډي په ذریعه کرنل نول چې د دغه ځای ډپټي کمشنر و ماله د ملاقات دعوت راکړو خود ما د هغه بنگلې له تلل مناسب ونه گڼل او عبدالرحیم خان ته مې ووي چې که چېرې ستا ځای کې مو ملاقات کېدی شي نو ما ته په کې انکار نشته. ډپټي کمشنر هم په دې خبره راضي شو او هغه مونږ له د چاپو دعوت راکړو، لیکن مستر ایډم زمونږ د صوبې د پولیس جرنیل و په دوره ډېرو ته راغلی و او ډپټي کمشنر یې داسې ملاقات نه منع کړو خوده پخپله ما سره د ډېرو د نواب په ځای کې ملاقات وکړو. د پولیس جرنیل ښه سپری و خود خبرو چل نه ورتلو په خبرو کې یې ما ته ووي چې د ډرامې متعلق چې د حکومت خلاف تا کوم تقریر کړی و، زه په هغې کې تا هر وخت گرفتارولی شم ولې چې ستا ذمه دار ملګري په هغوی الزام لګوي او تا د هغې خلاف په حکومت الزام لګولی دی ما ورته ووي زه د گرفتاری نه، نه یرېږم ځکه خو حکومت ته رښتیا وایم او څوک چې یرېږي هغوی حکومت ته رښتیا ویلی نه شي ته منصف شه چې دا حکومت د توقی نه

بوقه جوړه کړې نه ده؟ او د بچو د توقې ډرامې له اهميت ورکول د داسې حکومت شان شايان دی؟ بيا يې راته ووي چې ستا دا حکومت خوښ نه دی نو بيا ولې د دې ملک نه بل خوا نه ځي؟ ما ورته ووي جرنيل صاحب دا ملک زمونږ دی او که ستا دی؟ نو ده راته ووي چې ستاسو دی ماوې څنگه د خپل ملک نه بل ملک ته لاړ شم او دا به ښه نه وي چې تاسو دا زمونږ ملک مونږ ته پرېږدئ چای ختم شوه او مونږ خواره شو.

بيا د رمضان خان ملاقات له لارم ملاقات مې ورسره وکړ. او ډېر حالات راته معلوم شول. زه د هندوانو او مسلمانانو په سوله کې لگيا وم ليکن په څه نتيجه ونه رسېدم بلکې د لويو هندوانو دا خيال و چې مونږ د خدايي خدمتگارو د لاسه تباہ شوي يو. ما ورته ووي چې دا څنگه؟ دوی راته ووي چې دا داسې چې د دې تحريک په وجه د حکومت رعب داب پاتې نه شو، حکومت کمزوری شو او امن يې قايم نه کړی شو، او مونږ لوت او برباد شو، مونږ خو مضبوط حکومت غواړو ما ددې په اورېدو ډېر وخنډل چې ښه ده چې حکومت ته گناه نشته نو لاله جي ستا څومره نقصان شوی دی او ستاسو په دې ښار کې څومره خدايي خدمتگار دي؟ ځواب يې راکړو چې زما خوڅه نقصان نه دی شوی او نه دې ښار کې خدايي خدمتگار شته ما ورته ووي چې د کومو خلکو چې نقصان شوی دی، هغوی خو ماته ليکلي بيانونه راکړي دي چې دا فساد د حکومت په شرارت شوی دی او مونږ د حکومت له لاسه برباد شوي يو.

اتمانزو ته واپسي د احمدشاه معامله:

په دې دوران کې ماته يو خط راغی چې ته فوراً اتمانزو ته راشه داسې واقعات پيدا شوي دي چې د مشورې ضرورت دی. زه لانه ږم او لگيا وم دا کوشش مې کولو چې د هندو او مسلمان سوله وشي. ليکن ورځ په ورځ مونږ په ځای د دې چې سولې ته نژدې شولرې کېدو چې په دې کې جرنيل عظمت خان راغی او زما په نوم يې يو دستي خط راوړی و هغه کې ليکلي وو چې د دې خط په ليدو فوراً را روان شه. د شپې مې د عظمت خان نه پوښتنه وکړه چې خیر خو دی هغه راته ووي چې نور خو خیر دی ليکن ميا احمدشاه زمونږ مخالفت شروع کړی دی. د دې ځای کار گډوډ و نو سحر مونږ ټول د ډېرونه روان شو اتمانزو ته ورسېدو نو معلومه شوه چې ميا احمدشاه صاحب زما مخالفت کې په خدايي خدمتگارو کې ځانله يوه ډله برابرولو کې مصروف دی او د جرگو په ممبرانو کې هم د نفاق دپاره هلې ځلې کوی او خط و کتابت يې هم شروع کړی دی، د دې خبرې په اورېدو خپه شوم ولې چې زما د ميا صاحب غوندې تعليميافته سړي نه دا اميد نه و، چې دی به په يوه معمولي خبره په قوم کې د دومره نفاق پيدا کولو کوشش وکړي او بل چې د دې نه خبر شوم چې حکومت زمونږ په دې اختلاف ډېرې خوشحالی کړې دي او خپلو حاکمانو ته يې حکومه جاري کړې دي چې د ميا صاحب امداد وکړي او د عبدالغفار خان مخالفت وکړي. جعفر شاه او عبدالله شاه راغلل او ماته يې دا تجویز پېش کړو چې مونږ دا غواړو چې ته او ميا صاحب د يو څو ملگرو سره زمونږ کلي کې جمع شئ

او مخامخ خبرې وکړې. ما د هغوی دې تجویز سره اتفاق وکړو، او سباله زه احمد شاه، عبدالله شاه، تاج محمد خان، حاجي عبدالغفار خان او عبدالاکبر خان د ميا جعفر شاه صاحب کلي ته لاړو، يو ځای شو چې ډوډۍ مو وخوړه نو ماسختن په يوه کمره کې کښېناستو او ورونه موبند کړل. خبرې شروع شوې، احمد شاه اخوا دېخوا خبرې کولې او چې په زړه کې يې څه و هغه يې نه ظاهرول يا يې نه شو ظاهرولی شپه ډېره تېره شوه ما ورته ووي چې ميا صاحب خپل مطلب ووايه نو هغه بيا هم شپ شپ وکړل او ويې وې چې ماته د لويې جرگې فېصله منظوره نه ده يوه عامه جلسه دې وکړې شي او هغوی ته دې دا معامله پېش کړې شي چې هغوی دا فېصله وکړي ما ورته ووي چې ښه ده مونږ ته ستا دا خبره منظوره ده، ليکن که هغې عامې جلسې دا فېصله وکړه چې مونږ د کانگرس نه نه جدا کېږو نو بيا به دغه خبره ومنې؟ نو ځواب يې راکړو چې بيا به زه استعفا ورکړم، ما ورته ووي چې استعفا خو دې ورکړې ده چې د عامې جلسې منلو ته تيار نه يې نو د جلسې څه ضرورت دی؟ بيا يې دا خبره وکړه چې زما په هندوانو باور نشته هسې نه چې سباله راسره دوکه وکړي، نو بيا به مونږ څه کولی نه شو نو ته مونږ له اجازت راکړه چې مونږ يو بل جماعت جوړ کړو چې سباله زمونږ لاس د هندوانو نه ازاد وي ما ځواب ورکړو چې زه منافق نه يم زه د دې اجازه درکولی نه شم ولې چې دا څيز د خپل قوم د پاره مفيد نه گڼم پاتې د هندوانو دوکه شوه نوزه د دې په باره کې ستا په خدمت کې دا عرض کوم چې ستا دا خيال درست نه دی، چې

گیني مونږ کانگرس سره یو ځای شو نو مونږ ور پورې ورتړلی شو، او هندوان چې هر څه کوي مونږ به خپل لاس خوځولی نه شو، بلکې زه تاسره دا وعده کوم چې کله کانگرس مونږ سره دوکه وکړه نو هغه ساعت به کانگرس پرېږدو ته به مخکې یې مونږ به درپسې یو او چې ته څه وایې هغه به کوو نو کم از کم ته د هغې پورې وار خو وکړه اخر ستا زما متعلق څه خیال دی، زه خو چې هر څه کوم د خپل ملک دپاره کوم. عبدالله شاه او جعفر شاه هم زما د خبرې تائید وکړو او ویې ویل چې گول مېزکنفرانس په لندن کې شروع دی دا د سود او زیان وخت دی مونږ له انتظار په کار دی او دا خبرې پرېښودل په کار دي او بل یې د یو خاص سرکاري سړي خبره وکړه، احمدشاه ته یې ووې چې هغه ماته ویلي دي چې احمدشاه دې دا خبرې پرېږدي په دې حکومت ډېرې خوشحالی کړې دي او مونږ له یې حکم را لېږلی دی چې د عبدالغفار خان خلاف د احمدشاه مدد وکړئ میا صاحب مو په دې رضا کړو چې ښه ده زه به اختلاف پرېږدم او په قلاړه به کښېنم، او د نتیجې انتظار به کوم مونږ ټول خوشحاله شو او اوده شو سحر وختي چې لمونځ مو وکړو نو زه عبدالله شاه، عبدالاکبر خان، حاجي عبدالغفار خان او تاج محمد خان د جعفر شاه د باغ لیدو له لارو زه ترې اودس ماتي له لارم، چې واپس راغلم نو حاجي عبدالغفار خان او تاج محمد خان خپه ولاړو و راته یې ووې چې احمدشاه میا په بېگانی فیصلې باندې ټینګ نه شو هغه اوس مونږ ته څه نورې کیسې وکړې او عبدالاکبر خان یې زمونږ نه بېل کړ

زه هم د دې په اورېدو خپه شوم په دې کې سړی راغی چې

چای تیاره ده نو چې چایو ته کښېناستو نو احمد شاه صاحب بیا هغه کیسې شروع کړې چې بېگا فېصله شوې وې ما ورته ووي چې د دې خبرو فېصله خو بېگا شوي ده، اخر احمد شاه ميا صاحب د خپل زړه هغه پته خبره څرگنده کړه او ماته يې ووي چې زه د دې خبرې برداشت کولی نه شم چې ټول خلک دې د يو سړي په خولې پسې روان شي ما ورته ووي چې ميا صاحب همېشه په دنيا کې خلک يو سړي پسې روان وي او دا خود قوم او ملک دپاره ډېره د فايدي خبره ده چې ټول قوم په يو سړي متفق شي نو خپل منزل ته ورسې خودې خبرې ته کتل په کار دي چې هغه سړی چې څه کوي د ځان دپاره کوي او که د قوم دپاره؟ په خپله خوښه کوي که د ملگرو په سلا؟ که د ځان دپاره کوي او پخپله خوښه يې کوي، نو بيا هغه پسې تلل نه دي په کار. او دغه ځای ته خلک په خدمت رسيږي نه په مخالفت. ته زمانه زيات خدمت وکړه هغوی به زمانه زيات ستا خبرې منلو ته تيار شي تا چې په ولايت کې سېلونه کول هغه وخت زه د دې خپل قام دپاره په جېلخانه کې پروت وم او مېچنې مې اورولې د دې بحث مباحثو نه دا يوه فايده وشوه چې هر سړي د ميا صاحب د اصلي غرض نه واقف شو. عبدالله شاه او جعفر شاه غير جانبداري ظاهره کړه عبدالاکبر خان ووي چې زه به پس له دې نه سياست نه کوم او حاجي عبدالغفار خان او تاج محمد خان سره يې وعده وکړه چې تاسو سره به د سکول په کار کې مدد کوم مونږ ټول خپلو کلو ته روان شو. عبدالاکبر خان، ميا عبدالله شاه ځان سره په زور قاضي خېلو ته روان کړو مونږ پوه شو چې عبدالاکبر خان کمزوری سړی

دی میا صاحب ورله دوکله ورنه کړي. د عبدالله شاه په احمدشاه چې د ده تربور و، ښه ورځ نه پېرزو کېده، عبدالله شاه ډېر ډله باز او د پرو جنبو جوړولو ماهر او شوقي سړی و او دا ټوله تماشه ده جوړه کړې وه.

مونږ د احمدشاه دوی کلي ته لاړو ولې چې مونږ د عبدالله شاه د ورور اکبر جان مېلمانه وو چې د ډوډۍ نه فارغ شونو حاجي عبدالغفار خان ماته را نزدې شو او ویې ویل چې عبدالاکبر خان خويي بالکل بدل کړی دی ما وې ته یې پوه کړه هغه وې ما پرې ډېر کوشش وکړو خو پوهېږي نه. سباله کلي ته راغلو بله ورځ ما ولیدل چې عبدالاکبر خان او احمدشاه زما برخلاف یوه لویه پېرپړه چاپ کړې وه په کې یې لیکلي وو چې زموږ د مصر و په شان په اوبو کې اوبه شو او زموږ هېڅ هستي پاتې نه شوه. په دې اشتهار د احمدشاه، عبدالله شاه او عبدالاکبر خان دستخطونه وو. مونږ خپل بعضې ممبران را غوند کړل او د هغوی په مشوره مې د هغوی په شان چاپ شده ځواب ورکړو او زه د یوڅو خدایي خدمتگارو سره بیا د ډېرو په دوره روان شوم.

د ډېرو دوره:

په دې وخت کې خبر شو چې زموږ لات صاحب سرستوور ډپیرس چې ډېر ښه او شریف سړی و د غرنه پرېوتو او مړ شو. او د هغه په ځای سرریلف گرفت لات شو دی یو فوجي سړی و، دده خیالات مونږ ته معلومه وو دی وړوکی زموږ په صوبه کې لوی شوی دی، دی چې د وزیرستان

رېزېډنټ و نو ده يو خپل افسر ته د خدايي خدمتگارو متعلق خپل خيالات ظاهر کړي وو چې که لږ غوندې وينه تويه شي نو ښه به وي. د لات کېدو سره يې شملې ته وليکل چې زه عبدالغفار خان گرفتاروم ولې چې دا ډېر ښه وخت دی د دې نه فايده اخيستل په کار دي په دوی کې نفاق پيدا شوی دی خو شملې ورسره اتفاق ونه کړو ځکه چې گول مېز کنفرانس روان و، د مرکزي حکومت دا خيال و چې مهاتماگاندهي د ده په گرفتاری لندن کې څه قدم وچت نه کړي. او ده ته يې وليکل چې دا اختلاف به دوی پخپله تباه کړي زمونږ د دخل ضرورت به پاتې نه شي، هغوی نور هندوستان ته کتل او د دې نه خبر نه وو چې پښتانه د نور هندوستان په شان نه دي، دا يو ژوندی قام دی اول پوه نه و اوس پوه شوي دي او سياسي شعور په کې راغلی دی نو هغه به د ناپوهو کار ونه کړي.

مونږ خپل کار او خپلو دورو له زور ورکړو ولې چې ماته معلومه شوه چې حکومت مونږ ډېر زر گرفتارول غواړي. کلي په کلي وگرځېدو او خلک مو په حقيقت پوه کړل او دې خبرې له مو ډېر زور ورکړو چې زمونږ جنگ د عدم تشدد جنگ دی او دې لاره کې چې هر قسم تکليفونه او مصيبتونه راځي نو په صبر به يې تېروو. مونږ به د چا نه بدل نه اخلو مونږ خدايي خدمتگار يو، خداي به زمونږ بدله د ظالم نه اخلي مونږ د بېټنو په دوره وو نيمه شپه د جلسې نه فارغه شوي وو ايله مو سترگې ورغلې وې چې د عمرزو عبیدالله خان چې د پوليس کپتان و د لات صاحب يو دستي خط يې راوړو په هغې کې يې ليکلي و، چې زه تاسره د ډېره اسماعيل خان د تقريرونو متعلق

خبرې اترې کول غواړم ته مهرباني وکړه پېښور ته راشه ما ورته وليکل چې زه د قانون برخلاف تقريرونه نه کوم او نه مې کړي دي تا ته که څه غلط خبر رسېدلی وي دا به ستا د خفيه پوليس والاوغلطي وي زه په دې وخت کې درتلی نه شم ځکه چې ما د خپل پروگرام نه ټول خلک خبر کړي دي زه هغه پرېښوی نه شم څه وخت چې فارغ شوم نو پېښور ته به درشم نوکه تا ته ضرورت ښکارېدو زه به تا سره ووينم چې څه وخت مې دا ځواب ليکلی عبيدالله خان له ورکړو نو فوراً روان شو د ډېره اسماعيل خان په دوره کې حکومت ډېر کوشش وکړو، چې زه بعضې علاقو ته لاړ نه شم او د دې دپاره يې خان بهادر عبدالرحيم خان ما پسې راولېږلو خو زمونږ مقامي ملگرو دا خبره خوښه نه کړه او مونږ د ټولې علاقې دوره وکړه بيا مونږ بنو ته لاړو جرنيل عظمت خان زمونږ نه مخکې د کار دپاره دلته راغلی و، د بنو دوره موکلي په کلي وکړه.

مونږ چې د ککۍ نه مروتو ته روان شو نو مونږ له خورشيد بهن، سعدالله خان او د جواهر لال اوبنې په موټر کې مخې له راغلل او راته يې ووي چې جواهر لال دا حکم رالېږلی دی چې تاسو فوراً د سرحد لويه جرگه جوړه کړئ او د قاعدې په مطابق کار شروع کړئ ما ورته ووي ښه دی تاسو د جلسې دپاره خلکو پسې خطونه جاري کړئ او په مقرر تاريخ به زه درشم مونږ د جلسې دپاره تاريخ مقرر کړو او هغې نه پس دوی پېښور ته لاړل او زه د بنو نه د کوهات دورې له راغلم د کوهات دوره هم په ډېر ښه شان وشوه دلته زمونږ په زرگونو خدایي خدمتگار وو جلسې مو وکړې کلي په کلي، تپه

په تپه وگرځېدو مونږ چې څه رنگه دورې د پښتون د اتفاق دپاره شروع کړې وې، دغسې دورې ميا احمدشاه د پښتون د نفاق دپاره شروع کړې وې خو دا يوڅيز يې زمونږ نه زيات و چې ده به زمونږ بر خلاف پرېږي هم چاپ کولې اخباراتو کې به يې هم زمونږ بر خلاف پراپېگنده کوله د پنجاب اخبارات هم دده ملگري وو ولې د هغوی مقصد هم د پښتون کور وړانول دي د احمدشاه دوی مقابله زمونږ خدايي خدمتگار خصوصاً جرنيل انڅرگل او عبدالله استاذ د چارسدې وکړه او احمدشاه دوی پخپل مقصد کې کامياب نه شول. مونږ چې د کوهات دوره ختمه کړه او د پير شهنشاه صاحب په ځای کې موشپه وه نو زمونږ د هنگو او تل بعضې مخلصان ملگري چې د ميا صاحب د پراپېگندې نه متاثر شوي وو د تحقيق دپاره دغلته راغلل او ماته يې ووې چې دا تا څه چل وکړو چې د پښتنو يو ځان له جماعت دې کانگرس کې مدغم کړلو تا خو به اول مونږ ته دا خبرې کولې چې دا جماعت او تحريک خود پښتنو دی ما ورته ووې چې تحريک خو هم هغسې د پښتنو تحريک دی د کانگرس سره خو صرف مونږ تعاون کړيدی چې هغوی هم د پيرنگيانو نه د هندوستان ازادي غواړي او دا د تعاون فېصله خو ستاسو لويې جرگې کړې ده، مونږ خو جېلخانه کې قيد وو پښتنو باندي چې څه وخت پيرنگيانو توره شپه جوړه کړه او خدايي خدمتگار يې گرفتار کړل نو مونږ د گجرات په جېلخانه کې وو چې جعفر شاه او عبدالله شاه راغلل او مونږ ته يې وويل چې پيرنگيانو په مونږ توره شپه جوړه کړې ده او تحريک تباه کول غواړي مونږ څه وکړو؟ مونږ له چې راغلل نو

زما خو ملاقات هم بند و او احمد شاه او عبدالاکبر خان ورسره ملاقات وکړو او مونږ په شریکه دا رایې ورکړه چې لارښی او د مسلم لیگ مشرانو سره وویښی چې مونږ سره امداد وکړي. دوی لارل او بیا راغلل او ویې ویل چې مسلم لیگ زموږ ملگرتیا ته تیار نه دی او کانگرس وایي چې تاسو هم د ملک ازادي غواړئ او د عدم تشدد په اصولو کار بند یئ او مونږ هم نو په دې وجه مونږ ستاسو امداد ته تیار یو مونږ ورله ځواب ورکړو چې واپس لارښی او خپلې لویې جرگې ته دا مسئله پېش کړئ. هغوی راغلل او جرگې فېصله وکړه چې مونږ کانگرس سره ملگري کېږو او ملگري شول او هغوی زموږ پراپېکنده په اخباراتو کې وکړه او د تحقیقاتو دپاره یې جرگه راولېږله. دا خو د هغوی د ملگرتیا برکت دی چې زه بهرگرځم او ستاسو سره جلسې کوم که دا نه وي نو زه به اوس جېلخانه کې قید وم او دا تاسو چې لگیا یئ د تحریک کار کوئ، دا خو د کانگرس برکت دی که نه وي نو پیرنګیانو تاسو کار ته پرېښودلئ څه؟ د هغوی تسلي وشوه او خپل کلي ته روان شول او مونږ پېښور ته را روان شو.

چې را ورسېدو نو معلومه شوه چې حکومت زموږ گاډي والا خدایي خدمتگار په مخه کړي دي. دوی په پېښور کې سامان د یو ځای نه بل ځای ته وړلو او رسولو، کارکولو. دا ډېر سخت او مشقتي کار و، او مقامي خلکو نشو کولی دا د بهر نه راغلي خلک وو، او اکثریت په کې زموږ د مومندانو وروڼو وو او قابو سل په سل د خدایي خدمتگاری په تحریک کې شامل وو، او مقدمې یې پرې جوړې کړې دي او دباوونه

پري هم کوي چې خدايي خدمتگاري نه لاس په سر شئ که نه وي نو د دې ملکه ځئ او چې په دوی کې کوم د کار خلک وو نو په هغوی يې دا مقدمه جوړه کړه چې تاسو د دې ملک نه يئ او په فلانۍ دفعه کې مونږ تاسو د دې ملکه وباسو، دا خلک ډېر د کار او تکړه خلک او ښه پښتانه وو، پلرونه او نيکونه يې د افغانستان نه راغلي وو او همدلته زمونږ په صوبه کې اوسېدل دوی ته يې ويل چې:

تاسو خپل ملک ته لاړ شئ حال دا دی چې دا غريبانان خو پلار په نيکه دلته اوسېږي. مونږ نمک منډۍ کې د حکومت د دې ظلم برخلاف يوه لويه جلسه وکړه او په زرگونو ښځې، نر په کې شريک شول او د حکومت د دې رويې برخلاف مو تقريرونه وکړل. زمونږ د جلسې نتيجه ښه شوه او په حکومت يې دومره اثر وکړو چې هغه خلک يې پرېښودل او مقدمې يې واپس کړې.

د دې دورو او بې ارامۍ په وجه زما طبيعت بيا خراب شو دلته مې ارام کولی نه شو، د څو ورځو دپاره کوه مري ته لاړم. قاضي عطا الله او غلام محمد خان هلته وو. په گاډي کې کښېناستم او مري ته ورسېدم. شير بهادر خان د بروچ لاری کې ناست و او خپل کلي ته راتلو چې زه يې وليدم. د لاری نه را کوز شو او ماسره يو څو ورځې پاتې شو، څه ورځې مې ارام وکړو چې طبيعت مې ښه شو نوزه او شير بهادر خان واپس راغلو.

د سرحد لويه جرگه:

کانگرس ماله اختيار را کړی و چې ستا څه رنگې خوښه وي

د سرحد لويه جرگه جوړه كړه خو ما په پېښور كې د ټولې صوبې كاركنان را جمع كړل او د دې خبرې كوشش مې وكړو چې د كانگرس د جرگې سره په يو ځاى والي كې څه اختلاف پيدا نه شي. خو زمونږ د پېښور وروڼه په دې رضا نه شو او بيا مې د كوهاټ او بنو كاركنانو ته ووي چې زه پخپل اختيار سره صدر نه مقرر كوم. تاسو په اتفاق سره يو صدر خوښ كړئ هغوى پير شهنشاخ خوښ كړو او صدر شو، او سعدالله خان په اتفاق سره جنرل سكتري شو او مركزي دفتر مو هم اتمانزو كې مقرر كړو ولې چې هغه د جرگې او خدايي خدمتگارو رومبڼى مركز و، د صوبې جرگه جوړه شوه او كانگرس له مو د دې خبرې خبر وركړو، هغه قوم دنيا كې ډېر بدقسمته وي چې هغوى كې داسې خلك پيدا شي چې پخپله خود قوم او ملك د خدمت دپاره تيار نه وي او چې څوك په كې د خدمت دپاره پيدا شي نو هغوى خدمت ته نه پرېږدي. دا خلك چې د څه وخت د پاره جبلخانې ته لاړ شي نو دا خيال كوي چې زه خو اوس ليډر شوم او د خپل ځان د وړاندې كېدو كوششونه شروع كړي او خپل غرضونه يې په مخه واخلي او كه څوك د خداى دپاره د دې قام خدمتونه كوي نو د هغوى مخالفت شروع كړي خو هر څوك چې د خداى دپاره د قام خدمت كوي نو د هغوى مخه څوك نه شي بندولى او هغوى د چا مخالفتونه نه كوي ځكه چې خپل څه غرض يې نه وي مخالفت خو ذاتياتو كې پيدا كېږي. د ښار دې وروڼو ته هم مونږ د ميا صاحب په شان ډېر منتونه وكړل چې دې كې څه شته نه او د قام خدمت دى راځئ چې په شريكه ورته ملا وتړو! خو دوى هم خپلو غرضونو په مخه كړي وو او د

جرگې او خدايي خدمتگارو خلاف يې پراېېگنډه شروع کړه او دې ته يې فکر و نه کړو چې په دې طريقه خو مونږ خپل ځان ته او قوم ته نقصان رسوو او د غلامۍ ځنځيرونه مضبوطوو. په ډيلي کې د کانگرس د ورکنگ کمېټۍ اجلاس و، او د هغې دپاره د ۱۹۳۱ع کال د اکتوبر مياشت مقرره شوې وه زه د لوند خوږ غلام محمد خان سره ډيلي ته لاړم. په ورکنگ کمېټۍ کې ما دا خبره پېش کړه چې تر اوسه زموږ د ملکنډ اېجنسۍ قيديان په سوله کې رها شوي نه دي او هغه شان جېلخانه کې پراته دي او مونږ ته حکومت دا وايي چې دا علاقه د گاندهي ارون پيکت نه بهر ده، د ورکنگ کمېټۍ دا اجلاس دې مرکزي حکومت ته سفارش وکړي چې زموږ دا ملگري قيديان پرېږدي دوی ووې چې مونږ له د گاندهي جي د راتلو پورې انتظار کول په کار دي.

د هزارې دوره:

د ورکنگ کمېټۍ جلسه ختمه شوه او زه او غلام محمد خان واپس راغلو نو بيا ما د هزارې دوره شروع کړه ولې چې دې اوسنۍ دوره کې صرف دا ضلع زمانه پاتې وه. شل، پينځه ويشت خدايي خدمتگار مې د هرې تپې نه يو يورا وغوښتل او د ځان سره مې ښه په شان او شوکت هزارې ته بوتلل دې دوره کې د ستي جان شاگرد باچاگی چې ډېر خوش او ازه هلک و، مونږ سره و، ده به دا نظم وې:

انگرېزه! څه..... خپل وطن ته کړېږه

ما يو پوه او هوښيار خدايي خدمتگار پټ چې له ولېږلو

چې د هغه خای حال معلوم کړي او په پټه خلکو سره زما د ورتلو مشوره وکړي ولې چې دې علاقې ته حکومت زمونږ خدایي خدمتگار نه پرېښودل او په ډېر بد سلوکی سره یې واپس کول نو ما دا غوښتل چې زه په پټه (اونا خاپه) دې علاقې ته لاړ شم او چې حکومت خبریږي چې زه دغلته رسېدلی يم.

مونږ سحر وختي په رېل کې د پېښور نه را روان شو حکیم عبدالسلام صاحب له مو مخکې خبر ورکړی و، څه وخت چې زمونږ گاډی شاوېرې ته ورسېدو نو حکیم صاحب په سټیشن ولاړ و، مونږ گاډی بدل کړو او بل گاډي کې سواره شو او چې هریپور تېشن ته ورسېدو نو ډېر خلک زمونږ د استقبال دپاره سټیشن ته راغلي وو، چونکه زمونږ پروگرام د پکلی و په دې وجه د گاډي نه کوز نه شوم او د خپلې ډبې په دروازه کې ودرېدم او د خلکو شکریه مې ادا کړه یو څو خبرې مې هم وکړې چې په واپسی کې به ستاسو په خدمت کې حاضرېږو، گاډی روان شو مونږ چې مخکې لاړو نو یوموټر مو په سړک ولیدو چې سرخپوش په کې ناست دي او رېل سره یې په منډه پرېښی دی د دوی په لیدو ډېر خوشحاله شوم چې شکر دی دلته هم خدایي خدمتگار جوړ شوي دي. مونږ چې په حویلو سټیشن کې د گاډي نه کوز شو نو هغه موټر هم را ورسېد. دوی هم راکوز شول او یو بل ته ورتراړه شو بیا مویوه لاری کرایه کړه او پکلی ته روان شو. زه په لاری کې سور شوم او باچې والا مو موټر کې سواره کړل، هغوی مخکې او مونږ ورپسې شو، د کوهات ډپټي کمشنر په شان د هزارې ډپټي

کمشنر اپ کینسن هم چې څه وخت زما د راتلو نه خبر شوی دی نو لېونی شوی دی او په دې نه پوهېدو چې څه چل وکړي. په ډېرو کوششونو باندې یې غلام رباني وکیل په دې خبره راضي کړو چې زه به بیا ستا ورور چې په بنار کې سب ډیویژن و او موقوف شوی دی بحال کړم که ته د دوی مخالفت ته ملا وتړې. مونږ چې د حویلو سټیشن نه روان شو د سړک په غاړه چې کوم کوم کلي راتلل هغوی ته به مو خپله کیسه کوله.

ایټا اباد ته ورسېدو او چې د بازار په مینځ کې تللو نو ډېر خلک زمونږ د راتلو نه خبر شول، څه وخت چې مانسهرې ته نزدې شو عبدالقیوم خان سواتی وکیل چې زما د خلافت ملگری او ما سره یې قید تېر کړی و سپېدو کلي سره د څو نورو معتبرو مشرانو زمونږ هر کلي ته ولاړ وو د هغه نه معلومه شوه چې غلام رباني وکیل د حکومت په مشوره مانسهره کې د څو کسانو سره ولاړ دی او هغوی له یې تورې جنډې ورکړې دي. مونږ پخپله ټوله صوبه کې دا تماشه لیدلې نه وه او چې هغه ځای ته ورسېدو نو دا خپل موټرونه مو ورو کړل هغوی کې څو کسانو زمونږ د موټرونو د درولو کوشش هم وکړو خو مونږ موټرونه ونه درول لیکن یو عجیبه سړی مې په نظر راغی چې په یو لاس کې یې توره جنډه وه او په بل لاس یې مونږ ته سلامونه کول وروسته معلومه شوه چې دا خلک یې دوکه کړي وو بې خبره یې راوستي وو او تورې جنډې یې ورکړې وې.

پکلی ته ورسېدو د بڼې خلک تقریبا دوه میله مخې له راغلي وو مونږ ورسره پیاده بڼې ته روان شو ما بنام ورسېدو

مونږ يې د سين په غاړه يو ښه ځای کې ډېره کړو. دغه ځای ډېر مزيدار و. د تورو جنډو په دې کيسه چې دغه خلک خبر شول نو ډېر خپه شول. د هزارې خلک پښتانه دي خو ژبه ترې ورکه شوې ده د ډېرو کلو د خلکو ددې تورو جنډو په وجه مونږ سره همدردي پيدا شوه او مونږ سره خدايي خدمتگار شول. د بڼې او د دې علاقې ټول خلک سبا له په جلسه کې شريک شول. د بڼې جرگې او خدايي خدمتگارو د جلسې ښه انتظام کړی و. د تورو جنډو په وجه زما زړه ته هم ډېره صدمه رسېدلې وه حالانکه په داسې څيزونو سياست کې خپگان کول په کار نه وي چونکه دا زما اول ځل و ما چېرته پخپله صوبه کې توره جنډه ليدلې نه وه ځکه ډېر خپه شوی وم او دا زما کمزوري وه. ما په جلسه کې ډېر تېز تقرير وکړو او دې خلکو ته مې ووې چې تاسو خپله ژبه پښتو هېره کړې ده دغسې تاسو کې پښتو هم نه ده پاتې شوې. د پکلی. بعضې خلکو هم تقرېرونه وکړل او په ډېره کاميابۍ سره زموږ جلسه ختمه شوه خلک خواره شول ماښام حاجي فقير خان هم د پېښور نه را ورسېدو دی زموږ ډېر زورور کارکن دی خپله هزارې ضلع کې ډېر کار کوي. مونږ د هزارې د دورې پروگرام د حاجي فقير خان او نورو کارکنانو په مشوره جوړ کړو. مونږ د پکلی. په علاقه کې ځای په ځای جلسې وکړې او په هزاره کې پکلی. داسې علاقه ده چې خپله ژبه پښتو وايي. کوم ځای چې پښتو خپله ژبه پرېښودې نه ده هلته زموږ تحريک ډېر کامياب وي څه وخت چې مونږ د شينکيارۍ د جلسې انتظام وکړو، نو حکومت زموږ په جلسه کې د شرارت دپاره خپل څه خلک را ولېږل د

خدای فضل و چې هغوی جرات ونه کړی شو او جلسه په ډېره کامیابی ختمه شوه. هزاره کې حکومت کوشش کولو چې زمونږ په لاره کې مشکلات پیدا کړي خو خلکو کې پوهه راغلې وه او د غلام رباني تورو جنډو مونږ له کافي کار کړی و او خلکو کې یې پوهه او احساس پیدا کړی وو. مونږ اخري جلسه ډوډیالو کې وکړه او د دې ځای ډېر ننگیالي پښتانه دي، د دوی اول د جلسې څه خیال نه و او نه یې زمونږ په تحریک کې د شرکت څه خیال و لیکن د دوی یو سړی غلام رباني په تورو جنډو کې شریک کړی و او د دې غیرته یې خپل کلي کې جلسه وکړه او مونږ سره د خدایي خدمتگارو په تحریک کې شریک شو. حکومت چې به څومره زمونږ مخالفت کولو نو هغه څیز به زمونږ د پاره مفید او د حکومت د پاره مضر ثابتېدو ولې چې مونږ هر څه کول نو د خدای د مخلوق د خیر د پاره مو کول. له دې ځایه مونږ مانسهرې له راغلو، په زرگونو خلک زمونږ استقبال له راغلي وو او زمونږ جلوس په ښار او د ښار په بازارونو کې گرځېدو او چې د غلام رباني وکیل کور له راغلو نو د انقلاب زنده باد چغې یې ووهلې او د بعضې خلکو خو دا اراده وه چې د ده په کور کاني ووروي، خو ما منع کړل چې دا زمونږ اصول نه دي. زه دا په دعوه سره ویلی شم که حکومت دلته د تورو جنډو دا کیسه کړې نه وی نو شاید چې دومره خلک به په جلوس کې شریک شوي نه وو.

مونږ د مانسهرې نه سپېدو ته لاړو او د سبا د پاره مو مانسهره کې د جلسې اعلان وکړو، د سپېدو ټول خانان زما مهربانان وو، خو عبدالقیوم خان او غلام رسول خان مې د

جبلخاني ياران وو، شپه مو په ارام سره تېره كړه، سباله نو بعضې د علاقې مشرانو سره خبرې وشوي او د هغوی په زړونو كې چې غلطې پراپېگنډې زمونږ د تحريك برخلاف غلط فهمۍ پيدا كړې وې هغه لرې شوې. د چای نه پس مو د تلو انتظام كوو چې په دې كې د مانسهرې انسپكټر راغی او ماله يې د ډپټي كمشنر خط راوړو او دا خبره يې هم وكړه چې ډپټي كمشنر سره د پوليس كپتان مانسهرې ته راغلی دی. ما چې خط پرانستو نو هغې كې ليكلي وو چې په جلسه كې د غلام رباني سره ته د دې تحريك مباحثه وكړه او بل كه څه فساد وشو نو څوك به يې ذمه واړوي، او انسپكټر راته ووي چې دا ټول شرارت د دې ډپټي كمشنر دی ما وې چپ شه ته خو سرکاري نوکريې، ما ډپټي كمشنر ته وليکل چې دې معامله كې د بحث ضرورت نشته زه دلته د خدايي خدمتگاری د تحريك اشاعت له راغلی يم زما كار اشاعت دی او بيا منل او نه منل د دې خلكو كار دی، پاتې شو فسادونه، زمونږ نظريه د عدم تشدد ده، كه چيرې څوك مونږ سره فساد كوي هم مونږ ورسره فساد نه كوو نو په دې سبب كه چيرې فساد وشو نو د هغې ذمه وار به ته يې. تانه دار رخصت شو او مونږ هم مانسهرې ته روان شو. په لاره كې چې به څوك خبرېدل نو مونږ سره به ملگري كېدل چې مانسهرې ته ورسېدو نو ډېر خلك مونږ سره ملگري شوي وو او هلته د جلسې په ځای كې به زرگونو خلك را جمع شوي وو، د جلسې ځای سره نژدې مو څه خلك جمع وليدل د تحقيق نه راته معلومه شوه چې دا د حكومت خلك دي او حكومت په څه چل ول د ډوډۍ پيسو په

طمعه، لالچ دا خلک دې علاقې ته زمونږ د مخالفت دپاره را وستلي وو او دلته جلسه کوي او هغه وکیل لگيا و تقرير يې کولو خو په دې پوهنه شوم چې په کومه موضوع تقرير کوي.

ما خو خلکو ته پخپله جلسه کې د خدایي خدمتگاری، حقیقت بیان کړو او خلک مې په دې پوه کړل چې خدای ته د خدمت ضرورت نشته دهغه خدمت د هغه د مخلوق خدمت دی، دا ملک خدای مونږ له راکړی دی او دغه شان خدای هر یو قوم له یو ملک ور کړی دی، د دې دپاره چې هغوی او د هغوی بچي پرې اباد شي ملک خو زمونږ دی خو اختیار یې د بل دی او دغه وجه ده چې زمونږ بچي وږي تږي او بریندې دي او مزې پرې نور خلک کوي. غلامی د خدای لعنت دی او مونږ له ددې لعنت نه ځان خلاصول په کار دي او دا به هله وشي چې مونږ کې قام ولي، ورورولي، اتفاق او مینه محبت پیدا شي، نن دا دنیا د قامولۍ دنیا ده او تاسو وگورئ چې چا کې قامولي او ورورولي او اتفاق دی، نو هغه اباد دي او چې کومو قومونو کې پرې، جنبې تریگنۍ او دښمنۍ دي هغه برباد دي زه امید کوم چې تاسو به زما په دې خبرو غور او فکر وکړئ که دې کې یوازې زما فایده وي نو مه یې کوئ او که دې کښۍ ستاسو د دنیا او آخرت گټه وي نو عمل پرې وکړئ چې تاسو اباد شئ او ستاسو بچي اباد شي. په کار دي چې تاسو هم ټولو پښتنو سره په دې تحریک کې شریک شئ. دا جلسه ډېره په کامیابۍ ختمه شوه، هر یو کار چې د خدای دپاره وي د هغې مخه څوک نیوی نه شي حکومت پخپل فریب کې کامیاب نه شو، جلسې سره زمونږ د یو مهربان ځای و هغه له د ارام دپاره

لاړو. د علاقې ډېر معييزين جلسې له راغلي وو هغوی سره خبرې وشوې د حاجي فقيراخان او حکيم عبدالسلام په تجويز او تائيد د دې خبرې فېصله وشوه چې زه دې د هغو خدايي خدمتگارو سره يو ځای يو تصوير وباسم چې پکلی کې د حکومت د طرفه پرې ظلم او زياتی شوی دی. چېلخانو کې يې اچولي دي او په بيتونو يې وهلي دي. دا د پکلی د معزينو او مخلصانو يوه ډله وه چې د دوی د اخلاقو درته څه ذکر وکړم. علي گوهر خان چې په دوی کې يو خان و راته ووي چې پلار مې د حکومت د وېرې نه د دې تحريک ډېر مخالف دی. زه يې د کوره شړلی يم ځکه چې زه خدايي خدمتگار يم زه د دې پروانه کوم او د خپل مظلوم قام د بيدارولو کوشش کوم د يو بل مولانا صاحب نه معلومه شوه چې څه وخت يې مونږ په بيتونو وهلو نو ما سپرنټنډنټ ته ووي چې زه عالم يم ما مه برېښه نو زه يې دېرش بيتونه ووهلم او زما نور ملگري يې پنځلس پنځلس بيتونه وهلي وو.

د پکلی د خدايي خدمتگارو يوې بلې خبرې په ما ډېر اثر وکړو. د راتلو په وخت کې مې علي گوهر خان او يو څو نورو خدايي خدمتگارو ته ووي که ستاسو خوښه وي نو زه به مو ځان سره پېښور ته د سېل دپاره بوځم نو راته يې ووي چې زړه خو مو ډېر کېږي خو زموږ په سر ډېر کار دی د دې نه تلی نه شو نو زه د دې په اورېدو ډېر خوشحاله شوم چې د دوی دې تحريک سره څومره محبت دی.

مونږ د پکلی د مانسهرې نه را رخصت شو حکيم عبدالسلام صاحب د هريپور زموږ سره ملگري و هغه

د نعمت الله خان دعوت د شپې دپاره منظور کړې و او مونږ مابنډام د هغه ځای ته ورسېدو، د هغه دکلي نه جدا کور او حجره وه. شپه مو په آرام سره تېره کړه، سباله را روان شو، حکيم صاحب زمونږ د تلو دپاره يوې لارې سره خبره کړې وه، خو سباله هغه رانغله، مونږ پياده روان شو لاره کې چې به کوم کلی په مخه راتلو نو هغې کې به مو خپل تبليغ کولو زمونږ دپاره دا پياده تلل بڼه شو، ځکه چې ډېر کار وشو کله چې مونږ نوانشهر ته نژدې شو نو ډېر هندوان او مسلمانان زمونږ په انتظار کې ولاړ وو او چې مونږ يې وليدو نو د انقلاب زنده باد چغې يې وهلې هغوی زمونږ جلوس په بڼار کې وويستو. مونږ ډېر ستړي شوي وو، مونږ يې د آرام دپاره يو ځای ته بوتلو مابنډام نژدې و، لږ آرام مو وکړو، ډوډۍ مو وخوړه او د شپې دپاره يو بل ځای ته لاړو سحر وختي چې څوک زمونږ ليدو له راغلي وو هغوی سره مو خبرې وکړي. دلته مونږ ته معلومه شوه چې په هندوانو او مسلمانانو باندې حکومت ډېر زور اچولی و، چې زمونږ بايکات وکړي او استقبال ونه کړي خو کامياب نه شول سباله چې مونږ جلسې له ورغلو نو په زرگونو هندوان او مسلمانان جمع وو او جلسه ډېره په کاميابۍ وشوه او خلک مې د خدايي خدمتگاری په تحريک پوه کړل او ورته مې ووي چې هر چا له چې خدای ملک ورکړی دی نو د هغې اختيار د هغې قوم دی، يو مونږ بدقسمته خلک يو چې ملک زمونږ دی او مزې پرې نور خلک کوي، په کار دي چې مونږ ټول په شريکه ملا وتړو چې خپل ملک ازاد کړو مونږ به اباد شو او زمونږ بچي به اباد شي، چې څه وخت ما تقرير ختم

کړو نو زموږ د پېښور يو قاضي چې د پوليس انسپکټر و ما ته رانزدې شو چې تاسو به چېرته خئ ما ورته ووي چې ابيټ اباد له، هغه ووي چې هلته ایکسوچواليس دفعه لگېدلې ده د قانون ۱۴۴ ماده نافذه ده، او زه د پوليس کپتان رالېرلی يم چې د څلورو نه زيات کسان يو ځای تللی نه شي. ما ورته ووي چې ډېره ښه ده مونږ به څلور څلور ځو، لیکن زما يقين نه دی چې کپتان صاحب به دې په خپل حکم ټينگ پاتې شي ولې چې په دغه طريقه به زموږ ډېره پراېېگنده وشي چې مونږ له دې ځايه په مختلفو سړکونو څلور څلور روان شو نو قاضي صاحب زما په خبره پوه شو او کپتان له يې ځواب يوړلو، مونږ د تلو انتظام کولو چې قاضي صاحب بيا راغی او راته يې ووي چې کپتان صاحب وي چې دوی ته په لاری کې يو ځای د تلو اجازت دی، د کاکول او د نورو کلو خلک راغلي وو چې مونږ سره زموږ کلو ته لاړ شه خو زموږ پروگرام جوړ شوی و، نو دوی سره مې وعده وکړه چې دوباره راشم نو در به شم. مونږ لاری کې سواره شو او ابيټ اباد ته روان شو زموږ خدایي خدمتگارو خپله باجه ورو ورو په لاره کې غږوله، چې د ابيټ اباد ښار ته نزدې شونو يو سب انسپکټر ولاړ و هغه زموږ لاری ودروله او ويې ويل چې باجه مه غږوئ ما ورته وويل چې تاسره ليکلی حکم شته هغه وي نه نو ما ورته ووي چې مونږ بغير د ليکلي حکم نه باجه نه بندوو، نو هغه ووي چې ښه ده نو زه مو ډېټي کمشنر له بيایم مونږ ورته ووي چې ته مو هر چېرته بيایي مونږ د تلو نه انکار نه کوو خو ته هم زموږ سره په دې لاری کې کښېنه ولې چې خلک به جمع شي او دلته خو دفعه

ایکسو چوالیس (۱۴۴ ماده) ده نو د خلکو جمع کېدل خلاف قانون دي، خو هغه زمونږ د دې خبرې هېڅ پروا ونه کړه هغه زمونږ د لارې مخکې روان شو او مونږ ورپسې لارې ورو ورو روانه کړه او باجه مو غږوله چې چا به د باجې اواز اورېدو نومونږ پسې به راتلو او چې څه وخت د پولیس لاین ته رسېدو نو دېر خلک را جمع شوي وو هلته پولیس سره د افسرانو تیار ولاړ وو هغوی مونږ ته ووي چې دا باجې والا پټي کمشنر غواړي ما ورته ووي چې ده قصور څه دی؟ او که چیرې بې قصوره تاسو دوی بیایئ نو بیا مونږ هم ورسره ځو، مونږ ټول بوځئ په دې کشمکش کې دېر ساعت تېر شو باجه غږېږي او خلک جمع کېږي په دې کې بهادر خان انسپکټر ماته رانزدې شو چې د خدای دپاره دا باجه خو بنده کړئ! باجه مې بنده کړه یوه عجیبه نظاره وه د مدرسو هلکان د دفترونو کارکنان او د ښار خلک په یو ساعت کې په زرگونو را جمع شول او که حکومت مونږ سره چېرې چارې کړي نه وی نو زمونږ به دومره پراېېکنده شوې نه وی او دومره خلک به زمونږ نه خبر شوي نه وو. اخر د دېر بحث مباحثې نه پس مونږ ته اجازه وشوه او مونږ د ایبټ اباد اسلامیه سکول ته راغلو ولې چې دا ځای د ایبټ اباد خلکو زمونږ د آرام دپاره مقرر کړی و، سباله د جمعې ورځ وه مونږ اعلان وکړو چې سباله به جامع مسجد کې وعظ کېږي تاسو ټول هندوان مسلمانان د اورېدو دپاره راشئ! مونږ لږ آرام وکړو بیا مو د ایبټ اباد مسلمانانو سره د تحریک متعلق تبادلې خیالات وکړل او ورته مې ووي چې مونږ هم یو قوم یو، مونږ له هم د خپلې ابادۍ او ترقۍ دپاره څه جدو جهد

په کار دی او که ټول عمر په دې نیستی او غلامی کې پراته یو نو ورک به شو. زمونږ اصلي مطلب قوم کې مینه، محبت، قامولي، ورورولي او اتفاق پیدا کول دي. ډېر هندوان او مسلمانان به زمونږ لیدو کتو له راتلل او هر چاته اجازت و، گورکا او نور فوجیان او ښځې او بچي هم زمونږ لیدو له راغلل مونږ ورسره د مینې محبت خبرې وکړې او د خپل تحریک په غرض مو پوه کړل چې مونږ به د خدای دپاره ستاسو او د ټول قام خدمت کوو. حکومت خو دغه ایکسوچوالیس په دې وجه لگولې وه چې دلته جلسه ونه شي او خلک زمونږ د تحریک نه خبر نه شي. څه وخت چې حکومت خبر شو چې سباله د جمعې ورځ ده او جامع مسجد له د ایبټ آباد د خلکو نه علاوه نور د بهر خلک هم د لمانځه دپاره راځي نو دا جلسه د دوی دپاره ښه نه ده نو ډیټي کمشنر د جامع مسجد امام سره د کمېټې د ممبرانو راوغوښتل او هغوی ته یې ووي چې په هره طریقه چې کېدی شي باچا خان د تقریر نه منع کړئ. مونږ شپه په آرام تېره کړه چې چای مو څکله نو امام صاحب د کمېټې ممبرانو سره راغلل او ما سره یې ځان له خبرې وکړې ما ورته ووي چې تاسو ډیټي کمشنر ته ووايئ چې مونږ دا کار کولی نه شو ولې چې جماعت د ټولو مسلمانانو دی او یو مسلمان بل مسلمان د جماعت نه منع کولی نه شي دا خو زمونږ مذهب دی او زمونږ خو دومره زور نشته چې یو مسلمان په جماعت کې د وعظ نه منع کړي شو تا سره زور شته، ته یې ولې نه منع کوې؟ بیا مې ورته دا خبره وکړه چې د ډیټي کمشنر په دې کې بل څه مطلب نشته هغه پوه دی چې

جماعت د هر مسلمان دى خو مونږ مسلمانان په كور كې جنگوي او بې اتفاقي را كې پيدا كوي. مونږ مسلمانان ولې د دښمن په لمسه پخپل كور كې ناچاقي پيدا كوو؟ زما خبرو په هغوى ډېر بڼه اثر وكړو او ډېټي كمشنر له روان شول. چې ډېټي كمشنر پوه شو چې زما دا ونه چلېدو نو قلاړ شو. په جماعت كې دومره هندوان او مسلمانان جمع شول چې د پښې اېښودو ځاى نه و. د لمانځه نه پس زه پاڅېدم او تقرير مې شروع كړو. د قران شريف څلور اياتونه مې ولوستل او ترجمه مې خلكو ته وكړه چې خداى پاك وايي چې زما نه امداد په صبر او اتفاق سره غواړئ او خداى وايي چې څوك زما په لاره كې مړ شي نو دا مړه نه دي ژوندي دي خو تاسو په دې نه پوهېږئ. او خداى پاك وايي چې زه د صابرانو ملگرى يم بيا وايي چې زه پخپلو بندگانو از مېښت كوم د مالونو، او ځانونو، او اولاد، او فصلونو هر كله چې دوى ته زما په لاره كې څه نقصان ورسې نو دوى ووايي چې مونږ هم د خداى يو او هغه له به ورځو، دغه خلك زما د رحمت حقدار دي او دوى په سمه لاره روان دي او بل ځاى خداى پاك وايي چې په تاسو كې دې داسې يوه ډله وي چې خپل كارونه پرېږدي او ځي او خلك د بدى نه منع كوي او نېكى ته يې رابلي. زما وروڼو! مونږ د خداى دپاره د خداى د مخلوق خدمت ته ملا تړلې ده كه تاسو هم د خداى د مخلوق خدمت كول غواړئ او خداى رضا كوي نو مونږ سره په خدايي خدمتگارى كې ملا وتړئ چې دا دنيا مو هم جنت شي او اخرت كې هم د جنت حقدار شو.

جلسه په ډېره كاميابۍ ختمه شوه د تلو انتظام وكولو چې

په دې کې زمونږ د کلي د يو خان زوی چې هلته سب انسپکټر و راغی او راته يې ووي چې بهادر خان انسپکټرزه تاله رالېږلی يم چې څه وخت دوی روانېږي نو باجه دې نه غږوي ما ورته ووي چې بهادر خان خو زمونږ ورور دی خو زه نه پوهېږم چې ده ته په باجه غږولو کې څه تکليف دی؟

زما د طرفه د سلام نه پس ورته ووايه چې که چېرې تاته زمونږ په باجه ذاتي څه تکليف وي نو مونږ به باجه بنده کړو او که تاته څه نقصان نه وي نو ته زمونږ باجه څه کوي؟ زمونږ په ملک کې ديسي افسران خپل فرض نه پېژني او نه يې پوره کوي بلکې همېشه د خپلو انگرېزانو افسرانو دپاره هغه کارونه کوي چې هغه د دوی فرض نه وي.

لاری تياره وه، مونږ لاری کې هريپور ته روان شو، په لاره کې د حويلو په تېشن خلک جمع وو هغوی ته مې هم يو مختصر تقرير وکړو. په سراي صالح کې خلک زمونږ په انتظار کې جمع وو خو په مونږ ناوخته شو نو خواره شوي وو. د هريپور خلک غريبانان د ښار نه بهر زمونږ په انتظار کې ناست وو مونږ ماسختن ورور سپېدو او دوی د انقلاب زنده باد، فخر افغان زنده باد چغې ووهلې او زمونږ جلوس په بازارونو کې وگرځېدو بيا لارو ډوډۍ مو وخوړه او بيا اوده شو، د بخشالي، گجرات شهزاده صاحب مې د حالات معلومولو دپاره چېچ ته لېږلی و هغه هريپور ته راغی او ماته يې د چېچ حال ووي چې خلک ډېر زيات په شوق کې دي ستاسو ورتلل ډېر ضروري دي ما ده سره وخت مقرر کړو، د دې خبرې مې پرې ډېر تاکيد وکړو چې دا خبره عامو خلکو ته زما دې تللو

نه وړاندې معلومه نه شي ولې چې بيا به حکومت زمونږ لاره کې رکاوټونه واچوي سباله چې مونږ د چا مېلمان نه وو، ورغلو او چې هلته ورسېدو نو يو مولوي صاحب چې ماله راته خدايي خدمتگارو منع کولو خو ما ورته ووي چې راپرې يې پرېږدئ. نو ماله راغی ما ځان سره کښېنولو چې د ډوډۍ وخت راغی نو خلکو لرې کولو خو هغه په زور په ډوډۍ کې ځان شريک کړو. زما مهربان محمد اکبر قريشي راته ووي چې بېگا يو څو تنه د تورو جنډو سره راغلي وو په سرک ولاړ وو خو چې د خلکو زور يې وليدو نو غريبانان گډوډ شول او خبرې ترې پاتې شوې، ما ورته ووي چې دومره خلک وو چې ما تورې جنډې هېڅ ليدلې نه دي. چې د جلسې ځای ته ورسېدو نو ډېر پوليس لاتی. په لاس ولاړ وو او چې زه تقرير ته پاڅېدم نو هغه مولانا مې وليدو چې په زوره زوره تقرير کوي او څه کسان ورته ولاړ وو. خلکو وې چې دا خلک حکومت را غوندې کړي دي، خانان، ملکان دي او زمونږ برخلاف جلسه کوي.

مونږ اول فېصله کړې وه چې د دې ځای نه به شپې له کلابتې ته ځو او سباله به هلته جلسه کوو. په جلسه کې مې د دې اعلان وکړو، کلابتې د اباسين نه دې غاړه دی او صوابی په بله غاړه ده دا يوسفزي دي او د هغه ځای خان زمان خان زما ډېر واقف و، ما يو ځل دی د صاحبزاده فضل رحمان په ځای کې ليدلی و، ما او قاضي عطا الله خان ته يې ډېر کلک ست د مېلمستيا کړې و، زه خبر نه وم چې د حکومت په لمسه به مونږ د خپل کلي نه منع کوي مونږ چې څه وخت کلابتې ته نژدې شو نو د کلابتې د خان تره د خپلو سړو سره کوتک په لاس ولاړ دي

او مونږ خپل کلي ته نه پرېږدي حالانکه چې په هغه کلي کې د هغوی یو ورور عزیز مهدي زمان خان دغلته زمونږ د جلسې انتظام کړی و. او مونږ یې مېلمانې کړي وو، زمونږ لاری والا ډېر تکړه سپری و، چې مونږ دا خلک ولیدل نو ما دې لاری والا ته ووې چې ته دا لاری لږه ودر وه، دې خان سره زه لږه خبره کوم ده ماته ووې چې ته دا خلک نه پېژنې، دا هزاره وال پښتانه دي او ده خپله لاری پرې ورتېزه کړه خان مخامخ زمونږ لاری له راغی او سوتې پکړيې زمونږ نه چاپېره شو ډرائیور په دوی لاری نېغه وروسته او زمونږ لاری ترې تېره شوه دوی را پسې منډې ووهلې خو وروسته پاتې شول او مونږ کلي ته ورسېدو، په هزاره کې خو دغه ایکسو چوالیس (۱۴۴ ماده) لگېدلې وه نو په سبا له مو جماعت کې خلک جمع کړل. د جماعت نه بهر اسسټنټ کمشنر سره د دغو ټولو خانانو او پولیسو ناست وو. زمونږ تقریر یې اورېدلو ما پخپل تقریر کې دا خبره وکړه چې ای د هزارې پښتنو د سیند نه دې غاړه او هغه غاړه ټول یوسفزي دي تاسو خو لږ هغې غاړې ته وگورئ چې هلته څه حال دی او دلته ستاسو څه حال دی؟ بله دا چې ما د ټولې صوبې دوره وکړه او په هر ځای کې حکومت زمونږ مخالفت ته خلک لمسولي دي خو مونږ بل ځای توره جنډه لیدلې نه ده، دا مو په هزاره کې ولیده او نه په مونږ پسې چا کوټکې را اخیستې دي چې زمونږ کلي ته مه راځئ او نه یې زمونږ د جلسې مقابله کې چېرته جلسې جوړې کړې دي دا هر څه مونږ دلته په هزاره کې ولیدل هغه هم پښتانه دي او تاسو هم پښتانه یئ راځئ چې د دې وجه معلومه کړو ما چې په دې مسئله

خومره غور او فکر کړې دی نو وجه یې دا ده چې تاسو خپله ژبه هېره کړې ده او تشه ژبه درنه ورکه شوې نه ده بلکې ورسره هغه پښتو درنه هم ورکه شوې ده. د هزارې پښتنو زما دا خبره یاده ولرئ چې د چا نه ژبه ورکه شوې ده، هغه ورک شوي دي او چا ته چې خپله ژبه سپکه شوې هغه سپک شوي دي. جلسه ختمه شوه مونږ سره چې کوم لاری، والا راغلي وو، نو د واپسۍ په وخت کې هغه پولیس ښه وهلي وو او ورته یې ویلي دي چې پام کوئ چې سباله دوی پسې رانه شی.

چې اډې ته راغلو نولاری، نه وه تمتمونه ولاړ وو، لیکن پولیس منع کړي وو چې دوی سره لاړ نه شي یو تمتم والا وې چې زه د پولیس هېڅ پروا نه کوم او تاسو سره ځم مونږ د هغه په تمتم کې خپل اسبابونه کښېښودل او ده سره پیاده روان شو ټوله لار په غره کې وه ډېر د مزې سرک و اترایي وه، چرایي وه لاره کې چې کوم کلي په مخه راتلل هلته به مو خپل کار کولو. حکیم صاحب او زموږ د هریپور کرنیل صاحب محمد حسین خان مخکې د انتظام دپاره تلي وو، ولې چې د کلابت د واقعې نه پس مونږ په دې نتیجه ورسېدو چې زموږ مقامي ملگري مخکې لېږل په کار دي چې هغوی خپل کار وکړي د دغه ځای یو زلمي خان زموږ د مېلمستیا انتظام کړی و، دا کلی د اباسیند په غاړه اباد دی مخکه یې لږه ده، خو اباده ده، جلسې له لارو په جلسه کې د علاقې خلک راجمع شوي وو د پورې اباسیند د غاړې خلک هم راغلي وو. د دې علاقې خلک په پښتو پوهېدل او د پښتو نظمونو پرې ډېر اثر کړی و. شپه مو هم دغه زلمي خان سره تېره کړه ډېر مخلص او شریف هلک و.

پوليس پرې دباوونه کړي وو چې دا خلک مېلمانۀ نه کړې خو ده يې څۀ پروا نه وه کړې افسوس دی چې د ده نوم زما نه هېر دی. سباله د دوی کلي ته نزدې يو بل کلی و د هغه کلي خان مونږ مېلمانۀ کړو چې هلته لاړو نو هغه خان راته ووې چې د اسميلا وکیل ميا علي حيدر شاه چې د هغې علاقې ډپټي او د پيرپايي بهادر خان چې هلته د پوليس انسپکټر و په ما ډېر کوششونه وکړل چې زه تاسو مېلمانۀ نه کړم خو ما ورله ځواب ورکړو چې تاسو مې مېلمانۀ يئ، نو هغوی هم مېلمانۀ کوم ولې چې تاسو حاکمان يئ او هغه مې مېلمانۀ دي هغه خان ما ته په خندا شو چې دا خو ستا پېښوريان دي او ځان ته پښتانه هم وايي. د هريپور په علاقۀ کې چې څومره مشکلات مونږ ته پيدا شوي وو دا د دې دوو سړو برکت و او دوی پيدا کړي وو دا لاشه کوي چې مونږ کوم ځای ته د خپلو ورتلو او جلسې کولو خبر لېږلی و هغه ځای د دې ځای نه دولس ديارلس ميله لرې و مونږ يوه لارې کړې وه. چې د روانېدو وخت راغی نو معلومه شوه چې علي حيدر شاه او بهادر خان زموږ هغه لارې د پوليس تانې ته بوتلې وه هغه ډرايور ورته چغې وهلې چې هغوی سره مې وعده کړې ده او کرایه مې ترې اخيستي ده ولې زموږ پېښوريان وروڼه، سرکاري افسران ورته وايي هغوی پرېږده مونږ بوځه او چې د سرکاري کار دپاره د لارې ضرورت وي، نو ته څنگه بل څوک بوتلی شي. علي حيدر شاه ډپټي او بهادر خان انسپکټر چې مونږ سره کومه لويه هزاره کې کړې وه داسې مونږ سره په ټوله صوبه کې چا کړې نه وه او درېم سړی چې د دوي نه هم دوه گوتې دپاسه و خوشدل کپتان و.

مونږ چې خبر شو نو حکیم صاحب عبدالسلام غریب ډېر پریشانه شو هغه سورلی پیدا کولو پسې اډې ته روان شو او مونږ پیاده روان شو مونږ شپږ میله پیاده تلي وو چې حکیم صاحب د دوو موټرونو سره راوړسېده، مونږ په دوو موټرو کې نه ځایېدو خو هغه موټر والا ډېر ښه سپری و، او په زور یې په کې ځای کړو مونږ تکړه وو او مونږ به اکثر ټولې دورې پیاده کولې خو وخت به راسره وو دلته خورا سره د هغو خلکو فکر و، چې زمونږ انتظار به کوي، جلسې نه چې مایوسه شي خواره به شي زمونږ په دې پیاده تلو کې دومره فایده خو وشوه چې په لاره کې به مو کوم کلی مخې ته راتلو نو په هغې کې به مو کار وکړو. چې مونږ د جلسې ځای ته نزدې شو نو خلک غریبانان په انتظار کې ولاړ وو، دا کلی هم د هغه مخکې کلي په شان د اباسیند په غاړه و او د تانې په خوا کې و. جلسه په ډېره کامیابې ختمه شوه او خلک مو د خدایي خدمتگاری د تحریک نه خبر کړل. د غرونو نه مشوانی قوم راغلی و. دوی مونږ سره خدایي خدمتگاری کې د ملگرتیا وعده وکړه. مونږ چې به هر چېرته تلو نو ډیټي میا صاحب او بهادر خان انسپکټر به را پسې وو مونږ د شپې دپاره دې کلي کې پاتې شو. د شپې د ټول کلي ښځې را جمع شوې ما او حکیم صاحب ورته تقریرونه وکړل، چې تر کومې پورې تاسو د قام دپاره ملا تړلې نه ده قوم وچتېدی نه شي او د خپل ملک د جامو اغوستو وعده یې ترې واخیستې چې د خپل ملک جامې به اغوندئ.

زمونږ دې جلسې له د پورې علاقې د زروبی صدر، سره د

يو څو خدایي خدمتگارو هم راغلي وو او مونږ ته يې ووي چې له دې طرفه وزگار شئ نو زمونږ کلي ته به راځئ، مونږ د خپلو تلو اراده پته ساتلې وه چا ته معلومه نه وه چې مونږ به کوم خوا څو د سرحد پوليس هم راغلي وو او د پنجاب پوليس هم راغلي وو هغوی هم تحقيق کولو خو مونږه د خپلې ارادې نه څوک نه خبرول، چې سحر چای مو وڅکله نو ما حکيم صاحب ته ووي چې ته زمونږ د پاره د پنځو تمتمونو انتظام وکړه او بيا مو هم خبره پته وساتله چې کوم خوا به څو؟ چې مونږ اډې له روان شو نو د زورويي صدر صاحب دوی مو رخصت کړل او دا وعده مې ورسره وکړه چې د چچ دوره ختمه کړو نو صوابې ته به درشو او ضرور به ستاسو کلي ته درځو په دغه وخت کې ما خپله اراده ظاهره کړه چې زما دا خبره د چچ يو تانه دار واورېده نو په منډه مونږ نه مخکې لاړو او زمونږ يو تمتم يې په زور روان کړو او زمونږ نه وړاندې ورسېدو. ما حکيم عبدالسلام صاحب او د هزارې کارکنان د ډېرې شکرېې نه پس واپس رخصت کړل صرف د هريپور هغه کرنيل صاحب راسره چچ ته روان شو تمتمونو کې سواره شو سرک کچه و شگې وې خوړونه وو او ريگونه وو، اسونه په ډېر تکليف وو، اکثر به ورسره پخپلو پښو تلو ځای په ځای خلک سرک ته زمونږ د ليدو د پاره راوتلي وو هغوی سره مو خبرې وشوې. زه به د عامو خلکو مينې او اخلاص ته هېرانبدم او شکر به مې کولو چې الله تا په پښتنو ډېر فضل او کرم کړی دی، چې د دوی په زړونو کې دې د قامولۍ او ورورولۍ احساس پيدا کړی دی، مونږ چې چچ ته نژدې شو نو په زرگونو خلک زمونږ په انتظار

د کلي نه بهر ولاړ وو او جنډې ورسره وې. زمونږ په ليدو هغوی نور هم را وړاندې شول او چې را نژدې شول نو مونږ هم هغوی سره پياده روان شو، څه وخت چې د پنجاب په حد کې داخل شو نو مونږ پوليس او خانان او ملکان وليدل چې ولاړ دي ټوپک او تورې جنډې يې په لاس کې دي سرک کچه و، ريگونه وو او ډېر خلک وو، په دې وجه دومره ډوږې وې چې تياره يې جوړه کړې وه. مونږ چې دې خلکو ته نژدې شو نو خدايي خدمتگار او نور خلک ودرېدل د طورو خان عبدالرحيم خان ماله راغی او راته يې وويل چې پوليس درته سرک بند کړی دی او يو پيرنگی هم ورسره دی مونږ مخکې نه پرېږدي ما ورته ووي چې څه حکم ورسره شته چې اخر په څه وجه مونږ نه پرېږدي هغه وې نشته پوليس په ټوپکو سنگينونه چړاو کړي دي او مونږ ته يې نيولي دي، ما ورته ووي چې څه حکم ورسره نشته نو ورځئ پرې مه ودرېږئ هغه پيرنگی د پوليس کپتان و او ډېر تريخ او خراب سپری و مخکې هم چې زمونږ خدايي خدمتگار چچ له راغلي وو نو ډولونه يې ترې شلولي وو جنډه يې ترې اخيستي وه او چچ ته يې نه وو پرېښي. هغه پوليس له د گولی چلولو حکم ورکړی و، خوزمونږ هجوم چې پرې ورغی نو په هغوی داسې هيبت راغلی و چې ټوپک يې چلولی نه شو وروستو به تلل په دې تيل کې پيرنگی هم تيله شو او چه څه وخت هغه پوه شو چې پوليس گولی نه چلوي نو پخپله يې يو ټوپک واخيست نو امين جان خان ورته سينه برينده کړه چې ووله هغه باندي هم هيبت راغی او د امين جان نه يې پوښتنه وکړه چې عبدالغفار

خان چېرته دی؟ امین جان پوه شو چې دی گولی. نه چلوي نو زه يې ورته وښودم هغه ماله راغی او ماته يې ډېر په مشکله دا ووي چې ماسره حکم دی مالا س وچت کړو او خدایي خدمتگار ودرېدل ماهغه پېرنگي ته ووي چې دا خو ستا ډېره بې وقوفي ده چې تا ماته حکم نه دی ښکاره کړی تا له په کار ووي چې ماته دې مخکې حکم ښودلی وي مونږ د حکومت حکم منلو ته تيار يو اوس که دا گولی چلیدلې وي خلک مړه شوي وي، نو د دې به څوک ذمه وار وو؟ هغه ومنل چې دا زما غلطې وه. د خدایي خدمتگارو په ده دومره رعب پرېوتی و چې ټول رچېدو او حکمنامه يې اورولی او لوستلی هم نه شوه ما ترې واخيسته او ومې لوسته هغه حکمنامه کې ليکلي ووي چې تاسو دلته جلوس او جلسه نه شی کولی. ما هغه له ډېره تسلي وړکړه او ورته مې ووي چې مونږ ته بالکل دا حکم منظور دی. سرحد ورته نژدې و ما هغه ته ووي چې مونږ سرحد کې خو جلسه کولی شو؟ هغه ووي چې بې شکه دا حکم د پنجاب دپاره دی مونږ سره هغه ټول خلک سرحد ته واورېدو او يوه لويه جلسه مو وکړه، په دې جلسه کې د چچ د ټولې علاقې د هر کلي خلک شريک وو. ما جلسه کې د خپلو راتلو مطلب بيان کړو او د خدایي خدمتگاری د تحریک نه مې خلک خبر کړل او ورته مې ووي چې تاسو هم پښتانه یئ او مونږ هم پښتانه يو د يو بابا اولاد يو مونږ غواړو چې تاسو هم مونږ سره په دې نوې ورورولی. خدایي خدمتگاری کې شريک شی زموږ د ټولو پښتنو به يوه جرگه وي قومي مسئلې به هغوی فېصله کوي او په دې وسيله به د يو بل د غم تکليف او

مصیبت نه خبر پرېو نو مونږ به هم د نورو قومونو په شان یو قوم شو مونږ به اباد شو او زمونږ بچي به اباد شي.

جلسه ختمه شوه او خلک رخصت شول، ټول خلک خواره شول، مونږ ځان ته په میدان کې پاتې شو د روانېدو تجویز مو کولو چې په دې کې د اسمیلا هغه ډپټي میا او د پیر پایې انسپکټر راغلل او زه یې بېل کړم او راته یې ووي چې مونږ ستا سره د ورورولۍ یو څو خبرې کول غواړو. د دوی ورورولي خو مونږ هزاره کې لیدلې وه دا غلام وروڼه یو عجیبه مخلوق دی، چې حاجت یې پېښ شي نو د سرې وروڼه شي او د پیرنګیانو دپاره چې ملا وټرې نو د سرې برخلاف هر قسم حربې استعمالولو ته تیار وي. د دوی په ملک او قوم باندې هېڅ کار نشته او هر وخت په دې کوشش او فکر کې وي چې مونږ به څنګه داسې کار وکړو چې صاحبان خوشحاله شي او په هغوی مو احسان وشي او دا هر څه د خپل ځان دپاره کوي د صاحب د خوشحالی دپاره یو ذلیل نه ذلیل کارته هم تیار وي، ما ورته ووي چې څه وايي؟ دوی راته شروع شو چې تاته معلومه ده چې په دغه علاقه کې حکومت په تا باندې دفعه ایکسوچوالیس ولگوله په دې کې ته نه جلسې کولی شي او نه تقریرونه کولی شي نو دغه به ښه نه وي چې تاسو له مونږ لاری درکړو او مونږ سره هرپورته لارښی او بیاله دغه ځایه پېښور ته لارښی! ما دوی لیدلي وو چې د پیرنګي سره ناست وو او خبرې یې کولې دا پټۍ ورته هغه پراو کړې وه چې په هره طریقه چې وي چې دوی د دې علاقې نه واپس شي هغه د پنجاب څه افسر نه و خو صاحب خو و، او د دوی دپاره د

صاحبانو خوشحالول يوه لويه خبره وي ما ورته ووي چې واپس تلئ نه شو او نه مونږ دلته نوره دوره کوونن مونږ د غرغشتو خان مېلمانې کړې يو غرغشتو ته ځو او هغه سره شپه تېروو سبا له به په دې لاره پېښور ته ځو.

ما خپل خدایي خدمتگار په څلورو څلورو ټولو کې تقسیم کړل او غرغشتو ته روان شو چې هغوی لارل نو بیا زه هم د سودم د سالار صاحب او عبدالرحیم خان سره غرغشتو له روان شوم او د خان حجرې ته مو ځان ورسولو ما بنام نزدې وچای مو وڅکله لږ ارام مو وکړو د ما بنام د لمونځ نه پس مې د کلي خلکو سره ولیدل، خبرې مو وکړې بیا مونږ ټول ډوډۍ ته کښېناستو چېرته زما د خولې نه دا ووتل چې دا پیرنگی ښه سړی و، نو زمونږ خدایي خدمتگار د هرپور کرنیل راته ووي، چې ښه سړی چېرته و، دا خو بیا وروسته ښه سړی شو اول خو چې مونږ ته نزدې شو نو ما سره جنده وه فوراً یې زما په جنده حمله وکړه او زما نه یې جنده ونيوه او چې ما چک ورکړو او جنده مې ترې خلاصه کړه نو بیا یې په ما حمله کوله چې په دې کې غوبل جوړ شو. بله دا چې هغه خو سپایانو له حکم ورکړې و چې په دوی گولۍ وچلوئ خو سپایان وارخطا شوي وو، دی په خدایي خدمتگارو د مخکې نه عادت و، زمونږ خدایي خدمتگار چې دلته په دوره راغلي وو د هغوی نه یې جنده په زوره اخیستې وه او ډولونه یې ورله هم شلولي وو او بیا یې واپس کړي وو د ده دا خیال وو چې دا ځل به هم زه هغسې کامیاب شم خو دا ځل خدای داسې وشرمولو او داسې بې رعبه شو چې زه یې درته بیان کولی نه شم، دا لڅه کوې چې د

خلکو په زړونو کې د حکومت رعب پاتې نه شو. شپه ډېره په خندا او خوشحالی تېره شوه سحر خدایي خدمتگارو چای ځکلی د هرپور کرنیل صاحب محمد حسین بهر په پیره ولاړ وو چې ما د ده څه خبرې واورېدې ما راوغوښتو او ورته مې ووې چې څه خبره ده، هغه وویل چې یو څو افسران راغلي وو ما د ننه راپرې نښودل ځکه چې تا چای ځکلی. ماوې راپرېږده چې دننه راشي چې را دننه شول نو ما وخنډل او ورته مې ووې چې خیر دی بیا موڅه نادرشاهی حکم راوړی دی؟

نو هغه وخنډل او ویې ویل چې زما نوم نادر دی، د چایو ست مې ورته وکړو چې ما چای وځکلی، هغه یو بل حکم ماله راکړو چې د دفعه ایکسویالیس (د قانون ۱۴۲ ماده) مطابق تاله حکم درکېدی شي چې ته فوراً د دې علاقې نه وځه ما ورته ووې چې حکم ماته منظور دی چې څه ډوډی وخورو نو فوراً به له دې ځایه روان شو او ستاسو د حکم تعميل به وکړو. مونږ چې ډوډی وخوره نو د تلو انتظام مو وکړو خو معلومه شوه چې لارو والاو له او تمتمونو له پولیس حکم ورکړی دی چې دا خلک په سورلی کې بونه ځی، مونږ تمتم د اسباب دپاره هم پیدا نه کړو ما ټول خدایي خدمتگار بیا څلور څلور کړل خپل اسبابونه مو واخیستل او روان شو چې ماسپښین شو د سرک په غاړه یو کلی و، لمانځه له وروگرځېدو خلک چې خبر شول نو یو ساعت کې جماعت د کلي د خلکو نه ډک شو د لمانځه نه پس مو خلک د حکومت د زور او زیاتې او د خدایي خدمتگاری نه خبر کړل او په دې مو پوه کړل چې دا حکومت

مونږ پښتانه هېڅ قسم ترقي او اتفاق ته نه پرېږدي تاسو په دې خبره ځان پوه کړئ.

د هزارې نه واپسي:

په دې کې بيا هغه افسران راغلل او راته يې ووې چې تا ایکسو چواليس (دفعه ۱۴۴) ماته کړه ماوې په لمونځ هم دا دفعه ماتېږي؟ نو نور څه ترې جوړ نه شو نو يوه بله دفعه يې راته بنکاره کړه چې د نور (نمر) پرېوتو نه اول د پنجاب نه بهر شی او که بهر نه شوی نو قانوني کار وایي به درسره وشي ما هغه ډپټي کمشنر ته وليکل چې لاری او تمتم تاسو په مونږ بند کړي دي مونږ سره څه داسې ذریعه نشته اونه هوایي جهاز شته چې د نور (نمر) پرېوتونه وړاندې د پنجاب د علاقې نه بهر شو مونږ ته د پنجاب نه بهر کېدو دپاره څه انکار نشته که تاسو راله د بهر کېدو انتظام کولی شی. د دې نه پس افسران مخکې او مونږ ورپسې په سرک کې ځای په ځای زمونږ د بندولو دپاره يې ونې اچولې وې، مونږ خبر شو چې ډپټي کمشنر او د پوليس کپتان سره د خپلو خانانو او ملکانو راغلي دي او مونږ ته وړاندې په سرک ولاړ دي نوزه د خدایي خدمتگارو نه مخکې شوم او چې څه وخت مونږ هغوی ته نژدې شو او خلکو مونږ وليدو نو د شاوخوا خلک دغلته راغونډ شول، او مونږ پسې روان شول، مونږ منع کول چې ایکسو چواليس (دفعه ۱۴۴) دی مونږ سره مه راځئ خو هغه د خدای مخلوق چا په قبضه کې راوستی شول هغه مجسټريټ او د پوليس کپتان ماله راغلل او راته يې ووې چې زمونږ په

کوشش سره ډپټي کمشنر صاحب راضي شو چې ستاسو دپاره د سورلی انتظام وکړي. ډپټي کمشنر هم زمونږ مخې له راغی، زه تېری شوی وم اوبه مې وڅکلې هغه خلکو ووې مونږ تاسو له چای پخه کړې ده، مونږ سره چای وڅکئ، مایې شکر په ادا کړه او ورته مې ووې چې ستاسو چای مونږ وڅکلې او که ژوند وي نو بیا به راشو، په خبرو کې د خدایي خدمتگارو ذکر راغی، نو هغه ډپټي کمشنر راته ووې چې ستاسو نظریه د عدم تشدد نه ده، دا خو چل دی اوس چې ستاسو طاقت نشته نو تاسو تشدد نه کوئ خو چې طاقت پیدا کړئ نو بیا به تشدد کوئ. ما ورته ووې چې زمونږ دا تحریک د رښتیاو تحریک دی، مونږ منافقان نه یو چې په خوله مویوه وي او په زړه موبله وي، خدایي خدمتگار لاری ته وختل او زه چې موټر ته ختم نو هغه ډپټي کمشنر راته ووې چې د خدای دپاره بیا دې علاقې ته رانه شې ما ورته ووې چې چچ کې زمونږ پښتانه وروڼه دي، دوی د پنجاب نه جدا کړئ، نو بیا به نه راځم. مونږ د دوی نه رخصت شو، زه د پولیس کپتان خان سره خپل موټر کې کښېنولم او خدایي خدمتگار یې په لاری کې کښېنول، تانه دار هم ماسره موټر کې ناست و ماته یې ووې چې ته دې خلکو له څومره تنخواه ورکوې؟ د هغه په دې خبره ما ډېر وخنډل او ورته مې ووې چې دوی ستاسو په شان د کرایې ټټوان نه دي دا هر یو سړی د خپل جايداد خاوند دی او په دې کار کې خپلې پیسې لگوي نو هغه راته ووې چې بیا د دې نه فايده څه؟

ما ورته ووې چې فايده دا ده چې مونږ خپل قوم د غلامۍ

نه ازادوو، د پښتنو د غلامۍ نه نفرت دی او د غلامۍ ژوند تېرولو ته تیار نه دي چې په دې کې د اټک کلا ته ورسېدو اوزمونږ نه لاری، ډېره وروسته پاتې شوې وه، نو د هغې دپاره د اټک په ډاک بنگله کې ایسار شو.

د اټک ډاک بنگله ډېره په ښکلي ځای کې ده. مونږ برنډه کې ناست وو او اباسیند ته مو کتل، نو هغه راته ووې چې پښتانه بل شان قوم دی دوی د پنجایانو په شان نه دي ما ورته ووې چې تا خو لا اصلي پښتانه لیدلي نه دي، ته که چېرې یو ځل پېښور له راغلي نو مونږ به درته ټول پښتانه وښیو. د خدایي خدمتگارو لاری را ورسېده، مونږ پاڅېدو موټر کې کښېناستو او خیراباد ته ورسېدو نو د موټر او لاری نه کوز شو او هغه پیرنگي ډېر په مینه محبت زمونږ نه رخصت واخیستلو، او زمونږ یو وړوکی خدایي خدمتگار باچاگی یې ځان ته نژدې کړو او ما یې شکریه ادا کړه، او هغه رانه سره د نورو ملگرو رخصت شو. د خیراباد په بازار کې مونږ د لاری انتظار کولو چې خلک خبر شول په یو ساعت کې ډېر خلک رانه چاپیر شول. مونږ نوبساره پورې یوه لاری وکړه او ماښام نوبساره ته را ورسېدو، مونږ به وختي را رسېدلي وو، خو زمونږ لاری چې په لاره راتله نو یو فوجي ولیده او ټوپک په لاس یې را منډه کړه. لاری، والا ته یې ووې چې ودرېږه مونږ لاری ودروله هغه راته ټوپک ښغ کړو او ویې ویل چې که لاری روانوئ اوس مو په ټوپک ولم. ما ورته ووې چې مونږ خو کمزوري خلک یو ستا د ټوپک د ځواب نه یو که چیرې د خدایي خدمتگارو یو ځای ته تلل جایز نه وي نو مونږ ته ووايه

چې کوز شو. په دې کې د هغه صوبيدار راغی، هغه هم ووې چې ماسره هم حکم نشته زه صاحب پسې ځم، صاحب يې هم راغی هغه چې مونږ ته وکتل نو واپس شو. نه رانزدې شو او نه يې راسره خبرې وکړې. هغوی ته يې ووې چې دا د پوليس کار دی اخر چې پوليس راغی او د تلو اجازه يې راکړه ما ورته ووې چې مونږ په دې پوه نه شو چې دا اودرولي مولوي يو اوس پرېږدئ مو ولې؟، نو هغه پوليس والا وخنډل او ويې وې چې د سرکار په دماغ کې فرق راغلی دی.

نوبار کې مې ټول خلک خدایي خدمتگار رخصت کړل په دې کې يو پيرنگی راغی او هغه خدایي خدمتگارو ته وويل چې زه اوس عبدالغفار خان ليدی شم؟ ما ورته ووې چې په ډېره خوشحالی مونږ خو خدایي خدمتگار يو او هر چا سره گورو هغه سره مې وليدل بيا زه پېښور ته روان شوم لاری په لاره کې پنجره شوه ماسختن پېښور ته ورسېدو، خدایي خدمتگار په دفتر کې پاتې شول او زه او باچاگی د ډاکټر صاحب بنگلې له لارو.

ماته اول هم يوه گمنامه چيټی را رسېدلې وه چې په هغې د چا نوم نه و خو ما ته يې ليکلي وو چې زه تا خبروم چې حکومت دا فېصله کړې ده چې تا، ستا ورور او ستا ټول خاندان گرفتار کړي او د دې ملکه مو لرې کړې او يوې جزېرې ته مو ولېږي خو زه د دې خبرو فکر نه کوم ځکه چې څوک د خدای دپاره د قام خدمت کوي نو دا هر څه په کې وي اوس بيا خپلو دوستانو خبر کړم چې د سرحد حکومت مرکز ته ليکلي دي چې څه وخت دی گرفتار کړو داسې يو ملک ته يې لېږل په

کار دي چې هغه ډېر لرې وي او د سرحد باد پرې نه لگي اول چې د گجرات جېلخانه کې و، نو د سرحد ټول کار به يې چلولو دا ځلې داسې ځای ته يې لېږل په کار دي چې دی د سرحد د خلکو نه خبر نه شي او که داسې ونه شو نو د دې تحریک ختمول مشکل دي.

د سرحد حکومت کوشش کوي چې تاسو زرگرفتار کړي ما ورته ووي چې څوک هاتيان ساتي نو دروازې لويې پرېږدي تاسو د دې پروا مه کوئ چې خدای شته نو هېڅ غم نشته حکومت به خپل کار کوي او مونږ به خپل کار کوو.

ما سره فکر و، چې حکومت به ما د صوبه سرحد دورې ته پرېږدي که نه؟ ما هغه دوره په بنه شان وکړه د هزارې دوره مې هم وکړه کور په کور، علاقه په علاقه وگرځېدم اوس مې هېڅ پروا نشته که حکومت مې هر وخت نيسي نو مې دې نيسي.

د ترنگزو حاجي صاحب او خدایي خدمتگاري:

د باچا گل په نوم زمونږ خلاف يو څه پراېېکنده شروع شوي وه زما پرې يقين نه کېده ماوې دی خود حاجي صاحب زوی دی او حاجي صاحب زمونږ ملگری دی، دی به څنگه زمونږ برخلاف پراېېکنده کوي. نو ولي مې په ۱۴ جون ۱۹۴۲ د دوهم جنگ دوران و ډېر پټ مومندو ته ولېږه چې حکومت خبر نه شي ولي لاړو او هغه يې وليده ډېرې خبرې يې ورسره وشوې، دغه وخت حاجي صاحب د ترنگزو وفات شوی و، او باچا گل کل اختيساره و، خو چې واپس راغی نو بله ورځ زه صوابی ته تلم په لاره کې د هوتي بازار کې مولانا گل باچا په

مخه راغی هغه اشاره و کړه زه ورته ودرېدم هغه بېل کړم ده راته ووي چې ستا برخلاف ټوله پراپېگنډه قلبي خان کوي خود باچا گل په نوم يې کوي زه سباله مومندو ته ځم او باچا گل سره د دې فېصله کوم چې دا چرته خدای مونږ له يو سرې پيدا کړی دی نوده پسې دا پراپېگنډې مه کوه او که کوي نو بيا مونږ له د ده په ځای يو بل سرې راکړه.

زه د يو خو ورځو له د حال معلومولو دپاره اتمانزوله لارم او په دې فکر کې وم چې نن دی که سبا حکومت دې نيسي وخت ضايع کول په کار نه دي او نه کور کښېناستل په کار دي او څومره چې کېدی شي کار کول په کار دي. ما خود صوبې ټوله دوره ختمه کړې وه. خود خليلو مومندو جرگو او د خدايي خدمتگارو متعلق راته داسې خبرونه رارسېدلي وو چې هلته بعضې داسې خلک شته چې د خپلې ناپوهۍ په وجه خلکو ته دوکې ورکوي او د مرکز عاليه د حکم نه بغير داسې کارونه کوي چې مناسب نه دي او جرگو او خدايي خدمتگارو کې هم داسې خلک شته چې مذهبي جامه کې په ډله کې نفاق پيدا کوي، بل دا چې د ارباب عبدالغفور خان او عاشق شاه باچا په نيولو خلکو کې تېزي هم پيدا شوې ده نو ما وې چې دې علاقې ته لار شم چې کلي ته ورسېدم، نور اته معلومه شوه چې زما وراره عبيدالله خان چې د ماليې په حوالات کې يې بهوک هړتال کړی و، هغه حکومت پرېښو او په موټر کې يې د کپتان صاحب بنگلې ته ورسولو زه د هغه دليدو دپاره واپس ښار ته لارم.

د خلیلو مومندو دوره:

ما د خلیلو مومندو دوره شروع کړه چونکه دفعه ایکسو چوالیس لگېدلې وه نو مونږ یوه لویه جلسه ته کال کې د شپې په یو جماعت کې وکړه حکومت ځای په ځای دفعې لگولې وې او زمونږ جلسې یې بندې کړې وې سباله کلو ته روان شو او کلي په کلي به ګرځېدو او خلک به مو په خدایي خدمتګاری پوهول او دوباره مې په جماعتونو کې وعدې واخیستې چې تشدد به نه کوو صبر به کوو ولې چې خدای د صبرناکو ملګری دی او چې خدای د چا ملګری وي فتح به د هغه وي رومبې جلسې مو د مومندو تپې په پاوکي. بادرکلي. بده بیر، شیخان، شاب خېل، متني په جماعتونو کې وکړې او خلک مو پوه کړه دلته مې د خدایي خدمتګارو نه بیا د عدم تشدد وعدې واخیستې اخري جلسه موندلې کې وکړه او خلک مې په دې پوه کړل چې دا تاسو چې زما د باچایي چغې وهئ نو چې دا تحریک مونږ شروع کړی دی دا خود باچایي دپاره نه دی چې زه دې بادشاه شم او که چېرې تاسو ما بادشاه کړئ، نو اول خو په اسلام کې باچایي نشته او بله دا چې ستاسو به خاورې په سرشي او زما به مزې وي. نو تاسو پوه شئ چې نه ما او نه بل خپل باچا کړئ. مونږ باچایان جوړول نه غواړو، باچایانو ته مو ضرورت نشته زمونږ به یو مشروي او د قوم په رایه او مرضا او مشوره به وي او هغه سړی به وي چې د قوم خدمتګار وي، د خان، غریب او میا ملا فرق به نه وي بلکې هر هغه سړی به وي چې هغه نېک او ایماندار او د قوم او ملک خیر خواه وي تکلیفونه او قربانۍ او ډېر خدمت یې د

قام او ملک کړی وي او چې د دې مشرۍ اهلیت او پوهه هم په کې وي. زمونږ حکومت به د جماعت تابع وي جماعت به د حکومت تابع وي، بادشاهي خراب شی دی او د قوم او ملک په کې ډېر نقصان دی، او که چېرې نن یو باچا ښه هم وي، نو سبا به یې زوی باچا وي نو څوک ویلی شي چې گوندې هغه به هم ښه وي او باچایان کله د خپل قوم ترقي غواړي؟ ولې هر چې هر وخت دا خیال کوي چې که دا خلک پوه شول نو ما به لرې کړي نو هغه هر وخت د قوم د پوهې لاره کې خنډان اچوي دا ملک زمونږ د ټولو پښتنو دی نومونږ یو سړی نه خان کوو زمونږ به کوشش دا وي چې ټول خانان کړو او داسې حکومت به جوړوو چې هغه کې مساوات وي او د ټولو خلکو په کې یو شان خیر او فایده وي، که پوره وي او که سپوره وي په شریکه به وي. امن وي، انصاف وي زمونږ به د ټول قوم یوه جرگه وي او د هغوی په خوښه به یو صدر وي.

زمونږ جلسو کې به ښځې هم شریکېدلې، د خلیلو مومندو دوره چې ختمه شوه نو اخر کې به زه دا ووايم چې د خلیلو مومندو جرگو او خدایي خدمتگارو ډېر ښه انتظام دی. هر کلي کې دفتر دی او په هغه کې شپه او ورځ د خدایي خدمتگارو پهره وي. په هر دفتر کې یو گاریال دی چې گېنټه په گېنټه غږیږي دا ټول انتظام د ارباب عبدالغفور خان او سید عاشق شاه باچا دی.

مانگیانو باندې، اورمږ خالصه:

خبر راغی چې قاري صاحب پخپل کلي مانگیانو باندې کې

د يوې جلسې انتظام كړى دى او ماته يې ليكلي دي چې مونږ د خپل تحصيل د خدايي خدمتگارو د تربيت دپاره كېمپ كوو. د دې دپاره ستا راتلل دلته ضروري دي. ما د هغوى دعوت منظور كړو او د اتمانزو نه سحر وختي د ستي جان كلي ته لارم ولې چې باچا جي راته وې چې زمونږ د كلي په لاره تلل په كار دي، د سحر چاى مو ستي جان سره وڅكله د پرانگو صدر او سالار هم را ورسېدل او بيا مونږ نستې ته روان شو، زمونږ د راتلو نه چې د نستې خلك خبر شول نو ډېر خلك را جمع شول هغوى ته مې يو مختصر تقرير وكړو او دوى ته مې ووي چې خپل كور جوړوو، دشمني، تريگني، پرې جنبې او نفاق پرېږدو د دې دلاسه زمونږ كور برباد دى، د نستې نه مونږ د سيند غاړې له لارو د بېرې انتظام شويو، او بېرې تياره وه صدر صاحب او سالار صاحب واپس شول مونږ په خيريت سره د سيند نه پورې وتو ځاى په ځاى خدايي خدمتگار ولاړ وو. ماله يې اس راوستى و، خوزه پياده دوى سره روان شوم. د قاري صاحب كلي ته ورسېدو قاري صاحب ډېر ښه انتظام كړى و، دفتر او د هغه احاطه يې ښكلې كړې وه. خلك دفتر كې ناست وو، تبادلې خيالات وشول او د ډوډۍ وخت شو د ډوډۍ نه پس جلسې له لارو جلسه د كلي نه بهر وه، ډېر خلك وو او په زرگونو نر او ښځې راغلي وو جلسه كې تقريرونه وشول، نظموه يې وويل، زما د تقرير وخت كې مې اول ددې دپاره چې د قاري صاحب زامن حكومت گرفتار كړي وو همدردي ظاهره كړه او خلكو ته مې ووي چې نن دى كه سبا په مونږ يو امتحان راتلونكى دى تكليفونه او مصيبتونه

راتلونکي دي که تاسو په صبر سره د هغو مقابله وکړه نو امید دی چې مونږ به کامیاب شو او خلکو ته مې دا هم ووې چې مونږ خدایي خدمتگار ستاسو د خدای دپاره خدمت کوو ولې چې تاسو زموږ قوم یی او احسان درياندې هم نه کوو ځکه چې دا زموږ فرض دي او یوازې زموږ نه دي د ټولو پښتنو فرض دي، مونږ ستاسو گټندوي یو او که چېرې داسې خلک په ملک کې وي چې ددې خپلې گټې دپاره ملا تړلی نه شي نو نه دې تېري لیکن زموږ پښې دې دشمن ته نه راکاږي، او که زموږ ملگرتیا نه کوي خیر دی خو چې د قوم او ملک د دشمن سره ملگري نه شي. بیا بنځوله ورغلم او هغوی ته مې ووې چې دا ملک چې څنگه د سرو دی داسې ستاسو هم دی او دا ستاسو چې څنگه خیال دی چې سړي لوی دي او بنځه وړوکې ده دا په اسلام کې نشته لویې په عمل ده که بنځه بااخلاقه، نېکه او پاکه وي نو هغه لویه ده او که دغه شان یو سړی وي نو هغه هم لوی دی او که دغه شان یوه بنځه بدعمله، بد اخلاقه وي نو هغه وړوکې ده او که یو سړی هم دغه شان وي نو هغه هم وړوکی دی، په دې ملک کې ستاسو مونږ سره یو شان حصه ده، بنځه او سړی د گادې دوه پایې دي که یوه پنچر شي نو گادې مخکې تلې نه شي. جلسه په کامیابی ختمه شوه.

زمونږ د اورمرو صدر صاحب او ورسره ډېر خدایي خدمتگار راغلي وو زه هغوی مجبور کړم او ځان سره یې اورمرو ته بوتلم د دوی دفتر ته چې ورسېدو نو زه اول د خپل شهید خدایي خدمتگار صوبېدار صاحب د بچو کتوله او دعا له لارم بچي یې ما له راغلل او خپله غېږه کې مې کښېنول دعا

مې ورته وکړه او پسمانده گانو له مې تسلي ورکړه چې مرگ شته او خلاصی ترې نشته او دی خو په داسې مرگ مړ دی چې خدای ورته ژوندی ویلی دی، خو مونږ پرې نه پوهېږو او چې تر څو دا دنیا اباده وي دهغه نوم به هېر نه شي، د شپې مو جماعت کې جلسه وکړه، دلته هم جلسې بندې دي سباله د اورمړو منځني کلي له لارو دلته زمونږ په خدایي خدمتگارو کې بې اتفاقي وه دوی مې د خدایي خدمتگاری په مطلب او مقصد پوه کړل او ورته مې ووې چې تاسو په دې تحریک ځان نه دی پوه کړی او تاسو نه هېره شوې ده چې مونږ خدای سره دا وعده کړې ده چې مونږ به پرې جنبي، دشمنی، تریگنی، مخالفت، جگړې او بې اتفاقی نه کوو نوزه ستاسو په خدمت کې دا عرض کوم چې څوک دشمنی، تریگنی، پرې جنبي پرېښودی نه شي نو هغوی دې خدایي خدمتگاری کې نه داخلېږي او چې دا څیزونه کله پرېږدي نو بیا دې خدایي خدمتگار شي او که دې کې هم دا څیزونه پرې نه ږدو نو دې ورورولی. فایده څه شوه؟ دې څیزونو خو مونږ برباد کړي یو، زما په تقریر دوی ښه پوه شول او څه اثر پرې وشو، له دې ځایه مونږ دریم کلي ته لاړو، اورمړ درې کلي دي، هلته مو هم په جماعت کې جلسه وکړه. زمونږ د وپړولو دپاره حکومت د جلسې په وخت کې ډېر باهر پولیس راوستلي وو چې خلکو یې هېڅ پروا ونه کړه نو بیا لاړل. د دې ځایه زما اراده وه چې کیچورې له لار شم لیکن زما طبیعت خراب شو او هغه د سرک نه دوه میله لرې وه او پیاده مزل و، نو بیا شپې له میا گوجرو له لارو او بابو فضل الهی سره مو د خوند شپه تېره کړه د شپې

مو جماعت کې جلسه وکړه او چې خلک زما نه خبر شول نو بنځې، نر په ډېره مینه محبت جلسې له راغلل سباله هزار خانې له لارو د دې ځای د جرگې او خدایي خدمتگارو انتظام مې ډېر خوښ شو او بیا په دې علاقه کې کلي په کلي وگرځېدو او خلک مې په عدم تشدد په ښه شان پوه کړل او په صبر مې ډېر زور ورکړو او د دې ځای دوره ختمه شوه.

لات سره لیدل:

زما طبیعت ښه نه و ځکه چې نه د شپې آرام او نه د ورځې باچاگی د ستي جان شاگرد و هغه به نظمونه اورول هغه هم ناجوره شو هغه مې هم کلي ته رخصت کړو، زه پېښور ته راغلم او ډاکټر صاحب سره پاتې شوم هغه راته د لات صاحب د ملاقات په باره کې ووي چې تا ته به یاد وي چې څه وخت ته په ډېره اسماعیل خان کې په دوره وې نو ما ته لات صاحب یوه چیتۍ ستا د ملاقات دپاره رالېږلې وه، زمونږ مخکښنی لات صاحب مړ شوی و، او د هغه په ځای سررائیلف گریفته لات شوی و ما ورته ووي چې ما ته په ملاقات کې څه عذر نشته، هغه لات صاحب له زما د موجودگی خبر ورکړو او درې بجې ملاقات مقرر شوه تیک درې بجې د لات صاحب بنگلې له لارم د هغه سکتور زما په انتظار کې ولاړو ما ته یې ورلرې کړو او لات صاحب له یې بوتلم، لات صاحب ما له مخې له راغی او زه یې ځان سره په کرسی کښېنولم او سکتري بهر ته راووت او مونږ پسې ورپورې شو د روغ جوړنه پس اول سوال یې په ما دا وکړو چې زه ټول عمر پېښور کې پاتې شوی

يم خو ته مې ليدلی نه يې ما ورته ووي چې تاسو له اکثر هغه خلک راځي چې خپل کارونه لري. بيا د خدايي خدمتگارو خبرې شروع شوې، ده راته ووي چې زموږ او د پښتنو ډېر ښه تعلقات وو خو د بعضې خلکو په گرمو تقريرونو هغه تعلقات خراب شول ما ورته ووي چې تعلقات په تقريرونو نه خرابېږي تاته به معلومه وي چې جيميسن پښتنو سره کوم قسم سلوک کوي او د دې په اورېدو سره لاند صاحب سترگې ښکته کړې.

جيميسن د پوليس کپتان و چې په ۱۹۳۱ع کې د چارسدې په شرابخانه موندل پکتننگ لگولی و، ده د خدايي خدمتگارو مخصوص ځايونو ته ډکې کوزې ځورندې کړې او د خسي توب مشين يې ورپسې راوړو او ډېر خدايي خدمتگار پرې خسيان شول او دا اواز به يې کولو چې د پښتنو نوغې ورکوم خدايي خدمتگارو نه به يې جامې وشلولې او بريند به يې کړل او چې په وهلو کې به بې هوشه شول نو د غولو متيازو يو ډنډوکی يې جوړ کړی و، هغې ته به يې گزار کړو دا زموږ پښتانه د مرگ نه هم بد گڼي، ما ورته ووي چې گورئ موندل خدايي خدمتگار هم ستاسو رعيت يو نو موندل سره هم کم از کم هغه سلوک کوي چې نور رعيت سره يې کوي نو هغه ووي چې موندل يو شان سلوک کوو او خلک بې گناه نه گرفتاروو ما ورته ووي چې په دې ستا سره بحث نه کوم ليکن اکثر خدايي خدمتگار بې گناه گرفتاروي او د دروغو مقدمې پرې جوړوي. ده ووي چې هغوی څه نا څه کړي دي، ما ورته ووي چې د سودم خانانو څه کړي دي چې تاسو گرفتار کړي دي؟ او د مردان په حالات کې پراته دي شاه پسند خان او الله داد خان څه تقصير

کړې دی؟ شیربهدار خان او د هغه نورو خورانو څه قصور کړې دی؟ آخر کې د ازاد سرحد خبرې شوې ما ورته ووي چې تاسو د پولتيکل اېجنټ په محکمه په کروړونو روپۍ لگوي نو د دې نه څه فايده وشوه؟ نو ده ووي چې مونږ خپله علاقه په دې باندې د دې خلکو د شرنه بچ کړې ده ما ورته ووي چې د څومره مودې نه تاسو په دې لگيا يئ او ترکومه حده کامياب شوي يئ، نو ده ووي چې د دېرشو کالو نه زمونږ دا کوشش دی، خو تر اوسه پورې کامياب شوي نه يو ما ورته ووي چې مونږ له پنځه کاله موقع راکړئ او تاسو چې څومره روپۍ لگوي د هغې شلمه حصه مونږ له راکړئ بيا زمونږ او د خپل کار مقابله وکړئ که زمونږ هغه لاره فايده منده وه نو هغه جاري وساتئ! ماته يې ووي چې تاسو به څه کوئ ما ورته ووي چې مونږ به دغه روپۍ د خلکو په تعليم صنعت او حرفت باندې ولگوو او د خلکو به دا يقين راولو چې مونږ دا هرڅه د قوم د فايدي د پاره کوو او د قوم خير غواړو پښتون داسې قام دی چې دی د زور په نسبت په احسان زرتابع کېږي، بيا به نه پخپله ډاکې کوي او نه به بل څوک پرېږدي. نو چې د لات صاحب نه نور څه جوړ نه شو نو ماته يې ووي چې دې ملک ته د روس او افغانستان نه ډېره وېره ده نو په دې وجه مونږ دا کار کله پرېښوي نشو او دا فوجونه چېرته کمولي شو؟ ما ورته ووي د افغانستان غريب خوا ډو څه خبره مه کوه ولې چې هغه تا ته معلومه ده چې خپل ځان هم ساتلی نه شي نو په مونږ به څه حمله وکړي؟ او بله دا چې ستاسو په افغانستان کې کوم باچا خوښ نه وي نو هغه باچايي کولی نه شي پاتې روس شو نو که

د هغه نه تاسو ته خطر ه وي نو په کار دي چې مونږ له د خپل ملک واک او اختيار راکړئ په ټول هندوستان کې ستاسو دومره فوج نشته لکه چې نن په سرحد کې زمونږ خدايي خدمتگار دي، چې مونږ له اختيار راکړئ نو بيا که روس زمونږ په ملک راتلونو مونږ به يې مقابله کوو او زمونږ بنځې، نر به ملک د حفاظت دپاره تياروي نو بيا روس حمله نه شي کولی او که دانه وي نو مونږ خو ستاسو دپاره جنگ نه کوو اوس مونږ پوه شوي يو چې جنگ دې مونږ کوو او مزې دې ستاسو وي. زما ډېرې خبرې ده نوټ کړې او راته يې ووي چې زه سباله ډيلي ته ځم او د دې خبرو ذکر به وايسرائی سره وکړم بيا يې راته ووي چې زه اميد کوم چې اينده به هم دغه شان زما او ستا ملاقات کېږي ما ځواب ورکړو، چې لکه دا ځل چې دې څه رنگې ما پسې پوليس رالېږلي و دغه شان ما پسې پوليس رالېږه، نو زما او ستا ملاقات به کېږي. ده راته ووي ته خو عجيبه سړی يې ته خو لږ بهر وگوره څومره خلک زما ملاقات ته راغلي دي زه ورسره ملاقات نه کوم او تاته زه وایم چې زما ملاقات ته راځه او ته نه راځي نو ما ورته وويل چې دا بهر خلک چې راغلي دي دا خو خپل غرضونو پسې راغلي دي او زما څه غرض نشته. ملاقات ختم شو او زه د ډاکټر صاحب بنگلې له راغلم په سباله مې د نوښار د تلو انتظام وکړو.

د نوښار په تحصيل کې جلسې:

لسم دسمبر سحر وختي زه سره د خپلو مومندو خدايي خدمتگارو نوښار ته لاړم او دفتر ته ورغلو صدر صاحب سره د

نورو خدایي خدمتگارو دفتر کې موجود و او لږ ساعت پس د سیند د غاړې د کلو په دوره روان شو په لاره کې مې د شاهباز گړې جرنیل ولیدو چې پولیس په لاری کې جېلخانې له بوتلو او دوه نیم کاله یې قید کړې و. مونږ باران کې د کنډرو جلسه وکړه او د هغه نه پس صدر صاحب او د نوبار کارکنان رخصت شول او مونږ د اکوړې جرنیل صاحب سره پورې وتو او پیر سباک کې مو جلسه وکړه او د پیر سباک نه شپې له زړې مېنې له لارو خلک راته انتظار کې وو د شپې مو هم هلته جلسه وکړه او د سحر د لمونځ نه اول د زړې مېنې نه روان شو باقي ټول د سیند د غاړې کلو کې مو جلسې وکړې او خلک مو د تحریک په غرض پوه کړل شپه مو خیر اباد ته ورسوله. زما طبیعت د اول نه ښه نه و او از مې ناست و او د دې بې ارامۍ په وجه نور هم ناچوره شوم. ما به ډېر کوشش کولو چې د کار نه پس مې آرام ته پرېږدې خو دوی نه پرېښودم. د شپې مودلته جلسه وکړه. په دولسم دسمبر د خټکو علاقه کې د اباسیند په غاړه خیر اباد کلي ته نزدې د یوې لویې جلسې انتظام مو وکړو هغې له د صوابې تحصیل په زرگونو خدایي خدمتگار راغلي وو د چچ خلک هم په شنانونو راپورې وتي وو او موټرو لارو کې راغلي وو. زه د لږ آرام نه پس جلسې له لارم، شاعرانو قومي نظمو نه واورول ډېر اثر یې وکړو اخر کې ما پخپل تقریر کې ووې چې زمونږ د صبر جنگ دی مونږ به د وهلو او کنځلو بدل نه اخلو مونږ به صبر کوو او ځان به خدای ته سپارو مونږ خو خدایي خدمتگار یو خدای به زمونږ بدل اخلي د خپلو زرونو نه خود غرضي او نفاق لرې کړئ، ځکه چې د دې دلاسه

برباد شوي يو. ځان کې ښه اخلاق پيدا كړئ ولې چې د ښو اخلاقو نه بغير څوك ترقي كولى نه شي. بله خبره مې دا وكړه چې اى پښتنو وروڼو زه په دې نه پوهېږم چې تاسو ولې د پيرنگيانو نه يرېږئ دوى خو ستاسو په شان بنيادم دي ستاسو په شان يو قوم دى تاسو خو پرو جنبو او نفاق تباه كړئ وېره در كې پيدا شوې ده، د چا په زړه كې چې د خداى وېره وي نو د هغه په زړه كې د بل چا وېره نه راځي او د چا نه نه يرېږي او د چا په زړه كې چې د خداى وېره نه وي هغه د هر چا نه يرېږي. نو په دې وجه چې مونږ د حكومت افسرو ووينو نو ويرېږو، اى وروڼو تاسو په زړه كې د خداى وېره پيدا كړئ او بيا مې ټولو ته اپيل وكړو چې كوم كلي كې جلسه وي، نو هلته ډوډۍ چاى مه كوئ او مه پاتې كېږئ او د كلي خلكو ته مې هم ووې چې چاله چاى، ډوډۍ هم مه وركوئ مونږ غريب قام يو خلكو له چاى، ډوډۍ نه شو وركولى بيا مې دې خلكو ته ووې چې اى وروڼو! تاسو د خداى دپاره يوه ورځ روژه نيوى نه شئ؟ او كه څوك ډوډۍ درله پخه هم كړي نو تاسو يې مه خورئ نو چې يو ځل خلكو ته ډوډۍ پاتې شي نو بيا به داسې نه كوي.

صوابۍ تحصيل كې جلسه:

زه بيا د فردوس خان سره مانيرى، ته روان شوم په لاره يو بوډا سړي راته ووې چې باچا خانه زه خو نن ايله پوه شوم چې پيرنگى هم زمونږ په شان بنيادم دى. شپه مې فردوس خان سره په ارام تېره كړه سباله يو خدايي خدمتگار وفات شو، نو د هغه جنازه مو وكړه بيا مو د مدرسې د ځاى تصفيه وكړه. دوى

مدرسه له ځای ورکړې و، یو کس نیم په کې خپه وهغه مو راضي کړو بیا له دې ځایه باجا ته روان شو ولې چې زمونږ د باجا خانان بې گناه پولیس گرفتار کړي وو. دلته مو جماعت کې جلسه وکړه بیا کلابت ته لاړو د کلابت په خلکو کې حکومت څه بې اتفاقي پیدا کړې وه، خود غرضو خلکو په کې شرارت کولو ما ورته هم په هغه معامله تقریر وکړو چې فکر وکړئ د هغې بڼه اثر وشو او د روانېدو په وخت کې د کلابت د خان زوی راته ووې چې تسلي ساته مونږ پوه یو مونږ څوک جنگولی نه شي، له دې ځای نه زروبی ته لاړو هلته مو هم جماعت کې جلسه وکړه په زرگونو خلک را جمع شول ډېره کامیابه جلسه وشوه، زه پوه شوم چې په خلکو کې سیاسي شعور پیدا شوی دی. له دغه ځای نه مرغز ته شپې له لاړو په مرغز کې مو د شپې جلسه وکړه، د مرغز جرگه او خدایي خدمتگار ډېر مخلصان او پوه دي، دوی راته د خپل مصیبت ټولې کیسې وکړې او راته یې ووې چې بېگناه د پولیس هغه پیرنگي ووهلو او بیایې د کلابت خلکو ته وې چې دعوی هم پرې وکړئ، خو په مونږ د کلي خلکو دعوی ونه کړې د دوی جرنیل قابل او پوه سپری دی او دا د هغه قابلیت دی چې دا جذبه یې په خدایي خدمتگارو کې پیدا کړې ده. سباله د مرغز نه قبلې ته یو کلی دی د هغې صدر صاحب مجبور کړو او د سحر چایو له هلته لاړو، خلک چې زمونږ نه خبر شول نو را جمع شول هغوی ته مې هم د ورورولۍ او قامولۍ یو مختصر تقریر وکړو او بیا له دې ځایه کوټې له لاړو او بیا ټوټې له لاړو ولې چې د دې ځای ډېر کارکنان حکومت گرفتار

کړي وو. توپي کې پکټنگ لگېدلی و. د هغې کتوله لارو ما پرې بعضې سوالونه وکړل چې تاسو ولې پکټنگ لگولی دی؟ دوی ووي چې دا خلک بديشي مالونه خرڅوي ما ورته ووي چې تاسو څه غواړئ؟ دوی وې چې د خپل ملک مال دې خرڅوي نو ما ترې تپوس وکړو چې دې کې ستاسو فايده ده او هغه کې مو څه نقصان دی؟ دوی ووي چې د ملک مال چې خرڅېږي نو پيسې به زمونږ ملک کې پاتې کېږي او چې د پردې ملک مال خرڅېږي نو پيسې به پردې ملک ته ځي. زه ډېر خوشحاله شوم ولې چې دا کوم خدايي خدمتگار ولاړ وو، نو هغه د يو وړو کي کلي بې تعليمه هلکان وو او نورې چې مې ترې پوښتنې وکړې نو د هغويې پوره ځوابونه راکړل دلته هم پوليسو په خدايي خدمتگارو ډېر ظلمونه کړي وو. زه پوه شوم چې زمونږ په قوم کې يوه پوهه راغلې ده بيا مې جماعت کې تقرير وکړو او خلکو ته مې ووي چې دا خدايي خدمتگار ستاسو گټندوی دي تاسو له ستاسو د پلار نيکه بايللی ملک گټي، نو تاسو ورسره ولې بد سلوک کوئ؟ که پيرنگيان مونږ سره هر قسم سلوک کوي نو مونږ ترې گيله نه کوو ځکه چې هغه غير قوم دی او هغوی سره غم دی چې که پښتانه رانه خپل ملک ازاد کړي نو زمونږ به څه حال وي؟ زمونږ گيله ستاسو نه ده تاسو خو زمونږ قوم يئ او دا ملک زمونږ شريک دی که دا ملک ازاد شي نو د دې فايده خو به ټول قوم ته وي. چې جلسه ختمه شوه نو د (مينئ) مولانا صاحب را ته ووي چې مونږ سره به ضرور ځي او زمونږ د خلکو ډېر خواهش دی چې هلته مونږ هم جلسه وکړو ما ورته ووي چې مولانا صاحب ته زما حال

وينې زه ناجورپه يم پر پرېده چې زه واپس لار شم او چې كله لږ ښه شوم نو بيا به ستاسو كلي ته درشم دوى راضي شول او مونږ صوابى ته راغلو، په صوابى كې په زرگونو ښځې او نر جمع وو او سالار صاحب منير خان، نجوبائى او فردوس خان ډېر ښه انتظام كړى و، هغوى ته مې تقرير وكړو خدايي خدمتگار رانه چاپېره شول، چې بېگاله به مونږ سره شپه كوي، ما ورته ووي چې تاسو ما ويني چې زه ناجورپه يم او په دې ناجورپه وجود لگيا يم شپه او ورځ كار كوم ځكه چې نن دى كه سبا دى حكومت مونږ نيسي او د خدمت موقع نه راكوي او دا ټول انتظار راوند تېبل كنفرانس ته دى نوزه كوشش كوم چې خومره كېدى شي چې په دې خپل قوم كې دورې وكړم او دوى په هر څه باندې پوه كړم.

هغوى اجازه راكړه او شپې له تولاندې له لارو شپه ښه په آرام تېره شوه دلته خبر شوم چې ميا احمدشاه صاحب او ډله يې هره مياشت زما برخلاف كتابگي چاپ كوي او خلكو كې يې خوروي او دلته يومولانا صاحب د هغوى دپاره سخته پراېگنده شروع كړېده. ما هغوى ته ووي چې مونږ خود خداى دپاره لگيا يو د دې قوم خدمت كوو كه قوم زمونږ ملگرتيا وكړه نو دوى به ازاد شي او كه زمونږ مخالفت يې وكړو نو دوى به برباد شي ولې چې بغير د قوم د امداد نه مونږ خپل منزل ته رسېدى نه شو، غم او فكر هغه چا سره وي چې د ځان دپاره كار كوي او څوك چې د خداى دپاره كار كوي هغوى هېڅ غم او فكر نه كوي. احمدشاه ميا به هره ورځ زما برخلاف هغه كيسه په اخبار كې ليكله او پمفلټونه به يې هم چاپ كول،

ليکن ما ورله چرې هم ځواب نه ورکولو ولې چې د دې نه بيت بازي جوړېده ما خو خپل کار کولو او په دې خبرو مې وخت نه ضايع کولو، بېشکه چې دروغ د څه وخته پورې په خلکو کې غلط فهمی پيدا کولی شي، خو چې رښتيا راشي نو دروغ پاتې کېدی نه شي. چې سباله مونږ په دغه کلي کې د يو مهربان فاتحې له لارو هلته د هغه په حجره کې مې خپل زور ملگري او مهربان مولانا سره ملاقات وشو او ورته مې ووي چې مولانا صاحب په سياسياتو کې زمونږ منځ کې څه اختلاف راغلی وي نو دا څه بده خبره نه ده، رسول الله صلی الله عليه وسلم هم وايي چې اختلاف د امت رحمت دی او دا مونږ ته چې د رحمت په ځای زحمت شوی دی دا زمونږ ذاتيات دي، مونږ له خپل زاړه تعلقات پرېښوول په کار نه دي او زه چې ستاسو کلي ته راشم نو ملاقات خوراسره کوئ. د دعا نه پس مونږ جماعت له روان شو، مولانا صاحب مې هم ځان سره روان کړو خلک جمع وو مولانا صاحب ته مې ووي که ته څه ويل غواړې نو ووايه مولانا صاحب وې وخت تنگ دی زه څه نه وایم ته خپل تقرير وکړه، ما خلکو ته ووي چې ای وروڼو، عزيزانو تاسو خپل ځان پخپل سود او زیان پوه کړئ زه نه پوهېږم چې خلک زمونږ مخالفت ولې کوي، مونږ خو د خلکو خدمتگار يو، تکليفونه او مصيبتونه په ځان تېروو او گټه قوم له کوو، په کار دي چې دوی هم زمونږ په شان د پرڼکيانو مخالفت وکړي ولې چې هغوی مونږ غلامان کړي يو، زمونږ د پلار نيکه ملک يې رانه نيولی دی، دا ملک خو خدای مونږ له او زمونږ بچو له را کړی دی خو زمونږ د خود غرضی او بې اتفاقی.

په وجه هغوی زمونږ په ملک مزې کوي، خلک وايي چې زمونږ جرگه پاتې نه شوه، مونږ د مصر په شان په کانگرس کې اوبه شو او خدایي خدمتگار د هغوی رضاکار شول، دا خبره غلطه ده زمونږ جرگه جرگه ده او زمونږ دا خدایي خدمتگار خدایي خدمتگار دي دا خبره داسې ده چې مونږ کانگرس سره تعاون کړی دی، یو خو دا فېصله ما نه ده کړې ستاسو لویې جرگې کړې ده او د میا صاحب او عبدالاکبر خان په رضایې کړېده، تاسو خو لږ یاد کړئ چې مونږ کانگرس سره نه وو نو پیرنگي په مونږ توره شپه جوړه کړې وه. او په مونږ خدایي خدمتگارو یې داسې لوبې کړې وې چې په دنیا کې به په ډېرو کمو خلکو داسې لوبې شوې وي مونږ یې ټول جېلخانو کې اچولي وو او چې هر کله ستاسو جرگې فېصله وکړه او مونږ کانگرس سره شونو د هغوی په کوشش مونږ د جېلخانو نه را بهر شو، او دا دی ستاسو په جلسه کې تقریر کوم که د هغوی کوشش او امداد نه وی، نو اوس به مونږ ټول خدایي خدمتگار په جېلخانو کې پراته وو په دې وخت کې مونږ پیرنگي له د خپل اتفاق په زور یو بنکرمات کړی دی او که مونږ اتفاق وکړو نو دا بل بنکر به یې هم مات شي او د ده د زور او ظلم نه به خلاص شو. او د کانگرس سره خو مونږ هم د دې دپاره ملگري شوي یو چې دا خپل ملک ازاد کړو تاسو مهرباني وکړئ او په دې خبرو ځان پوه کړئ.

وخت لږ و ما خپل تقریر ختم کړو، کالو خان کې راته ډېر خلک په انتظار کې ناست وو، په دې وخت کې مولانا صاحب ماته ووي چې زه هم څه ویل غواړم ته دې خلکو ته ووايه ما

ورته وييل چې تاته خو ما وييلي وو چې تقرير وکړه. تا ونکړو اوس زه دلته زياتي انتظار کولی نه شم، ولې چې کالو خان کې ډېر خلک ماته انتظار کې ناست دي، ته دوی ته تقرير وکړه او ماله اجازه راکړه چې زه کالو خان ته لاړ شم. زما د روانېدو سره ټول خلک روان شول په دې وجه مولانا صاحب څه تقرير ونه کړی شو.

مونږ چې کالو خان ته ورسېدونو خلک جمع وو خلکو ته مې ووې چې ای وروڼو! تاسو به دا وايئ چې زه نن تاسو له د کامدار خان د گرفتاری د غمخواری له پاره راغلی يم نه زه غمخواري له راغلی نه يم بلکې تاسو له مبارکي له راغلی يم او تاسو له مبارکي درکوم چې ستاسو داسې يوننگيالی خان و چې ستاسو دپاره او د ټول قام او ملک دپاره جېلخاني له لارو او زه د هغه مور بي بي له او خپلو خپلوانو له د خان داسې نېک کار ته جېلخاني له په تلو مبارکي ورکوم. بيا مې دې خلکو ته ووې چې ای وروڼو! هر څه چې تاسو سره کېږي په هغه صبر کوئ د ازار نه چا بازار موندلی نه دی او د ظلم کاسه نسکوره ده څومره چې پيرنگيان په مونږ ظلم او زياتی کوي هغومره به زر تباه شي او مونږ به ترې خلاص شو.

د دې ځای نه بيا ادينه ته لاړو هلته هم خدایي خدمتگارو ته مې د صبر تلقين وکړو او بيا سمیلا ته لاړم. په دې خلکو کې ډېر جوش او خروش و، ولې چې پيرنگي زور او ظلم شروع کړی و. دوی ته مې هم د صبر او عدم تشدد تلقين وکړو او بيا ما بنام شهباز گړې ته ورسېدم دلته يې هم زمونږ جرنيل صاحب نيولی و، دلته هم ډېر جوش و خلکو له مې تسلي وکړه او

خدایي خدمتگار و له مې د جرنیل صاحب د قید مبارکي ورکړه. دلته مې د گجرات بخشالي صاحبزاده صاحب ته ووي چې يوه ټانگه تياره کړه، ليکن د خپلو تلو ذکر مې هېچا سره ونه کړو دا خبره مې پټه و ساتله چې کوم ځای له مونږ تلو هغه ورکوتی کلی و او دا دومره پوليس چې مونږ سره گرځېده دا به په هغو خلکو لوی بوج و صاحبزاده صاحب نه به چې چا پوښتنه وکړه نو هغه به وې چې مونږ گجرات بخشالي ته ځو. مونږ ټانگه کې روان شو او د سرک په غاړه يو وړوکی کلی و، مونږ چې څه وخت د پوليس موټر وليدو نو کلي ته د ننه شو پوليس زمونږ نه خبر نه شول، هغه گجرات بخشالي له روان شول، د کلي خلک خبر شول نو بنځې، نر زمونږ ليدو له راغلل زما په راتلو ډېر خوشحاله شول خدایي خدمتگار و ته مې ووي چې څه چا کړه تيار وي هغه راوړئ او که نه وي نو خیر دی شپه به مونږ دغسې تېره کړو خو چې زمونږ دپاره نوی پخلی ونه کړئ! چې ډوډی، مو وخوره لږ آرام مو وکړو ټوله ورځ بې آرامه وو، ډېر سترې شوي وو خو ټول خلک جماعت کې را جمع شوي وو هغوی ووي چې باچا خان دې مونږ ته يو څو خبرې وکړې د لمونځ نه پس د هغوی د محبت مې اول شکريه ادا کړه او بيا مې ورته د تحریک متعلق يو څو خبرې وکړې او په دې خبره مې ډېر زور واچولو چې په هر مصیبت به صبر کوی.

سبا له هوتي له لارو، چې کلپانی ته ورسېدو نو څه گورو چې پوليس والا په شگو کې خپرېناست دي ماته يې ووي چې ټوله شپه درپسې گرځېدلي يو او بيا دلته کښېناستو او د مردان نور پوليس هم ټوله شپه تاسو پسې منډې وهلې دي،

خو تاسو يې موندلي نه يې دغه انسپکټر ماله د دفعه ايکسو چوالس (د قانون ۱۴۴ ماده) حکمنامه راکړه هغې کې يې ليکلي وو چې ملکند اېجنسی له به نه ځي، ما غلام محمد خان د لوند خوړ ته ويلي وو چې هلته لار شي هغه لارو او دوی گرفتار کړو، نو په ما يې د دې دپاره دفعه ولگوله چې دی خبر شي نو خامخا به ملکند اېجنسی ته ځي او حکومت مونږ نه اېجنسو ته پرېښودو او نه قبایلو ته مونږ ډېر کوشش کړی وو، چې مونږ دې وروڼو ته لار شو او دوی هم مونږ د پښتنو په دې نوې ورورۍ کې شريک کړو او دا يې لاشه کوي چې هغه د خدايي خدمتگارو حکومت هم چې جوړ شو نو هغوی هم زمونږ دې قبایلي وروڼو ته په تللو نه خوشحالېدل. ولې چې هغوی ويل چې پيرنگيان به خپه شي. حقيقت دا دی چې حکومت خو زمونږ و خو واک د گورنرو.

د هوتي نه طورو له لارو زمونږ يو ډېر زوړ خدايي خدمتگار او بهادر کارکن عبدالرحيم خان مړ شوی و ما سره يې د هزارې دوره کړپوه او چې څه وخت مونږ چې له تلو نو چې پوليس والا راته ټوپکونه نيولي وو نو ده ما ته ووي چې څه چل وکړو ما ورته وې چې ورځي پرې نو دی پرې د ټولو نه مخکې ورغی. د ده په مرگ مونږ ته ډېر نقصان ورسېدو مونږ خو په دوره وو جنازه مو ونه کړې شوه، فاتحه مې وکړه د هغه مور او خپلوانو له مې ډاډگيرنه ورکړه، د هغه قبر له لارو او ما او ټولو خدايي خدمتگارو ورته ډېره دعا وکړه بيا مې جماعت کې يو مختصر تقرير وکړو او دوی ته مې ووي چې د عبدالرحيم خان په مرگ مه خپه کېږئ خداي به هغه وښيي او د هغه په ځای به د اسلام

د خدمت دپاره ډېر خلک پیدا کړي. بيا (مايارو) ته لارو د مايارو صدر صاحب ډېر مخلص او د کار سپری دی دغلته ډېر خلک جمع شوي وو هلته لږ ايسار شو او خلکو ته مې هم يو خو خبرې وکړې.

د دې ځای نه مردان ته راغلو او دلته خبر شوم چې د سودم خانان رها شوي دي زما طبيعت ډېر خراب و ما غوښتل چې د قاضي صاحب په ځای کې لږ آرام وکړم خو خلکو آرام ته نه پرېښودم. قاضي صاحب مې پوه کړو چې بېگاله به دلته راځم خلکو ته مې ووي چې ستاسو نه رخصت يم مخکې ځم خو خلکو زه کله پرېښودم چې اډې له روان شوم نو خلک رانه رخصت شول مونږ اډې سره نزدې د هغه کلي له ورغلو پوليس والا را پسې وو، د هغوی نه چېرته خلاصېږو؟ مونږ لمونځ کولو چې خلک خبر شول او خدایي خدمتگارو زر زور دی واغوستې او يو ساعت کې د کلي خلک را جمع شول د هغوی د محبت شکريه مې ادا کړه او بيا مې ترې اجازت واخستو او مونږ د قاضي صاحب ځای ته لاړو. د قاضي صاحب ځای کې د سودم يو خان ناست و اول مې د رهايی مبارکي ورکړه بيا مو خبرې شروع کړې. ده راته ووي چې ستا راتلل سودم ته ډېر ضروري دي ولې چې په غريبو خلکو کې حکومت يوه غلطه پراېېکنده شروع کړې ده چې په حقيقت يې پوه کړې چې دوی کې غلط فهمي پيدا نه شي. ما ورته ووي چې زه خو پنچر شوی يم. لږ آرام کوم نو په شلم دسمبر به درشم.

مونږ سبا وختي اډې ته لاړو يوه ټانگه مو کرایي کړه او درگۍ له راغلو بيا پياده گل اباد له لارو خلک ډېر په جوش

کې وو، ما ورته د صبر او عدم تشدد تلقين وکړو. د گل اباد نه شپې ته خپل کلي محمد ناري له راغلم دلته مې دمې ته نيت و خو د اتمانزو نه خبر راغی چې په شلم د سمبر باندې د سرحد لويې جرگې جلسه ده او د خط په ليدو را روان شه. مونږ يوه شپه دلته وکړه سبا له اتمانزو له لارو چې هلته ورسېدو څه گورو چې د نونبار د تحصيل شل، پنځه ويشت افسران خدايي خدمتگار په لارې کې راغلل زما په ليدو راکوز شو او حجرې له لارو هغوی راته ووې چې زمونږ د جرنيلۍ جگړه ده زمونږ فېصله وکړه ماوې چې خدايي خدمتگار خو په عهدو جگړې نه کوي، په خدمت کې جگړه نه وي جگړې خو په ذاتياتو پيدا کېږي. زما دا وينا هغوی ډېره محسوسه کړه او ټول ډېر ملامته شول نو بيا مې ورته ووې چې سالار اعظم صاحب له لار شئ هغه به فېصله وکړي، هغوی وې چې هغه مېرې له تلی دی ما وې مېرې ته لار شئ هغوی «سالار صاحب پسې لارل».

د لويې جرگې اجلاس:

د ډوډۍ وخت و چې سالار صاحب را ورسېد زمونږ حجرې له راغی زه خو جوړ نه وم، ما ترې اجازت واخستو چې ارام وکړم او د دوی فېصله په خوشالۍ او په رضا سره وشوه. سباله وختي دوی واپس لارل د سرحد لويه جرگه را ورسېده جلسه شروع شوه د ټولو نه اول حکيم عبدالسلام صاحب دا تجويز پېش کړو چې يو ډېپوتيشن مقررول په کار دي چې هغوی ميا احمد شاه صاحب او عبدالاکبر خان راضي کړي او ځان سره يې شامل کړو ما يې تاييد وکړو او ماوې چې مونږ

خو لري کړي نه دي، هغوی جدا شوي دي که هغوی بيا راتلل غواړي نو جرگې ته به هېڅ عذر نه وي. د دواړو شاد محمد خان د دې تجویز مخالفت وکړو چې هغوی خو د جرگې نه بغاوت کړی دی او د جرگې برخلاف کار کوي.

بل تجویز د کانگرس د امداد اخیستو و د دې تجویز ما سخت مخالفت وکړو ما ووې چې تر اوسه پورې مونږ د کانگرس نه یوه پیسه هم نه ده اخیستې او خلک را پسې خبرې کوي او که تاسو د کانگرس نه امداد واخیستو نو بیا خو به حکومت او برخلاف خلک ښه پراېښودنه شروع کړي، ما ورته دا هم ووې چې جواهر لال مانه په دې خپه شوی و، د ډاکټر انصاري په کور کې د ورکنګ کمېټې اجلاس و هغه راته ووې چې مونږ به هغه مخکې کانگرس له په پېښور کې څلور، پنځه سوه روپۍ د میاشتي امداد ورکولو ستاسو جماعت ډېر لوی دی تاسو له به ډېر امداد درکوو ما ورته ووې چې دا ملک یوازې ستاسو دی که زمونږ هم دی؟ که ستاسو هم وي او زمونږ هم وي نو بیا تاسو نه امداد ولې واخلو؟ هغه مانه په دې خپه شو او ډاکټر انصاري صاحب ته یې ووې چې دی خو ډېر مغرور دی او دا تجویز هم نامنظور شو، بیاسر دارام سنگهـ زمونږ خدایي خدمتگار یو تجویز پېش کړو چې د انگلستان وزیر اعظم چې د سرحد د حقوقو متعلق کوم تقریر کړی دی هغه تسلي بخش نه دی او مونږ ته منظور نه دی لیکن ټمین جان وکیل د ده د تجویز مخالفت وکړو او دا تجویز یې پېش کړو چې دا ریفارم مونږ له اخیستل په کار دي، قاضي صاحب او علي اصغر خان ووې چې څه راکوي دا به واخلو او نور به

گټو. مالويې جرگې ته ووې چې د دې په اخیستو کې زمونږ قوم او ملک به څه ترقي وکړي پيرنگيان داسې نادانان دي چې مونږ له به هغه حقوق را کړي چې په کوم کې زمونږ فايده وي، نو ما وويل چې زه د دې هم مخالف نه يم که چا ته په کې فايده بنکاري نو وادې خلي خود دې تجويز هم شاد محمد خان د دواوې سخت مخالفت وکړو چې مونږ مکمله ازادي غوښتله او اوس هغه اصلاحات واخلو چې ټول هندوستان ترې انکار کړی دی، په دې کې هېڅ فايده نشته، دشمين جان تجويز وغورزېده او د سردار رام سنگھ تجويز پاس شو نورې هم چې څه خبرې وې هغه فېصله شوې او جلسه ختمه شوه او يو څو ممبران شپې ته پاتې شول او نور لاړل.

په دوه ويشتم د دسمبر په پېښور کې يو لوی دربار و چې هغه کې هم د ريفارمز د خبرو تجويز و، ډاکټر خانصاحب ته او ماله لات صاحب دعوتنامې راېږلې وې، ما او قاضي عطاالله او ډاکټر په دې خبرې وکړې چې تلل په کار دي که نه، زه خو ناجوره وم ليکن په دې فېصله وشوه چې په داسې حالت کې چې حکومت لگيا دی په خدايي خدمتگارو ظلمونه کوي نو تلل په کار نه دي او مونږ هغې له لاړ نه شو.

زما طبيعت نور هم خراب شو او تبه هم ورسره پيدا شوه، په دې وجه ډاکټر صاحب د علاج دپاره پېښور ته بوتلم زه يې په خپله بنگله کې دېره کړم او زما علاج يې شروع کړو او خلک يې رانه بند کړل زما علاج خو ارام و.

زه هزارې باغ جبل کښې

بهر عامه گرفتاري
زمونږ گرفتاري، عامه گرفتاري او
تشدد هزارې باغ جبل ته
بهادره ښځه

په دې کې د سردار پټېل تار راغی او خورشید بهمن هم راته لیکلې وو چې گاندهي جي به په اووه ويشتم دسمبر راورسيږي نو ته په شپږ ويشتم تاريخ راشه. زه ناجوره وم خو دا تلل هم ضرور و، په دې وجه ما اراده وکړه چې په پينځه ويشتم دسمبر به سحر وختي په فرنتير ميل کې بمبې ته روانېږم. ماسره د تلو دپاره قاضي عطا الله خان امين جان او د اکوړي جرنيل هم تيار شول او فېصله په دې وشوه چې مونږ به پېښور نه روان شو، قاضي صاحب به په نونبار کې راسره شي او د اکوړي جرنيل به په اکوړي راسره مل شي خو انسان ته خپل تقدير معلوم نه دی، تقدير په تدبير پورې ځاندي په څلير ويشتم دسمبر ما خپل کاغذونه تيار کړل او د تېشن دپاره مې ټانگې والا ته هم وويې ډاکټر صاحب ته ما وويل چې په پنځه ويشتم سحر وختي راشه، ډاکټر صاحب او ميم صاحب کلي ته تلل، په دغه وخت کې د ارباب عبدالغفور پلار ارباب جمعه خان زما پوښتني له راغی، ما بنام ډاکټر صاحب يواځې د کلي نه راغی او ميم صاحب يې کلي کې پرېښوه.

زمونږ گرفتاري:

چې په دې کې زمونږ يو مهربان راغی هغه ووي چې ما ته معلومه شوې ده چې تاسو بېگاله گرفتاروي ډاکټر صاحب دا نه منل هغه ووي چې دا راز به پټ وي خو ما ورته ووي چې که مونږ گرفتار شو. زمونږ هغه مهربان زمونږ نه رخصت شو، ما سره چې کوم کاغذات وو هغه مې خپل نوکر حنيف الله له ورکړل چې دا ميم صاحب له ورکړه. ډاکټر صاحب راته او از

و کړو چې پوليس راغلل، زمونږ د بنگلې نه چاپير شول او يو پيرنگی ما له راغی او راته يې ووې چې تا گرفتاروم. ما ورته ووې چې ډېره بڼه ده ستا او ستا د حکومت به شکريه ادا کړم چې ما گرفتار کړئ ځکه چې زه ناجوره يم او ارام ته مې څوک نه پرېږدي اوس به ارام وکړم هغه پسې يوه ميمه راغله ما هغې ته د بنگلې ورلرې کړو او په ارام مې کښېنوله.

حکومت ته د ميم صاحب دوی راتلل معلوم نه و دا يې د دې دپاره رالېږلې وه چې د ډاکټر صاحب بڼه ميم صاحب به يوازې وي دا به ورسره شپه تېره کړي لږ ساعت ورپسې بل پيرنگی راغی هغه مونږ په څليرويشتم د دسمبر د شپې گرفتار کړو د بنگلې نه بهر راغلو او زه يې په يو موټر کې او ډاکټر صاحب يې په بل موټر کې کښېنولو هغوی زمونږ د گرفتاری دپاره ډېر پوليس راوستلي وو شايد چې د هغوی به دا خيال و چې مونږ به ورسره جنگ کوو. ډاکټر صاحب د شپې په جامو کې راغی ما ورته ووې چې جامې بدلې کړه معلومه نه ده چې مونږ چېرته بيابايي، ډاکټر صاحب جامې بدلې کړې چې د پېښور نه واورېدو نو زما خيال و چې هريپور ته به مو بيابايي چې دې کې د اټک پل ته ورسېدو د لته ټول موټرونه ودرېدل پل بند و ما سره چې کوم پيرنگی و هغه ورکوز شو او سنټري ته يې اواز وکړو چې فلاني صاحب ته ټيلفون وکړه او ورته ووايه چې مونږ ته ورلرې کړه لږ ساعت پس ورلرې شو مونږ چې د پل نه پورې وتو موټرونه ودرېدل او مونږ يې د موټرونه کوز کړو دلته د پوليس په چوکۍ کې يوه کمره وه مونږ يې وردننه کړو زما طبيعت ډېر خراب و تللی هم نه شوم نو ماله هغه

پيرنگي كټ راوړو او زه په هغه كې ځملاستم، ډاكټر صاحب ته يې هم يو كټ راوړو، په دې كې لږ ساعت پس قاضي صاحب راوړسېد، د هغه نه پس سعدالله خان زما وراړه هم راوړسېد، قاضي صاحب ما سره او سعدالله خان ډاكټر صاحب سره ځملاستل او بنه په ارام مو خوب وكړو. سحر وختي مونږ سره د هغو پېرنگيانو تېشن ته لاروهلته ډېر پوليس ولاړ وو او زمونږ دپاره يې د يو سپېشل ترين انتظام كړی و مونږ يې هغه گاډي كې وردننه كړو او زما په ډبې كې دننه يې په مونږ ټوپك په لاس او سنگين چراو پيره ودروله او گاډی روان شو تاسو ته به ياد وي چې ملات صاحب سره ملاقات كولونو زما خبرې يې نوټ كولې او ده وې چې دا به زه وايسرائ سره كوم نو نتيجه دا شوه چې د راوند تېبل كنفرانس فېل (ناكام) شونو په هندوستان كې يې د ټولو نه اول زه گرفتار كړم او د ټولو نه يې خطرناك ثابت كړم. دغه نوټونه يې د دې غرض دپاره اخیستل په دې شپه چې زه يې ونيولم هم په دغه شپه په سرحد كې هم پينځه سوه مشران خدایي خدمتگار گرفتار شول.

عامه گرفتاري او تشدد:

زما د نيولو نه پس په ټوله صوبه كې عامې گرفتاری شروع شوې چې د خدایي خدمتگارو قيديانو تعداد زرگونو ته ورسېده نو بيا يې نور نه نيول بيا به پوليس او ډنډه مار په كلو ورتلل او خدایي خدمتگار به يې وهل او ټكول په يخو او بو كې به يې اچول او كورونه به يې ورله تالا كول. د چارسدې په تحصيل خدایي خدمتگارو پكتنگ شروع كړو شل شل كسان

به هره ورځ راتلل پوليس والاو به په کوتکونو وهل او خلکو به گرفتاری ورکولې.

د هریپور په جېلخانه کې د نورو ټولو جېلخانو نه زیات خدایي خدمتگار قیدیان وو یوازې دې جېلخانه کې دیارلس زرو نه زیات قیدیان وو، حکومت په دوی ډېر ظلم شروع کړو چې دوی تنگ شي او معافي وغواړي، په یخ ژمي کې یې دوی له یو یو کمبل ورکړی و، چې د سپړو نه ډک و د سیمتو بارکونه وو هغه به یې پرې ووینځل یوه جوړه جامې وې هغه به یې هم ووینځلې، باران به ورېدو، جامې به یې جنګلو کې ځوړندې وې او کمبل به یې د ځان نه تاو کړې و، شپه به په ناسته تېره شوه په دوېمه او کله په درېمه ورځ به یې یوه چپاتی ورکولو چې یوه نورې به شوه چې سړی به پوهېدو نو بیا به ختمه وه، د دې ظلم برخلاف یو بوډا هندو خدایي خدمتگار خبرې بندي کړې وې او د چپې خولې روژه یې ونیوله چې تر مرګه یې جارې وساتله، شپږ میاشتې پس هغه مړ شو او خپلو بچو د جیلخانې نه مړ بنو ته یورو، د دې ظلم برخلاف د اتمانزو حیات گل خدایي خدمتگار څلوېښت ورځې بهوک هرتال وکړو او د سرانجام خان سپرنټنډنټ په خوله یې مات کړو هغه ورسره وعده وکړه چې ستا مطالبې منو سر انجام خان چې سپرنټنډنټ شو نو قیدیانو له یې تسلي ورکړه او زور ظلم یې ختم کړو او قیدیانو مشقتونه شروع کړل، د ده دا سلوک د پیرنګیانو خوښ نه شو نو دی یې بدل کړو او د ده په ځای یې د بهار صوبې نه یو پیرنګی راوغوښتو چې نوم یې سمتھ و، هغه هم په اوله کې خدایي خدمتگارو سره ښه جنگ

و کړو او خدایي خدمتگارو ښه په نره د ده مقابله وکړه. د تپات وردی ولاړې اتکړې، بندي چکی، ښه بېرې او نورې سزاګانې یې ورکړې درې کاله یې په خدایي خدمتگارو دغه تکلیفونه تېر کړل خو سمته کامیاب نه شو او د دې نه پس بیا خدایي خدمتگارو سره ډېر ښه شو.

زمونږ د کتوزو عبدالله جان او د هغه پلار قلی خان ته پېش شو هغه د چارسدې اسسټنټ کمشنر و هغه په عبدالله جان رعب و اچولو کچرې د خلکو نه ډکه وه پولیس ولاړ و و قلی خان ورته ووي چې ته د پیرنگي حکومت خلاف نظم وایې چې: «د انقلاب به شم څار څار» عبدالله جان ورته وویل چې زه اوس هم دا وایم په فخر یې په چغه داسې وویل «د انقلاب به شم څار څار - که څوک مې سرکاندي په داردار» زمونږ د ځوانانو د جرات داسې ډېرې کیسې دي چې هېڅ شان د چا رعب پرې اثر نه کوي دا خو درته ما مثال بیان کړو.

هزارې باغ جبل کښې:

حکومت زمونږ سره د سرحد نه یو سردار خپل د پولیس انسپکټر له خپله طرفه لگولی وو، هرې صوبې ته چې به زمونږ ګاډی روانېدو نو دغه پولیس به زمونږ د نگرانی او حفاظت انتظام کولو او هغه به راسره کېده، د پنجاب پولیس یو انسپکټر چې په مونږ لگېدلی و. د دې انسپکټر دا کار و چې کله به مونږ ډېرې کړکۍ لرې کړه نو دی به راغی او هغه به یې بنده کړه اخر ما ورته ووي چې انسپکټر صاحب مونږ خو ښځې نه یو چې مونږ کړکۍ د هوا دپاره لرې کړو ته یې بنده

کړې چې دوی څوک ونه ویني او زمونږ دا د صوبه سرحد انسپکټر سردار خېل د ډاکټر صاحب او د قاضي صاحب ډېر اشنا و، او دا به یې هم وې چې زه ډاکټر صاحب د مرگ نه بچ کړی يم قاضي صاحب سره د اخبار ډېر شوق و، ده به د هغه خپل اشنا نه اخبار غوښته خو هغه د وېرې نه اخبار نه ورکولو زما خو همېشه دا قاعده ده چې گرفتار شم نو چې کوم پولیس ماسره وي نه ترې تپوس کوم او نه ترې څه غواړم. زمونږ دا گډای چې به د کویلې او اوبو اخیستو دپاره ودرېدو نو مونږ پسې خو به کړکی او ورونه بند وو او که زمونږ به کوزېدو ته شوق شوی و، نو دې پنجابي به نه پرېښودو، څه وخت چې زمونږ گډای یو پي ته ورسېدو نو زمونږ د چارج اخیستو دپاره یو انگرېز افسر او یو گوره سارجنټ راغی، او چې هغه چارج واخیستو نو زما ډېرې له راغی او د ډېرې د روازه یې لرې کړه او ماته یې ووي چې راځه را کوز شه تپشن کې وگرځه پښې ازادې کړه. اوس د دغه انگرېز او د پنجاب د دغو مسلمانانو افسرانو د رویې مقابله وکړئ! انگرېز سره خو زمونږ جنگ و او مونږ ترې حکومت اخیستو او دا زمونږ مسلمان پنجابي ورورو، چې مونږ د دوی دپاره حکومت گټلو، دا ورځ د دوی د (بړه ده) رومبۍ ورځ وه هغه په ډېره مینه محبت ماته شراب راوړو ماته یې ډېر په مینه، محبت سره پېش کړل ماورته ووي چې معافي غواړم زه شراب نه څکم هغه زما په دې خبره چېرې شو، زه به د هغه دا رواداري او محبت هېچرې هېر نه کړم او څه وخت چې اله اباد ته ورسېدو نو دلته یې زمونږ نه ډاکټر صاحب کوز کړو او هغه یې د اله اباد نیني جېل ته ولېږه. بیا

یې سعد الله کوز کړو او هغه یې د بنارس جېل ته ولېږه. بیا د بهار صوبه شروع شوه او دلته یې قاضي عطا الله صاحب زمانه کوز کړو او د گيا جېل ته یې ولېږه او زه یې د هزارې باغ جېل له روان کړم. د هزارې باغ جېل د تېشن نه څلورېنږت میله لرې دی. زه چې یې موټر کې کښېنولم نو ماسره دوه پیرنگیان یو ډېټي کمشنرو، بل د پولیس کپتان و کښېناستل او دا زمونږ سردار خېل انسپکټر هغوی سره کښېناستو، کښېناستو سره هغوی ماله یو انگرېزي اخبار را کړو (چې سردار خېل انسپکټر خپلو دوستانو او محسنانو له نه ورکوو) چې زه یې جېل ته دننه کړم او زه یې بارک له بوتلم نو د جېلخانې افسر چې هندو و راته ووې چې دا تا سره چې د پولیس افسرو دا شوک دی؟ ما ورته وې چې ما نه ولې د ده پوښتنه کوي؟ نو هغه راته ووې چې ما ته خو ډېر رذیل سړی ښکاره شو هغه ما ته وویل چې دا ډېر خطرناک سړی دی فکر ورته کوه. زه یې یو بارک کې یوازې بند کړم او دوی رانه لاړل. ما ته بغیر د لسوی صاحب (سپرنتنډنټ) او وړوکی صاحب (جېلر) د لیدو نه د بل چا د راتلو یا لیدو اجازت نه و، زما د بارک وړاندې یو سرک چې په هغې به جېل والا تلل راتلل هغه یې بند کړ ما سره د خدایي خدمتگارو ډېر فکر او غم و، په تنهایی کې زه ناجوړه کېږم. دلته زه بالکل تنها وم خوب به مې پوره کولی نه شو او ډوډی مې هم خواته نه کېده چې په دې کې مې یوه شپه خوب ولیدو چې یو لوی سین دی د هغه په غاړه یو ښکلی گنبد دی زه په هغه کې ناست یم چې په دې کې سېلاب راغی او دې گنبد ته رانوتو دا گنبد یې وجرقوو زه ډېر وېرېدم ماوې خدای

دې خیر کړي چې زما د پاسه را پرې نه وځي خو څه ساعت پس هغه سېلاب تېر شو او گنبد په کې لاهو نه شو، پاتې شو، چې د خوبه را وپېښ شوم د خوب په لیدو ډېره تسلي مې وشوه او هغه ډېر غمونه او فکرونه مې کم شو، ځکه چې زما زړه ته دا خبره راغله چې زموږ په تحریک د هیبت کوم سېلاب راروان و، هغه په خیر تېر شو او تحریک په کې لاهو نه شو. بیا مې فکر وکړ چې دا ټوله ورځ داسې بې کاره ناست یې نو صحت خو به دې نور خراب شي څه شغل او کار په کار دی چې زه پرې مشغول او دا وخت مې پرې تېرېږي نو سپرنټنډنټ صاحب ته مې وویل چې زه دلته بېکاره ناست یم او بېکاري ماته ښه نه ښکاري ته ماله یوی، څسکوره او رمبی راکړه، زه د خپل بارک مخکې دا بنجره ځمکه ابادوم. په دې کې به ځانله سبزي کرم، هغه ماله دوه قیدیان راکړل، هلته چې کومه لږه غونډې ځمکه وه هغه مې اباده کړه او سبزي او گلونه مې په کې وکړل. د دې نه ما ته دوه فایډې وشوې، یو خوراته کار پیدا شو چې زه به پرې مشغول یم او وخت به مې ښه تېرېږي. او بله دا چې یوازې وم نو د خبرو ملگري مې پیدا شول.

زه (شاهي قیډي) وم، ډپټي کمشنر به راله هره میاشت راتلو د هرې میاشتې په اول تاریخ به راغی، دې کې هغه چرې ناغه کړې نه وه هغه هم د دې گلونو او سبزو کرلو ډېر شوقین و ما سره به یې هم په کې ډېر امداد کولوکله نا کله به یې راله تخمونه هم راوړل. ډېر ښه سړی و په کې ډېر انسانیت و، دی چې به هره میاشت راغی او زه به یې ولیدم زما دا تنهایی به یې محسوسوله او زما نه به یې تپوس کولو چې تا ته څه تکلیف

خو نشته؟ مابه ورته ويل چې جېلخانه خود تکليفونو ځای دی. زما دا عادت دی چې په جېلخانه کې نه څه غواړم او نه (Complaint) شکایت، کوم او ټول تکلیف په ځان تېروم. شپږ میاشتې تېرې شوې او ده خپله ولیدل چې صحت مې خراب شو او نور هم خرابېږي نو بغیر زما د وینا نه یې د صوبه سرحد حکومت ته ولیکل چې ده له یو ملگری په کار دی او په گيا جېل کې د ده ملگری دي هغه دې دې جېلخانې ته رابدل شي، هلته قاضي عطا الله خان و، هغه غریب هلته یوازې و او زما نه هم زیات په تکلیف کې و، زه به څه نا څه اوده کېدم او خوب به راغی او هغې غریب له خوب نه ورته او نه اوده کېدی شو، ځکه چې د تنهایی په وجه یې یو کال هډو خوب نه و کړی. د گيا جېلخانه د هندوستان په ټولو جېلونو کې گرمه ده بله دا چې زه او قاضي صاحب په یوه صوبه بهار کې وو او ډاکټر صاحب او سعد الله خان په بله صوبه یعنی یوپی کې وو ولې سرریلف گریفته زما او د قاضي صاحب ډېر مخالف و، نو مونږ دواړه یې نه یو ځای کولو د هغه په ځای یې ماله ډاکټر صاحب راوېلېلو. چې ډاکټر صاحب راغی مونږ یو بل ته ورترغاړه وټو او کال پس یې قاضي صاحب سعد الله له ولېږه.

ماسره څنگ په څنگ د بنځو جېلخانه وه په هغې کې سیاسي قیدیانې وې د راجندر پرشاد خورهم په کې وه، یوه ورځ چوټا صاحب (ډپټي سپرنټنډنټ) ماله راغی ماته یې ووي چې بنځو ډېر تنگ کړی يم او راته وايي چې ته مونږ ته دی وېښه او که راته یې نه ښیې نو مونږ ایجی تیشن کوو دا خوزه کولی نه شم نو ته مهرباني وکړه دوی ته جواب ولېږه او ما

ترينه خلاص كړه ما هغوی ته جواب ورو لېږلو او دی ترې خلاص شو.

چې ډاکټر صاحب راغی او هغه وليدل چې ما خو دوی همېشه په بارک کې بند ساتي او زه خو به نيني جېل کې جواهر لال سره همېشه بهر گرځېدم نو د هزارې باغ جېل سپرنټنډنټه چې هغه یو پنجابی و او ډاکټر صاحب سره د یورپ په جنگ کې یو ځای پاتې شوی و، خو ډېر بزدل سپری و، ډاکټر صاحب هغه ته د بهر گرځېدو خبره وکړه نو ده ووي چې: «نه بهایی مین مارا جاوونگا» یعنې نه وروره دا خبره مه کوه زه به او وهلی شم، خو ډاکټر صاحب دا خبره نه پرېښوه نو اخر مونږ ته د بارک نه بهر گرځېدو اجازت وشو. په دې جېلخانه کې بابو راجندر پرشاد او د بهار لوی لوی لیډران قید و، اچاریه کرپلاني هم دلته و، هغوی نه زما نه خبر وو او نه زه د هغوی نه خبر وم مونږ چې بهر گرځېدو یوه ورځې مو د هغوی یو ملگری ولیدو نو هغه ډېر حېران شو وې تاسو کله راغلي یئ، ما ورته ووي چې زما خو دلته اتمه میاشت ده او ډاکټر صاحب یو څو ورځې کېږي چې راغلی دی، هغه راته ووي چې دلته خو مونږ د بهار ډېر سیاسي قیدیان یو بیا به مونږ کله کله د هغوی لیدو له ورتلو، د بهار هغه داروغه صاحب د راجندر پرشاد کلاس فیلو (مصنفي) و، ډېر ښه سپری و او د قوم پرستو سره یې ډېره همدردي کوله. مونږ یوه ورځ چوټا صاحب سره دا خبره وکړه چې د دې ځای نه چې کوم سیاسي قیدي رها کېږي هغه یوه ورځ مازیگر مونږ له د رها کېدو نه مخکې رالېږي، مونږ به هغه له مېلمستیا کوو.

د بهار خلک ډېر نښه خلک دي، ليکن دا چوت چات په کې ډېر زيات دى مونږ سره د يو ځاى په اوسېدو په دې خلکو کې ډېر بدلون راغى او ډېره اصلاح يې وشوه، يوه ورځ يو سياسي قيدي زمونږ مېلمه و، چې چاى راغله نو چاى سره گرمې گرمې پيکورې او تلېدلي باټينگن هم وو ما به په پيالې کې چاى ورکوله او بيا به مې پيکورې پخپل لاس ورکولې او ډاکټر صاحب به تلېدلي باټينگن هم هغه له ورکول او هغه چاى سره پيکورې او باټينگن هم خوړل او چې چاى ختمه شوه نو هغه ډېر وخنډل او بيا يې مونږ ته ووې چې په مونږ کې دومره چوت چات دى چې يوه ورځې مسلمان ډاکي راغى او هغه ما له زما خط راکړو نو هغه نه د خط اخيستو په وخت کې يوه څنډه هغه نيولې وه او بله څنډه ما نيولې وه، په دغه وخت کې زما ورور ما سره ولاړو، هغه په ما اوبه واړولې او راته يې ووې چې ته خو پليد (بهر شت) شوي.

د بهار ليدرانو سره زما محبت و د هغوى محبت زه د زړه نه نه شم اوبنکلى. د بهار ښځې نر ډېر بهادران دي او هغوى د ملک د ازادۍ دپاره ډېرې قربانۍ کړې دي او زه به درته د يوې ښځې کيسه وکړم چې هغه مونږ سره قیده وه.

بهادره ښځه:

يوه ورځ چوتيا صاحب راغى او خنډل يې او ما ته يې ووې چې تا ته نن د يوې ښځې کيسه کوم چې دلته قیده ده، نن جېلخانې له د هغې وکيل خاوند ملاقات له راغلى و، او هغه سره پينځه بجې وو، د ملاقات په وخت کې خپلې ښځې ته يې

ډېر منت وکړو چې دا دوه واړه ته واخله او دا درې لوی به ماسره وي بنځې ورته ووې چې دا ټول به ته ساتي ما خودا ټول ساتل خو تا زما خبره ونه منله نو اوس يې ساته نو چوتيا صاحب ووې چې ما هغې بنځې ته ووې چې دا بچي ولې نه ساتي؟ نو هغې ځواب راکړو چې څه وخت د کانگرس د جنگ بيگل ووهل شو نو ما دې خاوند ته ووې چې دا د ملک اوقوم جنگ دی ته هم لار شه خوده ووې چې زما يو دوه مقدمې دي چې دا ختمې شي نو بيا به لار شم. څه ورځې پس مې ترې پوښتنه وکړه چې مقدمې ختمې شوې که نه؟ نو ده ووې چې لږې غوندي پاتې دي. څه ورځې پس مې بيا ترې تپوس وکړو نو هغه دغه ځواب راکړو چې دې بچو سره څه وکړو؟ ما وې چې دا بچي به زه ساتم ولې دی قيد ته تيار نه و او زه پوه شوم چې جېلخانې له نه ځي نو زه پخپله راغلم پکټينگ مې وکړو او قيد شوم او بچي مې ده ته پرېښودل. د کوم قوم بنځو کې چې دومره قوميت او بهادري وي نو هغوی ضرور خپل منزل ته رسي او دغه وجه وه چې انگرېز مجبوره شو او زمونږ ملک يې پرېښو.

د ډاکټر صاحب د راتللو نه پس يې بيا مونږ بل بارک ته بدل کړو، دغه بارک سره ډېره مخکه شاره پرته وه ما چوتيا صاحب ته ووې چې زه دا مخکه ابادوم ما سره امداد وکړه هغه ماله دوه قيديان راکړل، ما په هغه مخکه شروع وکړه او اباده مې کړله. په دې مخکه يو ارت هم و ما الوبالو، گني، قسم قسم سبزی وکرلې. د بهار پېښې ډېرې خوږې وې يو لوی پټی مې ښه جوړ کړو او دا مې په کې وکرلې. ډېټي کمشنر به مياشت

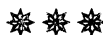
په میاشت راتلو ما سره یې په دې کار کې ډېره دلچسپي وه او کله نا کله به یې د مولو، تېپرو تخم هم راکوو او راته به یې وې چې زما هم د زراعت سره ډېر شوق دی، دا جېلخانه په ځنگل کې وه کله نا کله به د زمر و او ازنه مونږ اورېدل او په دې جېلخانه کې به د شپې ډېر ماران راو تل او هغه به داسې زهریله وو چې سړی به یې وچپچلو او فوراً به ورته انجکشن ونه شو نو دوه گېنتې کې به مړ شو. زه به د شپې د ډوډۍ نه پس گرځېدم. سپرټنډنټ صاحب خو ډېر منع کولم چې ما به دې وچپچي نو ما به ورته وې چې زه ونه گرځم نو نه خوب راځي او نه مې ډوډۍ هضم کېږي نو بیا هغه ماله یو گیس لېمپ واخیستو او د شپې به چې گرځېدم نو هغه به د ملازم سره و هغه به مخکې و او زه به ورپسې وم او چې کله به برسات شروع شو نو دا ماران به ډېر زیات شول او چې مونږ به د شپې گرځېدو نو چې چېرته به ډنډوکی و، نو هغې کې به بېشماره ماران رپېدل. دا ماران واړه واړه وو خو ډېر خطرناک وو. زه به وختي سحر پاڅېدم یوه ورځ چې پاڅېدم نو گرگابی کې مې پښه منډله خو چې د اگرگابی مې په پښه سموله او هغه نسکوره شوه نو یو کریت مار ترې روان شو، خدای ترې وساتلم دلته زمونږ یو مشقتي و ډاکټر صاحب سره به یې ډېر گپ لگوو. په دې کې ډېر قیدیان د ځنگلي علاقې وو ډاکټر صاحب ته یې وې چې مونږ ښځې او نر لاسونه سره ورکړو او په جمع گډه پېرو، یوه ورځ ترې مونږ پوښتنه وکړه چې په څه قید شوي یئ؟ نو هغه ووي چې سړی مې وژلی و او چې مقدمه را باندې جوړه شوه نو خپلو راله وکیل ونيو وکیل راته بیان

اوبنولو چې دا به کوي، ما ورته ويل چې دا خودروغ دي او زه دروغ نه وایم، وکیلانو خلک په دروغو اموخته کړي دي، حقیقت دا دی چې دا وکیلان چې د کوم وخت نه پیدا شوي دي نو په دې ملک کې دروغ او د دروغو مقدمې زیاتې شوې دي، خو ما دروغ ونه وې او رښتیا مې وې، چې د رښتیاوو په برکت له پانسی نه خلاص شوم.

حکومت زما بچوله الاونس نه ورکولو حالانکه د ډاکټر صاحب او قاضي صاحب بچوله یې ورکولو او بله لوبه یې مونږ سره ډاکړې وه چې زما جایدا د خوډېرو، خود گورنمنټ په اشاره زمیندارو زما حصه گډوډه کړه او ماله یې څه نه راکول. نو زما زوی غني د پیسو د نشت په وجه د امریکې نه واپس شو او خپل تعلیم یې پوره نه کړه، زما هغه د پیټو باغ پوخ شو او یو دوه مونږ خورلې وې چې زمونږ د رهایی حکم راغی مونږ خو ډېرې پیټې کرلې وې او هغه پخې شوې وې اگر چې په دې جېلخانه کې د ننه د پیټو د کرلو حکم نه و، خو ماله جرنیل خاص اجازت راکړی و، نو چې مونږ خلاصېدو جېلوالا او قیدیان ډېر خپه و، ویل یې چې تاسو رها شئ او لاړ شئ، مونږ به دا د بېخه و باسو، پیټې په پخېدو راغلې وې ډېرې خوږې وې. اول په دې جېلخانه کې د پیټو د کرلو اجازه وه خو هغه قیدیانو اېستلې وې دېوال ته یې اېښې وې او تښتېدلي وو نو ځکه د پیټو کرل بند شوي و.

چې ډاکټر صاحب نه و نو زما د خوراک ډېر بد حال و ددې خلکو او زمونږ خوراک کې ډېر فرق دی او زه پخلي باندي نه پوهېدم چې ډاکټر صاحب راغی نو بیا کار ښه شو ولې چې هغه به ډېر ښه پخلی

کولو او بيا يې زمونږ مشقتي ته چل وښوده هغه بيا مونږ له ښه ډوډۍ پخوله ما به د اتوار په ورځ روژه نيوه او ورسره به مې د خبرو هم روژه وه ولې چې زما د ډېرو خبرو کولو عادت و او ډېر قهرېدم به، د روژه ماتي دپاره به ماله ډاکټر صاحب پخپله پخلي کولو او په دغو ورځو کې چې گاندهي جي بهوک هرتال کړی و، نو ما هم ورسره کړی و او ماته داسې يادېږي، چې اته ورځې و، ډاکټر صاحب ما ته ووي چې زه چې په نيني جبل کې وم نو جواهر لال راته ووي چې مونږ غواړو چې خدايي خدمتگارو سره مالي امداد وکړو نو ده وې چې ما ورته ووي چې ډېره ښه ده، ما ورته ووي چې دا خو دې ډېر غلط کار کړی دی مونږ خو د کانگرس نه امداد نه اخلو مونږ هم د خپل ملک دپاره جدو جهد کوو کانگرس هم کوي نو مونږ له د هغوی نه امداد اخيستل خو ماته مناسب نه ښکاري او په دې خو مانه جواهر لال خپه شوی و، مونږ د هغوی نه ولې امداد واخلو مونږ خدايي خدمتگار به دوه، دوه، دوو نیم لکه خلک، وي نو کانگرس به مونږ له څومره امداد راکړي بله دا چې دوی اوس امداد ورکړي نو هغه خو ټولو ته رسېدی نه شي نو په دوی کې به بې اتفاقي پيدا شي خو دا ښه خبره وه چې کرپلاني رها کېدو نو ما هغه ته ووي چې مونږ د کانگرس نه مالي امداد نه غواړو ډاکټر صاحب ته جواهر لال ويلي و، نو ده د امداد خبره منلې وه ته چې لاړ شي نو دا امداد بند که او ټولو ليدرانو ته ووايه چې هغه وې چې خدايي خدمتگار د کانگرس نه امداد نه اخلي، زمونږ باور چې چې زمونږ د رهايۍ واورېدل نو په ژړا شو، ما ورته ووي چې زمونږ په رهايۍ خپه يې؟ نو هغه وې چې نه ستاسو په رهايۍ خوشحاله يم خو ما سره د ځان غم دی، جېلوالا هم زمونږ په رهايۍ خپه وو زه هم په هغه خپلو پييتو پسې ډېر خپه وم.

زما په صوبه سرحد او پنجاب بندیز

د ال انډيا کانگرس کمېټې اجلاس
وارد، کلکتې کښې، بمبې کښې، قيد دوه
کاله، سا برمتي جېل، بريلي جېل، المورې
جېل، رهايي، واردې ته، د خپل اولاد سره
ملاقات، انتخابات او کانگرس ورکنگ کمېټې، زه
بمبې کښې، د فيض پور کانگرس،
د پښتنو په هکله غلط فهمي، انتخابات، مونږ
وارد کښې، د کانگرس وزارتونه، مونږ بنارس،
ډيلي، گجرات، کاتيا واپ کښې، د هندوستان د
مسلمانانو فکر، د سنډه او بلوچستان دوره

په سرحد زما بندیز:

درې کاله پس مونږ د هزارې باغ جبل نه رها شو او پټنې ته راغلو او د هغې ښځې مېلمانه شو چې وکیل خاوند یې جبل ته نه تلو او دا تللې وه او مونږ سره جبلخانه کې قید وه. په بهار کې زمونږ په سیاسي قیدیان ملګري وو او زمونږ او د هغوی په ښه تعلقات وو چې زمونږ د رهایی نه خبر شو او مونږ پټنې ته را ورسېدو نو را جنډر پرشاد او هغه نور لیدران مونږ سره راغلل، زمونږ یو لوی جلوس یې وښکو او جلسه وشوه، د جلسې نه پس مونږ له حکومت دا نوټس راکړی و، چې پنجاب او سرحد باندې تاسو بند یئ، مونږ له گاندهي چې او جمنالال بجاج دعوت رالېږلی و، چې تاسو چې حکومت په سرحد او پنجاب بند کړي یئ نو دلته واردې ته راشئ. بیا مونږ واردې ته روان شو.

ال انډیا کانګرس کمیټی اجلاس:

مونږ په دسمبر ۱۹۳۴ع کې رها شوي وو. په بمبئی کې د ال انډیا کانګرس کمیټی اجلاس و، نو چې زمونږ د رهایی خبر کانګرس ته ورسېدو نو د کانګرس کمیټی استقبالیه کمیټی دا فیصله وکړه چې باچا خان دې د دې کانګرس صدر شي او راجنډر پرشاد چې د ال انډیا کانګرس صدر مقرر شوی وو د هغه تاراغی چې زه صدر منتخب شوی یم خو ستا په حق کې مستعفی کېږم خو ما دا خبره منظوره نه کړه او د تار په ذریعه مې اطلاع ورکړه چې زه سپاهي خدایي خدمتګار یم. زه صدارت نه کوم، خدمت کوم. د دې جلسې پندال زما په نوم

جوړ شوی و. او مونږ چې په کومه دروازه ورننوتو هغه لویه او نېکلې دروازه هم زما په نوم جوړه شوې وه، مونږ په دغه اجلاس کې شریک شو عبدالخالق خلیق صاحب او زمونږ نور ډېر پښتانه وروڼه چې زما ستړي مه شي له راغلي وو هغوی هم دې جلسه کې شریک شوي وو. څه ورځې پس مونږ د واردې نه کلکتې ته لاړو او هلته د کلکتې کارپوریشن مونږ ته استقبالیه ایډریس راکړو او په کلکته کې زمونږ لوی استقبال وشو.

چې څه وخت کلکتې له تلم نوگاندهي چې سره مې سلا او مشوره کړې وه چې پنجاب او سرحد ته خوزه تلې نه شم او هسې کښېناستی هم نه شم. زه خو خدایي خدمتگار یم خدمت به کوم نو اوس په دې باقي هندوستان کې بنگال او بل سنده دی چې دلته د مسلمانانو اکثریت دی ستا څنگه خوښه ده چې کومه صوبه کې شروع کړم؟ نو په دې فېصله وشوه چې بنگال کې کار په کار دی، نو کلکتې ته لاړو په کلکته کې زمونږ ډېر لوی استقبال وشو، ما د مسلمانانو په علاقه کې خپلو تقریرونو کې مسلمانانو ته دا خیال ظاهر کړو چې زه ستاسو د خدمت دپاره راغلی یم. او زه په کلو کې کار کولو غواړم ولې چې یو خو قوم په کلو کې اوسي او مصیبت زده او بې خبره خلک هم هلته وي بل ښارونو کې اخبارونه هم وي رېډیوگانې هم وي او کلو کې دا څیزونه نه وي. نو زه خود هغوی د خبرولو دپاره راغلی یم او هغوی ته ورځم.

کلکته ښار کې د مسلمانانو یو مجلس (انجمن) و، او سهروردي صاحب د دې مجلس مشر و، او دغسې نور

مسلمانان هم دې مجلس کې وو. دې مسلم مجلس ما له دعوت راکړې و، چې مونږ ورغلو د بنگاليانو د رواج مطابق هلته د تنگ ټکور انتظام هم شوی و، چې د سندرو او گانې وخت وشو، نو ما خواهش وکړو چې دومره به بس وي اوس به څه د مطلب خبرې هم وکړو او چې کله ما دا خواهش ظاهر کړلو چې زه د مسلمانانو علاقه او کلو ته تلل غواړم چې هلته کار وکړم. نو دې لیدرانو ته مې خواست وکړو چې ما سره یو تن داسې په کار دی چې زما د خبرو ترجمه په بنگالی کې کوي نو هغوی دا معذرت او بهانه وکړه چې د مسلمانانو په علاقه کې د ملیریا د تېو ورځې دي، ماشي دي او هلته تگ د صحت د پاره مضر دی، یعنی هغه پخپله تگ او خدمت خو پرېږده داسې کوشش و چې ما هم هلته د تللو نه منع کړي ځکه چې د هغوی په لیدرۍ کې فرق راته.

زه چې څه وخت د مسلمانانو نه مایوسه شوم نو ډاکټر پروفولاچندر گهوش چې زما دوست و او د کانگرس د ورکنگ کمېټې ممبر هم و، هغه مې د دې حال نه خبر کړو هغه ته مې ووي چې ما سره کلو ته لاړ شه ځکه چې دغه خلک صرف په بنگالی پوهېږي او مال بنگالي نه راځي هغه راته ووي ښه ده، زه دې هر قسم خدمت کوم او د کلو په دوره د سره ځم خو دا د بنگال خلک خو مړه دي هلته ته څه کوي؟ زه او هغه د کلو په دوره روان شو، مونږ چې به کوم کلي ته لاړو نو ما به پخپله طریقه کار شروع کړو، خلکو له به ورتلو خبرې به مو ورسره کولې او ورته به مې وې چې دا هندوستان د سرو زرو ملک وو، هر کور کې به پی وې، غوړي او وریژې وې، لیکن اوس

څه چل و شو چې د دې څيزونو قات (قحط) دی او زمونږ بچي وړي تېري بربنډ خوار و زار دي؟ هغوی غريبانانو به زما خبرې په غور او فکر اورېدې او په اخر کې به مې ورته وې چې تر کومې پورې دا ملک ازاد شوی نه دی او ددې ملک واک اختار ستاسو په لاس کې راغلی نه دی نو تاسو او ستاسو بچي ابادېدی نه شي او په گېډه مړېدی نه شي دا ملک خدای مونږ له راکړې دی خو زمونږ د خود غرضی او ناپوهی، بې اتفاقي، په وجه د دې ملک واک اختیار د انگرېزانو دی او ستاسو په ملک هغوی اباد دي. په دې طريقه مونږ چې خو ورځې په هغه علاقه کې وگرځېدو، نو بيا به مویو ځای د جلسې دپاره خوښ کړو زمونږ په اوله جلسه کې پنځوس کسان را جمع شوي وو، او څه ورځې پس چې مونږ دويمه جلسه وکړه نو هغې له دوه سوه خلک راغلي وو، او دغه شان پرله پسې د خلکو شمېر زياتېدو. په دې وخت کې مې پروفولاباوت ته ووي چې تاييل چې دا خلک مړه دي تا وليدل دا خلک مړه نه دي، ژوندي دي. دا مړه نه دي خو د دې غريبانانو خلکو غمخوار او همدرد نه شته چې خدمت يې وکړي او راوېن يې کړي چونکه د کانگرس جلسه شروع کېدل نو مونږ په هغې کې د شاملېدو دپاره بمبې ته راغلو، د کلکتې زما د هستوگنې په دوران کې غني او ولي دواړه ماسره وو.

د بمبې د کانگرس په اجلاس کې د عيسايانو د پموسايتي څو کسان ماله پنډال له راغلل او ماله يې دعوت راکړو. زه ورسره لارم نو هغوی زما ته د خدايي خدمتگاری په باره کې پوښتنه وکړه ما ورته د خدايي خدمتگاری ټوله کيسه بيان کړه چې مونږ څه وخت خدايي

خدمتگاري کې داخلېږو او قسم خورو او خدای سره وعده کوو چې د خدای د مخلوق خدمت به کوو. د خدای خدمت د خدای د مخلوق خدمت دی، بیا مې ورته هغه ټول حالات او ظلمونه بیان کړل چې په مونږ تېر شوي وو.

ما ته دغه وخت پورې دا معلومه نه وه چې رښتیا ویل هم د پیرنګیانو په قانون کې جرم دی، د کانګرس اجلاس ختم شو او مونږ واپس واردې ته راغلو، نو ګاندهي جی سره مو سلا مشوره وکړه، او بنگال ته مې د واپس تلو پروګرام جوړ کړو او دا فېصله مو وکړه چې تر کومې پورې ما ته د خپلې صوبې د تلو اجازه شوې نه وي، نو تر هغه وخته به دغلته کار کوم زما د دغې ارادې پته چې حکومت ته ولګېده نو هغوی وویل چې د بنگال هندو خو ویش شوی دی او دا مسلمان که هم را ویش شو نو بیا زموږ خیر نشته، نو په بمبې کې چې هغه عیسایانو ته ما کوم تقریر کړی و پولیس راغی او په هغې کې یې زه ونيولم. او بمبې ته یې روان کړم چې هلته په تېشن کوز شوم نو دېرې بنځې او سړي زما لیدو له راغلي وو زه یې جېلخانې ته بوتلم او زما مقدمه شروع شوه ګاندهي جی ماله ځواب راولېږه چې دا وخت د قید نه دی د کار دی ته جېل له مه څه معافي وغواړه، ما ورته ووي، ما ته ښه معلومه ده چې حکومت مانه پرېږدي نو معافي ولې وغواړم؟ خو هغه پخپله خبره دېر تینګ و، او ما ته یې ووي چې صرف دوامره ووايه چې (Regret) یعنې زه افسوس کوم. زما خو یقین و چې ما حکومت نه پرېږدي خو د ګاندهي جی هغه خبره مې ومنله خو سره د هغې یې هم زه دوه کاله سخت قید کړم.

سابرمتي جبل:

زه يې څه ورځې د بمبې په جبلخانه کې وساتلم او بيا يې سابرمتي جبل احمد اباد ته چالان کړم د هغه ځای يو انگرېز سپرنټنډنټ و، ډېر سخت مزاج يې و، او د جبل قانون يې خدايي قانون منلو. زه يې ايکي يوازې په يو وار د کې بند کړم او د هغه وار د نمبردار ته هم د تنه د راتلو اجازه نه وه هغه به د وار د دروازې ته جنډره واچوله او پخپله به بهر کېښناست. د دې ځای په خوراک کې او زمونږ په خوراک کې ډېر فرق و ما له يې بي کلاس را کړی و ليکن د دې صوبې په بي کلاس کې او زمونږ د صوبې په سي کلاس کې هېڅ فرق نه و دلته د بي کلاس دپاره کټ نه و او په مخکه به ځملاستو ما سره څوک د خبرو نه و دلته ډېر بيزوگان وو ما به دوخت د تېرولو دپاره هغوی سره لويې کولې د دې خراب خوراک په وجه زه ناجوره شوم. او زما انفلوئنزا شوه او باوجود د دې سختې بيمارۍ زه چا هسپتال ته بونه تلم او نه يې ماله په وار د کې کټ را کړو.

زه د سيمټو په فرش پروت وم ماله چې يې کوم ترپړی د لاندي اچولو دپاره را کړی و، هغه دومره لنډ و، چې ما به پښې وغزولې نو په سيمټو به پرتې وې او د اغوستو دپاره چې يې کوم کمبل را کړی و، دومره لنډ و، چې سر به مې پټولو نو پښې به مې برېنډېدې او چې پښې به مې پټولې نو سر به مې برېنډ شو، دا ما سره ټول انتقامانه سلوک چې و د دې دوه وجې وې يو چې مستر ايمرسن د گجرات په جبلخانه کې د معاینې دپاره راغلی و، دی هغه وخت د پنجاب وزير و، نو زه پخپله کېدی ناست وم، دی دننه چکۍ ته رانغی او زه ورته د

اخلاقيانو قيديانو په شان جنگلې ته نه وم ودرېدلي، دی په هغې خپه شوی و اوس دی د مرکز هوم سکتري دی، او بله خبره داوه چې شمله کې وم د کانگرس د ورکنگ کمېټې اجلاس له تلې وم ما ته وويل شو، چې وایسرای سره ملاقات وکړه، زما ورسره څه کار نه و او هسې هغه سره ملاقات کول د هغه وخت ضایع کول و، ما وې چې زما ورسره څه کار نشته نو ملاقات د څه دپاره وکړم او که د وایسرای را سره څه کار وي، نو هغه دې راته وليکي، نو زه به ورسره ملاقات وکړم ما خو سمه خبره کړې وه، خو دوی ته گستاخي ښکاره شوه، څه موده پس صوفیه سوم جي زما ملاقات له راغله، دا په هغه وخت کې د ټول هندوستان د کانگرس د زنانه رضا کارو کمانډره وه، چې وروسته یې بیا د سعدالله خان سره واده وشو، او د هغې نه پس گاندهي جي هم زما ملاقات له راغی، گاندهي جي چې زه وليدم او زما سره د حکومت د سلوک نه خبر شو نو ډېر خپه شو او د هغه په کوشش سره یې څه موده پس ما له اې کلاس را کړو. د گاندهي جي نه وړاندې سردار پټېل هم زما ملاقات له راغلی و گاندهي جي د خپل عادت له مخه د ملاقات په وخت کې ماسره ډېرې توقې وکړې او زه یې ډېر وخنډولم. ما سره ملاقات باندې پابندي وه، چې بغير د خپلوانو نه بل چا سره ملاقات نه شي کولی او احمد اباد کې خو زما خپلوان نه وو، کله نا کله به د سعدالله خان ښځه صوفیه بمبې نه زما ملاقات له راتله هغې له یې هم اول ډېر تکلیف ورکړی و اجازه یې نه ورکوله هغې په ډېر زور اجازه حاصله کړې وه او دې به ورته ووي چې زه خود ده د وراره سعدالله خان ښځه يم زه خو

يې رشته داره يم.

په دې جېلخانو کې قيديانو سره ډېر خراب سلوک کېږي زه به يې تل په هغه خپل وارډ کې بند ساتلم. او د هغې نه اخوا دې خوا د گرحېدو اجازت هم نه و ماته به يې څوک نه پرېښودل يوه ورځ زه اتفاقي د ملاقات نه راتلم ملاقات به زما د دروازي د پاسه د سپرته نېټه په دفتر کې کېدو په دروازه کې د بهر دینجو قيديان ولاړ وو دروازه کې د دوی تلاشي کېده برېښه وو يو لنگوتی به يې و، چې وړاندې وروسته به يې پټ وو، نور به ټول برېښه وو، بس يو مزی شان به يې د ملا نه چاپېره و، په ليدو يې حېران شوم داسې معامله ما په بل جېل کې ليدلې نه وه. د هغه قطار نه به يې يو قيدي را بهر کړو هغه ټوکړه چې د ده فرض به يې پټ کړي و، هغه به يې پرانيسته قيدي غريب به ټول برېښه شو او بيا به يې هغه کښېنولو او پاڅولو ماوې دا څنگه ذليله او شرمناکه طريقه ده نو هغوی راته ووې چې دا قيديان بعضې څېزونه په ځان کې ومندي او جېل ته يې دننه کوي، نو ځکه يې مونږ کښېنو او پاڅوو چې هغه څيز به ترې په کښېناستو پاڅېدو کې پرېوزي.

ماله خو يې اې کلاس را کړو خو د گجراتيانو او زمونږ د پښتنو په خوراک کې ډېر فرق دی دلته داسې باورچي نه و، چې زمونږ په شان خوراک يې پوخ کړی وی. په دې دوران کې د جېلخانو جرنيل په دوره راغی او څه وخت چې ماله راغی نو ما ورته ووې چې دلته زما د پخلي باورچي نشته نو په بمبې کې چې زه قيدوم هلته چې يې ماله کوم باورچي را کړی و، هغه ماله را وغواړه او بله دا چې د دې ځای دا اب وهوا زما د طبيعت

موافق نه ده نو ما ددې جېل نه بلې جېلخانې ته بدل کړه جرنیل صاحب ښه سپری و، په صوبه سرحد کې پاتې شوی و هغه ماته ووي چې زه تا پنجاب ته بدولم او ستا دپاره د پېښور نه پښتون باورچي راغواړم ما هغه ته دېروې چې پنجاب زما د اخیستو دپاره تیار نه دی. زه په پنجاب بند یم او زه پښتون باورچي نه غواړم ما له خود بمبې هغه باورچي راکړه! د هغه خیال خو ښه و. ده وې که دی پنجاب ته بدل شي نو کور ته به نزدې شي او پښتون به دده په طبیعت کار کوي خو هغه د حقیقته خبر نه و هغه کوشش وکړو خود پنجاب حکومت زما د اخیستو نه انکار وکړو او د پېښور نه حکومت یو داسې قیادي را ولېرلو چې پخول اډو ورتلل نه او د ټي بي مریض هم و، نو زه یې بیا د دې جېل نه دسترکت جېل بریلي ته بدل کړم.

دغه لوی جېل هم و او هغه کې سیاسي قیدیان هم وو که زه یې هلته بوتلی نه وی نو ما ته به ارام و لیکن هغوی خو ما له تکلیف راکولو دغسې زما د قید وخت تېرېدو.

بريلي جېل:

د بريلي په وړو کې جېل کې یې زه په یو بارک کې ځان له بند کړم دا نوره جېلخانه خو اوچته وه او زما دغه بارک ښکته و، زه به د جېلخانې نه هغه ته په پورو ورکوزېدم زه یوازې وم! زه یوازې ناجوره کېږم او اخبار هم نه شم کتی نو سپرنټنډنټ ته مې ووي چې ماله لږه مخکه راکړه اباده به یې هم کړم سبزي به پرې کړم، نو هغه ماله مخکه راکړه، او کار مې شروع کړو. ډاکټر صیب هم لکه زما په صوبه سرحد او پنجاب بند وو، خو چې

کله هلته په صوبه سرحد کې د مرکزي اسمبلی دپاره د یو ممبر د انتخاب اعلان وشو نو د دی صوبې جرگې ډاکټر صیب خپل امیدوار نامزد کړو، اګر چې ډاکټر صیب ته اجازت نه وو چې هغه د خپل انتخابي مهم په سلسله کې صوبه سرحد ته لار شي مګر بیا هم هغه په ډېر لوی اکثریت دغه انتخاب وگټلو او چې کله هغه د مرکزي اسمبلی ممبر منتخب شو نو هغه ته صوبه سرحد ته د تللو اجازت ورکړی شو.

د بریلي جېلخانې له سعد الله خان او د هغه ښځه زما ملاقات له هم راغلي وو، سعد الله خان راته ووي چې گورنر راته وې چې د هغه د آرام دپاره مونږ د دې ځای نه باورچي ورلېږلی دی ما وخنډل او ما ورته وې چې گورنر صاحب ته ووايه چې کاکا مې ستا ډېر شکرگزار دی، ځکه چې تا هغه له زورور باورچي لېږلی دی سعد الله خان ته مې ووي چې هغه خو د دق مریض و هغوی د دې دپاره رالېږلی و چې دا مرض په ما هم ولگي او باورچي هم نه و ما په ډېرې خواری بېرته واپس ولېږه، دې جېل ته ماله غني او ولي هم ملاقات له راغلي وو چې ډاکټر صاحب د مرکزي اسمبلی ممبر شونو هغه ته د صوبه سرحد حکومت د تلو اجازه ورکړه او بیا یوه ورځ سره د خپلې اهلیې (بي بي) زما ملاقات ته راغی.

ډاکټر صاحب سره د هغه لور مریم او زما لور مهترجه هم وه، د ملاقات نه مخکې ډاکټر صاحب جېل والاو سره ډېره جگړه هم کړې وه، جېل والاو ورته وې چې جېل کې د دريو کسانو د ملاقات اجازت وي او تاسو څلور یئ! زموږ د ملاقات اجازه به زموږ د صوبه سرحد حکومت ورکوله اجازه

دوی له د یو خط په ذریعه ورکړی شوی وه او جگړه دې چېل والاو جوړه کړه ملاقات وشو. بل ځل قاضي عطا الله خان او ثمین جان راغلی وو، ثمین جان د نوبنار د حلقې نه د صوبایي اسمبلی د پاره ودرېدلی وو او د نوبنار د حلقې خدایي خدمتگار دده مخالف وو ځکه چې ده به هرپور کې گډې وډې خبرې کولې. دده خواهش و چې قاري صاحب او د خویشکو سیف الملوک ته ولیکه چې دده مخالفت نه کوي ما دوی ته ووي چې زه خو قید یم دا خود بهر خلکو کار دی خود دوی نه مجبوره شوم او خطونه مې ولیکل او زما د هغو خطونو په وجه دده مخالفت هغوی پرېښودو او دی یې منتخب کړو او ممبر شو لیکن د وزارت جوړولو په وخت کې چې دی ثمین جان وزیر نه شو؛ نو زمونږ نه خپه شو. نو بیا زمونږ نه لارو او هماغه ثمین جان چې ما د قاضي صاحب په سفارش ورته خط ورکړی و او د هغې په وجه کامیاب شوی و د هماغه قاضي مخالفت شروع کړو، څرنگه چې د خدایي خدمتگاری، تحریک خدایي او بې غرضه تحریک دی نو کله چې خدایي خدمتگارو یو رښیتینی خدایي خدمتگار اسمبلی ته کامیاب کړی دی هغه د دوی په کار راغلی دی او کله چې یو سړی دوی د خپلو غرضونو او تعلقاتو په وجه ودرولی دی نو اول خو هغه ناکامیاب شوی دی او که څوک کامیاب شوي دي نو هغه هم د دوی په فایده نه دي راغلي بلکې د فایده په ځای یې جماعت ته نقصان رسولی دی. بیرسټر عبدالغفور خان خواډو د سره خدایي خدمتگار نه و، او نه یې څه قومي خدمت کړی و، لیکن د ډاکټر صاحب د دوستۍ په وجه نامزد شو، دی هم د وزارت

امید وار و، خو څوک څوک به وزیران کېدل؟ وزیران څلور وو او امیدواران ډېر وو، د ډاکټر صاحب بنگله د پارتۍ بازو یوه اډه جوړه شوې وه او په اخر کې دې خود غرضو جماعت سره بې وفايي وکړه. د غسې غلام غوث او جهانگیر خان گنډي اډو د سره کامیاب نه شو.

ما چې به په هغه پټي کې کار کوو نو ما سره جوخت یو بارک و هغه کې به هر وخت ژړا انگولا وه. یوه ورځ مې د قیدیانو نه پوښتنه وکړه چې دا څه کیسه ده؟ هغوی ویرېدل چې که شاجي خبر شي نو مونږ ترې څوک خلاصولی شي، نو هغوی راته ووي چې شاجي صاحب د پیسو دپاره دا قیدیان وهي او چکو کې یې بندوي او که په دې کار ونه شي نو بیا ورسره ډېر د شرم کار کوي جامې ترې وباسي او بیا یې یو بل ته مخامخ کېښوي، او هر یو له نوسي ورکړي د یو بل د شرم له ځایونو نه وپښته را وباسي. قیدیان د دې شاجي د لاسه ډېر تنگ وو اخر مستر پامر د جېلخانو جرنیل چې په پنشن لارنو د هغه په ځای کرنل سلامت الله خان د جېلخانو جرنیل شو. پامر ډېر بدې خور و او جېلرانو ورله رشوت کې حصه ورکوله څوک د پوښتنې نه و. دا ځکه د قیدیانو، خوارانو دا حال دی او کرنل سلامت الله خان ډېر ښه سپری و. دی په اول ځل بریلي ته راغی نو ناڅاپه جېل ته راننوت. د هغه دا طریقه وه چې هغه به جېلوالا نه خبرول بدې خور هم نه و، نو جېلوالا ترې ډېر وپرېدل چې د جېل دروازې له راغی او ویې لیدل چې قیدیان بهر صفایي کوي نو شکمن شو او فوراً یې د هغوی ټکټونه را وغوښتل سحر وختي و، د چا گمان نه و چې جرنیل صاحب به

دومره وختي راځي، شاجي ډېر قيديان د صفايي دپاره وبنكلي وو، چې زما به نوم وشي خو خدای گير كړو او معطل شو قيديان پرې ډېر خوشحاله شول. شاجي موقوف شو. د جبلخاني داروغه چې ډېر بلدي خورو، بد اخلاقه هم و، ماسره نزدې زانخانه وه هغې له بهر وخت تلوراتلو زما چې څومره تجربه ده، دا كارونه همېشه قيديانو بنځو سره كېږي.

يخني كې خو دلته گذاره كېدله خو گرمي كې ډېره گرانه وه. يو خوزما هغه بارك ډېر په ډوغل كې و تنگ و او لوی لوی دېوالونه ترې چاپېره وو زما وړوكی بارك و. هغه د اوسپنو د جنگلونه ډك و او په هغو د پاسه ټيكرې پراته وو او په هغه كې ځای په ځای سوري وو، په هغه كې به نور(نمر) لگېدو د يوپي د جبلخانو وزير سرهما راج سنگه و هغه جبلخاني له راغی او ماسره يې ډېرې خبرې وكړې همدرد او ښه سپړو، او زما دپاره يې وليكل چې دی دې د دې ځای نه د يخ ځای جبلخاني ته بدل شي. اړېل او می كې يوپي كې ډېره سخته گرمي وي او جون كې برسات مات شي څه وخت چې برسات شروع شي نو موسم ښه شي او گرمي كمه شي.

د الموري جبل:

حکومت د اړېل او می هغه سخته گرمي په ما دغلته تېره كړه او په جون كې چې برسات مات شو نوزه يې د الموري جبل ته بدل كړم ما چغې وهلې چې اوس خو برسات مات شو، اوس خلك د غرونونه مېدانو ته راځي او تاسو ما غره ته لېږئ هغوی به وې دا د حکومت حکم دی. حکومت خو ماله

څه آرام نه راکوو خو خپله پراپېگنده يې کوله چې مونږ
 سياسي قيديانو سره بڼه سلوک کوو. زه چې د المورې جبل ته
 لاړم نو هغه خلک هم حېران شول چې حکومت خو عجيبه ټوقه
 وکړه په الموره کې به اکثر بارانونه وو، او کله کله به اته، نهه
 ورځې شپه او ورځ باران و. زه به يوازې هغه خپل بارک کې
 ناست وم د زول او باران په وجه به اکثر ناجوره وم، زه چې د
 بريلي په جبلخانه کې وم نو جرنېل سلامت الله خان زما کتوله
 راغی ډېر بڼه سپری و، ما ته يې ووي چې څه خبره دې شته ما
 ورته ووي چې دا زما مشقتي ماله ډوډی پخوي او په هغې نه
 پوهېږي او دده تي بي مرض دی نو ما دده نه خلاص کړه نو
 هغه يې زما نه بدل کړو او واپس يې سرحد ته ولېږلو د المورې
 په جبل کې داسې سپری نه وو چې ماله يې ډوډی پخه کړې وی
 او زما طبيعت هم بڼه نه و، ډېر څه به مې خوړی هم نه شو بيا
 هم د يو سپري ضرورت خو و، سپرنټنډنټ بڼه سپری و او ما سره
 يې ډېره همدردی وه او د هغه دا کوشش و، چې ماله د بهر نه يو
 بڼه باورچي راکړي نو چې حکومت ته يې وليکل نو مانه يې
 تپوس وکړو او ما منع کړو خو هغه وليکل او حکومت د بريلي
 د جبل نه يو قيدي را ولېږه چې دا دده زور باورچي دی هغه
 زما باورچي نه و بلکې زما جاپو مار و. بله ورځ چې
 سپرنټنډنټ صاحب راغی نو ما ورته ووي چې تا خو زما نه
 منله زما هغه خبره وشوه که نه؟ د پيرنگيانو حکومت د هغه چا
 دپاره ډېر ژوند دی چې د چا زړه کې د خپل قام مينه محبت
 وي. څه ورځې پس جرنيل صاحب دلته المورې ته په دوره
 راغی ماسره يې ملاقات وشو هغه ما ته ووي چې دلته بارانونه

ډېر دي او ستا صحت هم بڼه نه دی که ته غواړې نوزه به تا د بريلي سنټرل جېل ته بدل کړم ولې چې هلته نور سياسي قيديان هم دي خو ماته لږه موده پاتې وه نو هغه مې دې جېل کې تېره کړه او په ۱۹۳۲ع کې د اگست په مياشت کې رها شوم.

رهايي:

د رها کېدو په وخت کې سپرنټنډنټ د حکومت له طرفه يو نوټس را کړو چې هغه کې يې ليکلي وو چې سرحد او پنجاب ته تلې نه شې زما په خيال ددې لويه وجه دا وه چې په دغو ورځو کې زمونږ د صوبې د اسمبلۍ اليکشن کېدونکې و، نو ځکه يې زه بند کړم، هسې نه چې زما په اثر د خدايي خدمتگارو زياته کاميابي ونه شي. دغه شان چې په ۱۹۳۲ع کال کې زه او ډاکټر صاحب د هزارې باغ جېل نه رها شونو هغه وخت هم زه او ډاکټر صاحب يې په سرحد او پنجاب بند کړي وو ځکه چې هغه زمانه کې د مرکزي اسمبلۍ انتخابات کېدونکي وو. باوجود د دې چې زه يې خپلې صوبې ته پرېښودم نه، خو بيا هم مونږ خدايي خدمتگارو په څلوېښتو کې نولس سیتونه وگټل ځکه چې مونږ صوبه کې کار کړی و، او عوام مود ووت په اهميت او حقيقت پوه کړي وو او هغوی کې شعور پيدا شوی و.

واردې ته تگ:

زه د جېل دروازې له راغلم نو بهر مې ډېر کانگرسيان

وليدل چې زما د رهايي نه خبر شوي وو. زما خو هغه وخت اراده وه چې واردې ته لاړ شم مگر د المورې خلکو پرې نه بنوډم يوه شپه مې ورسره وکړه د شپې هغوی يوه لويه جلسه وکړه او ما په کې مختصر تقرير وکړو او سباله واردې له روان شوم، زمونږ گاډی په يو تېشن بدليدو ډېر خلک هغه تېشن له ماله راغلي وو زه ورله را کوز شوم زما اراده وه چې دا وخت زه په تېشن کې تېر کړم خو هغوی په زور خپل ښار ته روان کړم د ډوډۍ د خوراک نه پس راغلم او په بل گاډي کې سور شوم چې واردې ته ورسېدم نو تېشن له جمنالال بجاج، مهاديو ډيسايي او نور ډېر خلک راغلي وو، معلومه شوه چې گاندهي جي په واردا کې نشته او څلور ميله بېرته سېواگرام کې اوسېږي ما ولبلل او جامې مې بدلې کړې شپه مې واردا کې وکړه سباله سېواگرام ته لاړم. په سېواگرام کې يوه کوټه وه چې گاندهي جي د څو کسانو سره هلته ناست و، زما په ليدو ډېر خوشحاله شو او مخې له راغی. زه يې ځان سره کښېنولم او تپوسونه يې وکړل.

د سيټ جمنالال بجاج زوی ماسره سېواگرام ته تللی و، هغه ويل چې باچاخان دې په وارده کې په هغه زور ځای کې چې په ۱۹۳۴ع کال کې دی او ډاکټر صاحب په کې ډېره وو واوسي. د گاندهي جي هم دا خواهش و، خو زما هم دا خوښه وه چې زه دې په سېواگرام کې پاتې شم خو بيا زما دا خيال پيدا شو چې هسې نه د نورو په ارام کې مخل نه شم ځکه چې دغلته يوه کوټه وه او هغې کې دوی څلور شپږ کسان ډېره وو او د گاندهي جي مېرمن او ورسره يو څو ښځې هم وې گاندهي جي

زما په خیال پوه شو نو ما ته یې ووی چې که تا ته تکلیف نه وي نو مونږ ته ستا په پاتې کېدو کې هېڅ تکلیف نشته. دویمه کوټه د دې بنسټو دپاره وه ما ته خو څه تکلیف نه و او گاندهي جي سره خوشحاله وم زما ضروریات خو ډېر کم وو د گاندهي جي د پوزي سره یې یو بل پوزی و اچولو وې دا یو ستا او یو زما دغه کوټه کې مونږ ډېر کسان وو خو ما ته څه تکلیف نه و چونکه زمونږ مقصد یو و نظریه یوه وه د هغه په وجه مونږ یو وو. پښتانه وایي چې زړه تنگ نه وي نو ځای نه تنگېږي.

د خپل اولاد سره ملاقات:

زما درهايي نه چې خلک خبر شو نو غني، ولي او مهرتاجه زما لیدو له راغلل د مهرتاجې دوه کاله تعلیم ضایع شوی و، او دا لاشکر و چې ډاکټر صاحب مهرتاجه او خپله لور (مریم) چې دواړه همزولې وې او یو بلې سره یې ډېره مینه محبت و. دا دوه کاله هغوی سره ډېره وه. ولي بېرته کلي ته لاړ او غني او مهرتاج ماسره پاتې شول هلته خو تش ایشیدلي شیان وو ولي هغه خوړی نه شول او مهرتاجه او غني هغه شان نه وو. زه په دې فکر کې وم چې مهرتاجه د مسلمانانو په یو ښه سکول کې داخله کړم ما داسې سکول نه شو موندی نو ډېر وخت تېر شو او اخر مجبوره شوم او د پروفیسر مجیب صاحب په امداد مې مهرتاجه په لکنهو کې د مسلمانانو په یو سکول کې داخله کړه، غني هم گولې (گولاگوکر ناتھ) ته لاړو چې هلته یې د ترو په کارخانه کې کار کولو، پاتې علي شو هغه په ډېره دون کې د

کرنل براون کیمبرج سکول کې سبق وې چې د هغه چوتې وشوه نو هغه هم ماله و اردې ته راغی دغه سکول په انگرېزي طريقه و، انگرېزي خو ورتله او په اردو باندې نه پوهېدو ماته دا خبره فايده مننه بنکاره نه شوه فېصله مې وکړه چې دی په داسې سکول کې داخل کړم چې انگرېزي سره اردو هم وايي، د گاندهي جي په صلاح مې هغه د پنج گلي په يو کيمبرج سکول کې داخل کړو، دا پونې سره نزدې د اب و هوا په لحاظ ډېر ښه غردی.

انتخابات او کانگرس ورکنگ کمېټی:

په دغه ورځو کې د اليکشن کيسې وې نو د کانگرس ورکنگ کمېټی د دې د پاره را غونډه شوه، په دې بحث و چې د کانگرس په ټکټ څنگه خلک ودروو؟ زما رایه خو دا وه چې مونږ له په کار دي چې د کانگرس وفادار ازمايلي شوي غړي ودروو، چې د قام دپاره چا ځاني او مالي قرباني ورکړې وي خو د اکثر و ممبرانو خيال دا و او دغه فېصله هم وشوه چې که يو سړی د کانگرس په ټکټ دستخط کوي او پيسې هم ورسره وي او د کاميابی امید يې وي نو هغه به مونږ ودروو نو د کانگرس به ډېر ممبران منتخب شي خو داسې کسانو کانگرس ته کافي نقصان رسولی دی او بيا په هغه وخت چې کله کانگرس د وزارتونو د پرېښودو فېصله وکړه. د ورکنگ کمېټی په اوله جلسه کې چې زه کښېناستم نو معلومه شوه چې د دوی په مينځ کې ډېر اختلاف دی. يو طرف ته جواهر لال و، او بل طرف ته سردار پټېل او راجگوپال اچاریه وو گاندهي

جي سره مې هم دا ذکر وکړو هغه هم په دې اختلاف خوشحاله نه وو هر کله چې زه په دغه پرو جنبو کې نه وم، زما دواړو ډلو سره ډېر ښه تعلقات وو او کوشش مې شروع کړو چې د دوی اختلافات کم شي، زه تر ډېره حده پورې هغې کې کامياب شوم. په بمبې کې د کانگرس جلسه وه څرنګه چې زه په بمبې کې قيد شوی وم نو د هغوی ډېر خواهش و، چې زه دې دغه جلسه کې شريک شم. د گاندهي جي دا خبره خوښه نه وه او زما د بمبې د تللو مخالف و، هغه پوهېدو چې دی به بيا څه تقرير وکړي او حکومت به ورته بهانه جوړه کړي او قيد به يې کړي جواهر لال چې خبر شو نو ډېر خپه شو گاندهي جي له لارو او پخپله ذمه واری يې اجازت حاصل کړو او زه يې ځان سره بمبې ته بوتلم.

زه بمبې کېښي:

د بمبې خلکو زما ډېر ښه استقبال وکړو، د بمبې هغه کرسچين ايسوسي ايشن چې د چا سره په تقرير زه قيد شوی وم، هغوی او د هغوی سره نورو جماعتونو مال له ايډرسونه راکړل. په ورکنګ کمېټې کې د قراردادونو په سلسله کې چې به اول څومره بې اتفاقي وه زما د کوشش په وجه هغه اختلافات نه وو او په ډېره ښه طريقه هغه جلسه ختمه شوه. ما د جلسې نه پس څو ورځې صوفيې او سعدالله سره تېرې کړې او بيا سېواگرام ته راغلم. سېواگرام ته به هر قسم خلک گاندهي جي له راتلل يوازې سياستدانان نه. د سېواگرام ژوند ډېر ساده او باقاعده و، دغلته ورو ورو زمونږ شمېر زياتېدو. د

گاندهي جي خو دا خوبه نه وه چې دلته دې د خلکو تعداد زيات شي نو اخريې رخصت ورکړو. د بنځو، نرو شمېر کافي زيات شوی و، د هغوی د اوسېدو دپاره هم هغه دوه کوتيې وې هلته د دې خبرې څه باک نه و اکثر به هلکان جينکۍ په برنده کې يوځای څملاستل، خو زما دا خبره خوبه نه وه دغه هلکان او جينکۍ د پربنه او پاک وو، خو زما دا خيال و چې دوی په دې ازمېښت کې اچول په کار نه دي ما دا خبره غوره وگڼله چې هلکان او جينکۍ دې بېله بېله برنده کې ځملي، گاندهي جي هم دا تجويز خوښ کړو.

په ۱۹۳۷ع کال د کانگرس د انتخاباتو وخت را نژدې شو او د راجکو پال اچاريه نوم د صدارت دپاره تجويز شو او فېصله پرې وشوه ليکن څو ورځې پس په مدراس کې د يوې واقعي په بنا هغه خپل نوم بېرته واخيستو مگر دا د هغه يوه بهانه وه حقيقت دا و چې هغه د مدراس د اسمبلي دپاره ودرېدل غوښتل او که چېرې هغه د کانگرس صدر شوی وی نو بيا خود اسمبلي دپاره ودرېدی نه شو، نو جواهر لال وويل زه ودرېرم، په سېواگرام کې لږې ورځې پس د ورکنگ کمېټۍ يو اجلاس وشو سردار پټېل دا تجويز پېش کړو چې جواهر لال دې دوباره د کانگرس صدارت ته نه ودرېږي. جواهر لال وويل که چېرې باچا خان ودرېږي نو زه نه ودرېرم او که چېرې باچا خان نه ودرېږي نو بيا زه ودرېرم خوزه دې خبرې ته تيار نه وم، کله چې هغه په دويم ځل د کانگرس صدر شو نو يو بيان يې ورکړو چې د هغې نه د بعضې خلکو دا خيال پيدا شو چې د هغه ددې بيان مطلب دا دی چې زما کاميابي د سوشلېزم په

وجه وشوه او دا د سوشلېزم کاميابي وه. زمونږ د کانگرس کمېټې. بعضې ممبرانو په دې بحث وکړو او دا فېصله يې وکړه چې ددې ځواب کې مونږ هم يو بيان اخبارونو له ورکولو بايو راجندرپر شاد او پټېل يو بيان تيار کړو او دستخطونه يې پرې وکړل. ماله مهاديو ډيسايي د دستخط دپاره راوړ ليکن ماته هغه خبره دغسې نه ښکارېده نو دستخط مې ونه کړو او مهاتما جي ته مې ووي چې ښه به دا وي چې جواهر لال ته يو تار ورکړئ او پوښتنه ترې وکړئ چې د دې بيان نه ستا څه مطلب دی؟ ما ورته ووي چې زما دا خيال دی چې د هغه دا مطلب نه دی، تار يې ورکړو جواب راغی چې زما د بيان نه کوم مطلب تاسو اخیستی دی هغه نه دی. د گاندهي جي، جواهر لال سره ډېره مينه وه، جواهر لال خو گاندهي جي د پلار په شان گڼلو خو بعضې خلکو کوشش کولو چې د دوی په مېنځ کې خفگان پيدا کړي نو تر څو پورې چې زه هلته وم نو ما به د دې غلط فهمولرې کولو کوشش کولو او د ورکنگ کمېټې د نورو ممبرانو په مېنځ کې به مې هم کوشش کاوه، ځکه چې ما ته بې اتفاقي د مقصد په لاره کې خنډونه ښکارېدل او هره يوه ډله کې چې بې اتفاقي پيدا شي نو د کاميابۍ په ځای ناکاميا به شي.

د فيض پورگانگرس:

د ټول هند د کانگرس کمېټې. سالانه جلسې دپاره فيض پور خوښ کړی شو، فيض پور د بمبۍ په صوبه کې يو کلی دی ما به همېشه گاندهي جي ته ويل چې قوم خو په کلو کې اوسېږي او د هغه زما د دې خبرې سره اتفاق و، دغه وجه وه

چې دوی زمونږ په شان د کلود خلکونه کار اخیستل شروع کړل ځکه چې کلو کې عوام اوسېږي او هر یو تحریک چې عوام ته ورسې نو کامیاب شي. مونږ ځکه د پښتنو په زلمو او زړو پسې کلي په کلي گرځېدو او دا زما عقیده ده چې د ښار خلک خو تعلیم یافته وي ځکه چې هلته اخبارونه دي، سکولونه او د تعلیم او تربیت ډېر ځایونه وي او په کلو کې نه وي او خلک یې خبره وي.

د کانگرس د جلسې دپاره په ډېره لویه پیمانته تیاري شوې وه، د ورکنګ کمېټې د ټولوممبرانو د پاره ځان له ځان له ځایونه وو، زما ځای د دې نورو نه لوی و. زما هم دا خیال و او د دوی هم چې د صوبه سرحد خلک به راځي او ماسره به ډېره وي خو افسوس دی چې دغه کانگرس له د سرحد نه څوک راغلل ما سره مهر تاجه او مریم او علي تللي وو خو هغوی به ما سره نه وو، هغوی صوفیې سره د جینکو په کمپ کې وو. صوفیه د بمبې د صوبې د رضا کارو جینکو کمانډره وه او د هغې رضا کارې هم د خدمت دپاره کانگرس له راغلي وې، مهر تاجه او مریم هم په رضا کارو کې شاملې وې او ټوله ورځ به یې کار کولو.

په دغو ورځو کې اېم، اېن، رای رها شوی و، هغه هم دې جلسې له راغلی و، د هغه ډېر تعریفونه په اخبارونو کې شوي وو او کوم خلک چې تاشقند ته تللي وو هغوی به هم دده صفتونه کول خو دی چې ما د نزدې نه ولیدو او خبرې مې ورسره وکړې نو ما ته داسې سړی ښکاره نه شو، د ورکنګ کمېټې ممبرانو سره به یې هم گپ لگولو، مهاتما گاندهي ته به

هم نزدې نزدې كېده او خوشامندې به يې كولي. د كانگرس پندال كې يې يو تقرير هم وكړو خو خوندناك نه و، ځكه چې د سړي په زړه كې يوڅه وي او وايي بل څه نو په خلكو د هغه ډېر اثر نه وي، زما خودا خيال و، چې دى هر څه چې كوي د دې دپاره كوي چې د وركنگ كمېټۍ ممبر شي او چې پوهه شو چې دا كار نه كېږي نو ورو ورو يې د كانگرس مخالفت شروع كړو او خبره دې ځاى ته ورسېده چې بيا د هغه نه زيات بل د كانگرس مخالف نه و او مهاتما جې پسې به يې هم بدې ردې وې.

د فيض پور په كانگرس كې چې به هر كله ما ته لږ ډېر فرصت وشو نو چاپېره كلو ته به تلم او د كلو حال يې ډېر خراب و د غريبۍ او جهالت زور و. د مسلمانانو حالت زيات قابل رحم و، د هغې وجه دا وه چې هندوانو كښې داسې خلك وو چې كله كله به يې د هغوى خبر اخیستو او هغوى به يې د دين دنيا د حال نه خبرول، مگر د مسلمانانو خوارانو څوك غمخور نه و، د خداى اسرې ته پراته وو، زه چې څومره د هندوستان په كلو كې گرځېدلى يم نو ما ليدلي دي چې د مسلمانانو جذبې د هندوانو نه كمه نه ده، بله دا چې مسلمانان د چوت چات نه وچت دي او هندوانو كې دغه مرض ډېر دى او چې تر كومه ما ليدلي دي نو هندوان په نسبت د مسلمانانو (سوشلي بيك وړ) دي اجتماعي طور وروسته پاتې دي. څومره چې مسلمان زر ترقي كولى شي هندوان هغومره زړ نه شي كولى، ولې قومونه خو په دعوو او تشو خبرو ترقي كولى نه شي چې په كومو قومونو كې نېكان، پاكان او بې غرضه او د خداى دپاره

د خدمت خلک پیدا شي نو هغوی ترقي وکړي. خدای دې په مسلمانانو کې داسې خلک پیدا کړي.

د پښتنو په هکله غلط فهمي:

زه چې په هندوستان کې وم نو ما به ډېر کوشش کولو چې د پښتنو متعلق چې کومې غلط فهمۍ پیدا شوې دي د دې صفایي وکړم، کلکړ چې د هندوانو ډېر عالم او با خبره لیدو، هغه ما ته دا خبره وکړه چې په سرحد کې او ازادو قبایلو کې د هندوانو مال او عزت محفوظ نه دی ما ورته ووي چې تا سرحد لیدلی دی؟ هلته تلی یې؟ وې نه! نو ما ورته ووي چې دا د ملک د دښمنانو غلطې پراېېګنډې دي هلته د هغوی مال خان او عزت د دې ځای نه هم محفوظ دی او قبایل خو پخپل همسایه هندو سرور کولو ته تیار وي، د پیرنګیانو په علاقه کې دلته هم او هلته هم د هندو مسلم د بې اتفاقی دپاره حکومت داسې کارونه کوي چې دوی د یو بل دښمنان کړي، د کلکړ په فکر کې دا خبره نه راتله چې دومره ښکلي پیرنګیان هم دومره خراب کارونه کولی شي نو ما ورته ووي چې دلته په ۱۹۲۲ع کې په ملتان کې د هندوانو مسلمانانو فساد چا جوړ کړو؟ کانپور کې هندوان مسلمانان د چا په لمس قتل شول؟ او پرون تا ته نزدې بمبۍ کې د هندو مسلم فساد کې د چالاس و؟ لاهور کې د شهید گنج جگره څنګه پیدا شوه؟، په کوهات او ډېره اسماعیل خان کې دا دومره لوی فساد د هندو او مسلمان چا وکړه؟ دې ټول هندوستان کې چې هندو او مسلمان لاس په گربوان دي ولې؟ ده د ډېر غور او فکر نه پس

وويلي چې تاسو له په كار دي چې په دې باره كې كتابونه او رسالې وليكي نو ما ورته ووي چې زمونږ ذريعي محدودې دي تاسو له په كار دي چې تاسو لارښي او د هغه خاي حالات پخپله وگورئ او بيا د هغې متعلق اشاعت وكړئ تاسو د امريكې نه او يورپ نه خو خبريئ او د خپل ملك د يوې حصې نه خان نه خبروئ پخپله تاسو معلومات نه كوي. نه ورځي. نه گورئ خو د بل په خوله پسې ځئ.

د پښتنو په باره كې چې څومره غلط فهمي پيدا شوې وې د دې د لرې كولو دپاره د كار بنه خاي سپواگرام و. ځكه چې دلته به د هر ملك نه دهر خيال او د هرې عقيدې خلك راتلل ما سره به د خبرو دپاره بنه موقع وه بله دا چې كله نا كله به مې د هندوستان د مختلفو علاقو دورې كولي او د عامو جلسو نه علاوه به مې د هغه خاي د هندوانو، مسلمانانو سره تبادلې خيالات كول او د كانگرس خلك مې هم دې ته تيار كړل چې د فيض پور په دې عام اجلاس كې د سرحداتو متعلق يو رپزوليوشن پاس كړي. د كانگرس د ځينو ذمه دارو خلكو په زړونو كې دا خيال پيدا شو چې د هندوستان د ازادۍ او امن دپاره دا خبره ضروري ده، چې مونږ دې د سرحد خلكو سره تعلقات پيدا كړو مگر هغوی د دې خبرې نه خبر نه وو چې په دې لاره كې څومره ډېر مشكلات دي ځكه چې پيرنگيانو دا كله غوښتل چې د هندوستان او د سرحداتو د خلكو تعلقات دې پيدا شي پيرنگيانو مونږ له موقع نه راكوله چې ازادو قبيلو سره خپله وروړي جوړه كړو نو هندوستان له به يې څرنگه دا موقع وركوله چې هغوی سره تعلقات قايم كړي.

پيرنگيانو خو مونږ هم قبایلو ته نه پرېښودو.
 سېواگرام ته به د یورپ ډېرې ښځې او سړي راتلل لکه
 فادرالون (Ilwon) فادرسي ایف ایندروز او میري. د سرپه
 نسبت ښځو کې همدردي زیاته وه کله کله به هغوی زما نه د
 سرحداتو او د خدایي خدمتگاری، تحریک تپوسونه کول. یوه
 ورځ سېواگرام ته یو څو تنه پيرنگيان راغلل هغوی سره د
 ناگپور لوی پادري هم و. هغو پيرنگيانو د ازادو قبایلو
 تپوسونه کول او ما به ځوابونه ورکول چې په دې کې پادري
 صاحب ووې او داسې شروع یې وکړه چې زه په خیبر کې پاتې
 شوی یم. زه د اړېدو نه ښه واقف یم هغه ښه خلک نه دي ځکه
 چې هغوی پيرنگيانو ته برنډ او نېغ نېغ گوري ما وخنډل او
 پادري صاحب نه مې تپوس وکړو چې دوی ولې تاسو ته برنډ
 او نېغ گوري، نو هغه ووې چې هغوی زموږ نه نفرت کوي
 ماوې چې ستا دا خبره درسته نه ده حقیقت دا دی چې هغوی
 پيرنگيانو ته ځکه بد گوري چې هغوی تاسو ویني نو په زړونو
 کې یې دا خیال را پیدا شي چې دا هغه خلک دي چې په
 توپو، ماشين گونو، بمونو زموږ کلي، زموږ کورونه
 وړانوي، او زموږ ښځې، نر، مالونه او بچي تباه کوي. زما په
 دې خبره هغه نورو پيرنگيانو وخنډل او پادري ډېر کچه شو.

وزارتونه:

په ملک کې د اسمبلو الیکشنونه شروع شول، او اکثره
 صوبو کې د کانگرس امیدواران کامیاب شول. زموږ د صوبې
 د انتخاباتو نتیجو پيرنگيان او د هغوی بریځي ډېر حېران کړل

هغوی اولیدل چې د هغوی درنې درنې ستنې را وغورزېدې، بیا د صوبې د ټولونو نه لوی نواب سرمحمد اکبر خان هوتي د امیر محمد خان د لاسه شکست و خور. سرصاحبزاده عبدالقیوم د یو خدایي خدمتگار عبدالعزیز خان د زیدي د لاسه ارباب شېرعلي خان د تهکال د ارباب غفور د لاسه، د ټیري نواب د اسلم خان د لاسه، خان بهادر قلبي خان د صاحب گل جرنیل خدایي خدمتگار د لاسه، راپرېوتل او دغه شان د پیرنګیانو ملاتړ خان بهادران، رای بهادران، خانصاحبان او رای صاحبان وغورځېدل.

د ۱۹۳۵ع د اپکت د لاندې د صوبایي اسمبلو دپاره د انتخاباتو نتیجو ټولې دنیا ته عموماً او پیرنګیانو ته خصوصاً دا خبره په ډاګه کړه چې کانګرس په حقیقت کې د عام اولس نمایندې دی، ثبوت یې دا و، چې په هغه وخت کې د هندوستان په یوولسو صوبو کې په اتو صوبو کې د کانګرس اکثریت و، باقی درې د مسلمانانو اکثریتي صوبو کې مقامی ډلې کامیابې شوې، صوبه سرحد چې د مسلمانانو اکثریتي صوبه ده (۹۳%) هغه هم د کانګرس سره لارله.

څلور ورځې پس په ډیلي کې د کنونشن دپاره یوه جلسه مقررې شوه چه هغه کې د ال انډیا د اسمبلو ممبران راجمع شول او په دې خبره بحث جوړ شو چې دې وخت کې مونږ له څه قسم قدم اوچتول په کار دي، وزارتونه واخلو که نه؟ دې جلسې له د سرحد ډېر کارکنان راغلي وو، ډېره موده پس مې هغوی سره ملاقات وشو. په ورکنګ کمېټې کې څه ورځې تاوده بحثونه وشول. جواهر لال د وزارت جوړولو سخت مخالف و او د

ورکنګ کمېټې اکثریت يې په حق کې و. زه هم اول د وزارت مخالف وم خو بيا زما خيال بدل شو ځکه چې کوم کسان چې د وزارت په حق کې وو، هغوی به هم داوې چې مونږ وزارتونه د دې دپاره نه اخلو چې مونږ دې دا د «پيرنگي اصلاحات» وچلوو بلکې زموږ دا اراده ده چې د دې په ذريعه به مونږ د پيرنگي اصلاحات ناکامه کړو، زموږ د وزارت اخیستو فايده دا ده چې زموږ ډله مضبوطه شي، که دا کارونه نه کېدل نو فوراً به وزارتونه پرېږدو. دويمه نکتې چې په کوم باندې د وزارت د اخیستو مخالفينو اصرار کوو، هغه د صوبايي گورنرانو خصوصي اختيارات وو چې کوم د دغه اېکټ د لاندې هغوی ته حاصل وو، فېصله په دې وشوه چې تر کومې پورې گورنران د صوبايي وزارتونو دا تسله ونه کړي چې هغوی به په وزارتې فېصلو کې مداخلت نه کوي نو تر هغې دې وزارتونه نشي اخیستی. د ډېرو ورځو د بحثونو نه پس ورکنګ کمېټې د وزارتونو په حق کې تجویز پاس کړو کنونشن کې هم د دې په حق کې او مخالفت کې ډېر تقريرونه وشول، مگر اکثریت د ورکنګ کمېټې تجویز پاس کړو د پاس کېدو نه پس په هغه جلسه کې صدر د ټولو صوبو ممبرانو نه د وفادارۍ حلف واخیستو او بيا خلک رخصت شول. زه يو څو ورځې ډيلي کې ایساروم او بيا واردې ته لاړم.

مونږ واردا او سپواگرام کښې:

زه چې تر څو هلته وم نو غني او مهرتاچه ماسره وارده کې وو. د لالي هغه سکول خوښ نه شو هغه د واردې په سکول کې

داخل شو د دې سکول هېډ ماسټر نا ايکم ډېر ښه او قومي سړی و. او ډېره لږه تنخواه به يې اخيستله د هغه ښځه ډېل ايم اې وه. ډېره ښه او قوم پرسته ښځه وه هغې به هم د جينکو په سکول کې په لږه تنخواه کار کولو د دې دواړو ماسره ډېر ښه تعلقات او همدردی وه. زما د اوسېدو ځای سېواگرام د وارډې نه څلور ميله لرې و. د لالي دپاره تلل را تلل گران و. نو دوی سره ډېره شو. مهرتاجه چې به په چوټۍ راغله نو ماسره به سېواگرام کې وه ولي په واردا کې و. او په دويمه، دريمه ورځ به سېواگرام ته راتلو. د لالي چې به کومه ورځ چوټي وه نو دلته به راغی يوه ورځې وختي غني سېواگرام ته راغی په دغه ورځ د گاندهي جي د پيدا کېدو ورځ وه چې ډوډۍ ته کښېناستو نو غني گاندهي جي ته ووې چې نن ستا د پيدايښ ورځ ده. ما وختي ځان را ورسوو چې نن به قسم قسم ښه خوراگونه وي. ليکن دا خو بيا هغه بې خونده اېشېدلی کدو دی، چې تل يې زه خورم. هغه غني ته ووې چې ته هره ورځ سحر وختي دلته راځه غني وخنډل وې. زه په دې اېشېدلي کدو پسې هره ورځ دا دومره مزل کولی نه شم دا که چېرې اوس پولاو وی او ورسره سور کړی چرگ وی نوزه به دې کار ته تيار شوی وم. دا خود ټوقو يوه خبره وه او په خندا تېره شوه. سباله گاندهي جي ماته ووې. چې دا هلکان دي دوی باندي جبر په کار نه دی زما دا خيال دی چې دوی د طبيعت د خوراک انتظام وکړو ما ورته ووې دا خو غني ټوقه کوله. او زما دا خيال دی چې هغه به په هېڅ رنگ دې خبرې ته تيار نه شي. گاندهي جي په هغه ډېر کوشش وکړو خو کامياب نه شو دغه شان په مهرتاجه باندي

يې هم ډېر وسونه كړي وو، خو هغې هم دا څيزونه نه وومنلي ډېر خوشحاله شوم چې دوى كې دومره سرپيتوب و، چې د بل د جذباتو خيال يې ساتلو د سيگانو كلى چې سېواگرام ته نژدې وو د صفايې دپاره گاندهي جي يو تنخواه دار سړى مقرر كړى و، زه ورسره متفق نه وم. زما رايه دا وه چې د كلو خلكو له تربيت وركول په كار دي، چې هغوى د كلي صفايې خپل فرض وگڼي او پخپله يې كوي بله دا چې د هندوستان په لكونو كلي دي كه د دومره كلو د صفايې دپاره مونږ يو يو سړى مقرر كړو، نو د هغو دپاره كروړونه روپۍ په كار دي، يو ځل داسې وشوه چې د سيگانو دغه سړي زياته تنخواه غوښتله دوى ورله تنخواه زياته كړې هم وه، مگر دا ځل يې زياته نه كړه هغه كار پرېښودو او لاړو، خبر راغى چې د صفايې هغه سړى تښتېدلى دى، نو گاندهي جي ووي چې راځئ چې مونږ ورله لاړ شو مونږ د صفايې سامان واخيستو او ور روان شو.

په دې ورځو كې د بهار د صوبې د زلزلي خپلې علاقې د جوړولو په سلسله كې د سويزرلينډ يو لوى انجنير راغلى و، او دلته پېښ و د لالي هم چوتي وه ورته مې ووي چې هلكه تيارېږه هغه وې د څه دپاره؟ ماوې د صفايې دپاره هغه په ژړا شو چې زه خود خلكو غول غورځولى نه شم هغه مو پرېښو او مونږ ټول روان شو چې كلي ته ورسېدو نو جوړه جوړه شو هغه انجنير ډېر ښه سړى و، په ونه ما سره يو شان و. زه او هغه جوړه شو د گاندهي جي جوړه نه و، هغه مو خپل جمعدار (مشر) كړو او صفايې مو شروع كړه، خو مونږ ته داسې معلومه شوه چې دا د كلي خلك زمونږ په صفايې خوشحاله نه دي كوم

ځايونه چې به مونږ پاک کړل نو زموږ د لرې کېدو سره ښځې، هلکان او جينکۍ به راتلل او هغه به يې بيا ناولي کول. هغه انجنير راته ووي چې معلومېږي چې په دې خلکو کې زموږ د دې خدمت د احساس ماده نشته معلومېږي، چې زموږ خلاف مظاهره کوي ما او هغه دا خبره ډېره محسوسه کړه چې مهاتما جې غوندي سړی يو کلي ته د صفایۍ دپاره ځي او د خلکو دا حال دی. زه په دې خبره ډېر خپه وم چې کله واپس راغلو نو يو ملگري مال ه تسلي را کړه چې شکر وباسئ چې تاسو يې په کابو نه يئ وپشتي او صفایي ته يې پرېښوئ. ميرابهن او کنو (کنو د گاندهي جي نمسی و او ميرابهن د يو انگرېز امير البحر Admiral سلېډ لور وه چې ځان يې د هندوستان د غريب ولس خدمت دپاره گاندهي جي ته وقف کړی و) هغوی هم د وادي سره نژدې يو کلي ته د صفایۍ دپاره تللي وو نو خلکو صفایي ته نه پرېښوول او دوی صفایي کوله نو د کلي خلکو ورو او لويو په کابو وويشتل او بله عجيبه خبره خو لا دا ده چې مونږ خپل ځای له راغلو او زموږ هغه خدمتگار چې سپواگرام کې يې خدمت کولو خبر شو چې مونږ د هغوی کلي ته صفایۍ له تلي وو، هغوی زموږ کار پرېښود او وتښتېدل د هغوی په خيال او عقیده مونږ اچوت شو. پليد شو او د پليدو خلکو کار کول د هغوی په خيال گناه وه. مونږ په سپواگرام کې د اوبو دپاره ډېر ښکلی کوهي ويستلی و، او د هغه ډېرې ښې اوبه وې او هغه اوبه مو څکلې هغوی به هم د دې اوبو نه خپل منگي ډکول هغوی دا کوهي پرېښود او بل مونږ ته نژدې يو شاړ کوهي و، چې اوبه يې د

څكلو نه وې د هغه نه به يې اوبه ډكولې او څكلې. كومو خلكو چې به دلته زمونږ كار كولو نو دا ټول په هندوانو كې نيچ ذات و، چې ورته اچوت وايي او نور هندوان دوى ځان ته نزدې نه پرېږدي او په ځينو ځايونو كې چې په چا د دوى سيورى وشي نو هغه پليد گڼي.

د كانگرس وزارتونه:

د هندوستان په اكثر و صوبو كې كانگرس اليكشن وگټه او د دوى اكثريت شو. په صوبه سرحد كې د حكومت د ډېر مخالفت او بې ايماني سره هم په څلوېښتو كې نولس ممبران خدايي خدمتگار كامياب شول، حكومت د خدايي خدمتگارانو خلاف ټول خپل اثر رسوخ استعمال كړى و، او د خدايي خدمتگارانو د مقابلي دپاره يې د صوبې خانان، ملكان، وكيلان يو كړل د دوى د عمرونو د دښمنيو جوړه يې وكړه، ليكن بيا هم زه دا ويلي شم چې خدايي خدمتگارو به اليكشن گټلى وى او اكثريت كې به راغلي وى كه د هغوى نه ځينې غلطى نه وى شوې او د پرو جنبو او خود غرضو نه يې كار اخيستی نه وى او اصولي خلك يې منتخب كړي وى، سره د دې هم اسمبلۍ كې د دوى مضبوطه ډله وه د دوى مقابله كې بله ډله دومره لويه نه وه بيا هم حكومت بې ايماني وكړه او د قانون او قاعدې بر خلاف سرجارج كننگم د خدايي خدمتگارو په ځاى سر صاحبزاده عبدالقيوم ته د وزارت جوړولو دعوت وركړ او هغه حكومت جوړ كړو د هغه اډو د سره ډله هم نه وه، دى پخپله حلقه كې

فېل شوی و، عبدالعزیز خان ترې سیت گتلی و. دی د هزارې نه کامیاب شوی و، هغه د پیرنگیانو سپری و او چې اسمبلۍ کې د پیرنگیانو خومره سپری و هغوی مجبوراً هغه سره ملگري شول، لیکن بیا هم دا وزارت د شپږو میاشتو نه زیات ونه چلېدی شو او د حکومت د ډېرو کوششونو باوجود مات شو او د خدایي خدمتگارو حکومت جوړ شو.

د کانگرس اول کې چې په کومو صوبو کې اکثریت و، نو د وزارت جوړولو نه یې انکار کړی و، ځکه چې گاندهي جی حکومت ته یو شرط وړاندی کړی و، هغه دا چې گورنران به د وزارت په کارونو کې غیر ضروري مداخلت نه کوي. د ۱۹۳۵ع کال اېکت ټول اختیارات گورنرانو له ورکړي وو او هغوی د قانون له مخه د وزارت په لویو او وړو کارونو کې مداخلت کولی شو، حکومت د گاندهي جی دغه شرط ونه منلو ولې چې هغوی خود (اوږو پیشو) جوړه کړې وه، پیرنگیان دې ته تیار نه وو چې هندوستان ته دې طاقت او اختیار ورکړي اول کې کانگرس د وزارتونو جوړولو نه انکار وکړو، حکومت د خپلو خلکو وزارتونه جوړ کړل، خو دغه چېرته چلېدی شول، د ممبرانو اکثریت ورسره نه و، خو لږه موده وورسته د کانگرس په ځینو غړو کښې د دې شرط برخلاف گنګوسي شروع شوه او راج گوپال اچاریه دې خبرې ته تیار نه شو چې مونږ له وزارتونه اخیستل په کار نه دي مونږه پیتل کې وو دا د سمندر په غاړه یو کلی دی، گجرات کې گاندهي جی راجگوپال اچاریه راوغښتو، سردار پتېل هم دلته و گاندهي جی دوه شپې او ورځې هغوی سره بحث وکړ، خود هغه خیال

يې بدل نه كړې شو هغوی وې چې مونږ له غير مشروط طور وزارتونه اخیستل په كار دي او د هغه دا هم خیال و، چې دا څومره موده مونږ وزارت نه دی اخیستی نو د قام او ملک تاوان شوی دی. راجگوپال رخصت شو او مونږ ټول د راجاجي په دې كار خپه وو لېکن د خدای فضل و حکومت د گاندهي جي شرط منظور كړو او د سنده، پنجاب او بنگال نه علاوه د هندوستان په ټولو صوبو كې د كانگرس وزارتونه جوړ شول.

مونږ د سیگان د كلي نه لږ بېرته اوسېدو او د اب و هوا په لحاظ دغه ځای ډېر ښه و، خو د برسات په زمانه كې به د گرځېدو تكليف و لاره هم كچه وه او مالداري يې ډېره وه، اكثر به ډېرې خټې چقرې وې او څاروو او بنيادمو ته به ډېر تكليف و، او بل خواته به هلته په پټو او ډېرو كې ډېر كاني وو چې دا لارې پرې جوړېدې شوې خو د بې اتفاقي او بې تنظيمۍ په وجه دا كار پاتې و، گاندهي جي دا كار شروع كړو او په يو كال كې مويوه لاره پخه كړه، دلته ماشي ډېر وي خومليريا كمه وه. يو ځل په گاندهي جي د مليريا سخته حمله وشوه هغه دارو هم نه خوړل، څه وخت چې هغه بې هوشه شو نو مونږ ورله سول سرجن راوغوښتو هغه دا تجويزو كړو چې زه دی هسپتال له وړم مگر هسپتال خو پرېږده هغه دارو نه خوړل په دې وجه هسپتال نه پاتې شو مونږ ټولو ورته په اتفاق ووي او اخر مو په دې راضي كړو ځكه چې مونږ سره ډېر غم و، او د هغه ناجورټيا مونږ ټول وارخطا كړي وو، مونږ ټول ورسره هسپتال له لارو په څو ورځو كې د هغه صحت ښه شو، هسپتال له يوه ورځ يو سړی راغی دوه درې ماران ورسره وو د گاندهي جي په

منځ کې يې پيتيار کښېښوده او سريې ترې اوچت کړو هغې کې قسم قسم ماران وو، گاندهي جي ته يې نزدې کول مگر ما ترې منع کړو چې په دې څيز څه اتبار دی بيا د هغه سرې خواهش و، چې زه دا ماران د تبرک دپاره د بابا په غاړه کې اچوم. گاندهي جي خندل خو ما منع کړو هغه وې، دا ما دم کړي دي د نقصان يې ذمه واريم. ما ورته ووي که څه نقصان وشو نوزه به ستا ذمه واري څه کړم؟ ښه دا ده چې دا کار ونه کړې او هغه مې دې کار ته پرې نه بنوده، بل ځای بيا په سېواگرام کې زمونږ بل ملگری ناجوره شو د هغه محرقه تبه شوه څه ورځې پس ميرابهن هم ناجوره شوه او محرقه يې شوه هغې ماته ووې چې معلومېږي دا چې زما هم محرقه (تبه) ده مونږ سره د هغې زيات فکرو، ځکه چې پيرنگيان اکثر د محرقې نه مري او دې ته مونږ نه وې ما د دوی دواړو ډېر خدمت کاوه خو د دې به راسره ډېر فکرو او د ميرابهن به مې زيات خدمت کاوه.

په دغو ورځو کې د مهاتما جي يو دوست په بنارس کې يوه عبادت گاه جوړه کړې وه چې په هغې کې د هر مذهب خلکو ته اجازه وه چې په کومه طريقه هغوی د خدای عبادت کوي کولی شي. د هغې د افتتاح د مراسمو دپاره مهاتما جي او زه بنارس ته لاړو، مهرتاجه هم ماسره وه او د هندوستان د مختلفو علاقو نه ډېر نارينه او زنانه دغه افتتاح د پاره راغونډتل شوي وو، ددې رسمونو د ادا کېدو په ورځ د هر مذهب او ملت خلک موجود وو په دغه عبادت خانه کې د هر مذهب پېشوايان په ډېره مينه او محبت سره يو ځای راغونډ شوي وو او عبادت يې کولو.

بنارس، ډيلي، گجرات، کاتياواږ:

مونږ د بنارس نه ډيلي ته راغلو، بيا د گجرات کاتياواږ ته لاړو، په کاتياواږ کې ما د مهاتما جی کور او خپل خپلوان وليده هغوی ډېر بڼه خلک وو او د گاندهي جي سره يې ډېره مينه محبت و، يوه شپه موهلته وکړه، بيا گجرات ته راغلو او احمد اباد کښې، ودياپت کې چې د هندوانو يو ډېر لوی قومي کالج دی، ډېره شو، ودياپت په رښتيا يو قومي کالج دی. ولې چې د دې شاگردان چې د تعليم نه فارغ شي نو هغوی کلو ته ځي او د خپل قوم او ملک خدمت کوي. د گجرات د ميونسپلټي د خلکو د طرفه سپاسنامه را کړی شوه دا ډېر بڼه خلک دي مهاتما جی سره يې ډېر محبت دی، يوازي محبت نه دی د ازادۍ په جنگ کې هم د هېچا نه وروسته نه وو، څو ورځې پس سپواگرام له راغلو زه چې څومره هندوستان کې گرځېدم نو ما به ليدل چې هره صوبه کې په سياسي اقتصادي او تعليمي لحاظ بلکې په هر لحاظ مسلمانان د هندوانو نه ډېر وروسته وو څومره چې به ما په دې خبرو فکر کوو نو دې نتيجې ته ورسېدم چې يوازي گاندهي جي نه دی جواهر لال نه دی مالويه نه دی، پتېل نه دی، راجندر پرشاد نه دی، سوباش، راجگوپال اچاري نه دی، بلکې په سوونو داسې خلک دي چې ډاکټران، انجنيران، تعليميافته خلکو مدرسې جوړې کړې دې او لگيا دي، د خپل قام او ملک خدمت کوي. ډېر خلک ځان ځان له په کلو کې ډېره دي خلک يې کلو ته نه پرېږدي او د دوی په لاره کې خنداڼ اچوي سره د هغې هغوی په صبر استقلال د خپل قام خدمت کوي او هېڅ قوت هغوی د

خلکو د خدمت د لارې نه اړولی نه شي د هغو خلکو لوی تعريف دا و، چې ژوند يې ډېر ساده و، او په ډېر لږ څيز به يې گذاره کوله. په وارده کې يو ځل د واردي د کلو د کارکنانو جلسه وه هغوی ټول را غونډ شوي وو زه هم د (ونوبا) هغه نوي اشرم کتوله تللی وم د هغو کارکنانو په جلسه کې شريک شوم ډېر خوار او کمزوري وو. زما زړه پرې وسو جاجو جي چې د دې تنظيم صدر و او نينوباجي يې سکتري و ورته مې ووې چې دا خود قوم مليکت دی. د دې غريبانانو د خوراک څه انتظام په کار دی او کمزوري سړي د قوم او ملک خدمت کولی نه شي جاجو جي ووې چې تاسره زما پوره اتفاق دی اوس زمونږ جلسه کې دا تجویز وړاندې کړه جلسه کې ما دا تجویز وړاندې کړو چې د دوی تنخواگانې دې زیاتې شي. نو د هغوی د کارکنانو نه يو سړی پاڅېدو هغه وويل چې زمونږ دا ملک ډېر غريب دی اول خو مزدوري نشته او چې مزدوري وي نو درې انې د سړي وي او لس پیسې د ښځې وي او مونږ خو بيا هم څلور انې اخلو زمونږ پټېل دا شان ډوډی خوري لکه مونږ يې چې خورو د تنخواه زیاتولو ضرورت نشته ولې چې دا خلک به وايي چې مونږ خود باجرې وچه ډوډی نه بيا مومو او دا زمونږ خدمتگار غوړې زېړې خوري.

بله دا چې د هندوانو امیران، سوداگران اکثریت د هریو قومي تحریک سره په زرگونو، لکونو روپو امداد کوي بل طرف ته مسلمانان دي تاسو وگورئ هغوی کې د خدمت څوک دي د هغو تعلیم یافته امیران، سوداگران، وکیلان دي چې روپی ورکول خو پرېږده د قوم او ملک د ترقی څه خیال هم په

زړه کې نه لري، دغه وجه ده چې مسلمانان د زوال سره مخامخ دي. دغه وجه ده چې په هندوستان کې هندوان وچتېري او مسلمانان پرېوزي، د هندوستان د مسلمانانو راته دا تجربه وشوه، چې کوم سړی د پيرنگيانو خیر خواه وي، هغه د دوی لیدر وي داسې حالاتو کې به څنگه ترقي وکړي؟

د هندوستان د مسلمانانو دپاره فکر:

زه چې په ټول هندوستان کې گرځېدلی يم نو مسلمانانو کې جذبې شته خو غمخور يې نشته او خیر خواه يې نشته. سپو اگرام ته به کله کله ډاکر حسين صاحب راتللو. ده سره زما ډېر تعلق و، دی د جامعې ملي اسلاميه ډيلي پرنسپل و، ما ده ته هندوستان کې د گرځېدو او پخپل ذهن د حالاتو او واقعاتو اثر په تفصيل سره بيان کړو او ورته مې ووي چې تر څو دلته په مسلمانانو کې رېښتيني خدمتگار پيدا شوي نه دي ترقي کولی نه شي په مسلمانانو کې هم په سره سينه تعميري کار کول په کار دي او د هندوانو په شان مسلمانانو له په کار دي چې ځای په ځای کارکنان پيدا کړي چې د دوی د ترقي دپاره کار وکړي او مرکز ورته جوړ کړي. زه دې نتيجې ته رسېدلې يم چې په چوف او کوف باندې قومونه ابادېږي نه، کار په کار دی! او نه د جلسو د تقريرونو په واسطه په هغوی کې ژوند پيدا کېدی شي نو ما اراده کړې ده، چې د مسلمانانو دپاره کار وکړم او دوی له د اصلاح دپاره مرکزونه قايم کړم او چې تر کومې ما ته خپلې صوبې ته د تلو اجازت نه دی شوی د دوی څه خدمت وکړم مگر ما سره د دې خبرې ډېر فکر دی چې که

چيرې ماته د خپلې صوبې د تللو اجازت وشو نو د دوی خدمت به بيا څوک کوي؟ ځکه چې زه خو بيا دلته پاتې کېدی نه شم او په ما د خپلو خلکو د خدمت کولو حق دی، نو که چېرې په دې کې زما سره ستاسو اتفاق وي او د مسلمانانو دا کار فايده مند گڼئ نو بيا تاسو زما د ملگرتيا د پاره سرې پيدا کړئ چې هغوی دې کار ته د خدای د پاره ملا وتړي او که چېرې زه لار شم نو دوی دلته ناست وي او کوم بوتی چې مونږ کړلی دی هغې له به اوبه ورکوي او وچېدو ته به يې پرې نږدې بل سوال د پيسو دی مسلمانان رسمي خيراتونه خو ډېر کوي مگر د خدای د مخلوق د ابادۍ د پاره يوې پيسې ورکولو ته تيار نه دي دغه وجه ده چې په دوی کې نېک او د ابادۍ تحريک چلیدل گران دي.

زما خودا خيال و، چې دا کار دې د سنده د صوبې نه شروع شي ځکه چې هلته د مسلمانانو ابادي ډېره ده او په ټول هندوستان کې د سنده خلک په هر لحاظ وروسته پاتې دي زمونږ د بل ملگري دا رايه وه چې د بنگال نه دې بيا شروع شي او د سهارنپور هغه پروفيسر صاحب دا خبره وکړه چې که چېرې تاسو د دې کار ابتدا د سهارنپور نه وکړه نو ډېر زړه به ترقي وکړي او ډېر زړه به ټول هندوستان کې خورشې ځکه چې د يوې مسلمانان د سنده او بنگال د مسلمانانو نه زيات پوه او مترقي دي او بله دا چې سهارنپور کې ډېرې مذهبي مدرسې دي چې هغو کې ډېر طالبان د سنده او بنگال دي او د هندوستان د هرې صوبې خلک په کې شته دا د هندوستان د مسلمانانو تعليمي مرکز دی او که دا مرکز دغلته جوړ شي نو

د دغو طالبانو نه به سنده او بنگال کې او نورو صوبو کې ډېر کار واخيستی شي مونږ ټولو په دغه ځای اتفاق وکړو چې کار به د دغه ځايه شروع کوو او منتظر وو چې څه وخت به هغه يو څو سړي زما سره پيدا شي.

څو ورځې ما په سېواگرام کې انتظار وکړو چې څه جواب رانغی نو بيا زه جواهر لال سره يوږي ته لاړم. بابو راجندر پرشاد ما نه بهار ته د تلو او دورې کولو وعده اخيستی وه. نوزه په اله اباد کې وم چې پروفيسر عبدالباري صاحب راغی زه او هغه دواړه پټنې ته لاړو او په صداقت اشرم کې ډېره شو هغه اشرم د گنگاسين په غاړه و، او ډېر د مزې اشرم و دا اشرم د بهار د صوبې يو مسلمان بيرستېر مظهر الحق جوړ کړی و، هغه د کانپور د جماعت په معامله کې هم د حکومت برخلاف د مسلمانانو مرسته کړې وه افسوس چې د هغه نه وروسته په مسلمانانو کې داسې څوک نه و، چې دغه اشرم يې اباد ساتلی وی او په دې وجه د هغه وراثت کانگرس ته پاتې شو او نن ورځې دغه ځای د بهار صوبې د بهار کانگرس کمېټې دفتر دی.

مونږ د دورې دپاره څه پروگرام جوړولو چې د پنجاب ميل د اکسيډنټ خبیر راغی او د خبرېدو سره سم د کانگرس کارکنان دممد دپاره هلته ورسېدل. په دې کې ډېر خلک مړه شوي وو او د مړو پېژندل نه کېدل چې دا هندو که مسلمان دی چې په چا به د هندو شک کېدی شو نو هغه به يې سوزوو او چې په چا به د مسلمان شېبه وه نو هغه به يې ښخ کړو او د مړو نه علاوه ډېر خلک زخميان هم وو او هغوی يې د پټنې لوی

هسپتال له راوړل خدای دې چا ته نه بښي، د مصیبت یو عجیبه منظر و، خو ورځې پس مونږ د خپلې دورې پروگرام جوړ کړ او کافي ورځې مو د بهار په صوبه کې دوره وکړه، د بهار په صوبه کې د شېرشاه سوري قبر دی چې مونږ هلته جلسه وکړه د دعا دپاره د هغه زیارت له ورغلم د هغه قبر ساده قسم جوړ دی او ښکلی گنبد دی او چار چاپیره ترې اوبه دي د اوبو تالاب ډېر ښکلی دی لوی شېرشاه ته مې د زړه دا خلاصه دعا وکړه، ځکه چې هغه د پښتنو گټندویه سیاستدان او تنگیالی پښتون و، چې مغلو له یې ماتې ورکړې وه او د مغلو نه یې د پښتنو هغه حکومت دوباره اخیستی و، او بیا یې حکومت په ټول هندوستان جوړ کړی و، د کلکتې نه تر پېښوره پورې سرک ده جوړ کړی دی. د خپل حکومت د ټینګولو دپاره یې د بهار په صوبه کې ډېرو پښتنو له ډېر جاگېرونه ورکړي وو مونږ د هغو پښتنو اولاد او جاگیرونه هم ولیدل، یو کس دوو مېلمانې کړې هم وو، مگر د هغوی اوس هغه خوند نشته خلکو د خپل پلار نیکه ژبه هېره کړې ده افسوس چې په پښتنو کې دا کمزوري شته چې خپله ژبه هېره کړې. یو پي کې هم ډېر پښتانه دي د هغوی هم هغه حال دی ذاکر حسین صاحب افریدی پښتون دی د ژبې په هېرېدو خپلو ته سرې پردی شي. د بهار په صوبه کې پښتنو سره ډېر جایادونه وو خو د بدو عملو په وجه ترې ټول لارل او نن ډېر خراب ژوند تېروي.

د بهار د دورې نه وروسته زه بېرته سپواگرام ته راغلم د ډېرې مودې نه د سندھ د کانګرس ممبران ما پسې وو او دا یې

خواهش و، چې زه دې سنده ته لاړ شم او د هغه ځای په مسلمانانو کې څه کار وکړم، زما هم خوښه وه ولې چې د سنده مسلمانان ډېر وروسته پاتې شوي دي او مظلومان دي او مونږ خدایي خدمتگار خود مظلومانو ملگري یو او مونږ خپل خدای سره دا وعده کړې ده نو زه د سېواگرام نه سنده له لارم زما خودا خیال و، چې سنده کې به کافي ورځې تېروم، سنده ته چې ورسېدم نو ما د کانگرس د ورکړانو په مشوره د خپلې دورې یو لوی پروگرام جوړ کړو او د حیدر اباد نه مو شروع کړو مسلم لیگو، خو زما د دورې د خرابولو دپاره د شرارت پروگرام جوړ کړی و، خود سنده وزیر اعلی چې ډېر قوم پرست او شریف انسان و خیر شو او مسلم لیگو ته یې ووي چې عبدالغفار خان دلته زمونږ د قوم خدمت له راغلی دی په کار دي چې مونږ ټول ورسره مدد وکړو او که مدد نه شو کولی نو شرارت خود شرم خبره ده، زه خبر شوی یم چې ستاسو د شرارت څه خیال دی خو که ده په دوره کې مو شرارت وکړو نو ډېر بد به درسره وکړم، ده په وجه مسلم لیگ په قلاړ شو او ما خپله دوره په اطمینان سره وکړه، په دغو ورځو کې د سنده وزیر اعلی خان بهادر الله بخش سومرو و، دده زما سره ډېره مینه وه، په حیدر اباد کې مو جلسې وکړې د ډېرو هندوانو او مسلمانانو سره مو خبرې اترې وشوې، د دې ځای نه کراچی ته لاړو، په کراچی کې مو کافي ورځې تېرې کړې او ډېر کار مو وکړو، د کراچی نه سکر ته لاړو او د سکر نه حیدر اباد له راغلو ولې چې دا خیال مو پیدا شو چې په بلوچستان کې کار کول زیات ضروري دي.

د بلوچستان دوره:

د ډېرې مودې نه زمونږ د بلوچستان د روڼو دا خواهش و، چې زه دې بلوچستان ته لار شم، ما ډېر ځله کوشش وکړو خو حکومت نه پرېښودم. په دغه ورځو کې عبدالصمد خان اڅکزی چې د بلوچستان د پښتنو رښتیني خدمتگار او رهنما دی په ما زور ولگوو چې زه بلوچستان ته لار شم. په لاره کې مې الله بخش سره ملاقات وشو. د هندوستان په سیاست مو ډېرې خبرې وکړې. هغه د پاکستان د جوړېدو په حق کې نه وو ځکه چې د پنجایانو نه ډېر زړه ستړی و، او پنجایانو سره یو ځای کېدو ته تیار نه و، هغه دې خبرې ته تیار و، چې که چېرې سنده، بلوچستان، سرحد او کشمیر یوځای شول نو دا به ډېره ښه وي. الله بخش سومرو د سیاسي مخالفت په وجه د مسلم لیگ یولیدر محمد ایوب کهوړو بیا وروستو قتل کړو.

زه په خیریت سره کوټې ته ورسېدم، څه وخت چې زمونږ اورگاډی د بلوچستان په سرحد کې داخل شو نو ترکوټې پورې په لاره کې د واپس کېدو وېره وه، ځکه چې زه یې ډېر ځله راواپس کړی و، په هر تېشن چې به مې د پولیس افسر ولیده نو دا خیال به مې پیدا شو چې څه جوړې حکم یې راوړی دی زه په خیریت کوټې ته ورسېدم، زما دا خیال دی چې حکومت جناح صاحب ته چې د هغه تعلق مسلم لیگ سره و اجازت ورکړی و، نو ما ته یې هم اجازه راکړه، ولې چې زما تعلق کانگرس سره وو.

عبدالصمد خان اڅکزی ستېشن ته راغلی و. ستېشن ته نور هم ډېر هندوان او مسلمانان راغلي وو، ما یو څو ورځې کوټه کې تېرې

کړې او بیا د کوبټي نه فورټ سنډ مين. قلعه عبدالله. هندو باغ، گلستان، چمن، لورالايي او د بلوچستان د نورو ځايونو دوره مې وکړه. ډېره د خوشحالي او کاميابه دوره وه او زړه مې په دې نور هم ډېر خوشحاله شو چې پښتانه او بلوڅ راوېښ شوي دي هغوی سره مې جلسو او مجلسونو کې د پښتنو او بلوڅو د رورولۍ خبرې وکړې او په دې کې ماسره د اکثرو پښتنو او بلوڅو اتفاق و. ځينو پښتنو زمونږ د پېښور د خلکو نه شکايت کولو او ډېر گيله من وو پوښتنې نه وروستو ما ته معلومه شوه چې د دې وجه پېښوري حاکمان وو يعنې د پېښور هغه کسان چې دغلته د پيرنگيانو نوکران وو او پيرنگيانو د خپل کار د چلولو لپاره دغلته مقرر کړي وو. دې افسرانو د خپلو روڼو سره شريفانه سلوک نه و کړی، بلکې د سپړتوب نه پرېوتی، د فرعونيت بدترين سلوک يې کوو او د هغوی په زړونو کې يې د ټولو پېښورو نه نفرت پيدا کړی و. ما هغوی له تسلي ورکړه او پوهه مې کړل، چې د يو څو کسانو په گناه تاسو د پېښور ټول پښتانه مه نيسئ او خدای دې نور پښتانه داسې بې ننگه نه کړي لکه دا چې دي حکومت زمونږ نه دی، بلکې د پيرنگيانو دی. بله دا چې په دوی کې د دې حاکمانو اکثریت د هغه خانانو، مياگانو او ملايانو وو چې د انگرېز د خوشحالولو لپاره دا دلته چې تاسو سره کوم سلوک کړی دی او يا يې کوي دا يوازې تاسو سره نه کوي، بلکې مونږ سره يې هم هلته په هغه خپله صوبه کې کوي دا ډېره عجيبه خبره وه چې دلته د دې پښتنو سرکاري افسرانو د پنجابيانو افسرانو سره ډله وه چې په شريکه يې د بلوچستان پښتانه او بلوڅ خوړل. د بلوچستان د دورې نه وروستو مونږ جيکب اباد ته راغلو. په جيکب اباد کې ډاکټر چیت رام چې د کانگرس صدر و، او محمد امين کوسو

هم مونږ سره يو ځای شو په جيکب اباد کې د هندوانو او مسلمانانو يوه لويه جلسه وشوه، په دې جلسه کې د سپول او پوليس د افسرانو دا اراده وه چې څه گډېږي وکړي خو د وزير اعلى الله بخش په مداخلت څه گډېږي ونه شوه، مونږ د بلوچستان د هغې ټولې علاقې دوره وکړه چې په برېتېش بلوچستان کې د پښتنو اکثريت پکښې دى، زما او د عبدالصمد اخکزي دا رايه وه چې د بلوچستان هغې برخې ته هم لاړ شو چې بلوڅ په کې اباد دي. د ډاکټر چيت رام او محمد امين کوسو هم دا رايه وه چې مونږ د بلوڅو دغې علاقې ته لاړ شو، مونږ هلته لاړو خلک ټول په شوق او په مينه راغونډ شوي وو، چې د جلسې وخت راغى نو زما دا اراده وه، چې په هغه جماعت کې جلسه وکړو چې د بازار په سر کې و، او د نورو ملگرو دا خيال و، چې هغه ډاگ کې دې وکړو چې د بازار نه هغه طرف ته و. هلته د جلسې انتظام وشو، جلسه چې شروع شوه نو د بلوڅو يو رييس راغى، د جلسې په خوا کې تېر شو او جلسې ته يې بڼه وکتل د هغه نه لږ ساعت پس د بلوڅو يو ټولې تېرونه په لاس جلسې ته راگډ شول او بغير د تپوس نه يې په خلکو را باندې کړل چې سړي ته به يې درز ورکوو د علي علي چغې به يې ورسره وهلې ډېر ناترسه وو، بې د سر نه يې په بل ځای گوزار نه کوو، په يو ساعت کې ميدان خالي شو زما يوې خواته ډاکټر چيت رام او بلې خواته محمد امين کوسو په کرسو ناست وو څه وخت چې د جلسې ټول خلک وټنښتېدل زه يوازې پاتې شوم نو زما نه چاپېره شول سره ورځ يې راباندې جوړه کړه او دا کوشش يې کولو چې زه هم وټنښتم خوزه ونه ټنښتېدم. په هغه ورځ ما خپل سر خړيلى و، او په کرسۍ سر تور سر ناست وم، زه پوهه وم چې بڼه گوزار به اخلي خو ټنښتېدم نه، کتل مې چې دوى څه کوي. زما نه بڼې طرف ته

محمد امين كوسو و هغه يې په سر وهلي و او بې هوشه شو او د كرسۍ نه را پرېوت بل طرف ته ډاكټر چيت رام و په هغه يې هم سر مات كړي و هغه هم د كرسۍ نه په خاورو كې را پرېوتی و، زما نه چا پېره ډېر وگرځېدل چې دى به هم د نورو خلكو په شان وټنېتي پوهه شو، چې دى نه ټنېتي او مونږ خپل كار وكړو نو پخپله وټنېتېدل زه پاڅېدم چې ومې كتل نو د كوسو او ډاكټر د سر نه وينو دارې وهلې بل څوك نه وو عجيبه حالت و معلومېده چې د ډاكټر چيت رام او كوسو په باره كې ورته خاص هدايت شوى و. او زما په باره كې هم ورته هدايت شوى و، بيا وروسته معلومه شوه چې دغه بلوخ رييس د دوى ډېر دوست و او دوى پرې احسانونه كړي وو مونږ سپول سرجن پسې يو سړى په موټر كې ولېږلو دوى مو يوړل او چې كوم ځاى مونږ ډېره وو هلته مو كتونو كې واچول وينه يې نه ودرېدله حالت يې خرابېدلو او عبدالصمد خان او زمونږ نور ملگري هم ځوږ وو، خو دومره نه، د مقامي خلكو نه معلومه شوه چې د دوى د دې كيسې نه خبر و او په تحصيل كې راپورټ هم كړى و، مگر سرکاري افسرانو د دې كار مخه نه نيوله حقيقت خودا و چې دا ټول كار د سرکار په اشارت شوى و، نو افسرانو يې څله مخه بندوله؟ يوازې دا ځاى نه په ټول بلوچستان كې حكومت كوشش كړى و، چې زمونږ جلسو كې گړپري پيدا كړي ولې په پښتنو كې دومره پښتولاپاتي وه چې د خپل مېلمه عزت وکړي مازيگر د هغه علاقې پوليټيکل افسر چې پوځي کپتان و او هندو و او دا ټوله کيسه هغه كړې وه. خپل اسستنت سره ماله راغى او د دې واقعي ټپوس يې رانه وکړو او راته يې ووي که چېرې تاسو په دې خلكو مقدمه چلول غواړئ دعوي پرې كوى نوزه به د هغې انتظام وكړم دغه اسستنت د پېښور د علاقې د

صوابی تحصیل د دو بیانو د کلي و. ما دوی ته په ځواب کې ووی چې مونږ خدایي خدمتگار د چا نه بدل نه اخلو، مونږ مظلومان یو، زمونږ بدل خدای پاک اخلي هغوی چې ما سره خبرې کولې نو د حکومت د طاقت باوجود ملامته او خړ غوندي ښکار پدل ښه ساعت ما سره وویا رخصت شو، تیاره ما ښام شو، سول سرجن را ورسېد هغه وخت زمونږ د زخمیانو بد حال و او د محمد امین کوسو حالت ډېر خراب و، د راتلو سره ډاکټر د هغوی د وینو بندولو کوشش وکړو، او مونږ ته یې وویل چې د دوی حالت ډېر خراب دی د دوی دپاره څه انتظام کېدی نه شي، ښه به دا وي چې د چېکب اباد هسپتال ته یې ورسوو. مونږ هغوی په موټرونو کې واچول او تېر ما سختن چېکب اباد ته ورسېدو سول سرجن ډېر ښه سړی و، د رسېدو سره یې د هغوی لپاره ډېر پوره انتظام وکړو هغوی یې ځان ځان له په کمرو کې واچول پتی مرهم وشول او چې د هغوی انتظام وشو نو بیا مونږ خپلو ځایونو ته رخصت شو، چې شپه تېره شوه زه سحر وختي هسپتال ته لارم سول سرجن زمونږ نه مخکې راغلی و او په ما یې زېری وکه چې د دوی د بچ کېدلو زیات امید پیدا شو څه وخت چې دوی د خطر نه بهر شول او حالت یې ښه شو، نو زه چېکب اباد نه حیدر اباد ته روان شوم حیدر اباد ته زما گاهې سحر وختي ورسېد کله چې سټېشن ته ورسېدم نو لا تیاره وه او سباختلی نه و. پروفیسر ملکاني صاحب د کانگرس د کارکنانو سره سټېشن ته راغلی و، زه ډېر حېران او خوشحاله شوم په دې چې خان بهادر الله بخش وزیر اعلی د سنده سټېشن کې حاضر و او حېران په دې شوم چې زمونږ لوی خلک د داسې خلکو مخې له نه ځي او خوشحاله په دې شوم چې د ملک او قوم خدمتگارو سره دومره مینه لري. زمونږ لویو خلکو کې دا ماده

نشته په حيدر اباد کې د سنډه کمېټې ممبران را غونډ شوي وو او د عامې جلسې نه وروستو زما او د هغوی تر مينځه خبرې اترې وشوې، د ډېرې مباحثې نه وروستو هغوی ما ته دوه د مطلب خبرې وکړې او راته يې وويل چې کله ته واردې ته ورسې نو دا خبره به مهاتما گاندهي او د ورکنگ کمېټې ممبرانو ته وکړې. يوه دا چې دې صوبه سنډه کې په مسلمانانو کې د خاکسارانو تحريک ورځ په ورځ په ترقي کې دی که چېرې د دې صوبې په مسلمانانو کې د خدايې خدمتگاري تحريک شروع شي نو ښه به وي ځکه چې خدايي خدمتگاري يو قومي ملي تحريک دی چې په هندو او مسلمان کې د همدردۍ او ورورولۍ جذبې پيدا کوي او دا بل تحريک په مسلمانانو کې تعصب پيدا کوي، ما ورته ځواب ورکړو چې دا کارونه چې دي داسې خلک کولی شي. د يو سړي په زړه کې چې د خپل قوم او د خپل ملک محبت او همدردی وي بيا به خلک د هغه خبرو منلو ته تيار وي که هغه سړی د هر ملت او مذهب وي بله خبره يې دا وکړه چې مونږ د خلکو لپاره څه کولی نه شو او نه مو د هغوی خدمت ته زمونږ د صوبې د کانگرس مشران جي رام داس، دولت رام پرېږدي او نه مونږ د هغوی لپاره په اسمبلۍ کې څه کولی شو او نه کلو ته د هغوی د خدمت او پوهه کولو لپاره تللی شو، ما ترې پوښتنه وکړه چې د دې وجه څه ده، هغوی راته وويل چې د کانگرس د چلولو لپاره جي رام داس ته اکثره چنده او امداد سرمايه داران ورکوي او هغه سرمايه دار دانه غواړي چې د عوامو د فايدي لپاره دې اسمبلۍ کې څه قانون پاس کړی شي، او يا دې د کانگرس خلک کليوالو او مزدورانو ته لار شي او هغوی دې پوهه او راوين کړي ځکه چې د هغوی په پوهه کې د سرمايه دارو تاوان دی، د دې له پاره مونږ خلکو له څه کولی نه شو

او که وکړو بیا هغوی مونږ سره ملگري کېږي نو دوی بیا مونږ ته چنده نه راکوي، ښه به دا وي چې ته زمونږ دا معامله د ورکنګ کمېټې ممبرانو ته ورسوي. زه د حيدرآباد نه واردې ته روان شوم کله چې ورسېدم نو په داسې وخت چې جي رام داس هم حاضر و ټوله کيسه مې د هغه په مخکې ورکنګ کمېټې ته وکړه. زه چې دې وخت کې وارهه کې وم (رفيع احمد صاحب) چې دغه وخت د کانګرس نائب صدر و ما ته وويل چې باچا خانه تاسو پښتنو مونږ پسې ولې را اخیستې ده چې سرکار ته مشکلات پيدا کوي، ما ورته وويل چې هغه کومه داسې خبره ده چې مونږ په ناجايزه تاسو ته تکليف در کړي دی نو ده راته وويل چې عنايت الله مشرقي مونږ گرفتار کړلو نو هغه د حکومت نه معافي وغوښته مونږ پرېښود نو ستاسو د سرحد نه ورپسې پښتانه خاکسار راغلل او تمانچې يې پرې کېښودې چې مونږ دی وژنو تا خو مونږ وشمولو چې معافي دې وغوښته، هغه ورته منکر شو وې دا دروغ دي او قسمونه يې ورته وخوړل چې تحريک نه پرېږدم هغه د دې خلکو له وېرې بيا کار شروع کړو نو مونږ بيا ونيولو هغه بيا معافي وغوښتله خلک ترې وېزاره شول او تحريک کمزوری شو د هريو تحريک انحصار په ليدو وي. چې بهادر او هوښيار وي نو د تحريک خلک هم زړور او پوهه وي چې ليدو کمزوری او تنګ نظره وي نو د تحريک خلک هم بې زړه او تنګ نظره وي.

د خدایي خدمتگارو پومبی وزارت

د خدایي خدمتگارو وزارت،
زمونږ وزیران او پیرنگیان د جواهر لال
دوره، د پیرنگیانو افسران او زمونږ
حکومت، پښتانه را وینس شول، د گاندهي جي
دوره، وزارتونه او خدایي خدمتگار.

زه اووه کاله پس خپلې صوبې ته راغلم. زه په ۱۹۳۱ع کال کې گرفتار شوی وم او په ۱۹۳۷ کې راغلم زمونږ په خلکو ډېر زور زیاتې او ظلم شوی و، لیکن د هغوی جذبه مړه شوې نه وه، د خلکو د مخونو نه ماته معلومېده چې زړونه یې د جذباتو نه ډک دي، زه چې نه وم نو سرې جامې هم نه وې حکومت بندې کړې وې زه چې راغلم نو سرې جامې هم راغلې څه وخت چې خدایي خدمتگارو واورېدل چې زه خپلې صوبې ته را ورسېدم نو بیا هغوی بندیز ته کتلي نه دي ټولو خپلې سرې جامې واغوستې مگر حکومت ورسره چېر ونکړو هغه ټولې پابندی د خدایي خدمتگارو نه وچتې شوې.

زما په غیر حاضری کې حکومت چې څومره ظلمونه کولی شول هغه یې د صوبې په خلکو او په تېره بیا په خدایي خدمتگارو کړي وو. د خدایي خدمتگاری د بریادۍ دپاره یې ټولې طریقې استعمال کړې وې، خو کامیاب شوي نه و، بلکې خدایي خدمتگاری زیاته ترقي کړې وه او خلکو کې پوهه او سیاسي شعور پیدا شوی و، څه ورځې پس زه د اسمبلی د ممبرانو سره ایټا اباد له لارم چې هلته د اسمبلی د ممبرانو اجلاس و. د هزارې ډېر خلک زما هر کلي له را ټول شوي وو، د سترې مه شي نه پس یوه جلسه وشوه چې په هغې کې ما تقریر وکړو او د خلکو شکریه مې ادا کړه بیا خپلو ځایونو له لارو، زه د هزارې د خلکو مېلمه وم، غني او ولي هم راسره وو هغوی زمونږ دپاره ځان له انتظام کړی و. په دې ورځو کې د مسلم لیگ او حزب اختلاف په مینځ کې اختلاف و، د صاحبزاده صاحب د وزارت دا کوشش و، چې دا وزارت دې

مات نه شي او خدایي خدمتگارو زور لگولی و چې مات دې شي. صاحبزاده صاحب لویې لویې جېې او لوی لوی مایان، میاگان را غوندې کړي وو. هغوی به هره ورځ جلسې کولې هغوی دروغ او بهتان جوړولو زما برخلاف یې تقریرونه کول حال دا چې زه نه په اسمبلۍ کې وم او نه د پارټۍ لیدروم. د هزارې یو لوی بزرگ مولانا محمد اسحاق صاحب مانسهریو چې د خلافت په وخت کې زما ملگری هم و، او په هزاره کې یې ډېر کار کړی و او خلکو به په جوپان کې په اوږو گرځولو او پیرنګیانو پندې کې نظر بند کړی و، هغه پخپل تقریر کې زما متعلق داوې چې یوه ورځې عبدالغفار خان پندې له راغلی و، زه ورسره وم لیکن هغه چېرته یو لمونځ هم ونه کړو او د شپې په جلسه کې چې څه وخت هندوانو او مسلمانانو هغه ته گیتا او قران پېش کړل هغه قران ته ډېره توجه ونه کړه په بڼي لاس کې یې گیتا واخیستو او کین لاس کې یې قران واخیستو، زما په باره کې د مولانا محمد اسحاق صاحب دا ټولې خبرې دروغ وې زه بې شکه جلسې له پندې ته تللی وم، خو مولانا محمد اسحاق خو یو ساعت دپاره راغلی و او هغه وخت کې یې ماته ویلي وو چې زه د دې خلکو په جلسو کې شرکت نه کوم خو چې دا جلسه ستا دپاره ده، او ته خود اسلام یو مجاهد یې نو ځکه زه بېگا له دې جلسې له ضرور رآئم. په دې جلسه کې ماته چا قران او گیتا پېش کړي نه وو، بلکې زما په ټول عمر کې ما ته په جلسه کې چا قران او گیتا پېش کړي نه دي چې په کوم قوم کې دا قسم خلک د دین ستنې گنلې شي، نو هغه دین کله په داسې ستنو ټینګېدلی شي په دغو

ورځو کې پيرنگيانو دا غوښتل چې د خدايي خدمتگارو په مقابله کې په دې صوبه کې دې يوه بله ډله هم جوړه شي نو د صاحبزاده صاحب په ذريعه فوراً مسلم ليگ جوړ شو او د دوی جلسې شروع شوې. د دې نه څه موده مخکې جناح صاحب د مسلم ليگ د جوړولو په خيال صوبه سرحد ته راغلی و، خو کامياب شوی نه و او ډېر مایوسه تلی و، ځکه چې په هغه وخت کې د پيرنگيانو دا پالیسي نه وه او هغوی په صوبه سرحد کې د هېڅ قسم ډلې جوړېدل نه غوښتل. په دغو جلسو کې به هم مولانا صاحب محمد اسحاق د کانگرس برخلاف او د مسلم ليگ په حق کې تقريرونه کول. په جلسه کې ترې يو سړي پوښتنه وکړه چې مولانا صاحب ستا خور يې پير کامران د خدايي خدمتگارو په ټکټ ولاړ و، نو تاد هغه دپاره پراپېکنده کوله او مونږ ته دې وې چې خدايي خدمتگار قومي او ډېر ښه تحريک دی. نن څه چل وشو؟ او کوم دليل پيدا شو چې خدايي خدمتگار خراب او د هندوانو جماعت شو دغه شان يوازې دی نه نور هم ډېر ملایان وو چې مونږ سره يې قيدونه تېر کړي وو په دې ازمېښت کې کاميابه شوي وو خود پيسو په ازمېښت کې ناکامیابه شول. زمونږ يو قومي کارکن مولوي شاکرالله صاحب د نوبسار د خدايي خدمتگار د اميدوار ميا جعفر شاه مخالف شو او د تاج محمد خان، خان بهادر ملگری شو، څه ورځې پس د عمرزو خان بهادر سعدالله خان مونږ مېلمانه کړو. دی د صاحبزاده صاحب د وزارت په وخت کې وزير و. دې دعوت ته يې صاحبزاده صاحب هم رابللی و، صاحبزاده صاحب چې راغی نو ماسره يو ځای کښېناستو د

راشه درشه نه پس يې راسره دا خبره شروع كړه چې پخوا به د هندوستان د خلكو سترگې دې خواته وې او د دې ملك خلكو چې به څه ويل هغوى به هغه كول ليكن افسوس دى چې د دې ملك د خلكو سترگې اوس هندوستان ته دي او هغوى چې څه وايي دوى هغه كوي ما ورته ووي چې صاحبزاده صاحب چې ته د حالاتو نه پوره خبر نه يې نو ځكه داسې خبرې كوي اوس هم هغه حالات دي بدل شوي نه دي اوس هم د هغو خلكو سترگې دې طرف ته دي اوس هم چې د دې طرف خلك څه وايي هغوى هغه كوي څه وخت چې سول ايندې ملبېټري گزټ اخبار دا غلط خبر شايع كړو چې باچا خان د كانگرس نه جدا كېږي نو دى صاحبزاده صاحب عبدالقيوم ما پسې لاهور ته سړى را ولېږلو او خط يې وركړى و، زه د شملي نه لاهور ته راغلى وم نو دلته مې هغه سړى وليدو هغه راته زياني هم ووي چې صاحبزاده صاحب وې چې باچا خان ته وايه چې د خداى دپاره چې گورئ د كانگرس نه جدا نشې او كه ته د كانگرس نه جدا شوې نو بيا پيرنگيان زمونږ صوبې له هېڅ نه وركوي. د ډېرو خبرو نه پس ما ده ته د خپلې صوبې خبرې شروع كړې ما ورته ووي چې دا كوم حقوق چې حكومت مونږ له راكړي دي زه منم چې دا نيمگړي او ناقص دي او د دې په ذريعه مونږ د خپل قوم او ملك دپاره هغه كارونه نه شو كولى چې زمونږ زړه يې غواړې، خو بيا هم په دې كې دومره څه شته كه په اتفاق سره مونږ كوشش وكړو نو د پيرنگي په ځاى پښتون د دې ملك مالک كېدى شي نو اوس زه ستا نه پوښتنه كوم چې د پيرنگي په مقابل كې ته مالک كېدى شي؟ هغه ځواب راكړو چې زه نه

مالک یم او نه مالک کېدی شم ولسې چې زه د پیرنگیانو مقابلې ته تیار نه یم ما ورته ووي چې ښه ده ستا په پښتنو دا ورځ پیرزو کېږي چې د پیرنگیانو په ځای دې پښتانه د دې خپل ملک مالکان شي، نو هغه ووي چې بېشکه زما زړه همدغه څیز غواړي نو ما ورته ووي چې دا خوبه هله کېږي چې ته بل چاله موقع ورکړې نو هغه ووي چې زه بالکل دې ته تیار یم نو ما ورته ووي چې ښه به دا وي چې ته د وزارت نه استعفا وکړې ځکه چې زه دا مناسب نه گنم چې اسمبلۍ کې ستا برخلاف د عدم اعتماد ووت پاس شي هغه ما سره وعده وکړه او په دې خبره راضي شو چې استعفا به ورکړم، خو ما ته چې معلومه شوې ده نو سرجارج کننگم گورنر هغه دې کار ته پرې نه ښودو او دا افسوسناکه واقعه وشوه چې ما د هغې مخه نیوه یعنې په اسمبلۍ کې د ده په خلاف د عدم اعتماد قرار داد پاس شو او د عدم اعتماد ووت پاس کېدو سره د خدایي خدمتگارو لیډر ډاکټر خانصاحب ته یې د وزارت د جوړولو دعوت ورکړو او د صاحبزاده صاحب په ځای د خدایي خدمتگارو وزارت جوړ شو.

د خدایي خدمتگارو وزارت:

د وزارت جوړولو سلا او مشورې دپاره مولانا ابوالکلام ازاد او بابو راجندر پرشاد ایبټ اباد ته راغلل د خدایي خدمتگارو اسمبلۍ پارټۍ په ممبرانو کې چې څوک د وزارت خواهشمند و هغوی د خدایي خدمتگارانو په ذریعه د خپلو خواهشاتو د پوره کولو دپاره کار شروع کړو. د دې ټولو

سرغنه ثمين جان و كيل و، دده ډېر شوق و چې وزير شي د قاضي عطا الله په مقابله كې ډېر خلك د ده په طرف وو او د دې وجه هم دغه وه چې قاضي صاحب د خپل وزارت د پاره كوشش نه كولو او هېچا ته يې ويلي نه وو تردې پورې چې ماته يې هم د دې خبرې كنايتاً هم ذكر نه و كړې. د خدايي خدمتگارو د مشورې نه پس زه، ډاكټر صاحب، مولانا ابوالكلام ازاد او بابو راجندر پرشاد كښېناستو او په حالاتو مو غور وكړو. زما دا رايه وه چې زمونږ صوبه ډېره وړه صوبه ده مونږ له د دريو يا زيات نه زيات د څلورو وزيرانو نه زيات جوړول په كار نه دي.

په دې دوران كې ثمين جان ماله هم راغی او ماته يې ووي چې زه په دې خبره رضا يم كه چېرې ما او قاضي صاحب پارليمنټري سكتريان كړئ ليكن يوازې نه قاضي به هم راسره وي دا هغه ثمين جان خان دی چې قاضي صاحب د ده د پاره ماله د بريلي جېلخانې له راغلی و، او دده د پاره يې زمانه مجبوراً د نوبسار د خدايي خدمتگارو په نومونو خطونه واخيستل چې د ده مخالفت دې نه كوي، په دې وجه دی د اسمبلی ممبر شو چې ثمين جان په دې پوه شو وزارت په ووتونو نه دی او د وزير اعلى په مرضی دی او بله دا چې زه د دې پارليمنټري سكتريانو هم مخالف وم ځكه چې زمونږ صوبه وړه ده دومره گنجایش په كې نشته او نه دومره كار شته نو مونږ دا فېصله وكړه چې ډاكټر صاحب سره دې، درې نور وزيران وي او په هغې كې دې يو هندو وي او دوه مسلمانان چې د هزارې د اسمبلی ممبران مونږ سره ملگري شوي وو او د

صاحبزاده صاحب برخلاف يې ووت وركړې و، نو مونږ ورسره دا وعده كړې وه چې يو وزير به د هزارې وي پاتې يو وزارت شو نو ډاكټر صاحب قاضي عطاالله صاحب واخيستو او د هزارې نه يې محمد عباس خان واخيستو، په هندوانو كې زما رايه وه چې لاله بنجورام د ډېره اسماعيل خان دې وزير شي ځكه چې هغه د كانگرس زور كاركن و او قيد يې هم تېر كړې و او ډېر با اصوله سړې و، د مولانا صاحب دوى دا خيال و چې راي بهادر ايشرداس په هندوانو كې لايق او بارسوخه سړې دى، دى دې وزير شي ليكن زمونږ د ټولو لاله بنجورام خوښ و او هغه وزير مقرر شو، حقيقت دا دى چې كانگرس په با رسوخو راي بهادرانو پسې گرځي او مونږ په خدمتگارو پسې گرځو. كله چې زمونږ وزارت جوړ شو نو زمونږ دا فكر و، چې څومره زمونږ نه كېدى شي خلكو ته فايده ورسوو مونږ په اسمبلۍ كې دوه تجويزونه پاس كړل. يو موماليه كې معافي وكړه او بل د كوهات، بنو او مروتو خلكو ته د اوبو ډېر تكليف و، د هغوى د اوبو د انتظام دپاره مو څه روپۍ منظورې كړې او دا مو اراده وه چې هر كال به چې څومره كېدى شي د دې خلكو د اوبو دپاره روپۍ منظوروو تر هغې پورې چې دا خلك په اوبو ماره شي. د كوهات د كرك تحصيل دا حال وو، چې هلته به زمونږ ميندو او خويندو د شلو او دوه ويشتو ميلونه د څښكلو اوبه راوړلې د وزارت دا كوشش وو چې د څښكلو اوبه دې هرې علاقې ته ورسوي او چې كله وزارت دوه كاله پس استعفا وركوله نو هغوى دومره كړې وه چې بيا د دغې علاقې خلك د اتو ميلو نه لرې اوبو پسې نه تلل او اكثر و كلو

ته خو اوبه ورورسولی شوي.

د اوبو دا مسئله به بيخي حل شوې وه خو د پښتنو په پرو جنبو او خودغرضو دا کار ترسره کېدو ته پرې نه ښود، ولې چې هر کلي به ويل چې اوبه اول مونږ له راکړئ. د دې دپاره مو يوه سرکاري کمېټې جوړه کړه او ما په کې ممبري د دې دپاره منظوره کړه چې دا د عامو خلکو د فايدي او خير کار دی خو افسوس دی چې زمونږ د خپلو خدايي خدمتگارو د بې اتفاقي په وجه خلکو ته چې کوم قسم خير او فايده مونږ رسول غوښتل ونه رسولی شوه او هغه کار نيمگړی پاتې شو، کانگرس د خپلو وزارتونو دپاره دا هم ضروري گڼله چې د صوبې قانوني مشير يعنې ايډو کيټ جنرل به د گورنر په خوښه نه مقررېږي، بلکې دده واک دې د وزيرانو سره وي او د هغوی چې د خپلې خوښې نه کوم قسم سپری غواړي هغه دې مقرر وي. د بهار صوبه کې د گورنر او وزيرانو په مينځ کې لويه جگړه شوې وه، او نوبت د استعفا ورکولو ته رسېدلی و دغو ورځو کې سرسلطان احمد د بهار د صوبې ايډو کېټ جنرال و هغه د سرکار د پر خير خواه و نو گورنر نه غوښتل چې هغه دې د دې عهدې نه لرې کړي شي او وزارت غوښتل چې د ده په ځای خپل اعتباري سپری مقرر کړي په دې باندې د وزارت او گورنر تر مينځه جگړه وشوه او چې گورنر پوه شو چې وزيران په دې خبره استعفا ورکولو ته تيار دي نو بيا يې د هغوی خبره ومنله، سرسلطان احمد لرې شو او د کانگرس سپری مقرر شو، دغه شان زما هم دا خيال و چې زمونږ وزارت دې هم خپل سپری په دې عهده مقرر کړي په دغو ورځو کې سردار راجه سنگه

اېډو کيټ جنرل و ډاکټر صاحب په دې مسئله گورنر سره خبرې وکړې خو هغه د ده لرې کولو ته تيار نه و، نور اجه سنگه پخپل ځای اېډو کيټ جنرل پاتې شو، نو نتيجه دا شوه چې زمونږ د وراثت څو کلي د ډاکټر صاحب او زمونږ نه واخيستل که زمونږ خپل اېډو کيټ جنرل وی نو د پاس شوي قانوني زراعتي بل مطابق به عمل شوی و، زمونږ د صوبې خلکو ته به تاوان نه وی رسېدلی او زمونږ دا وراثت به اخيستی شوی نه و، او مونږ ته به هم تاوان نه وی رسېدلی، زما طبيعت ښه نه و نوزه د څو ورځو دپاره هوا گلی ته لارم دايو بنکلی د ارام ځای و او ما په کې څو ورځې ارام وکړو بيا د دې ځای نه فقير خان سره د اگرو په دوره لارم. مونږ چې په ۱۹۳۰ع کال کې خدایي خدمتگاري جوړه کړه دا تحريک د پښتنو د طبيعت موافق و او ډېر زړه پښتنو کې خور شو خو پيرنگيانو مونږ له موقع رانه کړه درې نيمې مياشتې پس يې گرفتار کړو، او زمونږ قوم او خدایي خدمتگارو سره يې بې حده ظلمونه وکړل خو څومره چې دوی ظلم کولو تحريک زيات خورېدلو پيرنگيانو زمونږ دا تحريک دباو نه کړی شو او چې زمونږ عارضي سوله د گاندهي جي او لارډ ارون په مينځ کې وشوه نو بيا هم مونږ پيرنگيانو کار ته نه پرېښودو ځای په ځای به يې راته ايکسوچواليس (د قانون يو سل څلور څلو پښتمه ماده) دفعه لگولی وه او په هزاره کې خويې مونږ ته ډېر مشکلات پيدا کړي وو، نو دلته مونږ په تسلی سره کار نه وکړی بل زمونږ نه د ميا احمد شاه ډله هم جدا شوې وه هغوی هم زمونږ برخلاف ډېرې غلطې خبرې خورې کړې وې خو هغوی هم

پخپلو ذليلو ارادو کې کامياب شوي نه وو اوس چې مونږ اووه کاله پس خپلې صوبې ته راغلو او د خدايي خدمتگارو وزارت هم جوړ شو نو مونږ د نوي سره د خدايي خدمتگاري تنظيم شروع کړو، هزاره کې هم مونږ له د کار کولو موقع په لاس راغله او د هغه علاقې دوره مې وکړه.

زمونږ وزيران او پيرنگيان:

خه وخت چې اول زمونږ وزارت جوړ شو نو په نوکر شاهي خلکو باندې که هغه انگرېزان وو او که ديسيان وو هيبت او وپره راغله، رشوتونه، ظلمونه بند شول، ليکن افسوس چې دا حالت تر ډېره وخته پاتې نه شو نوکر شاهي زمونږ وزيرانو سره خلط ملط شوه او د هغوی د خوی بوی نه خبر شول او تعلقات يې ورسره قايم کړل، نو بيا پخپله زړه پالیسی روان شول، رشوت خو پرېږده د وزارت او خدايي خدمتگاري تحریک ته نقصان ورسېدو، که زما په هغه تجویز عمل شوی وی، نو دومره تاوان به مونه وی شوی زما دا تجویز و، چې وزیرانو له د ضرورت نه زیات تعلقات پيرنگيانو سره په کار نه دي او نه د ضرورت نه زیات هغوی سره خلط ملط کېدل په کار دي. ځکه چې زما تجربه ده چې غلام قومونه ډېر کمزوري وي او حاکم قوم ته ټينگ نه وي. حاکم قوم کې يو قسم کشش وي او محکوم قومونه خود په خود ځان ته راکارې، دغه وجه وه چې ما به پيرنگيانو سره نه ليدل هغوی به زما خلاف پراپېگنده کوله چې دده د پيرنگيانو نه نفرت دی. زه خو خدايي خدمتگار یم او د خداي خدمت خود خداي د مخلوق خدمت

دی ایا پیرنګیان د خدای مخلوق نه دي؟ او دا نه چې گوندې په دې کې یوازې زمونږه وزیران فېل شول، دا امتحان که مونږ کې په هر چا راغلی وی هغه به په کې پاتې راغلي و د دې نه هغه سرې بچ کېدی شي چې د دې قسم موقع پیدا کېدو نه ځان وساتي ماد ډاکټر صاحب دپاره د پیرنګیانو سره داسې تعلقات ډېر خطرناک گڼل ځکه چې په هغه د مجلس ډېر اثر کېږي. هغه چې د انگلستان نه راغلی و، نو په هغه د پیرنګیانو ډېر اثر و، پیرنګیان ورته پاک او رېښتوني ښکارېدل د خپل قام خلک ورته دروغجن ښکارېدل. زه دا منم چې پیرنګیان پاک او رېښتيني دي خو د خپل قام دپاره، مگر د بل قام دپاره او خصوصاً په سیاست کې دغه شان نه دي.

د جواهر لال دوره:

په دغو ورځو کې جواهر لال سرحد ته راغی، پندت جواهر لال چې زمونږ صوبې ته په اول ځل راغی، نو په ټول ښار کې مونږ دده جلوس وگرځولو، په زرگونو خدایي خدمتگار ورته هر ځای ولاړ وو. او بیا په شاهي باغ کې یوه لویه جلسه د ده په درناوی کې وشوه دې جلسې له سرکاري او قومي ډېر مخلوق راغلی وو، قومي نظمنه په کې ویلی شهو سره د دې چې جواهر لال په پښتو نه پوهېدلو خو د دې نظمنو او د دې نظاري او ماحول نه ډېر متاثر شوی و، دا نظم چې په کې ویل شو چې: (زمونږ سرې جامې زړې کېږي د خانانو نوکرانو) نو ډېرو خلکو ورته ژړل او چې ته کال له تلو نو جلوس کې یو سکھ چې د خدایي خدمتگارو کمانډرو با وردی مخکې روان

و او د (نعره تکبیر) چغې یې وهلې، ما جواهر لال ته ووې چې وگوره دا سکهدې خو دلته دومره قومیت او اتفاق خدایي خدمتگاری پیدا کړې دی چې دی د نعره تکبیر نارې وهې. ډاکټر صاحب نهرو جې ته زما دا شکایت وکړو چې دی مونږ د پیرنګیانو سره د تعلقاتو ساتلو نه منع کوي. جواهر لال ما سره په دې مسئله ډېر بحث وکړو چې دا خبره د تهذیب نه لږه پرېوتې ښکاري ما ورته ووې چې زه منم ماته هم دا خبره ښه نه ښکاري خو دې کې دومره فایده نشته، لکه چې څومره په کې نقصان دی. نو مونږ په هغه تهذیب څه کړو چې په هغې زمونږ قوم او ملک ته نقصان رسېږي، لیکن هغه زه په دې خبره مجبوره کړم چې ماله په دې معاملاتو کې دخل کول په کار نه دي. نو ما دا خبره غلې کړه چې کله به زه پېښور ته لاړم، نو ما به کتل چې یا به ډاکټر صاحب د پیرنګیانو مېلمه و او یا به پیرنګیان دده مېلمانه وو. دده او د پیرنګیانو تعلقات دومره زیات شول چې حکومتي کارونه خو پرېږده هغوی زمونږ کورنو معاملو کې هم دخل شروع کړو. د پیرنګیانو او د خپل قوم په باره کې د ډاکټر صاحب هم بیا هغه زړه رویه شوه، چې په ډېرو کوششونو بدل کړی شوې وه، خبره دا وه چې د ډاکټر صاحب دا رایه وه چې پیرنګیان عموماً او گورنر خصوصاً د وزارت سره د هر قسم تعاون ته تیار دي خو خبره داسې نه وه هغوی به مخامخ د ډاکټر صاحب ډېرې خوشامندې کولې او د دې اظهار یې کولو چې مونږ ستا وفادار یو لیکن حقیقت داسې نه و. او پسې شا به یې پخپله او د خپل لاس لاندې خلکو په ذریعه د خدایي خدمتگارو او وزیرانو په خلاف

پراپېگنډې کولې او په قسما قسم طريقو به يې زمونږ تحريک ته نقصان رسولو د هرې محکمې مشر افسر به د خپلې محکمې کارکوونکو ته تلقين کولو چې گورئ تاسو په دې خبرو پوه شئ، چې ستاسو ترقي او تنزل زما په لاس کې دی نه چې د وزيرانو او دغه شان د ملک خانان او اربابان به يې هم زمونږ مخالفت ته تيار کړل او د هغوی ذهن کې يې دا خبره واچوله چې اوس په ملک کې ستاسو رسوخ پاتې نه شو او که شه وي نو هغه هم خدايي خدمتگار درته نه پرېږدي. که چيرې تاسو خپله هستي غواړئ نو تاسو له په کار دي چې د سرکار امداد وکړئ او د هغه حکومت مضبوط کړئ، د خدايي خدمتگارو تحريک او حکومت کمزوری کړئ دا به هله کېږي چې تاسو ټول خانان اربابان او ملکان راټول شئ او خپل کور کې اتفاق وکړئ، او د خدايي خدمتگارو مقابله کې خپل يو جماعت جوړ کړئ او بيا ملا وټړئ او د هغه جماعت دپاره پخپل ملک کې کار وکړئ قوم د هغوی نه واړوئ او ځان سره يې ملگري کړئ او دغه شان ملايانو باباگانو او مياگانو ته به يې هم دا کيسه کوله. مستر تالن تن چې د چارسدې اسسټنټ کمشنر و، د هر چانه اول شروع وکړه، هغه خان بهادر سعد الله خان د عمرزو راوغوښت سلا يې ورسره وکړه او د هشنغر دواوې خانان، ملايان، وکيلان يې ملگري کړل او مسلم ليگ يې قايم کړو او دغه شان په ټوله صوبه کې خانانو، ملايانو، وکيلانو د حکومت په ذريعه مسلم ليگ جوړ کړو او زمونږ برخلاف يې پراپېگنډه شروع کړه. د دې نه وړاندې زمونږ صوبه کې مسلم ليگ نه و، مستر محمد علي

جناح صاحب د دې جماعت د جوړولو دپاره دلته راغلی و، خو جوړ شوی نه و، عجیبه داوه چې زمونږ حکومت به هغه حاکمان مقررول چې کومو به د مسلم لیگ دپاره کار کولو دا خلک به ډېر خوشامندگر و. او ډاکټر صاحب داسې یو سړی و، چې خوشامند و ته ټینگ نه و او که خدایي خدمتگارو به ډاکټر صاحب ته د دې قسمه څه خبره وکړه نو هغه به پرې یقین نه کولو او خپل خدایي خدمتگار به ورته دروغجن ښکار بدل او هغه افسر چې به دوی پخپله لگولی و، او د دوی د لاس لاندې به و، ډاکټر صاحب به خپل وفادار گڼل خو هغوی به ټول کار د خدایي خدمتگارو خلاف کولو.

یو ځل د بنو حاجي محمد اسلم خان ما ته د خان بهادر دلاور خان اسستنت کمشنر په باره کې وویل چې هغه زمونږ مقابلې کې د مسلم لیگ جوړولو کوششونه کوي. حاجي صاحب ډېر رښتینی و، زمونږ ډېر ملگری و، او ډېر مخلص خدایي خدمتگار و. هغه ویل چې ما ډاکټر صاحب ته وویل چې دلاور خان دا کار کوي. دی د دې ځای نه بدل کړه لیکن زما په دې خبره د ډاکټر صاحب یقین رانغی او دا یې خیال و، چې گوندي زه دروغ وایم حاجي صاحب ډېر خپه و، د هغه لږه ډېره تسلي ما وکړه او ورته مې ووي چې مونږ به کوم کوم حاکم بدلوو که چیرې دلاور خان بدل شي او دده په ځای بل راشي نو ستا څه خیال دی هغه به دا کار نه کوي؟

ما دا خبره په زړه و اچوله او ډاکټر صاحب سره مې پخپله د دې ذکر وکړو د هغه په دلاور خان دا یقین و، چې هغه دا کار نه کوي او حاجي صاحب زیاته وایي د دې د معلومولو دپاره زه

پخپله بنو ته لارم شو ورځې مې تېرې کړې او بې طرفه خلکو نه مې تحقیقات وکړو معلومه شوه چې په مسلم لیگ کې د شامبلدلو دپاره دلاور خان په محمد نواز خان باندې هم ډېر زور لگولی دی. محمد نواز خان د گل امام خان و او په بنو کې وکیل و ما سره یې ډېر تعلقات وو او زمونږ سره یې ډېره همدردی وه. او دده ورور محمد ظفر خان زمونږ ډمه دار خدایي خدمتگار و، د دوی ټول خاندان زمونږ تحریک کې د هر چا نه وړاندې وو او د نورو وکیلانو په شان چالاک او دروغجن نه و. ما دا غوره وگڼله چې د محمد نواز خان نه حقیقت معلوم کړم ماوې چې دی پوه نه شي او حقیقت معلوم شي، خیرزه دده ځای له لارم ورسره کښېناستم خبرې مو شروع کړې اخره کې مې ترې د دې خبرې پوښتنه هم وکړه چې تاله خویې هم د مسلم لیگ دعوت درکړی دی هغه وې هو! خو چې وروسته یې فکر وکړو نو بیا پښېمانه و، خو خبره یې د خولې نه وتلې وه، چې لږ فکر یې وکړو نوراته یې ووې چې ما باندې خو دې چل وکړو، زه واپس پېښور ته راغلم او ډاکټر صاحب مې د دې خبرې نه خبر کړو. حقیقت دا و چې د دې قسم خبرو کې خدایي خدمتگارو ته هم قصور و، ډېر داسې خدایي خدمتگار وو چې وزارت ته یې غلط خبرونه رسول او په دې وجه د ډاکټر صاحب عقیده په دې ټینګه شوې وه چې دوی ټول دروغجن دي مگر په خدایي خدمتگارو کې رښتني خلک ډېر وو، خو دروغجن په کې وو، د هغوی په وجه رښتیني هم د شک نه خلاص نه شو، زمونږ چې حکومت جوړ شو نو مونږ له نوي خلک راغلل او مونږ په خدایي خدمتګاری کې واخیستل دا خلک د

خدمت دپاره نه بلکې د اقتدار او د لوت دپاره او هم د خدايي خدمتگاري د بدنامولو دپاره په جماعت کې داخل شوي وو. دا زمونږ نه لويه سهوه او غلطې وشوه چې دغه خلک مونږ پخپل جماعت کې واخيستل په کار دي چې کله زمونږ جماعت اقتدار ته ورسېدو، نو دغسې تماشبين خودغرضه او ابن الوقت کسان دې په خپل جماعت کې د څه مودې دپاره نه اخلي او چې بيا کله يې اخلي هم تحقيق په کار دی چې داسې خلک واخيستی شي، چې هغوی حقيقت کې د خپل غرض دپاره نه د قام د خدمت دپاره پارتي ته راځي. زمونږ د صوبې د گورنر جارج کنگم په باره کې د ډاکټر صاحب عقیده وه چې دی ډېر ښه سړی دی. او هغه يې خپل دوست او مددگار گڼلو د هغه دې عقیدې سره زما اتفاق نه و. زه منم چې کنگم ډېر ښه او هوښيار سړی و، خو ډېر ښه پيرنگی هم زمونږ دپاره ښه کېدی نه شو، ولې چې زمونږ او د هغوی قامي مفاد بېل وو.

د گاندهي جي دوره:

اوس صوبه سرحد کې خپل وزارت و، په راتلو څه بندیز نه و نو گاندهي جي هم په ۱۹۳۸ع کال کې راغی. د هغه هر کلی او استقبال چې په کوم شان وشو هغه يو تاريخي حيثيت لري. کوم څيز چې په گاندهي جي ډېر زيات اثر کړی و، هغه د باوردی خدايي خدمتگارو هغه نظم و ضبط و، چې هغوی څومره په خاموشۍ حوصله او انتهايي وقار دا د زرگونو، لکونو خلکو جلسې او جلوسونه سمبالول گاندهي جي وليدل چې څومره په مينه او اخلاص خدايي خدمتگار

خپل جلوسونه او جلسې منظم او قابو ساتي او دا يې هم وليدل چې په جلسو او جلوسونو كښې اولسونه څومره په جوش او بې باكه مينه د خدايي خدمتگارو سره تعاون كوي. د گاندهي جي غوندي گرځنده او جهان ديده قامي او اولسي مشر هم په دې مجبور شو چې ويې ويل: «ما پخپل ژوند كې داسې خاموشه او منظمې جلسې ډېرې كمې ليدلې دي» او ځكه د گاندهي جي دا اميد پيدا شو چې د دې درنو او تورزنو پښتنو په ذريعه د خپل ژوندون مقصد حاصل كړي او لكه وايي «زما د عاده چې پښتانه دې نه يوازې دا چې هندوستان له ازادي وگتې بلكې د دغه ازادۍ په بركت ټولې دنيا ته د عدم تشدد دا زرين اصول ورمعرفي كړي.

گاندهي جي به مونږ سره خنډل چې د شپې ټوله شپه ما په گاډي كې ټكې خوب نه دی كړی، ولې چې د پنجاب په هر ټېشن به مخلوقات راغلل دا ټېل او ديكې به وې او چغې سورې او كريكې به وې، گاندهي چې به غوږونو كې مالوچ ټومبلي وو، په دې لړ كې ما ته د جواهر لال نهرو هغه خبره را ياده شوه چې كله هغوی په اول ځل د صوبه سرحد په دوره راتلل هغه ويل چې د پنجاب په ټولو ټېشنونو كې ټوله شپه خلكو چغې وهلې وې او مونږ يې ټكې خوب ته نه پرېښولو، هغه نهرو چې پخپل انداز كې ويل چې د هر يو سړي دا كوشش و چې زما غوږ له خوله راوړسوي او د انقلاب زنده باد چغه په كې ښه په زوره ووهي لكه چې ددې خلكو دا خيال وي چې د جواهر لال په غوږ كې په چغه وهلو به انقلاب راشي خو هغه ويل چې يو ټېشن كې گاډی ودرېدو او ما بيا دې چغو او

کريکو ته ځان تيارولو چې کړکی نه مې سر بهر کړو نو څه گورم چې د تېشن د يو سر نه تر بل سره پورې په پليټ فارم د سرو جامو خدايي خدمتگار ولاړ دي نه تېل شته نه کريکې نه دېکې شته، نه چغې، نه غوبل شته، نه دانډل يو مشر ماله راغی راته يې ووي: (مونږ ستا سترې مه شي ته راغلي يو او تا ته هرکلی وايو). زه ور کوز شوم هغوی ټولو ماته په شريکه دباجو سره سلامي وکړه، جواهر لال وويل چې زه دومره متاثر شوم چې زما غونډي زيگ زيگ شو او بيا يې ميا افتخار الدين ته چې هغه وخت د پنجاب کانگرس صدر و منځ کړلو ويې ويل: (همين کسی کی بتانی کی ضرورت هی نه پری که هم شريف پټهانون کی دیس مین پهنچی هین) يعنې مونږ ته د دې وينا ضرورت پېښ نه شو چې چا راته ويلي وي چې مونږ د شريفو پښتنو خاورې ته را ورسېدو.

گاندھي جي چې د سرحد په دوره راغی نو اوله عامه جلسه په چارسده کې مقرره شوه فدا عبدالمالک صدر و، او انځر گل سالار و دوی چې څرنگه خدايي خدمتگار وو او څرنگه خدمت يې کړی و او بيا يې چې څرنگه د کار خلک پيدا کړي و و نه داسې کار چا په صوبه کې کړی او نه داسې خلک چا په صوبه کې پيدا کړي وو. گاندھي جي چې جلسې له راغی په جلسه کې په زرگونو خلک ناست وو د هغوی په راتلو يو سړی د خپله ځايه و نه خوزېدو. د گاندھي جي موټر راغی سټېج سره ودرېدو مونږ د موټر نه را کوز شو، موټر لاړ، مونږ سټېج ته وختو هلته جلسه شروع شوه، خلک خاموشه ناست وو تقريرونه يې اورېدل، گاندھي جي د دې جلسې نه ډېر متاثره

شو او چې تقرير له پاڅېدو نوويې وې چې زه په ډېره دنيا کې
 گرځېدلې يم، ډېرې جلسې مې ليدلې دي خو ما داسې ډسپلين
 او داسې جلسه ليدلې نه ده. او بيا چې تلو نو چې څرنگې
 راغلي وو هغسې لارل، موټر سټېج له راغی دی په کې
 کښېناستو چې دی لار نو جلسه خوره شوه نه مخکې او نه
 څوک وروسته خوځېدلي دي. زمونږ د چارسدې يو خان و هغه
 به وې چې زه په داسې يوه ډله کې نه شريکېږم چې د کومې
 ډلې مشر چې بنجاري او قصاب او شاخېل وي. زمونږ مشري
 په خانۍ نه وه په خدمت وه. زمونږ د اتمانزو جرنيل شاخېل و
 زيارتگل نوم يې و، د دوی ما تحت ډېر خانان، اربابان، مياگان
 او ملايان وو، د دوی حکم به يې لکه د تنخواه دارو نوکرانو په
 شان منلو او دا يوازې د دوی نه و د هر افسر چې هغه به هر
 څوک و، په خدايي خدمتگارو کې يوه ښکلې ورورولي وه،
 محبت و او هر کار ته به چې مقرر شو هغه به يې په مينه محبت
 کولو، گاندهي جي د ټولې صوبې دوره شروع کړه، د پېښور نه
 پس مونږ کوهات ته روان شو چې درې ته ورسېدو نو ډېر
 افریدي د هغه استقبال ته راټول شوي وو، په کې څه هندوان
 وو دا هغه هندوان وو چې دغه ازاده قبایلي علاقه کې اوسېدل
 او دکانونه يې کول. ما گاندهي جي ته ووي چې دوی نه تپوس
 وکړه چې په دې ازاده قبایلي علاقه کې ستاسو مال، ځان او
 عزت محفوظ دی؟ دلته هم چېرې په تاسو ډاکې پرېوځي نو
 گاندهي جي ترې تپوس وکړو نو هغوی ورته ووي چې زمونږ
 هر څه محفوظ دي او چې څوک په مونږ زور زیاتې کوي نو
 دوی د هغو مقابله کوي ما ورته ووي گاندهي جي! هغه ټولې

ډاکي سياسي ډاکي دي د پيرنگيانو په رعيت کېږي او تاسو پرې وپروي. ولي زمونږ ډرايورو، زمونږ گادي به هغه چلولو، ولي ډېر بنه ډرايور دی، چې کوهات ته ورسېدو نو د گاندهي جي استقبال ته ډېر خلک راغلي وو، بيا لويه جلسه وشوه بيا د دې ځايه بنو ته لاړو بيا ډېره اسماعيل خان ته لاړو، د هغه ځايه پېښور ته راغلو او د پېښور نه مردان ته لاړو. او بيا د مردان نه هزارې ته لاړو، او بيا د هزارې نه گاندهي جي هندوستان ته روان شو، گاندهي جي د خدايي خدمتگارو د سپلين او عدم تشدد نه ډېر خوشحال و.

د سرحد د خلکو سره د گاندهي جي دومره مينه محبت و، چې ما سره يې وعده کړې وه چې که ته وايي نوزه به شپږ مياشتې په صوبه سرحد کې او شپږ مياشتې په سېواگرام کې تېروم. سردار پتېل سرحد ته د گاندهي جي په راتلو خپه و، او په دې خبره يې ورسره همېشه اختلاف کولو. سردار پتېل دا نه غوښتل چې گاندهي جي سرحد ته لاړ شي د پتېل دا کوشش و، چې مسلمانان په کانگرس کې رانه شي، کانگرس کې يو سړی و چې هغه مسلمان و خوده ته هندو بنکارېدو نوهغه ته يې ويلي وو چې پام کوه دا مسلمانان درنه کانگرس ته رانه شي.

گاندهي جي ته د صوبه سرحد وکيلانو او بيرستيرانو د ډاکټر صاحب په بنگله کې يوه سپاسنامه د سردار عبدالرب نشتر په ذريعه پېش کړې وه، او په هغې کې يې ورته ليکلي وو چې مونږ په دې فخر کوو چې ته زمونږ هم پېشه يې يعنې وکيل يې گاندهي جي ورته ډېر مزېدار ځواب ورکړو، چې زه

ستاسو هم پېشه نه يم دا څه بڼه پېشه نه ده. د كوم وخت نه چې ما د خدای د مخلوق خدمت شروع كړی دی نو دا پېشه مې پرېښې ده تاسو له هم په كار دي چې دا پېشه پرېږدئ او د ملك خدمت ته ملا وتړئ.

زمونږ د وزارت قايملو لږه موده شوې وه چې په دې كې د گورنريو سرکاري دعوت (ايت هوم) راغی څنگه چې په دې كې د شركت دپاره نورو خلكو ته ليكل شوي وو. په دې كې يې ډاکټر صاحب له هم دعوت ورکړی و. په دغو ورځو كې په كلكته كې د كانگرس وركنگ كمېټی جلسه وه. زه هغې له تللم ډاکټر صاحب ماسره دا خبره وكړه چې مونږ د گورنري په دې ايت هوم كې شريك شو كه نه؟ ما ورته ووي چې د كانگرس وزيران په هېڅ قسم سرکاري دعوتونو كې شريكېدی نه شي. هغه ووي چې بڼه به داوي چې د گاندهي جي نه تپوس وكړې او بيا ماله تار راكړې كه چېرې دده اجازه وي، نو په هغه تار كې صرف (هو) وليكه او كه نه وي نو صرف (نه) وليكه. زه چې كلكتې ته ورسېدم او د گاندهي جي نه مې پوښتنه وكړه هغه ووي چې دغه رنگ سرکاري څيزونو كې مونږ نه شريكېږو، نو ما ډاکټر صاحب له د (نه) تار وركړو څه وخت چې ډاکټر صاحب ته تار ورسېد نو هغه گورنر د دې خبرې نه خبر كړو او گورنر دا خبره پته نه كړه او په (ايت هوم) كې يې د ډاکټر صاحب خلاف ډېره پراېگنډه وكړه. ملك خدابخش ته يې د خلكو په مخكې وويل چې ډاکټر صاحب خو شركت غوښته، خو د بڼه نه وړله تار راغی نو ځكه شريك نه شو كله چې زه واپس راغلم او د دې خبرې نه خبر شوم، نو ډاکټر صاحب ته

مې ووي چې دا سرې ستا دوست نه دی او دا خبرې د دوستۍ نه دي، بلکې د شرافت نه هم لرې دي. مگر د ډاکټر صاحب داسې طبيعت و چې دارنگه خبرې به هغه ته لرې ورځې يادې وي بيا به ترې نه هېرې شوې.

په کلکته کې سوباش چندربوس او د هغه ورور سرت چندربوس د ورکنګ کمېټۍ د ممبرانو دپاره ډېر ښه انتظام کړی و، او د هر سرې د آرام او خوشحالی فکر به يې ساته گاندهي چې يې پخپل کور کې دېره کړې و. زه يې د يو ډېر لوی تعلقدار سره دېره کړې وم. او دغه شان د نورو ممبرانو حال و، د گاندهي جي به يې ډېر خدمت کولو. زه گاندهي جي سره ناست وم چې سوباش بابوهم راغی، دی د خپلې ناجورتيا نه پوره جوړ شوی نه و او گاندهي جي ورته ووي چې ته خولا پوره جوړ شوی نه يې، نو د کانګرس صدارت خو کولی نه شې. ده ووي نه جي ازه خو اوس ډېر ښه يم او دغه کار کولی شم زه پوه شوم چې د ده دا دومره دارو مدار د دې خبرې دپاره دی چې په جلسه کې د ورکنګ کمېټۍ ټول ممبران د ده تجویز پاس کړي. لالي په هغو ورځو کې د انټرنس امتحان نه و ورکړی او په وارده کې و جمنالال جي بجاز چې اجلاس له راتلو نولالي يې ځان سره راوستی و، لالي سره يې ډېره مينه کوله او په ډېر زور يې ماته ايله د يوې شپې د پاره پرېښی و، د جلسې د ختمېدو نه پس هغه گاندهي جي سره واردې ته لاړو او زه خپلې صوبې ته را واپس شوم.

وزارتونه او خدایي خدمتگار:

مونږ خو وزارت د دې دپاره اخیستی و، چې خپل جماعت مضبوط کړو او د پیرنگي ډله کمزورې کړو، د دې دپاره په سرحد کې مو هغه ټول انعامونه بند کړل چې د سرکار له طرفه به خلکو له ورکېدی شو، ولې چې په دې صورت به دې خلکو روپی. د خلکو له بیت المال نه اخیستې او خدمت او تابعداري به یې د پیرنگیانو کوله او دغه شان اتریري میجسټریټی. موهم ماتې کړې او ضلعداري مو هم ماتې کړې. ځکه چې دا ټول خلک د پیرنگي ډله وه. بل کار مو دا وکړو چې غریب خلک مو د ملکانو د څوکیداري نه خلاص کړل چې په دې وسیله به هغوی په خلکو ډېر زیاتې او ظلمونه کول. زمونږ دا هم اراده وه چې د کلو نمبرداران دې هم مات شي ځکه چې دا هم د پیرنگي یوه مضبوطه ډله وه، مونږ غوښتل چې د هغوی په ځای دې د مالیې د ټولولو دپاره په هر تحصیل کې نایب تحصیلدار مقرر شي، مگر په دې کې کامیابه نه شو ځکه چې زمونږ د اسمبلی ځینې ممبران پخپله نمبرداران وو. دا زمونږ د غلط انتخاب نتیجه وه، او د آینده له پاره مونږ له ددې نه سبق اخیستل په کار دي بله دا چې د کوهات د تیري ریاست په خلکو دوه ظالمانه ټیکسونه وو، چې ورته به یې بوا او تېرني ویلی شو، په اسمبلی کې د هغې د لرې کولو دپاره قرار داد پاس شو.

یوه بله عجیبه خبره درته وکړم: یوه ورځ زه او قاضي صاحب په اېبټ اباد کې مازیگر په سرک گرځېدو. مونږ ولیدل چې زمونږ نه وړاندې جینکی دي او ورپسې هلکان دي، دا ماته

بده ښکاره شوه، ما قاضي صاحب ته وويل چې ستاسو د وزيرانو دومره اختيار شته چې د دې مخنيوی وکړئ، ځکه چې دا خو زموږ بچي دي. د دوی عزت زموږ عزت او د دوی بې عزتي زموږ بې عزتي ده. قاضي صاحب راته ووي چې موږ قانوناً دومره اختيار نه لرو، ما ورته وويل چې موږ د خپلو لویو، خویندو او میاندود عزت حفاظت نه شو کولی، نو د داسې حکومت نه څه فايده. تعليم کې هم څه نه څه ترقي وشوه په اخر کې سکولونه پرانستی شول او هغې کې کافي برخه د جينکو دپاره وه. او څومره چې موږ غوښتلو هغومره تعليم خورېدی نه شو، ځکه چې د دې دپاره په بچت کې لږ رقم مقرر شوی و، چې د هغه زیاته برخه به د محکمې په خرڅونو لگېدله موږ هغه کې هم څه بچت وکړو، د انگرېز ډايرکټر په ځای مو ديسي سړی ولگولو او د انسپکټر عهده مو لرې کړه نور هم په کې گنجایش و مگر د هغې اصلاح زموږ د وس نه بهر وه. د تعليم په باره کې چې کوم زیاتې د پښتنو برخلاف پیرنگيانو کړي دي، هغه يې په هندوستان کې د بل چا سره کړي نه دي، د پښتنو د بچو دپاره ددې بې کاره تعليم يې هم ډېر لږ انتظام کړی و، او د جينکو د تعليم طرف ته يې اړو څه توجه نه وه کړې. بله دښمني يې د پښتنو سره دا کړې وه چې ابتدايي تعليم يې په مورنۍ ژبه نه و، او په پردۍ ژبه کې و. پښتنو د خپلو بچو دپاره د خپلو مدرسو د جوړولو کوششونه به وکړل او مدرسې به يې جوړې کړې مگر حکومت د دې په ځای چې هغوی سره امداد کړی وی، د هغې مخالفت به يې کولو او د هغو د بندېدو کوشش به يې کوو. زموږ وزارت دا قدم هم

اوچت کړو چې په ابتدايي مدرسو کې يې پښتو ژبه لازمي وگرځوله او بل طرف ته زمونږ قوم ټول عمر د بل د پرق د لاندې تېر کړی و. هغوی اختيارات ليدلي نه وو او نه ورته دا معلومه وه چې اخر زمونږ اختيارات څومره دي مونږ دوه انيز گتلی و. او قوم روپی غوښتله او دا هم پرېږده چې د جايز او ناجايز هېڅ قسم تمیز نه و او د هر سړي دا خيال و، چې لوت دې نورو وکړو او زه پاتې شوم نور قوم خولا پرېږده د خدايي خدمتگارو هم دا حال و، چې هر وخت به دوزيرانو په بنگلو کې ناست وو تانې او تحصيلونه د دوی نه خالي نه وو او هر يو به چې څه وې که هغه به وشو خوښه او که هغه به ممکن نه و، نو بيا به يې د وزارت برخلاف پراپېکنده کوله چې د غريبانو خلکو دپاره څه وشو او مخالفينو به هم پرې مالگه، مرچکي دوړول. بيا به يې کلو کې پراپېکنده کوله چې د خدايي خدمتگارو او غريبانو هېڅ ونه شو، په دغه طريقه دغو نادانانو دوستانو خپل تحریک ته نقصان ورسولو. ما چې به د خدايي خدمتگارو دې کار ته کتل نو حېرانېدم به او د ځان سره به مې وې چې خدايه دا هغه خلک دي چې دوی خدای سره وعده کړې وه چې مونږ به ستا دپاره د خپل قام او ملک خدمت کوو. بغير د څه لالچ نه. د ډېر افسوس خبره خولا دا وه چې څه وخت به يو ملازمت او يا يوه وظيفه وه، نو د هغې دپاره به سلو خدايي خدمتگارو درخواستونه ورکړي وو خو وظيفه به يوه وه يو سړي له به ورکړی شوه. هغه به هم خدايي خدمتگار و، دا نور يو کم سل خدايي خدمتگار به ټول خپه وو، او د وزارت او د خپل تحریک برخلاف به يې هر ځای

پراپېگنده کوله او تشه پراپېگنده نه وه، کنځل او بد ویل به هم ورسره و.

کومه ورځ به چې د نوکرو دپاره د مقابلي امتحان و، نو عجیبه نظاره به وه په سوونو امیدوار به وو او هریو امیدوار سره به د سفارش دپاره جرنیلان، کرنیلان، صدران او ناظران راغلي وو. عجیبه خبره خولا دا وه د هغو کسانو د زامنو دپاره به یې هم سفارشونه کول چې پلرونو یې د حکومت دپاره دوی ښه ډبولي وو. او شرمولي وو او په موجوده وخت کې هم د پیرنګیانو ملګري وو، ما ته به د خدایي خدمتګارو داسې کارونه ډېر بد او مکروه ښکارېدل. که د امیدوار به څه وشو او که نه د دوی خو به وشو په موټرو کې به وگرځېدل، چای، ډوډی به یې وخوړل او پالوده پرې دپاسه، په دې کې بل لوی نقص دا و چې ټول کسان خو به نوکران کېدی نه شول نو هغو کسانو او د هغوی خپلوانو به خدایي خدمتګارو ته پېغورونه کول، چې جېلخانې تاسو تېرې کړې او فایدې د نورو خلکو دي ستاسو په کې څه وشو؟

زمونږ د وزارت نه یوه لویه غلطی دا هم وشوه چې د سرحد هغه وحشي او ظالمانه قانون چې مونږ ټولو ورسره مخالفت کړی و. او زه ټول عمر پیرنګیانو په دې قانون کې گرفتار کړی او قید کړی وم، دې وزارت اول دغه سرحدي قانون مات کړو، هغه پیرنګیانو زمونږ د وزارت په ذریعه بیا واپس جاري کړو، جماعت سره یې څه سلا او مشوره څه چې زه یې هم خبر قدرې نه کړم. حال دا چې په کار و چې داسې نه وی شوی. د جماعت نه تپوس شوی وی او که چېرې د جماعت رضانه وی نو

دوزيرانو هېڅ حق نه و، چې هغه مړ قانون يې بيا را ژوندی کړی وی. په دې قانون يو خود پيرنگيانو اقتدار زيات شو ځکه چې په جرگو کې د مقررېدو په طمع خلک ورمات شول او سلامونه يې شروع کړل. او بل زمونږ ډېر خلک د سرحدي قانون په ذريعه حکومت قيد کړل. او بيا خومونږ هېڅ ويلی نه شول ځکه چې دغه قانون مونږ پخپل وزارت کې اجراء کړی و، او زه ټول عمر پيرنگيانو په دې قانون کې قيد کړی يم او بل طرف ته ټول سرکاري نوکرانو زمونږ برخلاف يوه منظمه پراپېگنډه د خپلو افسرانو په ډاډگيرنه شروع کړه، دوی اډو د وزارت څه پروا نه کوله او نه يې څه گڼل ډېر ځله ماسره په خپل ځان ډېرو سرکاري ملازمانو د خلکو په مخکې د خدايي خدمتگارو برخلاف کيسې کړې دي. دغه شان زه يو ځل سره د عاشق شاه باچا د مومندو دکوه دامان په دوره وم. د هغې علاقې تانېدار به مونږ سره و، هغه به زمونږ برخلاف پراپېگنډه کوله او خلکو ته به يې ويل چې باچاخان خو غوا نه حلالوي ان تر دې چې په يوه لويه جلسه کې ځينو کسانو دده په لمس شورو جوړ کړو او زما د تقرير په دوران کې يې رانه دا سوال وکړو چې ته غوا حلالوي؟ ما ورته وې چې زه خو قصاب نه يم او مسلماني خو څه په غوا حلالولو باندې نه ده، دا کيسه ډاکټر صاحب او نورو وزيرانو ته ورسېده اول خو ډاکټر صاحب د عاشق شاه باچا په خوله يقين نه کولو او چې يقين يې وشو نو بيا يې هم د هغه تانېدار څه ونه کړی شو، دا خو پرېږده زمونږ کلي کې د جوارۍ پر و ډاکټر صاحب درې ځله پخپله د دې پر بندولو دپاره راغلی و. ليکن بند نه شو ځکه چې دا خو

د پوليس كار و او پوليس امداد نه كولو هغوى خو به په كې حصه اخيستله. ډاكټر صاحب پخپله يو سړى په رشوت نيولى و. په هغه مقدمه چلیدله خو اخر مجسريتې بري كړو. حقيقت دا و چې سر كاري افسران د صوبې د وزارت نه، نه و پرېدل. ولې چې دوى هغوى له سزا نه شوه وركولى، چې كوم سر كاري افسر نه به وزارت ناراض شو، او هغه له د سزا وركولو اراده به پې وكړه، نو گورنر او لوى انگرېز افسرانو به دغه افسر سمدستي د صوبې په خوا كې اېجنسو ته بدل كړو. او په دې طريقه به هغه د سزا نه بچ شو، نتيجه دا شوه چې سر كاري افسرانو د وزيرانو په ډاگه حكم عدولي كوله. او د هغوى سره يې هېڅ قسم تعاون نه كوو. د دې ټولو خبرو د پاسه د ډاكټر صاحب خيال و، چې سر كاري افسران د هغوى وزارت سره تعاون كوي. په خوشدل كپتان د ونو د پټولو مقدمه جوړه شوه او بد په كې راگير شو نو گورنر راغى او ډاكټر صاحب ته يې ووي چې دا سړى به زه د دې ځاى نه بدل كړم خو دا مقدمه ترې واپس كړه. ډاكټر صاحب ته خپلو ملگرو ويلي وو چې دا كپتان ډېر خراب سړى دى. ده په خدايي خدمتگارو ډېر ظلمونه كړي دي وهلي يې دي، شرمولي يې دي، بېگناه يې قيد كړي دي. خو ډاكټر صاحب عجيبه سړى و. د دې ټولو خبرو د پاسه هغه يې د گورنر په خوله بدل كړ. دغه خيال زمونږ او زمونږ د تحريك دپاره ډېر خطرناك و. او دغه وجه وه چې د حكومت ملازمانو زمونږ سره تعاون نه كاوه. او انگرېزانو به چې څه ورته ويل هغه به يې كول او د دې ملازمانو دا يقين و چې واك اختيار د دوى نه بلكې د انگرېزانو دى. دغه شان

زمونږ د اسمبلی ممبران او د دسترکت بورډ ممبرانو هم دا خبره هېره کړه چې مونږ د قوم په ووت منتخب شوي یو او هر څه چې کسرو په کار دي چې د قوم د پاره وکړو، عجیبه خبره خو لا داوه چې په دسترکت بورډ کې او نورو ځایو کې چې به کوم سړی دوی مشر مقرر کړو. هغه به په دیانتداری سره کار کاوه او د خپلو اصولو پابند به و او د دوی ناجایز سفارشونه یې نه منل، نو دوی به د هغه د غورځولو کوشش کولو لویه د افسوس خبره دا وه چې د دوی خپل خدایي خدمتگار ورور دوی سره به یې په یوه کډی، قیدونه تېر کړي وو د هغه په ځای به یې هغه سړي له ووت ورکولو چې خدایي خدمتگار به نه و ډنډې مار به و، خو په ده به یې غوړې زېرې وهلې. او دده خوشامندی به یې کولې، د جگړا خان په دوی غوړې زېرې وهلې وې او بله دا چې د پیرنگیانو ډنډه مار و، هغه زمونږ خدایي خدمتگار نه و خو ټول د هغه ملگري شول او هغه یې د خپل خدایي خدمتگار په مقابل کې کامیاب کړو، وزیرانو به هم چا سره سلا مشوره نه کوله هغوی زمونږ دې وروڼو داسې وارخطا کړي وو، چې پخپلو کې هم د دوی سلا مشوره نه وه او نه د اصولو پابندی وه. وایسرای راغی دوی د هغه هر کلی وکړو، او بیا ډوډی کې ورسره ډاکټر صاحب شریک شوماته د کانگرس د هائی کمانډ (High Command) نه تار راغی چې دا څه مو وکړل؟ دغه شان زمونږ د اسمبلی په ممبرانو کې هم ډلې جوړې شوې وې په دسترکت بورډونو کې هم پرې جنې وې د خدایي خدمتگارانو هم دغه حال و، نور خولا پرېږده چې د ډاکټر صاحب او قاضي صاحب په مینځ کې د گلي گهړی

ارباب عبدالرحمان خان او ميا جعفر شاه سخت اختلاف پيدا كړي و. ډاکټر صاحب او قاضي صاحب زمونږ ډېر ذمه دار خدایي خدمتگاران وو او د وزارت نه مخکې د دوی يو بل سره ډېره مينه، محبت، ورورولي او ښه تعلقات وو.

مونږ چې به په ملک کې دوره کوله نو زمونږ خلاف به پرنگيانو پراپېکنده کوله او ملايانو ته به يې ويل چې دوی بالشويک دي، دوی مذهب ورکوي او تاسو ورکوي او خانانو، ملکانانو ته به يې ويل چې دوی خو ستاسو نه هر څه اخلي او غريبانانو له يې ورکوي. ملايانو مونږ سره رښتينولي نه کوله او د هغوی يې منل او د هغوی خبرې پسې تلل ولې خانان او ملکان به راتلل زمونږ نه به يې تپوسونه کول، زه د دواوې په دوره وم، چې دغلته څه خانان او ملکان راغلل او زما نه يې تپوس وکړو، چې مونږ او رو چې تاسو زمونږ نه جايدادونه اخلي او غريبانانو له يې ورکوئ، ما ورته وويل چې مونږ له خدای داسې ملک راکړی دی چې د دولتونو او نعمتونو نه ډک دی، که مونږ ازاد شو او دا ملک زمونږ شي او مونږ ملا وتړو، دا ملک اباد کړو، نو څوک به غريب پاتې نه شي، مونږ به ټول خانان شو زمونږه دا اراده نه ده، چې ستاسو نه جايداد او ملک واخلو مونږ خو ستاسو حالت هم ښه کول غواړو او دا وړې مړول غواړو، که دا وړې ماړه شي نو تاسو ته څه تاوان دی؟، که تاسو د پيرنگيانو ملک ته لاړئ نو هلته نور خلک خو پرېږده د مزدورانو يې بنگلې او موټرونه وو او ستاسو نه تپوس کوم چې ستاسو موټر شته، بنگله شته؟ که زمونږ تحريک کامياب شو نو د ملا حالت به هم ښه شي او د

خان او ملک حالت به هم ښه شي، مونږ دا هرڅه چې کوو نو د خان دپاره يې نه کوو، دا د دې قوم او ملک دپاره کوو.

چې مونږ د صفایې کار شروع کړو او کلو ته تلو جاروگانې به راسره وې، جماعتونه، حجرې او لارې، کوڅې به مو جارو کولې، نو د پیرنگیانو اېجنتانو به خانانو، ملکاناتو او ملیانو ته وویل چې د دوی د دې جارو نه مطلب دا دی چې په تاسو جارو راشي او دا ملک دغه شان ستاسونه پاک شي، خو زموږ په کوشش قوم کې رورولي، عزیزولي، قام ولي او سیاسي شعور پیدا شوی و، نو چې څومره به دوی زموږ خلاف پراېځندې کولې هومره به په قوم کې مونږ سره د خلکو همدردي زیاتېده، ولې چې هغوی به لیدل چې مونږ خود هغوی خدمت کوو او د هغوی د حق دپاره پیرنگیانو سره په جگړه یو، تکلیفونه، مصیبتونه او جېلخانې تېروو، خلکو به ویل چې جېلخانې دوی تېروي او حق زموږ دپاره غواړي، دغه وجه وه چې د قوم او خلکو مونږ سره ډېره همدردي وه، خلکو ته معلومه وه چې د «(۱۹۱۹ع اصلاحات)» هندوستان نه قبلول، هغوی ویل چې لږ دي، ولې د صوبه سرحد نوابانو، خانانو، صاحبزادگانو، سیدانو او زیرگانو دا اصلاحات غوښتل، خو پیرنگیانو نه ورکول، ورته یې ویل چې تاسو پښتانه په حکومت څه پوهېږئ، تاسو ځنگلیان خلک یئ دا اصلاحات خود دوی (خدایي خدمتگارو) مونږ له گټلي دي، بیا دې قوم ته معلومه وه چې دا ووت خو باچاهي وه، ځکه چې حکومت په ووت جوړېږي او ووت راله دوی گټلي دی.

حقيقت دا دی چې زمونږ تحريک ته ډېر نقصان اقتدار ورسولو دا خود غرضه خلک د اقتدار په انتظار کې وو، چې اقتدار راغی. نو دوی په مونږ کې را ننوتل دوی خو خدمت له نه وو راغلي اقتدار پسې راغلي وو، نو مونږ کې يې د هغې خپل اقتدار دپاره پرې جنبي پيدا کړې.

اقتدار خراب شی نه دی مونږ هم چې کوشش کوو د اقتدار دپاره يې کوو، خو اقتدار د حکومت دپاره نه، د خدمت دپاره زمونږ د خدايي خدمتگارو خودا قاعده وه چې مونږ به د يوکار دپاره څوک مقررولو، نو مونږ ټول به را غونډ شو، ما به ورته وويل چې دا کار دی او دې کار دپاره مونږ له يو سړي په کار دی، تاسو يو سړی خوښ کړئ چې د دې کار لایق وي او ما ته يې را کړئ هغوی به يو سړی خوښ کړو او ما له به يې را کړو. داسې به په دې کار کې نه د چا خپگان وو نه گيله، نه مخالفت، مونږ په ټولاندې کې د خدايي خدمتگارو صدر انتخابوو، افریدی خان صدر منتخب شو، هغه مال ه راغی ما ته يې وويل چې باچا خانه زه خو خدايي خدمتگار یم. زه که صدر یم هم به خدمت کوم او که صدر نه یم هم زمونږ مولوي صاحب په صدارت خوشحالېږي، نو خوښه دې نه ده چې دا صدارت هغه له ورکړم، ما ورته وويل چې ستا خوښه ده نو زما هم خوښه ده. نن تاسو دې سياسي جماعتونو ته وگورئ، په دوی کې دا جگړې، مخالفت، پارټي بازي او جدایي دا څه خيز پيدا کړي دي دا اقتدار!

زه دې قوم ته وایم چې تاسو تر څو بې غرضه، دیانتدار، ایماندار، په قوم او ملک مئین خلک پيدا کړي نه دي، نو نه

دا ملک ازاد پېري او نه دا قوم.

بيا ووتې دى، نوزده د ووت مخالف نه يم، دا مونږ چې په کومه طريقه خپلې جماعتې او قامې فېصلې کوو دا ووتې نه دى؟ او دا جمهوريت نه دى؟ او دا ووت مونږ په قربانو گټلې نه دى؟ خو زه دا وایم چې زمونږ دا قوم د ووت په حقيقت پوهول غواړي او بايد چې په دې يې هم پوه کړو، چې ووت هغه چاله ورکول په کار دي چې څوک يې مستحق دي، ورور عزيز ته يا په پيسو ووت خرڅول نه دي په کار. زه خو وایم چې څوک په پيسو ووت خرڅوي د هغه د ووت حق اخيستل په کار دي. د خود غرضو خلکو په وجه خدايي خدمتگارو کې هم خود غرضي پيدا شوه، د يوې حلقې نه به يو ممبر کېدو او در خواستونه به سلو کسو ورکړل، چې يو سړي به وشو نو يو کم سل به خپه وو بيا به يې پارلمنټري بورډ ته بد رد ويل، دغه حال د ملازمتونو وو چې ځای به يو و، او اميدواران به سل وو، نو نوکري خو به يوه وه، د يو سړي به ورسېده، يو به خوشحال شو يو کم سل به خپه وو، نو بيا به يې متعلقه وزير ته کنځل کول، او مسلم ليگ به دا پراېېکنډه کوله چې د غريبو به ورته ويل چې دا سړي چې مقرر شوي دي دا خدايي خدمتگار دي او که نه؟ دوى به وويل چې خدايي خدمتگار دي، ما به ورته وويل چې خدايي خدمتگار دي نو بيا خودا يوه نوکري ده يو سړي ته به رسېده. بله دا چې ما به تپوس وکړو چې دا کوم خدايي خدمتگار چې مقرر شوى دى دا د وزير ورور عزيز دى، ده خپل ورور عزيز مقرر کړى دى نو ويل

به يې چې نه. نو بيا به ورته ما وويل چې دا ښه کار نه دی چې تاسو خپلو وزيرانو پسې بد رد وايئ.

پيرنگيانو ته خو دا معلومه وه چې دا يو اصولي جماعت دی چې څه وايي هغه کوي مونږ خلکو ته ويلي وو چې څوک يې گټي هغه به يې څټي او پيرنگيانو ته دا هم معلومه وه چې دوی د نورو سياسي ليډرانو غوندې نه دي چې قوم سره د انتخاباتو وخت کې کومې وعده وکړي نو يوه هم نه پوره کوي نو چې زموږ وزارت شو نو هغوی سره فکر شو او زموږ د بدنامولو کارونه يې شروع کړل، يوه ورځ قاضي صاحب مالهر اغی چې ډاکټر صاحب خود گورنر کننگم سره د ملازمتونو په باره کې دا وعده وکړه چې دې دپاره به کمپيټيشن (Competition) د مقابلې امتحان وي چې څوک لايق او قابل وي هغه به اخيستی شي که چېرې داسې ونه شي نو اېډمنسټرېشن (انتظاميه) به خرابه شي، دا قسم مسئلې به زموږ يوه کمپټي وه، هغې ته پېش کېدې. زه هم د کمپټي ممبر ووم. ما قاضي صاحب ته وويل چې ته هغه کمپټي را وغواړه، څه وخت چې د کمپټي اجلاس شروع شو نو ما د ډاکټر صاحب نه تپوس وکړو چې ډاکټر صاحب تا د گورنر سره فېصله کړې ده؟ ډاکټر صاحب وويل چې که کمپيټيشن نه وي نو بيا خو به قابل خلک رانشي اېډمنسټرېشن به خراب شي ما ورته وويل ډاکټر صاحب ما د انگرېزانو په حکومت کې داسې خلک ليدلي دي چې ملازمان دي او دستخط کولی نشي، بله دا چې پيرنگيانو ته به څوک د ملازمت دپاره پېش شو نو دوی به ترې اول دا پوښتنه کوله چې د سرکار دې څه خدمت کړي

دی؟ او هغه خلک به یې اخیستل چې د سرکار خدمت به یې کړی و، نو مونږ ته هم په کار دي چې هر سړی اخلو نو دا پوښتنه ترې کوو چې تا یا ستا پلار د دې ملک او قوم څه خدمت کړی دی؟ او دا خدایي خدمتگار خو ټول عاجزان دي، دوی خو پخپل اولاد په خپل کلي کې هم سبق نه شي ویلی او دولت مند خودلته نه چې په یورپ او امریکا کې پخپلو بچو سبق ویلی شي نو د دې خودا مطلب شو چې قرباني خو غریب وکړه او چې څه گټه اوشوه نو هغه د خانانو بچو واخیسته چې څوک د ملک او قوم د ازادۍ جنگ کې د پېرنگي ملگری و، زه د (Competitive Exam) د مقابلې امتحان خبره منم خو په دې شرط چې تاسو د دې غریبانانو بچو له دغه شان تعلیم ورکړئ، څنگه چې دولت مند خلک خپلو بچو له ورکوي ما ورته وویل چې که تاسو دې سره اتفاق نه کوئ نو ښه به دا وي چې استعفا ورکړئ، ډاکټر صاحب راته جواب کې وویل چې زه د دې کمټې نه استعفا ورکوم.

لنډه دا چې زه په دې نتیجه ورسېدم چې څومره زر کېدی شي مونږ له وزارت پرېښودل په کار دي ځکه چې زمونږ تحریک ته د فایدي په ځای تاوان رسوي. زمونږ د اسمبلۍ په ممبرانو کې ورځ په ورځ اختلافات زیاتېدل، چا به د ډاکټر صاحب نه شکایت کولو او چا د قاضي صاحب نه. دا اختلاف اصولي نه و، بلکې ذاتي و، او اخر نوبت دې ته ورسېدو چې د وزارت ماتولو دپاره د هزارې ضلع د کانگرس اسمبلۍ ځینې ممبران د اټک په ډاک بنگله کې مخالفو ممبرانو سره د سلا او مشورې دپاره جمع شول. مگر خدای خبر چې ولې څه فېصلې

ته ونه رسېدل، د بعضې خلکو دا خيال و، چې خان بهادر سعدالله خان او اورنگ زيب خان په کور کې د وزارت اعلى په عهده باندې وران شول، د ال انډيا کانگرس کمېټې پارلېمنټري کمېټې صدر مولانا ابوالکلام آزاد پخپله سرحد له راغی مگر دا مسئله حل نه شوه. ځکه چې د ذاتياتو شخصي مسئلې حل کېدې نه شي. د اسمبلې بعضې ممبران زه مجبور کړم چې په دې معامله کې مداخله وکړم د هغوی هم دا خيال و، چې ښه به دا وي چې مونږ دا وزارت پرېږدو. زما خود اول نه دغه خيال و. مگر د وزېرانو په کارونو کې مې مداخلت نه کولو ځکه چې ذمه داري د هغوی په سر وه. ما د خدايي خدمتگارو لويه جرگه جمع کړه او د وزارت دا خبره مې ورته وړاندې کړه ټولو ممبرانو په دې خبره اتفاق وکړو چې حکومت مونږ سره تعاون نه کوي، نو مونږ له په کار دي چې وزارت پرېږدو ځکه چې د دې نه زمونږ تحريک ته گټه نه رسي، بلکې نقصان رسي. اجلاس ختم شو او ما د صوبې د خدايي خدمتگارو لويې جرگې نه د دريو دريو کسانو يوه کمېټه جوړه کړه او اسمبلې ممبرانو ته مې ووي چې سبا له به تاسو اځئ او يو يو کس به ځان ځان له خپله رايه او بيان دې کمېټې له ورکوئ. سبا له چې هغې کمېټې خپل کار شروع کړو نو د امير محمد خان د هوتي نه علاوه نورو ټولو ممبرانو د وزارت په حق کې رايه ورکړه، زه هيران شوم او بهر ته رواو وتم. ټولو ممبرانو ته مې ووي چې دا څنگه خبره ده. پرون تاسو د وزارت

مخالف وئ او نن يې ملگري شوي ډاکټر صاحب ما ته ووي که ماته اجازت وي نو دا راز به زه ښکاره کړم ما اجازت ورکړو. هغه ووي چې دوی ټول وايي چې وزارت دې وي مگر کوي دې هغه څه چې مونږ ورته وايو، ليکن دغه خبره مونږ ته منظوره نه ده، نو په مونږ د دباو اچولو د پاره دوی بيا د وزارت د ماتېدو تپه کوي. خير مونږ خواره شو مگر د وزارت د پرېښودو په باره کې زما رايه نوره هم ټينگه شوه او څو ځله د ال انډيا کانگرس هائي کمان ته مې دا خبره وړاندې کړه چې تاسو مونږ له اجازه را کړئ چې مونږ د سرحد وزارت مستعفي کړو ځکه چې مونږ ته د فايدې په ځای نقصان رسېږي، هغوی اجازه نه را کوله او راته به يې وې چې ټول وزارتونه به په يو ځل پرېږدو، مگر د خدای فضل و، چې د يورپ دويم لوی جنگ په (۱۹۳۹ع) کې شروع شو.

وزارتونه مات شول:

کله چې يورپ کې د جنگ په شروع کېدو برتانيې د جرمني خلاف د جنگ اعلان وکړو نو د هغې سره سره يې د هندوستان د طرف نه هم د جرمني خلاف د جنگ اعلان وکړو کانگرس په دې اعتراض وکړو چې د تېرو صوبايي انتخاباتو نه دا خبره واضحه ده، چې مونږ د هندوستان د اولس نمايندگان يو، نو په کار دا و، چې د هندوستان د طرف نه د جنگ د اعلان کولو نه وړاندې د هندوستان د خلکو نه رايې معلومه کړي

شوي وي، بله مطالبه يې دا هم پېش كړه چې كه د برتانيې او د اتحادي طاقتونو دا اعلان صحيح وي چې دوى په دنيا كې د صلح او امن او ازادۍ دپاره جنگېږي، نو كانگرس تپوس كوي چې ايا په دې كه به هندوستان هم شامل وي او كه نه؟ مخكې ورته بيا كانگرس وويل چې مونږ بېشكه د دغو اصولو دپاره جدو جهد كوو او حكومت برتانيه له دا تسلي وركوو چې هندوستان به هم په دې جنگ كې هغوى سره څنگ په څنگ ودرېږي. او د هېڅ قسم قربانۍ نه به غاړه ونه غړوي خوپه شرط د دې چې حكومت برتانيه دا اعلان وكړي، چې د جنگ په خاتمه به هغوى هندوستان له ازادې وركړي، چونكه حكومت برتانيه د دې اعلان كولو نه انكار وكړو، نو د دې خلاف د احتجاج په طور د كانگرس ټولو صوبايي حكومتونو په جمع استعفا وكړه او مونږ خداى د دې مصيبت نه خلاص كړو، د وزارت د ماتېدو نه وروسته ما د ټولې صوبې دوره وكړه. د وزارت په وجه چې په صوبه كې كوم جمود پيدا شوى و. د وزارت په پرېښودو او زمونږ په كوششونو جلسو او تقريرونو په خلكو كې ورو ورو بيا ژوند را پېدا كړو، د يورپ دويم لوى جنگ شروع شو، د كانگرس دپاره دا خبره ضروري وه چې د جنگ په باره كې قوم د خپلې پاليسۍ نه خبر كړي. د كانگرس وركنگ كمېټۍ د دې كار دپاره په وارده كې خپل اجلاس راوغوښت، پندت جواهر لال نهرو چين ته تللى و. هغه يې د تار په ذريعه را وغوښتو هغه د هوايي جهاز په ذريعه

ځان را ورسولو په دې کې فېصله وشوه چې بله میاشت کې به بیا را جمع کېږو او حتمي فېصله به کوو.

پیرنګیانو د دې نه پس په ټول هندوستان کې د مسلم لیګ وزارتونه جوړ کړل. خو زموږ صوبه کې یې د مسلم لیګ وزارت قایم نه کړو، گورنر کننگم به ویل چې دلته زه د مسلم لیګ حکومت نه جوړوم، که زه چېرې حکومت جوړوم هغه به د ډاکټر خان صاحب وي، نو زموږ خلک په دې خوشحال وو چې د مسلم لیګ حکومت نه جوړوي. خو زما دې سره اتفاق نه وو، او زما د گورنر دا خبره خوښه نه وه. ولې چې ما ویل چې د مسلم لیګ حکومت جوړ شي نو چې خلکو ته د خدایي خدمتگار د حکومت او د مسلم لیګ د حکومت فرق او ښه او بد معلوم شي، خو اخر هغې گورنر چې دلته د مسلم لیګ حکومت نه جوړو، د مسلم لیګ حکومت جوړ کړو. زه په جېلخانه کې چې خبر شوم چې د مسلم لیګ حکومت جوړ شو، نو د دې په جوړېدو قوم پرست خلک ډېر خپه وو. ولې زه خوشحاله وم، خلک چېرې نېدل، ما به ورته ویل چې زموږ دا قوم ډېر عجیبه دی، تاسو نه گورئ موږ دوه انیز گتلی دی او دوی روپی غواړي، موږ سره روپی نشته نو زموږ نه خپه وو موږ دوه انیز گتلی وو هغه به مو ورکولو او مسلم لیګ به دا هم نه ورکوي او هم دغه شان وشوه.

د خدایي خدمتگارو غورځي پرځي

انفرادي سول نافرمانی، زما د قتل سازش
هزاره کي د خدایي خدمتگارو کیمپ،
اتمانزو کي کیمپ، عالمي جنگ او کانگرس،
قبایلو ته د خدایي خدمتگارو وفدونه،
هندوستان پر پردی تحریک، د میرویس
واقعہ، زما گرفتاري او هرپیور
جیل، وزارتونه جوړپري

اخر د ۱۹۴۲ کال په دسمبر کې ورکنګ کمېټۍ د انفرادي
 سپول نافرمانۍ قرارداد پاس کړو. او دا فېصله يې وکړه، چې
 دا سپول نافرمانی به صرف د ال انډیا کانګرس کمېټۍ ممبران
 د مرکزي اسمبلی ممبران او د صوبايي اسمبلی ممبران
 کوي. او ددې دپاره يې هدايات او قواعد هم خواره کړل، چې
 په دې طريقه به دا کوي، په پېښور کې مونږ د خدايي
 خدمتگارو په دفتر کې را ټول شو. يو يو ممبر به مو را
 غوښتلو، هغه ټول هدايات او قواعد به مو ورته بيانول نو بيا
 به مو د هغو عملي کولو او پوره کولو وعده ترې
 اخيستله، بيرستېر قيوم د مرکزي اسمبلی ممبر و، کله چې
 ډاکټر خانصاحب د صوبې اسمبلی ته ودرېدو نو هغه د مرکزي
 اسمبلی نه استعفا وکړله، او پخپل ځای يې د پېښور ښار يو
 بيرستېر عبدالقيوم ممبر کړو، زما په ده دپراعتبار نه و. او دی
 څه چې د دې ټولو د اسمبلو ممبرانو نه مې هم اميد نه و، چې
 دوی به په دې پوره عمل وکړي نو ده له مې اجازه نه ورکوله،
 ډاکټر صاحب راته ده دپاره دپرمخت وکړو، نو اجازه مې
 ورکړه دا هم ورکنګ کمېټۍ پاس کړې وه، چې شايد د سول
 نافرمانۍ سره به دا خلک گرفتار شي، که گرفتار شول خو ښه
 او که حکومت ونه نيول نو دوی له په کار دي چې کور نه
 کښېني. او په دې قام پسې کلي په کلي وگرځي او د سول
 نافرمانۍ تقريرونه دې کوي تر هغې پورې به گرځي، خو پورې
 چې گرفتار شوي نه وي، ليکن افسوس دی چې ډېرو لږو خلکو
 د دې پابندي وکړه اکثر کسان ورځ دوه اخواد پخوا وگرځېدل
 او پخپلو کورونو کې کښېناستل او وکيلانو خو دومره کمال

و کړو چې دا کار خو پر پرېده خپل وکالت يې شروع کړو. او د ټولونه اول بيرسټر قيوم په وکالت شروع وکړه، د هزارې د وکيلانو خو دا حال و، چې خدایي خدمتگارو به په کچرو پکتنگ کولو هغوی کچری بندولې، ولې خدایي خدمتگار به گرفتار بدل او په دغو کچرو کې ستیه گري وکيلانو په پیسو باندي د خلکو مقدمې کولې. او د ټولونه عجیبه خبره خولا دا وه چې دې وکيلانو نه کچری پرېښودې او نه تحریک، ما پخپله دا وکيلان او بيرسټران را ټول کړل او ورته مې ووي چې دا تاسو د خدایي خدمتگاری د اصولو نه مخالف کارونه کوئ. خپل ځانونه او جماعت بدناموئ، نو مهرباني وکړئ یا کچری پرېږدئ یا جماعت هغوی دې دواړو ته تیار نه وو، ځکه چې په کچرو کې پیسې وې او جماعت کې عزت و قار، زمونږ ځینو خدایي خدمتگارو ملگرو ډېر ښه کار وکړو، پخپلو خلکو کلي په کلي وگرځېدل خلک يې پوه کړل، خو حکومت نیول نه، اخر ستري شول او کار ترې پاتې شو، زمونږ جماعت کې دا قسم خلک ډېر کم وو، زمونږ تعلیم یافته دلې هغه که انگرېزي تعلیم یافته وو او که مذهبي تعلیم یافته وو. د قوم او ملک سره يې څه کار نه و. او نه يې څه همدردی او دلچسپي لرله بلکې د یو معمولي غرض دپاره به يې زمونږ تحریک سره مخالفت کولو، په ستمبر ۱۹۴۱ع کې د هشنغر خلکو د دې کېمپ انتظام کړی و، کوم ځای چې زمونږ کېمپ و د هغه نه چاپېره فصلونه او لویې لویې کندې وې. زمونږ د علاقې اسستنت کېشنريو پیرنگی و او مېجر کول يې نوم و. زمونږ د تحریک ډېر مخالف و هسې خو هم هر پیرنگی زمونږ

د تحریک مخالف وي او هر پیرنگی مونږ خپل دښمنان گڼي چې په څه طریقه زمونږ تحریک ته نقصان ورسوي. بیا هم هغوی هر کار په یوه مناسبه طریقه باندې کوي، لیکن دا پیرنگی لابل شان و، دی تحریک خو پرېږده زمونږ په مرگ هم حصار نه و، دی چې زمونږ د کیمپ نه خبر شو نو زمونږ کیمپ ته نزدې دوه ورونه کاکاخېل میاگان وو، چې ډېر ظالمان وو هغه یې راوغوښتل او ورته یې ووي چې دې کیمپ کې باچا خان د شپې مړ کړئ او ورته یې ووي چې که دی تاسو مړ کړو، نوزه به تاسو له د عزت نه علاوه ډېر انعام هم درکړم. او دا وعده یې هم ورسره وکړه چې تاسو به څوک نیسي نه او نه به په تاسو مقدمه چلېږي. دا دواړه ورونه ډېر لوی ډاکه مار، راهزنان او ظالمان وو، ډېر مرگونه یې کړي وو او ډېر ناترسه وو، که د چا لور او زوی به یې خوښ شو هغه به یې ترې په زور بوتلو او که چا به څه ووي نو وهل ټکول او وژل به یې، په هېڅ حصار نه وو، ددې کاکاخېل میاگانو د یو نوم عبدالقیوم او د بل نوم میا عبدالحکیم و، دوی پخپله هم په چا حصار نه وو، او بیا چې ورسره د پیرنگي حکم او خوشحالی هم وي نو بیا راشه که یې گورې، ځکه چې په دغه زمانه کې د پیرنگي حکم او خوشحالی د خدای د حکم او خوشحالی نه زیاته گڼلی شوه. زما به اجل نه و دوی درې واړه د شپې د دې کار دپاره کیمپ ته راغلي وو، چا پېره ناست وو، خو کیمپ کې د خدایي خدمتگارو څوکی دومره مضبوطه وه چې د دوی وس برنه شو او په دې ظالمانه سکیم کې پیرنگی او دوی کامیاب نه شول. د خدای شان و، چې د دوی د دې ارادې نه زیدالله خان د

عمرزو خبر شو او هغه دا دواړه وروڼه په رڼا ورځ په سرک د پاسه وويشتل او مړه شول. او هغه پرې مفرور شو او د خدای مخلوق يې د دې ظالمانو د لاسه خلاص کړلو، دغه پرېږده دا بله واوړه چې دغه مېجر کول مونږ ته پخپله کورنۍ کې يو لوی فساد پورته کړو، زمونږ تربوران او خپلوان يې مونږ ته وچت کړل او هغوی ته يې هم دا ووې چې که تاسو ډاکټر صاحب او عبدالغفار خان مړه کړل، نو زه د دوی د وراثت دا ټول جايداد تاسوله درکوم او دا وعده هم در سره کوم چې تاسو نه به څوک تپوس هم نه کوي، زمونږ يوه چاچي وه چې زمونږ هغه تره او د هغه ټول بچي مړه شول، نو د هغه وراثت خو زما د پلار و، خو هغه ډېر رحمدله سړی و. د دې خاوند هم مړ شو او بچي يې هم مړه شول نو بابا مې د هغه ټول جايداد دې ته پرېښو دا څلور کلي وو او شل، پنځه ويشت کاله دې خوړلي وو چې هغه مړه شوه، نو دغه جايداد زمونږ رسېده، خو هغه کول پيرنگي مونږ له رانه کړو، راجا سنگه اېډو کېټ جنرل چې ما سره د ميانوالي جېلخانې کې پاتې شوی و، ډېر شريف او قوم پرست سړی و او د گوروباغ په معامله کې قيد و گورنر ته يې ووې چې دا فېصله غلطه وشوه، دا هغه گورنر و چې د ډاکټر صاحب ډېر مهربانه دوست و، او هغه به وې چې دی مونږ سره هر قسم تعاون کوی او د هغه پرې ډېر اعتبار و، چې دی ډېر ديانت دار، ايماندار گورنر دی، چې راجه سنگه ورته ووې چې دا فېصله غلطه وشوه، نو اېډو کېټ جنرل صاحب له گورنر صاحب ځواب ورکړو چې پرېږده په دې قصو کېنې گوتې مه وه. کول پيرنگي سلطان خان چې زما خوړی هم و، او برني

خانان تحصیل ته وغوښتل او ورته یې ووې چې جایداد مې درکړو او تاسو خو باچا خان او ډاکټر صاحب ته هېڅ ونه وې دا جایداد درنه واپس اخلم. نو دوی د هغه په حکم باندې د ډاکټر صاحب په زوی عبیدالله خان باندې حمله وکړه په سوونو ډزې پرې وشوې خو هغه خدای بچ کړو. د خان مائي تانې پولیس هم د دغو ډزو موقعې له را ورسېدل هر څه یې پخپلو سترگو ولیدل خو چې عبیدالله خان د رپوټ او دعوي دپاره تانې ته ورغی نو دده رپوټ یې وانه خيستو، بیا میرزا سکندر ډپټي کمشنر چې د ډاکټر صاحب ډېر دوست و له ورغی هغه هم ورته توجه ونه کړه بیا کنگم گورنر له چې هغه هم د ډاکټر صاحب ډېر دوست و، ورغی او ددې واقعې نه یې خبر کړو هغه وې دا د پولیس کار دی د دوی اراده خو په ما او ډاکټر صاحب د حملې وه، خو مونږ دواړه دغه وخت هندوستان کې وو، هغه لاشه کوي چې زموږ د هغه چاچي لور چې د مور میراث یې هغې له ورکړې و مړه شوه، نو د شریعت مطابق د هغې میراث نیم زما رسېدو او تر اوسه پورې ماله حکومت راکړې نه دی، دا مېجر کول ډېر عجیبه سړی و. دا بله عجیبه یې واورئ چې چرې به ده ته د خدائي خدمتگارو مقدمه پېش شوه، نو خدایي خدمتگار به یو قسم بیان کولو او ده به بل قسم لیکلو د خدایي خدمتگاری په مقابله کې د هر قسم بې انصافی او دروغو ته تیار و، ډېر نالایقه سړی و، هغه به خپله نالایقي پخپله منله یو ځل ما سره یو ځای شوی و، په خبرو خبرو کې یې راته ووې زما نه خلک گیلې کوي مگر حقیقت دا دی چې دا د حکومت بې وقوفي ده، چې زه یې په دې عهدې

لگولی يم. زه يو فوجي سړی يم زه په قانون څه پوهېږم؟. د دې ټولو خبرو سره بيا هم هغه پيرنگی و، د پيرنگيانو په راج کې د پيرنگي دپاره د لايق او نا لايق سوال د سره نه و، بس دغه کافي وه چې پيرنگی دی د دې خدمت په سلسله کې يې د هغه ترقي وکړه. د ډېره اسماعيل خان ډپټي کمشنر ولگېدو.

د هشنغر د کيمپ نه وروسته زمونږ بل کيمپ په دولسم ستمبر ۱۹۴۱ع کال کې په هزاره کې وشو. مونږ به د خدايي خدمتگارو د تعليم او تربيت دپاره دغه شان کيمپونه کول او ورسره به مو جلسې هم کولې. په اېبټا اباد کې زمونږ جلسه وه تقريرونه کېدل زه هم په سټېج ناست وم، چې په دې کې خان ميرهلالي صاحب په سټېج ودرېدو او تقرير يې شروع کړو چې څه وخت ده د جناح صاحب نوم واخيستو نو د نوم سره سره سم ما د لمنې نه ونيوو او کسبمپنولو، او زه پاڅېدم جلسې ته مخاطب شوم او ورته مې وويل چې ای خدايي خدمتگارو وروڼو مونږ خدايي خدمتگار يو، خدای ته د خدمت ضرورت نشته زمونږ کار د خدای د مخلوق خدمت دی. زمونږ کار په چا اعتراضونه او نکته چيني نه ده. او دا زمونږ کار نه دی چې په نورو جماعتونو او د هغوی په مشرانو، نکته چيني او اعتراض وکړو، زمونږ کار دا دی چې مونږ خپل پروگرام خلکو ته پېش کړو چې مونږ ستاسو دپاره دا غواړو او دا کار يوازې نه کېږي. دا به هله کېږي چې تاسو راسره ملگري شئ، ملک هم ستاسو او زمونږ شريک دی، قوم هم شريک دی او کار هم شريک دی. زه به چې کومه جلسه کې وم او چا چې به خپل تقرير کې د يو جماعت يا د يولوی سړي نوم په بده واخيستو،

زما ژوند او جد و جهد

نو ما به کښېنولولو او پوهولولو چې ته خدایي خدمتگار یې تا ته په بل کس یا جماعت د اعتراض کولو حق نشته ته که خلکو ته څه وایي نو د خپل جماعت په باره کې ورته وایه حقیقت دا دی چې زمونږ دغه اصول وو.

په دې کېمپ کې دا فېصله وشوه چې مونږ به په اتمانزو کې د ټولې صوبې یو لوی کېمپ کوو. په نهم نومبر ۱۹۴۱ع کې په اتمانزو کې یو لوی کېمپ وشو په دې کې زمونږ د ټولې صوبې د هرې برخې نه خدایي خدمتگار او د جرگې ممبران شریک شوي وو، درې سوه شپېته تنه په کې خدایي خدمتگار وو او یو سل پنځوس د خدایي خدمتگارو د جرگو ممبران وو، د دې نه علاوه د کشمیر شیخ عبدالله، بخشي غلام محمد او افضل بېگ د خپلوملگرو سره شریک شوي وو، دغه شان د بلوچستان عبدالصمد خان اخکزی سره د ملگرو راغلی و. او دغسې د کېمپونو دا سلسله په ټوله صوبه کې مونږ جاري وساتله او د خدایي خدمتگارو تربیت په کې په ښه شان سره وشو. او د جلسو په ذریعه مو عامو خلکو سره هم تعلقات زیات او پاڅه شول او ډېر د کار خلک پیدا شو چې قام او تحریک ته یې ډېره فایده ورسوله.

په ۱۹۴۱ع کال کې جاپان هم په دویم لوی جنگ کې شریک شو په فلپاین یې حمله وکړه او چې د برما سرحد ته را ورسېد نو کانگرس دا مناسب وگڼل چې پخپلو فېصلو باندې په دویم ځل غور وکړي د دې دپاره په باردولي کې د کانگرس د ورکنگ کمېټې جلسه جوړه شوه، دا ډېره مهمه جلسه وه او لس ورځې جاري وه، د کانگرس د ورکنگ کمېټې د ممبرانو

په مينځ کې يو اصولي اختلاف پيدا شو، هغه دا و چې مونږ د عدم تشدد لاره اختيار کړو او که د تشدد لاره اختيار کړو؟ کانگرس ټول عمر د عدم تشدد په لاره تلی و او په دې وخت کې د اکثر و ممبرانو دا رايه وه چې که چېرې پيرنگيان مونږ له خپل حق راکوي نو په دې وخت کې مونږ هغوی سره هر قسم امداد ته تيار يو او د ټول عمر د عدم تشدد دا اصول به هم قربان کړو، مگر گاندهي جي دې ته تيار نه و او نه زما هغوی سره په دې اتفاق و، زه او گاندهي جي يو طرف ته وو او هغوی ټول بل طرف ته وو دا تجويز چې وړاندې شو پاس شو نو په دې وجه گاندهي جي او ما د کانگرس ورکنگ کمېټې نه استعفا ورکړه او په دې فېصله وشوه چې په وارده کې دې زر تر زره د ال انډيا کانگرس کمېټې يوه جلسه وشي او دا خبره دې وړ وړاندې شي. زه په واردا کې وم چې ما له د دکن حيدر اباد نه د غني او د هغه د سخراو خوانسې د طرف نه خط راغی چې د غني لور وشوه، مونږ تا ته مبارکباد درکوو، زه بيا دکن حيدر اباد ته لاړم د روشن مشر ه خور سټېشن ته راغلي وه، او زه هغې سره هغوی کره لاړم، د روشن مور او خور او بوډا پلار ډېر ښه ښکلي خلک وو، د هغې پلار د حيدر اباد ښه ځايونه ماته وښودل، د ښار نه بهر د دوی ډېر ښکلی کور و، زړه مې غوښتل چې شو ورځې ورسره تېرې کړم، هغوی هم نه پرېښولم چې ترې راشم، خو کلي ته راغلم او کار مې شروع کړو.

د ورکنگ کمېټې دا ميتنگ ختم شو او مونږ ټول خپلو ځايونو ته لاړو، څنگه چې د ال انډيا کانگرس کمېټې جلسه نژدې وه. زه بمبې ته لاړم او د جلسې دپاره ايسار شوم د

جېلخانې د خوراک په وجه زما غاښونه خراب شوي وو، هغه مې اوښکي وو او په بمبې کې مې نوي غاښونه اېښودل، سعد الله د بمبې په کارپورېشن کې انجنير و، هغه مې خبر کړې و، نو هغه تېشن له راغلی و. او زه د هغه کره لارم. بمبې کې د هغوی ډېر ښکلی کور و صوفيه چې د ده بي بي وه ډېره ښه جينې وه، ډېره قوم پرسته وه، زما به يې ډېر مدار کولو، په دغو ورځو کې يونس جان هم بمبې کې و او ماسره ډېره و. او د جناح صاحب سره يې ډېر تگ راتگ و او ما ته يې د جناح صاحب ډېرې کيسې کولې او راته به يې وې چې جناح صاحب وايي چې مانه چاپېره ټول بدديانتته او خود غرضه خلک دي او که چيرې د عبدالغفار خان په شان يو سړی را سره ملگری شي، نو گورئ به چې زه به څه څه وکړم. هر سحر چې به دی تلو نو ما به پوهولو چې گوره پام کوه! زما ذکر جناح صاحب سره ونه کړې زما دا خيال و، چې هغه به ضرور ده سره زما خبرې کوي چې دی ورسره بغير زما د تپوس نه څه وعده ونه کړي، چې جناح صاحب د مسلم ليگ د خيال سړی دی، او زه د خدايي خدمتگار د خيال سړی يم او مسلم ليگ ما ته د پيرنگيانو جوړه شوې ډله ښکارېده. مگر يونس جان زما په نصيحت عمل ونه کړو او اخري يې ورسره زما ذکر وکړو، جناح صاحب ورته ووي چې زما له طرفه ورته د چايو دعوت ورکړه، مگر زه هغه شپې له د کانگرس جلسې له واردې ته روان وم، نو په دې وجه مې د تيلفون په ذريعه د هغه شکريه ادا کړه او معذرت مې ورته پېش کړو او واردې ته روان شوم.

د کانگرس د جلسې دپاره د هندوستان د ټولو صوبو نه

خلک راغلي وو ځکه چې دا ډېره اهمه جلسه وه کوم قرارداد چې ورکنګ کمېټې بار دولې کې پاس کړې و. هغه وړاندې شو ډېر بحثونه پرې وشول، زما هم اراده وه چې ممبرانو ته خپل خیال ښکاره کړم. مگر د جلسې صدر مولانا ابوالکلام ازاد ماله اجازت رانکړه او هغه قرارداد په اکثریت سره پاس شو د پاس کېدو نه پس ما د کانګرس نه استعفا ورکړه، مولانا صاحب راته ووي چې د اخبار والو سره د دې ذکر مه کوه، دا زما کار دی زه به يې اخبارونو کې د خپل طرف نه شایع کړم. مگر شرط به دا وي چې ته به د خپل ځان په ځای د خپلې صوبې يو سړی مقرر وي او که چېرې ستا د صوبې کارکنانو ته ستا د رایې ضرورت وي نو رایه به هم ورکوي. کانګرس هغه د سول نافرمانۍ انفرادي ستیه گره هم واپس واخيسته، دوی که د پیرنګيانو د خوشحالولو دپاره څومره خوشامندې وکړې خود پیرنګيانو په زړونو کې زمونږ دپاره د رحم گنجایش نه و او د دوی یوه خبره يې هم ونه منله.

د کانګرس جلسه ختمه شوه، زه پېښور ته را روان شوم ما د صوبې جرگه را غونډه کړه او په اتفاق سره مو ډاکټر صاحب د کانګرس د ورکنګ کمېټې ممبر مقرر کړو، د ممبرانو تسلي مې وکړه، دوی ته مې د جرگې کار وسپاره او د خدايي خدمتگار وکار ما واخيستو، مولانا بیا هم زما هغه استعفا شایع نکړه، اخر ډېره موده پس يې شایع کړه، دغو ورځو کې جاپانيان په ډېرې تېزۍ مخ په وړاندې روان وو، امریکې او پیرنګيانو له يې ډېر شکستونه ورکړل. جنګ د هندوستان سرحد ته را ورسېد، برما هغوی قبضه کړه او په مخه را روان

وو، ما سره دا فکر پيدا شو، چې که دوی دغسې را روان وي نوممکن دی چې ډېر زړد هندوستان یوه برخه ونیسي او شاید چې ټول ملک کې گډې پيدا شي.

زما دا یقین و، چې څنگه پیرنگي ته د جاپان د طرفه خطر ه هندوستان ته او بیا د پخوا زمونږ اړخ ته رانزدې کېږي، نو پیرنگی به ضرور دا کوشش کوي چې په دې ملک کې فساد وکړي. داسې خبرونه هم مونږ ته را رسېدلي وو چې پیرنگی د خپلو اېجنټانو په ذریعه په قبایلي علاقو کې د دې قسمه غونډې کړې وې، تر دې چې یوه غونډه په ډېری شبقدر کې د خان بهادر قلي خان په ذریعه د مومندو شوې وه، چې هغې ته د صوبې گورنر کننگم پخپله هم ورغلی و، مونږ دا محسوسوله چې د پیرنگي به دا کوشش وي چې مونږ پښتانه سره پخپل مینځ کې ور لاندې باسي. نو مونږ له په کار دې چې د دې د پاره دغو علاقو ته خپل خلک ولېږو او دوی پوه کړو چې مونږ د یو بابا اولاد پښتانه یو پیرنگيانو دوی زمونږ نه بېل ساتلي وو، تاسو ته به یاد وي چې کله په ۱۹۳۰ع کې پیرنگي په خدایي خدمتگارانو ملک سور تنور کړو نو زمونږ دا ټول قبایل ورسره د مومندو او اړېدونو واخله تر وزیرستانه پورې دوی خپلو پښتنو وروڼو په مرسته د پیرنگي مقابل ته ودرېدلي وو، د هغې په نتیجه کې پیرنگي خپله ټوله توجه د پخوا وگرځوله چې د دې لړ او بر پښتنو شلوان وشي، او زمونږ او د دغې قبایلي روڼو د تعلقاتو د خرابولو په خاطر زمونږ په منځ کې په هېڅ قسمه فریب، د هوکې، دروغ او بې ایمانی یې صرفه ونکړه.

ما چې د خدای خدمتگاری، تحریک شروع کړو نو ډېر ځله مې دا کوشش وکړو چې زه د قبایلو دې وروڼو له لارې شم دا د پښتنو یو تحریک دی، دوی هم پښتانه دي چې دې تحریک کې مونږ سره شریک شي ولې پیرنګیانو پرې نه ښووم. ځکه چې پیرنګیانو وې چې د هغوی او زمونږ په مینځ کې رورولې جوړه نه شي، د قبایلو مسئله زمونږ قامي مسئله وه، زما په خیال زمونږ د مرګ او ژوند مسئله وه، د دې کار د پاره ما د خپلې صوبې دوره شروع کړه چې خپلو خلکو سره په دې حق کې سلا او مشوره وکړم. او د دې کار د پاره خدایي خدمتگار تیار کړم چې هغوی دې د قبایلو علاقې له لارې شي او پخپلو پښتنو وروڼو وگرځي هغوی دې د موجوده حالاتو نه خبر کړي او په هغوی کې دې د رورولې، عزیزداری او اتفاق پیدا کولو کوشش وکړي.

په دغو ورځو کې پیرنګیانو یو وزیر هندوستان له رالېرلی و، چې د هندوستان او انگلستان په منځ کې روغه جوړه وکړي، د ده نوم سرستیفورډ کریس و، زه په کوهان کې وم چې ډاکټر صاحب راته ټیلفون وکړو چې دغه شان کیسه ده او ما پسې د ورکنګ کمېټې نه خبر راغلی دی، چې شمله کې حاضر شه، ما ورسره اتفاق وکړو او ورته مې ووي چې لار شه ځکه چې مونږ ټولو دا غوښتل که پیرنګیان په روغه جوړه مونږ له خپل حق راکوي، نو د دې نه به بله ښه خبره کومه وي، ډاکټر صاحب لارو دغه وخت په پیرنګیانو ډېره سخته وه، جاپان د سېلاب په شان را روان و او د هر چا دا خیال و چې جوړه به وشي او مونږ له به خپل حق راکړي، مگر پیرنګیان د

هندوستان پرېښودو ته کله تيار وو؟ د دغو خبرو په ناکامۍ د هندوستان خلک ډېر مایوسه شو او دا يقين يې وشو چې پيرنگيان مونږ له خپل حق نه راكوي او دا شك يې پيدا شو چې پيرنگيان به هندوستان جاپان ته پرېږدي او مونږ ته يې نه پرېږدي، دې مایوسۍ د خلکو عقیده هم کمزورې کړه خلکو به وې چې په عدم تشدد څه کېدی نه شي مونږ له په کار دي چې د خپل ملک د ازادۍ دپاره د تشدد نه کار واخلو او دغه وجه وه چې د هندوستان په مختلفو علاقو کې ډېر تشدد وشو، د يورپ او امريکې هم ډېر عجيبه خلک دي، د جنگ نه مخکې به دوی او د دوی اخبارونو د گاندهي جي ډېر زيات تعريفونه کول او عدم تشدد يې د دنيا د امن، صلح، ابادۍ او ترقي دپاره ډېر ښه سکيم گڼلو، مگر کله چې جنگ شروع شو نو بيا خو پيرنگيانو او امريکې ته د امداد ضرورت و. او پخپله يې په تشدد لاس پورې کړې و هغه وخت يې په عدم تشدد کې گټه وه او اوس يې تشدد په کار و، نو چې کانگرس يا گاندهي جي به د عدم تشدد نوم واخيستو دا به د دوی په طبيعت بد لگېدو او د گاندهي جي بر خلاف به يې په اخبارونو کې لوی لوی مضمونونه چاپ کول ما چې به دغه مضمونونه ولوستل نو دغو خلکو پورې به ډېره خندا راتله او دغه خلک به هم راته د خپلو خلکو په شان خود غرضه او بې اصوله ښکارېدل.

قبایلو ته د خدایي خدمتگارو و فدونه:

ما د ټولې صوبې دوره وکړه، لويې لويې جلسې وشوې او ټولو خدایي خدمتگارو سره سلا مشوره وشوه، ټولو ماسره دا

ومنله چې په دې نازک وخت کې په کار دي چې خپلو قبایلي وروڼو له لارې شي او هغوی په دې ټول حقیقت پوه کړي. د صوبې دوره مې شروع کړه او د دې کار او خدمت دپاره د صوبې په ټولو ضلعو کې ډېرو کسانو ماته خپل خدمات وړاندې کړل، زه چې د دورې نه بېرته راغلم نو شاد محمد مېرې مې ملکنده اېجنسی ته ولېږه، په ملکنده اېجنسی کې زمونږ ډېر خدایي خدمتگار وو، په ۱۹۳۰ع کال کې چې په نورو ضلعو کې د خدایي خدمتگاری تحریک شروع شوی و، نو دغلته هم شروع شوی و او د دې اېجنسی پښتنو وروڼو د ۱۹۳۰ کال په جنگ کې مونږ سره سمه برخه اخیستې وه. شاد محمد خو څه ورځې دغلته کار وکړو، خو کله چې پولتيکل اېجنټ خبر شو نو هغه یې فوراً گرفتار کړو او درې کاله یې سخت قید کړو.

پیرنگیانو په هېڅ شان نه غوښتل چې مونږ دې دغلته کار وکړو خو مونږ هم فېصله کړې وه، چې دې نازک وخت کې به د قبایلو وروڼو علاقه کې کار کوو ولې چې دا خو زمونږ د ابادۍ او بریادۍ سوال دی مونږ دا فېصله وکړه چې که پیرنگی اجازه کوي که نه، خو مونږ به دغلته کار کوو او په پښتنو کې به پوهه او اتفاق پیدا کوو.

زموږ د صوبې گورنر سرجارج کننگم و، دی ډېر نرم، هوښیار او چالاکه سړی و ما ورته یو خط په دې مضمون ولیکه چې: «نن په دنیا کې د انقلاب یو زورور سېلاب راوان دی، مونږ وېرېږو چې چېرته زمونږ په کور کې گڼې جوړ نه شي او مونږ پخپلو کې برباد نه شو نو د امن د قیام دپاره

مونږ دا خبره وړگڼو چې ازادو قبایلو ته وفدونه ولېږو او هغوی د دې حقیقت نه خبر کړو، مونږ تاله تسلي درکوو چې مونږ هلته ستاسو د حکومت برخلاف د هېڅ قسم کار نه کوو. مونږ خپل غم اخیستي یو او هغوی سره به خپله د ورورۍ، همدردۍ او قامولۍ خبره کوو، امید دی چې څومره زر کېدی شي ته به مونږ ته د دغه خیر کار دپاره اجازت راکړي» څه ورځې تېرې شوې، زما د خط ځواب رانغی بیا مې ورته ولیکل «که چېرې ستا خوښه وي او که دې خوښه نه وي مونږ نور ستا د اجازت انتظار کولی نه شو، د فلاني تاریخ پورې که ستا اجازت رانغی مونږ به خپل وفدونه دې علاقه ته لېږو، مونږ د خپلو وفدونو د لېږلو دپاره ۵ د اگست ۱۹۴۲ کال مقرر کړی دی» دا لیک مې د یونس جان په لاس گورنر له ولېږه گورنر نته گلۍ کې و، یونس جان چې نته گلۍ ته ورسېده نو ورته معلومه شوه چې گورنر پخپله بنگله کې ټول پولتيکل اېجنټان او د صوبې ټول ډپټي کمشنران راغوښتي وو. او هغوی سره په دې معامله کې سلا کوي یونس راته دا هم ووي چې فېصله یې په دې وکړه چې د صوبه سرحد علاقه کې دوی نه منع کوو او په ازادو قبایلو کې به د پولتيکل اېجنټانو په ذریعه څومره چې کېدی شي، مونږ ته به مشکلات پیدا کوي او زموږ د خیر دا کار به ناکامیابه کوي، یونس جان زما د خط ځواب راوړو هغې کې گورنر مونږ له یو قسم اجازت راکړی و. مونږ سباله د کامدار خان په مشرۍ کې یو وفد د ملکنډ په لاره باجوړ ته ولېږه کله چې وفد ملکنډ اېجنسی ته ورسېدو نو د ملکنډ پولتيکل اېجنټ د سمې او سوات

راښيزي، خانان، ملکان راټول کړي وو او زمونږ وفد ته يې لاره نيولې وه او وړاندې يې نه پرېښوول، پيرنگيانو مونږ ته لوی شر او فساد جوړ کړی و. او مونږ يې کور کې جنګولو، دوی کامدار خان د وفد مشر ته ووي چې تاسو واپس ځئ، مونږ لار نه درکوو، هغه ورته ووي چې زمونږ کتاب کې واپس تلل نشته مونږ به يا وړاندې ځو او يا به مرو او که باچا خان راته ووي چې واپس شئ نو بيا به هله واپس شو، اگر چې د دې خانانو، ملکانو نيت ښه نه و او پولتيکل اېجنټ په بدنيت رالېږلي وو، مگر کله چې دوی زمونږ سره د خلکو جوش او همدردي وليدله نو د لارې د بندولو جرات يې ونه کړی شو او بيا د دغو ملکانو، خانانو جرګه ماله مرکز له راغله او ماته يې ډېر منت وکړو، چې مونږ پولتيکل شرموي ته دا جرګه واپس کړه، ما دوی پوه کړل چې دا جرګه خو ستاسو د پښتنو د خیر دپاره ما درلېږلې ده، خو هغوی د پيرنگي نه ډېر مجبور وو، اخر فېصله په دې وشوه چې په ملکنډ کې د ملکنډ اېجنسي کار به مقامي خدمتگار کوي او مونږ به يې نه منع کوو او دا وفد دې د ملکنډ په ځای د کوټ او اګرې په لاره باجوړ ته لاړ شي ما ورله د وفد په نوم خط ورکه چې تاسو د ملکنډ دلارې په ځای د کوټ او اګرې، اتمانخېلو په لاره باجوړ ته لاړشئ، د کوټ کلي کې کاکاخېل، مياگان وو هغو ظالمانو د پولتيکل د خوشحالی دپاره زمونږ وفد ووايه، په کابو يې وويشتل گروانو نه يې ترې وشلول، باجوړ کې هم پيرنگيانو د وفد د رسېدو نه مخکې جاسوسان لېږلي وو او پيسې يې خورې کړې وې چې دا وفد هندوان دي او د هندوانو اېجنټان دي او د

مسلمانانو غلام کولو له هندوانو رالېرلي دي. او دېره د افسوس خبره دا ده چې باچا گل صاحب د حاجي صاحب د ترنگزو مشر زوی هم زمونږ خلاف دغسې پراپېگنده په خلکو کې کړې وه. په يو ځای کې هلکان زمونږ د وفد مرگ ته تيار شوي وو خو مشرانو منع کړل او ورته يې ووي چې صبر وکړئ چې دوی راشي او مونږ ترې پوښتنه وکړو، وفد چې کلي ته ورغی حجره کې کښېناستل، نو عبدالمالک صاحب فدا پاڅېدو او هغوی ته يې ووي چې زمونږ پښتنو وروڼو مونږ باچا خان تاسو له د دې دپاره رالېرلي يو چې په دنيا کې د جنگونو يو لوی سېلاب روان دی. که مونږ يې خبره پاتې شونو لاهو به شو، باچا خان وې چې زما وروڼو ته ووايئ چې پرې جنبې پرېږدئ، تېرې کښېږدئ روغې جوړې وکړئ چې مونږ دغه وخت کې د دې قابل شو چې يو بل سره امداد وکړو او د سېلاب نه ځان وساتو او باچا خان داهم ويلې دي چې تاسو خرڅې کوئ هسې نه چې سبا په جنگ کې کارخانې بندي شي او تاسو بربنډ پاتې شئ او غلې دانې په کورونو کې وساتئ چې وړې پاتې نه شئ، او بل وفد مونږ باچا گل صاحب له مومندو ته د فضل رحيم ساقي صاحب په مشرئ په ۱۹ اگست ۱۹۴۲ کال کې ولېرلو. دوی اول باچا گل صاحب سره وليدل او ورته يې ووي چې باچا خان وې چې زمونږ او ستاسو خو دېر تعلقات وو. دا څه چل دی چې په اخبارونو کې په مونږ ستا د طرفه د کفر فتوې چاپ کېږي. او د سيکو وېرې پولتيکل اېجنټ قلې خان پخپل لاس هغه خانانو پسې گرځوي او هر چا ته وايي چې وگورئ باچا گل صاحب په باچا خان

باندي د کفر فتوا لگولې ده، زمونږ خو دا خيال دی چې دا کار پيرنگيان د خپله ځانه کوي.

باچا گل صاحب زمونږ ساقی صاحب ته اورېده کیسه وکړه او دا اقرار یې وکړو چې دا مالېرلي دي چې اخبارونو کې دا خبرې چاپ شي او خلک د باچا خان نه واورې، پيرنگيانو د کابل حکومت سره هم سلا کړې ده، چې که مونږ په جاپان جنگ بایلود نو دا ټول د صوبه سرحد ملک به تاسو ته پرېږدو او دا پښتانه د اسلام په نوم د جاپان سره و جنگوئ، که جنگ مو وگټلو نو ستاسو حکومت به پرې جوړ شي، باچا گل وې چې زه د دغه دپاره میدان او اروم، نو ساقی صاحب ورته ووي چې صوبه سرحد کې خو نور تنظیمونه هم شته د هغوی برخلاف ولې قدم نه اوچتوئ، نو هغه وخنډل او وپیل چې مونږ ته خو باچا خان یو لوی خنډ په لاره کې پروت دی، دا نور تنظیمونه خوزه په یو سوک سمولی شم، خو ساقی صاحب ته دا پته ولگېده باچا گل صاحب چې دا څه کوي د افغانستان د صدر اعظم محمد هاشم خان په اشاره یې کوي. وفد بیا په ټولو مومندو کې کلي په کلي وگرځېدل او زما د ورورولۍ او عزیزولۍ پېغام یې هر چا ته ورسولو، مومندو وروڼو ورسره هر ځای دعا د خیر وکړه او د مومندو مشران او ملکان ټول د باچا گل نه برخلاف شوي وو، ځکه چې ده په افغانستان کې خپلو خوشامندگرو له لونگۍ کړې وې. دا وفد پنځوس ورځې پس واپس شو او مرکز ته ماله راغلل او د خپلې دورې رپوټ یې مفصل راکړو، ما یو وفد تیراه ته، اړیدو وروڼو له هم لېرلی و، خو هغه په څه وجوهاتو واپس راغلو، نو ساقی

صاحب د وردگې ته مې ووې چې زه غواړم چې ته د دوو نورو خدایي خدمتگارو سره تیراه ته لار شې، او هغوی ته زما له طرفه د ورورولۍ، عزیزداری، او اتفاق پیغام ورسوې، چې که چیرې د دې جنگ مصیبت زمونږ په ملک راشي نو چې مونږ یو بل سره د تکلیف په وخت کې امداد وکړی شو. او که خدای پیرنگیانو نه زمونږ ملک ازاد کړو نو چې د ټولو پښتنو قومي جمهوري حکومت جوړ کړی شو، ساقی صاحب او درځپو فقیر محمد او د پېښور تحصیل دپاوکی کلي عبدالمجید خان مې ورسره ملگري کړل، دوی په ۲۱ اکتوبر ۱۹۴۲ کال تیراه له لارل، په مختلفو لارو کې ورته پولتیکل اېجنټ یو ویشته سوه خاصه دار کښېنولي وو خودوی ترې خدای په امان کړل او تیراه ته ورسېدل.

دوی د اړیدو اتو قومونو کې او د اورکزو څوارلسو خېلونو کې قامي جرگې جوړې کړې ټوله تیراه کې یې دورې وکړې، خلکو ورسره د ورورولۍ سلوک وکړو، ماله د دې وفد د تلونو نه وړاندې خوشحال خان ملک دین خېل راغلی و، وې وفد زما ځای له راو لېږه، زه به ورسره کار وکړم، ما ورته وویل چې مونږ سره خو پیسې نشته دي، مونږ خو دا کار د خدای دپاره کوو. خوده دېر اصرار وکړو، او ویل یې چې زه خو هم د خدای دپاره کوم، نو ما دا وفد د ده ځای له ولېږلو ما د خپله طرفه ساقی صاحب له څه پیسې د دوی د خپل خرڅ دپاره او د جرگې دپاره ورکړې، دوی چې لارل نوهلته یې کار شروع کړو، جرگه هم وشوه او خدمت یې هم شروع کړو په تیراه کې یې دورې شروع کړې، شیخ محبوب علي پولتیکل اېجنټ و

او حکومت زمونږ دا کار نه خوښولو نو هغه ورپسې لگېدلی و، دغو ورځو کې عاشق شاه باچا زما د اجازت نه بغير ورپسې تیراه ته لاړو او زه نه پوهېږم چې په کوم خیال یې داسې خبرې وکړې چې د خوشحال خان ملک دین خېل دا خیال پیدا شو چې دوی سره خو ډېر مال دی، او هندوستان د دوی هر قسم خدمت کولو ته تیار دی، نو بیا عاشق شاه باچا واپس راغی او خوشحال خان د ساقی صاحب نه د پیسو مطالبه وکړه، ساقی صاحب ورته ووي چې مونږ سره خو پیسې نشته سره ډوډی جوړو کې واچوو، او جلسې له څو او که تاسو خپل ملک په چا خرڅول غواړئ، نو پخپله ورسره خبره وکړئ، ده رت ځواب ورکړو چې زما د ځای نه ځئ زما فقیران نه دي په کار نو هغوی افضل خان زخه خېل خپل کورته بوتلل او هغه ورسره دوه نیم کاله په ټوله تیراه کې د خدای دپاره کار وکړو او د باډوان د صاحبزادگانو سره ډېره وو، هغوی هم د وفد سره د خدای دپاره ډېر کار کړی دی. تیراه کې صرف دوه بزرگان داسې وو چې د پیرنگیانو د اثر نه بچ وو. یو د څوکنو د انګورې ملاصاحب او بل د باډوان صاحبزاده صاحب عبدالرزاق، د محمد اخونزاده زوی. محمد سعید خو ورته سپین ووي چې زمونږ لنگر او نور کاروبار ټول د پیرنگیانو په امداد چلیږي داسې ورله د غوتزې بزرګ صاحب هم ځواب ورکړی و.

د وزیرو ازادو قبایلو ته مې یو کسبزو وفد میرزا تاج محمد خاموش لېږلی و، هغه وزیرو ته ورسېد او فقیرایپي صاحب سره یې ملاقات وشو او زما د ورورولۍ پیغام یې ور ورسولو خو قام کې ونه گرځېدو ځکه چې فقیر صاحب ورته

ووي چې دلته ستا د گرځېدو حاجت نشته دا قام جوړ شوی دی، زه چې څه ورته وایم هغه کوي نو دی واپس راغی.

بل وفد کې د پړانگو عبدالحکیم ستي جان او د بېټنو جرنېل عبدالرحمان مې مسعودو ورونوله ولېږل، خو هغوی دواړه حکومت گرفتار کړل. ستي جان یې واپس راولېږه او جرنېل عبدالرحمان بېټني د ټانک دوه کاله قید شو چې ته ولې د هشنغرد سړي سره مسعودو له روان وي، یو وفد مې د ټل او هنگو د خدایي خدمتگارو کرمې ته ولېږه هر کله چې سډې ته ورسېدل نو یو جو مات کې دېره شول، د کرمې پولټیکل اېجنټ وړېسې خپل ملکان او سپین ږيري راولېږل، هغوی دوی ته ووي چې ښه به دا وي چې تاسو واپس شئ او دلته ونه گرځئ. دوی ورته ووي چې دا ولې مونږ خو ټول د یوې علاقې پښتانه یو تاسو هلته راځئ او مونږ دلته راځو، ملکانو ورته ووي چې مونږ د پولټیکل اېجنټ نه مجبور یو تاسو خپلې علاقې ته نه پرېږدو، د ډېر بحث نه پس هغوی د وفد د غړو پښې لاس وتړل او ترک کې یې واچول او ټل او هنگو ته یې ورسول، هغوی هم راغلل او ما ته یې دا حال ووي.

زمونږ دې وفدونو په تلو گرځېدو کې او خلکو سره لیده کاته او تبادلې خیالاتو کولو په وجه ازادو قبایلو ورونو کښې لویه تبدیلی پیدا شوه. او په پښتنو کې د قامولۍ او ورورولۍ احساس او پوهه پیدا شوه، زمونږ د باجوړ د وفد مشر کامدار خان و، چې ورسره صدر صاحب محمد اسرار او فدا عبدالمالک او ناظم سرفراز خان هم وو کامدار خان چې واپس

راغی نو دا نور ملگري بې شاته باجوړ کې پاتې شول، او ميا صاحب عبدالحكيم د چينگي سره دېره شول.

بچوله يې د تعليم ورکولو دپاره يوه مدرسه هم پرانسته. د هغې هم دېر بڼه اثر وشو، زمونږ يو خدایي خدمتگار د باجوړ نه پېښور ته راتلو چې په لاره په مومندو کې غلو وشو کولو، د باجوړ خلک په دې دېر خپه شول او تش خفگان نه، هپه يې وکړه او د هغو غلو نه يې حساب واپس واخيستو او هغوی معافي هم وغوښته.

پيرنگيانو او د افغانستان حکومت زمونږ د دې وفدونو د ناکاميا به کولو دېر کوششونه کړي وو، خو خدای کامياب نه کړل، دا خبره ما محسوسه کړې وه، چې د هر يو تحریک دپاره يو مرکز ضروري وي، دېر ځايونه مې وکتل خو په څه وجوهاتو به پاتې شول د سردرياب د پل نه په قبله د کوډو او سردرياب منځ کې د سيند په غاړه يوه دشته وه يوميل بره سويل غاړې ته يو چمن او ميدان و، دغه ځای ځنگل و تنها يې وه. دغه ځای مو خوښ شو او د اگري او کوډو پښتنو دا محکمه د مرکز دپاره وقف کړه.

په ۵ اگست ۱۹۴۲ کال د چارسدې د کېمپ نه وروسته مونږ ټولو خدایي خدمتگارو د منير خان د باغ نه د خړولو څانگې وربېلې هر چا د ځان سره، سره زما چې څومره څانگې اخيستي شوی هغه مو راواخيستي، او پخپلو پښو سردرياب ته روان شو، د لرگو بندوبست محمد اسرار خان صدر صاحب کړی و، مونږ لارو ستنې مو بنځې کړې لرگي مو پرې سواره کړل، لښتې او لُوخه مو پرې واچوله او دغلته دېره شو، شپه او

ورخ به لس، اته خدایي خدمتگار دغلته ما سره وو، ډوډی به راله وارث خان پخوله او کتوی به مو پخپله پخوله، ددې ځای نه مونږ د ټولې صوبې د خدایي خدمتگارو سره رابطه قایمه کړه، د دوی چې به څه کار و، دلته به مال له راتلل او زما چې به څه کار و د خدایي خدمتگارو په ذریعه به مې خبرول دغه مخکه بنجره وه، مونږ به د سحر د چای نه پس تسکورې واخیستلې په کار به مو شروع وکړه، د ډوډی د وخته پورې به مو مخکه جوړوله بیا به مو په هغې کې سبزي کرل شروع کړل، اتمانزو کې د غني بټۍ وه په هغې کې مو د مرکز دپاره د خښتو انتظام وکړو او د پرانگو او بابري خدایي خدمتگارو د هغو د راوړلو دپاره دومره ډېرې رېرې راوستې وې، چې د هغې یو سر مرکز ته را رسېدلی و بل سريې اتمانزو کې و. دغه شان په یوه ورځ کې ټولې خښتې را وچلېدې د ابادۍ دپاره مو د سیند په غاړه ځای خوښ کړو. هلته مو یوهال ورسره دوه کمري او دواړه طرف ته برنډې جوړې کړې او د دویم چت په جوړولو مو شروع وکړه، دېوالونه جوړشو او چت پرې لانه و جوړ شوی، چې پاکستان جوړ شو او مونږ گرفتار شو ددې په ابادۍ کې ټول کار خدایي خدمتگارو پخپله کړی و، زه به هم ورسره لگیا وم گلکار له به مې خښتې ورکولې، د هرې تپې نه به لس، پنځلس خدایي خدمتگار وار په وار راتلل او خپل خرڅ، خوراک به یې هم د ځان سره راوړل، یوه هفته کار به یې کولو بیا به د بلې تپې خدایي خدمتگار راتلل. زموږ اراده وه چې دلته به سکول او هسپتال هم جوړوو او ډېرو خلکو دا خیال ظاهر کړی و، چې مونږ به دلته ځان له کورونه

جوړو و تردې حده چې مونږ دلته د خپلې مقبرې فېصله هم کړې وه.

بیرسټر قیوم چې وزیر اعلیٰ شونو د مرکز د وړاندو او لیلامولو فېصله یې وکړه د اګرې خانانو ورته ووي چې دا ځای وړانوه مه دا خو هسې هم زمونږ جايداد دی، مونږ به یې لیلام کړې واخلو او مدرسه یا هسپتال به یې کړو، قیوم وې چې زه به دا خامخا وړانوم، او د دې خدایي خدمتگارو د مرکز دا نښه وړکوم. ځکه چې که دلته یې نښه پاتې وي نو چې بیا دوی په لاره ځي وایي به چې دغه زمونږ مرکز و. چا دې لیلام ته غاړه کښېنښوده آخر د شپږم نمبر کلي یو مومند نور محمد واخیستو او په بمونو یعنی ډاینامائیت (Dynamite) باندي یې ورله بنیادونو پورې والوزول.

د هندوستان پر پردی تحریک:

کله چې د کرپس مشن ناکامیاب شو، نو د هندوستان په خلکو کې مایوسي پیدا شوه او دا فکريې پیدا شو چې بغیر د مقابلي نه پیرنګیان مونږ له څه نه راکوي په دغو وختونو کې په بمبې کې دورکنګ کمیټې اجلاس و، په دې وخت کې د کانګرس (QUIT INDIA) یعنی «هندوستان نه ووځئ» تجویز پاس کړو او مهاتما گاندهي او د ورکنګ ټول ممبران ونیوی شو. د دوی د نیول کېدو سره په ټول هندوستان کې د پیرنګیانو بر خلاف زورور جدو جهد شروع شو، چې د کانګرس ذمه دار کارکنان پیرنګیانو قید کړي وو. وروسته څوک ذمه دار کسان او مشران پاتې نه وو. او خلک هم د

پيرنگيانو نه مايوسه شوي وو، نو خلک د عدم تشدد په ځای د تشدد په لاره روان شول. پيرنگيانو د تشدد مقابله په تشدد وکړه او پيرنگيانو هم دا غوښتل هغوی له د عدم تشدد د مقابله چل نه ورتلو او د تشدد خو هغوی سره دومره سامان وو چې د برزريې د تشدد تحريک ختم کړو. او په خلکو يې دومره زور ظلم او زياتی وکړو، چې په دنيا کې به د وحشي نه وحشي قوم په چا کړی نه وي، سړي خو پرېږده چې د ښځو سره يې داسې سلوک وکړو چې په ليکلويې ما له شرم راځي، د گنهگار، بې گناه تمیزی يې نه کولو، د ښمنان څه چې د خپلو وفادارو ملگرو د ښځو سره يې زيات شرمناک سلوک وکړو. داسې واقعات په کې راغلي دي، چې د فوج او پوليس د کاروايي نه علاوه پيرنگيانو په کلو باندي د هوايي جهازونو نه په مشين گونو گولی ورولي دي، او کلو باندي يې بمونه غورزولي دي. د سرحد په صوبه کې زمونږ جرگه او خدايي خدمتگار هم را ټول شول، چې په دې خبره غور او فکر وکړي چې په دې وخت کې مونږ له څه کول په کار دي، کانگرس د هندوستان په هره صوبه کې د جدو جهد دپاره يو ډکټيټر مقرر کړی و، دغسې زه يې د دې خپلې صوبې ډکټيټر مقرر کړی وم. ما ته دې اجلاس کې حاجي فقيرا خان ووې چې ته خو د دې صوبې ډکټيټر مقرر شوی يې. مونږ څه له راغواړې حکم کوه مونږ به د هغې تعميل کوو، ما ورته ووې چې دا خبره خو ټيک ده، خو زما په طبيعت کې ډکټيټري نشته. زه به هريو کار د ملگرو په مشوره باندي کوم. د يو دماغ په ځای به د ډېرو دماغونو فېصله غوره وي، په اجلاس کې د هزارې حاجي

فقير اخان ووې، چې مونږ له په کار دي چې تارونه پرې کړو او پلونه وران کړو. ما ورته ووې دا تشدد دی خوبيا به هم تاله اجازه درکړم خو دومره وایم چې کوم سړی تار پرې کړي يا پل وران کړي، نوښخ به تانې له ورځې او رپوټ به کوي چې دا کار ما کړی دی، ځکه چې زه د پيرنگيانو حکومت نه غواړم. د دې فايده به دا وي چې ددې کار په وجه به د دغه کلو عامو خلکو باندې تشدد نه کېږي هر څه سزا چې وي دی به برداشت کوي او که داسې ونه کړئ، نو د کلو په خلکو به ډېر تشدد وشي او د هغوی چې مونږ سره کومه همدردی ده هغه به ختمه شي نو دغه تجویز په ځای پاتې شو، بل تجویز ما وړاندې کړو چې مونږ له اول و فدونه هریو عدالت او هریو دیسي افسر له لېږل په کار دي چې دوی ته ووايو چې کوټه انډيا قرار داد پاس شوی دی، نو تاسو له په کار دي چې نوکري پرېږدئ، بل دا تجویز پاس شو چې د پيرنگيانو په عدالتونو به چپاونه کوو او د کرسو نه به یې پاڅوو او عامو خلکو ته به وایو چې خپلې فېصلې کور کې پخپله کوئ پيرنگيانو له مه ځئ دا خو زموږ د قوم او ملک دشمنان دي. او پيرنگيان خپل حکومت په مونږ باندې هم د دې نوکرانو په ذریعه چلوي، خو چې زموږ و فدونو پوره نتیجه ورته کړه نومونږ بيا چپاونه شروع کول.

چپاونه:

په پېښور، مردان، کوهات او بنو کې خدایي خدمتگارو د ضلعو په کچرو باندې چپاونه شروع کړل. اول اول خدایي خدمتگار چا نه گرفتارول، بلکې په بې دردی سره به یې ووهل

دا وهل به پوليس كول او د پوليس سره به د خانانو او اربابانو ډنډه مار هم د کومک دپاره ملگري وو. او څه مومند يې هم د خدايي خدمتگارو د وهلو او د سرکار د امداد دپاره را غوښتي وو، په مردان کې هم دغه حال و، مگر هلته د خانانو ډنډه مار نه وو، د سوات باچا ميگل صاحب ډېر سواتيان د دوی د وهلو دپاره د سرکار په امداد کې رالېږلي وو. دې ظالمانو به په داسې ناترسئ وهل کول چې زه يې بيانولی نه شم. د چا سر او پښه به يې نه کتل او اکثر به يې خدايي خدمتگار د غوبل د غوايانو په شان په نېغو وهل، اکثر خدايي خدمتگار به زخميان شول، د چا سرمات، د چا لاس او د چا پښې. څوک به په وهلو کې مړه شول، د پېښور د ډپټي کمشنر په دفتر چې خدايي خدمتگارو چپاو وکړو نو د نورو کوتک مارو سره ډپټي کمشنر مرزا سکندر پخپله کوتک په لاس راووتو او په خدايي خدمتگارو يې را باندي کړل، حالانکه پيرنگيانو مونږ پسې کوتک را اخستي نه دی، از نه يې پخپل لاس مونږ وهلي يو، خو دې مسلمان ورور مونږ پسې کوتک را اخستو او په دې وهلو ټکولو کې به خدايي خدمتگارو بيا هم د ايډيشنل پوليس او انتظامي پوليس دايرې ماتې کړې او په کچري به ورننوتل، او حاکم که به پيرنگی و. ورته به يې وويل چې پيرنگيه ته د اووزرو ميلو نه راغلی يې، دا زمونږ ملک دی، دا مونږ ته پرېږده او ته خپل ملک ته ځه او که ديسي به و، نو ورته به يې وويل چې قوم فېصله کړې ده چې ته د پيرنگيانو نوکري پرېږده، سيد اکبر خدايي خدمتگار د سکندر مرزا په گذار په زړه ولگېدو او

دغلته شهيد شو، پيرنگيانو پخپل لاس وهل نه كول، ددې چپاو لوی کمانډر د گوجرو گړۍ شاکرالله باچا و، چې دا چپاوونه يې دومره په بهادری او هوښيارتيا منظم کړي وو چې هغه پيرنگيان چې ده سره يې مقابله کوله پرې قايله وو.

د مردان د چپاو کمانډر سالار منير خان و او بيا عبدالعزيز خان و هغه هم ډېر په بهادری دغه چپاوونه چلولي وو، د چپاوونو زور په لويه پيمانه يا پېښور کې و يا مردان کې و، مردان کې به دهرې کچرۍ په وړاندې پوليس او ايډيشنل چاپيره کوتک په لاس ولاړ وو، خدایي خدمتگار به راغلل، نعره تکبير، الله اکبر، فخر افغان زنده باد جغې به يې ووهلې او د پوليس او ايډيشنل گيره به يې ماته کړه او په کچرو به ورننوتل او دې پوليس او کوتک مارو به پرې را باندې کړل مات گود به يې کړل بيا به يې لاری کې واچول او چېرته لرې به يې وغورځول ما به د دې چپاوونو د حالاتو معلومولو او د سلا مشورې دپاره دورې کولې خو حکومت زه نه منع کولم، اخر د حکومت پالیسي بدله شوه او کومو خدایي خدمتگارو چې به چپاوونه کول د وهلو نه علاوه د هغو نيول يې هم شروع کړل او د دې خبرې تجویز يې هم وکړو چې زه ترې څه کار ونه کړي شم. زه د کار دپاره مردان ته روان وم، د مردان نه بهر را ته پوليس ناست وو هغوی ونيولم او راته يې ووي چې مردان ته ستا د تلو اجازت نشته په موټر کې يې کښېنولم او بېرته پېښور ته يې راوستم د ښار نه يې بهر نه پرېښودم، بل ځل کوهات ته روان شوم، سپينې تانې سره پوليس ناست وو. مونږ يې دلاری نه کوز کړو ټوله ورځ يې را باندې سپينه تانه

کې تېره کړه مازيگري يې په لارې کې پېښور ته راوستو او هلته يې پرېښودو ما د حکومت دا طريقه مناسبه ونه گڼله د قوم د خبردارۍ دپاره مې د پېښور په چوک يادگار کې جلسه جوړه کړه، په دې جلسه کې ما خلکو ته درې خبرې وړاندې کړې يوه دا چې د حکومت دا زما سره کومه طريقه روانه ده، دا ما ته توبه ښکاري ما سره دې دا توقي نه کوي يا دې ما ونيسي او يا دې ما پرېږدي. بله دا چې که چيرې مونږ له خدای گټه راکړه. او مونږ ازاد شونو دا خبره زما ياده ولرئ، ملک زمونږ د ټول قوم او د ټولو پښتنو شريک دی، که جوار وي که غنم وي په شريکه به يې خورو داسې به نه وي چې يو سړی به وږی وي او بل به پولاوونه خوري. دريم کار به زمونږ دا وي چې کوم خلک وږي دي اول به هغوی مروو، نو بيا به د مرو حق پيدا کېږي. دريمه خبره دا ده چې يو سړی به نه خان کوو او نه به بادشاه کوو، يو سړي له به اختيار نه ورکوو او که يو سړی مو خان کړو، باچا مو کړو اختيار مند مو کړو، نو بيا به ستاسو خاورې په سرو وي او هغه او د هغه خپلوان او دوستان به مزې کوي، زمونږ د اقتدار په وخت کې به واک اختيار د قوم او د قوم د جرگې وي، جلسه کې ما د دې خبرې اعلان هم وکړو چې د اکتوبر په اووه ويشتم به د خدایي خدمتگارو د يوې ډلې سره مردان ته ځم.

په اووه ويشتم مونږ د چارسدې اډه کې راغونډ شو او زه د پنځوسو تنو خدایي خدمتگارو سره پياده روان شوم لاره کې ځای په ځای زمونږ مخې له خلک راوتلې وو، شپه مو د گل اباد د درگۍ منگاد خدایي خدمتگارو سره يو ځای وکړه سبا

له د دې ځای نه مردان ته روان شو، د میرویس غونډۍ نه قبلې ته نهر بهېږي. ماسپښین لمونځ مو هلته وکړو او د خپلوملگرو تالاشي مې واخيسته او که چا سره چاقو و، نو هغه مې ترې واخيستو او د هغو خپلوانو له مې ورکړل چې مونږ روان وو په دغه وخت کې د صوابۍ څو تنه خدایي خدمتگار د سالار منیر خان سره زمونږ په ټولي کې شامل شول. د لمانځه نه پس مو دعا وکړه او روان شو، زه د ملگرو په منځ کې وم او ملگري مې د ځان نه چاپېره کړي وو د پړانگو سردار خان ملا ترلې وه او د ټولو نه مخکې روان و دا چغه به یې وهله چې پښتنو وروڼو خبر شئ، پیرنگي سره د پښتنو پخپل حق جنگ دی. تاسو زمونږ وروڼه یئ د پیرنگیانو د پاره مونږ سره مقابله مه کوئ. پخپل قام او پخپل ملک تنگ وکړئ. مونږ چې میرویس ډېری ته نزدې شو نو مونږ سره خو ډېر خلک ملگري وو، ولي او ماسټر کریم او سالار منیر خان او نور خلک مو رخصت کړل، چې ټول گرفتار نه شي. ولي سره کېمه وه، وې زه تصویر وباسم خو ما منع کړو، ما دې خلکو ته ووې چې ملک کې کار وکړئ. مونږ چې د میرویس ډېری ته ورسېدو نو یو پیرنگی ولاړو، یو غټ کوتک ورسره په لاس کې و، کوم پولیس چې ورسره وو هغوی سره هم کوتکونه وو هغه پیرنگی مونږ له راغی او پولیس یې زمونږ نه چاپېره کړل، د سردار خان تقریر په دې خلکو لږ ډېر اثر کړی و. مونږ یې نه وهلو خو چې کله پیرنگي کوتک وچت کړو او دوی له یې حکم ورکړو چې وهئ بیا یې په مونږ را باندي کړل او توره شپه یې راباندي جوړه کړه، د چا پښه ماته شوه د چا لاس مات شو. زما یې هم

دوه پښتۍ ماتې كړې، مونږ يو بل پورې نښتې وو د پښو نه به يې نيولو او په سر ك به يې راښكلو لنډه دا چې زه يې په موټر كې واچولم او مردان كې د پوليس لايڼ كې يې په يوه كوټۍ كې وغورځولم. ددې كوټۍ فرش د سمتو او په دغه كشمكش كې زما جامې ټولې شلېدلې وې په مخكه پروت وم، چې وجود مې يخ شو نو ټول بدن مې دردونه كول، څه شپبه پس هغه پيرنگي د هغه ډانگه سره زما كوټې ته رانوت، زه په تكليف كې وم او ده په ما رعب اچوو ما چې ځواب وركړو غصه شو او وې ويل چې اتكړې ورته واچوئ زه حيران شوم چې انسان چې انسان وي نو څومره همدردي او چې انسانيت ترې لار شي نو بيا څومره بې رحمه شي. د هغه ځايه يې په لارې كې واچولم او د نوښار چوڼۍ ته يې بوتلم هلته يو موټر ولاړ و. دوه پيرنگيان په كې ناست وو، زه يې د لارې نه موټر كې واچولم، خوشدل چې د پوليس افسرو ډېر ظالم و. ما سره موټر كې ناست و نو پيرنگيانو ته د ځان بنودلو دپاره يې ماته ډېرې سپكې خبرې وكړې، زه پخپل ځان وم دومره مې ورته ووي چې پښتانه داسې خبرې نه كوي، ستا مطلب وشو پيرنگيانو ستا خبرې واورېدې ترقي به دې وشي. همدغه شان وشوه زه يې د هريپور جېلخانې له بوتلم او چكۍ كې يې بند كړم، ډاكټران وو او هسپتال هم و خو هغه زما دپاره نه وو، قيديان خو څوك د خداي بندگان نه گڼي، زما به ټول وجود دردونه كول او شپه ډېره سخته تېره شوه. سباله ډاكټر وگتم هغه پرېشانه شو څه ملهم غوندې يې زما په پښتو پورې كړل، چې سپرنټنډنټ راغی ما نه يې تپوس وكړو چې څنگه يې؟

پښتانه که ډېر تکلیف کې وي چې څوک ترې تپوس وکړي نو ورته وايي چې ښه يم ما هم ورته دغسې ووي. سپرنټنډنټ حکومت له خبر ورکړو چې ښه دی. هغوی اخبار کې اعلان وکړو چې هغه ښه دی. هسپتال کې یو هندو ډاکټر و هغه مشر ډاکټر ته ووي چې ذمه داري په تا ده، بدنامي به ستا وي تا له په کار دي چې حکومت خبر کړې هغه حکومت ته وليکل چې دغه خبر غلط دی، دی جوړ نه دی حکومت سول سرجن را ولېږه. هغه زما معاینه وکړه بیا یې ایبت اباد ته فوجي هسپتال ته بوتلم ایکسري وشوه معلومه شوه چې زما دوه پښتني ماتې دي. سول سرجن پخپله زما پښتني وترلې او پلاستري يې پرې ولگول، په ترلو سره زه لږ په ارام شوم، څو ورځې پس مې اخبار کې وليدل چې د جېلخاني سپرنټنډنټ وايي چې هغه روغ جوړ دی. سباله چې سپرنټنډنټ راغی هغه اخبار مې هغه ته وښودلو نو هغه راته ووي چې تا راته ووي چې ښه يم ما ورته ووي چې دا خود پښتنو اصطلاح ده. ستا خو سترگې وې تا نه لیدم چې زه څنگه يم؟

څه وخت چې مونږ د پيرنگيانو خلاف سول نافرمانی شروع کړه هغه وخت کې هغوی د افغانستان د حکومت په امداد د ملايانو په ذریعه کار شروع کړو، عجيبه خبره خويي دا وه چې پيرنگيانو په ما د کفر يوه فتوه تياره کړه. او په هغې باچاگل او ماڼکي ملا دواړو دستخطونه وکړل او د دواړو ډلو د ملايانو تائيد و. عجيبه خبره خو دا وه چې مذهبي معاملو کې د ماڼکي ملا او هډي ملا تعلقدار چيري متفق شوي نه دي. او د يو بل مخالف وو چې په يو بل به يې د کفر فتوي لگولې، ليکن زما

په فتوه د دواړو ډلو اتفاق و، ولې چې دا د کفر فتوه پيرنگي لگولې وه. او بله خبره دا وکړه چې افغانستان هم پښتانه دي، د صوبه سرحد خلک هم، په کار دي چې دا علاقه هم افغانستان سره شي. او د دې خبرې اشتهاارات يې په ملک کې تقسيم کړل جلسې يې کولې او په هغو کې به يې دا تقريرونه کول چې دا ملک دې افغانستان سره شي ولې پيرنگيانو ورته هېڅ نه وې، درېمه خبره يې دا وکړه چې حاجي محمد امين چې زمونږ د دې پېښور علاقې نه تللی و، او په هډه کې پير شوی و، د افغانستان د حکومت په مصلحت پيرنگيانو د باچاگل په ذريعه پېښور ته را وغوښت. هغه دلته د دې خبرې کوشش وکړو چې د پښتنو سياسي توجه د پيرنگيانو نه بل خوا ته واړوي، نو د ډمو په بازار باندې ده پکتنګ ولگاوه، دغه وخت خدايي خدمتگار د پيرنگيانو برخلاف وو. په دې کې حاجي محمد امين خان راغی، ملايان ورسره ملګري شول او ارياب عبدالغفور د تهکال هم ورسره ملا وتړله. او د خلکو توجه يې د پيرنگيانو نه اړوله، دا هغه محمد امين دی چې په مسجد نبوي^(ص) کې د رسول الله صلی الله عليه وسلم په حضور کې يې ما سره وعده کړې وه چې زه به تاسره يو ځای د خدای دمخلوق خدمت کوم چې دوی به پکتنګ له ورغلل نو ډمې به راووتې او خلکو ته به يې وې چې وګورئ هلته خدايي خدمتگارو د پيرنگيانو په کچرو پکتنګ لگولی دی، دوی راغلي دي، زمونږ په «دغه» يې پکتنګ لگولی دی. دوی به سترګې ښکته کړې، خو دوه درې ورځې پس مرزا سکندر هغه ډمې پاڅولې چې د دوی نوم وشي، باچاگل او نورو چې زمونږ

برخلاف څومره کوشش سرحداتو او دې ملک کې وکړو، کامياب نه شو، د خلکو همدردی زمونږ سره وه، تجویز دا پاس شو چې په دې وخت کې مونږ له په کار دي چې د پیرنگیانو بر خلاف په ټوله صوبه کې جلسې وشي او په هغو کې اعلان وشي چې مونږ ازاد یو. او د هغې نه پس دې وفدونه جوړ شي، چې په ټولو کچرو، تحصیلونو، ضلعو، تانو کې د دې وطن سرکاري ملازمانو له ورشي او اپیل دې ورته وکړې چې د پیرنگیانو نوکري دې پرېږدي او خپل قام سره د قام، ملک خدمت دپاره ملا وتړي. او د ملک خدمت ته ځان وقف کړي. زه په افسوس سره دا لیکم چې د ډېرو کوششونو سره د دې وفدونو په وینا یوازې یو سړي نوکري پرېښوده چې یحیی جان و. او د پېښور اسلامیه هائي سکول هېدماسټر و. ملازمانو کې ډېر خدایي خدمتگاران وو چې د خدایي خدمتگارو په وزارت کې نوکران شوي وو او د خدایي خدمتگارو زامن وو. هغوی کې یو تن هم نوکري پرېښوده او د ټولو نه عجیبه خبره خولا دا وه چې دا کوم خلک چې مونږ بهرتي کړي وو هغوی به د پیرنگیانو د نوکرانو نه په خدایي خدمتگارو ډېر زیات زور ظلم کولو او کله نا کله به یې پرې گولی هم وچلولې، د دې خبرو وجه دا وه چې دوی خود پیرنگي نوکري غوښتنه او دوی خود خدایي خدمتگارو د لاسه مقرر شوي وو د ځان د سپیناوي او اتبار دپاره یې په خدایي خدمتگارو زیات ظلم کولو چې پیرنگیان پرې شکمن نه شي.

په ۱۹۴۲ کال کې چې زه سول سرجن د هرې پور جبل نه د

اېټه اباد هسپتال له بوتلم او زما علاج وشو او جوړ شوم. نو واپس يې د هريپور جېلخانې له راوستم دغه وخت زمونږ د خدايي خدمتگارو چالانونه هريپور ته را شروع شو. په لاره به دوى چغې وهلې خو چې جېل ته به را دننه شو نو بيا به يې هم باركونو كې احاطو كې چغې وهلې زمونږ خو دا اصول وو چې جېلخانه كې د جېل د قانون مخالفت نه كوو، سپرته نټه جرنيل ته وليكل چې جېلخانه د دوى چغو په سراختيسې ده، جرنيل راغى ډېر ښه سړى و، فوجي و. ما سره يې خبره وكړه ما ته يې ووي چې خير دى نعره تكبير او فخر افغان چغې دي وهي خو دا دې نه وايي چې برتانيه برياد، زه دوى له ورغلم ټول مې كښېنول چې بهر چې تاسو هر څه كول، كول مو، خو جېلخانه كې دا چغې وهل ښه كار نه دى، بعضې گرم مزاجه خدايي خدمتگارو ووي چې ولې به نه وهو. ما ووي تاسو له دې جېلوالو څومره مراعات در كړي دي، ستاسو چاى ازادې دي پى. دركوي كټوئ ځان له پخولى شى تالاشي مونه كېږي دا هر څه په دې وجه تاسو سره كېږي چې زه دلته موجود يم نو كه تاسو نه منع كېږئ او خامخا چغې وهئ، نو ما به درنه بدل كړي. او ستاسو نه به دا ټول مراعات واخلي سختي به درياندي راولي تاسو كه بيا هم دا ايجي تيشن جاري ساتل غواړئ، نو دا خبره مې واوري چې بيا يې پرې نه ږدئ او ټول چغې مه وهئ په يو بارك كې دې لس كسان چغې وهي، كه هغوى چكو كې بند شي نو بيا دې نور لس كسان چغې وهي، چې دا تحريك درنه مړنه شي خو دا خبره درته كوم چې كه اوس مو زما په خوله دا سوله جېلوالو سره وشي نو دا به د

عزت وي که ما درنه چالان کړي او تاسو تنگ کړي او بيا د سولې درخواست کوئ نو هغه به د بې عزتۍ او کوزو سترگو وي، ما دا خبرې ورسره وکړې زه ترې خپل ځای له لارم دوی چغې بندي نه کړې، دوه ورځې پس جمعدار ما پسې راغی چې سپرنټنډنټ دفتر ته غوښتی یې زه ورسره لارم چې ډيوډی ته ورسېدم نو پولیس تیار ولاړ وو، موټر بهر ولاړ و، زه یې چالان کړم او دا ایټ اباد جېل له یې بوتلم او یوه تنگه کوټگی کې یې بند کړم، دغه کوټگی بالکل یوازې د ټول جېل نه جدا وه، ما سره د خبرو اترو قدرې څوک نه و.

کله چې زه د هرېپور جېل نه چالان شوم نو جېلوالو په سیاسي قیدیانو توره شپه جوړه کړه. په دوی یې چای بندي کړې چا چې به نارې وهلې چکو کې یې واچول. څه ورځې خو دوی چغې مغې ووهلې خو اخی یې چغې بندي کړې پخپل کار پښېمانه شول، د دوی مشرانو جېلوالو ته ووې چې مونږ درسره سوله کوو، جېل والو ورته ووې چې ډېره ښه ده چغې بندي کړئ، نو د دوی په منځ کې سوله وشوه که دوی زما خبره منلې وی، نوزه به یې هم ترې نه وم چالان کړي او دوی ته به هم دومره تکلیف نه ورسېدلی. او نه به د کوزو سترگو په سوله مجبور شوي وی. ماله یې د ایټ اباد جېل کې یو بوډا مشقتي را کړی و، هغه به ماله ډوډی پخوله، درې میاشتې قید و، چې د هغه به کله ملاقات راغی او دی به ملاقات له لارو نو چې به راغی ما به ترې تپوس کوو چې د کور او د بال بچ دې څه حال دی؟ نو ده به راته وې چې زه ملاقات له لارم نو ښځې او واره مې د جنگلې نه اخوا ولاړ وي ژارې او زه د جنگلې نه دې خوا

ژاړم. څه خبرې ونه كړو، دى د هزارې و. ډېر ښه سړى و، يوه ورځ ترې ما تپوس وكړو چې زما د دې كوټنى لاندې چې دا باركونه دي نو چې د نيمې شپې نه شپه واوري دا قيديان شور كوي چې دا څه كوي؟ ما د خوبه وباسي. ته ورته ووايه كه وظيفې كوي نو ورو ورو دې كوي او ما دې د خوبه نه وباسي، نو هغه راته ووي چې دا شور ځكه وي چې دا ايست اباد دى. دلته واوړه پرېوځي، د دوى يخني كېږي، دوى له يې دوه زړې كمبلې وركړې دي نو دا شور په دغه وجه وي. د دې جبلخاني د داروغه عمر بېگ نوم و، مسلمان و او په كورې چود باندې مشهور و. هغه چې سباله ماله راغى ما ورته وويل چې د قيديانو سره كمبلې نشته يخني يې كېږي ما د خوبه وباسي مهرباني وكړه كمبلې وركړه، ده راته ووي چې كمبلې نشته ده به ډېر لمونځونه اودسونه هم كول، چې دى بدل شو نو د ده په ځاى يو هندو داروغه راغى، د هغه د راتلو سره چې قيديانو ورته شكايت وكړو، نو دوه دوه نوې كمبلې يې هريو له وركړې. چې زه خبر شوم ما ترې تپوس وكړو چې دا كمبلې دې راوغوښتي؟ نو هغه وې نه دا خو په گودام كې پرته وې، د دې ځاى ډيټي كمشنر سكهو و، او ډېر ښه سړى و، دى چې جبلخاني ته راغى نو ماته يې دا خبره وكړه چې جارچ كننگم به دا خبره كوله چې زه د ډاكټر خانصاحب نه د سرحد وزارت بل چاله نه وركوم، خو څه موده پس يې مسلم ليگ له وركړو. اورنگ زيب خان وزير اعلى شو، يوه ورځې دا ډيټي كمشنر راغى ډېر خپه و او راته يې ووي چې گورنر خوبه وې چې بغير د ډاكټر خانصاحب نه بل سړى وزير نه مقرر ووم. ده يو قسم ما

سره همدردی کوله، ما ورته وویل چې زه خوشحاله یم چې گورنر مسلم لیگ له حکومت ورکړو، او د ډاکټر صاحب په ځای اورنگ زیب خان یې مقرر که، هغه حیران شو او پوښتنه یې وکړه چې دا ولې؟ نو ما ورته ووي چې زه په دې خوشحاله یم چې دې قوم خودا زمونږ حکومت وليدو نو دا ښه ده چې د مسلم لیگ حکومت هم ووينې او په کې تمیز وکړي. او بله دا چې د دې حکومت اختیارات هم ډېر کم دي او زمونږ دې قوم خو حکومت لیدلی نه و او نه د دې حکومت نه خبر دي، نو یو کار دی چې هغه مونږ کولی نه شو زمونږ د اختیاره بهر دی، قوم وایي دا راله وکړه. مونږ که ډېر ورته وایو چې مونږ یې کولی نه شو دا زمونږ په اختیار کې نه دی خوده تسلي نه کېږي، او رانه خپه شي، خپه څه چې بیا زمونږ مخالفت شروع کړي، او دویمه خبره دا ده چې مونږ دوه انې گټلې دي او دوی رانه روپی. غواړي نو مونږ روپی. د کومه راوړو؟ نو دوی زمونږ حکومت هم لیدلی و، او اوس به د مسلم لیگ حکومت وويني نو په حقیقت به پوه شي او همدغه شان وشو، که چېرې دا حکومت مونږ پرېښودی نه وی، نو د راتلونکي الیکشن گټل گران و. دوی به کامیاب شوي وو، خلکو ولیدل چې مونږ خو په روپی. کې دوه انیز خو ورکولو او کوم کار چې به زمونږ په اختیار کې و. هغه به مو ورله کولو او مسلم لیگ خو ځان ته نزدې هم نه پرېښودل او نه ېې ورله څه کول یوه ورځ کرنیل سمته چې د پېښور د جېل سپرنټنډنټ و ایبټ اباد له په دوره ماله راغی نو زما ځای یې ولیدو څه وخت چې بهر ته ووت، نو سپرنټنډنټ ته یې ووي چې تا باچا خان د کورنو په

کوټگی کې بند کړی دی؟ هغه سمته ته په ډېر ادب او غلی غونډې ځواب ورکړو چې د سرحد د حکومت دا حکم دی په دې کې زه څه کولی شم؟، کرنیل سمته هغه وخت د هغه ځای نه گورنر ته ټیلیفون وکړو ورته یې ووي چې سرجارج څوک یو بهادر دښمن سره داسې سلوک کوي. څنگه چې تا باچا خان سره کړي دي چې په یوه وړه کوټگی کې دې یوازې اچولی دی؟ گورنر پخپل کار شرمنده شو او خپل حکم یې واپس واخیستو او حکم یې وکه، چې ده له ښه ځای او ملگري ورکړئ. کله چې سمته صاحب بیا راغی او ماته یې د ملگرو ووي چې څوک غواړي ما ورته ووي چې ستا څوک خوښ وي هغه راکړه. هغه وې چې دوی به تا سره وي که ماسره؟ ما ورته ووي چې ماسره به وي. ده ووي چې بیا خو په کار دي چې ته یې خوښ کړې، نو چې ستا څوک خوښ وي هغه راته ووايه نو ما ورته ولي او شېردل خان یاد کړل. هغوی یې ماله را ولېږل چې هغوی راغلل نو د هغوی نه معلومه شوه چې سالار انڅرگل په ډېره اسماعیل خان جبل کې دی او ډېر ناجوره دی نو ما سپرنټنډنټ ته ووي چې مونږ له د پخلي دپاره خپل سړی راکړه هغه وې چې څوک غواړي؟ ما وې انڅرگل غواړم او هغه د ډېرو په جبل کښی دی هغه یې راوغښتو چې انڅرگل جرنیل راغی نو دومره ناجوره و چې د گړځېدو هم نه و. زمونږ په پورو راختی نه شو خود خدای فضل و ډاکټرانو یې علاج وکړو او مونږ ورله ښه خوراک په ډاکټر مقرر کړو. نو ورځ په ورځ ښه کېده. زما په هغه کوټی کې په مشکله دوه کټه راتلل او نور ځای په کې د ملاستې هم نه و. نو سالار صاحب به زما د کټ د لاندې

ځملاستو او شېرېدل خان به د ولي د کټ د لاندې ځملاستو. څه ورځې پس حکم راغی او ماته چې نزدې د هسپتال کومه کمره وه هغه يې ولي دوی له ورکړه زه پخپل ځای پاتې شوم او دوی درې واړه هغې کمرې له لارل.

مونږ جېلخانه کې وو چې خبر شو چې بنگال کې قحط دی او ډېر خلک د ولېرې نه مړه شول. مونږ له چې حکومت کوم راشن را کولو نو نيم به مونږ خوړلو او نيم به مو هغه مصيبت زده خلکو له جمع کولو. او چې ډېر جمع شو نو مونږ حکومت ته وويل چې دا بنگال له ولېرې خو نه حکومت هغه بنگال له ولېرې اونه يې مونږ ته واپس راکړو. په دغو ورځو کې د ولي سترگه خوږ شوه دغه يوه سترگه يې وه، هغه بله يې په شري کې خرابه شوې وه. مونږ سره ډېر فکر و سپرنټنډنټ د فوج د سترگو ماهر راوغوښتو خو څه فايده ونه شوه. مونږ دې سپرنټنډنټ ته ووي چې ته حکومت د دې حال نه خبر کړه، دی غواړي چې بمبې ته لار شي او په هغه خپل ډاکټر علاج وکړي، سرجارج بغير د څه شرط نه هغه رها کړو او د علاج اجازه يې ورکړه چې دی تلو نو ما ورته ووي چې ولي ته يې د علاج دپاره پرېښودې نو که علاج دې وشو نو بيا به هم د حکومت برخلاف څه کار تر هغې پورې نه کوي چې دا د قيد ميعاد دې پوره شوی نه وي.

زمونږ ډېر ملگري چې د قيدنه رها شول او په هريپور کې کوم پاتې شونو زه يې د ايټ اباد نه هريپور ته بدل کړم، هريپور کې چې زمونږ ملگري وو نو جېلوالو ورته ووي چې هر سړی دفتر ته مه راځئ تاسو خپل يو سړی مقرر کړئ او هغه

دې دفتر له د خپل کار دپاره راځي نو دوی به غوند شو او دوی به په اتفاق یو سپری مشر کړو هغه به د دوی د کارونو دپاره دفتر ته تلو او هغه کارونه به یې کول. دا خو ضروري خبره وه چې هغه به د دوی نمایندې و، نو چې لوالو به د هغه عزت کولو او د هغه عزت خو حقیقت کې د دوی عزت دی، نو چې هغه به د دوی د کار دپاره داروغه له ورغی هغه به ځان سره په کرسی کېښلولو. که ډاکټر له به د دوی د کار دپاره ورغی نو هغه به هم ځان سره په کرسی کېښلولو او دغه شان به سپرنټنډنټ هم کرسی ورکوله خو چې دې ملگرو به ولیده، نو ده پسې به یې کنځل کول یو بل ته به یې وې چې دی خو سپرنټنډنټ سره او ډاکټر سره هم په کرسی ناست وي بل به وې چې دی تلی و صافي یې زما په نوم راوړه او ځان له یې واخیسته. دا زمونږ د خدایي خدمتگارو د مشرۍ حال و، زه چې دې چېل ته لارم او هلته خو اکثر قیدیان د سې کلاس وو او په مختلفو بارکونو کېښې وو او د یو بارک خلک به یې بل بارک ته نه پرېښودل ما چې لوالو ته ووې چې د اتوار په ورځ دې زمونږ سیاسي قیدیانو ته اجازه وشي چې یو ځای کېږو، هغوی اجازه راکړه، مونږ به هر اتوار یو ځای کېدو په دې خپل تحریک او په قومي معاملو باندې به مو بحثونه کول نو زمونږ به تجربه کېدله زمونږ یو جرنیل و، ډېر ښه سپری و، دوی خپل مشر مقرر کړی و خو دوی به ټوله ورځ هغه پسې خبرې کولې نو یوه ورځ ماراوغوښتو او ورته مې ووې چې جرنیل صاحب د دوی د مشرۍ نه استعفا ورکړه، هغه لارو او دوی له یې استعفا ورکړه، نو د اتوار په ورځ چې مونږ یو ځای شو نو دوی راته

ووې چې باچا خانه ته زمونږ مشر شه او که ته نه کوي نو يو مشر را له خوښ کړه، ما څه ځواب ورنکړو او خبره مې بله خوا واړوله چې بل اتوار به بيا جمع شو، نو دوی بيا ما پسې شو چې مونږ له يو مشر مقرر کړه، نوزه پاڅېدم او دوی کې مې هر سرې ته ښکته پورته وکتل چې ټولو ته مې په غور وکتل نو ورته مې ووې چې دوی کې خو ماته داسې سپک او ذليل او بې غېرته سرې ښکاره نه شو چې ستاسو مشريې کړم. تاسو عجيبه مخلوق يئ او ځان ته خدايي خدمتگار هم وايئ، قيدونه هم تېروئ، نو چې کوم سرې خپل مشر مقرر کړئ نو بيا هغه ته کنځل کوئ، هغه سپکوئ، ډېره د افسوس خبره ده، دوی چپ شول او بيا يې ماته د مشري خبره ونه کړه.

مونږ چې د هريپور په جېلخانه کې وو نو يو قيدي ماله راغی چې اې باچا خانه چې ستا دې خدايي خدمتگار و زه جېلخانې ته د دريو مياشتو دپاره راوستی وم او راته يې وې چې بس مياشت نيمه کې رهايې ده، ما شپږ مياشتې تېرې کړې اوس زه ورته وایم چې ما پرېږدئ چې زه لار شم او دوی مې نه پرېږدي ما ورته وې زه دې پرېږدم، ښځه دفتر ته، ما همېشه خدايي خدمتگار د دې کاره منع کړي دي، چې په زور او چل څوک جېل ته مه راولئ، دا تحريک ته د فايدي په ځای نقصان رسوي.

خلک په زور جېلخانې له په تلو مه مجبوروي او په خوشامندو، منت، دوکه خلک جېلخانې ته مه بيايئ، ستاسو خو دا خيال دی چې ډېر خلک جېلخانې ته لار شي نو زمونږ به په حکومت رعب قايم شي، ليکن د کمزورو خلکو په بوتلو

تاسو سپک شی، او ورسره تاسو خپل تحریک بدناموئ، منم چې د ډېرو خلکو په تلو په حکومت رعب پرېوځي، خو چې هغوی مضبوط او بااصوله وي. ما په جېلخانه کې چرگان ساتلي وو، او هغوی له به ما په خپل لاس خوراک ورکولو، هغوی ما سره داسې اموخته شوي وو چې څه به زما غېږه کې ناست وو څه به زما په اوږو سورېدل، یوه ورځ مې اوږه کلک اغړلې وو، دوی له مې ورکول څوک زما په لاس، څوک زما په غېږه کې او څوک زما په سرناست وو، کرنیل سمته جېل ته په دوره راغلی و، چې ما له راتلونو دا تماشه یې ولیده نو د جېل افسران یې ټول واپس کړل او زما د چکو په شا، شا راغی، زه ترې خبر نه يم او دی زما شاته ولاړ دی، تماشه یې وکړه بیا یې ما ته وویل چې: (good morning) سحر دې ښه شه. چې ما وکتل سمته صاحب و، ما ته یې وویل چې دا څه کوې؟ ما وویل چې دا زه چې څه کوم په دې کې ستاسو دپاره سبق دی، گوره دا معلومه ده چې مونږ دوی جلالوو او خورو، خو چې زه ورسره مینه کوم او په گېږه یې مړوم نو دوی زما په غېږه کې او څوک زما په اوږه، او څوک زما په سرناست وي. دوی نه تاسو له سبق اخیستل په کار دي، گوره دا جېوان دی خو چې زه ورسره مینه کوم نو زما د غېږې نه، نه کوزېږي. او انسان خو اشرف المخلوقات دی که د هغه سره مینه وشي نو ولې دې د سړي دوست نه شي.

کرنیل سمته یو بهادر سړی و او بهادران یې خوښ و نو ده پخپله اقرار وکړه چې ما جنګ په تاسو بایلود. بیا یې وروسته خدایي خدمتگارو سره ډېره مینه پیدا شوه او ښه سلوک یې و،

او زما خو پرې دومره اثر شوی و او زما يې دومره قدر کولو چې په ۱۹۴۷ع کې چې زمونږ په سيکو ډېرې کې جلسه وه، چې گورم چې کرنيل سمتھ خپل زوی دلاسه نيولی ستيچ له راغی، د هر کلي نه پس يې ماته وويل چې زما د دې زوی په سرلاس راکاږه، ما هغه ځان ته رانزدې که او ده ته مې وويل چې ته ماله جلسې له څه له راغلې ته خو سرکاري نوکري يې او که پاکستان جوړ شي نو تا به د نوکری نه مات کړي. ده وخنډل او ويې ويل چې پاکستان په کومه ورځ جوړ شي زه به دلته نه يم. د ده مسلم ليگ هم بدې شو، او د پېښور په جېلخانه کې يې ښه ډبولي و، ځکه چې بيرسټر قيوم پرې دباو کړی و که چېرې زمونږ حکومت شي بيا به څه کوي؟ رښتيا وه چې پاکستان په کومه ورځ جوړ شو، نو د پخوا جنډې اوچتېدې او توپې خلاصېدې او هغه خوا کرنيل سمتھ سره د خپلې کډې په فرنتير ميل کې انگلستان ته روان و.

په ۱۹۴۵کښې زمونږ د بعضې ممبرانو په زړه کې دا خيال پيدا شو چې زمونږ په صوبه کې وزارت ښه دی، که مونږ وزارت واخيستو نو د نورو کارونو نه علاوه دا سياسي قيديان چې د درې کالو نه را په دېخوا په جېلخانه کې پراته دي هم رها شي. زمونږ د اسمبلۍ په ممبرانو کې بعضې کسان د حکومت او وزارت ډېر شوقيان وو، دوی سول نافرمانې کولو ته تيار نه وو، رېډونه يې کولی نه شول، دوی خپل کارونه کول او خدايي خدمتگار په چپاوونو کې څه مړه، څه قيديان او څه زخميان شول، نو خلکو دوی ته ښه نه کتل ځکه چې دوی پخپله هم کار کولو ته تيار نه وو. او نور يې هم کار ته نه

پرېښودل. تردې چې لعلې زما زوی يې هم چپاو کولو ته نه پرېښوده. دوی چې د وزارت جوړولو کوشش شروع کړه، نو د يکه توت په کېمپ کې ساقي صاحب او کېمپ کمانډر سالار شېر علي خان د دوی مخالفت شروع کړو او ډاکټر صاحب يې هم د ځانه سره هم خيال کړه. دوی د اسمبلۍ خپل ټول ممبران د صوبې نه يکه توت کېمپ له د اجلاس دپاره راوغوښتل چې دوی د ځانه سره د وزارت په جوړولو کې متفق کړي، خو هغوی چې به راتلل نو ساقي صاحب به پوهول دغه اجلاس هم ناکام بيا به شو، اخر چې ساقي صاحب تيراه ته لاړو نو دوی ته ميدان خالي شو، ډاکټر صاحب يې رضا کړه، او گاندهي جي له يې وفد ولېږه او هغه ته يې وويل چې د صوبه سرحد حالات د نور هندوستان نه مختلف دي، زمونږ د تحريک په وزارت کې فايده ده او سياسي قيديان به هم رها کړو، هغه وويل چې په دې مسئله کې د باچا خان سره خبرې وکړئ، نو بيا يې ماله د هريپور جېل له وفد راوېږه او دا ټوله قيصه يې راته وکړه، ما ورته وويل چې زه د ورپسې وزارت په حق کې نه يم چې پوره اختيار ورسره نه وي داسې وزارت قوم او تحريک ته د فايدي په ځای نقصان رسوي، پاتې شو د سياسي قيديانو د رهايۍ خبره نو زمونږ فکر مه کوئ، مونږ په جېل کې تنگ شوي نه يو، دوی لاړل او څو ورځې پس خبر شوم چې دوی وزارت جوړ کړه، څه سياسي قيديان رها شول او څه يې په جېل کې پاتې شول. زما رهايي چې راغله نو ما ويل چې څو پورې ټول سياسي قيديان رها شوي نه وي زه نه ووځم دوی بيا ماله راغلل او راته يې وويل چې په دوی حکومت سختې دفعې

لگولې دي مونږ كوشش كوو او خو ورځو كې به رها شي خو ته اوس راووخه، نو زه را ووتم، زه ناجوره وم زه چې په جېلخانه كې يواځې يم. نو ناجوره كېږم. نو دغو ورځو كې گاندهي جي په بمبې كې و.

د بمبې تگ:

هغه ماته وليكل، چې بمبې ته راشه، زه چې به هر كله بمبې يا سېواگرام ته تلمه نو يوه شپه به مې ډيلي كې د گاندهي جي زوی ديويداس سره كوله د هغه بنسټه د راجاگوپال اچاريه لور وه، دوی به زما ډېر خاطر او دار مدار كولو. ما خو به اكثر سفر په تهر ډكلاس كې كولو نه په رېل كې به زه ډېر په عذاب شوم دلته به مې آرام وكړو.

سباله بمبې ته لاړم، گاندهي جي د برلا په كور كې و. زه هم هلته لاړم او هغه سره اوسېدم. يوه ورځ يې د عدم تشدد بحث شروع كړو نو ما ورته ووي چې گاندهي جي تا خود ډېرې مودې نه په هندوستان كې د عدم تشدد سبق وركړې دي. او زما خو ډېر لږه موده وشوه چې پښتنو ته مې دا سبق شروع كړې دي ما سره هغومره ذريعي او كاركنان نشته څومره چې تاسو سره دي، ته وگوره چې د ۱۹۴۲ كال په جنگ كې هندوستان كې څومره تشدد وشو، ليكن په صوبه سرحد كې باوجود د انگرېزانو د ډېر ظلم او اشتعال پښتنو تشدد ونه كړو. حالانكه هندوستان سره د تشدد هغومره سامان هم نشته څومره چې پښتنو سره دي. د دې په ځواب كې گاندهي جي ووي چې عدم تشدد د بزدل سړي كار نه دی دا د يو بهادر سړي

کار دی او پښتانه د هندوستانیانو نه زیات بهادران دي. دغه وجه ده چې هغوی تشدد ونه کړو.

یوه ورځ زه د گاندهي جي سره ناست وم چې یو سپری راغی چې د دوو پیسو جامې به یې اغوستې وې، چېب ته یې لاس کړ او گاندهي جي ته یې نوټونه پېش کړل، هغه ورته وویل څو دي؟ ده ورته وویل چې اویا زره دي. هغه ورته وویل چې یو لک یې که هغه لار او په سباله یې یو لک روپی راوړې. دغه شان گاندهي جي خپل سکتريډیسائي ته وویل چې د بمبی خلکو ته ووايه چې د هریجنو دپاره لس لکه روپی مالہ راکړئ. دلته د ده سره درې کسان ناست وو هغوی ډیسایي ته وویل چې د بمبی خلکو ته اپیل مه کوه، یو ورته وویل چې دوه نیم لکه روپی به زه درکړم، بل ورته وویل چې دوه نیم لکه به زه درکړم او درېم ورته وویل چې دوه نیم لکه به زه درکړم. تاسو له یو بل سپری په کار دی نو ستاسو دا ضرورت به پوره شي. دغه شان په ابتدا کې چې گاندهي جي د ازادی کیسه شروع کړه د قوم نه یې یو کروړ روپی وغوښتې. نو قوم ورله د کروړ نه زیاتې ورکړې. او چې ده به د قومي خدمت دپاره یو کس غوښته نو سل کسه به ورته تیار شول او د قوم د ودانی دپاره به یې چې کوم کار کولو نو په زرگونو خلک به ورته تیار او حاضر وو.

مگر په صوبه سرحد کې چې مونږ څه کول نو هغه مونږ یوازې د خولې په تبلیغ او تشو لاسونو کول، ولې چې زمونږ سره هېچا مالي مرسته نه ده کړې. او بعضې خلکو به لازياتی په مونږ دا الزام لگولو چې دوی څه تعمیري کار نه دی کړی او

د قوم روپۍ يې وخورې.

هر بجن کالوني په ډيلي کې وه او سپواگرام په وارده کې و او چې څه وخت به پراتهنا (عبادت) شروع شو، نو د ټولو نه مخکې به ما د قران شريف تلاوت وکړو، خلکو ته به مې د هغې ترجمه وکړه. زما نه پس به يو جاپاني د بده مذهب پيروکار خپل مناجات بيان کړل او بيا به پراتهنا شروع شوه. دگاندهي جي په زړه کې د ټولو مذهبونو يو شان احترام و، او هغه به دا ټول مذهبونه حق گڼل، او زما عقیده هم دغسې ده، د قران شريف او د گيتا مطالعه خو ما په ښه شان سره کړې ده. او څه وخت چې زه په ډېره غازي خان جېل کې سکھانو سره قيد وم. نو د هغوی نه مې د گرنټه صاحب زياته حصه اورېدلې وه. د بده مذهب مطالعې سره زما ډېر شوق و، ولې چې مونږ خلک د اسلام نه مخکې د بده مذهب پيروکار وو، خو د بده مذهب کتاب ماله په لاس راغې، انجيل مې د طالب علمۍ په زمانه کې په مشن هائي سکول کې ويلي وو ولې چې زه د هغوی د سکول طالب علم وم تورات مې لږ ډېر جېلخانه کې کتلې و، د زردشت د پارسيانو د مذهب د کتابونو د کتلو مې هم ډېر شوق و، ولې چې هغه خدای مونږ له رالېرلي و، او په بلخ کې پيدا شوی دی، خدای په قران کې وايي چې ما هر قوم ته د هغوی نه يو هادي لېرلي دی، ليکن تردې وخته پورې ما د هغه متعلق هېڅ لټريچر بيا نه مونده. خورشيد بهن او نورو پارسي دوستانو ماته ويلي وو خو هېچا د هغه يو کتاب ماته راونه لېره. زما مذهب رښتيا، مينه، محبت او د خدای د مخلوق خدمت دی، مذهب همېشه دنيا ته د اخوت او محبت پيغام

راوړی دی.

د کومو خلکو په زړونو کې چې د بني نوع انسان د پاره رواداري، مینه، محبت نه وي او د کوم سړي په زړه کې چې نفرت، بغض، کینه وي نو داسې سړی د مذهب نه ډېر لرې وي. د الیکشن په وخت کې مسلم لیگ په صوبه سرحد کې د پراپېگنډې د پاره یو پنجابی میجر خورشید رالپړلی و، چې د خپلې بد عملۍ په وجه د فوج نه موقوف شوی و، هغه یې د دې غرض د پاره راولپړلو چې هغه پښتنو کې خانه جنگي پیدا کړي او داسې تقریرونه به یې کول چې د تشدد نه ډک وو، ده به ویل چې دا یو څو خدایي خدمتگار لیډران دي چې دې قوم کې د دوی رسوخ او اثر دی. دوی قتلول غواړي او داسې خلک پیدا کړي چې هغوی ته مونږ لس لس، شل شل زره روپۍ ورکړو چې هغوی دا لیډران مړه کړي، ځکه چې د دوی د مرگ نه بغیر زموږ لاره ازادېدی نه شي. دا سړي د دې د پاره سرحد ته راغلي وو چې پښتانه په کور کې و جنگوي او که چرې د خدایي خدمتگارو رهنمایان قتل کړي شي، نو د قوم همدردی خو خدایي خدمتگارو سره ده، نو د بدل اخیستلو به ضرور کوشش کوي او د مسلم لیگ لیډران به قتلوي. او په دې طریقه به پښتانه پخپل کور کې په جنگ، جگړه اخته شي، او دوی به برباد شي، میجر خورشید یواځې زموږ تباہ کول نه غوښتل بلکې د پښتنو ټول قوم یې تباہ کولو.

زلمی پښتون:

څه وخت چې زموږ خلک د مېجر خورشید د دې ارادې او سکیم نه خبر شول نو هغوی د خدایي خدمتگارو د حفاظت

دپاره نوی جماعت د غني په مشرۍ کې جوړ کړو، چې نوم یې (زلمی پښتون) و، او په دې کې هغه ځوانان شریک شول چې د چا عقیده په عدم تشدد باندې نه وه، ولې چې هغوی په دې غرض دغه جماعت جوړ کړی و، چې خدایي خدمتگار خو تشدد نه کوي. د دوی عقیده په عدم تشدد ده، د دوی خلاف د تشدد سازشونه کېږي نو دوی اعلان وکړو چې دا جماعت صرف د خدایي خدمتگارو د حفاظت دپاره دی، د دې په مقابله کې مسلم لیگو د غازي پښتون په نوم یو جماعت جوړ کړو، لیکن د پښتون قوم زلمي پښتون پسې و او مسلم لیگ کې چې کوم خانان د پیرنګیانو تالی خټ وو هغوی په دې نتیجه ورسېدل چې قوم د خدایي خدمتگارو سره دی نو که د زلمي پښتون او غازي پښتون جگړه جوړه شي نو مونږ مسلم لیگو کې به یو کس هم ژوندی پاتې نه شي، نو په دې وجه د مېجر خورشید هغه سکیم کامیاب نه شو او ما هم د دې خبرې ډېر کوشش کولو او خدایي خدمتگارو ته به مې د صبر تلقین کولو چې پښتنو کې خانه جنگي ونه شي او د دوی بدخواهان پخپل سکیم کې کامیاب نه شي. د غازي پښتون خلک به زمونږ کېمپ له راتلل او مونږ ته به یې بد رد ویل او کنځلې به یې کولې ځکه چې دوی ویل چې خدایي خدمتگار تشدد نه کوي. مگر زمونږ د مرکز نه چاپیری، د علاقې خانانو ورته وویل چې که بیا دلته راغلئ نو بیا به زمونږ نه ژوندي لار نه شی او مونږ یې د دې لعنت نه خلاص کړو، د دې غازي پښتون مشر زمونږ د کلي د خان بهادر عمر خان زوی و.

اليكشن، كپنټ مشن، عبوري حكومت

اليكشن، د ائين ساز اسمبلي
ممبران او سرحد، كريس مشن، شمله
كنفرانس، د كانگرس صدارات، د جواهر لال
بيان، د جواهر لال په بيان عكس
العمل، انټرم حكومت، د جواهر لال د قبائلي
علاقو دوره، او وزيرستان خير، ملاكنډ،
سردرياب كې لويه جلسه، زما بمبې ته تگ،
ډائركټ ايكشن او فسادات، زه بهار كښې،
سرحد كې د مسلم ليگ فسادات

اليكشن:

مخکې اليکشن را روان و نو ما دا فېصله وکړه چې زه په اليکشن کې په داسې حالاتو کې حصه نه اخلم، ځکه چې د اليکشن گټه خود وزارت جوړولو دپاره وي، زمونږ وزارت شته خود هغې دا حال دی چې د دوی بر خلاف پراپېگنډې د دوی ما تحت خلک کوي او دوی ورته لاس ترزني ناست وي.

په کلکته کې دورکنگ کمېټې او د پارلمينټري بورډ شريکه جلسه وه زه هم ورله تلی وم او په کې شريک وم، دا ټوله جلسه د اليکشن دپاره وه ما د هغوی په مخکې د صوبه سرحد حال بيان کړو او هغوی ته مې ووي چې اليکشن خود وزارت دپاره وي چې اليکشن وگټو او وزارت جوړ کړو، زمونږ وزارت شته او پيرنگيان او د هغوی ملگري زمونږ د وزارت بر خلاف پراپېگنډې کوي او زمونږ دومره اختيار نشته چې دوی نه تپوس قدرې وکړو، نوزه تاسو خبروم چې زه په راتلونکي اليکشن کې حصه نه اخلم. پارلمينټري بورډ وې چې په هره طريقه چې وي چې دی په اليکشن کولو راضي کړو خو زه يې اماده او رضا مند نه کړی شوم، چې د ورکنگ کمېټې اجلاس ختم شو نو ما گاندهي جي ته ووي چې تا خود ما دا ټوله کيسه واورېده نوزه په دې اليکشن کې حصه نه اخلم نو هغه هم ماسره اتفاق وکړو.

زه کلي ته را روان شوم کار مې کولو زما خود اليکشن سره اتفاق نه و. کار سره مې اتفاق و، کور کې وزگار نه کښېناستم په ملک کې مې دورې شروع کړې حکومت په زور شور زمونږ مخالفت شروع کړی و. ما ته دا پته ولگېده چې حکومت

اسلاميه کالج بند کړو او دغه شان د صوبې ټول کالجونه او سکولونه بندوي او هلکان د مسلم ليگ د پراېېگنډې دپاره کلو او بنسارونو ته لېږي دا راته هم معلومه شوه چې د پيرنگيانو بنځې هم په ملک کې گرځي، او د خانانو، ملکانو، بنځو ته وايي چې مونږ تاسو کره راغلي يو درنه لوپته غواړو او زموږ لوپته ووتې دی، مونږ له به ووت راکوئ، او د پراېېگنډې دپاره د بېگم شهنواز لونه او نورې له پنجاب نه ډېرې جينکې سرحد له راغلي وې، د پنجاب نه مسلم ليگان د عليگرم مسلم يونيورسټي هلکان او د کلکتې اسلاميه کالج طالب علمان او د هندوستان د نورو ځايونو نه کارکن ليدران په ډېر لوی تعداد سره سرحد ته راغلي وو، دوی نه علاوه حکومت او مسلم ليگ د سرحد او پنجاب پيران د کوټو نه راوېنکي وو، وې چې دا وخت د کوټو نه دی راوځي ميدان ته شی او مانکي صاحب (د مانکي پير صاحب امين الحسنات) يې هم راوېنکی و، او مونږ ته يې مقابله کې ودرولي وو، دی ماسره واقف و، ده د پلار فاتحې له همزه تللی وم، او کله نا کله چې به زه په دوره لارم نو ده سره به مې ليدل، نو ده ما پسې يو سړی را ولېږه، چې زه تا سره ملاقات له درځم. ما ورته وويل چې دی دې نه راځي زه به درشم، دی د پېښور په چوڼۍ کې اوسېده، يوه بنگله ورله حکومت ورکړې وه، زه ورغلم او دی مې وليد او ډېرې خبرې مو وشولې. ده ماله د جيبه يو کاغذ را وايسته او راته يې وويل چې دا ماله جناح صاحب راکړی دی. او په دې کې يې ليکلي دي چې که پاکستان جوړ شو نو په دې کې به اسلامي شريعت وي، ما ورته وويل چې

څټه يې، دی جبران شو او راته يې وويل چې ولې؟ ماورته وويل چې په اسلامي شريعت کې د جناح صاحب ځای شته؟ نو تاله به يې څرنگه جوړ کړي، ما ورته وويل چې ته خو بايد چې د اسلام نه واقف يې، نو ته پخپله فکر وکړه چې که سبا له دلته اسلامي شريعت جاري شي، نو چې د دې مسلم ليگ د مشرانو به څه حال وي؟ ما چې د پيرنگيانو او ميمانو زمونږ په مقابله کې دا دومره جدو جهد او دلچسپي وليده نو زما خيال بدل شو، اليکشن ته صرف يوه مياشت پاتې وه، نو ما کار شروع کړو، دا د ۱۹۴۲ کال د متحده هندوستان اخري اليکشن و، دې اليکشن ته مسلم ليگ داسې رخ ورکړو او خلکو ته به يې ويل چې دا اليکشن په هندوستان او پاکستان دی، چې پاکستان غواړئ که متحده هندوستان؟ په هندو او مسلمان دی، چې کفر سره ځئ که اسلام سره ځئ؟ په مندر او په مسجد دی، چې جماعت له ووټ ورکوي که درمسال له.

په دې اليکشن کې مونږ ميا جعفر شاه او د گلي گري ارباب عبدالرحمان نه ودرول ځکه چې دوی د ډاکټر صاحب او قاضي صاحب په مينځ کې اختلافات پيدا کولو او ډاکټر صاحب ته به يې زما په سر هم لمسونه کولو چې باچا خان دا ځل تانه وزير اعلى کوي او قاضي صاحب وزير اعلى کوي. د دوی دا ټولې خبرې دروغ وې، مونږ ډاکټر صاحب وزير اعلى کوو، مونږ صرف دومره ويل چې ډاکټر صاحب دې (لا ايند) اړدر، نه اخلي، دا دې قاضي صاحب له ورکړي، ځکه چې ډاکټر صاحب له سرکاري افسران دوکه ورکولى شي او قاضي صاحب له يې نه شي ورکولى، خو ډاکټر صاحب ووې چې که

جعفر شاه او ارباب عبدالرحمان نه و دروئ نوزه هم نه و درېږم، مونږ د ډاکټر صاحب نه مجبور وو، خو چې څه وخت پاکستان جوړ شو او د قیوم وزارت راغی نو د ټولنو نه اول د گلی گړی ارباب عبدالرحمان را اولگېدو قیوم یې خپل ځای کې مېلمه کړو، جعفر شاه یې هم راوغوښت او دوی مسلم لیگ کې شامل شول او ورته یې وویل چې مونږ به کوشش کوو چې نور خدایي خدمتگار هم په مسلم لیگ کې شامل کړو.

د هندوستان د نورو مسلمانانو په شان پښتانه جذباتیان نه وو مونږ په دوی کې ډېر کار کړی و. په دوی کې سیاسي شعور راغلی و، کور په کور، کلي په کلي، ورپسې گرځېدلي وو، دوی مو پوه کړي وو او په دوی کې پوهه او بيداري راغلي وو د اسلام نه واقف شوي وو دوی د اسلام په نوم چا دوکه کولی نه شو، دلته خدایي خدمتگارو ډېر کار کړی و، هندوستان کې مسلمان غریب د اسلام نه چا خبر کړی و؟ په اسلام چا پوه کړی و؟ سیاسي شعور او پوهه په کې چېرته وه، د هغوی د پوهې څوک وو؟ او دا څیزونه خو په یو قوم کې پخپله نه پیدا کېږي او دا خو چې په کې څوک په قام او ملک او اسلام مټین خلک پیدا شي نو په کې کار وکړي. هندوستان کې داسې خلک تر اوسه مسلمانانو کې نه دي پیدا شوي. نو ځکه د اسلام په نوم دوکه کېږي او خودغرضه خلک د اسلام په نوم ترې فایده ځلي، بله دا چې د هندوستان د مسلمانانو لیدر به هغه سړی و، چې د پیرنگیانو خاص الخاص و، یا به سر و، یا نواب، یا خان بهادر. خدایي خدمتگارو شپه او ورځ په دې یوه میاشت کې چې کار وکړو نو سره د دې چې پیرنگیانو

او مسلم ليگ ډېره موده ډغرې وهلې وې، مسلم ليگ په دې اليکشن کې شکست وخور او خدایي خدمتگار په يولوی اکثریت سره کامياب شول، پنځوس کې يو دېرش خدایي خدمتگار وو، دوه سېټونه جمعیت العلماء هند وگټل، باقي اوولس سېټونه مسلم ليگ وگټل.

په صوبه سرحد کې شپږ ضلعي دي په پنځو ضلعو کې کوهان، بنو، ډېره اسماعيل خان، مردان، پېښور کې مونږ کامياب شو او په هزاره کې هم ټول پښتانه دي خو ژبه يې پرېښې ده هلته چې په کومو علاقو کې پښتو وه، نو هلته پښتانه کامياب شو او چا چې ژبه هېره کړې وه او هند کويې وې هلته مسلم ليگ کامياب شو. حکومت او د حکومت پرزو چې زمونږ برخلاف څومره کار کړی و، دومره مسلم ليگ نه و کړی. د حکومت دا کار مونږ ته ډېر مکروه او د ائين خلاف ښکارېده، نو مونږ کښېناستو او دا فېصله مو وکړه چې وزارت نه اخلو او د وزارت د جوړولو نه مو انکار وکړو او مو ويل مونږ تر هغه وخته پورې د وزارت اخیستو ته تيار نه يو چې تر کومه پورې حکومت مونږ له دا اجازه رانه کړي چې اليکشن کې کومو ملازمانو زمونږ خلاف حصه اخیستې ده او د قواعدو او ضوابطو خلاف ورزي يې کړې ده چې د هغوی برخلاف مقدمې جوړې کړو او مجرمانو له مناسب سزا ورکړو. زمونږ د دې فيصلې سره د ډاکټر خان صاحب اتفاق نه و، سعد الله، سردار پټېل د دې فيصلې نه خبر کړو سردار پټېل چې خبر شو نو هغه مولانا ابوالکلام ازاد د دې مسئلې د حل کولو د پاره سرحد ته راولېږه او پېښور کې زمونږ

اجلاس وشو.

ما مولانا صاحب ته صفا او پاکه خبره وکړه چې کومو سرکاري ملازمانو زمونږ برخلاف قدم وچت کړی دی، که مونږ ته دا اختیار نه وي چې مونږ هغوی له سزا ورکړی شو نومونږ داسې وزارت نه اخلو، مولانا صاحب واپس ديلي ته لاړو او هلته يې د وایسرای نه يو خط واخيستو او بيا راغی، په دې خط کې وایسرای په خه گول مول طریقه زمونږ شرط منلی و، نو مونږ وزارت خو واخيستو خو په دې شرط چې د وزارت اختیارات به يوې مرکزي کمېټې سره وي. زما دا رایه وه چې د هرې ضلعې د خدایي خدمتگارو نه دې دوه دوه کسان واخيستی شي، او د هغوی نه دې دغه کمېټې جوړه شي، خو شرط به دا وي چې دغه کسان به د حکومت ملازمانو سره لیدل کتل نه کوي او نه به د وزارت سره تگ راتگ کوي نه به د چا سفارشونه کوي، بلکه دوی به د وزارت دپاره د کارکولو پروگرام جوړوي او وزارت به د دوی د منظور شوي پروگرام نه خلاف کار نه کوي د دې کار دپاره ما د ټولې صوبې دوره وکړه او دغسې کسان مې هم پیدا کړل کمېټې مې ترې جوړه کړه خو افسوس دی چې هغوی دغه کار ونه کړو. ولې چې هغوی خپل غرضونه نه پرېښوول نو دغه سکیم کامیاب نه شو، حقیقت دا دی چې مونږ کې لا داسې خلک پیدا شوي نه دي او هغه چې مونږ ویل چې کومو سرکاري افسرانو د قانون، اخلاقو او سریتوب خلاف په الیکشن کې د خدایي خدمتگارو خلاف کار کړی دی، هغوی له به سزا ورکوو، هغه کار هم ونه شو.

د ائين ساز اسمبلي ممبران:

اوس د دستور ساز (قانون ساز) اسمبلي دپاره د انتخاب مسئله رامخكې شوه، د هغې په باره كې دا فيصله وشوه چې د هرې صوبې خومره ممبران په حصه كې رسي نو هغه به د صوبايي اسمبلو د ممبرانو په ووت جوړېږي. زمونږ درې ممبران رسېدل يوزه شوم، يو مو مولانا ابولكلام ازاد مقرر كړو، مسلم ليگ د هندوستان د مسلمانانو ذهنونه دومره بدل كړي وو، چې دده په شان باعمله عالم مسلمان او د قرباني مړنې سياستدان په ټول هندوستان كې په مسلمانانو كې نه و، خود له چاځاي ورنكړو نو مونږ د خپلې صوبې نه منتخب كړو، يو د مسلم ليگ رسېدو نو هغه د هزارې د ضلعي نه سردار بهادر منتخب شو، دا مركزي اسمبلي هم وه او ائين سازه اسمبلي هم وه، مسلم ليگ د دې بايكات وكړو ما دې د مسلم ليگ مسلمانانو ممبرانو ته ډېر منت وكړو چې راځئ چې په دې كې شريك شو مونږ به هندوانو ته ووايو چې تاسو كه ((سوشلسټ جمهوريت)) جوړوئ نو مونږ در سره په كې شريكېږو، په دې كې د مسلمانانو ډېره فايده ده، ولې چې مسلمانان په هندوستان كې غزيبانان دي او هندوان اميران دي، په دې ائين كې دا خبره شته چې څه وخت دا ائين جاري شو او مركزي حكومت جوړ شو نو هره صوبه چې په اكثريت سره فيصله وكړي چې زه د دې حكومت نه جدا كېږم، نو جدا كېدې شي. كه چېرې مونږ پوه شو چې زمونږ دا خبره نه مني نو بيا زمونږ په صوبه سرحد كې اكثريت دى او ستاسو په پنجاب، بنگال او سندھ كې اكثريت دى. زمونږ ټولې خپلې

خپلې اسمبلۍ به قرارداد پاس کړي چې مونږ مرکز سره نه اوسېږو. بیا به مونږ ټول په شریکه یو حکومت جوړ کړو. که چېرې مسلم لیگ زما دا خبره منلې وی نو نه به پنجاب تقسیم شوی وی نه بنگال، خود مسلم لیگ مسلمانان داسې لېوني وو چې څوک به مسلم لیگ کې نه وو، هغه به یې د سره مسلمان نه گڼلو.

کرپس مشن:

چې دویم جنګ عظیم شروع شو، نو د امریکې سیاسي مشرانو وویل چې تر څو د هندوستان سیاسي مسئله حل شوې نه وي، نو هندوستان جنګ کې زمونږ تائید کولی نه شي. نو هغوی د برتانیې په حکومت دباو اچول شروع کړل، چې هندوستان ته ازادي ورکړي. پریزیدنټ روزویلټ دا خبره بیا بیا مستر چرچل ته وړاندې کړه، نو انگریزانو هم محسوسه کړه چې د امریکیانو په دې مطالبه غور وکړي، انگریزانو د دې دپاره کرپس مشن هندوستان ته ولېږلو. خو دا مشن ناکام شو. د جنګ حالت ورځ تر ورځ خرابېدو نو امریکیانو بیا پیرنګیانو له مخ راواړولو، نو لارډ ویول لندن ته لاړ او د وزیر هند سره یې مشوره وکړه چې د هندوستان د سیاسي مسئلې د حل دپاره یو ګول مېز کنفرانس راوبلي. په دې ګول مېز کنفرانس کې مستر جناح ویل چې د مسلمانانو نمایندگان به صرف مسلم لیگ مقرر وي او د هندوانو نمایندگان به کانګرس. مولانا ازاد چې د کانګرس صدر و د دې سره اتفاق نه کوو. هغه به ویل چې کانګرس به د هندوستانی قومیت په

حيثيت کنفرانس کې شاملېږي. په دې اختلاف دا کنفرانس هم فېل شو. دا ډېره د تعجب خبره ده چې پيرنگي په دې خبره ټينگ ولاړ و. چې کانگرس دې مسلم ليگ د ټول هندوستان د ټولو مسلمانانو واحد نماينده جماعت تسليم کړي. ولې حقيقت دا و چې کله په ۱۹۳۷ع کې هم دې پيرنگي په هندوستان کې انتخابات وکړل. نو هغې کې د يوولسو صوبو نه په اتو کې قطعي اکثريت کانگرس حاصل کړو. باقي د مسلمانانو درې اکثريتي صوبې وې. چې هغه مقامي پارټو سره وې او مسلم ليگ سره يوه صوبه هم نه وه، سنده کې د الهي بخش سومرو حکومت و چې هغه يو قوم پرست سړی و او د کانگرس د ممبرانو حمايت هغه ته حاصل و، پنجاب کې د يونينستو حکومت و چې هغې وزارت کې د مسلمانانو سره هندوان او سکهان هم شامل وو. هم دا شان بنگال کې حکومت د مولوي فضل الحق و چې هغه هم د غير مسلمو په مرسته خپل حکومت چلولو. مگر د دې هر څه باوجود پيرنگي سترگې پټې کړې وې او په دې نسبتې وو چې کانگرس دې مسلم ليگ د مسلمانانو واحد نماينده جماعت ومني او تر دې حده پورې لاړ چې پوره شمله کنفرانس يې هم په دې يوه مسئله باندې ناکاميا به او ختم کړو. د دلچپسې خبره دا ده چې که دا موجوده پاکستان مونږ واخلو او د ۱۹۳۷ع د انتخاباتو نتيجې وړاندې کېږدو. نو د پيرنگي او د مسلم ليگ حقيقت به معلوم شي. په دغه انتخاباتو کې د سنده او سرحد نه يو ممبر هم د مسلم ليگ نه و منتخب شوی او د پنجاب د ټولې صوبې په مسلمانانو کې صرف يو ممبر د مسلم ليگ و. يعنې

د دې درې واړو صوبو د مسلمانانو د يو سلو پينځه پينځوس ممبرانو کې د مسلم ليگ صرف يو ممبر و او دغه يې د عوه وه.

شيمله کنفرانس:

برتانوي حکومت په دغه وخت کې مجبور و چې هندوستان ته خپل حق ورکړي د دې دپاره يې د خپلې کابينې يو څو ډمه وار کسان هندوستان ته را ولېږل چې هغوی هم د دغه کال د مارچ په ۲۳ نېټه را ورسېدل.

دې مشن د ال انډيا کانگرس او مسلم ليگ جماعتونو سره خبرې اترې شروع کړې، د دې مقصد دپاره يې څلور څلور تنه نمايندگان د هر جماعت نه وغوښتل، دا خبرې اترې په ۲ مې ۱۹۴۲ په شمله کې شروع شوې د کانگرس له خوا نه دا کسان مقرر شول:

۱- مولانا ابوالکلام ازاد د کانگرس صدر و.

۲- جواهر لال نهرو.

۳- سردار پټيل

۴- زه (عبدالغفار خان).

د مسلم ليگ له خوا نه دا کسان راغلل:

۱- محمد علي جناح چې د مسلم ليگ صدر و.

۲- لياقت علي خان.

۳- راجه محمد اباد.

۴- عبدالرب نشتر.

د برتانيې د ليبر حکومت نه دا وزيران راغلي وو:

۱- لارډ پيټک لارنس وزير هند.

۲- سرستيفرد کړيس.

۳- مستيرالگزاندرد.

۴- لارډويول د هند و ايسراي.

د پورته ذکر شوو نمايندگانو تر منځ خبرې شروع شوې. په اول ملاقات کې چې څه خبرې وشوې د هغې نه پس مونږ د کانگرس څلور واپو ملگري مهاتماگاندهي ته لارو هغه مونږ ته وويل انگرېزان ډېر چالاک او هوبنيار دي تاسو به په خبرو اخته کړي او په هغه او دغه به مو تېرياسي. تاسو د هر څه نه مخکې د دوی نه پوښتنه وکړئ، چې ايا دوی هندوستان پرېږدي او که نه؟ بله دا ورته ووايئ چې تاسو دا انگرېزي فوځ د دې ملک نه وباسئ او که نه؟ په سبا چې مونږ جرگې ته لارو نو جواهر لال نهرو دوی ته دا خبرې وکړې چې تاسو هندوستان پرېږدئ او که نه؟ او تاسو دا انگرېزي فوځونه د دې خاورې نه وباسئ او که نه؟.

لارډويول ورته په ځواب کې ووي چې تاسو پرېږدو؟ تاسو (کانگرس او مسلم ليگ) جوړه نه کوئ نو مونږ به دا ملک چا ته پرېږدو؟ جواهر لال نهرو ورته وويل: که مونږ ته يې نه پرېږدئ نو دوی (مسلم ليگ) ته يې پرېږدئ خو تاسو ووځئ.

د دې خبرې په جناح صاحب بڼه اثر وشو او هغه وويل چې مونږ جوړه کوو. د دې نه پس مونږ ټول راووتو او جناح صاحب او جواهر لال نهرو يوې بلې کوټې ته ننوتل او لږ ساعت پس راووتل او بيا ټول د جرگې په ځای سره کښېناستو، او فېصله داسې وشوه: يو وفد دې مقرر شي چې يو تن د کانگرس او يو

تن د مسلم ليگ نماينده په کې وي او درېم سرپنډ به يې داسې شوک وي چې د دواړو جماعتونو په اتفاق انتخاب شي کومې خبرې چې د کانگرس او مسلم ليگ له خوا فېصله شي هغه به ومنلی شي او کومې چې په هغې کې اختلاف او لانجه وي هغه به دغه وفد فېصله کوي.

لارډ پيټک لارنس مونږنمايندگانو ته وويل چې تاسو به په درېو ورځو کې دننه دننه دغه درې کسيز وفد انتخابوئ او مونږ ته به يې نومونه رالېږئ، مونږ لارو او گاندهي جي ته مو دا خبره وکړله مونږ چې درې ورځې پس اجلاس ته راتلو نو گاندهي جي مونږ ته وويل چې «مسلم ليگ څه غواړي» هغه ورته ورکړې خو چې خبره ورانه نه شي!

چې مونږ راغلو او کښېناستو نو لارډ پيټک لارنس د جناح صاحب نه پوښتنه وکړه چې هغه کيسه مو څنگه کړه؟ جناح صاحب ورته وويل د څه کيسه؟ ما چې د جناح صاحب دا لفظونه واورېدل نو عبدالرب نشتر صاحب ته مې اشاره وکړه چې دلته راشه! هغه ماته راغی نو ما ورته وويل ای هلکه وړانوي يې مه! مونږ چې نن اجلاس ته راتلو نو گاندهي جي مونږ ته وويل چې مسلم ليگ چې څه غواړي هغه ورته ورکوي نو تاسو چې څه غواړئ هغه يې درکوي د دې خبرې ضمانت زه درکوم. نشتر صاحب لار او د جناح صاحب شاته ودرېدو، ډېره وخته پورې ولاړ و خو هغه ورته هېڅ توجه ونه کړه نو بيا لار پخپل ځای کښېناست او خبره ورانه شوه پيټک لارنس ورته وويل چې: ای جناح تا خو وعده کړې وه؟ مگر هغه هېڅ ونه ويل او جرگه ناکامه او خوره شوه.

کېښت مشن:

څه وخت چې د شملي کنفرانس ناکام شو او له هغه نه وروسته د انگلستان په باره کې مو چې څه اول ويلي وو هغه به سرته رسوو او عمل به پرې کوو.

د وروسته واقعاتو نه دا خبره ثابته شوه چې د هغوی خبرې د زړه د اخلاصه وي، البته د کړيس مشن د ناکامۍ نه وروسته د چرچل حکومت دا فېصله کړې وه چې د جنگ تر ختمېدو پورې دې د هندوستان مسئله تاخ کې کېښودلی شي.

کله چې مونږ پوه شو چې پيرنگيان هندوستان ته ازادي ورکولو باندې مجبور شول نو ما گاندهي جي ته وويل چې دا ځل حکومت راشي نو تا ته پخپله اخیستل په کار دي، ځکه چې تا خو وليدل چې دا معمولي بې اختياره حکومت راغلی و نو وزیرانو به د چانه منل، اوس خو پوره اختيارات را روان دي، نو په کار دي چې دا حکومت ته پخپل لاس کې واخلي، که چيرې ته يې وانه خپلې، نو دا درته وایم چې که دا خپل زوی دیویداس پرې هم کېښنوې، نو دا حکومت داسې يو څيز دی چې د انسان دماغ بدل کړي. نو دی به هم بيا ستا خبره نه مني، بنه به داوي چې ته لکه د لينن په شان حکومت پخپله واخلي، که گاندهي جي حکومت اخیستی وی مکمل کړی يې وی که بيا يې خوښ نه و نو د ماورد چين يو مشر په شان به يې پرېښی وی.

خو نه پوهېږم چې هغه زما د دې خبرې سره په څه وجه اتفاق ونه کړو که چيرې ده حکومت اخیستی وی نو د هندوستان به دومره تباهي او بربادي شوې نه وه، د لېبر

حکومت د اختیار حاصلولو نه پس ډېر زریو پارلېمانی هیئت هندوستان ته راو لېږه.

د فروري په ۷-۱۹۴۶ لارډ پیتک لارنس وزیر هند په پارلیمنټ کې دا اعلان وکړو چې برتانوي حکومت هندوستان ته یو کینټ مشن لیرې چې د هندوستان د نمایندگانو سره د ملک د ازادۍ په باره کې خبرې وکړي.

دغه وفد ۱۹۴۵-۴۶ په ژمي کې هندوستان ته راغی او معلومه شوه چې دا مشن به په لارډ پیتک لارنس وزیر هند، د تجارتي بورډ پرېزیدنټ سر سټیفرډ کریس او د بحري محکمې اول لارډ ای، وي الکزاندېر باندي مشتمل وي، د کینټ مشن د پلان مطابق به صرف درې محکمې د مرکزي حکومت تر اختیار لاندې وي، دا درې محکمې د دفاع، امور خارجه او مواصلاتي محکمې وې، مگر دې مشن پخپل پلان کې یو نوی تجویز وړاندې کړ، چې هندوستان یې په درې حصو تقسیم کړي و، (C, B, A) ددې دپاره چې د مشن د ممبرانو دا خیال و چې د اقلیتونو په زړونو کې به اطمینان پیدا شي په B برخه کې پنجاب، سندھ، صوبه سرحد او برتانوي بلوچستان چې دا د مسلم اکثریت علاقې وې، په E برخه کې بنگال او اسام شامل وو، په C برخو کې د مسلمانانو اکثریت یقیني و او هغو ته دا حق ورکړ شوی و، چې خپل ټول اختیارات ترلاسه کړي، تر کوم ځایه پورې چې د مرکز سوال و د هغه سره صرف هماغه درې محکمې وې.

په دې پلان کې دا هم وه چې په یو زون کې کومه صوبه اوسېدل نه غواړي او په اکثریت سره فېصله وکړي نو د هغې

زون نه وتلی شي. د کيښت مشن پلان کانگرس او مسلم ليگ دواړو ومانه. په اول سر کې جناح صاحب د دې سکيم مخالف و خو څه وخت چې مشن په صفا الفاظو کې وويل چې نه مونږ د ملک تقسيم منو او نه د ازاد رياست سفارش کوو نو بيا جناح صاحب مشن سکيم ومانه او په کې شريک شو، په اخري ورځ جناح صاحب دا خبره تسلي کړه، چې د اقليتونو د مسئلې د حل دپاره چې د کيښت مشن پلان کوم حل پېش کړی دی، ددې نه زيات کومه بله منصفانه فيصله نه شي کېدلی، په هر حال هغه ددې نه زيات مشن باندې نور شرطونه نه شو منلی، هغه کونسل ته وويل چې کيښت مشن چې کوم سکيم وړاندې کړی دی هغه د زيات نه زيات دی، په دې وجه هغه مسلم ليگ ته مشوره ورکړه چې دا سکيم ومني او کونسل په اتفاق سره د دې په حق کې رايه ورکړه.

د کانگرس او مسلم ليگ له طرفه د دې پلان منل د هندوستان د تاريخ يوه روښانه واقعه وه له دې نه دا ثابتېده چې د هندوستان د ازادۍ سخته معامله د خبرو او مفاومت له لارې فيصله شوه نه د تشدد او جنگ له لارې.

د کانگرس صدارت:

تر دغه وخته مولانا ابوالکلام ازاد د ۱۹۳۹ کال نه مسلسل صدر راغلی و ځکه چې د دويم عالمي جنگ او ملک کې د هغې په نتيجه کې د جدوجهد په وجه د نوي صدر انتخاب نه شو کېدی. هر کله چې جنگ ختم شو نو د کانگرس د نوي صدر د انتخاب سوال پيدا شو په دغه وخت کې عام

خیال دا و چې مولانا ابوالکلام ازاد دې صدر پاتې شي ځکه چې د ده په صدارت کې د برتانيې لیبر حکومت او د هندوستان د مشرانو خبرې اترې شوې وې او هم د ده د صدارت په وخت کې د شملي کنفرانس وشو، رایه داوه چې ښه به دا وي د نوموړي په صدارت کې د هندوستان د ازادۍ کار ترسره شي ولې د صدارت په مسئله د کانگرس په مشرانو کې اختلاف و د سردار پتیل او د هغه د طرفدارو دا خواهش و چې دی (پتیل) دې صدر شي.

مولانا ابوالکلام ازاد ته دا ټولې خبرې معلومې وې هغه د دې په رڼا کې د صدارت نه د استعفا ورکول او اینده صدارت نه کولو فېصله وکړه خو د هغه دا خیال و، چې د هغه نه پس دې یو داسې سپری صدر شي، چې په هغو نازکو او اهو حالاتو کې د مولانا صاحب د نقطه نظر مطابق کار وچلولی شي، د دې دپاره هغه ته جواهر لال نهرو موزون سپری ښکارېدو او هغه خپله رایه د جواهر لال نهرو د صدارت په حق کې په یو اخباري بیان کې څرگنده کړه، گاندهي چې هم د سردار پتیل په صدارت خوشحاله و، خو د مولانا صاحب د دې بیان نه پس هغه څه ونه ویل او جواهر لال نهرو صدر شو.

د جواهر لال بیان:

د «کینټ مشن پلان» د قبلولو نه پس په هندوستان کې دپره ښه فضا پیدا شوه، خو د دې نه وروسته جواهر لال نهرو په بمبې کې په یو پریس کنفرانس کې داسې بیان ورکړو چې دا فضا یې گډوډه کړه.

د ۱۹۴۶ کال د جنوري په لسمه نېټه جواهر لال نهرو نه په بمبې کې په دغه پرېس کنفرانس کې دا پوښتنه وشوه، چې ایا ال انډيا کانگرس چې دغه تجویز منظور کړو، نو د دې دا معنا شوه چې کانگرس دغه پلان په پوره ډول تسلیم کړو؟ نو د دې په ځواب کې ده اوویل (کانگرس چې په دستور ساز اسمبلۍ کې کښېني نو ځان به د دې معاهدو پابند نه گڼي او هغه وخت چې څنگه حالات پيدا کېږي، د هغو مطابق به په ازادۍ سره فيصلې کوي)، د دې وضاحت نه پس د پريس نمايندگانو تپوس وکړو چې ایا د دې مطلب دا شو چې کيښت مشن پلان کې ترميم کېدی شي. جواهر لال نهرو د دې جواب کې وويل چې کانگرس صرف په دستور ساز اسمبلۍ کې د شاملېدو وعده کړې ده. او هغه ځان په کيښت مشن پلان کې د بدلون او کمي زياتی کولو مجاز گڼي.

د مولانا ابوالکلام ازاد دا رایه وه چې دا ډېر غلط کار وشو هغه پخپل کتاب کې وايي: زه په وضاحت سره د دې لیکلو ضرورت محسوسوم چې د جواهر لال نهرو بیان غلط و دا وینا صحیح نه وه چې کانگرس د خپلې مرضۍ مطابق په پلان کې څنگه چې وغواړي ترميم کولی شي اصل خبره دا وه چې مونږ دا منلي وو، چې مرکز کې به وفاقي حکومت وي او د مرکز سره به صرف درې محکمې وي نورې ټولې محکمې به د صوبو سره وي او د هغو په اختیار کې به وي مونږ دا هم منلي وو چې صوبې به په درې گروپونو A, B, C کې وېشلی کېږي په دې شرطونو کې کانگرس د خپله طرفه د معاهدې د نورو جماعتونو (فریقینو) د رضا نه بغير د هېڅ تبديلي کولو حق نه لري.

د جواهر لال په بیان عکس العمل:

په مستر جناح د جواهر لال نهرو دغه بیان ډېر خراب تاثیر وکړو، دغه بیان داسې و چې په هر چا یې ښه اثر نه شو کولی، جناح صاحب دا موقف اختیار کړو چې د جواهر لال نهرو بیان د کانگرس د ذهن ترجماني کوي. د ده دلیل دا و چې که کانگرس دومره زر خپله رایه بدلوي او حال دا دی چې انگرېز لا دلته موجود دی او د ده (کانگرس) لاسو ته اختیار نه دی راغلی نو اقلیتونه په کوم اعتماد یقین کولی شي چې د انگرېزانو د وتلو نه پس به کانگرس بدل نه شي او د کانگرس نظریه به دغه شان نه شي دا کوم څه چې د جواهر لال په بیان کې ښکاره شوي دي، د دې سره سم دستي مستر جناح یو اخباري بیان جاري کړو په هغه وخت کې یې وویل: «د کانگرس د صدر د دې بیان سره هر څه بدل شول او اوس په هر څه د نوي سر نه دغور کولو ضرورت پیدا شو.»

جناح صاحب لیاقت علي خان ته وویل چې د مسلم لیگ د کونسل اجلاس راوبله بل خواله یې بیان ورکړو، چې د مسلم لیگ کونسل په ډیلي کې د کبنت مشن پلان ځکه منلی و، چې مونږ ته یقین راکړی شوی و، چې کانگرس دا سیکم منلی دی او د هندوستان د پاره چې به کوم دستور جوړېږي دا سکیم به د هغې بنیاد وې هر کله چې اوس د کانگرس صدر اعلان کړی دی چې کانگرس په دستور سازه اسمبلی کې د خپل اکثریت په زور په دغه پلان کې بدلون راوستی شي د دې دا معنا شوه چې اقلیتونه به د اکثریت رحم وکرم ته پاتې وي. جناح صاحب په دغه بیان کې وویل چې د جواهر لال د دې بیان

مطلب دا دی چې کانگرس د کيبنټ مشن پلان مسترد کړی دی، نو ځکه وایسرای ته په کار دي چې مسلم ليگ دغه پلان منلی دی؛ نو ده ته دې د وزارت جوړولو دعوت ورکړي.

انټرم حکومت:

دغه شان په ستمبر ۱۹۴۶ کې عبوري حکومت جوړ شو، جناح صاحب خو اول د دې نه انکار وکړ خو بیا وروسته د لارډ وېول سره د خبرو اترو نه پس یې په ۱۵ اکتوبر ۱۹۴۶ کې عبوري حکومت ومانه او په هغې کې شریک شو، لارډ وېول غوښتل چې زر تر زره انټرم حکومت جوړ شي.

په دې وخت کې زه نا جوړه وم نو گاندهي جي وویل چې تر څو چې دی راغلی نه وي او ده رایه مو معلومه کړې نه وي مونږ عبوري حکومت نه جوړوو، لارډ وېول زمونږ د صوبې چیف منسټر ډاکټر خان صاحب ته ټیلیفون وکړ چې زه خپل هوایي جهاز درلېږم، باچا خان په دې کې ډیلي ته راولېږه، زه نا جوړه وم، ماورته وویل زه په هوایي جهاز کې نه ځم او بیا په رېل گاډي کې ډیلي ته لاړم.

هله په کانگرس کې په دوو مسئلو بحث و، یوه دا وه چې جواهر لال نهرو ویل چې زه سردار عبدالرب نشتر په کابینه کې نه اخلم ځکه چې دی په انتخاباتو کې په خپله صوبه کې ناکام شوی دی. او دی د قوم نمایندګه نه دی، د جواهر لال دا اعتراض معقول و، چې کوم یو سړی په خپله کورنۍ حلقه کې د صوبې انتخاب نه شي گټلی نو هغه د ټول هندوستان په مرکزي حکومت کې د کومې جمهوري نمایندګۍ حق لرلی شي.

کانگرس دا خبره هم وایسرای ته کړې وه چې په داسې حالاتو کې که باچا خان وغواړي نو دا سردار عبدالرب نشتر عبوري حکومت کې اخیستی شي، گني نو نه، بله دا خبره وه چې کانگرس وې چې د مسلمانانو کوم حق چې و، هغه مسلم لیگ ته ورکړی شو، او کانگرس د هندوانو حق دی او د هغوی دا رایه وه چې مونږ د کانگرس د برخې نه مسلمان ته حصه نه ورکوو. ما ورته وویل چې زموږ په عبدالرب نشتر هېڅ اعتراض نشه، زما خیال و چې دی خو یو پښتون دی که دی را نه شي نو بل پښتون ته خو دا موقع نشته، ما وې اخر پښتون خودی، دی به داسې لوبه ونه کړې لکه چې یې وکړه. دده په باره کې جواهر لال نهرو ماته دا گیله وکړه چې دا سپری مونږ ستا په خوله مقرر کړی دی، خود انبه سپری نه دی، ما دا هم وې چې مسلمانانو په کانگرس کې ډېرې قربانۍ ورکړې دي او دا به ښه وي چې دوی ته د کانگرس له خوا یوه برخه ورکړی شي. دې به په مسلمانانو ښه اثر وي. زما دا دواړه خبرې کانگرس ومنلې، لارډ وپول وویل چې مسلم لیگ ته داخله وزارت ورکړئ. خو سردار پتېل په دې ټینګ و، چې دا بل چا ته نه ورکوم، نو بیا جناح صاحب وویل چې ماله یو بل داسې ذمه واری وزارت راکړئ. نو کانگرس ور له فینانس منسټري ورکړه. سردار پتېل دا تجویز غنیمت وگڼه او د هغه یې ډېر زیات تائید وکړ. نو کانگرس لارډ وپول ته وویل چې لیگ له فینانس منسټري ورکړه لارډ وپول جناح صاحب ته ووبل چې وزارت مالیه واخله، هغه ورته وویل چې دوه ورځې پس به جواب درکوم. غلام محمد چې (وروستو بیا د پاکستان گورنر

جنرل شو محمد علي چودري او نورو مسلمانانو چې دې محکمې کې کار کولو مسلم ليگ ته راغلل ډېره خوشحالي يې وکړه او ورته يې وويل چې دا ډېره اهمه محکمه وه په دې تاسو ته مبارکباد درکوو. او لياقت علي خان ته يې ووي چې ته هېڅ فکر مه کوه مونږ به په دې کې تاسره ډېر امداد وکړو، په دې خبره جناح صاحب وزارت اخيستلو ته تيار شو او لياقت علي خان د ماليې وزير شو.

آخر کانگرس عبوري حکومت جوړکړو او چې څه وخت دا حکومت جوړ شو نو پيرنگيانو د کانگرس د حکومت د بدنامولو دپاره په وزيرستان بمباري وکړه، چې زه خبر شوم نو زه لارم او جواهر لال مې د دې کيسې نه خبر که، چې ته وزير اعظم يې او دا ستا د وزارت د قلمدان کار دی او ته ترې خبر نه يې اونه ترې چا خبر کړی يې. د دې نه قبایلو ته ستاسو د حکومت متعلق ډېرې غلط فهمۍ پيدا کېږي، بله دا چې په سرحدي قبایلو د حکومت په کروړونو روپۍ لگي او هغه روپۍ پولتيکل او د قبایلو ملکان اخلي او اخوادېخوا خرڅ شي او قبایلو له څوک هېڅ نه ورکوي او باوجود د دومره خرڅ هغه خلکو ته هېڅ فايده نه ده رسېدلې او اوس چې دغه اختيارات ستا په لاس کې راغلل تا له په کار دي او ستا فرض دي چې د دغې علاقې خلک پخپله ووينې او هغو خلکو سره يو ځای شي، دغه خلک ډېر ښه خلک دي او ډېر عاجزان او مظلومان دي او د هغوی اکثر ملک غرونه دي او که دغو خلکو سره لږ احسان وشي او د هغوی د قوت لایموت دپاره څه ذريعه پيدا شي نو دا گڼ بر چې کله کله پيدا کېږي دا به هم

ختم شي. ما جواهر لال په دې خبره رضا كړو او هغه ما سره وعده وكړه چې هغه به ضرور د دغې علاقې دوره كوي او دغه علاقه او خلك به گوري، او دا يې هم ووې چې خومره زمانه كېدې شو نو زه به يې د دغو خلكو دپاره كوم.

خو چې څه وخت جواهر لال سرحد ته د تلو اراده وكړه، نو چې د صوبه سرحد گورنر ولف كيرو خبر شو نو هغه ډيلي ته لاړ اول يې جواهر لال په خپله وليدو ورته يې وويل چې سرحد ته مه راځه، او چې هغه ونه منله نو بيا يې وايسرائ خبر كړ چې پنډت نهرو بايد صوبه سرحد ته رانه شي، وايسرائ نهرو ته وويل چې ته سرحد ته مه ځه، نو هغه ورته وويل چې ضرور قبيلو له ځم او سرحد ته راغی، چې څه وخت كيرود ډيلي نه واپس پېښور ته راغی نو ټول پولتيكل اېجنټان يې راوغوښتل او هغوی يې د هغه د دورې مخالفت ته تيار كړل. او د پولتيكل اېجنټانو نه علاوه مسلم ليگ يې هم په شا وټپاوه، جواهر لال چې پېښور له هوايي جهاز كې راغی او بيا چې د ډاكټر صاحب چې د صوبه سرحد وزير اعلى و، بنگلې ته تلو نو په چوڼۍ كې مسلم ليگ چيغې ووهلې حالانكه په چوڼۍ كې سياسي سرگرمۍ بندي وې چا جلوس ويستی نه شو او نه چا چيغې وهلى شوې، تاسو لږ فكر وكړئ، چې ډاكټر صاحب د صوبې وزير اعلى و او جواهر لال د هندوستان وزير اعظم او په سرگرمي دوره راغلى و، دا ټول د كيرو شرارت و، او افسرانو او پوليس او مسلم ليگ چې څه كړي دي نو د ده په ډاډ يې كړي دي. دا ټول مشكلات چې زمونږ په لاره كې حایل و دا ټول گورنر كيرو پيدا كړي وو.

قبایلي علاقې او جواهر لال:

مونږ اول دوره دوزیرستان نه شروع کړه او چې په دوره روانېدو نو کیرو په جواهر لال ډېر زور اچولو چې باچا خان خان سره مه بیایه چې ډاکټر صاحب راسره دی نو ده څه ضرورت دی؟، خو جواهر لال راضي نه شو، او زه یې هم ځان سره روان کړم. د وزیرستان پولټیکل اېجنټان انگرېزان وو، هغوی زمونږ مقابلې په شریفانه توگه وکړه مونږ اول میرانشاه له لارود قبایلو جرگه د مخکې نه را غونډه وه او په مخکې ناست وو او د پولټیکل او زمونږ دپاره کرسی وې زه جرگې سره په مخکې کښېناستم څنگه چې دوی پولټیکل پوه کړي وو، څه وخت چې جواهر لال جرگې ته تقریر شروع کړو نو دا خلک ټول پاڅېدل او دا یې ووي چې مونږ د هندوانو حکومت نه منو، دا زمونږ قبایل وروڼه عجیبه خلک دي، جواهر لال خود دوی د خیر دپاره راغلی و، او تقریر کې یې هم ورته دا خبره وکړه چې زه خو ستاسود خیر دپاره راغلی یم، د دې ځای نه بیا مونږ رزمک ته لاړو په رزمک کې هم دغه لوبه وشوه، خودومره زیاته وه چې یو ملک جهانگیر چې ډاکټر صاحب ورله لاس ورکولو نوهغه لاس ورنه کړو، او ویې ویل چې ته د هندوانو ملگری یې، تاله لاس نه درکوم. د رزمک نه چې روانېدو نو زمونږ سره د حفاظت دپاره چې کوم فوځ و، هغه د هندوانو و. دوی جواهر لال ته وویل چې مونږ ته یو تقریر وکړه نو جواهر لال ورته تقریر وکړو او د هغې نه پس هغوی د گاندهي جي زنده باد او جواهر لال زنده باد او باچا خان زنده باد نارې ووهلې. چونکه په وزیرستان کې زمونږ د دورې انتظام د فوځ

په لاس کې و او هغه هندوان وو، نودلته هېڅ قسم گډېږي ونه شو.

مونږ چې بېرته میرانشا ته راغلو نو دا ټول پولیټیکل اېجنټان او ریزیډنټ موجود وو، نو جواهر لال ترې دا تپوس وکړو چې دا په کروړونو روپۍ په قبایلو باندې لگېږي نو تاسو د دې خلکو دپاره څه کړې دي؟ هغوی سره د دې خبرې ځواب نه و ولې چې هغوی د خلکو دپاره څه کړي نه وو. نو ما په کې مداخلت وکړ چې دوی حود پښتنو دپاره ډېر څه کړي دي. انگرېزان زما په خبره خوشحاله شول خو چې ما ورپسې دا خبره وکړه چې دوی په دې پیسو په پښتنو کې داسې بد عادتونه او د پیسې محبت پیدا کړي دی چې پیسې ورته ونیسي نو بیا هر څه کوي او جایز ناجایز نه گوري. په دې خبره پیرنگیان خپه شول.

بیا مونږ له میرانشا نه وانهې ته لاړو چې داهم وزیرستان و دلته پولیټیکل اېجنټ هندو و، د هغه نوم دیوان شیوسرن لال و، دلته زمونږ ډېر لوی استقبال وشو، زمونږ د مېلمستیا دپاره قبایلو راله گډان راوستلي وو، د جواهر لال نهرو تقریر دلته خلکو په ډېر بڼه شان واورېد او د هغه تائید یې وکړلو.

تورخم:

د دغه ځای نه واپس پېښور ته راغلو په سباله مود تورخم دوره شروع کړه د خیبر پولیټیکل اېجنټ مسلمان و، صاحبزاده خورشید یې نوم و، چې جمرود ته ورسېدو، نو سړک نه په لږه فاصله باندې افریدی ناست وو او چې مونږ یې ولیدو

نو په لاسونو کې يې چيترې وې هغه يې مونږ ته خوځولې او مونږ ښځ تورخم ته لاړو دغه د افغانستان او هندوستان سرحد و، اوڅه وخت چې مونږ دغلته چای څکله، يو زلمی افریدی راغی او پولتيکل اېجنټ ته يې ووي چې دوی خو زموږ مېلمان دي، دوی سره داسې سلوک په کار نه دی چې مونږ را روان شو او لنډې کوتل ته را نژدې شو، نو پولتيکل تحصيلدار په منډه منډه راغی او ورته يې وويل چې دلته خو شينواري را جمع شوي دي، مونږ چې هلته ورسېدو نو هغو خلکو په مونږ کاني را وورول، پولتيکل اېجنټ زموږ نه مخکې و هغه کوز شو، هغه سره چې کوم سپايان وو هغوی ته يې ووي چې په دوی ډزې وکړئ، نو هغه خلک چې يو څو ډزې پرې وشوې و تنبېدل. زموږ د موټر شيشې ماتې شوې خو مونږ بچ شو او په کانو ونه لگېدو صاحبزاده صاحب يو شريف سړی و، زموږ د حفاظت دپاره به زموږ نه مخکې و، د ډوډی انتظام صاحبزاده صاحب زموږ دپاره کړی و، مونږ ډوډی وخوره هلته څه خلک هم موجود وو هغوی سره مو خبرې اترې وشوې او واپس پېښور ته راغلو.

د ملکنډ ايجنسي:

بله ورځ زموږ دوره د ملکنډ اېجنسي وه دغلته هم پولتيکل اېجنټ مسلمان و شيخ محبوب علي يې نوم و، دی د شياخانو د کلي و، ډېر خراب انسان و، د خيبر په دوره کې چې مونږ تلو نو د دورې انتظام د پوليس په ذريعه و، ډاکټر صاحب ته ما ووي چې د ملکنډ د دورې انتظام د فوځ په ذريعه

کول په کار دي لکه څنگه چې په وزيرستان کې شوی و. او که ته د فوځ انتظام نه شې کولی، نو بيا به مونږ د خدايي خدمتگارو په ذريعه د خپل حفاظت انتظام وکړو. ولې چې هلته پولتيکل اېجنټ شيخ محبوب علي دی، مونږ خبر شو چې شيخ محبوب علي راغلی دی او گورنر کيرو سره يې ملاقات کړی دی. دا سړی د انگرېزانو ډېر وفادار او بې ضميره اېجنټ و، دی ډېر کمينه سړی و او د ده دلاسه پښتون قوم ډېر تباہ شوی و، په افغانستان کې د برتانوي سفير هيملفري په چا کړی کې د امان الله خان د حکومت تخته د ده په ذريعه اورېدلې وه او بچه سقاو يې دکابل په تخت کښېنولی و، په ډېره اسماعيل خان کې د هندوانو خلاف فساد هم ده کړی و، ولې چې دی دغه وخت کې هلته اسستنت کمشنر و، ليکن ډاکټر صاحب يو عجيبه سړی و چې مونږ د هوايي جهاز نه په رسالپور کې کوز شو، نو زموږ د انتظام دپاره صرف پوليس ولاړ وو، زه ډېر خپه شوم، نو ما ووې چې زه دې دوره کې دوی سره هډو ځم نه، ولې جواهر لال مې يوازې پرېښوی نه شو، مونږ د رسالپور نه په موټرونو کې روان شو، چې مونږ سخاکوټ ته ورسېدو، نو راحت خان دوی زمونږ استقبال ته ولاړ وو نو مونږ ورته کوز شو او هغوی سره کښېناستو چې په دې کې شيخ محبوب علي هم راغی، يو ساعت پس له دوی نه رخصت شو، شيخ زمونږ خلاف انتظام کړی و، ليکن چې ده کوم وخت مقرر کړی و مونږ د هغه وخت نه مخکې ورسېدو، مونږ د ده په بنگله کې ناست وو او چای مو څکلې چې په دې کې مو د خلکو چغې واورېدې د شپې يې

د ډاکټر صاحب ډېرې خوشامندې کولې، زمونږ نه هم چاپیره
 گرځېدو ډېر خوشامندگر سړی و، دده د بنگلې سره جوختې
 دوه کمري وې معلومېږي داسې چې هغه د مېلمنو دپاره وې. زه
 او جواهر لال هغې کې ځملاستو او ډاکټر صاحب يې ځان سره
 پخپله بنگله کې اوډه کړو، ده مونږ له د جرگې را غونډولو څه
 انتظام نه و کړی. زمونږ د سخاکوت راحت خان خدایي
 خدمتگار راغی، نو مونږ ورته ووي چې ددې علاقې خلک
 خبر کړه چې سحر له مونږ له راشي چې شيخ خبر شو نو موټر
 يې ورله مات کړو او هغه خپل خلک خبر نه کړی شول او که
 څوک خبر شو هغه چا مونږ له را پرې نه بسودل سحر وختي
 راحت خان راغی او مونږ يې خبر کړو چې شيخ محبوب علي
 ډېر خلک را غوښتي دي، تاسو خپل د بچاو انتظام وکړئ،
 مونږ سره دوه لاری وې چې هغه کې پوليس وو او په هره لاری
 کې پوليس سره يو يو پيرنگی و، مونږ خبر شو چې هغوی
 شپې تېرولو ته د دې ځای نه درگی. له تلي دي چې راحت خان
 زه د دې کيسې نه خبر کړم نو ما ډاکټر صاحب بېل کړو او ورته
 مې ووي چې دې شيخ داسې کيسه جوړه کړه، شيخ مونږ ته
 مخامخ ولاړ و، او ما چې ډاکټر صاحب سره خبرې کولې نو
 شيخ مونږ ته غوږ اېښی و. زمونږ خبرې يې واورېدې نو ډاکټر
 صاحب له راغی او مونږ ته يې ووي چې زه به داسې حرامي يم؟
 او ولې پښتون نه يم؟ او ته خو زما پلار يې، نو زه به د خپل
 پلار لحاظ هم نه کوم؟ ډاکټر صاحب کې دا کمزوري وه چې
 هغه به د خوشامندو نه ډېر متاثره کېدو، ما ورته ووي چې تر
 کومه پورې زمونږ گارډ راغلی نه دی مونږ نه ځو، زمونږ د

پوليس گارډ او د ده يوه مشوره وه او هغه ځکه د شپې دپاره دلته نه و پاتې شوي او د دغه وخته پورې راغلي نه وو، خوده ډاکټر صاحب ته ووي چې راځئ څو که مونږ شو او که ډاکټر صاحب شو خو روان شو، د شيخ موټر مخکې و او زمونږ موټر ورپسې و، چې قلا له را ورسېدو نو د هغې نه يو څو انگرېزان راوتي وو، مونږ ته ولاړ وو، ده موټر ودرولو مونږ هم ودرېدو مونږ د موټر نه کوز شو او د هغه انگرېزانو سره قلا ته ننوتلو، شيخ صاحب لاړ، مونږ يې يواځې پرېښو، څه ساعت پس مونږ د قلا نه راووتلو، مونږ چې لږ مخکې شونو په سرک يوه لارې ولاړه وه، سرک يې بند کړی و، او ډېر خلک د غره د پاسه ولاړ وو، د مرده باد د چغو سره يې په مونږ کاني را وړول شروع کړل، ډاکټر صاحب موټر کې مخکې ناست و او زه او جواهر لال وروسته ناست وو، زه خو په يو کاني ولگېدم سترگې را باندې تورې شوې په جواهر لال ور پرېوتم. دی په ما را پرېوتو، ډاکټر صاحب سره مخکې د شيخ يو سړی ناست و، هغه هم د کاني نه سرتيت کړی و، د هغه په ملا تماچه وه هغه ډاکټر صاحب وليدله هغه يې د هغه د قاش نه را وايسته او د موټر نه يې لاس راوېنکو او خلکو ته يې ووي چې لرې شئ که نه گولی درغله خلک وروسته شو او لارې والا ته يې هم ووي چې لرې شه گني گولی درغله لارې هم لرې شوه دا هر څه د قلا خوا کې وشو او قلا د سرک په خوا کې وه او دا د هندوستان وزير اعظم و، خو زمونږ مدد له نه هغه پيرنگيان او نه څوک سرکاري خلک راغلل.

مونږ چې د ملکنډ د غاښي نه را کوز شو نو زمونږ هغه

پوليس گارډ او هغه دوه پيرنگيان مخې له راغلل بيا چې مونږ هلته کوز شو ټول کنډ و کپړ وو، دغو پيرنگيانو ته مې ووي چې تاسو زمونږ بڼه گارډ يئ وگورئ، مونږ په څه حال يو؟ زما خيال و چې محبوب علي به مخکې هم مونږ ته د مظاهرو دپاره خلک کښېنولي وي، نو تاسو خو زمونږ د حفاظت دپاره يئ چې څه وشو هغه خو وشو خو اوس دومره مهرباني وکړئ چې تاسو دا يوه لارې زمونږ د موټر نه مخکې کړئ او يوه وروسته کړئ او چې په لاره سرک سره نزدې خلک ووينئ نو لارې ودرئ او دا د مخکې لارې خلک دې لارې نه کوز شي هغه خلکو ته دې ووايي چې لرې شئ، که نه لرې کېدل نو بيا دې پرې لاتې چارج وکړي، که په لاتې چارج لرې نه شو نو بيا دې پرې د وروستو لارې خلک هوايي ډزې وکړي، بيا مونږ روان شو چې درگۍ ته را ورسېدو دغلته ډېر خلک جمع وو، شيخ محبوب علي هم ولاړ و او بيا په مونږ د کابو باران شروع شو يو سړي خو په جواهر لال يوه گټه را خلاصه کړه خو ما ورته لاس مخکې کړو، زما لاس مات شو خو جواهر لال مې بچ کړو يو بل سړی و چې د غولو کټوی يې را اخيستې وه او چې هغه يې په مونږ را خلاصه کړه نو زه او جواهر لال خو بچ شو خود ډاکټر صاحب مخ، سراو ټول وجود په غولو گنده شول، دلته شيخ محبوب علي پولټيکل اېجنټ ولاړ و او مونږ ته يې ووي چې په دې پوځ سرک مه ځئ چې کوم ځای تاسو له کچه سرک مخې له راشي، هغه نېغ چارسدې ته وتی دی په هغې لار شئ مخکې تاسو ته ډېر خلک ولاړ دي او سرک يې بند کړی دی. هسې نه چې لوی فساد وشي زه خود دې مخالف وم ما وې هم

په دې پوخ سرک څو څو زمونږ هغه گارډ نه تلو، نو په هغه کچه سرک را روان شو او پېښور ته را ورسېدو.

سردرياب:

سباله زمونږ دوره د خدايي خدمتگارو مرکز عاليه سردرياب ته وه. ما ډاکټر صاحب ته ووي چې ستا پوليس او ستا پوخ هېڅوک مونږ ځان سره نه بيايو، ستا انتظام مو په کار نه دی مونږ خپل انتظام پخپله کوو، مونږ د تلو د پاره داسې انتظام وکړو چې د پېښور نه تر سردرياب پورې د سرک په دواړو غاړو خدايي خدمتگار په وردی کې قطار قطار ولاړ وو او دواړه غاړې محفوظې شوې، زمونږ نظريه خود عدم تشدد وه خو چې خلک زمونږ د ملکنه د واقعي نه خبر شوي وو، نو هغوی د خپلو خدايي خدمتگارو د مدد او حفاظت د پاره سره د وسلې راغلل او د خدايي خدمتگارو شاته په ډېر گڼ تعداد کې په دې ټوله لاره ولاړ وو، کيږو ماڼکي صاحب ته ويلی و چې د مترې سرک چې کوم ځای کې د چارسدې پوخ سرک سره يو ځای شوی دی، دغلته دې د ملا گورو شيخان تيار کړي، چې د دوی په موټرونو حمله وکړي. خو چې هغوی دغلته د خدايي خدمتگارو زور وليده، نو د حملې جرات يې ونه کړی شو، دغه شيخان د خلیلو سره په پوله د خيبر په اېجنسی کې اوسېږي.

د سردرياب مرکز عاليه ته نژدې گل بېلې سره هم مسلم ليگيان په گڼ تعداد کې را جمع شوي وو، خو دوی هم جرات ونه کړی شو، د هشنغر پښتانه سره د لويو لويو ډلو باوسله

زمونږ د امداد د پاره مرکز عاليه له راغلل او ليگيانو چې د دې خلکو زور او طاقت وليدو نو وتښتېدل.

سحر چې مونږ مرکز له د تللو انتظام کولو زه د کمرې نه بهر راووتم نو څه گورم چې ډېر پيرنگيان په انگن کې ناست دي، او فوځ هم په سرک کې ولاړ دی ما هغو پيرنگيانو ته ووي چې تاسو تکليف مه کوئ. مونږ نن خپل انتظام پخپله کړی دی بڼه به دا وي چې تاسو ولاړ شئ او خپل فوځ هم بوځئ او مونږ پسې را نه شئ.

مونږ مرکز ته روان شو د خدايي خدمتگارو نه علاوه دومره هجوم جمع شوی و، چې درته يې بيان کولی نه شم، مونږ په خيريت سره مرکز ته ورسېدو، مرکز کې ډېر مخلوق را جمع شوی وو، جلسه شروع شوه، نظمو نه وويلی شول، جواهر لال ډېر ښکلې تقرير وکړو او ده ووي چې زه نن ډېر خوشحاله يم چې د پښتنو په مخکه زما د بدن يو څو څاڅکي وينه تويې شوه او زه اميد کوم چې دا د مکر فرېب او ظلم نه ډک نظام به ډېر زړ بدل شي. د جواهر لال نهرو صاحب د تقرير نه پس ما هم خپلو پښتنو وروڼو سره يو څو خبرې وکړې او دا مې ورته ووي چې دنيا کې مشهوره ده چې پښتانه ډېر مهمان نواز دي خود گورنر کيرو په لمسونه هغه روايات پاتې نه شول دلته دوی خپل مېلمه سره دومره سپک سلوک وکړو چې دنيا به ترې پوزه پته کړي. دا هر څه کيرو د يو پښتون شيخ محبوب علي په ذريعه وکړل شيخ ټول پښتانه په دنيا کې بد نام کړل. د جواهر لال گناه دا وه چې ده وې چې زه د پښتنو قبایلو د خير د پاره په دوره درځم او کيرو ورته وې چې مه راځه زمونږ پوليټيکل نظام

کې دخل مه کوه نو ده ورته ووي چې زه به خامخا درځم. زه د دې ذمه وار یم دا زما محکمه ده او دی صوبه سرحد ته زمونږ د پښتنو د ابادۍ، ترقۍ او د خیر د پاره راغلی و، په سباله پندت جواهر لال نهرو زمونږ نه ډیلي ته رخصت شو.

مولانا صاحب په خپل کتاب کې دا لیکلي دي: چې په پښتنو کې مهمان نوازي لوی اخلاقي صفت دی ولې دوی کې دا صفت نه و او دوی بخل کولو، په دې ترېنه پښتانه بېزار وو، دی وایي چې یو ځل د دوی ملگري زما مېلمانه وو چې ما ورته چایو سره بسکت راوړل نو هغوی ډېر خوشحاله شول او ماته یې وویل چې د دې څه نوم دی؟ دا خود ډاکټر صاحب بنگله کې مونږ لیدلي وو خو هغه مونږ ته نه وو راکړي.

مولانا صاحب د دې خبرې تحقیق نه دی کړی او دا یې لیکلي دي، زمونږ خودا تهذیب نه دی چې یو یې خورې او بل له یې نه ورکوي. مونږ خوداسې یو چې اوس هم څه مونږ خورو هغه خپلو مېلمنو او نوکرانو ته هم ورکوو او ورسره یو ځای یې خورو.

زمونږ مرکز کې هم زمونږ دا قاعده وه چې ډوډۍ ته به کښېناستو او مونږ به د لسو کسانو خوراک پوخ کړی و، د پاسه به شل نور راغلل نو مونږ به کښېناستو هغه به مو ټوکره ټوکره خپلو کښې تقسیم کړه او په شریکه به مو وخوره او اوس هم دغه شان کوو.

زه جېران یم چې مولانا صاحب دا خبره د ډاکټر صاحب په هکله کوي، چې هغه خودومره مهمان نواز و چې دا کیسه یې افراط ته رسولې وه، زه په دې نه پوهېږم چې دا مولانا صاحب

ته کلکتې ته کوم کسان ورغلي وو؟

دغه شان دی دا خبره هم لیکي، چې د انتخاباتو وخت کې کانگرس دوی ته ډېر رقم ورکړی و، خو دوی ډېر لږ خرڅ کړو، نو ځکه ډېر امیدواران د خرڅ د کمي په وجه فېل شول، مونږ خدایي خدمتگارو خو هېچرې د کانگرس نه یوه پیسه هم اخیستې نه ده. بلکې په دې خبره خو جواهر لال زما نه خپه شوی و او ډاکټر انصاري صاحب ته یې شکایت کړی و، چې دی ډېر مغرور دی. زه چې به د کانگرس د ورکنګ کمېټې اجلاس له تلم نو ټولو ممبرانو به چې د رېل د سیکنډ کلاس کوم خرڅ اخیستو، ما هېڅکله هغه هم اخیستی نه و. البته که پارلیمنټري بورډ له دوی نه څه اخیستی وي نو هغه به پارلیمنټري بورډ اخیستی وي، هغه ټول په ځای خرڅ شوي دي او څومره کسان چې دوی ودرولي وو، هغه ټول کامیاب شوي دي او په لوی اکثریت مونږ الیکشن گټلی دی، نو بیا دا سوال څنگه پیدا کېږي؟ د حیرانتیا خبره دا ده چې مولانا صاحب دا اعتراض کوي چې صوبه سرحد والاو په انتخاباتو پیسې کمې ولگولې. عام عقل خودا وایي چې که صوبه سرحد کې خدایي خدمتگارو مکمله کامیابي حاصله کړه او رقم یې هم کم ولگولو، نو دا د هغوی یوه سیاسي کامیابي وه، مولانا صاحب په دې هم اعتراض ضروري وگڼلو.

بجټ پېش کول:

مونږ ته یو نوی مشکل هغه وخت پیدا شو، چې لیاقت علي خان د نوي کال بجټ پېش کړو، دا ښکاره د کانگرس پالیسي

وه چې معاشي بنسخته پورته والي خستم کړي او ورو ورو د
 سرمايه دارانه نظام په خاي سوشلسټ نظام قايم کړي، د
 کانگرس د اليکشن په ميني فيستو (منشور) کې هم دارنگ
 ويل شوي و، د جنگ دوران کې چې مختلف قسم سرمايه
 دارانو کومه نفعه کړې وه، د هغې په هکله جواهر لال بيانات
 جاري کړي و، دا خبره عامو خلکو ته معلومه وه چې د دې
 رقم ډېره زياته حصه پته کړې شوې وه، او په هغې انکم ټيکس
 نه دی ادا شوی. د هغې مطلب دا و چې حکومت د دې غټ رقم
 نه محروم شوی دی. زمونږ خيال دا و چې د هندوستان
 حکومت ته د دې ټيکس د حاصلولو د پاره ساخته کارروايي
 پکار ده. ولې چې دا ټيکس (ماليه) واجب و خو ادا شوې نه و،
 لياقت علي خان يو داسې بخت جوړ کړی و چې په ظاهره د
 کانگرس د اعلاناتو مطابق وو، ليکن دراصل د هغې مطلب د
 کانگرس بدنامول وو، داسې چې د کانگرس مطالبې په ناقابل
 عمل شکل کې پېش شوې وې. د هغه د ټيکس تجويزونو د
 ملک د دولت منې طبقې نه مفلس جوړول او صنعت او حرفت
 ته نقصان رسول وو، ورسره هغه دا تجويز هم کړی و، چې يو
 کميشن دې مقرر شي چې د هغه ټيکسونو په هکله چې ادا
 شوي نه دي، تحقيقات وکړي او د هغو د حاصلولو انتظام
 وکړي. دا خو مونږ ټولو غوښتل چې د دولت تقسيم کې زيات
 نه زيات مساوات پيدا کړي شي او د هغه خلکو سره محاسبه
 وشي. چا چې ټيکس نه دی ادا کړی د دې د پاره مونږ اصولي
 ډول د لياقت علي خان د بخت مخالف نه وو، د کابينې مجلس
 کې لياقت علي خان وويل چې د هغه تجويز د کانگرس د ذمه

وارو لیدرانو په بیاناتو مېني دی. هغه د دې خبرې اعتراض وکړو چې که جواهر لال بیانات نه وي ورکړي نو د هغه ذهن به دې لورې ته نه وو تللی. د بجهت په هکله قاعده دا ده چې وزیر خزانه ټول بجهت د خپلې کابینې د ملگرو وزیرانو په رای او مشوره جوړوي. ولې دلته نو ایزاده لیاقت علي خان خپلو ملگرو ته صرف هغه یوه سرسري جایزه پېش کړه او د مفصل بجهت دپاره یې هغوی په اعتماد کې وانه خيستل.

تر کومه چې د عامو امورو تعلق و. کابینې ورسره اتفاق وکړو، دغه شان یې د کابینې نه منظوري حاصله کړه او بیا یې بجهت داسې جوړ کړو چې صرف انتها پسندی نه وه بلکې د قوم معاشي نظام ته د نقصان رسولو نیت هم و. مونږ په دې پوهوو چې دا بجهت اصولي طور د کانگرس د سیاست او پالیسی مطابق و. کانگرس ټول عمر دا ویلي وو چې مونږ به د سرمایه دارانه نظام مخالفت کوو او غریبو له به د ملک په دولت کې خپله برخه ورکوو، نو د دې وجهې نه اصولي طور مونږ د دې بجهت مخالفت نه شو کولی.

د مونت بیټن مشن:

لارډ مونت بیټن د لارډ وېبول د برطرفی نه وروسته د هندوستان گورنر جنرل مقرر شو، د هندوستان د راتلونو نه مخکې د لیبر وزارت دې د خپلو ټولو مسائلو نه او خواهشاتو نه خبر کړی وه، مستر اټلي هغه ته هدایت ورکړی و، چې د ۳۰ جون ۱۹۴۸ نه مخکې باید هندوستان ته اقتدار ورکړی شي. د مارچ په ۲۲ باندي ډیلي ته راوړسېد او د مارچ په ۲۴

يې د وایسرای او د گورنر جنرل په حیث سوگند پورته کړو. د سوگند نه وروسته هغه یو لنډ تقریر وکړه، په دې تقریر کې هغه په دې ضرورت زور واچوه، چې څو میاشتو کې د ننه به د مسائلو د حل څه لار راووستلی شي، دغه وخت د کانگرس او مسلم لیگ اختلافات داسې ځای ته رسېدلي وو، چې د درېم گړي د وساطت نه به یې جوړه نا ممکنه وه، په دې وخت کې حالات خرابېدل د کلکتې د فسادونو نه وروسته بهار او نواکلي کې فرقه وارانې فسادونه شروع شوي وو بیا وروسته په بمبې گنبي گړې وشو، پنجاب تر دغه وخته پورې خاموش و، لیکن هغله هم د نارامۍ او گډوډۍ اثار ښکاره کېدل. ملک خضر حیات خان د مارچ په دویم د پنجاب د چیف منسټري نه استعفا ورکړې وه، د مارچ د ۴ تاریخ په مظاهرو کې ۱۳ کسان مړه شول او ډېر زخمیان شول او د دې فرقه وارانې فسادونو اور د صوبې په نورو برخو کې هم خور شو، امرتسر، راولپنډۍ او ټکسیلا کې په لویه پیمانې فسادونه وشول، یو طرفته فرقه وارانې جذبات زیاتېدل او بل طرف ته د حکومت انتظام سست کېده، مرکزي کابینه کې د کانگرس او لیگ په مینځ کې د عدم تعاون په وجه حالات نور هم خرابېده، د مرکزي حکومت ارکان هر وخت د یو بل مقابلي ته ولاړ وو، دا حکومت بالکل معطل شوی و، د مسلم لیگ سره د مالیاتو محکمه وه چې هغه د حکومت بنیاد گڼلی شي یاد ولری چې ددې ټوله ذمه واري د سردار پټېل په سر باندې ده چې هغه وزارت داخله د ځان سره د ساتلو په فکر کې د مالیاتو محکمه لیگ ته ورکړې وه، په مالیاتو کې ډېر داسې قابل افسران

مسلمانان وو، چې چا د لياقت علي خان سره په هره ممکنه طريقه مرسته کوله.

د پيرنگيانو زړه لوبه کاميابه شوه، هغوی په ملک کې په داسې حالاتو پيدا کولو کې کامياب شول، چې کانگرس او مسلم ليگ په کور کې سره پرې نه شو جوړېدی، او اخر هغوی پيرنگي ته کښېناستل چې هغه اوس ددې لانجې څه حل راوباسي چنانچه مونت بېټن د پيرنگيانو د طرفه خپله د تقسيم هند منصوبه ورو ورو د کانگرس مشرانو ته وړاندې کوله او دا تاثير يې ورکوو چې اوس په موجوده حالاتو کې بې د دې نه بل هېڅ علاج نشته.

مونت بېټن ډېر ذهين او ځيرک سړی و، هغه به د خپلو ټولو هندوستانی ملگرو د زړونو حال معلومولو، هغه چې وليدل چې سردار پټېل دده د نظريې منلو ته تيار دی، نو دده په لاس راواړولو دپاره يې د خپل شخصيت او دلفرېبې ټول طاقت په کار واچولو. په خپلو خبرو کې به هغه سردار پټېل د غوز سره مشابه کولو چې د هغه پوټکی کلک دی خو چې مات يې کړې، نو د ننه يې چغزی راوځي. د سردار پټېل د تسخير نه وروسته هغه جواهر لال ته متوجه شو، اول کې جواهر لال د تقسيم خبره نه اورېدله او عکس العمل به يې ډېر سخت و، ليکن مونت بېټن ورپسې و تردې چې ورو ورو د جواهر لال مخالفت قوت هم مات شو، څنگه چې دا حالت معلومېدل چې د سردار پټېل سره جواهر لال نهرو هم د مونت بېټن دوی منصوبې سره مني، نوزه ډېر زهير شوم، ولې چې مونږ دا د هند تقسيم نه بلکې د مسلم تقسيم گنلو، زما د پخوانه هم دا فکر

و او اوس هم دا فکر دی چې د کيښت مشن پلان په هر لحاظ زمونږ د مسایلو د حل ډېره بڼه لاره ده. د دې نه د هندوستان یو والی او هرې فرقې ته د آزاد او با عزته ژوند موقع په لاس ورتله، صرف د مسلمان د مفادو خیال چې یې په نظر کې وساتو نو د دې نه د بل بهتر صورت امید نه شو کېدی. په کومو صوبو کې چې د دوی اکثریت و، هلته دوی ته په داخلي چارو کې پوره واک اختیار په لاس ورته، که د وفاقي هندوستان صوبو ته نظر وکړو، نو که مونږ بلوچستان له یو صوبایي حیثیت ورکړو نو بیا به په مرکزي حکومت کې هم د صوبو په تناسب مسلمانان د غیر مسلمو سره قریباً مساوي حیثیت حاصل کړي.

مولانا آزاد وايي چې «ما په دې ټولو مسئلو ډېر غور وکه، ما سوچ وکړو چې گاندهي جي دومره زر خپله رایه څنگه بدله کړه؟، زما خیال دی چې دا د سردار پتېل د اثر نتیجه ده، پتېل به ښکاره ویل چې بې د تقسیم نه بله چاره نشته، د تجربې نه ثابته شوه چې د مسلم لیگ سره یو ځای کار کول ممکن نه دي، کېدی شي سردار پتېل یوې بلې خبرې ته هم اهمیت ورکوی وې چې لارډ لویې مونت بېټن ویل چې کانگرس د مرکزي حکومت په کمزورو ساتلو صرف د مسلم لیگ د اعتراض د جواب ورکولو دپاره راضي شوی و، او د دې په وجه صوبو ته د پوره داخلي خودمختاری حق ورکړل شوی و، مگر په یو داسې ملک کې چې هلته د ژبې، مذهب او تهذیب دومره اختلاف وي، د مرکز کمزوری اتحاد د ښمنو نظریو ته قوت ورکوي. د لیگ نه چې ځان جدا کړی شي نو بیا د یو مضبوط

مرکزي حکومت انتظام کېدی شي او داسې قانون جوړېدی شي چې د هندوستان د متحد ساتلو دپاره به فايده مند وي، مونت بېټن دا مشوره ورکړه چې په شمال مشرق او شمال مغرب کې چې يو خو وړې ټوکړې مسلم ليگ له ورکړې شي نو د باقي هندوستان به يو مضبوط او مستحکم رياست جوړ کړی شي. په سردار پټېل باندې د دې دليل زيات اثر وشو چې د مسلم ليگ سره د اتحاد په وجه به د هندوستان اتحاد او استحکام په خطر کې پرېوځي. زما خيال دا دی چې يوازې سردار پټېل نه بلکې په جواهر لال نهرو هم د دې دليل اثر شوی وو، دغه دليلونه چې سردار پټېل او مونت بېټن دوباره وويل نو د تقسيم په مخالفت کې د گاندهي جي په نظريه کې هم کمزوري راغله، څنگه چې دوی وليدل چې خلک د کيمنت پلان سخت مخالف دي نو د هغې په ځای يې د تقسيم د پلان د پېش کولو چې د ده د خيال سره برابر و تيار وکړه، هر کله چې د تقسيم مسئله په نسکاره ډول منځ ته راغله، نو د پنجاب او بنگال مسئلې لوی اهميت پيدا کړ، مونت بېټن وويل ځکه چې د تقسيم بنياد د مسلمانانو د اکثريت علاقې وې او د پنجاب او بنگال په ځينو برخو کې د مسلمانانو اکثريت دی، په دې وجه په دې دواړو صوبو کې هم تقسيم کول په کار دي، خو د کانگرس ليدرانو ته يې مشوره ورکړه چې دغه سوال اوس مه پورته کوئ، او دوی ته يې يقين ورکړ چې په يور اتلونکي مناسب وخت کې به زه په خپله دغه سوال پورته کړم. په دې وخت کې مونت بېټن د تقسيم په باره کې خپل تجويز تيار کړی و، نو د برتانوي حکومت سره د خبرو اترو او د تجويز د

منظوري د حاصلولو دپاره يې د لندن د تلو فېصله وکړه. ما د مۍ په ۱۴ د مونت بېټن سره په شمله کې وليدل، يو ساعت مې ورسره خبرې وکړې، بيا مې ورته اپيل وکړ چې د کيښت مشن پلان په خاورو کې مه ښخوئ، مونږ بايد د صبر نه کار واخلو ولې چې د دې پلان د کاميابۍ اميد اوس هم شته دی، که مونږ تقسيم په تلوار و منلو نو هندوستان ته به ډېر نقصان ورسېږي. ما بېټن ته دا هم وويل چې تال د تقسيم ممکنه نتايج هم په ذهن کې ساتل په کار دي، د تقسيم نه مخکې هم په کلکته، نواکالي، بهار او بمبۍ او پنجاب کې فسادونه وشول، هندوانو په مسلمانانو او مسلمانانو په هندوانو حملې وکړې، په داسې حال کې که ملک تقسيم شي نو د وينو لښتې به وبهېږي او د دې خونريزۍ ذمه واري به د انگرېزانو په غاړه وي، خومونت بېټن راته فوري جواب راکړو چې زه تا ته پوره يقين درکوم چې زه به هېڅوک فساد او وينو بېولو ته پرې نه ږدم.

يو وار چې تقسيم اصولاً ومنل شي، نو بيا به زه حکمونه جاري کړم چې په ملک کې هېڅوک فرقه واران نه فساد ونه کړي شي، خو بيا ټولې دنيا ته معلومه شوه چې د تقسيم د اعلان نه وروسته د ملک په ټولو برخو کې د وينو لښتې وبهېدل او بېگناه ښځې او ماشومان قتل شول او د مسلمانانو او هندوانو د قتل عام د مخنيوي دپاره هېڅ سود مند تدبير ونه کړی شو.

ډايرکټ اېکشن او مساوات:

پنجاب کې دهندو او مسلمان جگړه شروع شوې وه، دا

خبرونه چې به په اخبارونو کې راتلل، نو د دې په وجه به د هندو او مسلمان نفرت او کشیدګي زیاتېده، لیکن چې په ۱۹۴۲ کال کې په هندوستان کې کوم فسادونه شروع وو، نو په کلکته کې چې د مسلم لیګ له طرفه ډایرکټ ایکشن وشو نو دغه اور ته یې د تیلو کار ورکړو، د کلکته په ښار کې خود مسلم لیګ د لاسه ډېر لږ هندوان مړه او تالاشو، خو هندوانو د دې بدله په بهار کې واخیسته، مسلمانان منظم نه دي او هندوان منظم دي. دوی په کلکته کې دومره خلک مړه او لوت نه کړل، چې څومره په بهار کې مړه کړل، لوت یې کړل او یوه لویه تباهي یې وکړه. زه پخپله دغلتنه د مسلمانانو د امداد دپاره تللی وم. مونږ به کله نا کله سهروردي صاحب ته ویلی چې دا په بهار کې چې د مسلمانانو دومره بربادي وشوه، د مسلم لیګ د ډایرکټ ایکشن په وجه وشوه او تا وکړه نو هغه به وې چې ما سره لیکلی خط شته که د رښتیاو وخت راغی نو هغه به ښکاره کړم، د کلکته په ښار کې د بهار خلک مړه شوي وو، بیا د بهار د بدل د اخیستو په بانه په نواکلي کې په هندوانو ډېر زور او ظلم وشو د پیرنګیانو دا پالیسي کامیابه شوه چې: (پهوت ډالو اور حکومت کړو). انګرېزان د مسلم لیګ په دغه کار ډېر خوشحاله وو ځکه چې د هندوستان په دې خرمستو باندي انګرېز «نوکرشاهي» د انګلستان د مزدور پارټۍ حکومت باندي دا واضحه کول او ثابتول غوښتل چې د هندوستان خلک د ځناورو په شان د یو بل وینو ځکلو ته تړي ناست دي او د یو بل غوښو خوړلو او څرمن وښکلو پسې دي او دا چې د بنیادمو په شان د اوسېدو شعور خو په دوی کې

ورک دی د دې دپاره په دوی کې د انگرېزانو حکومت ضروري دی، او دوی له خپل حکومت مه ورکوئ او که داسې ونه شوه نو دوی به پخپلو کې یو بل تباہ او برباد کړي.

زه بهار کې:

مسلم لیگ د انگرېزانو پیداوار وو، د دې دپاره هغوی د صورت حال نه ناجایزه فایده اخیستل خوښ کړو او د امن او سلامتی د خرابولو دپاره مسلم لیگ او پیرنګیان په یوه سلا وو.

د دوی په دومره تباہی د مسلم لیگ زړه یخ شوی نه و، هغوی په فرقه وارانہ سازشونو کې لګیا وو، د هغو فساد زپلو مظلومانو نه یې سیاسي فایده اوچتولی او هغوی له یې دا ترغیب ورکولو چې بنگال ته هجرت وکړي. زه د دې مظلومانو په فکر کې ډوب وم چې دوی به بیا څنگه پخپلو کلو او کورونو کې اباد کړم، لیکن هغوی مسلم لیگ داسې تار باندې خپږولی وو، چې زما خبرې په هغوی بڼې نه لګېدې، د دې دپاره زه د مسلم لیگ لیډرانو له ورغلم دا خلک د محمد یونس بیرسټر په یو عالیشان مکان کې دپره وو، چې کله زه هغوی له ورغلی یم نو دوی په خوړلو او څکلو کې اخته وو او ماته به یې وویل چې مونږ تاسره خبرې نه کوو او چې بیا ناظم الدین ورته وویل چې مونږ له په کار دي چې ورسره خبرې وکړو نو دوی زما خبرو اورېدو ته تیار شول ما هغوی ته ووي چې تاسو له راغلی یم او تاسو ته دا عرض کوم چې د دې خلکو دپره تباہي شوې ده او اوس به ښه دا وي چې دوی معاف کړئ،

نور يې مه تباہ کوي او دا څومره تباهي چې د دوی وشوه دا لږه ده څه؟ دا تاسو چې دوی ته د بنگال د هجرت مشورې او ترغيب ورکوي نو که په حقيقي معنو کې دوی هلته ابادوي، نو زما په دې هېڅ اعتراض نشته او که دوی د خپلو سياسي غرضونو بنسټکار کول غواړي او که دوی نه سياسي فايده اوچتول غواړي نو دا مناسب نه دي، دوی ډېر تباہ او برباد شوي دي، ليکن ددې مسلم ليگو په زړونو کې رحم نه و ماخپل زور مهربان فيروز خان نون هم دلته شپاړس کاله پس وليدو، ما ترې نه پوښتنه وکړه چې تا خو وې چې مونږ به مشوره وکړو، نو تاله به ځواب درکړو نو تر اوسه پورې خو دې مال هغه ځواب نه دی راکړی؟ دی حياناک سپړی و، سترگې يې بنسټه کړې او څه ځواب يې رانکړو، حال دا دی چې د شملې په دعوت کې ده زما نه شکايت کړی و، چې تاسو کانگرس سره شوي، ما ورته ويلی وو، مونږ خو تاسو ته درغلي وو، خو تاسو زمونږ امداد اونکړو، او مونږ خو په يو لوی مصيبت کې وو، نو ځکه کانگرس ته لاړلو، که تاسو پنجاب اوس هم مونږ سره ملگري کېږئ نو زه اوس کانگرس نه استعفا ورکوم. ده ووي چې مونږ مشوره وکړو نو ځواب به درکړم.

مسلم ليگيان د يونس بيرستېر په بنگله کې ناست وو، خوړل، ځکل يې کول او د پټني د ښارنه بهر وتی نه شول او د بهار مسلمانان چې د کلو نه را تښتېدلي وو او په کيمپونو کې وو د اکثرونه خپل مال پخپلو کورونو کېښې ښخ پاتې شوی و، هغوی غوښتل چې مونږ سره څوک لاړ شي او د دغه مال

راوښکلو کښې مونږ سره مدد وکړي، خو مسلم ليگ خود وپري نه دنباره وتی نه شو، دوی چې د مسلم ليگ نه مایوسه شو نو بیا یې ما ته ووې چې ته به مونږ سره لار نه شي؟ مونږ پخپلو کورونو کې مالونه ښخ کړي دي چې هغه راوباسو ما ورته ووې چې زه خودلته ستاسو د خدمت دپاره راغلی يم څه وخت چې وایئ درسره ځم نو هغوی به ما روزانه څه کسان پخپل موټر کې خپلو کلو ته بوتلل او هغه خپل مالونه به یې راوښکل، هندوانو به ورته بد بد کتل، خو زما په وجه به یې څه ویل نه، زه دوی پسې کېمونو ته لارم او ورته مې وویل چې برسات شروع کېدونکی دی راځئ چې زه مو اباد کړم خو دوی زما دا خبره ونه منله ځکه چې دوی خو مسلم ليگ بنگال ته روان کړي وو، څو چې د بنگال د تللو په لاره کې ورته ډېر تکلیفونه او مصیبتونه پېښ شول نو بیا ماله راغلل، بیا زه د بهار حکومت ته ورغلم او هغه ټول وزیران خو ما سره د هزارې په جېلخانه کې پاتې شوي وو، هغوی ډېر زرد دوی د ابادولو انتظام وکړو او گاندهي جي چې په نواکلي کې و، هلته چونکه د هندوانو برخلاف فسادونه شوي وو، نو گاندهي جي هلته په دوره و، ما چې ورته خبر وکړو نو هغه د نواکلي دوره پرېښوده او دلته بهار ته د مسلمانانو د امداد دپاره راغی، مهاتما جي زما د خط په لیدو دلته راغی او هغه کار نور هم په تېزۍ روان شو، ما ته پیاری لال ویل چې گاندهي جي څه وخت نواکلي ته راغی، نومونږ ته یې وویل چې تاسو دلته دغه شان ناست یئ او خپله هغه کښېنه ناستو او چې په کومو ځایونو زور زیاتې او ظلم شوی و دی به هلته تللو او د هغه ځای خلکو ته به یې

ډاډگيرنه ورکوله او خدمت به يې کولو د هغه په ليدو مونږ کې هم جرات او همت پيدا شو بيا مونږ هم د هغه په شان په هغو مظلومانو گرځېدو او سړي څه کوي چې بسځې به هم گرځېدې اونه به وپرېدې، په دې باندې هغو خلکو کې ډېرښه اثر وشو ولې دلته پتینه (بهار) کې دا حال و، چې د مسلم ليگ ليدران د وېرې نه د پتني بنار کې گرځېدې نه شول، چې د کوم قوم ليدران زړور وي هغه قوم کې هم زړورتيا پيدا شي، او چې د کوم قوم ليدران بزدل وي هغه قوم کې بزدلي پيدا شي، ماته پياري لال بله خبره داهم کړې وه چې پتېل په بهار کې زما د گرځېدو مخالف وو، خو گاندهي جي ورته وويل چې دا مناسب نه دي.

مردولابهن هم گاندهي جي سره ملگرې وه او هغه دغه وخت د گاندهي جي سکتري وه، د هغې هم مسلمانانو سره ډېره همدردي وه، چې څومره مسلمانان به راغلل نومردولابهن به هغوی گاندهي جي ته بوتلل او هغه ته به يې خپل مصيبتونه او تکليفونه بيان کړل. دا خبره د کانگرس د مشرانو خوښه نه وه هغوی کوشش وکړو چې دا (مردولابهن) گاندهي جي نه لرې کړي او لرې کوله يې. نو هغه ماله راغله او ماته يې دا کيسه بيان کړه او راته يې ووي چې اوس خو ما ستاسو نه جدا کوي، ما ورته وويل ته هېڅ پروا مه کوه، تا هېڅوک د گاندهي جي نه لرې کولی نه شي، نو زه لارم او گاندهي جي ته مې وويل او هغه پاتې شوه، زه په بهار کې وم. ما غوښتل چې بهاريان سردوباره اباد کړم او ددې دپاره هلته دېره وم. خو چې څه وخت په پنجاب کې فسادات شروع شول، نو ماسره فکر شو،

بيا گاندهي جي ماته وويل چي دا کار به زه کوم، ځه ته سرحد ته لاڙ شه، نوزه سرحد ته راغلم. په صوبه سرحد کي د خدايي خدمتگاري د تحريک په وجه د مسلمانانو، هندوانو او سيکھانو تعلقات ډېر بڼه وو، بڼه ځه چي د ورونيو په شان وو، دا تحريک د خداي د مخلوق د خدمت او انسانيت تحريک و. دې تحريک په مسلمانانو، هندوانو سيکھانو کي د مينې محبت او خدمت جذبې پيدا کړي وه، چي پخوا يې مثال نه و. دا تحريک کليوال تحريک و، مرکزي يې هم په کلي کي و، ځکه چي اکثریت قوم په کلو کي اوسي. دې تحريک فرق د نورو تحريکونو نه دا و چي نور تحريکونه د ښارونو نه شروع کېږي او په کلو کي خورېږي. مگر دا تحريک د کلو نه شروع شو او په ښارونو کي خور شو.

تاريخ دا ښيي چي د ښارونو تحريکونه د حکومتونو د لاسه خراب شوي او له منځه تللي دي مگر کليوال تحريک څوک په اساني ختمولی نه شي، لکه زمونږ د خدايي خدمتگاري تحريک چي د ډېرو ظلمونو، کړاوونو، مصيبتونو باوجود چا ختم نه کړي شو او تر اوسه پورې جاري دي، په بهار کي چي کوم فسادونه وشول نو زمونږ د صوبي نه د مسلم ليگ رضا کاران بهار ته لاړل، دوی خدمت له تللي نه وو، دوی په هندو او مسلمان کي نفرت زياتولو له تللي وو، او چي د هغې ځای نه واپس راتلل نو ډېر هډوکي يې له ځان سره راوړل، او په سرحد کي يې کلي په کلي وگرځول او زمونږ په خلاف يې لويه پراېگنډه وکړه او مطلب يې دا و، چي په صوبه سرحد کي هم د هندو او مسلمان او سکھ په مينځ کي د نفاق

او فساد اور بل کړي. ولې فساد يې ونه کړی شو او په خپل مطلب کې کامياب نه شول، ولې چې دلته د خدايي خدمتگارو د تحریک په برکت د فساد او دښمنۍ جرړې اېستلی شوي وې.

خو چې لارډ مونت بیټن د هندوستان د تقسیم اعلان وکړو او دا يې هم وویل چې په صوبه سرحد کې به ریفرنډم کېږي، د دې زمونږ په صوبه ډېر خراب اثر وشو او دلته هم فسادونه شروع شول. نو بیا مسلم لیگیانو د پېښور په بازارونو او لارو کوڅو کې بېگناه خلک قتلول شروع کړل. د پېښور ښار بازارونه بند شول، هندوان، سکھان په خپلو کورونو کې قید وو، بهر ته راوتی نه شول، په کورونو کې هم د دوی عزت، دولت او سرونه محفوظ نه وو.

چې مونږ پوه شو چې سرکاري افسران زمونږ سره هېڅ قسم امداد ته تیار نه دي، بلکې هر څه زمونږ د وزارت د بدنامولو دپاره کوي، حکومت زمونږ و خو افسرانو زمونږ خبره نه منله نو مونږ فېصله وکړه او امین جان سالار اعظم ته مو حکم وکړو چې لس زره باوردي خدايي خدمتگار پېښور ته راولېږي. د حکم د رسېدو سره لس زره خدايي خدمتگار پېښور ته راغلل او د راتلو سره يې هندوان او سکھان د خپلو کورونو نه بهر راوېښکل، دکانونه يې پرانیستل او کارونه يې شروع کړل، د دوی په دکانونو د خدايي خدمتگارو پيښور و لگېدې، چې مسلم لیگیان ورته ضرر پېښ نه کړي او د هندوانو، سکھانو مال، ځان او عزت محفوظ شو، دغه شان په ټوله صوبه کې چې کوم کوم ځای خدايي خدمتگار وو هلته د هندوانو،

سکھانو مال، خان، عزت په امن و. په دوی کې بعضې انگرېز پرست هندوان هم وو چې د پيرنگيانو او ليگيانو په اشارو گډ بدل او دا مطالبه يې کوله چې د خدايي خدمتگارو حکومت دې لرې شي او صوبه کې دې گورنر راج قايم شي، په دې نه پوهېدل چې دا ټوله کيسه چا جوړه کړې وه؟ دا خو گورنر جوړه کړې وه خو چې څه وخت د لارډ لويې مونت بيټن او کانگرس د مشرانو په مينځ کې زمونږ په سر سودا وشوه. سودا په دې وشوه چې لارډ مونت بيټن ورته وويل چې پنجاب او بنگال به زه درته تقسيم کړم خو تاسو د دې په بدل کې صوبه سرحد پرېږدئ او ريفرنډم ومنئ، بيا يې په دريم جون ۱۹۴۷ د هندوستان د تقسيم اعلان وکړو او دا يې هم وويل چې په سرحد کې به د خلکو نه تپوس کېږي، نو تاسو خو د دې پيرنگي دې ظلم او بې انصافۍ ته وگورئ چې پنجاب تقسيمېږي، بنگال تقسيمېږي. هلته د خلکو نه تپوس نه کېږي. بلکې د اسمبلۍ نه کېږي او دلته زمونږ په صوبه کې د اسمبلۍ نه څوک تپوس نه کوي او د خلکو نه تپوس کېږي. حال دا دی چې زمونږ اليکشن خو په هندوستان او پاکستان خو مياشتې مخکې شوی و. خلکو خورايه ورکړې وه دوباره يې څه ضرورت و؟ که د کانگرس مشرانو زمونږ سره بې وفايي کړې نه وې او د تقسيم مسئله يې منلې نه وې نو په صوبه سرحد کې به د هندوانو، سيکھانو او مونږ ته دومره د سراو مال زيان نه وې رسېدلی او نه به سيکھان او هندوان دومره تباہ او برباد شوي وې.

دغه وخت مسلم ليگيان حکومت نيولي وو، او جېلونو کې

يې اچولي وو «لنډی د خټو نه دی» دوی خود چېلخانو تېرولو نه دي، د دوی هغه قید او چېلخانې خون نه قید وونه چېلخانې، د دوی دپاره ریستورانټ وو، څه عجیبه لوبه وه، د شپې به کور ته تلل، د ورځې به بازارونو کې گرځېدل، خپلو خپلوانو او دوستانو سره به یې مجلسونه کول د دې وجه دا وه چې گورنر زموږ د وزارت سره تعاون نه کولو او زموږ مخالف وو.

دوی چې بیا د چېل نه را ووتل او ډیلي ته راغلل زه هم په ډیلي کې وم، هلته ما دوی ولیدل او ټمین جان خان ته مې وویل چې یه هلکه دا پاکستان چې جوړوئ نو لږ خو فکر وکړئ. دې کې به د پښتون څه حال وي؟، اکثریت خود پنجاب دی نو اقتدار به هم د پنجاب وي، نو ده راته وویل چې اوس یې جوړوو، او که بیا په کې زموږ خیر نه وو نو بیا به یې وران کړو، افسوس دی چې ټمین جان خان اوس نشته گني ما به ترې تپوس کړی وی چې راشه وگوره چې اوس پاکستان کې د پښتنو څه حال دی؟.

د تقسیم اعلان:

څه وخت چې مونږ بیتن د می په ۳۰ ډیلي ته واپس راغی نو د جون په ۳ یې د هندوستان د تقسیم په باب د برتانوي حکومت له خوا د منظور شوې منصوبې اعلان وکړو، د دې منصوبې په اعلان کېدو سره د هندوستان د متحد پاتې کېدو ټول امیدونه ختم شول، برتانوي حکومت د تقسیم د مسئلې په دومره زړ منلو کې د هندوستان نه زیات د خپلو مفادو خیال

ساتلی و، ولې چې یو داسې ریاست چې اقتدار یې د مسلم لیگ په لاس کې وي د برتانوي اثر په حلقه کې زیات پاتې کېدلی شي.

د ورکنګ کمیټې اجلاس:

بیا په دغه تاریخ په دې نوي حال باندې د غور کولو دپاره د کانګرس د ورکنګ کمیټې غونډه وشوه، سردار پتېل او راج ګوپال اچاریه خوله پخوانه د تقسیم طرفدار او د کینټ مشن مخالف وو، مګر په غونډه کې چې ګاندهي جي هم د تقسیم طرفداري وکړه، نو مونږ ټول حیران پاتې شو، بله مسئله په سرحد کې د ریفرنډم مسئله وه دا مسئله هم د لارډ مونت بیټن په منصوبه کې راغلې وه په دغه خبره هم ډېر بحث مباحثه وشوه، او دلایل پېش شول، سردار پتېل او راج ګوپال اچاریه دلته هم په ورکنګ کمیټې ډېر زور واچولو او اخر ورکنګ کمیټې دا خبره هم ومنله او د ملک د تقسیم او صوبه سرحد کې د ریفرنډم خبره دواړه ومنلې شوې.

زه حیران شوم چې دوی دا ټولې فیصلې کړې وې نو دا ما سره یې بیا جرګې او میتنګونه ولې کول؟

په دې وخت کې ما ورکنګ کمیټې ته یو اپیل وړاندې کړو او دا مې ورته وویل چې مونږ همېشه د کانګرس ملګرتیا کړې ده او لاس مو ورکړی دی او س که کانګرس مونږ یوازې پرېږدي او له مونږ سره امداد ونه کړي، نو په صوبه سرحد به د دې ډېر خراب اثر پرېوځي که کانګرس خدایي خدمتګار د شرمېناکو خولې ته همدا سې پرېږدي نو دا به د صوبه سرحد

سره غداري وي، د گاندهي جي په زړه باندې د دې اپيل زيات اثر وشو او ويې ويل چې زه به د مونږ بيتن سره په دې مسئله خبرې وکړم.

په سباله زه او گاندهي جي وایسرای لارډ مونږ بيتن ته ورغلو هغه سره مو خبرې وکړې هغه په دې کې د جناح صاحب شرکت هم ضروري وگڼلو، څه وخت چې جناح صاحب گاندهي جي او زه يو ځای شو، نو جناح صاحب وويل چې دی زما مسلمان ورور دی زه ده سره ځان له خبره کوم، نو ما گاندهي جي ته وويل چې ده داسې خوښه ده، نو که ستا اجازه وي، نو زه به ورسره ځان له خبرې وکړم. هغه ما ته وويل ډېر ښه، جناح صاحب ما ته وويل چې تاسو ته به پراونشل اتانومي صوبايي خودمختاري درکوو، خو په دې څه عمل ونه شو، اصل کې ما ته تر دغه وخته پورې دا معلومه نه وه، چې د مونږ بيتن کانگرس او مسلم ليگ تر منځه ټولې فېصلې شوې دي. دا خو چې د مولانا ازاد صاحب کتاب، ازادي هند، ما ولوستو نو زه د دې حقيقت نه خبر شوم، نو زه وایم چې عمل پرې څنگه شوی وی ولې چې دا خبرې خوفېصله شوی وی، او لارډ مونږ بيتن خو زموږ په سر سوداگري کړې وه، نو هغه څنگه د گاندهي جي خبره منلی وی او جناح صاحب څنگه زما خبره منلی وی، هغه دا ده چې که د دې فېصلې نه وړاندې گاندهي جي زموږ دا خبره کړې وی نو د منلو څه امکان يې وو.

په دې باره کې مولانا صاحب په خپل کتاب کې ليکي: «په دې حالاتو د غور کولو دپاره د کانگرس ورکنگ کمېټې په دريم جون اجلاس وشو د ټولو نه وړاندې په کې د صوبه سرحد

د مستقبل په مسئله بحث شروع شو، د مونږ بیتین پلان صوبه سرحد په ډېرو عجیبو مشکلاتو کې غورځولی و، عبدالغفار خان او د هغه پارټۍ تل د کانګرس ملګرتیا کړې وه او د لیګ یې مخالفت کړی و، مسلم لیګ دوی خپل د سردبښمان ګڼل د مسلم لیګ د سخت مخالفت په موجودګۍ کې هم په دې صوبه کې دوی د کانګرس حکومت په جوړولو کې کامیاب شوي وو او دا حکومت یې اوس هم بر سر اقتدار و د تقسیم په وجه دوی او کانګرس دواړو ته یو تکلیف ورکونکی حالت پیدا شوي و، په اصل کې د تقسیم مطلب دا و چې دوی او دوی پارټۍ یعنې خدایي خدمتګار د مسلم لیګ رحم و کرم ته پرېښودل شي.»

«مونږ پوهېدو چې په عبدالغفار خان به د دې فېصلې څنګه اثر شوی وي، داسې ښکارېده چې دغه وخت دوی خپل هوش او حواس بالکل بایللی و، څو دقیقې د ده د خولې نه یو لفظ هم راونه وتو، بیا دوی ورکنګ کمېټې ته اپیل وکړو او ورته یې وریاده کړه چې دوی تل د کانګرس ملګرتیا کړې ده او اوس که کانګرس دوی یوازې پرېږدي نو په صوبه سرحد به د دې ډېر خراب اثر پرېوځي، د دوی دښمنان به په دوی پورې خاندې او د دوی دوستان به وایي چې ترڅو کانګرس ته د صوبه سرحد ضرورت و، نو د خدایي خدمتګارو حمایت یې کاوه، خو کله چې یې د مسلم لیګ سره د مصالحت خواهش پیدا شو نو بیا یې د صوبه سرحد او د دوی د لیدرانو سره مشوره قدرې هم ونه کړه او د تقسیم مخالفت یې پرېښود، خان عبدالغفار خان څو ځلې دا خبره بیا بیا وکړه چې که چېرې

کانگرس خدایي خدمتگار د شرمبناو خولو ته وغورځول نو
دا به د صوبه سرحد سره غداري وي.»

مونږ د ورکنګ کمېټې د دغه غونډې نه پس واپس خپلې
صوبې ته راغلو، حکومت ته مو ویل چې چونکه کانگرس
تقسیم هند منلی دی، نو په داسې حالاتو کې دلته د ریفرنډم
ضرورت نشته، ولې چې د دې په ذریعه به دلته په خلکو کې
یوه د دښمنۍ او تریګنۍ فضا پیدا شي. چونکه وایسرای دا
خبره ونه منله، د دې وجې نه مونږ بیا د صوبې جرګه را وبلله او
دا حالت مو ټول دهغه جرګې په وړاندې کېښودل، د صوبې
جرګې فېصله وکړه چې که سرکار دلته خامخا ریفرنډم کوي نو
بیا په کار دي چې پښتنو له پوره حق خودارادیت ورکړي او د
هندوستان او د پاکستان نه علاوه د پښتنو نه په خپلې ازادې
صوبې پښتونستان باندې هم ووت واخلي.

خو چې کله پیرنګیانو د دې مطالبې د منلو نه انکار وکړو
او د ازاد پښتونستان مطالبه یې په ریفرنډم کې شامله نه کړه،
نو بیا جرګې دا فېصله وکړه چې چونکه کانگرس تقسیم هند
منلی دی نو د دې وجې نه دلته ریفرنډم ته هېڅ ضرورت پاتې
نه شو، او که حکومت خامخا ریفرنډم کوي نو مونږ به په هغې
کې حصه نه اخلو.

د کانگرس او مونږ بیتن سازش:

اصله خبره دا وه چې دا لویه واقعه چې څنګه وشوه هم
دغسې کېدونکې وه، ولې چې د دې دپاره د پخوا نه تیاری
شوې وې، هغه وخت چې مونږ بیتن د تقسیم د اعلان نه

مخکې د سرحد په دوره راغلی و په سرحد کې دفعه (۱۴۴) لگېدلې وه او په جلسو پابندي وه، د صوبه سرحد گورنر سر اولف کيرو و، چې زمونږ سخت مخالف و او د مسلم ليگ لوی حامي و، هغه په لارډ مونت بیټن د اثر اچولو دپاره د سرحدي قبایلو نه په ډېر زیات شمیر کې د پولټیکل اېجنټ ټولو خپلو ملکاتو په ذریعه خلک را جمع کړل، لارډ مونت بیټن ته یې یوه لویه تماشه جوړه کړه، او د تللو په وخت کې یې لارډ مونت بیټن ته دا وویل: چې دې پښتنو له داسې سزا ورکول په کار دي چې د دوی بچي یې یاد ولري. ولې چې په هندوستان کې لس کروړه مسلمانان وو، هغوی زمونږ مخالفت ونه کړو او دوی زمونږ مخالفت کې د کانگرس سره ملگري شول، لارډ مونت بیټن دا ټولې خبرې په زړه کې واچولې او ډیلي ته روان شو، هلته خو پټېل د هندوستان تقسیم غوښتو، او ده دا غوښتل چې پښتنو ته سزا ورکړي او د مسلم ليگ ته یې په حواله کړي. د دې دواړو اتفاق په دې وشو چې کانگرس غوښتل چې بنگال او پنجاب دې تقسیم شي او لارډ مونت بیټن غوښتل چې سرحد کې دې ریفرنډم وشي، نو لارډ مونت بیټن دوی ته دا وویل چې زه ستاسو دا خبره منم، او پنجاب او بنگال به درته تقسیم کړم خو د دې په بدله کې تاسو زما دا ومنئ چې په صوبه سرحد کې دې ریفرنډم وشي، نو کانگرس په صوبه سرحد کې ریفرنډم ومنلو او مونت بیټن ور ته پنجاب او بنگال تقسیم کړل او د دوی دواړو سودا زمونږ په سر وشوه مونږ خدایي خدمتگارو څومره خواري وکړه چې هندو او مسلمان سره نزدې شي او زه که په کور کې وم، که په

صوبه سرحد کې وم، که په هندوستان کې ما د دې دپاره ډېر کوشش کړې دی چې د هندو او مسلمان تر مېنځه مینه، محبت، اتحاد او اتفاق پیدا کړم او نفرت او دښمني ترې لرې کړم. دا کار تر ډېره حده پورې وشو، مگر د تقسیم نه پس تاسو وگورئ چې اوس څه حال دی؟ هغه مونږ چې څه کړي وو هغه په سیند لاهو کړی شو، په پاکستان کې په هندوانو او سکھانو څه تېر شول، او په هندوستان کې په مسلمانانو څه تېرېږي؟ داسې نفرت او دومره نفاق پیدا شو چې د اصلاح امید یې هم له مېنځه لاړ او ډېرې لانجې ترې را پیدا شوې.

د کانگرس بېوفایي:

کانگرس خود پیرنگیانو سره د شپېتو کالو راسې د ازادۍ اخیستلو دپاره په جدوجهد لگیا و، خو انگرېزانو ورته پوره ازادې څه چې نیمگړې ازادې هم نه ورکوله، مگر کله چې پښتانه ورسره په دغه جنگ کې ملگري شول او پښتنو په کیسه خوانۍ، ټکر، اتمانزو، کوهات، هاتي خېلو او میرویس کې قربانۍ ورکړې او دغه شان زموږ د قبایلي علاقې غیرتي پښتنو دې پښتنو سره د هندوستان د ازادۍ په لاره کې غزاگانې وکړې. د انگرېزانو توپونو او تپنکونو ته یې خپلې سینې ډال کړې او د دوی مخې ته لکه د غر ودرېدل نو د انگرېزانو هله د هندوستان ازادۍ ته غاړه کېښېښوده، مونږ خو د کانگرس سره په دې وعده د ازادۍ په جنگ کې ملگري شوي وو، چې وطن به په گډه ازادوو او د پردی غلامۍ نه به ځانونه خلاصوو، مگر چې وخت راغی نو بیا مونږ سره د شوو

وعدو هېڅ خيال ونه ساتلی شو، زمونږ نه زمونږ د مستقبل په هکله هېڅ پوښتنه ونه شوه. بلکې د پاکستان او هندوستان د يو ځای کېدو ريفرنډم را باندې په زور راو تپلی شو او زمونږ په سر دغه لويه سودا وشوه، قريانی. مونږ ورکړې، وينې زمونږ تويې شوې، مالونه، جايدادونه زمونږ تباه شول او گټه يې نورو ته ورسېده، د کانگرس مشرانو خو به په ټولو معاملو کې زما نه تپوس کولو، زما د سلا مشورې نه بغير به يې هېڅ نه کول. مگر په دې لويه اهمه مسئله کې زما سره مشوره څه چې خبر هم نه کړې شوم. زما خپگان په دې خبره دی چې د کانگرس ورکنگ کمېټی هم زمونږ سره امداد او همدردی ښکاره نه کړه. دوی مونږ له پښو لاسو وتړلو، او مسلم ليگ ته يې حواله کړو.

مونږ خود مسلم ليگ نه اليکشن گټلی و نو بيا بل اليکشن ته څه ضرورت و؟. که چا زمونږ سره نوی ريفرنډم کولی نو په کار وو چې زمونږ په مطالبه يې د پاکستان او پښتونستان په سوال کړی وی. دا ريفرنډم خو په پاکستان او هندوستان و او مونږ د کانگرس د بې وفايی په وجه دهندوستان سره نه تلو، نو ځکه مو په دې ريفرنډم کې شريکېدل نه غوښتل او بايکات مو ورسره وکړو.

مونږ ته به پيرنگيانو ويل چې د کانگرس ملگرتيا پرېږدئ نو مونږ به چې هندوستان له څه ورکوو د هغې نه زيات به تاسوله درکړو، ليکن مونږ کانگرس پرې نه بنود خو دوی مونږ پرېښودو، د ډېر افسوس خبره خو داده چې مونږ دوی سره څه وکړل او دوی را سره څه وکړل؟

د سردار پتېل او راجه گوپال اچار په نه خو زما گيله نشته، زما گيله د جواهر لال نهرو او گاندهي جي نه کېږي چې هغوی هم په دې معامله ورسره اتفاق وکړو، د کانگرس ليدرانو ويل چې اوس داسې حالات را پيدا شوي دي، چې بله لار نشته، نو زه وایم چې دا حالات چا را پيدا کړل؟ دا حالات خو دوی را پيدا کړل، که دوی هندوستان تقسيم کړی نه وی نو د هندوستان او هندو مسلمان دا دومره تباهي او بربادي به نه وی شوې.

خه چې وشول هغه وشول او د مولانا ازاد خبره خه چې مې وليدل دا يو خوب و. خو زه وایم چې دا يو سازش و، دا يوه بې وفايي وه، او دا يوه غداري وه چې زمونږ سره وشوه.

زمونږ په ملک کې ځينې کسان شته چې زمونږ د بد خواهانو په لمسه زمونږ خلاف داسې پراېېگنډې کوي چې خدایي خدمتگارو خه وکړل؟ او دا هم وایي چې عدم تشدد خه وکړل؟ او زمونږ د پر ساده گان وروڼه د خودغرضو کسانو د دې خبرو نه متاثره کېږي. نو زه دوی ته وایم چې د خدایي خدمتگاری دوه مقصده وو، يو د ملک ازادي او بل په پښتنو کې د قامولۍ، ورورولۍ، مینې محبت، اتفاق او اجتماعي ژوند احساس پيدا کول.

تاسو خو وگورئ! دا احساس خو پيدا شو، او ملک هم ازاد شو، او بیا دې ته وگورئ چې دا هر خه د عدم تشدد په ذریعه وشو، تشدد خون نه دی شوی، تاسو وگورئ خدایي خدمتگاری په خلکو کې د مسلمان، هندو او سکھ په زړونو کې داسې مینه، محبت پيدا کړو او داسې د ورورۍ جذبه یې

را ويښه کړې وه، چې تر اوسه پورې هغه هندوان او سکهان چې د صوبه سرحد نه په زور اېستل شوي دي، او هند ته تللي دي ځان ته اوس هم خدایي خدمتگاران وایي. هر کله چې زه هندوستان ته تللی يم نو هغه مینه او محبت د هغو هندوانو او سکهانو په زړونو کې محسوسوم. تاسو وگورئ چې څه وخت په هندوستان کې د تقسیم په وخت کې فسادات شروع شول، نو خدایي خدمتگارو دلته د خپلو هندوانو او سکهانو د حفاظت دپاره څومره تکلیفونه تېر کړي دي او کوم ځای کې چې خدایي خدمتگار وو، نو هلته یې دوی بچ کړي او د دوی د مال او ځان حفاظت یې کړی دی، بل طرف ته تاسو کانگرس ته وگورئ چې د هندوستان په هندو او مسلمان کې یې څومره نفرت پیدا کړو او څومره تشدد یې وکړو، خو حقیقت دا دی چې عدم تشدد د هغوی پالیسي وه او زمونږ عقیده وه او ده !!

مونږ خو ازاد شوي وو او پیرنګیان زمونږ د ملکه تلونکي وو، خو د لارډ مونت بیټن او سردار پټېل په سازش د غلامو غلامان شو، زه په دې خبره دومره خپه نه يم، ځکه چې که پښتون پښتون شي نو دی څوک غلام کولی نشي، خو خپه په دي يم چې د خدایي خدمتگاری هغه تحریک چې په ډېرو خوارو، مصیبتونو، تکلیفونو او قربانو جوړ شوی وو، هغه یې تس نس کړو او جوړ شوی انتظام یې ورله خراب او گډوډ کړو.

د زړه په باغ مې ږلې وشوه

بویه چې بیا سپرلی راځي سپرې کلونه

عبدالغفار خان

13-7-81

لوستونکو وروڼوا

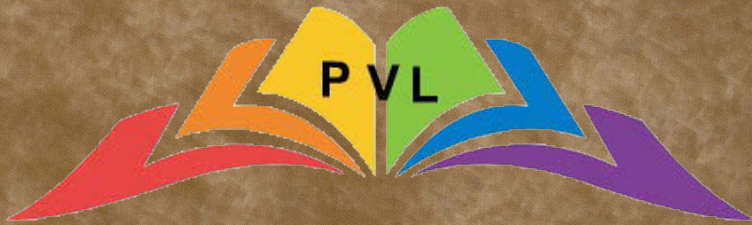
دا «زما ژوند او جد و جهد» ما په داسې وخت کې لیکلی دی، چې زه د خپلو هغو ملگرو نه جدا یم، چې دې حالاتو او واقعاتو کې ما سره شامل وو، او د دې په باره کې ورته ډېر معلومات شته، ما بیا بیا کوشش وکړو، چې دغه ملگري ما سره په دې کتاب لیکلو کې مرسته وکړي، خو زه کامیاب نه شوم. په دې لړ کې ډېرې داسې مسودې وې چې ما او زما دغو ملگرو لیکلې وې چې هغه یا خو ضایع شوي دي یا که چا سره موجودې دي، نو هغه ما ته نه دي رسېدلي، زه بډوا شوی یم. زما حافظه ډېره کمزورې شوې ده، ډېر نومونه او واقعات راته یاد پاتې شوي نه دي، نو ځکه زه پوهېږم چې دې کتاب کې به کمی وي او ماته احساس دی چې تاسو کوم وخت دا کتاب لولئ، نو اکثره ځایونو کې به څه تفصیلات، څه واقعات څه قابل ذکر اشخاص او څه نومونه تاسو ته دریاډیري. هیله لرم چې دا څیزونه څنگه تاسو ته دریاډیري هغه شانې یې هغه وخت لیکئ او بیا یې زر ما ته رالېږئ ځکه چې دا کتاب زه به دویم ځل چاپ کول غواړم چې هغه هر څه په کې راشي. ستاسو حق پوره شي. زما غاړه خلاصه او تاریخ مکمل شي.

ياد گيرنه:

مانه غوښتل چې زه خپله بيوگرافي وليکم،
ځکه چې زه د ويلو او ليکلو نه زيات د کار او
عمل ملگری يم. مگر اجمل خټک، فضل الرحيم
ساقی، عبداللہ بختاني خدمتگار، صديق الله
رښتین او فقير محمد بايزي خو خو ځله راته
وويل چې دا يوه ضروري خبره ده. او زه يې بايد
وليکم. ځکه نو د هغو يادداشتونو له مخه چې
ما سره وو، او د خپل يادداشت نه ما دا کتاب
وليکلو.

د دې کتاب د ليکلو په وخت، د هغه په
تنظيمولو او چاپ ته د تيارولو په چارو کې هم
دې ذکر شوو کسانو ما سره زيات کومک
وکړو، نو ځکه زه د دوی شکر گزار يم او د قوم
او وطن په خدمت کې ورته توفيق غواړم.

عبدالغفار.

PAKISTAN VIRTUAL LIBRARY
www.pdfbooksfree.pk

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه _ جرمني

VEREIN ZUR FÖRDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V

د خپرونو لړۍ: (۱۰۲)